

Bombay University Publications

(Devanāgarī-Pāli Text Series, No. 7)

मिलिन्दपञ्चो

R. D. VADEKAR.

Bombay University Publications

(Devanāgarī Pāli Texts Series, No. 7)

General Editor—Prof. N. K. Bhagwat, M.A.

मिलिन्दपञ्चो

Pali Text, edited in Devanāgarī Characters for
the first time with various readings
and two Indexes.

BY

R. D. VADEKAR, M. A.,

University Teacher in Pāli,

Bhandarkar Oriental Research Institute,

Poona (4)

FIRST EDITION

(All rights reserved by the University)

PUBLISHED BY

UNIVERSITY OF BOMBAY

BOMBAY

1940

Price Rs. 3-0-0

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
Karnatak House, Chira Bazar, Bombay 2

and

Published for the University by Prof. N. K. Bhagwat, M. A.
University of Bombay, Fort, Bombay 1.

TABLE OF CONTENTS

Preface	...	...	...	v-vii
Introduction	...	...	...	viii-xvi
I बाहिरकथा [१-४६]	...	...	...	१- २६
II लक्ष्मणपञ्चो [१-५६]	...	...	...	२७- ६७
III विमतिच्छेदनपञ्चो [१-४७]	...	...	...	६८- ९२
IV मेण्डकपञ्चो	...	...	...	९३-३२१
पठमो वग्गो [१-६९]	...	...	...	९३-१४४
दुतियो वग्गो [१-२५]	...	...	...	१४५-१६३
ततियो वग्गो [१-५०]	...	...	...	१६३-१८७
चतुत्थो वग्गो [१-३१]	...	...	...	१८८-२०९
पञ्चमो वग्गो [१-३८]	...	...	...	२०९-२३०
छट्ठो वग्गो [१-४९]	...	...	...	२३०-२५७
सत्तमो वग्गो [१-२१]	...	...	...	२५७-२६८
अट्ठमो वग्गो [१-९४]	...	...	...	२६९-३२१
V अनुमानपञ्चो [१-२४]	...	...	...	३२२-३४०
VI धुतङ्गकथा [१-२०]	...	...	...	३४१-३५४
VII ओपम्मकथा [१-७०]	...	...	...	३५५-४१२
Index of Verses	...	...	...	४१३-४२०
General Index	...	...	...	४२१-४४०

LITERATURE FOR FURTHER CONSULTATION

1. "The Questions of King Milinda" by T. W. Rhys Davids. Sacred Books of the East, Vol. XXXV and XXXVI. Oxford 1890--1894. (English Translation and Introduction).
 2. Finot, Louis : Les Questions de Milinda, Paris, 1923 (French Translation of Books I-III).
 3. Nyāṇatiloka (Anton Gueth) : Die Fragen des Milindo. 2 volumes : Leipzig and München-Neubiberg 1919-1924. [Complete German Translation].
 4. Scharder, F. Otto : Die Fragen des Königs Menandros. (German Translation of the portions held to be original by the translator), Berlin, 1907.
 5. Mrs. Rhys Davids : The Milinda Questions, London 1930.
 6. Garbe, Beiträge zur indischen Kulturgeschichte, Berlin, 1903.
 7. Specht & Lévi, Deux Traductions Chinoises de Milinda-pañho. Oriental Congress IX, London, 1892. Vol. I, p. 518 ff.
 8. Rhys Davids : Encyclopædia of Religion and Ethics, Vol. VIII, pp. 631 ff., article on "Milindapañho."
 9. Taisho Edition of the Chinese Tipiṭaka edited by Takakusu and Watanabe, Vol. 32, No. 1670(a), 1670(b).
 10. Winternitz, History of Indian Literature, Vol. II, pp. 174-183.
 11. Siegfried Behrsing, Beiträge zu einer Milinda-bibliographie, Bulletin of the School of Oriental Studies, Vol. VII, 3 pp. 517 ff.
-

PREFACE

This, the first Devanāgarī edition of *Milindapañha*, a work which bears unwithered the laurels of at least fifteen centuries of renown in the Buddhist Church,—is based on the following editions :—

1. V. Trenckner : *Milindapañho*, Williams & Norgate, London 1880, in Roman type, referred to as T.

2. Piyaratana Thera, Guṇaratan Thera and Ratnasāra Thera : *Milindapañho*, Colombo, 1927 in Ceylonese characters referred to as C.

3. *Milindapañhapāli*, P. G. Mundyne Pitaka Press, Rangoon, in Burmese Type, referred to as B.

4. *Milindapañho*, in Siamese characters, referred to as S.

The last has been only sparingly used, as the editors seem to have taken liberties with the text. Besides it has been the most inflated text, being scarcely reliable on doubtful points. About the Ceylonese edition I must say that it agrees closely with Trenckner's text, perhaps the editors have corrected their text with the help of Trenckner's edition. Besides the minor phonetic peculiarities, which are the characteristic of Burmese editions, I do not think that the Burmese text represents an altogether different text tradition. At places text-corruption is universal (Cp. p. 259 note 2). A careful comparison of my text and that of Trenckner will show that I have been able to give a better text in many cases (e. g. Cp .p. 376 first verse).

A few remarks about the arrangement of the text are necessary. I have retained the older division of the work into

seven books and sub-divided these into paragraphs. I have tried to make the paragraphs as natural units as possible but here I grant that a subjective choice is likely to be different. In every paragraph key-words, phrases or proper names, sometimes even pithy proverbs have been printed in black type; as this edition is essentially meant for the use of students, a revision of the text is rendered considerably easy by this, and I have carried out Prof. N. K. Bhagwat's suggestion to do this. In a work like this where the entire contents are questions and answers, the use of quotation marks was bound to be obligatory; but I have been able to successfully avoid them by the use of the single and double *daṇḍa* and the ancient artifice of *ति*. My readers will agree with me that this means not only an economy of space but also a good appearance of the printed text. Further I have printed verses (except in the cases of a few inadvertent lapses, of course) with an indent. Students of Pāli will also welcome my insertion of the page-numbers of Trenckner's edition, as they can easily find references from the PTS Dictionary of Pāli, which cites *Milindapañha* by the page-number of Trenckner's edition. The Index of Gāthās at the end contains *all* the verses in the body of the text and I have indicated the sources of quotations, being mainly guided by Mrs. Rhys Davids' sources. I hope the detailed Index at the end will be helpful to the students.

I owe a deep debt of gratitude to my *alma mater* the University of Bombay and to Prof. N. K. Bhagwat, M. A., the General Editor of the series, at whose instance the work was taken up for publication, for having made it possible for me to edit this book for Indian students. The *Milindapañha* is one of these two books (the other being *विसुद्धिमग्ग*) in Pāli, for the study of which learning of Pāli would be advisable. It is a book, whose study is desirable at every University examination, and I am confident that sister-universities will also prescribe a

study of the Milinda for their various examinations. Finally I crave the indulgence of my readers for a few misprints or inconsistencies here and there in the body of the text. Working like a pacceka-buddha and without the help of a pacchā-samaṇa, I have been able to devote to this work only the scanty leisure-hours of a very busy life. To the management of the Karnatak Printing Press, my best thanks are due not only for the excellent printing of the book but also for their uniform patience and courtesy.

10 June 1940

Bhandarkar Oriental Research }
Institute, Poona (4). }

R. D. VADEKAR.

P.S.—I thank my friends and colleagues, Dr. V. V. Gokhale and Dr. P. V. Bapat of the Fergusson College, Poona, for making some valuable suggestions in the Introduction.

THE EDITOR.

INTRODUCTION

§ 1. *General Nature of the Work.*

The Milindapañho¹ or the Questions of (King) Milinda is a unique book in the whole range of non-canonical Pāli literature. It enjoys a very great popularity among the Hīnayāna Buddhists of Ceylon and those countries which derived Buddhism from Ceylon. It has been not only edited in Ceylon, Burma and Siam in the respective scripts of these countries but also translated into their native languages. Attention of the orientalisists of Europe was attracted early by this book and the great Danish Orientalist V. Trenckner published a Roman-type edition in Europe as early as 1880. Since then, it has also been translated into English, French, German and Italian. Even Kanarese, Hindi and Bengali translations are available.

The contents of the book are the questions and answers of the Greek king Milinda (योनकानं राजा मिलिन्दो) and the Buddhist monk नागसेन. The Pāli word मिलिन्द is a corruption or an adaptation of the Greek word Menandros. The book opens with a description of the capital of the king, viz. Sāgala, the Sangala of the Greek historian Arrian, the Sagala, or Euthumedeia of Ptolemy. This city is believed to have been somewhere in the Southern Punjab. The Greek king, a patron of the Pandits, and himself a master of learning, seems to have wielded the weapon of philosophical ratiocination with considerable skill and like so many Indian kings delighted in philosophical discussions. Being dissatisfied with the poor calibre of many philosophical teachers, he craved for a wordy duel with the followers of any religion and philosophy. At long

1. The title of the work is given variously as मिलिन्दपञ्चो, मिलिन्द-पञ्चं or मिलिन्दपञ्चा. The Ceylonese monks, however, prefer the title मिलिन्दपञ्चो, which has been chosen in this edition.

last he comes across a worthy teacher Nāgasena, the young teacher of Hīnayāna Buddhism and the king's questions on various philosophical topics and Nāgasena's apparently convincing answers form the main kernel of the book. The contents fully justify the title.

§ 2. *Origin of the Book and its so-called different Recensions.*

Milindapañho is a work which is cited by Buddhagosa and other writers as an authoritative work. Its authority is second only to that of the canonical Pāli books. However, this is a book which, unlike the non-canonical Pāli literature that chiefly arose in Ceylon when Buddhism was transplanted there, must have originated in India especially in the North West of India where the Greek King was remembered with affection for his leaning towards the Buddhist church. His inclinations seem to have been so profound, that the author or the authors of the Milindapañho have thought it worth their while to make him the hero of the work. There is a great divergence of opinion about the date of this Greek King. He is identified with Menander or Menandros, the seventh and last but one of the Kings who succeeded Demetrios, the Græco-Bactrian Ruler in Kashmir.² Gutschmid, who has written a history of Iran and its neighbouring countries, assigns 125-95 B.C. as the approximate date of the king. Smith (Early History of India, pp. 277, 239, 258) holds, that Menander invaded India about 155 B.C. H. Rayachaudhari (Political History of Ancient India 1923, 204 ff) and L. D. Barnett (Calcutta Review, 1924, p. 250) place Menander in the first century B.C., while R. C. Majumdar holds, that no date prior to 90 B.C. can be assigned to Menander. In all probability the period of the king was the first century B.C. At any rate the Greek King seems to have met the Buddhist

2. The Coins of King Menandros (Milinda) have been found in 22 places in Northern India and bear the inscription "Basileus Soteris Menandros."

monk and held some discussion on philosophical points and the memory of this occasion has been the starting point of the book, which came to be composed and named after the king. In Indian history prior to and after the composition of *Milindapañho* occasions can be pointed out where kings hold discussions with religious teachers. So there is nothing improbable in assuming the historical validity of the meeting and conversation of the Greek King with the Buddhist monk. In the book itself, it is reported that the king finally embraced Buddhism ; we have no historical evidence to prove this ; but there is one circumstance, referred to by Plutarch, that after the death of Menander, several Indian cities quarrelled over the possession of his ashes. He says, that they were finally divided among them and every city later erected a memorial over its own share.³ It seems therefore probable that he was a sympathiser, perhaps a patron of Buddhism, and made large donations to the Saṅgha. His inclination to the Buddhist faith is further corroborated by the wheel (धम्मचक्र) on his coins. The conversations gave a theme to the author of the *Milindapañho*, whose name we do not know,⁴ but it is pretty certain that he must have lived at a time when the memory of their meeting was fresh. Greek rule in India came to an end soon after the reign of Menander ; hence it is scarcely probable that his memory remained uneffaced after a century at the most. So we shall not be wrong in assuming that the work originated in Punjab sometime in the 1st century A.D.

But it has been held and not without reason that the Pāli book, as we have it before us, is not a unitary book, not by one author. The composite and disparate nature of the several

3. Students of Pāli will remember, that there was such a quarrel over the ashes of the Buddha. See *Mahāparinibhāṇa Sutta*.

4. Mrs. Rhys Davids calls him "Mānava." For a reconstruction of his personality and the attempt to prove the *Milindapañho* as the work of one author, the reader is referred to her work : *Milinda Questions*, London, 1930.

chapters, difference in style and subject-matter and last, but not least, the laconic character of the last chapter of the book clearly point to the circumstance that the original work was perhaps considerably smaller and that succeeding generations of monks have added on to the original controversies on questions of similar nature or those which from the point of view of the posterity, were of importance in Buddhist dogmatism. It is not possible to enter into the details of this knotty question at this place ; but the trend of views among the scholars may still be briefly indicated.

The Milindapañho, as it is before us, contains seven books : viz. I बाहिरकथा, II लक्षणपञ्चो III विमत्तिच्छेदनपञ्चो IV मेण्डकपञ्चो V अनुमानपञ्चं VI धुतंगकथा and VII ओपम्मकथापञ्चं. These contents are at variance with the table of contents as we find it in the Introduction book (see p. 2, बाहिरकथा). The general structure and subject-matter lead us to believe, that some contents of the first Book and Books 2 and 3, form the original nucleus of the work, while Books 4, 5, 6, 7 are added later on. They need not have been added at one and the same time. The book professing to remove doubtful points about Buddhist dogmas, not logically related, gave admirable opportunity for interpolations and additions at all times. Ed. Specht and S. Lévi⁵ have drawn the attention of the scholars to two Chinese translations of the Milindapañho, one of which was made between 317-420 A.D. In that translation Books IV-VII are wanting. This may be regarded as an evidence against the authenticity of these books. Further it should be noted that the colophon as well the subject matter of the last paragraphs of the 3rd book form a fitting conclusion to the work, the 4th Book opening with a fresh introduction. Prof. RHYS Davids, who is an upholder of the Pāli work, believes that the

5. Transactions of the Orientalist Congress IX, London, 1892, I, 518 ff.

Pāli work is authentic in its entirety and the Chinese translations omitted the concluding books ; but this seems to be improbable. It should be remembered, that the last book (ओपम्मकथापद्ध) gives at its beginning a list of 105 topics while the available text discusses only 67 of them. It clearly shows, that the text was open to additions of similar nature and in a very imperfect condition of preservation. There is a similar possibility of additions, smaller and bigger, in the book called मेण्डकपद्ध, as its very nature shows.

Once the possibility of the compositeness of the work and the multiple authorship is granted, there is room for assuming several versions of the book. For instance, F. Schrader (in his introduction to the German Translation of this work) assumes as many as seven recensions or versions of the book. Prof. Garbe and Schrader consider the entire third Book to be a later addition. Senart and Bath, the French scholars, think that the Milindapañho originally ended with the 3rd Book, as the colophon even in the present Pāli version shows and that the books IV-VII are additions made later. It is undoubtedly clear that the work has grown just like so many other texts in India like the Mahābhārata, where, occasion and purpose being identical, original nuclei have grown beyond magnitude inconceivable.

§ 3. *A Peep into the contents of the Book :*

The book opens with a few introductory stanzas, wherein the reader is requested to listen to the wonderful history of Nāgasena (चित्रा नागसेनकथा) which is based on the Vinaya, Sutta and Abhidhamma. Then follows a description of Sāgala, the capital of the Greek king, Milinda. Immediately after this there is a side track and the earlier history of the two individuals, who later became Milinda and Nāgasena, is given. To this is prefixed a table of contents (p. 2) which only roughly agrees with the existing divisions of the book. In describing educational equipment of Milinda the text enumerates 19 different

branches of learning (p. 5). The king after a review of his army desires to hold a discussion with some learned man on philosophical topics. The Greeks answer that there were the six teachers पूरण कस्तप, मक्खलि गोसाल, etc. (p. 5) who could be approached ; this episode is most absurd, as they were the contemporaries of the Buddha and the text itself reports, that Milinda and Nagasena would be born five hundred years after the Nirvāṇa of the Buddha. The king tries only two teachers, but is utterly dissatisfied with their answers to his queries. Then comes the long history of महासेन, who is ultimately born as नागसेन, and रोहण his teacher, who being charged by the Sangha with the education of the young boy Nāgasena, teaches him, first of all, the Abhidhamma-piṭaka. Being fully educated in the तेषिट्ठक बुद्धवचन, and having reached the *summum bonum* of the Buddhist creed, Nāgasena arrives at Sāgala. His description (p. 22) shows how the author's literary style in Pāli was advanced and is a precursor of the literary style of the later Sanskrit Prose writers like Daṇḍin and Bāṇa. (Cf. also the state of the king when he hears the name of नागसेन pp. 24-25). And the king eager for discussions is advised to approach him. He does so and at the very first encounter, he realises that here is no ordinary teacher or adversary. The central conception of Buddhist philosophy, viz. that there is no permanent ego, soul or individual, is introduced and the king admits the truth of the teacher's assertion. Being delighted to have at last found a teacher who could answer his queries, the king fixes up, that the discussion should take place at the Royal palace on the next day. The King's officers देवमन्तिय, अनन्तकाय, मकुर and सब्बदिन्न⁶ go to fetch the monk and the long expected discussions (कथासङ्घाप) take place. The main condition agreed upon

6. These names are probably to be identified as follows.—Devamantiya = Demetrios ; Anantakāya = Antiochos, Mankura = Menekles ; Sabbadinna = Sarapodotus. See Mrs. RHYS DAVIDS, *The Milinda Questions*, p. 26.

was that the discussion should be held in the scholastic way (पण्डितवाद) and not in the Royal way (राजवाद). The difference is obvious (see p. 31). The topics chosen for discussion are various : a few technical terms are defined and questions about the purpose of renunciation etc. are taken up ; but the question about the non-existence of an ego and rebirth without its assumption, appears again and again (Cf. pp. 27, 33, 34, 42, 43, 48, 57 etc.). It is curious to note that the central theme of the Anumānapañho (inference about the existence of the Buddha) is referred to a number of times in the earlier portion of the Milindapañho (cf. 73, § 9 ; 76, § 18 ; 77 § 20 etc.). The fourth Book contains so many topics and the range covered by them is so vast and various that its characterisation in a few words is impossible. The existence of such a Book and the formulation of questions as regards the reconciliation of contradictory statements in the Buddhist Tipiṭaka presuppose the vast extent of the Tipiṭaka itself and recognition of the necessity of a reconciliation. This book may be compared to the chapters of the Brahmasūtras, called समन्वय and विरोधपरिहार (co-ordination, and removal of contradiction). Herein, while some of the answers are conclusive, others are mere word-quibbles ; sometimes the questions themselves refer to trivial matters. The मेण्डकपञ्च is not only the longest of the entire work (pp. 92-321) but is also the most interesting. It embodies the questions in dogmatism which the Hinayāna Church has raised and tried to solve and hence are extremely valuable for a history of the church doctrines. The next Book अनुमानपञ्च, which stands by itself, is the church's apologetics of the faith in the existence of the Buddha. The description of the City of Righteousness (धम्मनगर) is an exquisite metaphor in the Pāli literature and can stand comparison with any in Sanskrit literature. The next book (धुतंगकथा) is a specimen of the same apologetics with reference to the scrupulous Purity-Practices, thirteen in number. These practices were, it seems, never too popular, nor wide-

spread ; hence the reasoned defence here. The last Book ओपम्स-
कथापद्ध which is altogether different in nature, plan and exe-
cution, is in a laconic form. The table of contents given
at the beginning does not tally with the actual contents of the
book. The composite nature and unsatisfactory condition of
the text-preservation have already been referred to above.

§ 4. *Literary Merits of the Work.*

The original work, it is now generally recognised, was composed not in Pāli but in some Piākrit or perhaps in Sanskrit. The translator, while translating it into Pāli, has used words which are not generally met with in Pāli literature. A list of such words has already been given by Dr. Rhys DAVIDS in his Introduction to the English Translation of Milindpañho (Sacred Books of the East, Vol. 35, xlvii ff.). This list as well as the construction of sentences and paragraphs display, that the author, was a master of words and literary grace. "It is no doubt," observes Dr. Rhys Davids, "the charm of its style which has been one of the principal reasons for the great popularity of the book. To a (Buddhist) reader both the easy grace of the opening Dialogue, as if a ship sailing in calm waters, and the real eloquence of occasional passages, more especially of the perorations by which the solutions are sometimes closed, must have been a continual feast." Dr. Rhys Davids considers and not without justice that the Milindapañha is undoubtedly a masterpiece of Indian prose. "The author or authors have an unusual command of language, both in the number of words and in the fitness of the words chosen in each case. The style occasionally rises throughout the book to real eloquence and there is considerable grasp of the difficult and important questions involved. On the other hand there is a great weakness in logic. The favourite method is to invent an analogy to explain some position and then to take for granted that the analogy proves the position taken to true ; and quite often when the right answer to a dilemma would be a simple matter

of historical criticism, the answer given savours of casuistry, or is a mere play on the ambiguity of words."⁷ Whatever may be the case, the *Milindapañho* is one of the most interesting books and most worthy of being read by the public at large. It is not a canonical book and not being guarded by the general feeling of sanctity against the profane and unscrupulous interpolations of later people and careless copyists the text has suffered unfortunate alterations. Its very popularity has been injurious. To introduce into its convenient framework so many illusive new questions was a very great temptation; and plagiarists have not been wanting; so that "the dialogue, begun with the consummate art of a Plato or a Xenophon, degenerates into a dull and heavy controversy."⁸ But when this parasitical growth has been eliminated, there remains an exquisite Indian plant which flourished at a time when the Hellenic sun illumined the fertile land of the Gandhāra by its last rays.

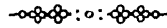
7. *Encyclopædia of Religion and Ethics*, Vol. VIII, 631.

8. Sylvain Lévi : Deux Traductions Chinoises de *Milindapañho*, p. 6.

मिलिन्दपञ्चो ।

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

I बाहिरकथा ।

- [१] मिलिन्दो नाम सो राजा सागलायं पुरु'त्तमे ।
उपगच्छि नागसेनं गङ्गा' व यथै सागरं ॥ १ ॥
आसज्ज राजा चित्रकथिं उक्काधारं तमोनुदं ।
अपुच्छिं निपुणे पञ्हे ठाना'ठानगते पुयू ॥ २ ॥
पुच्छा विस्सज्जना चे'व गम्भीरत्थू'पनिस्सिता ।
हृदयङ्गमा कण्णसुखा अञ्जुता लोमहंसना ॥ ३ ॥
अभिधम्मविनयोगाळ्हा सुत्तजालसमत्थिता ।
नागसेनकथा चित्रा ओपम्मेहि' नयेहि च ॥ ४ ॥
तत्थ जाणं पणिधाय हासयित्वान मानसं ।
सुणाथ निपुणे पञ्हे कौड्ढाठानविदालने'ति ॥ ५ ॥

१. यथा B. २. आपुच्छि CS. ३. अभिधम्मनयोगाळ्हा अत्थजालास-
मुद्धिता S. ४. ओपम्मेहि पतिट्ठिता S. ५. तं सुखाय भविस्सति

[२] तं यथा'नुसूयते । अथ यं अत्थि योनिकानं नानापुटभेदनं सागलं नाम नगरं नदीपञ्चतसोभितं रमणीयभूमिपदेसभागं आरामु'य्यानो'पवनतडा-गपोक्खरणीसम्पन्नं नदीपञ्चतवनरामणेश्यकं सुतवन्तनिम्मितं निर्हृतपच्च-त्थिकपच्चामित्तं अनुपपीळितं विविधविचित्रदब्बहमडालकोट्टकं वरगोपुरतोरणं गम्भीरपरिखापण्डरपाकारपरिक्खित्तं'न्तेपुरं सुविभत्तवीथिचच्चरचतुक्कसिङ्गा-ट्ठकं सुप्पसारिता'नेकविधवरभण्ड [२] परिपूरितन्तरा'पणं विविधदानग्ग-सततमु'पसोभितं हिमगिरिसिखरसङ्कासर्वरभवनसतसहस्सपटिमण्डितं गजह-यरथपत्तिसमाकुलं अभिरूपनरनारीगणा'नुचरितं आक्किण्णजनमनुस्सं पुथु-**खत्तियब्राह्मणवेस्ससुदं** विविधसमणब्राह्मणसभाजनसङ्घटितं'बहुविधविज्जा-र्वन्तनरवीरनिसेवितं कासिककोटुम्बरकादिनानाविधवत्थापणसम्पन्नं सुप्पसारि-तलचिरबहुविधपुष्पगन्धापणगन्धगन्धितं आसिंसनियबद्धुरतनपरिपूरितं दिसा-मुखसुप्पसारिता'पणसिङ्गारवाणिजगणा'नुचरितं कहापणरजतसुवण्णकंस-पत्थरपरिपूरं पज्जोतमाननिधिनिकेतं पट्टतधनधञ्जवित्तू'पकरणं परिपुण्ण-कोसकोट्टागारं बहुअन्नपानं बहुविधखज्जभोज्जलेय्यपेय्यसायनीयं **उत्तरकुरु-सङ्कासं सम्पन्नसस्सं आळकमन्दा विय देवपुरं** ॥

[३] एत्थ ठत्वा तेसं पुञ्चकम्मं कथेतब्बं । कथेन्तेन च छद्दा विभजित्वा कथेतब्बं । सेय्यथी'दं,—**पुञ्चयोगो, मिलिन्दपञ्चं, लक्खणपञ्चं, मेण्डकपञ्चं, अनुमानपञ्चं, ओपम्मकथापञ्चं**—ति । तत्थ मिलिन्द-पञ्चो **लक्खणपञ्चो विमतिच्छेदनपञ्चो**'ति दुविधो । मेण्डकपञ्चो पि **महावग्गो योगिकथापञ्चो**'ति दुविधो ॥

[४] पुञ्चयोगो'ति तेसं पुञ्चकम्मं । अतीते किर **कस्सपस्स** भगवतो सासने वत्तमाने गङ्गाय समीपे एक्कस्मि आवासे महाभिक्षुसङ्घो पटिवसति ।

६. निष्पच्चत्थिकं पच्चामित्तानुपपीळितं B. ७. वरपवरगोपुरं T. पवरपपुरगो-पुर C. ८. 'संकासं वर' B. ९. 'संघट्टितं B 'संघाटितं C. १०. 'विज्जाधरं' B.

तथ वत्तसीलसम्पन्ना भिक्षू पातो'व उट्ठाय यट्ठिसमज्जनियो'^{११} आदाय बुद्ध-
गुणे आवज्जन्ता अङ्गणं सम्मज्जित्वा कचवरव्यूहं करोन्ति ॥

[५] अथे'को भिक्षु एकं सामणेरं, 'एहि सामणेर, इमं कचवरं छड्ढेही'-
ति आह । सो असुणन्तो विय गच्छति । सो दुतियम्पि ततियम्पि आम-
न्तियमानो असुणन्तो विय गच्छते'व । ततो सो भिक्षु दुब्बचो वता'यं
सामणेरो'ति कुद्धो सम्म-[३]-ज्जनिदण्डेन पहारं अदासि । ततो सो रोदन्तो
भयेन कचवरं छड्ढन्तो इमिना'हं कचवरछड्ढनपुञ्जकम्मेन यावा'हं निब्बानं
पापुणामि एथ'न्तरे निब्बत्तनिब्बत्तदुने मज्झन्तिकेसुरियो विय महेसक्खो
महातेजो भवेय्यं'ति पठमपत्थनं पट्ठपेसि ॥

[६] कचवरं छड्ढत्वा नहान'त्थाय गङ्गातिथं गतो गङ्गाय ऊमिवेगं
गग्गरायमानं दिस्वा,—'यावा'हं निब्बानं पापुणामि एथ'न्तरे निब्बत्तनिब्बत्तदुने
अयं ऊमिवेगो विय ठानुप्पत्तिकपटिभानो भवेय्यं अक्खयपटिभानो'ति
दुतियम्पि पत्थनं पट्ठपेसी ॥

[७] सो पि भिक्षु सम्मज्जनिसालाय सम्मज्जानिं ठपेत्वा नहान'त्थाय
गङ्गातिथं गच्छन्तो सामणेरस्स पत्थनं सुत्वा—एस मया पयोजितो पि ताव
एवं पत्थेसि । म'हं किं न समिज्झिस्सती'ति चिन्तेत्वा—यावा'हं निब्बानं
पापुणामि एथन्तरे निब्बत्तनिब्बत्तदुने अयं गङ्गाऊमिवेगो विय अक्खय-
पटिभानो भवेय्यं, इमिना पुच्छितपुच्छितं सच्चं पज्जपटिभानं विजटेतुं
निब्बेठेतुं समत्थो भवेय्यं'ति पत्थनं पट्ठपेसि ॥

[८] ते उभो पि देवेसु च मनुस्सेसु च संसरन्ता एकं बुद्धन्तरं खेपेसुं ।
अथ अम्हाकं भगवतीं पि यथा **मोग्गलिपुत्ततिस्स**त्थेरो दिस्सति, एवमे'ते पि
दिस्सन्ति, मम परिनिब्बानतो पञ्चवस्ससते अतिकन्ते एते उप्पजिस्सन्ति ।

यं मया सुखं कत्वा देसितं धम्मविनयं, तं एते पञ्चपुच्छनं ओपम्म-
युत्तिवसेन निज्जटं निग्गुम्भं कत्वा विभजिस्सन्ती'ति निदिडा ॥

[९] तेसु सामणोरो जम्बुदीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा
अहोसि, पण्डितो व्यत्तो मेधावी पटिव्रलो अतीता'नागतपच्चुप्पन्नानं
समन्तयोगविधानक्रियानं करणकाले निसम्मकारी होति । बहूनि च'स्स
सत्थानि उग्गहितानि होन्ति; सेय्यथी'दं, सुति सम्मुति संख्या योगो^{१५} नीति
विसेसिका गणिका^{१६} गन्धच्चा तिकिच्छा धनुब्बेदा^{१७} पुराणा इतिहासा जोतिसा
माया हेतु मन्तना युद्धा छन्दसा मुदा [४] वचनेन^{१८} एकूनवीसति ।
वितण्डवादी^{१९} दुरासदो दुप्पसहो पुथुतिथकरानं अगम'क्खायति । सकल-
जम्बुदीपे मिलिन्देन रज्जा समो कोचि ना'होसि, यदि'दं थामेन जवेन
सूरेन पञ्जाय अड्डो महद्दनो महाभोगो अनन्तबलवाहनो ॥

[१०] अथे'कदिवसं मिलिन्दो राजा अनन्तबलवाहनं चतुरङ्गिणि बल-
गसेनाव्यूहं । दस्सनकम्पताय नगरा निक्खमित्वा बहिनगरे सेनागण^{२०}नं कारेव्वीं
सो राजा भस्सप्पवादको लोकायत वितण्डजनसल्लापप्पवत्तकोतूहलो सुरियं
ओलोकेत्वा अमच्चे आमन्तेसि, बहू ताव दिवसा'वसेसो; किं कारिस्साम
इदाने'व नगरं पविसित्वा ? अत्थि को पि पण्डितो समणो वा ब्राह्मणो वा
सङ्घी गणी गणाचरियो, अपि अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं पटिजानमानो, यो मया
सद्धिं सल्लपितुं सकोति कल्लं पटिविनोदेतु^{२१}'ति ॥

१४. मन्तयोगं B. १५. संख्यायोगा C. १६. गणिता C. १७. चातुब्बेदा
TC. १८. सामुदा वचनेन बुद्धवचनेन B. १९. वितण्डवादी B. २०. सेनागणं
B. २१. कत्वा सारेत्वा. २२. ०सल्लापपवत्तकोतूहलो विसारदो विजम्भको सुरियं
B. २३. B. adds भणे after this. २४. B. read after this तं उपक्कमित्वा
पञ्चं पुच्छिस्साम कल्लं पटिविनोदयिस्सामा'ति ।

[११] एवं वुत्ते पञ्चसता योनका राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं—अत्थि महाराज छ सत्थारो—**पूरणो कस्सपो, मक्खलि गोसालो, निगन्थो नातपुत्तो, सञ्जयो बेलट्टपुत्तो, अजितो केसकम्बली, पकुधो कच्चा-यनो ।** ते सङ्घिनो गणिनो गणाचरियका जाता यसस्सिनो तित्थकरा, साधुसम्मता बहुजनस्स, गच्छ त्वं महाराज ते पञ्चं पुच्छस्सु, कङ्खं पटि-विनोदयिस्सू'ति ॥

[१२] अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चहि योनकसतेहि परिवुत्तो भद्रवाहनं रथवरमारुह्य येन **पूरणो कस्सपो** तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमिवा पूरणेन कस्सपेन सद्धिं सम्मोदि । सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा पूरणं कस्सपं एतदवोच-को भन्ते कस्सप लोके **पालेती**-ति । **पथवी** महाराज लोकं पालेती'ति यदि भन्ते कस्सप पथवी लोकं पालेति, अथ कस्मा अवीचिनिरयं गच्छन्ता सत्ता पथविं [५] अतिकमिवा गच्छन्ती'ति एवं वुत्ते पूरणो कस्सपो नेव सक्खि ओगिलितुं नेव सक्खि उगिलितुं^{२५} पत्तक्खन्धो तुण्हीभूतो पञ्जायन्तो निसीदि ।

[१३] अथ खो मिलिन्दो राजा **मक्खलिं गोसालं** एतदवोच—अत्थि भन्ते गोसाल कुसलाकुसलानि कम्मनि^{२६} अत्थि सुकतदुक्कटानं फलं विपाको'ति । **नत्थि** महाराज **कुसलाकुसलानि कम्मनि** । नत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मनं फलं विपाको । ये ते महाराज इधलोके खत्तिया ते परलोकं गन्वापि पुन खत्तिया व भविस्सन्ति । ये ते ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसा ते परलोकं गन्वापि पुन ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसा व भविस्सन्ति, किंकुसलाकुसलेहि कम्मेही'ति ॥ यदि भन्ते गोसाल इधलोके खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा सुद्धा चण्डाला पुक्कुसा ते परलोकं

गन्वा'पि पुन खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा सुदा चण्डाला पुक्कुसा भविस्सन्ति । नत्थि कुसलाकुसलेहि कम्मेहि करणीयं । तेन हि भन्ते गोसाल ये ते इधलोके हत्थच्छिन्ना ते परलोकं गन्वा'पि पुन हत्थच्छिन्ना व भविस्सन्ति । ये पादच्छिन्ना ते पादच्छिन्ना व भविस्सन्ति^{२७} । ये कण्णनासच्छिन्ना ते कण्णनासच्छिन्ना व भविस्सन्ती'ति । एवं वुत्ते गोसालो तुण्ही अहोसि ॥

[१४] अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो एतदहोसि—तुच्छो बत भो जम्बुदीपो । पलापो बत भो जम्बुदीपो । नत्थि कोचि समणो वा ब्रह्मणो वा यो मया सद्धिं सत्थपितुं सक्कोति कद्धं पटिविनोदेतु'ति ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा अमच्चे आमन्तेसि—रमणीया बत भो दोसिना रत्ति । कं नु ख्व'ज्ज समणं वा ब्राह्मणं वा उपसङ्कमेय्याम पज्हां पुच्छितुं । को^{२८} मया सद्धिं सत्थपितुं सक्कोति कद्धं पटिविनोदेतु'ति । एवं वुत्ते अमच्चा तुण्हीभूता रज्जो मुखं ओलोकयमाना अट्ठंसु ॥

[१५] तेन खो पन समयेन सागलनगरं द्वादस वस्सानि सुज्जं अहोसि समणब्राह्मणगहपतिपण्डितेहि । यत्थ समणब्राह्मणगहपतिपण्डिता पटिवसन्ती'ति सुणाति, तत्थ गन्वा राजा ते पज्हां पुच्छति । [६] ते सब्बेपि पज्हाविस्सञ्जनेन राजानं आराधेतुं असक्कोन्ता येन वा तेन वा पक्कमन्ति । ये अज्जं दिसं न पक्कमन्ति, ते सब्बे तुण्हीभूता अच्छन्ति । भिक्खू पन येभुय्येन हिमवन्तमेव गच्छन्ति ॥

[१६] तेन खो पन समयेन कोटिसता अरहन्तो हिमवन्ते पब्बते रक्खिततले पटिवसन्ति । अथ खो आयस्सा अस्सगुत्तो दिब्बाय

२७. B. adds ये हत्थपादच्छिन्ना ते हत्थपादच्छिन्ना व भविस्सन्ति । ये कण्ण-
च्छिन्ना ते कण्णच्छिन्ना व भविस्सन्ति । ये नासच्छिन्ना ते नासच्छिन्ना व भवि-
सन्ति ॥ २८ यो B.

सोतधातुया मिलिन्दस्स रज्जो वचनं सुत्वा युगन्धरमत्येके भिक्खुसङ्घं
सन्निपातेत्वा भिक्खू पुच्छि—अत्था'उसो कोचि भिक्खु पटिवलो मिलिन्देन
रज्जा सद्धिं सल्लपेतुं कङ्कं पटिविनोदेतुं'ति । एवं वुत्ते कोटिसता अरहन्तो
तुण्ही अहोसुं । दुतियम्पि, ततियम्पि खो पुग्ग तुण्ही अहोसुं ॥ अथ खो
आयस्मा अस्सगुत्तो भिक्खुसङ्घं एतदवोच—अत्था'वुसो तावतिसभवनं
वेजयन्तस्स पाचीनतो **केतुमती** नाम विमानं । तथ **महासेनो** नाम देवपुत्तो
पटिवसति, सो पटिवलो तेन मिलिन्देन सल्लपेतुं, कङ्कं पटिविनोदेतुं'ति ॥
अथ खो कोटिसता अरहन्तो युगन्धरपब्बते अन्तरहिता तावतिसभवनं
पातुरहोसुं ॥

[१७] अदसा खो सक्को देवानमिन्दो ते भिक्खू दूरतो व आगच्छन्ते,
दिस्वान येन आयस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमित्वा आयस्मन्तं
अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । एकमन्तं ठितो खो सक्को देवा-
नमिन्दो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच—महा खो भन्ते भिक्खुसङ्घो अनु-
पत्तो । अहं सङ्घस्स आरामिको केन'त्यो, किं मया करणीयं-ति । अथ खो
आयस्मा अस्सगुत्तो सक्कं देवानमिन्दं एतदवोच—अयं खो महाराज जम्बु-
दीपे सागलनगरे मिलिन्दो नाम राजा वादी^१ दुरासदो दुप्पसहो पुथुतित्थ-
करानं अग्गमक्खायति । सो भिक्खुसङ्घं उपसङ्गमित्वा दिट्ठिवादेन पङ्कं
पुच्छित्वा भिक्खुसङ्घे विहेँटेती'ति । अथ खो सक्को देवानमिन्दो आयस्मन्तं
अस्सगुत्तं एतदवोच—अयं खो भन्ते मिलिन्दो राजा इतो चुतो मनुस्सेसु
उप्पन्नो । एसो खो भन्ते केतुमतीविमाने महासेनो नाम देवपुत्तो पटिव-
सति । सो [७] तेन मिलिन्देन रज्जा सद्धिं पटिवलो सल्लपितुं कङ्कं
पटिविनोदेतुं, तं देवपुत्तं याचिस्साम मनुस्सलोकूपपत्तिया'ति ॥

[१८] अथ खो सक्को देवानमिन्दो भिक्खुसङ्घं पुरक्खत्वा केतुमती-
विमानं पविसिन्वा महासेनं देवपुत्तं आलिङ्गित्वा एतदवोच—याचति तं मारिस
भिक्खुसङ्घो मनुस्सलोक्कूपपत्तिया'ति । न मे भन्ते मनुस्सलोकेन'त्यो
कम्मबहुलेन । तिब्बो मनुस्सलोको । इधेवा'हं भन्ते देवलोके उप-
रूपरूपपत्तिको हुत्वा परिनिब्बायिस्सामी'ति । दुतियम्पि, ततियम्पि खो
सक्के देवानमिन्दे याचन्ते^{३०} महासेनो देवपुत्तो एवमाह—न मे भन्ते मनु-
स्सलोकेन'त्यो कम्मबहुलेन । तिब्बो मनुस्सलोको । इधेवा'हं भन्ते देवलोके
उपरूपरूपपत्तिको हुत्वा परिनिब्बायिस्सामी'ति । अथ खो आयस्मा अस्स-
गुत्तो महासेनं देवपुत्तं एतदवोच—इध मयं मारिस सदेवकं लोकं अनु-
विलोकयमाना अज्जत्र तथा मिलिन्दस्स रज्जो वादं भिन्दित्वा सासनं पग्ग-
हेतुं समत्थं अज्जं कच्चि^{३१} न पस्साम । याचति तं मारिस भिक्खुसङ्घो ।
साधु सण्णुरिस मनुस्सलोके निव्वत्तित्वा दसवलस्स सासनं पग्गण्हित्वा^{३२}
देही'ति । एवं वुत्ते महासेनो देवपुत्तो—अहं किर मिलिन्दस्स रज्जो वादं
भिन्दित्वा बुद्धसासनं पग्गहेतुं समत्थो भविस्सामी'ति हट्ठपहट्ठो उदग्गुदग्गो
हुत्वा—साधु भन्ते मनुस्सलोके उप्पज्जिस्सामी'ति पटिज्जं अदासि ॥

[१९] अथ खो ते भिक्खू देवलोके तं करणीयं तीरेत्वा देवेषु तावति-
सेसु अन्तरहिता हिमवन्ते पव्वते रक्खिततले पातुरहोसुं । अथ खो
आयस्मा अस्सगुत्तो भिक्खुसङ्घं एतदवोच—अत्था'वुसो इमस्मिं भिक्खुसङ्घे
कोचि भिक्खु सन्निपातं अनागतो'ति । एवं वुत्ते अज्जतरो भिक्खु
आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच—अत्थि भन्ते आयस्मा रोहणो इतो सत्तमे
दिवमे [८] हिमवन्तं पव्वतं पविसित्वा निरोधं समापन्नो । तस्स सन्तिके
दूतं पाहेया'ति । आयस्मा'पि रोहणो तं खणज्जेव निरोधा वुट्ठाय सङ्घो मं
पटिमानेती'ति हिमवन्ते पव्वते अन्तरहितो रक्खिततले कोटिसतानं

अरहन्तानं पुरतो पातुरहोसि । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो आयस्मन्तं रोहणं एतदवोच—किंनु खो आवुसो रोहण बुद्धसासने पलुज्जन्ते^{३३} न पस्ससि सङ्खस्स करणीयानी'ति ॥ अमनसिकारो मे भन्ते अहोसी'ति ॥ तेनावुसो रोहण दण्डकम्मं करोमा'ति ॥ किं भन्ते करोमी'ति । अथा'वुसो रोहण हिमवन्तपब्बतपस्से कजंगलं नाम ब्राह्मणगामो । तत्थ सोणुत्तरो नाम ब्रह्मणो पटिवसति । तस्स पुत्तो उपज्जिस्सति नागसेनो नाम दारको । तेन हि त्वं आवुसो रोहण दसमासा'धिकानि सत्तवस्सानि तं कुलं पिण्डाय पविसित्वा नागसेनं दारकं नीहरित्वा पञ्चाजेहि । पञ्चजिते व तस्मिं दण्डकम्मतो मुच्चिस्ससी'ति । आयस्मा'पि खो रोहणो साधू'ति सम्पटिच्छि ॥

[२०] महासेनो पि खो देवपुत्तो देवलोका चवित्वा सोणुत्तरब्राह्मणस्स भरियाय कुच्छिस्मि पटिसन्धि अगहेसी । सह पटिसन्धिग्गहणा तयो अच्छरिया अन्भुता धम्मा पातुरहोसुं : आवुधभण्डानि पज्जलिसु, अगसस्सं अभिनिप्पन्नं, महामेघो अभिप्पवस्सि ॥ आयस्मा'पि खो रोहणो तस्स पटिसन्धिग्गहणतो पट्टाय दसमासा'धिकानि सत्तवस्सानि तं कुलं पिण्डाय पविसन्तो एकदिवसम्पि कटल्लुमत्तं भत्तं वा उल्लुङ्गमत्तं यागुं वा अभिवादनं वा अञ्जलिकम्मं वा सामीचिकम्मं वा ना'लत्थ । अथ खो अक्कोसं येव परिभासं येव पटिलभति । अतिच्छथ भन्ते'ति वचनमत्तम्पि वत्ता नाम ना'होसि । दसमासा'धिकानं पन सत्तन्नं वस्सानं अच्छयेन एकदिवसं—अतिच्छथ भन्ते'ति वचनमत्तं अलत्थ ॥ तं दिवसमेव ब्राह्मणो पि [१] बहिकम्मन्ता आगच्छन्तो पटिपथे थेरं दिस्वा—किं भो पब्बजित अग्धाकं गेहं अगमित्था'ति आह । आम ब्राह्मण अगमित्था'ति । अपि किञ्चि लभित्था'ति ॥ आम ब्राह्मण लभिग्हा'ति । सो अँनत्तमनो गेहं गन्वा पुच्छि—तस्स पब्बजितस्स किञ्चि अदत्था'ति । न किञ्चि अदग्हा'ति ॥

[२१] ब्राह्मणो दुतियदिवसे घरद्वारे येव निसीदि—अज्ज पव्वजितं मुसावादेन निग्गहेस्सामी'ति । थेरो दुतियदिवसे ब्राह्मणस्स घरद्वारे सम्पत्तो । ब्राह्मणो थेरं दिस्वा'व एवमाह—तुम्हे हियो अम्हाकं गेहे किञ्चि अलभित्वा'व लभिम्हा'ति अवोचुत्थ । वट्ठति नु खो तुम्हाकं मुसावादो'ति । थेरो आह—मयं ब्राह्मण तुम्हाकं गेहे^{३५} पविसन्ता दसमासा'धिकानि सत्तवस्सानि अतिच्छथा'ति वचनमत्तम्पि अलभित्वा हिय्यो अतिच्छथा'ति वचनमत्तं लभिम्हा । अथे'त्तं वचीपटिसन्थारं^{३६} उपादाय एवमवोचुम्हा'ति । ब्राह्मणो चिन्तेसि—इमे वाचापटिसन्थारमत्तं पि लभित्वा जनमज्झे लभिम्हा'ति पसंसन्ति । अज्जं किञ्चि खादनीयं वा भोजनीयं वा लभित्वा कस्मा नप्पसंसन्ती'ति पसीदित्वा अत्तनो अत्थाय पटियादितभत्ततो कटच्छुभिक्ष्वं तदूपियं च व्यञ्जनं दापेत्वा इमं भिक्ष्वं सत्त्वकालं तुम्हे लभिस्सथा'ति आह । सो पुन दिवसतो पभुति उपसङ्कमन्तस्स थेरस्स उपसमं दिस्वा भिय्योसोमत्ताय पसीदित्वा थेरं निच्चकालं अत्तनो घरे भत्तविसग्गकरणत्थाय याचि । थेरो तुण्हीभावेन अधिवासेत्वा दिवसे दिवसे भत्तकिच्चं कत्वा गच्छन्तो थोकं थोकं बुद्धवचनं कथेत्वा गच्छति ॥

[२२] सा'पि खो ब्राह्मणी दसमास'च्चयेन पुत्तं विजायि । नागसेनो'ति'स्स नामं अहोसि । सो अनुक्रमेण वट्ठन्तो सत्तवस्सिको जातो । अथ खो नागसेनस्स दारकस्स पिता नागसेनं दारकं एतदवोच—इमस्मि [१०] खो तात नागसेन ब्राह्मणकुले सिक्खानि सिक्खेय्यासी'ति । कत्तमानि तात इमस्मि ब्राह्मणकुले सिक्खानि नामा'ति । तयो खो तात नागसेन वेदा सिक्खानि नाम, अवसेसानि सिण्णानि सिण्णं नामा'ति । तेन हि तात सिक्खिस्सामी'ति । अथ खो सोणुत्तरो ब्राह्मणो आचरियब्राह्मणस्स आच-

३५. B. adds पविसन्ता after this. ३६. वाचापटिसन्थार B. वचनपटिसन्थारमत्तं C. ३७. नाममकंसु B.

रियभागं सहस्रं दत्वा अन्तो पासादे एकस्मि गम्भे एकतो मञ्चकं पञ्जपेत्वा
आचरियब्राह्मणं एतदवोच—सञ्ज्ञापेहि खो त्वं ब्राह्मण इमं दारकं मन्तानी'
ति । तेन हि दारक उगमह्माहि मन्तानी'ति आचरियब्राह्मणो सञ्ज्ञायति ।
नागसेनस्स दारकस्स एकेनेव उदेसेन तयो वेदा हृदयङ्गता वाचुगता सूप-
धारिता सुववत्थापिता सुमनसिकता अहेसुं । सक्किमेव चक्खुं उदपादि
तीसु वेदेषु सनिघण्ठुं केदुमेषु साक्खवरप्पभेदेषु इतिहासपञ्चमेषु पदको
वेय्याकरणो लोकायतमहापुरिसलक्खणेषु अनवयो अहोसि ॥

[२३] अथ खो नागसेनो दारको पितरं एतदवोच—अथि नु खो तात
इमस्मि ब्राह्मणकुले इतो उत्तरिम्पि सिक्खितञ्चानि, उदाहु एत्तकानेवा'ति ।
नथि तात नागसेन इमस्मि ब्राह्मणकुले इतो उत्तरिं सिक्खितञ्चानि । एत्तक-
नेव सिक्खितञ्चानी'ति । अथ खो नागसेनो दारको आचरियस्स अनुयोगं
दत्वा पासादा ओरुह्म पुञ्जवासनाचोदितहृदयो रहोगतो पटिसह्दीनो
अत्तनो सिप्पस्स आदिमञ्ज्झपरियोसानं ओलोकेन्तो आदिग्धि वा मञ्जे वा
परियोसाने वा अप्पमत्तकम्पि सारं अदिस्वा—तुच्छा वत भो इमे वेदा,
पलापा वत भो इमे वेदा, असारा निस्सारा'ति विप्पटिसारी अनत्तमनो
अहोसि ॥

[२४] तेन खो पन समयेन आयस्मा रोहणो वत्तनिये सेनासने निसिन्ना
नागसेनस्स दारकस्स चेतसा चेतोपरिवितक्कमञ्जाय निवासेत्वा पत्तर्ची-
वरमादाय वत्तनिये सेनासने अन्तरहितो कजङ्गलब्राह्मणगामस्स पुरतो
पातुरहोसि । अइसा खो नागसेनो दारको अत्तनो द्वारकोइके ठितो
आयस्मन्तं रोहणं दूरतो'व आगच्छन्तं, दिस्वान अत्तमनो उदग्गो पमुदितो
पीतिसोमनस्सजातो—अण्वेव नामा'यं पञ्जजितो कदाचि सारं जानेय्या'ति,
येना'यस्मा रोहणो तेनुपसङ्कमि, उपसङ्कमित्वा [११] आयस्मन्तं रोहणं

एतदवोच—को नु खो त्वं मारिस एदिसो भण्डु कासाववसनो'ति ।
 पञ्चजितो नामा'हं दारका'ति । तेन त्वं मारिस पञ्चजितो नामा'सि ।
 पापकानं मलानं पञ्चजेतुं पञ्चजितो,^{३९} तस्मा'हं दारक पञ्चजितो
 नामा'ति । किङ्कारणा मारिस ते केसा न यथा अञ्जेसं'^{४०}ति ।
 सोळसि'मे दारक पलिबोधे दिस्वा केसमस्सुं ओहारेत्वा पञ्चजितो ।
 कतमे सोळस—अलङ्कारपलिबोधो, मण्डनपलिबोधो, तेलमक्खन-
 पलिबोधो, धोवनपलिबोधो, मालापलिबोधो, गन्धपलिबोधो, वासन-
 पलिबोधो, हरीटकपलिबोधो, आमलकपलिबोधो, रङ्गपलिबोधो, बन्धन-
 पलिबोधो, कोच्छपलिबोधो, कण्पकपलिबोधो विजटनपट्टिबोधो, ऊक्का-
 पलिबोधो, केसेसु वित्ठनेसु सोचन्ति किलमन्ति परिदेवन्ति, उरत्ताळि
 कन्दन्ति, सम्भोहं आपज्जन्ति, इमेसु खो दारक सोळसपलिबोधेसु पलिगु-
 ण्ठिता मनुस्सा सञ्चो'नि अतिसुखुमानि सिप्पानि नासेन्ती'ति । किङ्कारणा
 मारिस कथानि पि ते न यथा अञ्जेसं'ति । कामनिस्सितानि खो दारक
 कथानि । कमनीयानि गिहिब्यञ्जनानि, यानि कानिचि खो भयानि कथतो
 उपज्जन्ति, तानि कासाववसनस्स न होन्ति तस्मा कथानिपि मे न अञ्जे-
 सं'ति । जानासि खो त्वं मारिस सिप्पानि नामा'ति । आम दारक
 जानाम'हं सिप्पानि । यं लोके उत्तमं मन्तं तं पि जानामी'ति । मय्हं पि तं
 मारिस दातुं सक्का'ति । आम दारक सक्का'ति । तेन हि मे देही'ति ।
 अक्कलो खो दारक अन्तरघरं पिण्डाय पविट्'म्हा'ति ॥

[२५] अथ खो नागसेनो दारको आयस्मतो रोहणस्स हत्थतो पत्तं
 गहेत्वा घरं पवेसेत्वा पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा
 सम्पवारत्वा आयस्मन्तं रोहणं भुत्ताविं ओनीतपत्तपाणिं एतदवोच—देहि मे

३९. पापकानि मलानि पञ्चाजेति B. ४०. अम्हाकं'ति B. ४१. सब्बानं B.

४२. गिहिब्यञ्जनभण्डानि B.

दानि मारिस मन्तं'ति । यदा खो त्वं दारक निष्पल्लिबोधो हुत्वा मातापितरो अनुजानापेत्वा मया गहितं पञ्चजितवेसं गण्हिस्ससि तदा दस्सामी'ति आह ॥

[२६] अथ खो [१२] नागसेनो दारको मातापितरो उपसङ्कमित्रा आह—अम्म तात अयं पञ्चजितो यं लोके उत्तमं मन्तं तं जानामी'ति वदति । न च अत्तनो सन्तिके अपञ्चजितस्स देति । अहमेतस्स सन्तिके पञ्चजित्वा तं मन्तं उग्गण्हिस्सामी'ति । अथ'स्स मातापितरो—पञ्चजित्वा'पि नो पुत्तो मन्तं गण्हातु । गहेत्वा पुन आगच्छिस्सती'ति मञ्जमाना—गण्ह पुत्ता'ति अनुजानिंसु । अथ खो आयस्मा रोहणो नागसेनं दारकं आदाय येन वत्तनियं सेनासनं येन **विजम्भवत्थु** तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्रा विजम्भवत्थुस्मिं सेनासने एकरत्तं वसित्वा येन रक्खिततलं तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्रा कोटिसतानं अरहन्तानं मञ्जे नागसेनं दारकं पञ्चाजेसि ॥

[२७] पञ्चजितो च पना'यस्मा नागसेनो आयस्समन्तं रोहणं एतद्वोच-गहितो मे भन्ते तव वेसो । देथ मे दानि मन्तं'ति । अथ खो आयस्मा रोहणो—किम्हि नु खो' हं नागसेनं विनेयं पटमं विनये वा^{४३} सुत्तन्ते वा अभिधम्मं वा'ति चिन्तेत्वा—पण्डितो खो अयं नागसेनो सक्कोति सुखेनेव अभिधम्मं परियापुणितुं'ति **पटमं अभिधम्मं विनेसि** । आयस्मा च नागसेनो—**कुसला धम्मा, अकुसला धम्मा, अव्याकता धम्मा**'ति तिकदुकपटिमण्डितं **धम्मसङ्गणि**, खन्धविभङ्गादि अद्वारसविभङ्गपटिमण्डितं **विभङ्गप्पकरणं**, सङ्गहो असङ्गहो'ति आदिना चुद्धसविधेन विभत्तं **धातुकथापकरणं**, खन्धपञ्चत्तिआयतनपञ्ची'तिआदिना छब्बिधेन विभत्तं **पुग्गलपञ्चत्तिप्पकरणं**,^{४४} सकत्वादे पञ्चसतसुत्तसतानि परवादे पञ्चसुत्तसतानी'ति सुत्तसहस्सं समोधानेत्वा विभत्तं **कथावत्थुप्पकरणं**, मूल-

यमकं ग्वन्धयमकं'ति आदिना दसविधेन विभक्तं यमक^{४५}पकरणं, हेतुप-
च्यो आरम्भणपच्यो'ति आदिना चतुर्वीसतिविधेन विभक्तं पट्टानपकरणं'ति
सब्बं तं अभिधम्मपिटकं एकेनेव सज्झायेन पगुणं क्वा—[13] तिद्वथ
भन्ने न पुन ओसारेथ एत्तकेनेवा'हं सज्झायिस्सामी'ति आ^{४६}हं ॥

[२८] अथ खो आयस्मा नागसेनो येन कोटिसता अरहन्तो तेनुपसङ्गमि ।
उपसङ्गमिक्वा कोटिसते अरहन्ते एतदवोच—अहं खो भन्ते कुसला धम्मा
अकुसला धम्मा अव्याकता धम्मा' ति इमेसु तीसु पदेसु पक्खिपित्वा सब्बं
नं अभिधम्मपिटकं विथरेन ओतारेस्सामी'ति । साधु नागसेन ओसारेही'ति ।
अथ खो आयस्मा नागसेनो सत्तमासानि सत्तप्पकरणानि^{४७} विथ्या-
रेन ओसारेति । पथवी उन्नदि । देवता साधुकारमदंसु । ब्रह्मानो अप्फोटेसुं ।
दिब्बानि चन्दनचुष्णानि दिब्बानि च मन्दारवपुष्पानि अभिप्पवस्सिसु ।
अथ खो कोटिसता अरहन्तो आयस्मन्तं नागसेनं परिपुण्णवीसतिवस्सं
गक्खिततले उपसम्पादेसुं ॥

[२९] उपसम्पन्नो च पना'यस्मा नागसेनो तस्सा रत्तिया अच्चयेन
पुब्बण्हसमयं निवासेवा पत्तचीवरमादाय उपज्झायेन सद्धिं गामं पिण्डाय
पविसन्तो एवरूपं वितक्कं उप्पादेसि—तुच्छो बत मे उपज्झायो, बालो बत
मे उपज्झायो । ठपेत्वा अवसेसं बुद्धवचनं पठमं मं अभिधम्मे विनेसी'ति ।
अथ खो आयस्मा रोहणो आयस्मतो नागसेनस्स चेतसा चेतोपरिवितक्क-
मज्जाय आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—अननुच्छविकं^{४८} खो नागसेन परिवि-
तक्कं वितक्केसि । न खो पने'तं नागसेन तवा'नुच्छविकं—ति । अथ खो
आयस्मतो नागसेनस्स एददहोसि—अच्छरियं बत भो, अब्भुतं बत भो ।
यत्रहि^{४९} नाम मे उपज्झायो चेतसा चेतोपरिवितक्कं जानिस्सति । पण्डितो

४५. यमकं TC. ४६. omitted by B. ४७. कोटिसतानं अरहन्तानं TC.
४८. सत्तप्पकरणे TC. ४९. अननुच्छवियं TC. ५०. पि B.

वत मे उपज्झायो । यं नूना'हं उपज्झायं खमापेय्यं'ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं रोहणमेतदवोच—खमथ मे भन्ते । न पुन एवरूपं वितक्केस्सामी'ति । अथ खो आयस्मा रोहणो आयस्मन्तं नागसेनं [14] एतदवोच—न खो त्या'हं नागसेन एत्तावता खमामि । अथि खो नागसेन सागळं नाम नगरं । तथ मिलिन्दो नाम राजा रज्जं कारेति । सो दिड्ढिवादेन पण्हं पुच्छित्वा भिक्षुसङ्घं विहेटेति । सचे त्वं तथ गत्वा तं राजानं दमेत्वा बुद्धसासने पसादेस्ससि, एवा'हं तं खमिस्सामी'ति । तिष्ठतु भन्ते एको मिलिन्दो राजा । सचे भन्ते सकलजम्बुदीपे सन्त्वे राजानो आगन्त्वा मं पण्हं पुच्छेय्युं सन्त्वं तं विस्सज्जेत्वा सम्पदात्तेस्सामी'ति । खमथ मे भन्ते'ति क्त्वा—न खमामी'ति वुत्ते—तेन हि भन्ते इमं तेमानं कस्स सन्तिके वसिस्सामी'ति आह ॥

[३०] अयं खो नागसेन आयस्मा **अस्सगुत्तो** वत्तनिये सेनासने विहरति । गच्छ त्वं नागसेन येना'यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्कम । उपसङ्कमित्वा मम वचनेन आयस्मतो अस्सगुत्तस्स पादे सिरसा वन्द । एवं च नं वदेहि—उपज्झायो मे भन्ते तुम्हाकं पादे सिरसा वन्दति अप्पा'बाधं अप्पा'तङ्कं लहुड्डानं बलं फासुविहारं पुच्छति । उपज्झायो इमं तेमानं तुम्हाकं सन्तिके वसितुं मं पहिणी'ति । कोनामो ते उपज्झायो'ति च वुत्ते—रोहणत्थेरो नाम भन्ते'ति वदेय्यासि । अहं को नामो'ति वुत्ते एवं वदेय्यासि—मम उपज्झायो भन्ते तुम्हाकं नामं जानाती'ति । एवं भन्ते'ति खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं रोहण अभिवादेत्वा पदन्निखणं क्त्वा पत्तचीवरमादाय अनुपुब्बेन चारिकं चरमानो येन वत्तनियं सेनासनं येना'यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं अट्ठासि । एकमन्तं टितो खो आयस्मा नागसेनो आयस्मन्तं अस्सगुत्तमेतदवोच—उपज्झायो मे भन्ते तुम्हाकं पादे सिरसा वन्दति । एवं च वदति—अप्पा'बाधं अप्पा'तङ्कं

लहुड्डानं बलं फासुविहारं पुच्छति । उपज्झायो मं इमं तेमासं तुम्हाकं सन्तिके वसितुं पहिणीं'ति । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—[15] त्वं किंनामो'सी'ति ॥ अहं भन्ते नागसेनेनामा'ति ॥ कोनामो ते उपज्झायो'ति ॥ उपज्झायो मे भन्ते रोहणो नामो'ति ॥ अहं कोनामो'ति ॥ उपज्झायो मे भन्ते तुम्हाकं नामं जानाती'ति । साधु नागसेन, पत्तचीवरं पटिसामेही'ति । साधु भन्ते'ति पत्तचीवरं पटिसामेत्वा पुनरिदमे परिवेणं सम्मज्जित्वा मुखोदकं दन्तपोणं उपट्ठपेसि । थेरो सम्मदुड्डानं पटिसम्मज्जि । तं उदकं छुट्ठेत्वा अज्जं उदकं आहरि । तच्च दन्तपोणं अपनेत्वा अज्जं दन्तपोणं गण्हि । न आलापसल्लापं अकासि । एवं सत्त दिवसानि क्त्वा सत्तमे दिवसे पुन पुच्छित्वा पुन तेन तथेव वुत्ते वस्सा'वासं अनुजानि ॥

[३१] तेन खो पन समयेन एका महाउपासिका आयस्मन्तं अस्सगुत्तं तिसमत्तानि वस्सानि उपट्ठासि । अथ खो सा महाउपासिका तेमास'च्चयेन येना'यस्मा अस्सगुत्तो तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमित्वा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं एतदवोच—अथि नु खो तात तुम्हाकं सन्तिके अज्जो भिक्खू'ति । अथि महाउपासिके, अम्हाकं सन्तिके नागसेनो नाम भिक्खू'ति ॥ तेन हि तात अस्सगुत्त अधिवासेहि नागसेनेन सद्धिं स्वातनाय भत्तं'ति । अधिवासेसि खो आयस्मा अस्सगुत्तो तुण्हीभावेन ॥ अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो तस्सा रत्तिया अच्चयेन पुञ्चण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमादाय आयस्मता नागसेनेन सद्धिं पच्छासमणेन येन महाउपासिकाय निवेसनं तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमित्वा पज्जते आसने निसीदि । अथ खो सा महाउपासिका आयस्मन्तं अस्सगुत्तं आयस्मन्तं च नागसेनं पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्वा सन्तपेसि सम्पवारेसि । अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो मुत्ताविं ओनीतपत्तपाणिं आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—त्वं नागसेन महाउपासिकाय अनुमोदनं करोही'ति इदं क्त्वा उट्ठाया'सना पक्कामि ॥ [16]

[३२] अथ खो सा महाउपासिका आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—मह-
ल्लिका'हं खो तात नागसेन गम्भीराय धम्मकथाय मय्हं अनुमोदनं करोही'ति ।
अथ खो आयस्मा नागसेनो तस्सा महाउपासिकाय गम्भीराय अभिधम्म-
कथायँ लोकुत्तराय सुज्जतापटिसंयुत्ताय अनुमोदनं अकासि । अथ खो
तस्सा महाउपासिकाय तस्मिं येवासने विरजं वीतमलं धम्मचक्खुं उद-
पादि—यं किञ्चि समुदयधम्मं सब्बं तं निरोधधम्मं'ति । आयस्मा'पि खो
नागसेनो तस्सा महाउपासिकाय अनुमोदनं कत्वा अत्तना देसितं धम्मं
पञ्चवेक्खन्तो विपस्सनं पटुपेत्वा तस्मिं येवा'सने निसिन्नो सोतापत्तिफले
पतिट्ठासि ॥

[३३] अथ खो आयस्मा अस्सगुत्तो मण्डलमाले निसिन्नो द्विन्नं पि
धम्मचक्खुपटिळाभं जत्वा साधुकारं पवत्तेसि—साधु, साधु, नागसे नएकेन च
कण्डपहारेन द्वे महाकाया पदालिता'ति । अनेकानि च देवतासहस्सानि साधुकारं
पवत्तेसुं ॥ अथ खो आयस्मा नागसेनो उट्टाया'सना येना'यस्मा अस्सगुत्तो तेनुप-
सङ्गमि । उपसङ्गमिवा आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि ।
एकमन्तं निसिन्नं खो आयस्मन्तं नागसेनं आयस्मा अस्सगुत्तो एतदवोच—
गच्छ त्वं नागसेन पाटलिपुत्तं । पाटलिपुत्तनगरे असोकारामे आयस्मा
धम्मरक्खितो पटिवसति । तस्स सन्तिके बुद्धवचनं परियापुणाही'ति । कीव
दूरे भन्ते इतो पाटलिपुत्तनगरं'ति । योजनसतानि खो नागसेना'ति ।
दूरो खो भन्ते मग्गो । अन्तरामग्गे भिक्खा दुल्लभा । कथा'हं गमिस्सामी'
ति । गच्छ त्वं नागसेन अन्तरामग्गे पिण्डपातं लभिस्ससि सालीनं ओदनं
विगतकौळकं अनेकसूपं अनेकव्यञ्जनं'ति । एवं भन्ते'ति खो आयस्मा
नागसेनो आयस्मन्तं अस्सगुत्तं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पत्तचीवरमा-
दाय येन पाटलिपुत्तं तेन चारिकं पक्कामि ॥ [17]

[३४] तेन खो पन समयेन पाटलिपुत्तको सेट्ठि पञ्चहि सक्कसतेहि पाटलिपुत्तगाममगं पटिपन्नो होति । अदस्सा खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मन्तं नागसेनं दूरतो' व आगच्छन्तं । दिस्वान पञ्च^३ सक्कसतानि पटिपणा-मेत्वा^३ येना'यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा—कुहिं गच्छसि ताता'ति आह । पाटलिपुत्तं गहपती'ति । साधु तात मयमि पाटलिपुत्तं गच्छाम । अम्हेहि सद्धिं सुखं गच्छथा'ति । अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मतो नागसेनस्स इरियापथे पसीदित्वा आयस्मन्तं नागसेनं पणीतेन खादनियेन भोजनीयेन सहत्था सन्तापेत्वा सम्प-वारेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं भुत्तायि ओनीतपत्तपाणिं अज्जतरं नीचं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं निसिन्नो खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—किनामो'सि त्वं ताता'ति । अहं गह-पति नागसेनो नामा'ति । जानासि खो त्वं तात बुद्धवचनं नामा'ति । जानामि खो'हं गहपति अभिधम्मपदानी'ति । ठाभा नो तात, सुलद्धं नो तात, अहं पि खो तात आभिधम्मिको । त्वं पि आभिधम्मिको । भण तात अभिधम्मपदानी'ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो पाटलिपुत्तकस्स सेट्ठिस्स अभिधम्मं देसेसि । देसेन्ते देसेन्ते येव पाटलिपुत्तस्स सेट्ठिस्स विरजं वीतमलं धम्मचक्रवुं उदपादि—यं किञ्चि समुदयधम्मं सत्त्वं तं निरोधधम्मं'ति ॥

[३५] अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि पञ्चमत्तानि सक्कसतानि पुरतो उय्योजेत्वा सयं पच्छतो गच्छन्तो पाटलिपुत्तस्स अविदूरे द्वेधापथे ठत्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—अयं खो तात नागसेन असोकारामस्स मग्गो । इदं खो तात अम्हाकं कम्बलरतनं सोळसहत्थं आयामेन, अट्ठहत्थं वित्तियेन, पटिगण्हाहि खो तात इमं कम्बलर-[18]-तनं अनुकम्पं उपा-

दाया'ति । पटिगहेसि आयस्मा नागसेनो तं कम्बलरतनं अनुकम्पं उपा-
दाय । अथ खो पाटलिपुत्तको सेट्ठि अत्तमनो उदग्गो पमुदितो पीतिसोम-
नस्सजातो आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा पदक्खिणं कत्वा पक्कामि ॥

[३६] अथ खो आयस्मा नागसेनो येना'सोकारामो येना'यस्मा धम्मर-
क्खितो तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमत्वा आयस्मन्तं धम्मरक्खितं अभिवादेत्वा
अत्तनो आगतकारणं कथेत्वा आयस्मतो धम्मरक्खितस्स सन्तिके **तेपिटकं**
बुद्धवचनं एकेनेव सज्झायेन तीहि मासेहि व्यञ्जनतो परियापुणित्वा पुन
तीहि मासेहि अत्यतो मनसा'कासि ॥ अथ खो आयस्मा धम्मरक्खितो
आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—सेय्यथा'पि नागसेन गोपालको गावो रक्खति,
अज्जे गोरस्सं परिभुञ्जन्ति एवमेव खो नागसेन पुथुज्जनो तेपिटकं बुद्धवचनं
धारेन्तो^{५४} पि न भागी सामञ्जस्सा'ति । होतु भन्ते अलं एत्तकेना'ति ।
तेनेव दिवसभागेन तेन रत्तिभागेन सह **पटिसम्भिदाहि** अरहत्तं पापुणि ।
सह **सच्चपटिवेधेन** आयस्मतो नागसेनस्स सच्चवे देवा साधुकारमदंसु । पथवी
उन्नदि । ब्रह्मानो अप्फोटेसुं । दिब्बानि चन्दनचुण्णानि दिब्बानि च
मन्दारवपुष्पानि अभिषवस्सिसु ॥

[३७] तेन खो पन समयेन कोटिसता अरहन्तो हिमवन्ते पब्बते
रक्खिततले सन्निपत्तिवा आयस्मतो नागसेनस्स सन्तिके दूतं पाहेसुं आग-
च्छतु नागसेनो, दस्सनकामा मयं नागसेनं'ति । अथ खो आयस्मा नाग-
सेनो दूतस्स वचनं सुत्वा असोका'रामे अन्तरहितो हिमवन्ते पब्बते रक्खि-
ततले कोटिसतानं अरहन्तानं पुरतो पातुरहोसि । अथ खो कोटिसता
अरहन्ता आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोचुं—एसो खो नागसेन मिलिन्दो
राजा भिक्खुसङ्घं विहेठेति वादपटिवादेन पञ्हुपुच्छाय । साधु नागसेन गच्छ
त्वं मिलिन्दं [१९] राजानं दमेही'ति । तिष्ठतु भन्ते एको मिलिन्दो

राजा । सचे भन्ते सकलजम्बुदीपे राजानो आगन्त्वा मं पञ्हं पुच्छेय्युं सब्बं तं विस्सज्जेत्वा सम्पदालेस्सामि । गच्छथ वो भन्ते अल्लम्भित्तो सागलनगरं' ति । अथ खो थेरा भिक्खू सागलनगरं कासावपज्जोतं इसिवातपटिवातं अकंसु ॥

[३८] तेन खो पन समययेन आयस्मा आयुपालो सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । अथ खो मिलिन्दो राजा अमच्चे एतदवोच— रमणीया बत भो दोसिना रत्ति । कं नु ख्व'ज्ज समणं वा ब्राह्मणं वा उपसङ्कमेय्याम साक्क-
च्छाय पञ्हपुच्छनाय को मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति कद्धं पटिविनेदेतुं—
ति । एवं वुत्ते पञ्चमत्तका योनका राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं—अथि
महाराज आयुपालो नाम थेरो तेपिटको बहुस्सुतो आगता'गमो । सो एतरहि
सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । गच्छ त्वं महाराज आयस्मन्तं आयुपालं पञ्हं
पुच्छस्सू'ति । तेन हि भणे भदन्तस्स आरोचेथा'ति ॥ अथ खो नेमि-
त्तिको आयस्मतो आयुपालस्स सन्तिके दूतं पाहेसि—राजा भन्ते मिलिन्दो
आयस्मन्तं आयुपालं दस्सनकामो'ति । आयस्मा'पि खो आयुपालो एव-
माह—तेन हि आगच्छतू'ति । अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चमत्तेहि योन-
कस्तेहि परिवुतो रथवरमारुह्य येन सङ्खेय्यपरिवेणं येना'यस्मा आयुपालो
तेनुपसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा आयस्मता आयुपालेन सद्धिं सम्मोदि । सम्मोदनी-
यं कथं साराणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं निसिन्नो खो
मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं आयुपालं एतदवोच—

[३९] किमत्थिया भन्ते आयुपाल तुम्हाकं पब्बज्जा, को च तुम्हाकं
परमत्थो'ति थेरो आह—धम्मचरियसमचरियत्था खो महाराज पब्बज्जा'ति,
अथि पन भन्ते कोचि गिही पि धम्मचारी, समचारी'ति । आम महाराज
अथि गिही'पि धम्मचारी समचारी । भगवति खो महाराज बाराण—[२०]—

सियं इसिपतने मिगदाये धम्मचक्रं पवत्तेन्ते अट्टारसनं ब्रह्मकोटीनं धम्मा-
भिसमयो अहोसि । देवतानं पन महाभिसमयो गणनपथं वीतिवत्तो । सव्वे
ते गिहिभूता, न पव्वजिता । पुन च परं महाराज भगवतो खो महासमय-
सुत्तन्ते देसियमाने, महामङ्गलसुत्तन्ते^{५६} देसियमाने, समचित्तपरियायसु-
त्तन्ते देसियमाने, राहुलोवादसुत्तन्ते देसियमाने, पराभवसुत्तन्ते देसिय-
माने गणनपथं वीतिवत्तानं देवतानं महाभिसमयो अहोसि । सव्वे ते गिहि-
भूता, न पव्वजिता'ति ॥ तेन हि भन्ते, आयुपाल, निरथिका तुम्हाकं
पव्वज्जा । पुव्वे कतस्स पापकम्मस्स निस्सन्देन समणा सक्कयपुत्तिया
पव्वजन्ति, धुतङ्गानि च परिहरन्ति । ये खो ते भन्ते आयुपाल एकास-
निका नून ते पुव्वे परेसं भोगहारका चोरा, ते परेसं भोगं अच्छिन्दित्वा
तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि एकासनिका भवन्ति, न लभन्ति कालेन
कालं परिभुञ्जितुं । तथि तेसं सीलं । नथि तपो । नथि ब्रह्मचरियं । ये
खो पन ते भन्ते आयुपाल भिक्खू अब्भोकासिका नून ते पुव्वे गामघा-
तका चोरा, ते परेसं गेहानि विनासेत्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि
अब्भोकासिका भवन्ति, न लभन्ति सेनासनानि परिभुञ्जितुं । नथि तेसं
सीलं । नथि तपो । नथि ब्रह्मचरियं । ये खो पन ते भन्ते आयुपाल
भिक्खू नेसज्जिका नून ते पुव्वे पन्थदूसका चोरा । ते परेसं पथिके जने
गहेत्वा बन्धित्वा निसीदापेत्वा तस्स कम्मस्स निस्सन्देन एतरहि नेसज्जिका
भवन्ति । न लभन्ति सेय्यं कप्पेतुं । नथि तेसं सीलं । नथि तपो । नथि
ब्रह्मचरियं'ति आह ॥

[४०] एवं बुत्ते आयस्मा आयुपालो तुण्ही अहोसि । न किञ्चि पटि-
भासि ॥ अथ खो पञ्चसता योनका राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं—पण्डितो
महाराज थेरो । अपि च अविसारदो न किञ्चि पटिभासती'ति । अथ खो

मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं आयुपालं तुण्हीभूतं दिस्वा अप्फोटेत्वा [२१] उक्कुट्ठिं कत्वा योनके एतदवोच । तुच्छो बत भो जम्बुदीपो । पलापो बत भो जम्बुदीपो । नत्थि कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा यो मया सद्धिं सल्लपितुं सक्कोति^{५७} कङ्खं पटिविनोदेतुं'ति ॥

[४१] अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो सञ्चं तं परिसं अनुविलोकेन्तस्स अभीते अमङ्कभूते योनके दिस्वा एतदहोसि—निस्संसयं अत्थि मज्जे कोचि पण्डितो भिक्खु यो मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति, येनि'मे योनका न मङ्कभूता'ति । अथ खो मिलिन्दो राजा योनके एतदवोच—अत्थि भणे अज्जो कोचि पण्डितो भिक्खु यो मया सद्धिं सल्लपितुं उस्सहति कङ्खं पटिविनोदेतुं'ति ॥

[४२] तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो समणगणपरिवृतो सङ्घी गणी गणा'चरियो जातो यसस्सी साधुसम्मतो बहुजनस्स पण्डितो व्यत्तो मेधावी निपुणो विज्ज विभावी विनीतो विसारदो बहुस्सुतो तेपिट्ठो वेदगू पभिन्नबुद्धिमा आगता'गमो पभिन्नपटिसम्भितो नवङ्गसत्थुसासनपरियत्तिधरो पारमिप्पत्तो जिनवचने धम्मत्थदेसनापटिवेधकुसलो अक्खयविचित्रपटिभानो चित्रकथी कल्याणवाक्करणो दुरासदो दुप्पसहो दुरुत्तरो दुरावरणो दुन्निवारयो, सागरो विय अक्खोभो, गिरिराजा विय निच्चलो, रणञ्जहो तमोनुदो पभङ्करो, महाकथी परगणिगणमैथनो परतित्थियमदनो भिक्खून् भिक्खुनीन् उपासकानं उपासिकानं राजून् राजमहामत्तानं सक्कतो गरुक्कतो मानितो पूजितो अपचितो, लाभो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानप्पच्चयमेसज्जप्परिक्खारानं लाभगयसग्गपत्तो, बुद्धानं विज्जनं सोता'वधानेन समन्नागतानं सन्दस्सेन्तो नवङ्गजिनसासनरतनं, उपदिसन्तो धम्ममग्गं, धारेन्तो धम्मपज्जोतं, उस्सापेन्तो धम्मयूपं, यजन्तो धम्मयागं, पग्गहन्तो धम्मद्वजं,

उत्सापेन्तो धम्मकेतुं, धमेन्तो^{५९} धम्मसङ्गं, आहनन्तो धम्मभेरिं, नदन्तो
[२२] सीहनादं, गज्जन्तो इन्दगज्जितं, मधुरगिरगज्जितेन आणवर-
विज्जालपरिवेठितेन करुणाजलभरितेन महता धम्मामतमेवेन सकललोकम-
भित्तप्यन्तो, गामनिगमराजाधानीसु चारिकं चरमानो अनुपुब्बेन सागलनगरं
अनुपत्तो होति ॥

[४३] तत्र सुदं आयस्मा नागसेनो असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं
सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । तेन^{६०}हु—

बहुस्सुतो चित्रकथी निपुणो च विसारदो ।
सामायिको च कुसलो पटिभाने च कोविदो ॥
ते च तेपिट्ठा भिक्खु पञ्चनेकायिका पि च ।^{६१}
चतुनेकायिका चेव नागसेनं पुरक्खरं ॥
गम्भीरपञ्जो मेधावी मग्गामग्गस कोविदो ।
उत्तमत्थमनुपत्तो नागसेनो विसारदो ॥
तेहि भिक्खूहि परिवुतो निपुणेहि सच्चवादिहि ।
चरन्तो गामनिगमं सागलं उपसङ्गमि ॥
सङ्खेय्यपरिवेणस्मि नागसेनो तदा वसि ॥
कथेति सो मनुस्सेहि पञ्चते केसरी यथा^{६२}ति ॥

[४४] अथ खो देवमन्तियो राजानं मिलिन्दं एतदवोच—आगमेहि त्वं
महाराज । आगमेहि त्वं महाराज^{६३} अथि महाराज नागसेनो नाम थेरो पण्डितो
मेधावी विनीतो विसारदो बहुस्सुतो चित्रकथी कल्याणपटिभानो अत्थधम्म-

५९ उत्पलापेन्तो TC. ६०. B adds पोराणा. ६१. This whole line is
missing in B. ६२. Omitted by B.

निरुत्तिपटिभानप्पटिसम्भिदासु पारमिप्पत्तो । सो एतरहि सङ्खेय्यपरिवेणे पटिवसति । गच्छं त्वं महाराज आयस्मन्तं नागसेनं पञ्चं पुच्छस्सु । उस्सहति सो तथा सद्धिं सल्लपितुं कङ्कं पटिविनोदेतुं'ति । अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो सहसा नागसेनो'ति सद्धं सुत्वा अहुदेव भयं, अहुदेव छम्मितत्तं, अहुदेव लोमहंसो ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तियं एतदवोच—उस्सहति सो नागसेनो भिक्खु मया सल्लपितुं'ति ॥ उस्सहति महाराज । अपि इन्द—यम—वरुण—कुबेर—पजापति—[२३]—सुयाम—सन्तुसित—लोकपाले हिपि पितुपितामहेन महाम्बुनापि सद्धिं सल्लपितुं, किमङ्ग पन मनुस्सभूतेना'ति ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तियमेतदवोच—तेन हि त्वं देवमन्तिय भदन्तस्स सन्तिके दूतं पेसेही'ति । एवं देवा'ति खो देवमन्तियो आयस्मतो नागसेनस्स सन्तिके दूतं पाहेसि—राजा भन्ते मिलिन्दो आयस्मन्तं दस्सनकामो'ति । आयस्मा'पि खो नागसेनो एवमाह—तेन हि आगच्छतू'ति । अथ खो मिलिन्दो राजा पञ्चमत्तेहि योनकस्तेहि परिवुतो रथवरमारुह महता बलकायेन सद्धिं येन सङ्खेय्यपरिवेणं येना'यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमि ॥

[४५] तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं मण्डलमाले निसिन्नो होति । अइसा खो मिलिन्दो राजा आयस्मतो नागसेनस्स परिसं दूरतो' व । दिस्वान देवमन्तियं एतदवोच—कस्से'सा देवमन्तिय महती परिसा'ति । आयस्मतो खो महाराज नागसेनस्स परिसा'ति । अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो आयस्मतो नागसेनस्स परिसं दूरतो' व दिस्वा अहुदेव भयं, अहुदेव छम्मितत्तं, अहुदेव लोमहंसो । अथ खो मिलिन्दो राजा खग्गपरिवारितो विय गजो, गरुलपरिवारितो विय नागो, अजगरपरिवारितो विय कोत्थुको, महिसपरिवारितो विय अच्छो, नागा-

नुबन्धो विय मण्डूको, सद्दूलानुबद्धो विय मिगो, अहितुण्डिकसमागतो^{६५}
 विय पन्नगो, मज्जारसमागतो विय उन्दुरो, भूतवेज्जसमागतो विय पिसाचो,
 राहुमुखगतो विय चन्दो, पन्नगो विय पेळन्तरगतो, सकुणो विय पञ्जरन्तर-
 गतो, मच्छो विय जालन्तरगतो, वाळवनमनुषविद्यो विय पुरिसो, वेस्सव-
 णा'पराधिको विय यक्खो, परिकखीणा'युको विय देवपुत्तो, भीतो उब्बिग्गो
 उत्रस्तो संविग्गो लोमहट्टजातो विमनो दुम्मनो भन्तचित्तो विपरिणतमा-
 नसो—मा मं अयं जनो परिभवी'ति धितिं^{६६} उपट्ठपेत्वा देवमन्तियमे-
 तदवोच—मा खो त्वं [२४] देवमन्तिय आयस्मन्तं नागसेनं मय्हं आचि-
 क्खेय्या'सि । अनक्खातज्जेवा'हं नागसेनं जानिस्सामी'ति । साधु महाराज
 त्वज्जेव जानाही'ति ॥

[४६] तेन खो पन समयेन आयस्मा नागसेनो तस्सा भिक्खुपरिसाय
 पुरतो चत्तालीसाय भिक्खुसहस्सानं नक्कतरो होती । पच्छतो चत्तालीसाय
 भिक्खुसहस्सानं वुड्डतरो । अथ खो मिलिन्दो राजा सञ्चं तं भिक्खुसङ्घं
 पुरतो च पच्छतो च मज्झतो च अनुविलोकेन्तो अदसा खो आयस्मन्तं
 नागसेनं दूरतो व भिक्खुसङ्घस्स मज्झे निसिन्नं केसरसीहं विय विगतभयभेरवं
 विगतलोमहंसं विगतभयसारज्जं, दिस्वान आकारेने'व अज्जासि—एसो खो
 एत्थ नागसेनो'ति ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा देवमन्तियं एतदवोच—एसो
 खो देवमन्तिय आयस्मा नागसेनो'ति ॥ आम महाराज एसो खो नाग-
 सेनो । सुट्ठु खो त्वं महाराज सो नागसेनं अज्जासि'ति । ततो राजा तुट्ठो
 अहोसि—अनक्खातो' व मया नागसेनो अज्जातो'ति । अथ खो मिलिन्दस्स
 रज्जो आयस्मन्तं नागसेनं दिस्वा अट्ठदेव भयं, अट्ठदेव छम्मित्तं, अट्ठ
 लोमहंसो । तेनाट्ठु—

चरणे चेव सम्पन्नं सुदन्तं उत्तमे दमे ।
 दिस्वा राजा नागसेनं इमं वचनब्रुवि—॥
 कथिका मया बहू दिद्वा साकच्छा ओसटा बहू ।
 न तादिसं भयं आसि अज्ज तासो यथा मम ॥
 निस्संसयं पराजयो मम अज्ज भविस्सति ।
 जयो च नागसेनस्स यथा चित्तं न सण्ठितंति ॥

बाहिरकथा निह्तिता ॥

[II लक्षणपञ्चो ।]

[25-] [१] अथ खो मिलिन्दो राजा येना'यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्गमि । उपसङ्गमिवा आयस्मता नागसेनेन सद्धि सम्मोदि, सम्मोदनीयं कथं साराणीयं वीतिसारेत्वा एकमन्तं निसीदि । आयस्मा'पि खो नागसेनो पठिसम्मोदि येनेव' मिलिन्दस्स रज्जो चित्तं आरावेसि ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—कथं भदन्तो जायति, किं नामो'सि भन्ते'ति । नागसेनो'ति खो अहं महाराज जायामि । नागसेनो'ति खो मं महाराज सव्रह्मचारी समुदाचरन्ति । अपि च मातापितरो नामं करोन्ति नागसेनो'ति वा सूरसेनो'ति वा वीरसेनो'ति वा सीहसेनो'ति वा, अपि च खो महाराज सङ्गा समञ्जा पञ्जत्ति वोहारो नाममत्तं यदिदं नागसेनो'ति न हे'त्य पुगलो उपलब्धती' ति ॥

[२] अथ खो मिलिन्दो राजा एवमाह—सुणन्तु मे भोन्तो पञ्चसता योनका असीतिसतसहस्सां च भिक्खू । अयं नागसेनो एवमाह—न हे'त्य पुगलो उपलब्धती'ति । कल्लं नु खो तदभिनन्दितुं'ति ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच— सचे भन्ते नागसेन पुगलो नूपलब्धति, को चरहि तुम्हाकं चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं देति । को तं परिभुञ्जति । को सीलं रक्खति । को भावनमनुयुञ्जति । को मग्गफलनिव्वानानि सच्छिक्करोति को पाणं हनति । को अदिन्नं आदियति । को कामेसु मिच्छाचारं^३ चरति । को मुसा भणति । को मज्जं पिवति । को

पञ्चा'न्तरियकम्मं करोति । तस्मा नत्थि कुसलं । नत्थि अकुसलं । नत्थि कुसला'कुसलानं कम्मानं कत्ता वा कारेता वा नत्थि सुकतदुक्कटानं कम्मानं फलं विपाको । [26] सचे भन्ते नागसेन यो तुम्हे मरेति नत्थि तस्सा'पि पाणा'तिपातो । तुम्हाकं पि भन्ते नागसेन नत्थि आचरियो, नत्थि उपज्झायो, नत्थि उपसम्पदा । नागसेनो'ति मं महाराज सत्रहचारी समुदाचरन्ती'ति यं वदेसि, कतमो एत्थ नागसेनो ॥ किं नु खो भन्ते केसा नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ लोमा नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ नखा—पे—दन्ता, तचो, मंसं, नहार, अट्ठि, अट्ठिमिञ्जा, वक्कं, हदयं, यकनं, किलोमकं, पिहकं, पप्फासं, अन्तं, अन्तगुणं, उदरियं, करीसं, पित्तं, सेम्हं, पुञ्चो, लोहितं, सेदो, मेदो, अस्सु, वसा, खेळो, सिङ्घाणिका, लसिका, मुत्तं, मत्थके मत्थलुङ्गं नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति । किं नु खो भन्ते रूपं नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ वेदना नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ सज्जा नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ सङ्घारा नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ विज्जाणं नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ किं पन भन्ते रूपवेदनासज्जासङ्घारविज्जाणं नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति । किं पन भन्ते अज्जत्र रूपवेदनासज्जासङ्घारविज्जाणं नागसेनो'ति ॥ नहि महाराजा'ति ॥ तमहं भन्ते पुच्छन्तो पुच्छन्तो न पस्सामि नागसेनं । सद्दो येव नु खो भन्ते नागसेनो'ति । को पने'त्थ नागसेनो । अलिकं त्वं भन्ते भाससि मुसावादं नत्थि नागसेनो'ति ॥

[३] अथ खो आयस्सा नागसेनो मिलिन्दं राजानं एतदवोच—त्वं खो'सि महाराज खत्तियसुखुमालो अच्चन्तसुखुमालो । तस्स ते महाराज मज्झन्तिकसमये तत्ताय भूमिया उण्हाय वालिकाय खँरा सक्खरकटलवालिको महित्वा

पादेन गच्छन्तस्स पादा रुजन्ति, कायो किलमति, चित्तं उपहञ्जति, दुक्खसहगतं कायविज्जाणं उप्पज्जति, किं नु खो त्वं पादेना'गतो'सि उदाहु वाहनेना'ति ॥ ना'हं भन्ते पादेना'गच्छामि । रथेना'हं [२७] आगतो'स्मी'ति ॥ सचे त्वं महाराज रथेना'गतो'सि रथं मे आरोचेहि । किं नु खो महाराज ईसा रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ अक्खो रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ चक्कानि रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ रथपञ्जरं रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ रथदण्डको रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ युगं रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ रस्मियो रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ पतोदलट्ठी रथो'ति । नहि भन्ते'ति ॥ किं नु खो महाराज ईसाअक्खचक्करथपञ्जररथदण्ड-युगरस्मिपतोदं रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ किं पन महाराज अज्जत्र ईसाअक्खचक्करथपञ्जररथदण्डयुगरस्मिपतोदो रथो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ तमहं महाराज पुच्छन्तो पुच्छन्तो न पस्सामि रथं । सद्दो येव नु खो महाराज रथो । को पने'त्थ रथो । अल्लिकं त्वं महाराज भाससि मुसावादं नत्थि रथो । त्वं हि महाराज सकलजम्बुदीपे अगगराजा । कस्स पन त्वं भायित्वा मुसावादं भाससि । सुणन्तु मे भोन्तो पञ्चसता योनका असीतिसहस्सा च भिक्खू । अयं मिलिन्दो राजा एवमाह—रथेना'हमागतो'स्मी'ति । सचे त्वं महाराज रथेना'गतो'सि रथं मे आरोचेही'ति वुत्तो समानो रथं न सम्पादेति । कल्लं नु खो तदभिनन्दितुं'ति ॥

[४] एवं वुत्ते पञ्चसता योनका आयस्मतो नागसेनस्स साधुकारं दत्त्वा मिलिन्दं राजानं एतदवोचुं—इदानी खो त्वं महाराज सककोन्तो भाससू'ति । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच—ना'हं भन्ते नागसेन मुसा भणामि । ईसं च पटिच्च, अक्खं च पटिच्च, चक्कानि च पटिच्च, रथपञ्जरं च रथदण्डकं च पटिच्च, रथो'ति सङ्घा समज्जा पज्जति

वोहारो नाममत्तं पवत्तती'ति ॥ साधु खो त्वं महाराज रथं जानासि । एवमेव खो महाराज म्बह्मि केसे च पटिच्च, लोमे च पटिच्च—पे—[28] मत्थलुङ्गं च पटिच्च, रूपं च पटिच्च, वेदनं च पटिच्च, सञ्चं च पटिच्च, सङ्घारे च पटिच्च, विज्जाणं'च पटिच्च, नागसेनो'ति सङ्घा समञ्जा पञ्चत्ति वोहारो नाममत्तं पवत्तति । परमत्थतो पने'त्थ पुग्गलो नू'पलब्भति । भासितं पेतं महाराज वजिराय भिक्खुनिया भगवतो सम्मुखा—

यथा हि अङ्गसम्भारा होति सद्दो रथो इति ।

एवं खन्वेसु सन्तेसु होति सत्तो'ति सम्मुति ॥

अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, अति चित्रानि पञ्चपटिभानानि विस्सज्जितानि । यदि बुद्धो तिड्डेय साधुकारं ददेय्य, साधु साधु नागसेन, अतिचित्रानि पञ्चपटिभानानि विस्सज्जितानी'ति ॥

[५] कतिवस्सो'सि त्वं भन्ते नागसेना'ति ॥ सत्तवस्सो'हं महाराजा'ति ॥ के ते भन्ते सत्त, त्वं वा सत्त, गणना वा सत्ता'ति ॥ तेन खो पन समयेन मिलिन्दस्स रज्जो सत्त्वाभरणपटिमण्डितस्स अलङ्कृतपटियत्तस्स पठवियं छाया दिस्सति, उदकमणिके च छाया दिस्सति । अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्दं राजानं एतदवोच—अयं ते महाराज छाया पठवियं उदकमणिके च दिस्सति । किं पन महाराज त्वं वा छाया, छाया वा राजा'ति ॥ अहं भन्ते नागसेन राजा । ना'यं छाया राजा । मं पन निस्साय छाया पवत्तती'ति ॥ एवमेव खो महाराज वस्सानं गणना सत्ता'ति । न पना'हं सत्त । मं पन निस्साय सत्त पवत्तति छायूपमं महाराजा'ति ॥ अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, अतिचित्रानि पञ्चपटिभानानि विस्सज्जितानी'ति ॥

[६] राजा आह—भन्ते नागसेन, सल्लपिस्ससि मया सद्धि'ति ॥ सचे त्वं महाराज पण्डितवादं सल्लपिस्ससि, सल्लपिस्सामि । सचे पन राजवादं सल्लपिस्ससि, न सल्लपिस्सामी'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन पण्डिता सल्लपन्ती'ति ॥ पण्डितानं खो महाराज सल्लपे आवेठनम्पि कयिरति, निब्बेठनम्पि कयिरति, निग्गहो'पि कयिरति, [२९] पटिकम्मम्पि कयिरति, विस्सासो' पि कयिरति, पटिविस्सासो'० पि कयिरति । न च तेन पण्डिता कुप्पन्ति । एव खो महाराज पण्डिता सल्लपन्ती'ति ॥ कथं पन भन्ते राजानो सल्लपन्ती'ति ॥ राजानो खो महाराज सल्लपे एकं वथुं पटिजानन्ति, यो तं वथुं विलोमेति तस्स दण्डं आणापेन्ति—इमस्स दण्डं पणेथा' ति । एवं खो महाराज राजानो सल्लपन्ती'ति ॥ पण्डितवादा'हं सल्लपिस्सामि, नो राजवादं । विस्सत्थो भदन्तो सल्लपतु यथा भिक्खुना वा सामणैरेन वा उपासिकेन वा आरामिकेन वा सद्धिं सल्लपति, एवं विस्सत्थो भदन्तो सल्लपतु मा भायतू'ति । सुद्धु महाराजा'ति थेरो अब्भनुमोदि ॥

[७] राजा आह—भन्ते नागसेन, पुच्छिस्सामी'ति ॥ पुच्छ महाराजा' ति ॥ पुच्छितो'सि भन्ते'ति ॥ विस्सजितं महाराजा'ति ॥ किं पन भन्ते तथा विस्सजितं'ति ॥ किं पन महाराज तथा पुच्छितं'ति ॥

[८] अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो एतदहोसि पण्डितो खो अयं भिक्खु पटिबलो मया सद्धिं सल्लपितु, बहुकानि च मे ठानानि पुच्छितव्वानि भविस्सन्ति । यौव अपुच्छितानि येव तानि ठानानि भविस्सन्ति, अथ ख्वा'यं सुरियो अत्थं गमिस्सति, यं नूना'हं स्वे अन्तेपुरे सल्लपेय्य'ति । अथ खो राजा देवमन्तियमेतदवोच—तेन हि त्वं देवमन्तिय भदन्तस्स आरोचेय्यासि—स्वे अन्तपुरे रज्जा सद्धिं सल्लपो भविस्सती'ति ॥ इदं क्त्वा मिलिन्दो राजा उट्ठाया'सना थेरं नागसेनं आपुच्छित्वा रथं अभिरोहित्वा—

नागसेनो नागसेनो'ति सज्जायं करोन्तो पक्कमि । अथ खो देवमन्तियो आयस्मन्तं नागसेन एतदवोच—राजा भन्ते मिलिन्दो एवमाह—स्वे अन्तपुरे सल्लापो भवस्सती'ति ॥ सुडू'ति थेरो अब्भनुमोदि ॥

[९] अथ खो तस्स रत्तिया अच्चयेन देवमन्तियो अनन्तकायो च मङ्कुरो च सव्वदिन्नो च येन मिलिन्दो राजा तेनुपसङ्कमिसु, उपसङ्कमिवा राजानं मिलिन्दं एतदवोचुं—आगच्छतु महाराज भदन्तो नागसेनो [30]'ति । आम आगच्छतू'ति ॥ कित्तेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति । यत्ते भिक्खू इच्छति तत्तेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति ॥ सव्वदिन्नो आह—आगच्छतु महाराज दसहि भिक्खूहि सद्धिं'ति । दुतियं पि खो राजा आह—यत्तेहि भिक्खूहि इच्छति, तत्तेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति ॥ दुतियं पि खो सव्वदिन्नो आह—आगच्छतु महाराज दसहि भिक्खूहि सद्धिं'ति । ततियं पि खो राजा आह—यत्तेहि भिक्खूहि इच्छति तत्तेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति । ततियं पि खो सव्वदिन्नो आह—आगच्छतु महाराज दसहि भिक्खूहि सद्धिं'ति । अहं भणामि यत्ते भिक्खू इच्छति तत्तेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति । अयं भणे सव्वदिन्नो अज्जथा भणति । किन्नु मयं न पटिबला भिक्खूनं भोजनं दातुं'ति । एवं वुत्ते सव्वदिन्नो मङ्कु अहोसि ॥

[१०] अथ खो देवमन्तियो च अनन्तकायो च मङ्कुरो च येना'यस्मा नागसेनो तेनुपसङ्कमिसु । उपसङ्कमिवा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोचुं—राजा भन्ते मिलिन्दो एवमाह यत्ते भिक्खू इच्छति तत्तेहि भिक्खूहि सद्धिं आगच्छतू'ति ॥ अथ खो आयस्मा नागसेनो पुव्वण्हसमयं निवासेत्वा पत्त-चीवरमादाय असीतिया भिक्खुसहस्सेहि सद्धिं सागलं पाविसि । अथ खो अनन्तकायो आयस्मन्तं नागसेनं निस्साय गच्छन्तो आयस्मन्तं नागसेनं

एतद्वोच—भन्ते नागसेन यं पने'तं ब्रूसि'^{१३} नागसेनो'ति, कतमो एत्थ नागसेनो'ति । थेरो आह—यो पने'त्थ नागसेनो'ति मज्जसी'ति । यो सो भन्ते अब्भन्तरे वातो जीवो पविसति च निक्खमति च सो नागसेनो'ति मज्जामी'ति ॥ यदि पने'सो वातो निक्खमित्वा न पविसेय्य, पविसित्वा न निक्खमेय्य, जीवेय्य नु खो सो पुरिसो'ति ॥ न हि [३१] भन्ते'ति । ये पनि'मे सङ्गधमका सङ्गं धमेन्ति तेसं वातो पुन पविसती'ति ॥ न हि भन्ते'ति । ये पनि'मे वंसधमका वंसं धमेन्ति तेसं वातो पुन पविसती'ति । न हि भन्ते'ति । ये पनि'मे सिङ्गधमका सिङ्गं धमेन्ति तेसं वातो पुन पविसती'ति । न हि भन्ते'ति । अथ किस्स पन ते न मरन्ती'ति ॥ ना'हं पटिबलो तथा वादिना सद्धिं सहलपितुं । साधु भन्ते अत्थं जप्पेही'ति ॥ ने'सो जीवो । अस्सासपस्सासा नामे'ते कायसङ्खारा'ति । थेरो अभिधम्मकथं कथेसि'^{१४} । अथ अनन्तकायो उपासकत्तं पटिवेदेसी'ति ॥

[११] अथ खो आयस्मा नागसेनो येन मिलिन्दस्स रज्जो निवेसनं तेनु'-पसङ्कमि । उपसङ्कमित्वा पज्जत्ते आसने निसीदि । अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं सपरिसं पणीतेन खादनीयेन भोजनीयेन सहत्था सन्तप्पेत्वा सम्पवारेत्वा एकमेकं भिक्खुं एकमेकेन दुस्सयुगेन अच्छादेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं तिचीवरेण अच्छादेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतद'वोच—भन्ते नागसेन दसहि भिक्खूहि सद्धिं इध निसीदथ । अवसेसा गच्छन्तू'ति ॥ अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं भुत्तावि ओनीतपत्तपाणिं विदित्वा अज्जतरं नीचं आसनं गहेत्वा एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनमे'तद'वोच—भन्ते नागसेन किम्हि होति कथासल्लपो'ति ॥ अत्येन मयं महाराज अत्यिका । अत्ये होतु कथासल्लपो'ति ॥

[१२] राजा आह—किमत्थिको^१ भन्ते नागसेन तुम्हाकं पब्बज्जा को च तुम्हाकं परमत्थो^२ति । थेरो आह—किन्ति महाराज इदं दुक्खं निरुज्जेय्य, अज्जं च दुक्खं न उप्पज्जेय्या^३ति । एतदत्था महाराज अम्हाकं पब्बज्जा । अनुपादा परिनिब्बानं खो पन अम्हाकं परमात्थो^४ति ॥ किं पन भन्ते नागसेन सव्वे [३२] एतदत्थाय पब्बजन्ती^५ति । न हि महाराज केचि एतदत्थाय पब्बजन्ति, केचि राजा^६भिनीता पब्बजन्ति, केचि चोरा^७भिनीता पब्बजन्ति, केचि इण्ड्रा पब्बजन्ति, केचि आजीवक्त्थाय पब्बजन्ति । ये पन सम्मा पब्बजन्ति ते एतदत्थाय पब्बजन्ती^८ति ॥ त्वं पन भन्ते नागसेन एतदत्थाय पब्बजितो^९ सी^{१०}ति ॥ अहं खो महाराज दहरको सन्तो पब्बजितो । न जानामि, इमस्स नाम अत्थाय पब्बजितो^{११}ति । अपि च खो मे एवमहोसि—पण्डिता इमे समणा सक्कपुत्तिया ते मं सिक्खापेस्सन्ती^{१२}ति । स्वा^{१३}हं तेहि सिक्खापितो जानामि च पस्सामि च इमस्स नाम^{१४}त्थाय पब्बज्जा^{१५}ति ॥ कल्लो^{१६}सि भन्ते नागसेना^{१७}ति ॥

[१३] राजा आह—भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि मतो न पटिसन्दहती^१ति ॥ थेरो आह—कोचि पटिसन्दहति, कोचि न पटिसन्दहती^२ति ॥ को पटिसन्दहति, को न पटिसन्दहती^३ति ॥ सक्किल्लेसो^४ महाराज पटिसन्दहति, निक्किल्लेसो नप्पटिसन्दहती^५ति ॥ त्वं पन भन्ते नागसेन पटिसन्दहिस्ससी^६ति ॥ सचे महाराज सउपादानो भविस्सामि पटिसन्दहिस्सामि । सचे अनुपादानो भविस्सामि न पटिसन्दहिस्सामी^७ति ॥ कल्लो^८सि भन्ते नागसेना^९ति ॥

[१४] राजा आह—भन्ते नागसेन, यो न पटिसन्दहति ननु सो योनिसो-मनसिकारेन नप्पटिसन्दहती^१ति । योनिसो च महाराज मनसिकारेन पज्जा-

य च अञ्जेहि च कुसलेहि धम्मेही'ति ॥ ननु भन्ते योनिं सो मनसिकारो
येव पञ्जा—ति ॥ न हि महाराज अञ्जो मनसिकारो, अञ्जा पञ्जा ।
इमेसं खो महाराज अजेळ्ळगोणमहिंसओट्टगद्रभानं पि मनसिकारो अत्थि ।
पञ्जा पन तेसं नत्थी'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१५] राजा आह—किंलक्खणो भन्ते नागसेन मनसिकारो, किंलक्खणा
पञ्जा'ति ॥ ऊहनलक्खणो खो महाराज मनसिकारो, छेदनलक्खणा
पञ्जा'ति ॥ कथं ऊहनलक्खणो मनसिकारो, कथं छेदनलक्खणा पञ्जा,
ओपम्मं करोही'ति ॥ जानासि त्वं महाराज यवलावके [33]'ति ॥
आम भन्ते जानामी'ति ॥ कथं महाराज यवलावके यवं लुनन्ती'ति ॥
वामेन भन्ते हत्थेन यवकलापं गहेत्वा दक्खिणेन दात्तं गहेत्वा दात्तेन
छिन्दन्ती'ति ॥ यथा महाराज यवलावका वामेन हत्थेन यवकलापं गहेत्वा
दक्खिणेन हत्थेन दात्तं गहेत्वा यवं छिन्दन्ति । एवमेव खो महाराज
योगावचरो मनसिकारेण मानसे गहेत्वा पञ्जाय किल्लेसे छिन्दति । एवं खो
महाराज ऊहनलक्खणो मनसिकारो । एवं छेदनलक्खणा पञ्जा'ति ।
कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१६] राजा आह—भन्ते नागसेन, यं पने'तं ब्रूसि अञ्जेहि च कुसलेहि
धम्मेही'ति । क्तमे कुसला धम्मा'ति ॥ सीलं महाराज सद्वा विरियं
सति समाधि, इमे ते कुसला धम्मा'ति ॥ किंलक्खणं भन्ते सील'ति ॥
पतिट्ठानलक्खणं महाराज सीलं सब्बेसं कुसलानं धम्मानं, इन्द्रिय-
बलबोज्झङ्गमगङ्गसतिपट्ठानसम्मप्यधानइद्धिपादज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं
सीलं पतिट्ठाँ, सीले पतिट्ठितस्स सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ती'ति ॥
ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज ये केचि बीजगामभूतगामा बुद्धिं

१७. After this B. adds सीले पतिट्ठितो खो महाराज योगावचरो सीलं
निस्साय सीले पतिट्ठाय पच्चिन्द्रियानि भावेति etc. Cp. a few lines below.

विख्खिह वेपुल्लं आपज्जन्ति सब्बे ते पठविं निस्साय पठवियं पतिट्ठाय
 वुड्ढिं विख्खिह वेपुल्लं आपज्जन्ति, एवमेव खो महाराज योगावचरो सीलं
 निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं,
 सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पञ्जिन्द्रियं'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥
 यथा महाराज ये केचि बलकरणीया कम्मन्ता करीयन्ति सब्बे ते पठविं
 निस्साय पठवियं पतिट्ठाय करीयन्ति, एवमेव खो महाराज योगावचरो सीलं
 निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति सद्धिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं,
 सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, [34] पञ्जिन्द्रियं'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं
 करोही'ति ॥ यथा महाराज नगरवड्ढकी नगरं मापेतुकामो पठमं नगरद्वानं
 सोधापेत्वा खाणुकण्ठकं अपकड्ढापेत्वा भूमिं^{१८} समं कारापेत्वा ततो अपरभागे
 वीथिचतुक्कसिङ्घाटकादिपरिच्छेदेन विभजित्वा नगरं मापेति, एवमेव खो
 महाराज योगावचरो सीलं निस्साय सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति—
 सद्धिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पञ्जिन्द्रियं'ति ॥
 भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज लङ्घको सिप्पं दस्सेतुकामो
 पठविं खणापेत्वा सक्खरकथलं अपकड्ढापेत्वा भूमिं समं कारापेत्वा मुदुकाय
 भूमिया सिप्पं दस्सेति, एवमेव खो महाराज योगावचरो सीलं निस्साय
 सीले पतिट्ठाय पञ्चिन्द्रियानि भावेति—सद्धिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं,
 समाधिन्द्रियं, पञ्जिन्द्रियं'ति ॥ भासितं पेतं महाराज भगवता—

सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो **चित्तं पज्जं** च भावयं ।

आतापी निपको भिक्खु सो इमं विजट्ठे जटं'ति ॥

अयं पतिट्ठा धरणी'व पाणिनं इदं च मूलं कुसलमिवुड्ढिया ।

मुखं चि'दं सच्चजिनानुसासने यो सीलखन्धो वरपातिमोक्खियो'ति ॥

कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१७] राजा आह—भन्ते नागसेन किलक्खणा सद्दा'ति ॥ सम्पसा-
दनलक्खणा च महाराज सद्दा सम्पक्खन्दनलक्खणा चा'ति ॥ कथं
भन्ते सम्पसादनलक्खणा सद्दा'ति ॥ सद्दा खो महाराज उप्पज्जमाना
नीवरणे विक्खम्भेति । विनीवरणं चित्तं होति [३५] अच्छं विप्पसन्नं
अनाविलं । एवं खो महाराज सम्पसादनलक्खणा सद्दा'ति ॥ ओपम्मं
करोही'ति ॥ यथा महाराज राजा चक्कवत्ती चतुरङ्गिनिया सेनाय सद्धिं
अद्धानमगापटिपन्नो परित्तं उदकं तरेय्य, तं उदकं हत्थीहि च अस्सेहि च
रथेहि च पत्तीहि च खुभितं भवेय्य आविलं लुळितं कललीभूतं, उत्तिण्णो
च राजा चक्कवत्ती मनुस्से आणापेय्य—पानीयं भणे आहरथ, पिवि-
स्सामी'ति । रज्जो च उदकप्पसादको मणि भवेय्य । एवं देवा'ति
खो ते मनुस्सा रज्जो चक्कवत्तिस्स पटिस्सुत्वा तं उदकप्पसादकं मणिं
उदके पक्खिपेय्युं । तस्मिं उदके पक्खित्तमत्ते सङ्खसेवालपणकं विगच्छेय्य
कद्दमो च सन्निसीदेय्य, अच्छं भवेय्य उदकं विप्पसन्नं अनाविलं, ततो
रज्जो चक्कवत्तिस्स पानियं उपनामेय्युं—पिवतु देव पानियं'ति । यथा
महाराज उदकं, एवं चित्तं दट्ठब्बं । यथा ते मनुस्सा एवं योगावचरो
दट्ठब्बो । यथा सङ्खसेवालपणकं कद्दमो च एवं किलेसा दट्ठब्बा । यथा
उदकप्पसादको मणि एवं सद्दा दट्ठब्बा । यथा उदकप्पसादके मणिहि उदके
पक्खित्तमत्ते सङ्खसेवालपणकं विगच्छेय्य, कद्दमो च सन्निसीदेय्य, अच्छं भवेय्य
उदकं विप्पसन्नं अनाविलं । एवमेव खो महाराज सद्दा उप्पज्जमाना
नीवरणे विक्खम्भेति, विनीवरणं चित्तं होति अच्छं विप्पसन्नं अनाविलं ।
एवमेव खो महाराज सम्पसादनलक्खणा सद्दा'ति ॥

[१८] कथं भन्ते सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्दा'ति । यथा महाराज
योगावचरो अज्जेसं चित्तं विमुत्तं पस्सित्वा सोतापत्तिफले वा सकदा-
गामिफले वा अनागामिफले वा अहरत्ते वा सम्पक्खन्दति, योगं करोति,

अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय असच्छिकतस्स सच्छिकिरियाय,
 एवं खो महाराज सम्पक्खन्दनलक्खणा सद्दा'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥
 यथा महाराज उपरिपञ्चते [36] महामेघो अभिप्पव्रसेय्य, तं उदकं
 यथानिन्नं पवत्तमानं पञ्चतकन्दरपदरसाखा परिपूरेत्वा नदिं परिपूरेय्य, सा
 उभतो कूलानि संविस्सन्दन्ती गच्छेय्य, अथ महाजनकायो आगन्त्वा तस्सा
 नदिया उत्तानतं वा गम्भीरतं वा अजानन्तो भीतो वित्थतो तीरे तिठेय्य,
 अथ'ज्जतरो पुरिसो आगन्त्वा अत्तनो यामं च बळं च सम्पस्सन्तो गाळ्हं
 कच्छं बन्धित्वा पक्खन्दित्वा तरेय्य, तं तिण्णं पस्सित्वा महाजनकायो'पि
 तरेय्य एवमेव खो महाराज योगावचरो अज्जेमं चित्तं विमुत्तं पस्सित्वा
 सोतापत्तिकले वा सकदागामिकले वा अनागामिकले वा अरहत्ते वा
 सम्पक्खन्दति, योगं करोति, अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय
 असच्छिकतस्स सच्छिकिरियाय । एवं महाराज सम्पक्खनन्दलक्खणा सद्दा'ति ।
 भासितं पेतं महाराज भगवता संयुत्तनिकायवरे—

सद्दाय तरती ओघं अप्पमादेन अण्णवं ।

विरियेन दुक्खं अच्छेति पञ्चाय परिसुज्झती'ति ॥

कह्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१९] राजा आह—भन्ते नागसेन किंलक्खणं विरियं'ति ॥ उपत्थम्भ-
 नलक्खणं महाराज विरियं । विरियुपत्थम्भिता सञ्चे कुसला धम्मा न परि-
 हायन्ती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति । यथा महाराज पुरिसो गेहे पतन्ते
 अज्जेन दाहना उपत्थम्भेय्य, उपत्थम्भितं सन्तं एवं तं गेहं न पतेय्य, एवमेव
 खो महाराज उपत्थम्भनलक्खणं विरियं, विरियुपत्थम्भिता सञ्चे कुसला धम्मा
 न परिहायन्ती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज परित्तकं
 सेनं महती सेना भञ्जेय्य, ततो राजा अज्जमज्जं अनुसारेय्य, अनुपेसेय्य,

अँत्तनो परित्त्ताय सेनाय बलं अनुपदं ददेर्य्यं, ताय सद्धिं परित्त्ता सेना महतीं सेनं भञ्जेय्य, एवमेव खो महाराज उपत्यम्भनलक्ष्मणं वीरियं । विरियुपत्यम्भिता सब्बे कुसला धम्मा न परिहायन्ति । [३७] भासितं पेतं महाराज भगवता—विरियवा खो भिक्खवे अरियसावको अकुसलं पज-हति कुसलं भावेति । सावज्जं पजहति, अनवज्जं भावेति । सुद्धमत्तानं परि-हरती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२०] राजा आह—भन्ते नागसेन किंलक्ष्मणा सती'ति ॥ **अपिला-पनलक्ष्मणा** महाराज सति, **उपगण्हनलक्ष्मणा** चा'ति ॥ कथं भन्ते अपिलापनलक्ष्मणा सती'ति ॥ सति महाराज उपपज्जमाना कुसलाकुसल—सावज्जानवज्ज—हीनपणीत—कण्हसुक्क—सप्पटिभागअप्पटिभागधम्मे अपिला-पेति—इमे चत्तारा सतिपट्टाना, इमे चत्तारो सम्मप्यधाना, इमे चत्तारो इद्धि-पादा, इमानि पञ्चिन्द्रियानि, इमानि पञ्च बलानि, इमे सत्तबोज्झङ्गा, अयं अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, अयं समथो, अयं विपस्सना, अयं विज्जा, अयं विमुत्ती'ति, ततो योगावचरो सेवितब्बे धम्मे सेवति, असेवितब्बे धम्मे न सेवति, भजितब्बे धम्मे भजति, अभजितब्बे धम्मे न भजति, एवं खो महाराज अपिलापनलक्ष्मणा सती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज रज्जो चक्कवत्तिस्स भण्डागारिको राजानं चक्कवत्ति सायं पातं यस्स सरापेति—एत्तका देव ते हत्थी, एत्तका अस्सा, एत्तका रथा, एत्तका पत्ती, एत्तकं हिरज्जं, एत्तकं सुवण्णं, एत्तकं सापतेर्य्यं, तं देवो सरत्तू'ति । रज्जो सापतेर्य्यं अपिलापेति, एवमेव खो महाराज सति उपपज्जमाना कुसलाकुसल—सावज्जानवज्जहीनपणीतकण्हसुक्कसप्पटिभागअप्पटिभागधम्मे अपिलापेति—इमे चत्तारो सतिपट्टाना, इमे चत्तारो सम्मप्यधाना, इमे चत्तारो इद्धिपादा, इमानि पञ्चिन्द्रियानि, इमानि पञ्च बलानि, इमे सत्तबोज्झङ्गा, अयं

अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो, अयं समथो, अयं विपस्सना, अयं विज्जा, अयं विमुत्ती'ति, ततो योगावचरो सेवितञ्चे धम्मो सेवति, असेवितञ्चे धम्मो न सेवति, भजितञ्चे धम्मो भजति, अभजितञ्चे धम्मो न भजति । एवं खो महाराज अपिलापनलक्खणा सती'ति ॥

[२१] कथं भन्ते उपगगण्हनलक्खणा सती'ति ॥ सति महाराज उपपज्जमाना हिताहितानं धम्मनं गतियो समन्नेसति^१—इमे धम्मा हिता इमे [३८] धम्मा अहिता, इमे धम्मा उपकारा, इमे धम्मा अनुपकारा'ति, ततो योगावचरो अहिते धम्मो अपनुदेति, उपकारे धम्मो उपगगण्हाति, अनुपकारे धम्मो अपनुदेति, उपकारे धम्मो उपगगण्हाति । एवं खो महाराज उपगगण्हनलक्खणा सती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज रज्जो चक्रवत्तिस्स परिणायकरतनं रज्जो हिताहिते जानाति । इमे रज्जो हिता, इमे अहिता, इमे उपकारा, इमे अनुपकारा'ति, ततो अहिते अपनुदेति हिते उपगगण्हाति, अनुपकारे अपनुदेति, उपकारे उपगगण्हाति । एवमेव खो महाराज सति उपपज्जमाना हिताहितानं धम्मनं गतियो समन्नेस्स'ति—इमे धम्मा हिता, इमे धम्मा अहिता, इमे धम्मा उपकारा, इमे धम्मा अनुपकारा'ति । ततो योगावचरो अहिते धम्मो अपनुदेति, हिते धम्मो उपगगण्हाति, अनुपकारे धम्मो अपनुदेति, उपकारे धम्मो उपगगण्हाति । एवं खो महाराज उपगगण्हनलक्खणा सति । भासितं पेतं महाराज भगवता—सति च ख्वा'हं भिक्खवे सब्बत्थिकं वदामी'ति ॥ कल्लो' सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२२] राजा आह—भन्ते नागसेन किंलक्खणो समाधी'ति ॥ **पमुखलक्खणो** महाराज समाधि । ये केचि कुसला धम्मा सञ्चे ते समाधिप्पमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपब्भारा'ति ॥ ओपम्मं

करोही'ति ॥ यथा महाराज कूटागारस्स या काचि गोपानसियो सञ्जा ता कूटङ्गमा होन्ति कूटनिन्ना कूटसमोसरणा, कूटं तासं अग्गमक्खायति । एवमेव खो महाराज ये केचि कुसला धम्मा सञ्जे ते समाधिप्पमुखा होन्ति समाधिनिन्ना समाधिपोणा समाधिपञ्जारा'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचि राजा चतुरङ्गिया सेनाय सद्धिं सङ्गमं ओतरेय्य, सञ्जा व सेना हत्थी च अस्सा च रथा च पत्ती च तप्पमुखा भवेय्युं तन्निन्ना तप्पोणा तप्पञ्जारा, तं येव अनुपरियायेय्युं । एवमेव खो महाराज ये केचि कुसला धम्मा सञ्जे ते समाधिपमुखा समाधिनिन्ना, समा-[39]-धिपोणा समाधिपञ्जारा । एवं खो महाराज पमुखलक्खणो समाधि । भासितं पेतं महाराज भगवता—समाधिं भिक्खवे भावेथ । **समाहितो यथाभूतं पजानाती'ति** ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२३] राजा आह—भन्ते नागसेन किंलक्खणा पञ्जा'ति ॥ पुब्बेव खो महाराज मया वुत्तं छेदनलक्खणा पञ्जा'ति । अपि च ओभासनलक्खणा पञ्जा'ति ॥ कथं भन्ते ओभासनलक्खणा पञ्जा'ति ॥ पञ्जा महाराज उप्पज्जमाना अविज्जन्धकारं विधमेति, विज्जाभासं जनेति, आणालोकं विदंसेति, **अरियसच्चानि** पाकटानि करोति । ततो योगावचरो **अनिच्चं'ति** वा **दुक्खं'ति** वा **अनत्ता'ति** वा सम्मपञ्जाय पस्सती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज पुरिसो अन्धकारे गेहे पदीपं पवेसेय्य । पविट्ठो पदीपो अन्धकारं विधमति, ओभासं जनेति, आलोकं विदंसेति, रूपानि पाकटीकरोति । एवमेव खो महाराज पञ्जा उप्पज्जमाना अविज्जन्धकारं विधमति, विज्जोभासं जनेति, आणालोकं विदंसेति । अरियसच्चानि पाकटानि करोति । ततो योगावचरो अनिच्चं'ति वा दुक्खं'ति वा अनत्ता'ति वा सम्मपञ्जाय पस्सति । एवं खो महाराज ओभासनलक्खणा पञ्जा'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२४] राजा आह भन्ते नागसेन—इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्पादेन्ती'ति ॥ आम महाराज, इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्पादेन्ति, किलेसे हनन्ती'ति ॥ कथं भन्ते इमे धम्मा नाना सन्ता एकं अत्थं अभिनिष्पादेन्ति किलेसे हनन्ति^२ । ओपम्मं करोही' ति ॥ यथा महाराज सेना नाना सन्ता हत्थी च अस्सा च रथा च पत्ती च, एकं अत्थं अभिनिष्पादेन्ति—सङ्गामे परसेनं अभिविजिनन्ति एवमेव खो महाराज इमे धम्मा नाना सन्ता इमं अत्थं अभिनिष्पादेन्ति किलेसे हनेन्ती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

पठमवगो^{२३} ।

[२५] [40] राजा आह—भन्ते नागसेन यो उप्पज्जति सो एव सो उदाहु अज्जो'ति ॥ थेरो आह—नच सो नच अज्जो'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज—यदा त्वं दहरो तरुणो मन्दो उत्तान-सेय्यको अहोसि सो येव त्वं एतरहि महाराजा'ति ॥ न हि भन्ते अज्जो सो दहरो तरुणो मन्दो उत्तानसेय्यको अहोसि, अज्जो अहं एतरहि महन्तो'ति ॥ एवं सन्ते खो महाराज माता' ति पि न भविस्सति, पिता' ति पि न भविस्सति आचरियो' ति पि न भविस्सति, सिण्णवा' ति पि न भविस्सति, सीलवा' ति पि न भविस्सति, पज्जवा' ति पि न भविस्सति । किं नु खो महाराज अज्जा येव कल्लस्स माता, अज्जा अब्बुदस्स माता, अज्जा पेसिया माता, अज्जा घनस्स माता, अज्जा खुदकस्स माता, अज्जा महन्तस्स माता, अज्जो सिण्णं सिक्खति, अज्जो सिक्खितो भवति । अज्जो पापकम्मं करोति, अज्जस्स हत्थपादा छिज्जन्ती'ति ॥ न हि भन्ते । त्वं पन भन्ते एवं वुत्ते किं वेदय्यासी'ति ॥ थेरो आह—अहज्जेव खो महाराज दहरो अहोसि,

तरुणो, मन्दो, उत्तानसेय्यको, अहञ्जेव एतरहि महन्तो, इमञ्जेव कायं निस्साय सञ्जे ते एकसङ्गहिता'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो पदीपं पदीपेय्य, किं सो सञ्जरत्तिं दीपेय्या'ति । आम भन्ते सञ्जरत्तिं दीपेय्या'ति ॥ किं नु खो महाराज या पुरिमे यामे अच्चि सा मज्झिमे यामे अच्ची'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ या मज्झिमे यामे अच्चि सा पच्छिमे यामे अच्ची'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किं नु खो महाराज अञ्जो सो अहोसि पुरिमे यामे पदीपो, अञ्जो मज्झिमे यामे पदीपो, अञ्जो पच्छिमे यामे पदीपो'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ तञ्जेव निस्साय सञ्जरत्तिं पदीपितो'ति ॥ एवमेव खो महाराज धम्मसन्तति सन्दहति, अञ्जो उपज्जति, अञ्जो निरुज्जति, अपुब्बं अचरिमं विय सन्दहति, तेन नच सो, नच अञ्जो पुरिसविज्जाणे^{२४} पच्छिमविज्जाणं सङ्गहं^{२५} गच्छती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज [41] खीरं दुग्धमानं कालन्तरेण दधि परिवत्तेय्य, दधितो नवनीतं, नवनीततो घतं परिणमेय्य, यो नु खो महाराज एवं वदेय्य—यं येव खीरं तं येव दधि, यं येव दधि, तं येव नवनीतं, यं येव नवनीतं तं येव घतं'ति । सम्मा नु खो सो महाराज वदमानो वदेय्या'ति ॥ न हि भन्ते तं येव निस्साय सम्भूतं'ति ॥ एवमेव खो महाराज धम्मसन्तति सन्दहति, अञ्जो उपज्जति, अञ्जो निरुज्जति । अपुब्बं अचरिमं विय सन्दहति । तेन पन सो, नच अञ्जो पुरिमविज्जाणे^{२४} पच्छिमविज्जाणं सङ्गहं गच्छती'ति । कल्लो' सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२६] राजा आह—भन्ते नागसेन यो न पटिसन्दहती जानाति सो—न पटिसन्दहिस्सामी'ति ॥ आम महाराज यो न पटिसन्दहति जानाति सो—न पटिसन्दहिस्सामी'ति ॥ कथं भन्ते जानाती'ति ॥ यो हेतु यो पच्चयो

पटिसन्दहनाय तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा जानाति सो—न पटि-
सन्दहिस्सामी'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कस्सको गह-
पतिको कसित्वा च वपित्वा च धञ्जागारं परिपूरेय्य, सो अपरेन समयेन
नेव कसेय्य न वपेय्य । यथासम्भतं च धञ्जं परिभुञ्जेय्य वा विस्सज्जेय्य वा
यथापच्चयं वा करेय्य, जानेय्य सो महाराज कस्सको गहपतिको—न मे
धञ्जागारं परिपूरेस्सती'ति ॥ आम भन्ते जानेय्या'ति ॥ कथं जानेय्या'ति ।
यो हेतु यो पच्चयो धञ्जागारस्स परिपूरणाय तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स
उपरमा जानाति—न मे धञ्जागारं परिपूरेस्सती—ति ॥ एवमेव खो महाराज
यो हेतु यो पच्चयो पटिसन्दहनाय तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा
जानाति सो न पटिसन्दहिस्सामी'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२७] राजा आह—भन्ते नागसेन, यस्स जाणं उप्पन्नं तस्स पञ्जा
उप्पन्ना'ति ॥ आम महाराज यस्स जाणं उप्पन्नं तस्स पञ्जा
उप्पन्ना'ति ॥ किं भन्ते [४२] यञ्जेव जाणं सा येव पञ्जा'ति ॥
आम महाराज यञ्जेव जाणं सा येव पञ्जा'ति ॥ यस्स पन भन्ते तं येव
जाणं सा येव पञ्जा उप्पन्ना किं सम्मुहेय्य सो, उदाहु न सम्मुहेय्या'ति ॥
कथंचि महाराज सम्मुहेय्य, कथंचि न सम्मुहेय्या'ति ॥ कुहिं भन्ते
सम्मुहेय्या'ति ॥ अञ्जातपुब्बेसु वा महाराज सिपट्टानेसु अगतपुब्बाय
वा दिसाय अस्सुतपुब्बाय वा नामपञ्चत्तिया सम्मुहेय्या'ति ॥ कुहिं न
सम्मुहेय्या'ति ॥ यं खो पन महाराज ताय पञ्चाय कतं अनिच्चं'ति वा
दुक्खं'ति वा अनत्ता'ति वा तहिं न सम्मुहेय्या'ति ॥ मोहो पन'स्स भन्ते
कुहिं गच्छती'ति ॥ मोहो खो महाराज जाणे उप्पन्नमत्ते तथेव निरुज्झती'
ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो अन्धकार-
गेहे पदीपं आरोपेय्य, ततो अन्धकारो निरुज्झेय्य, आलोको पातुभवेय्य,
एवमेव खो महाराज जाणे उप्पन्नमत्ते मोहो तथेव निरुज्झती'ति ॥ पञ्जा

पन भन्ते कुहिं गच्छती'ति ॥ पञ्चा पि खो महाराज सकिच्चयं कत्वा तथेव निरुज्झति । यं पन ताय पञ्चाय कतं अनिच्चं'ति वा दुक्खं'ति वा अनत्ता'ति वा तं न निरुज्झती'ति ॥

[२८] भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि—पञ्चाय सकिच्चयं कत्वा तथेव निरुज्झति, यं पन ताय पञ्चाय कतं अनिच्चं'ति वा, दुक्खं'ति वा अनत्ता'ति वा तं न निरुज्झती'ति । तस्स ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज यो कोचि पुरिसो रत्ति लेखं पेसेतुकामो लेखकं पक्कोसापेत्वा पदीपं आरोपेत्वा लेखं लिखापेय्य, लिखिते पन लेखे पदीपं विज्झापेय्य । विज्झापिते' पि पदीपे लेखं न विनस्सेय्य । एवमेव खो महाराज पञ्चा सकिच्चयं कत्वा तथेव निरुज्झति, यं पन ताय पञ्चाय कतं अनिच्चं'ति वा दुक्खं'ति वा अनत्ता'ति वा तं न निरुज्झती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज पुरत्थिमेसु ज-[43]-नपदेसु मनुस्सा अनुघरं पञ्चपञ्चउदकघटकानि टपेन्ति आलिम्पनं विज्झापेतुं । घरे पदित्तं तानि पञ्च उदकघटकानि घरस्सूपरि खिपन्ति, ततो अग्नि विज्झायति, किन्नु खो महाराज तेसं मनुस्सानं एवं होति—पुन तेहि घटेहि घटकिच्चं करिस्सामा'ति । न हि भन्ते अलं तेहि घटेहि । किं तेहि घटेही'ति ॥ यथा महाराज पञ्च उदकघटकानि एवं पञ्चिन्द्रियानि ददुब्बानि—सद्विन्द्रियं, विरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पञ्चिन्द्रियं । यथा ते मनुस्सा एवं योगावचरो ददुब्बो । यथा अग्नि एवं किलेसा ददुब्बा । यथा पञ्चहि उदकघटकेहि अग्नि विज्झापियति, एवं पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा विज्झापियन्ति । विज्झापिता'पि किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो महाराज पञ्चा सकिच्चयं कत्वा तथेव निरुज्झति, यं पन ताय पञ्चाय कतं—अनिच्चं'ति वा दुक्खं'ति वा अनत्ता'ति वा तं न निरुज्झती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज वेज्जो पञ्च मूलभेसज्जानि गहेत्वा गिलानकं उप-

सङ्गमत्वा तानि पञ्चमूलभेसज्जानि पिसित्वा गिलानकं पायेय्य, तेहि च दोसा निद्रमेय्युं, किं नु खो महाराज तस्स वेज्जस्स एवं होति—पुन तेहि पञ्चमूलभेसजे हि भेसज्जकिच्चं करिस्सामी’ति ॥ न हि भन्ते । अलं तेहि पञ्चमूलभेसजेहि । किं तेहि पञ्चमूलभेसजेही’ति ॥ यथा महाराज पञ्च मूलभेसज्जानि एवं पञ्चिन्द्रियानि दट्ठब्बानि—सद्धिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पञ्जिन्द्रियं । यथा वेज्जो एवं योगावचरो दट्ठब्बो । यथा व्याधि एवं किलेसा दट्ठब्बा । यथा व्याधितो पुरिसो एवं पुथुज्जनो दट्ठब्बो । यथा पञ्चमूलभेसजेहि दोसा निद्रन्ता, दोसे निद्रन्ते गिलानो अरोगो होति, एवं पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा निद्रमियन्ति । निद्रमिता च किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो महाराज पञ्जा सकिच्चयं कत्वा तथेव निरुज्झति । यं पन ताय पञ्जाय कतं अनिच्चं’ति [44] वा दुक्खं’ति वा अनत्ता’ति वा तं न निरुज्झती’ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही’ति ॥ यथा महाराज सङ्गामावचरो योधो पञ्च कण्डानि गहेत्वा सङ्गामं ओतरेय्य परसेनं विजेतुं सो सङ्गामगतो तानि पञ्च कण्डानि खिपेय्य । तेहि च परसेना भिजेय्य । किन्तु खो महाराज तस्स सङ्गामावचरस्स योधस्स एवं होति—पुन तेहि कण्डेहि कण्ड किच्चं करिस्सामी’ति ॥ न हि भन्ते । अलं तेहि कण्डेहि । किं तेहि कण्डेही’ति ॥ यथा महाराज पञ्चकण्डानि एवं पञ्चिन्द्रियानि दट्ठब्बानि सद्धिन्द्रियं, विरियिन्द्रियं, सतिन्द्रियं, समाधिन्द्रियं, पञ्जिन्द्रियं । यथा महाराज सङ्गामावचरो योधो एवं योगावचरो दट्ठब्बो । यथा परसेना एवं किलेसा दट्ठब्बा । यथा पञ्चहि कण्डेहि परसेना भिज्जति एवं पञ्चिन्द्रियेहि किलेसा भिज्जन्ति । भग्गा च किलेसा न पुन सम्भवन्ति । एवमेव खो महाराज पञ्जा सकिच्चयं कत्वा तथेव निरुज्झति । यं पन पञ्जाय कतं अनिच्चं’ति वा दुक्खं’ति वा अनत्ता’ति तं न निरुज्झती’ति ॥ कल्लो’सि भन्ते नागसेना’ति ॥

[२९] राजा आह—भन्ते नागसेन यो नष्पटिसन्दहति वेदेति सो किञ्चि दुक्खं वेदनं'ति । थेरो आह—किञ्चि वेदेति, किञ्चि न वेदेती'ति ॥ किं वेदेति, किं न वेदेती'ति ॥ कायिकं महाराज वेदनं वेदेति, चेतसिकं वेदनं न वेदेती'ति ॥ कथं भन्ते कायिकं वेदनं वेदेति, कथं चेतसिकं वेदनं न वेदेती'ति ॥ यो हेतु यो पच्चयो कायिकस्स दुक्खवेदनस्स उप्पत्तिया तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स अनुपरमा कायिकं दुक्खवेदनं वेदेति । यो हेतु यो पच्चयो चेतसिकाय दुक्खवेदनाय उप्पत्तिया तस्स हेतुस्स तस्स पच्चयस्स उपरमा चेतसिकं दुक्खवेदनं न वेदेति । भासितं पेत्तं महाराज भगवता—सो एकं वेदनं वेदेति कायिकं न चेतसिकं'ति ॥ भन्ते नागसेन यो सो दुक्खवेदनं वेदेति, कस्मा सो न परिनिब्बायती'ति ॥ नत्थि महाराज अरहतो अनुनयो वा पटिथो वा । न च अरहन्तो अपक्कं पातेन्ति । परिपाकं आगमेन्ति पण्डिता । भा-[४५]-सितं पेत्तं महाराज थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

नाभिनन्दामि मरणं नाभिनन्दामि जीवितं ।

कालं च पटिकङ्खामि निब्बिसं भतको यथा ॥

नाभिनन्दामि मरणं नाभिनन्दामि जीवितं ।

कालं च पटिकङ्खामि सम्पजानो पटिस्सतो'ति ॥

कह्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३०] राजा आह—भन्ते नागसेना सुखा वेदना कुसला वा अकुसला वा अब्बाक्ता वा'ति ॥ सिया महाराज कुसला, सिया अकुसला, सिया अब्बाक्ता वा'ति ॥ यदि भन्ते कुसला न दुक्खा, दुक्खा न कुसला, कुसलं दुक्खं'ति नुप्पज्जती'ति ॥ तं किं मज्झसि महाराज इध पुरिसस्स हत्थे तत्तं अयोगुलं निक्खिपेय्य, दुतिये हत्थे सीतं हिमपिण्डं निक्खिपेय्य,

किं नु खो महाराज उभो पि'ते दहेय्यु'ति ॥ आम महाराज, उभो पि ते दहेय्यु'ति ॥ किं नु खो ते उभो पि उण्हा'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ किं पन ते महाराज उभो पि सीतला'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ आजानाहि **निगहं** । यदि तत्तं दहति नच ते उभो पि उण्हा । तेन नुप्पज्जति । यदि सीतलं दहति, नच ते उभो पि सीतला, तेन नुप्पज्जति । किस्स पने ते महाराज उभो पि दहन्ति न च ते उभो पि उण्हा, न च पन ते उभो पि सीतला । एकं उण्हं एकं सीतलं उभोपि ते दहन्ति । तेन नु'प्पज्जती'ति ॥ नाहं पटिबलो तथा वादिना सद्धिं सह्यपितुं । साधु अथं जप्पेहि'ति ॥ ततो थेरो **अभिधम्मसंयुत्ताय** कथाय राजानं मिलिन्दं सञ्जापेसि—छयिमानि महाराज गेहनिस्सितानि सोमनस्सानि, छ नेक्खम्मनिस्सितानि सोमनस्सानि । छ गेहनिस्सितानि दोमनस्सानि, छ नेक्खम्मनिस्सितानि दोमनस्सानि । छ गेहनिस्सिता उपेक्खा छनेक्खम्मनिस्सिता उपेक्खा'ति इमानि [४६] छ छक्कानि । अतीता'पि छत्तिसविधा वेदना, अनागता'पि छत्तिसविधा वेदना, पच्चुप्पन्नापि छत्तिसविधा वेदना, तदेकञ्चं अभिसंयूहित्वा अभिसम्पिण्डेत्वा **अट्टसतं वेदना** होन्ती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३१] राजा आह—भन्ते नागसेन को पटिसन्दहती'ति ॥ थेरो आह—**नामरूपं खो महाराज पटिसन्दहती**'ति ॥ किं इमं येव नामरूपं पटिसन्दहती'ति ॥ न खो महाराज इमं येव नामरूपं पटिसन्दहति । इमिना पन महाराज नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा पापकं वा, तेन कप्पेन अञ्जं नामरूपं पटिसन्दहती'ति ॥ यदि भन्ते न इमं येव नामरूपं पटिसन्दहति, ननु सो मुत्तो भविस्सति पापकेहि कप्पेही'ति ॥ थेरो आह—यदि नप्पटिसन्दहेय्य मुत्तो भवेय्य पापकेहि कप्पेहि । यस्मा च खो महाराज-पटिसन्दहति, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कप्पेही'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोच्चेदेव पुरिसो अञ्जतरस्स पुरिसस्स अम्बं अवहरेय्य

तमे'नं अम्बसामिको गहेत्वा रज्जो दस्सेय्य—इमिना देव पुरिसेन म'हं अम्बा अवहटा'ति । सो एवं वदेय्य—ना'हं देव इमस्स अम्बे अवहरामि । अज्जे ते अम्बा ये इमिना रोपिता । अज्जे ते अम्बा ये मया अवहटा । ना'हं दण्डप्पत्तो' ति । किं नु खो सो महाराज पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति ॥ आम भन्ते दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति ॥ केन कारणेना'ति ॥ किंचा'पि सो एवं वदेय्य, पुरिमं भन्ते अम्यं अण्णच्चक्खाय पच्छिमेन अम्बेन सो पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या' ति ॥ एवमे'व खो महाराज इमिना नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा पापकं वा तेन कम्मेन अज्जं नामरूपं पटिसन्दहति । तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदे'व पुरिसो अज्जतरस्स पुरिसस्स सालिं अवहरेय्य । पे । उच्छुं अवहरंय्य [47] ॥ पे ॥ यथा महाराज कोचि पुरिसो हेमन्तकाले अग्निं जालेत्वा विसीवेत्वाँ अविज्झापेत्वा पक्कमेय्य । अथ खो सो अग्निं अज्जतरस्स पुरिसस्स खेत्तं डहेय्य, तमे'नं खेत्तसामिको गहेत्वा रज्जो दस्सेय्य—इमिना देव पुरिसेन म'हं खेत्तं दट्ठं'ति, सो एवं वदेय्य—ना'हं देव इमस्स खेत्तं ज्ञापमि, अज्जो सो अग्निं यो मया अविज्झापितो, अज्जो सो अग्निं, येनि'मस्स खेत्तं दट्ठं, ना'हं दण्डप्पत्तो'ति । किन्तु खो सो महाराज पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति ॥ आम भन्ते दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति ॥ केन कारणेना'ति ॥ किंचा'पि सो एवं वदेय्य, पुरिमं भन्ते अग्निं अण्णच्चक्खाय पच्छिमेन अग्निना सो पुरिसो दण्डप्पत्तो भवेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज इमिना नामरूपेन कम्मं करोति सोभनं वा पापकं वा, तेन कम्मेन अज्जं नामरूपं पटिसन्दहति, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो पदीपं आदाय माळं^० अभिरूहित्वा

भुञ्जेय्य, पदीपो ज्ञायमानो तिणं ज्ञापेय्य' तिणं ज्ञायमानं घरं ज्ञापेय्य, घरं ज्ञायमानं गामं ज्ञापेय्य, गामजनो तं पुरिसं गृहेत्वा एवं वदेय्य—किस्स त्वं भो पुरिस गामं ज्ञापेसी'ति । सो एवं वदेय्य—ना'हं भो गामं ज्ञापेमि, अज्जो सो पदीपग्गि यस्सा'हं आलोकेन भुञ्जि, अज्जो सो अग्गि येन गामो ज्ञापितो'ति । ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्युं । कस्स त्वं महाराज अत्थं^{२८} धारेय्यासी'ति ॥ गामजनस्स भन्ते'ति ॥ किंकारणा'ति ॥ किञ्चा'पि सो एवं वदेय्य, अपि च ततो एव सो अग्गि निव्वत्तो'ति । एवमे'व खो महाराज किञ्चा'पि अज्जं मारणन्तिकं नामरूपं, अज्जं पटिसन्धिस्मिं नामरूपं, अपि च ततो येव तं निव्वत्तं, तस्मा न मुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदे'व पुरिसो दहरिं दारिकं वारेत्वा सुङ्कं दत्त्वा पक्कमेय्य सा [48] अपरेन समयेन महती अस्स वयण्पत्ता, ततो अज्जो पुरिसो सुङ्कं दत्त्वा विवाहं करेय्य, इतरो आगन्त्वा एवं वदेय्य—किस्स पन त्वं अम्मो पुरिस भरियं नेसी'ति । सो एवं वदेय्य—ना'हं तव भरियं नेमि । अज्जा सा दारिका दहरी तरुणी, या तया वारिता च दिन्नसुङ्का च । अज्जा'यं दारिका महती वयण्पत्ता मया वारिता च दिन्नसुङ्का चा'ति । ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्युं । कस्स त्वं महाराज अत्थं धारेय्यासी'ति ॥ पुरिमस्स भन्ते'ति ॥ किंकारणा'ति ॥ किंचा'पि सो एवं वदेय्य, अपि च ततो येव सा महती वयण्पत्ता'ति । एवमे'व खो महाराज किंचा'पि अज्जं मारणन्तिकं नामरूपं, अज्जं पटिसन्धिस्मिं नामरूपं । अपि च ततो येव तं निव्वत्तं । तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदे'व पुरिसो गोपालकस्स हत्थतो खीरघटं किणित्वा तस्सेव हत्थे निक्खिपित्वा पक्कमेय्य—स्वे गृहेत्वा गमिस्सामी'ति । तं अपरज्जु दधि सम्पज्जेय्य । सो

आगन्वा एवं वदेय्य—देहि मे खीरघटं'ति ॥ सो दधि दस्सेय्य । इतरो एवं वदेय्य—ना'हं तव हत्यतो दधि किणामि । देहि मे खीरघटं'ति । सो एवं वदेय्य—अजानतो ते खीरं दधि भूतं'ति । ते विवदमाना तव सन्तिके आगच्छेय्युं । कस्स त्वं महाराज अत्थं धारेय्यासी'ति ॥ गोपालकस्स भन्ते'ति ॥ किंकारणा'ति ॥ किंचा'पि सो एवं वदेय्य—अपि च ततो येव तं निव्वत्तं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज किंचा'पि अज्जं मारणन्तिकं नामरूपं, अज्जं पट्टि-सन्धिस्मि नामरूपं अपि च ततो येव तं निव्वत्तं'ति । तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३२] राजा आह—भन्ते नागसेन, त्वं पन पटिसन्दहिस्ससी'ति ॥ अलं महाराज किं ते तेन पुच्छितेन ॥ ननु मया पटिगच्चेव अक्खातं सचे महाराज सउपादानो [49] भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि । सचे अनु-पादानो भविस्सामि, नप्पटिसन्दहिस्सामी'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो रज्जो अधिकारं कारेय्य, राजा तुट्ठो अधिकारं ददेय्य । सो तेन अधिकारेण पञ्चहि कामगुणेहि समणितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य, सो चे जनस्स आरोचेय्य—न मे राजा किञ्चि पटिकरोती'ति । किं नु खो सो महाराज पुरिसो युत्तकारी भवेय्या'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज किं ते एतेन पुच्छितेन । ननु मया पटिगच्चेव अक्खातं—सचे सउपादानो भविस्सामि, पटिसन्दहिस्सामि । सचे अनुपादानो भविस्सामि नप्पटिसन्दहिस्सामि'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३३] राजा आह—भन्ते नागसेन, यं पने'तं ब्रूसि—नामरूपं'ति । तत्थ कतमं नामं कतमं रूपं'ति । यं तत्थ महाराज ओळारिकं एतं रूपं ये तत्थ सुखुमा चित्तचेतसिका धम्मा एतं नामं'ति ॥ भन्ते नागसेन केन कारणेन नामं येव नप्पटिसन्दहति, रूपं येव वा'ति ॥ अज्जमज्जू-पनिस्सिता महाराज इमे धम्मा एकतो'व उप्पज्जन्ती'ति ॥ ओपम्मं करो-

ही'ति ॥ यथा महाराज कुक्कुटिया कललं न भवेय्य अण्डं पि न भवेय्य
यं च तथ्य कललं यं च अण्डं उभो'पे'ते अञ्जमञ्जूपनिस्सिता । एकतो'व
नेमं उप्पत्ति होति, एवमेव खो महाराज यदि तथ्य नामं न भवेय्य रूपं पि
न भवेय्य । यञ्चेव तथ्य नामं, यञ्चेव रूपं उभो'पे'ते अञ्जमञ्जूपनिस्सिता ।
एकतो' व तेमं उप्पत्ति होति । एवमे'तं दीघमद्धानं सन्धावित'ति^{१९} ॥
कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३४] राजा आह—भन्ते नागसेन, यं पने'तं व्रूसि—दीघमद्धानं'ति ।
किमे'तं अद्धानं नामा'ति ॥ अतीतो महाराज अद्धा । अनागतो अद्धा ।
पच्चुप्पन्नो अद्धा'ति ॥ किं पन भन्ते सव्वे अद्धा अत्थी'ति ॥ कोचि महाराज
अद्धा अत्थी, कोचि नत्थी'ति ॥ क्तमो पन भन्ते अत्थि [५०] क्तमो
नत्थी'ति ॥ ये ते महाराज सङ्घारा अतीता विगता निरुद्धा विपरिणता सो
अद्धा नत्थि । ये धम्मा विपाका ये च विपाकधम्मधम्मा ये च अञ्जत्र
पटिसन्धि देन्ति, सो अद्धा अत्थि । ये सत्ता कालङ्कता अञ्जत्र उप्पन्ना सो
च अद्धा अत्थि । ये सत्ता कालङ्कता अञ्जत्र अनुप्पन्ना, सो अद्धा नत्थि ।
ये च सत्ता परिनिब्बुता, सो च अद्धा नत्थि परिनिब्बुतत्ता'ति ॥ कल्लो'सि
भन्ते नागसेना'ति ॥

दुतियो वग्गो ॥

[३५] राजा आह—भन्ते नागसेन, अतीतस्स अद्धानस्स किं मूलं,
अनागतस्स अद्धानस्स किं मूलं, पच्चुप्पन्नस्स अद्धानस्स किं मूलं'ति ॥
अतीतस्स च महाराज अद्धानस्स, अनागतस्स च अद्धानस्स, पच्चुप्पन्नस्स
च अद्धानस्स अविज्जा मूलं । अविज्जापच्चया सङ्घारा, सङ्घारपच्चया
विज्जाणं, विज्जाणपच्चया नामरूपं, नामरूपपच्चया सळायतनं, सळायतन-

पञ्चया फस्सो, फस्सपञ्चया वेदना, वेदनापञ्चया तण्हा, तण्हापञ्चया उपादानं, उपादानपञ्चया भवो, भवपञ्चया जाति, जातिपञ्चया जरामरण-सोकपरिदेवदुक्खदोमन'सुपायासा संभवन्ति । एवमे'तस्स केवलस्स अद्धानस्स पुरिमा कोटि न पञ्जायती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३६] राजा आह—भन्ते नागसेन, यं पने'तं ब्रूसि—पुरिमा कोटि न पञ्जायती'ति । तस्स ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज पुरिसो परित्तं वीजं पठवियं निम्बिक्केय्य, ततो अङ्कुरो उद्दिहत्वा अनुपुब्बेन वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जित्वा फलं ददेय्य, ततो'पि [51] वीजं गहेत्वा पुन रोपेय्य, ततो'पि अङ्कुरो उद्दिहत्वा अनुपुब्बेन वुट्ठिं विरूळ्हि वेपुल्लं आपज्जित्वा फलं ददेय्य, एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो'ति ॥ नत्थि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज अद्धानस्सा'पि पुरिमा कोटि न पञ्जायती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कुक्कुटिया अण्डं भवेय्य, अण्डतो कुक्कुटी, कुक्कुटिया, अण्डं'ति, एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो'ति ॥ नत्थि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज अद्धानस्सा'पि पुरिमा कोटि न पञ्जायती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ थेरो पठविया चक्कं लिखित्वा मिलिन्दं राजानं एतद'वोच—अत्थि महाराज इमस्स चक्कस्स अन्तो'ति ॥ नत्थि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज इमानि चक्कानि वुत्तानि भगवता—चक्खुं च पटिच्च रूपं च पटिच्च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो, फस्सपञ्चया वेदना, वेदनापञ्चया तण्हा, तण्हापञ्चया उपादानं, उपादानपञ्चया कम्मं । कम्मतो पुन चक्खुं जायती'ति । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो'ति ॥ नत्थि भन्ते'ति ॥ सोतं च पटिच्च सदे च । पे । मनं च पटिच्च धम्मो च उप्पज्जति मनोविज्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो, फस्सपञ्चया वेदना, वेदनापञ्चया तण्हा, तण्हापञ्चया [उपादानं, उपादानपञ्चया] ३० कम्मं.

कम्मतो पुन मनो जायती' ति । एवमेतिस्सा सन्ततिया अत्थि अन्तो' ति ॥ नत्थि भन्ते' ति ॥ एवमेव खो महाराज अद्धानस्सा'पि पुरिमा कोटि न पञ्जायती' ति ॥ कल्लो' सि भन्ते नागसेना' ति ॥

[३७] राजा आह—भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि—पुरिमा कोटि न पञ्जायती' ति । कतमा च सा पुरिमा कोटी' ति ॥ यो खो महाराज अतीतो अद्धा एसा पुरिमा कोटी' ति ॥ भन्ते नागसेन, यं पनेतं ब्रूसि—पुरिमा कोटि न पञ्जायती' ति । किं पन भन्ते सच्च्वा'पि पुरिमा कोटि न पञ्जायती' ति ॥ काचि महाराज पञ्जायति, काचि न पञ्जायती' ति ॥ कतमा भन्ते पञ्जायति, कतमा न पञ्जायती' ति ॥ इतो पुब्बे महाराज सच्च्वेन सच्च्वं सच्च्वथा सच्च्वं अविज्जा नाहोसी' ति । एसा पुरिमा कोटि न पञ्जायति, यं अद्दुत्वा सम्भोति, द्दुत्वा पटिविगच्छति एसा पुरिमा कोटि [52] पञ्जायती' ति । भन्ते नागसेन यं अद्दुत्वा सम्भोति द्दुत्वा पटिविगच्छति, ननु तं उभतो छिन्नं अत्थं गच्छती' ति ॥ यदि महाराज उभतो छिन्नं अत्थं गच्छति उभतो छिन्ना सक्का वड्ढेतुं' ति ॥ आम, सा'पि सक्का वड्ढेतुं' ति । नाहं भन्ते एतं पुच्छामि, कोटितो सक्का वड्ढेतुं' ति ॥ आम सक्का वड्ढेतुं' ति ॥ ओपम्मं करोही' ति ॥ थेरो तस्स रक्खूपमं अकासि—खन्धा च केवलस्स दुक्ख-क्खन्धस्स वीजानी' ति ॥ कल्लो' सि भन्ते नागसेना' ति ॥

[३८] राजा आह—भन्ते नागसेन, अत्थि केचि सद्धारो ये जायन्ती' ति ॥ आम महाराज अत्थि सद्धारो ये जायन्ती' ति ॥ कतमे ते भन्ते' ति ॥ चक्खुस्मिं च खो महाराज सति रूपेसु च चक्खुविज्जाणं होति, चक्खु-विज्जाणे सति चक्खुसम्पस्सो होति, चक्खुसम्पस्से सति वेदना होति, वेदनाय सति तण्हा होति, तण्हाय सति उपादानं होति, उपादाने सति भवो होति, भवे सति जाति होति, जातिया सति जरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु'-

पायासा संभवन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स ममुदयो होति । चक्खुस्मिं च खो महाराज असति रूपेसु च असति चक्खुविज्जाणं न होति, चक्खुविज्जाणे असति चक्खुसम्पस्सो न होति, चक्खुसम्पस्से असति वेदना न होति, वेदनाय असति तण्हा न होति, तण्हाय असति उपादानं न होति, उपादाने असति भवो न होति, भवे असति जाति न होति, जातिया असति जरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु^{३१} पायासा न होन्ति । एवमेतस्स केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो^{३२} होतीति ॥ कल्लो^{३३}सि भन्ते नागसेना^{३४}ति ॥

[३९.] राजा आह—भन्ते नागसेन, अथि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ती^{३५}ति ॥ नथि महाराज केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति । भवन्ता येव खो महाराज सङ्घारा जायन्ती^{३६}ति ॥ ओपम्मं करोही^{३७}ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज इदं गेहं अभवन्तं जातं, यथ [53] त्वं निसिन्नो^{३८}सी^{३९}ति ॥ नथि किञ्चि भन्ते इध अभवन्तं जातं । भवन्तं येव जातं^{४०}ति । इमानि खो भन्ते दारुणि वने अहेसुं, अयं च मत्तिका पथवियं अहोसि, इथीनञ्च पुरिसानं च तज्जेन वायामेन एवमिदं गेहं निव्वत्तं^{४१}ति ॥ एवमेव खो महाराज नथि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति । भवन्ता येव सङ्घारा जायन्ती^{४२}ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही^{४३}ति ॥ यथा महाराज ये केचिवीजगामभूतगामा पथवियं निक्खित्ता अनुपुब्बेन वुट्ठिं विरुक्किह वेपुल्लं आपज्जमाना पुप्फानि च फलानि च ददेय्युं^{४४}, न ते रक्खा अभवन्ता जाता, भवन्ता येव ते रक्खा जाता । एवमेव खो महाराज नथि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव ते^{४५} सङ्घारा जायन्ती^{४६}ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही^{४७}ति ॥ यथा महाराज कुम्भकारो पथविया मत्तिकं उद्धरित्वा नानाभाजनानि करोति । न तानि भाजनानि अभवन्तानि जातानि, भवन्तानि येव जातानि; एवमेव खो महाराज नथि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव सङ्घारा जायन्ती^{४८}ति ॥

भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज वीणाय पत्तं न सिया, चम्मं न सिया, दोणि न सिया, दण्डो न सिया, उपवीणो न सिया, तन्तियो न सिथुं, कोणो न सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो न सिया, जायेय्य सदो'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ यतो च खो महाराज वीणाय पत्तं सिया, चम्मं सिया, दोणि सिया, दण्डो सिया, उपवीणो सिया, तन्तियो सिथुं, कोणो सिया, पुरिसस्स तज्जो वायामो सिया, जायेय्य सदो'ति ॥ आम भन्ते जायेय्या'ति ॥ एवमेव खो महाराज नत्थि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति । भवन्ता येव खो ते सङ्घारा जायन्ती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज अरणी न सिया, अरणीपोतको न सिया, अरणीयोत्तकं न सिया, उत्तरा'रणि न सिया, चोळकं न सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो न सिया, जायेय्य अग्गी'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ यतो च खो महाराज अरणी सिया, अरणीपोतको सिया, अरणीयोत्तकं सिया, उत्तरा'रणी सिया, चोळकं सिया, पुरिसस्स च तज्जो वायामो सिया जायेय्य सो अग्गी'ति ॥ आम [54] भन्ते जायेय्या'ति । एवमेव खो महाराज नत्थि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्घारा जायन्ती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज मणि न सिया, आतपो न सिया, गोमयं न सिया, जायेय्य सो अग्गी'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ यतो च खो महाराज मणि सिया, आतपो सिया, गोमयं सिया, जायेय्य सो अग्गी'ति ॥ आम भन्ते जायेय्या'ति ॥ एवमेव खो महाराज नत्थि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता जायन्ति, भवन्ता येव खो सङ्घारा जायन्ती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज आदासो न सिया, आभा न सिया, मुखं न सिया, जायेय्य अत्ता'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ यतो च खो महाराज आदासो सिया, आभा सिया, मुखं सिया, जायेय्य अत्ता'ति ॥ आम भन्ते जायेय्या'ति ॥ एवमेव खो महाराज नत्थि केचि सङ्घारा ये अभवन्ता, जायन्ति भवन्ता येव सङ्घारा जायन्ती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४०] राजा आह भन्ते नागसेन, वेदगू उपलब्धती'ति ॥ को पने'स महाराज वेदगू नामा'ति । यो भन्ते अब्धन्तरे जीवो चक्षुना रूपं पस्सति, सोतेन सद्दं सुणाति, घानेन गन्धं वायति, जिब्हाय रसं सायति, कायेन फोडुव्वं फुसति, मनसा धम्मं विजानाति, यथा मयं इध पासादे निसिन्ना येन येन वातपानेन इच्छेय्याम पस्सितुं, तेन तेन वातपानेन पस्सेय्याम, पुरोत्थिमेन वातपानेन पस्सेय्याम, पच्छिमेन पि वातपानेन पस्सेय्याम, उत्तरेन पि वातपानेन पस्सेय्याम । दक्खिणेन पि वातपानेन पस्सेय्याम । एवमेव खो भन्ते अयं अब्धन्तरे जीवो येन येन द्वारेन इच्छति पस्सितुं तेन तेन द्वारेन पस्सती'ति ॥ थरो आह—पञ्चद्वारं महाराज भणिस्सामि, तं सुणोहि, साधुकं मनसिकरोहि । यदि अब्धन्तरे जीवो चक्षुना रूपं पस्सति, यथा मयं इध पासादे निसिन्ना येन येन वातपानेन इच्छेय्याम पस्सितुं तेन तेन वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, पुरोत्थिमेन पि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, [५५] पच्छिमेन पि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम । उत्तरेन पि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, दक्खिणेन पि वातपानेन रूपं येव पस्सेय्याम, एवमेतेन अब्धन्तरे जीवेन [चक्षुना पि रूपं येव पस्सितव्वं] ^{३३} सोतेन पि रूपं येव पस्सितव्वं, घानेन पि रूपं येव पस्सितव्वं, जिब्हाय पि रूपं येव पस्सितव्वं, कायेन पि रूपं येव पस्सितव्वं, मनसा'पि रूपं येव पस्सितव्वं, चक्षुना'पि सद्दो येव सोतव्वो, घानेन पि सद्दो येव सोतव्वो, जिब्हाय पि सद्दो येव सोतव्वो, कायेन पि सद्दो येव सोतव्वो, मनसा' पि सद्दो येव सोतव्वो, चक्षुना'पि गन्धो येव वायितव्वो, । सोतेन पि गन्धो येव वायितव्वो, जिब्हाय पि गन्धो येव वायितव्वो, कायेन पि गन्धो येव वायितव्वो, मनसा'पि गन्धो येव वायितव्वो, चक्षुना'पि रसो येव सायितव्वो, सोतेन पि रसो येव सायितव्वो, घानेन पि रसो येव सायितव्वो, कायेन पि

रसो येव सायितब्बो, मनसा पि रसो येव सायितब्बो, चक्खुना'पि फोडुब्बं
 येव पुसितब्बं, सोतेन पि फोडुब्बं येव पुसितब्बं, घानेन पि फोडुब्बं
 येव पुसितब्बं, जिह्वाय पि फोडुब्बं येव पुसितब्बं, मनसापि फोडुब्बं येव
 पुसितब्बं । चक्खुना'पि धम्मं येव विजानितब्बं, सोतेन पि धम्मं येव
 विजानितब्बं, घानेन पि धम्मं येव विजानितब्बं, जिह्वाय पि धम्मं येव
 विजानितब्बं । कायेन पि धम्मं येव विजानितब्बं'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ न
 खो ते महाराज युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं । यथा वा
 पन महाराज मयं इध पासादे निसिन्ना इमेसु जालघातपानेसु उग्घाटितेसु
 महन्तेन आकासेन बहिमुखा सुदुतरं रूपं पस्साम, एवमेतेन अब्भन्तेर
 जीवेना'पि चक्खुदारेसु उग्घाटितेसु महन्तेन आकासेन सुदुतरं रूपं
 पस्सितब्बं, सोतेसु उग्घाटितेसु, घाने उग्घाटिते, जिह्वाय उग्घाटिताय,
 काये उग्घाटिते, महन्तेन आकासेन सुदुतरं सदो सोतब्बो, गन्धो वायि-
 तब्बो, रसो सायितब्बो, फोडुब्बो पुसितब्बो'ति ॥ नहि [56] भन्ते'ति ॥ न
 खो ते महाराज युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं । यथा वा
 पन महाराज अयं दिन्नो निक्खमित्वा बहिद्वारकोट्टके तिठेय, जानासि त्वं
 महाराज—अयं दिन्नो निक्खमित्वा बहिद्वार कोट्टके ठितो'ति ॥ आम भन्ते
 जानामी'ति ॥ यथा वा पन महाराज अयं दिन्नो अन्तो पविसिन्वा तव
 पुरतो तिठेय्य, जानासि त्वं महाराज अयं दिन्नो अन्तो पविसिन्वा मम
 पुरतो ठितो'ति ॥ आम भन्ते जानामी'ति ॥ एवमेव खो महाराज अब्भ-
 त्तेर सो जीवो जिह्वाय रसे निक्खित्ते जानेय्य अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा
 तित्तकत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा'ति ॥ आम भन्ते जानेय्या'ति ॥
 ते रसे अन्तो पविट्ठे जानेय्य अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तकत्तं वा कटुकत्तं
 वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ न खो ते महाराज
 युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं । यथा महाराज कोचिदेव

पुरिसो मधुघटसतं आहरापेत्वा मधुदोणिं पूरापेत्वा पुरिसस्स मुखं पिदहत्वा
मधुदोणिया पक्खिपेय्य जानेय्य महाराज सो पुरिसो मधुसम्पन्नं वा असम्पन्नं
वा'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ केन कारणेना'ति ॥ नहि तस्स भन्ते मुखे मधु पविट्ठ'
ति ॥ न खो ते महाराज युज्जति पुरिमेन वा पच्छिमं, पच्छिमेन वा पुरिमं'ति ॥
ना'हं भन्ते पटिक्खलो तथा वादिना सद्धिं सल्लपितुं । साधु भन्ते, अत्थं
जण्णेही'ति ॥ श्रेयो अभिधम्मसंयुत्ताय कथाय राजानं मिलिन्दं सज्जापेसि—इध
महाराज चक्खुं च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं । तंसहजाता फस्सो
वेदना सज्जा चेतना एकगता जीवितिन्द्रियं मनसिकारो'ति, एवमेते धम्मा
पच्चयतो जायन्ति, न हे'त्थ वेदगू उपलब्धमि । सोतं च पटिच्च सदे च । पे ।
मनश्च पटिच्च धम्मे च उप्पज्जति मनोविज्जाणं तंसहजाता फस्सो वेदना सज्जा
चेतना [५७] एकगता जीवितिन्द्रियं, मनसिकारो'ति । एवमेते धम्मा पच्चयतो
जायन्ति । न हे'त्थ वेदगू उपलब्धमि'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४१] राजा आह—भन्ते नागसेन, यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति,
तत्थ मनोविज्जाणं उप्पज्जती'ति ॥ आम महाराज, यत्थ चक्खुविज्जाणं
उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्जाणं, उप्पज्जती'ति ॥ किं नु खो भन्ते
नागसेन पठमं चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति, पच्छा मनोविज्जाणं, उदाहु मनो-
विज्जाणं पठमं उप्पज्जति पच्छा चक्खुविज्जाणं ॥ पठमं महाराज चक्खुवि-
ज्जाणं उप्पज्जति पच्छा मनोविज्जाणं'ति ॥ किं नु खो भन्ते नागसेन
चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति—यत्था'हं उप्पज्जामि त्वं पि तत्थ
उप्पज्जाही'ति । उदाहु मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति—यत्थ त्वं
उप्पज्जसि अहं पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी'ति ॥ न हि महाराज, अनालापो तेमं
अज्जमज्जेही'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति
तत्थ मनोविज्जाणं पि उप्पज्जती'ति ॥ निन्नत्ता च महाराज द्वारत्ता च
चिण्णत्ता च समुदाचरितत्ता चा'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन निन्नत्ता यत्थ

चक्रवुविञ्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविञ्जाणं पि उप्पज्जति । ओपम्मं करो-
ही'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज देवे वस्सन्ते कतमेन उदकं गच्छे-
य्या'ति ॥ येन भन्ते निन्नं, तेन गच्छेय्या'ति ॥ अथा'परेन समयेन देवो
वस्सेय्य, कतमेन तं उदकं गच्छेय्या'ति ॥ येन भन्ते पुरिमं उदकं गतं
तं पि तेन गच्छेय्या'ति ॥ किन्तु खो महाराज पुरिमं उदकं पच्छिमं उदकं
आणापेति—येना'हं गच्छामि त्वं पि तेन गच्छाहि, पच्छिमं वा उदकं पुरिमं
उदकं आणापेति—येन त्वं गच्छिस्ससि अहं पि तेन गच्छिस्सामी'ति ॥
नहि भन्ते, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि । निन्नत्ता गच्छन्ती'ति ॥ एव-
मेव खो महाराज निन्नत्ता यत्थ चक्रवुविञ्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविञ्जा-
णं पि उप्पज्जति । न चक्रवु—[58]—विञ्जाणं मनोविञ्जाणं आणापेति—
यथा'हं उप्पज्जामि त्वं पि तत्थ उप्पज्जाही'ति । ना'पि मनोविञ्जाणं चक्रवु-
विञ्जाणं आणापेति—यत्थ त्वं उप्पज्जसि अहं पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी'ति ।
अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि । निन्नत्ता उपज्जन्ती'ति ॥

[४२] कथं भन्ते नागसेन द्वारत्ता यत्थ चक्रवुविञ्जाणं उप्पज्जति
तत्थ मनोविञ्जाणं पि उप्पज्जति । ओपम्मं करोही'ति ॥ तं किं मज्जसि
महाराज रज्जो पच्चन्तिमं नगरं अस्स दब्बहपाकारतोरणं एकद्वारं, ततो
पुरिसो निक्खमितुकामो भवेय्य, कतमेन निक्खमेय्या'ति ॥ द्वारेन भन्ते
निक्खमेय्या'ति ॥ अथा'परो पुरिसो निक्खमितुकामो भवेय्य, कतमेन सो
निक्खमेय्या'ति ॥ येन भन्ते पुरिमो पुरिसो निक्खन्तो सो'पि तेन
निक्खमेय्या'ति ॥ किन्तु खो महाराज पुरिमो पुरिसो पच्छिमं पुरिसो
आणापेति—येना'हं गच्छामि त्वं पि तेन गच्छाही'ति । पच्छिमो वा पुरिसो
पुरिमं पुरिसं आणापेति—येन त्वं गच्छिस्ससि अहं पि तेन गच्छिस्सामी'ति ।
नहि भन्ते, अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि । द्वारत्ता गच्छन्ती'ति ॥ एवमेव
खो महाराज द्वारत्ता यत्थ चक्रवुविञ्जाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविञ्जाणं

पि उप्पज्जति । न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति—यत्था'हं उप्पज्जामि त्वं पि तत्थ उप्पज्जाही'ति । ना'पि मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति—यत्थ त्वं उप्पज्जिस्ससि अहं पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी'ति । अनालापो तेसं अञ्जमञ्जेहि । द्वारत्ता उप्पज्जन्ती'ति ॥

[४३] कथं भन्ते नागसेन चिण्णत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविज्जाणं पि उप्पज्जति, ओपम्मं करोही' ति ॥ तं किं मञ्जसि महाराज पठमं एकं सकटं गच्छेय्य, अथ दुतियं सकटं कतमेन गच्छेय्या' ति ॥ येन भन्ते पुरिमं सकटं गतं तं पि तेन गच्छेय्या' ति ॥ किं नु खो महाराज पुरिमं सकटं पच्छिमं सकटं आणापेति—येना'हं गच्छामि त्वं पि तेन गच्छाही' ति । पच्छिमं [59] वा सकटं पुरिमं सकटं आणापेति—येन त्वं गच्छिस्ससि अहं पि तेन गच्छिस्सामी' ति ॥ नत्थि भन्ते । अनालापो तेमं अञ्जमञ्जेहि । चिण्णत्ता गच्छन्ती' ति ॥ एवमेव खो महाराज यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविज्जाणं पि उप्पज्जति । न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति—यत्था'हं उप्पज्जामि त्वं पि तत्थ उप्पज्जाही' ति । ना'पि मनोविज्जाणं चक्खुविज्जाणं आणापेति—यत्थ त्वं उप्पज्जिस्ससि अहं पि तत्थ उप्पज्जिस्सामी' ति । अनालापो तेसं अञ्जमञ्जेहि । चिण्णत्ता उप्पज्जन्ती' ति ॥

[४४] कथं भन्ते नागसेन समुदाचरितत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविज्जाणं पि उप्पज्जति । ओपम्मं करोही' ति ॥ यथा महाराज मुद्दागणनासङ्खलेखासिप्पडानेसु आदिकम्मिकस्स दन्धायना भवति, अथापरेन समयेन निसम्मकिरियाय समुदाचरितत्ता अदन्धायना भवति, एवमेव खो महाराज समुदाचरितत्ता यत्थ चक्खुविज्जाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविज्जाणं पि उप्पज्जति न चक्खुविज्जाणं मनोविज्जाणं आणापेति—यत्था'हं उप्पज्जामि त्वं पि तत्थ उप्पज्जाही' ति । ना'पि मनोविज्जाणं चक्खु-

विज्ञाणं आणापेति—यत्थ त्वं उप्पजिस्ससि अहं पि तत्थउप्पजिस्सामी’
ति । अनालापो तेसं अज्जमज्जेहि । समुदाचरितत्ता उप्पज्जन्ती’ति ॥

[४५] भन्ते नागसेन, यत्थ सोतविज्ञाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविज्ञाणं
पि उप्पज्जति’ति । पे । यत्थ घानविज्ञाणं उप्पज्जति । यत्थ जिह्वाविज्ञाणं
उप्पज्जति । यत्थ कायविज्ञाणं उप्पज्जति, तत्थ मनोविज्ञाणं पि उप्पज्जती’ति ॥
आम महाराज यत्थ कायविज्ञाणं उप्पज्जति तत्थ मनोविज्ञाणं पि
उप्पज्जती’ति ॥

[४६] किन्तु खो भन्ते नागसेन, पठमं कायविज्ञाणं उप्पज्जति
पच्छा मनोविज्ञाणं, उदाहु मनोविज्ञाणं पठमं उप्पज्जति, पच्छा कायवि-
ज्ञाणं’ति ॥ कायविज्ञाणं महाराज पठमं उप्पज्जति, पच्छा मनोवि-
ज्ञाणं’ति ॥ किन्तु खो भन्ते नागसेन । पे । [६०] अनालापो तेसं अज्ज-
मज्जेहि । समुदाचरितत्ता उप्पज्जन्ती’ति ॥ कट्ठो’सि भन्ते नागसेना’ति ॥

[४७] राजा आह—भन्ते नागसेन यत्थ मनोविज्ञाणं उप्पज्जति
फस्सो पि वेदना पि तत्थ उप्पज्जती ’ ति ॥ आम महाराज, यत्थ मनोविज्ञाणं
उप्पज्जति, फस्सो पि तत्थ उप्पज्जति, वेदना पि तत्थ उप्पज्जति, चेतना पि तत्थ
उप्पज्जति, वितक्को’पि तत्थ उप्पज्जति, विचारो’पि तत्थ उप्पज्जति । सब्बे’पि
फस्सपमुखा धम्मा तत्थ उप्पज्जन्ती ’ ति ॥

[४८] भन्ते नागसेन, किलकखणो फस्सो’ ति ॥ फुसनलक्खणो
महाराज फस्सो’ ति ॥ ओपम्मं करोही’ति ॥ यथा महाराज द्वे मेण्डा
युज्जेयुं । तेसु यथा एको मेण्डो एवं चक्खु दट्ठब्बं, यथा दुतियो मेण्डो एवं
रूपं दट्ठब्बं, यथा तेसं सन्निपातो एवं फस्सो दट्ठब्बो’ति ॥ भिय्यो ओपम्मं
करोही’ति ॥ यथा महाराज द्वे पाणी वज्जेयुं, तेसु यथा एको पाणि
एवं चक्खु दट्ठब्बं, यथा दुतियो पाणि एवं रूपं दट्ठब्बं, यथा तेसं सन्निपातो

एवं फस्सो दट्ठब्बो'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज द्वे सम्मा वज्जेयुं, तेसु यथा एको सम्मो एवं चक्खु दट्ठब्बं, यथा दुतियो सम्मो एवं रूपं दट्ठब्बं, यथा तेसं सन्निपातो एवं फस्सो दट्ठब्बो'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४९] भन्ते नागसेन, किलक्खणा वेदना'ति ॥ वेदयितलक्खणा महाराज वेदना, अनुभवनलक्खणा वा'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो रज्जो अधिकारं कांरय्य, तस्म राजा तुट्ठो अधिकारं ददेय्य, सो तेन अधिकारेण पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य, तस्स एवमस्स—मया खो पुट्ठे रज्जो अधिकारो कतो, तस्स मे राजा तुट्ठो अधिकारं अदासि । स्वा'हं ततोनिदानं इमं एवरूपं वेदनं वेदयामी'ति । यथा वा पन महाराज [६१] कोचिदेव पुरिसो कुसलं कम्मं कत्वा कायस्स भेदा परम्मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जेय्य, सो चै तत्थ दिट्ठेहि पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितो समङ्गिभूतो परिचरेय्य, तस्स एवमस्स—स्वा'हं खो पुट्ठे कुसलं कम्मं अकासिं, सो'हं ततोनिदानं इमं एवरूपं वेदनं वेदयामी'ति । एवमेव खो महाराज वेदयितलक्खणा वेदना । अनुभवनलक्खणा वा'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५०] भन्ते नागसेन, किलक्खणा सज्जा'ति ॥ सज्जाननलक्खणा महाराज सज्जा'ति ॥ किं सज्जानना'ति ॥ नीलं पि सज्जानाति, पीतं पि सज्जानाति, लोहितं पि सज्जानाति, ओदातं पि सज्जानाति, मज्जेदं पि सज्जानाति, एवं खो महाराज सज्जाननलक्खणा सज्जा'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज रज्जो भण्डागारिको भण्डागारं पविसित्वा नीलपीतलोहितओदातमज्जेद्वानि राजभोगानि रूपानि पस्सित्वा सज्जा-

नाति, एवमेव खो महाराज सञ्ज्ञानलक्षणा सञ्ज्ञा'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५१] भन्ते नागसेन, किलकखणा चेतना'ति । चेतयितलकखणा महाराज चेतना, अभिसङ्खरणलकखणा वा'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो विसं अभिसङ्खरित्वा अत्तना च पिवेय्य, परे च पायेय्य, सो अत्तना'पि दुक्खितो भवेय्य, परे'पि दुक्खिता भवेय्युं, एवमेव खो महाराज इवेकच्चो पुगलो अकुसलं कम्मं चेतनाय चेतयित्वा कायस्स भेदा परम्मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्य, ये'पि तस्स अनुसिक्खन्ति, ते'पि कायस्स भेदा परम्मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जन्ति । यथा वा पन महाराज कोचिदेव पुरिसो सप्पि-नवनीत-तेल-मधु-फाणितं एकज्झं अभिसङ्खरित्वा अत्तना च पिवेय्य परे च पायेय्य, सो अत्तना सुखितो भवेय्य, परे'पि सुखिता भवेय्युं । [६२] एवमेव खो महाराज इवेकच्चो पुगलो कुसलं कम्मं चेतनाय चेतयित्वा कायस्स भेदा परम्मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति । ये'पि तस्स अनुसिक्खन्ति तेपि कायस्स भेदा परम्मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जन्ति । एवमेव खो महाराज चेतयितलकखणा चेतना अभिसङ्खरणलकखणा वा'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५२] भन्ते नागसेन, किलकखणं विज्जाणं । विजाननलकखणं महाराज विज्जाणं'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज नगरगुत्तिको मज्झे नगरेसिङ्गाटके निसिन्नो पस्सेय्य पुरत्थिमदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, पस्सेय्य दक्खिणदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, पस्सेय्य पच्छिमदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, पस्सेय्य उत्तरदिसतो पुरिसं आगच्छन्तं, एकमेव खो महाराज यं च पुरिसो चक्खुना रूपं पस्सति तं विज्जाणेन विजानाति, यं च

सोतेन सद्ं सुणाति तं विज्जाणेन विजानाति, यं च घानेन गन्धं घाय-
ति तं विज्जाणेन विजानाति, यं च जिह्वाय रसं सायति तं विज्जाणेन विजा-
नाति, यं च कायेन फोडुब्बं फुसति तं विज्जाणेन विजानाति, यं च मनसा
धम्मं विजानाति तं विज्जाणेन विजानाति । एवं खो महाराज विजा-
ननलक्खणं विज्जाणं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५३] भन्ते नागसेन, किंलक्खणो वितक्को'ति ॥ **अप्पनालक्खणो**
महाराज **वितक्को**'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज वडुकी
सुपरिकम्मकतं दाहं सन्धिस्मिं अप्पेति, एवमे'व खो महाराज अप्पनाल-
क्खणो वितक्को'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५४] भन्ते नागसेन, किंलक्खणो विचारो'ति । **अनुमज्जनल-**
क्खणो महाराज **विचारो**'ति । ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कंस-
थालं आकोटितं पच्छा [६३] अनुरवति अनुसद्दायति । यथा महाराज
आकोटना एवं वितक्को दडुब्बो, यथा अनुरवना एवं विचारो दडुब्बो'ति ॥
कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

ततियो वग्गो ।

[५५] राजा आह — भन्ते नागसेन, सक्का इमेसं धम्मानं एकतो,
भावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पज्जापेतुं—अयं फस्सो-
अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं विज्जाणं, अयं वितक्को,
अयं विचारो'ति ॥ **न सक्का** महाराज इमेसं धम्मानं एकतो भावगतानं
विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पज्जापेतुं—अयं फस्सो,
अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं विज्जाणं, अयं वितक्को
अयं विचारो'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज सूदो रज्जो यूसं^{३५} वा

रसं वा करेय्य, सो तथ्य दधिं पि पक्खिपेय्य, लोणं पि पक्खिपेय्य, सिङ्घिवेरं पि पक्खिपेय्य, जीरकं पि पक्खिपेय्य, मरिचं पि पक्खिपेय्य, अज्जानि पि पकारानि पक्खिपेय्य, तमे'न राजा एवं वदेय्य—दधिस्स मे रसं आहर, लोणस्स मे रसं आहर, सिङ्घिवेरस्स मे रसं आहर, जीरकस्स मे रसं आहर, मरिचस्स मे रसं आहर, सब्बेसं मे पक्खित्तानं रसं आहरा'ति । सक्का नु खो महाराज तेसं रसानं एकतो भावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा रसं आहरितुं—अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा'ति ॥ न हि भन्ते सक्का तेसं रसानं एकतोभा- [६४] वगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा रसं आहरितुं अम्बिलत्तं वा लवणत्तं वा तित्तत्तं वा कटुकत्तं वा कसायत्तं वा मधुरत्तं वा । अपि च खो पन सकेन सकेन लक्खणेन उपट्ठहन्ती'ति । एवमे'व खो महाराज न सक्का इमेसं धम्मानं एकतो भावगतानं विनिब्भुजित्वा विनिब्भुजित्वा नानाकरणं पज्जापेतुं—अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं विज्जाणं, अयं वितक्को, अयं विचारो'ति । अपि च खो पन सकेन सकेन लक्खणेन उपट्ठहन्ती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५६] थेरो आह—लोणं महाराज चक्खुविज्जेय्य'ति ॥ आम भन्ते, चक्खुविज्जेय्य'ति ॥ सु खो महाराज जानाही'ति ॥ किं पन भन्ते जिह्वाविज्जेय्य'ति ॥ आम महाराज जिह्वाविज्जेय्य'ति ॥ किं पन भन्ते सब्बं लोणं जिह्वाय विजानाती'ति ॥ आम महाराज सब्बं लोणं जिह्वाय विजानाति ॥ यदि भन्ते सब्बं लोणं जिह्वाय विजानाति, किस्स पन तं सक्केहि बलिवद्वा आहरन्ति । ननु लोणमे'व आहरितब्ब'ति ॥ न सक्का महाराज लोणमे'व आहरितुं । एकतो भावगता एते धम्मा गोचरनानत्तं

गता लोणं गरुभावो चा'ति ॥ सक्का पन लोणं तुलाय तुलयितुं'ति ॥
आम भन्ते सक्का'ति ॥ न सक्का महाराज लोणं तुलाय तुलयितुं, गरुभावो
तुलाय तुलयिती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

नागसेनमिलिन्दराजपञ्चा निद्विती^{३६} ॥

३६ B reads नागसेनमिलिन्दराजमहापञ्चा । TC read as in the text above.

[III विमतिच्छेदनपञ्चो ॥]

[65] [१] राजा आह—भन्ते नागसेन, यानि'मानि पञ्चायतनानि किं नु तानि नानाकम्मेहि निब्बत्तानि, उदाहु एकेन कम्मेना'ति ॥ **नाना-कम्मेहि** महाराज **निब्बत्तानि**, न एकेन कम्मेना'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज एकस्मिं खेत्ते पञ्च^३बीजानि वपेय्युं । तेसं नाना-बीजानं नानाफलानि निब्बत्तेय्युं'ति ॥ आम भन्ते निब्बत्तेय्युं'ति ॥ एवमेव' खो महाराज यानि तानि पञ्चायतनानि तानि तानि नानाकम्मेहि निब्बत्तानि न एकेन कम्मेना'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२] राजा आह—भन्ते नागसेन, केन कारणेन मनुस्सा न सब्बे समक्का, अज्जे अप्पायुक्का, अज्जे दीघायुक्का, अज्जे बह्वाबाधा, अज्जे अप्पाबाधा, अज्जे दुब्बण्णा, अज्जे वण्णवन्तो, अज्जे अप्पेसक्खा, अज्जे महेसक्खा, अज्जे अप्पभोगा, अज्जे महाभोगा, अज्जे नीचकुलीना, अज्जे महाकुलीना, अज्जे अप्पज्जा, अज्जे पज्जवन्तो'ति ॥ थेरो आह—किस्स पन महाराज रुक्खा न सब्बे समक्का, अज्जे अम्बिला, अज्जे लवणा, अज्जे तित्थक्का, अज्जे कटुक्का, अज्जे कस्तावा, अज्जे मधुरा'ति ॥ मज्जामि भन्ते **बीजानं नानाकरणेना**'ति ॥ एवमेव' खो महाराज कम्मानं नानाकरणेन मनुस्सा न सब्बे समक्का, अज्जे अप्पायुक्का, अज्जे दीघायुक्का, अज्जे बह्वाबाधा, अज्जे अप्पाबाधा, अज्जे दुब्बण्णा, अज्जे वण्णवन्तो, अज्जे अप्पेसक्खा, अज्जे महेसक्खा, अज्जे अप्पभोगा, अज्जे महाभोगा, अज्जे नीचकुलीना, अज्जे महाकुलीना, अज्जे अप्पज्जा, अज्जे

पञ्चवन्तो । भासितं पे'तं महाराज भगवता—कम्मस्सका माणव सत्ता,
कम्मदायादा, कम्मयोनी, कम्मबन्धू, कम्मपटिसरणा, कम्मं सत्ते विभजति,
यदि'दं हीनपणीतताया'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३] राजा आह—भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—किं'ति इमं दुक्खं
निरुज्जेय्य, अज्जं च दुक्खं नुप्प-[66]-ज्जेय्या'ति ॥ एतदथा महाराज
अम्हाकं पञ्चज्जा'ति ॥ किं पटिगच्चेव वायमितेन । ननु सम्पत्ते काले
वायमितञ्च'ति ॥ थेरो आह—सम्पत्ते काले महाराज वायामो अकिच्च-
करो भवति, पटिगच्चेव वायामो किच्चकरो भवती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥
तं किं मज्जसि महाराज यदा त्वं पिपासितो भवेय्या'सि तदा त्वं उदपानं
खणापेय्यासि, तल्लगं खणापेय्यासि, पानीयं पिविस्सामी'ति ॥ न हि
भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो भवति,
पटिगच्चेव वायामो किच्चकरो भवती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ तं
किं मज्जसि महाराज यदा त्वं बुभुक्खितो भवेय्यासि, तदा त्वं खेतं कसा-
पेय्यासि, सालिं रोपापेय्यासि, धज्जं अतिहरापेय्यासि, भत्तं मुञ्जिस्सामी'ति ॥
न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो
भवति, पटिगच्चेव वायामो किच्चकरो भवति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥
तं किं मज्जसि महाराज यदा ते सङ्गामो पच्चुपट्टितो भवेय्य, तदा त्वं
परिखं खणापेय्यासि, पाकारं कारापेय्यासि, गोपुरं कारापेय्यासि, अट्टालकं
कारापेय्यासि, धज्जं अतिहरापेय्यासि, तदा त्वं हत्थिस्मिं सिक्खेय्यासि,
अस्सस्मिं सिक्खेय्यासि, रथस्मिं सिक्खेय्यासि, धनुस्मिं सिक्खेय्यासी'ति ॥
न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज सम्पत्ते काले वायामो अकिच्चकरो
भवति, पटिगच्चेव वायामो किच्चकरो भवति । भासितं पे'तं महाराज भगवता—

पटिगच्चेव तं कयिरा यं जज्जा हितमत्तनो ।
 न साकटिक-चिन्ताय मन्ता'धीरो^{३९} परक्कमे ॥
 यथा साकटिको नाम समं हित्वा महापथं ।
 विसमं मग्गमारुह् अक्खच्छिन्नो व ज्ञायति ॥

[67] एवं धम्मा अपक्कम्म अधम्मम'नुवत्तिय ।

मन्दो मच्चुमुखं पत्तो अक्खच्छिन्नो व सोचती'ति ॥

कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४] राजा आह—भन्ते नागसेन तुम्हे भणथ—**पाकतिकअग्गितो**
नेरयिको अग्गि महा'भितापतरो होति । खुदको'पि पासाणो पाकतिके
 अग्गिग्घि पक्खित्तो दिक्खं पि पच्चमानो न विलयं गच्छति, कूटागारमत्तो'पि
 पासाणो नेरयग्गिग्घि पक्खित्तो खणेन विलयं गच्छती'ति, एतं वचनं न
 सहहामि । एवं च पन वदेय—ये च तथ उप्पन्ना सत्ता ते अनेकानिपि वस्स-
 (सत)सहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ती'ति, तं पि वचनं न सह-
 हामी'ति ॥ थेरो आह—तं किं मज्झसि महाराज या ता सन्ति म्फरिनियो'पि
 सुंसुमारिनियो'पि कच्छपिनियो'पि मोरिनियो'पि कपोतिनियो'पि, किं नु ता
 कक्खल्लानि पासाणानि सक्खरायो च खादन्ती'ति ॥ आम भन्ते खादन्ती'ति ॥
 किं पन तानि तासं कुच्छियं कोट्टम्भन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती'ति ॥ आम
 भन्ते विलयं गच्छन्ती'ति ॥ यो पन तासं कुच्छियं गम्भो सो'पि विलयं
 गच्छती'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ केन कारणेना'ति ॥ मज्जामि भन्ते
कम्माधिकतेन न विलयं गच्छती'ति ॥ एवमेव खो महाराज कम्माधि-
 कतेन नेरयिका सत्ता अनेकानि पि वस्ससतसहस्सानि निरये पच्चमाना न
 विलयं गच्छन्ति^{४०} । भासितं पेतं महाराज भगवता—सो न ताव कालं

३९ मन्दा धीरो B. ४० After this T adds in a bracket तत्थेव
 जायन्ति, तत्थेव वड्ढन्ति, तत्थेव मरन्ति ।

करोति । याव तं न पापकम्पं व्यन्तिहोती'ति ॥ भिष्यो ओपम्पं करो-
ही'ति ॥ तं किं मञ्जसि महाराज या ता सन्ति सीहिनियो'पि व्यग्नि-
यो'पि दीपिनियो'पि कुक्कुरिनियो'पि, किं नु ता कक्खळानि अट्टिकानि मंसानि
खादन्ती'ति ॥ आम भन्ते खादन्ती'ति ॥ किं पन तानि तासं कु- [68]
च्छियं कोट्ठम्भन्तरगता विलयं गच्छन्ती'ति ॥ आम भन्ते विलयं गच्छ-
न्ती'ति ॥ यो पन तासं कुच्छियं गम्भो सो'पि विलयं गच्छती'ति ॥ न हि
भन्ते'ति ॥ केन कारणेना'ति ॥ मञ्जामि भन्ते कम्माधिकतेन न
विलयं गच्छती'ति ॥ एवमेव खो महाराज कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता
अनेकानि पि वस्ससतसहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ती'ति ॥
भिष्यो ओपम्पं करोही'ति ॥ तं किं मञ्जसि महाराज या ता सन्ति
योनक्सुखुमालिनियो'पि खत्तियसुखुमालिनियो'पि ब्राह्मणसुखुमालिनियो'पि
गहपतिसुखुमालिनियो'पि, किं नु ता कक्खळानि खज्जकानि मंसानि खाद-
न्ती'ति ॥ आम भन्ते खादन्ती'ति ॥ किं पन तानि तासं कुच्छियं कोट्ठ-
म्भन्तरगतानि विलयं गच्छन्ती'ति ॥ आम भन्ते विलयं गच्छन्ती'ति ॥
यो पन तासं कुच्छियं गम्भो सो'पि विलयं गच्छती'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥
केन कारणेना'ति ॥ मञ्जामि भन्ते कम्माधिकतेन न विलयं गच्छ-
ती'ति ॥ एवमेव खो महाराज कम्माधिकतेन नेरयिका सत्ता अनेकानि'पि
वस्ससतसहस्सानि निरये पच्चमाना न विलयं गच्छन्ति । भासितं पे'तं
महाराज भगवता—सो न ताव कालङ्करोति । याव न तं पापकम्पं
व्यन्तिहोती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[५] राजा आह—भन्ते नागसेन तुम्हे भणथ—अयं महापथवी उदके पति-
डिता, उदकं वाते पतिडितं, वातो आकासे पतिडितो'ति ॥ एतं पि वचनं न
सद्वहामी'ति ॥ थेरो धम्मकरकेन^९ उदकं गहेत्वा राजानं मिलिन्दं सञ्जा-

पेसि—यथा महाराज इमं उदकं वातेन आधारितं । एवं तस्मि उदकं वातेन आधारितं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[६] राजा आह—भन्ते नागसेन निरोधो निब्बानं'ति ॥ आम महाराज निरोधो निब्बानं'ति ॥ कथं [69] भन्ते नागसेन निरोधो निब्बानं'ति । सव्वे बालपुथुज्जना खो महाराज अज्झत्तिकवाहिरे आयतने अभिनन्दन्ति, अभिवदन्ति, अज्झोसाय तिष्ठन्ति, ते तेन सोतेन बुद्ध्यन्ति, न परिमुच्यन्ति जा-
तिया जरामरणेन(सोकेन) परिदेवेन दुक्खेहि दोमनस्सेहि उपायासेहि । न परिमु-
च्यन्ति दुक्खस्मा'ति वदामि । सुतवा च खो महाराज अरियसावको अज्झत्तिक-
वाहिरे आयतने नाभिनन्दति नाभिवदति नाज्झोसाय तिष्ठति । तस्स तं अनभि-
नन्दतो अनभिवदतो अनज्झोसाय तिष्ठतो तण्हा निरुज्झति, तण्हानिरोधा
उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भवनिरोधो, भवनिरोधा जातिनिरोधो, जाति-
निरोधा जरामरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु'पायासा निरुज्झन्ति । एवमे'तस्स
केवलस्स दुक्खक्खन्धस्स निरोधो होति । एवं खो महाराज निरोधो
निब्बानं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[७] राजा आह—भन्ते नागसेन सव्वे'व लभन्ति निब्बानं'ति ॥ न खो
महाराज सव्वे'व लभन्ति निब्बानं'ति ॥ अपि च खो महाराज यो सम्मा
पटिपन्नो अभिज्जेय्ये धम्मे अभिजानाति, परिज्जेय्ये धम्मे परिजानाति,
पहातव्वे धम्मे पजहति, भावेतव्वे धम्मे भावेति, सच्छिकातव्वे धम्मे
सच्छिकरोति, सो लभति निब्बानं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[८] राजा आह—भन्ते नागसेन यो न लभति निब्बानं जानाति सो—
सुखं निब्बानं'ति ॥ आम महाराज यो न लभति निब्बानं, जानाति सो सुखं
निब्बानं'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन, अलभन्तो जानाति सुखं निब्बानं'ति ॥
तं किं मज्जसि महाराज येसं न छिन्ना हत्थपादा, जानेय्युं ते महाराज

दुःखं ह्यथादच्छेदनं'ति ॥ आम भन्ते जानेय्युं'ति ॥ अञ्जेस्सं भन्ते छिन्नह्यथादानं परिदेवितसदं सुत्वा जानाति—दुःखं [70] ह्यथाद-
छेदनं'ति ॥ एवमेव खो महाराज येसं दिट्ठं निब्बानं तेसं सुत्वा जानाति सुखं
निब्बानं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

चतुर्थो वग्गो ॥

[९] राजा आह—भन्ते नागसेन बुद्धो तथा दिट्ठो'ति ॥ न हि महा-
राजा'ति ॥ अथ ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो'ति ॥ न हि महाराजा'ति ॥
तेन हि भन्ते नागसेन न'त्थि बुद्धो'ति ॥ किं पन महाराज हिमवति
ऊहानदी तथा दिट्ठा'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ अथ ते पितरादीहि ऊहानदी
दिट्ठा'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज न'त्थि ऊहानदी'ति ॥ अत्थि
भन्ते किंचा'पि मे ऊहानदी न दिट्ठा पितरा पि मे ऊहानदी न दिट्ठा । अपि
च अत्थि ऊहानदी'ति ॥ एवमेव खो महाराज किंचा'पि भगवा न दिट्ठो ।
आचरियेहि पि मे भगवा न दिट्ठो । अपि च अत्थि भगवा'ति ॥ कल्लो'सि
भन्ते नागसेना'ति ॥

[१०] राजा आह—भन्ते नागसेन, बुद्धो अनुत्तरो'ति ॥ आम महा-
राज भगवा अनुत्तरो'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन अदिट्ठपुब्बं जानाति
बुद्धो अनुत्तरो'ति ॥ तं किं मज्झसि महाराज येहि अदिट्ठपुब्बो महासमुदो
जानेय्युं ते महाराज महन्तो खो महासमुदो गम्भीरो अप्पमेय्यो अप्परियो-
गाहो, यत्थि'मा पञ्च महानदियो सततं समितं अप्पेन्ति, सेय्यथीदं—गङ्गा,
यमुना, अचिरवती, सरभू, मही । नेव तस्स ऊनत्तं वा पूरत्तं वा पज्जाय-
ती'ति ॥ आम भन्ते जानेय्युं'ति ॥ एवमेव खो महाराज सावके महन्ते
[71] परिनिब्बुते पस्सित्वा जानामि भगवा अनुत्तरो'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते
नागसेना'ति ॥

[११] राजा आह—भन्ते नागसेन सक्का जानितुं बुद्धो अनुत्तरो'ति ॥
 आम महाराज सक्का जानितुं **भगवा अनुत्तरो**'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन
 सक्का जानितुं बुद्धो अनुत्तरो'ति ॥ भूतपुञ्चं महाराज **तिस्सथेरो** नाम लेखा-
 चरियो अहोसि । बहूनि दिवसानि अब्भतीतानि कालकतस्स, कथं सो
 जायती'ति ॥ लेखेन भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज **यो धम्मं पस्सति**
सो भगवन्तं पस्सति । धम्मो महाराज भगवता देसितो'ति ॥ कल्लो'सि
 भन्ते नागसेना'ति ॥

[१२] राजा आह—भन्ते नागसेन धम्मो तथा दिट्ठो'ति ॥ **बुद्धनेत्तिया**
 खो महाराज **बुद्धपञ्जत्तिया** यावजीवं सावकेहि वत्तितव्व'ति ॥ कल्लो'सि
 भन्ते नागसेना'ति ॥

[१३] राजा आह—भन्ते नागसेन न च सङ्कमति पटिसन्दहति
 चा'ति ॥ आम महाराज **न च सङ्कमति पटिसन्दहति** चा'ति ॥ कथं
 भन्ते नागसेन न च सङ्कमति पटिसन्दहति च । ओपम्मं करोही'ति ॥
 यथा महाराज कोचिदेव पुरिसो पदीपतो पदीपं पदीपेय्य, किं नु खो सो
 महाराज पदीपो पदीपम्हा सङ्कन्तो'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो
 महाराज न च सङ्कमति पटिसन्दहती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥
 अभिजानासि नु त्वं महाराज दहरको सन्तो सिलोकाचरियस्स सन्तिके
 किञ्चि सिलोकं गहित'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ किं नु खो महाराज सो
 सिलोको आचरियम्हा सङ्कन्तो'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज
 न च सङ्कमति पटिसन्दहती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१४] राजा आह—भन्ते नागसेन, वेदगू उपलब्भती'ति ॥ थेरो आह—
 परमथेन खो महाराज **वेदगू नू'पलब्भती**'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नाग-
 सेना'ति ॥

[१५] [72] राजा आह—भन्ते नागसेन अत्थि कोचि सत्तो इमम्हा काया अञ्जं कायं सङ्कमती'ति ॥ न हि महाराजा'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन इमम्हा काया अञ्जं काय सङ्कमन्तो न'त्थि, ननु मुत्तो भविस्सति पापकेहि कम्मेही'ति ॥ आम महाराज यदि नप्पटिसन्दहेय्य मुत्तो भविस्सति पापकेहि कम्मेही'ति । यस्मा च खो पटिसन्दहति तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदे'व पुरिसो अञ्जतरस्स पुरिसस्स अम्बं अवहरेय्य, किं सो दण्डपत्तो, भवेय्या'ति ॥ आम भन्ते दण्डपत्तो भवेय्या'ति ॥ न खो सो महाराज तानि अम्बानि अवहरि, यानि तेन रोपितानि । कस्मा दण्डपत्तो भवेय्या'ति ॥ तानि भन्ते अम्बानि निस्साय जातानि । तस्मा दण्डपत्तो भवेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज इमिना नामरूपेण कम्मं करोति सोभनं वा असोभनं वा, तेन कम्मेण अञ्जं नामरूपं पटिसन्दहति, तस्मा न परिमुत्तो पापकेहि कम्मेही'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१६] राजा आह—भन्ते नागसेन इमिना नामरूपेण कम्मं कतं कुसलं वा अकुसलं वा, कुहिं तानि कम्मानी तिट्ठन्ती'ति ॥ अनुबन्धेय्युं खो महाराज तानि कम्मानी छाया'व अनपायिनी'ति ॥ सक्का पन भन्ते तानि कम्मानी दस्सेतुं इध वा इध वा तानि कम्मानी तिट्ठन्ती'ति ॥ न सक्का महाराज तानि कम्मानी दस्सेतुं इध वा इध वा तानि कम्मानी तिट्ठन्ती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ तं किं मञ्जसि महाराज यानि'मानि रुक्खानि अनिव्वत्तफलयानि सक्का तेसं फलयानि दस्सेतुं इध वा इध वा तानि फलयानि तिट्ठन्ती'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज अब्भोच्छिन्नाय सन्ततिया न सक्का तानि कम्मानी दस्सेतुं इध वा इध वा तानि कम्मानी तिट्ठन्ती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[१७] राजा आह—भन्ते नागसेन, यो उप्पज्जति जानाति सो—उप्पज्जिस्सामी’ति ॥ आम महाराज यो उप्पज्जति जानाति सो—उप्पज्जिस्सामी’ति ॥ ओपम्मं करोही’ति ॥ यथा महाराज कस्सको गहपतिको बीजानि पथवियं निक्खिपित्वा सम्मा देवे वस्सन्ते जानाति मय्हं निब्बत्तिस्सती’ति ॥ आम भन्ते जानेय्या’ति ॥ एवमे’व खो महाराज यो उप्पज्जति जानाति सो उप्पज्जिस्सामी’ति ॥ कल्लो’सि भन्ते नागसेना’ति ॥

[१८] राजा आह—भन्ते नागसेन बुद्धो अत्थी’ति ॥ आम महाराज भगवा अत्थी’ति ॥ सक्का पन भन्ते नागसेन बुद्धो निदस्सेतुं इध वा इध वा’ति ॥ परिनिब्बुतो महाराज भगवा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया । न सक्का भगवा निदस्सेतुं इध वा इध वा’ति ॥ ओपम्मं करोही’ति ॥ तं किं मज्झसि महाराज अग्गिक्खन्धस्स जलमानस्स या अच्चि अत्थङ्गता सक्का सा अच्चि दस्सेतुं इध वा इध वा’ति ॥ न हि भन्ते निरुद्धा सा अच्चि अप्पज्जत्ति गता’ति ॥ एवमे’व खो महाराज भगवा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो अत्थङ्गतो भगवा न सक्का निदस्सेतुं इध वा इध वा’ति ॥ धम्मकायेन पन खो महाराज सक्का भगवा निदस्सेतुं । धम्मो हि महाराज भगवता देसितो’ति ॥ कल्लो’सि भन्ते नागसेना’ति ॥

पञ्चमो वग्गो ॥

[१९] राजा आह—भन्ते नागसेन, पियो पब्बजितानं कायो’ति ॥ न खो महाराज पियो पब्बजितानं कायो’ति । अथ किस्स नु खो भन्ते केलायथ ममायथा’ति ॥ किं पन ते महाराज कदाचि करहचि सङ्गामगतस्स कण्डप्पहारो होती’ति ॥ आम भन्ते होती’ति ॥ किं नु [७४] खो महाराज सो वग्गो आलेपेन आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोलपट्टेन पलिवेठीयती’ति ॥ आम भन्ते आलेपेन च आलिम्पीयति तेले-

न च मक्खीयति सुखुमेन चोळपट्टेन पलिवेठीयती'ति ॥ किं नु खो महाराज पियो ते वणो, येन आलेपेन च आलिम्पीयति तेलेन च मक्खीयति सुखुमेन च चोळपट्टेन पलिवेठीयती'ति ॥ न मे भन्ते पियो वणो अपि च मंसस्स रूहन'त्थाय आलेपेन च आलिम्पीयति, तेलेन च मक्खीयति, सुखुमेन चोळपट्टेन पलिवेठीयती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज अप्पियो पब्बजितानं कायो । अथ च पब्बजिता अनज्झोसिता कायं परिहरन्ति ब्रह्मचरिया'नुग्गाहाय । अपि च खो महाराज वणू'पमो कायो वुत्तो भगवता । तेन पब्बजिता वणमि'व कायं परिहरन्ति अनज्झोसिता । भासितम्पेतं महाराज भगवता—

अल्लुचम्मपटिच्छन्नो नवद्वारो महावणो ।

समन्ततो पग्घरति असुचीं पूतिगन्धियो'ति ॥

कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२०] राजा आह—भन्ते नागसेन, बुद्धो सब्बज्जू सब्बदस्सावी'ति ॥ आम महाराज, बुद्धो सब्बज्जू सब्बदस्सावी'ति ॥ अथ किस्स नु खो भन्ते नागसेन सावकानं अनुपुब्बेन सिक्खापदं पज्जापेसी'ति ॥ अत्थि पन ते महाराज कोचि वेज्जो यो इमिस्सं पथवियं सब्बभेसज्जानि जानाती'ति ॥ आम भन्ते, अत्थी'ति ॥ किन्नु खो महाराज सो वेज्जो गिलानकं सम्पत्ते काले भेसज्जं पायेति, उदाहु असम्पत्ते काले'ति ॥ सम्पत्ते काले भन्ते गिलानकं भेसज्जं पायेति, नो असम्पत्ते काले'ति ॥ एवमेव खो महाराज भगवा सब्बज्जू सब्बदस्सावी न असम्पत्ते काले सावकानं सावकानं सिक्खापदं पज्जापेति, सम्पत्ते काले सावकानं सिक्खापदं पज्जापेति यावजीवं अनतिक्रमनीयं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२१] [७५] राजा आह—भन्ते नागसेन, बुद्धो द्वात्तिसमहापुरिसल-

क्वणेहि समन्नागतो असीतिया च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जितो, सुव-
 ण्णवण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो व्यामप्पभो'ति ॥ आम महाराज भगवा
द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो, असीतिया च अनुव्यञ्ज-
नेहि परिरञ्जितो, सुवण्णवण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो, व्यामप्पभो'ति ॥
 किं पन'स्स भन्ते मातापितरो'पि द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता,
 असीतिया च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जिता, सुवण्णवण्णा, कञ्चनसन्निभत्तचा,
 व्यामप्पभा'ति ॥ नो च'स्स मातापितरो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि सम-
 न्नगता, असीतिया च अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जिता, सुवण्णवण्णा, कञ्चनसन्नि-
 भत्तचा, व्यामप्पभा'ति ॥ एवं सन्ते खो भन्ते नागसेन न उप्पज्जति बुद्धो
 द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो, असीतिया च अनुव्यञ्जनेहि परि-
 रञ्जितो, सुवण्णवण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो, व्यामप्पभो'ति ॥ अपि च
 मातुसदिसो वा पुत्तो होति मातुपक्खो वा, पितुसदिसो वा पुत्तो होति
 पितुपक्खो वा'ति ॥ थेरो आह—अत्थि पन महाराज किञ्चि पदुमं
 सतपत्तं'ति ॥ आम भन्ते अत्थी'ति ॥ तस्स पन कुहिं सम्भवो'ति ॥
 कद्दमे जायति, उदके आसीयती'ति ॥ किन्तु खो महाराज पदुमं कद्दमेन
 सदिसं वण्णेन वा गन्धेन वा रसेन वा'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ अथ उदकेन
 सदिसं वण्णेन वा गन्धेन वा रसेन वा'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो
 महाराज भगवा द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागतो असीतिया च अनु-
 व्यञ्जनेहि परिरञ्जितो, सुवण्णवण्णो, कञ्चनसन्निभत्तचो, व्यामप्पभो'ति । नो
 च'स्स मातापितरो द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणेहि समन्नागता असीतिया च
 अनुव्यञ्जनेहि परिरञ्जिता सुवण्णवण्णा कञ्चनसन्निभत्तचा व्यामप्पभा'ति ॥
 कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२२] राजा आह—भन्ते नागसेन बुद्धो ब्रह्मचारी'ति ॥ आम
 महाराज भगवा ब्रह्मचारी'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन बुद्धो ब्रह्मनो

सिस्सो'ति ॥ अत्थि पन ते महाराज हत्थिपामोक्खो'ति ॥ आम भन्ते [76] अत्थी'ति ॥ किं नु खो महाराज सो हत्थी कदाचि करहचि कोञ्च-
नादं नदती'ति ॥ आम भन्ते नदती'ति ॥ तेन हि महाराज सो हत्थी
कोञ्चसकुणस्सै सिस्सो'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किं पन महाराज ब्रह्मा
सबुद्धिको अबुद्धिको'ति ॥ सबुद्धिको भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज ब्रह्मा
भगवतो सिस्सो'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२३] राजा आह—भन्ते नागसेन, उपसम्पदा सुन्दरा'ति ॥ आम
महाराज **उपसम्पदा सुन्दरा**'ति ॥ अत्थि पन भन्ते बुद्धस्स उपसम्पदा,
उदाहु नत्थी'ति ॥ उपसम्पन्नो खो महाराज भगवा बोधिरुक्खमूले सहसब्ब-
ज्जुतजाणेन, न'त्थि भगवतो उपसम्पदा अज्जेहि दिन्ना यथा सावकानं
महाराज भगवा सिक्खापदं पज्जापेति यावजीवं अनतिक्रमनीयं'ति ॥
कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२४] राजा आह—भन्ते नागसेन यो च मातरि मताय रोदति,
यो च धम्मपेमेन रोदति, उभिन्नं तेसं रोदन्तानं कस्स अस्सु भेसज्जं, कस्स
न भेसज्जं'ति ॥ एकस्स खो महाराज अस्सु रागदोसमोहेहि समलं उण्हं,
एकस्स पीतिसोमनस्सेन विमलं सीतलं । यं खो महाराज सीतलं तं भेसज्जं,
यं उण्हं तं न भेसज्जं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२५] राजा आह—भन्ते नागसेन किं **नानाकरणं सरागस्स**
वीतरागस्स चा'ति । एको खो महाराज अज्झोसितो, एको अनज्झो-
सितो'ति ॥ किं एतं भन्ते अज्झोसितो अनज्झोसितो नामा'ति ॥ एको
खो महाराज अत्थिको, एको नत्थिको'ति ॥ पस्साम'हं भन्ते एवरूपं यो च सरागो
यो च वीतरागो सब्बो'पे'सो सोभनं येव इच्छति खादनियं वा भोजनियं वा,

न कोचि पापकं इच्छति ॥ अवीतरागो खो महाराज रसपटिसंवेदी च रसरागपटिसंवेदी च भोजनं भुञ्जति, वीतरागो पन रस-[७७]-पटिसंवेदी भोजनं भुञ्जति, नो च खो महाराज रसरागपटिसंवेदी'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२६] राजा आह—भन्ते नागसेन पञ्जा कुहिं पटिवसती'ति ॥ न कथचि महाराजा'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन न'त्थि पञ्जा'ति ॥ वातो महाराज कुहिं पटिवसती'ति ॥ न कथचि भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज नत्थि वातो'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२७] राजा आह—भन्ते नागसेन, यं पने'तं ब्रू—संसारो'ति, कतमो सो संसारो'ति ॥ इध महाराज जातो इधे'व मरति, इध मतो अञ्जत्र उप्पज्जति, तहिं जातो तहिं येव मरति, तहिं मतो अञ्जत्र उप्पज्जति । एवं खो महाराज संसारो होती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदे'व पुरिसो पक्कं अम्बं खादित्वा अट्ठि रोपेय्य, ततो मरन्तो अम्बस्सखो निब्बत्तित्वा फलानि दस्सेय्य, अथ सो पुरिसो ततोपि पक्कं अम्बं खादित्वा अट्ठि रोपेय्य, ततो'पि महन्तो अम्बस्सखो निब्बत्तित्वा फलानि दस्सेय्य, एवमे'तेसं स्सखानं कोटी न पञ्जायति । एवमे'व खो महाराज इध जातो इधे'व मरति, इध मतो अञ्जत्र उप्पज्जति, तहिं जातो तहिं येव मरति, तहिं मतो अञ्जत्र उप्पज्जति, एवमे'व खो महाराज संसारो होती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२८] राजा आह—भन्ते नागसेन केन अतीतं चिरकत्तं सरती'ति ॥ सतिया महाराजा'ति ॥ ननु भन्ते नागसेन चित्तेन सरति । नो सतिया'ति ॥ अभिजानासि नु त्वं महाराज किञ्चिदेव करणीयं कत्वा पमुट्ठ'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ किं नु खो त्वं महाराज तस्मिं समये अचित्तको अहोसी'ति ॥

न हि भन्ते ॥ सति तस्मिं समये ना'होसी'ति ॥ अथ कस्मा त्वं महाराज एवमा'ह—चित्तेन सरति, नो सतिया'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[२९] राजा आह—भन्ते नागसेन, सत्त्वा सति अभिजानन्ता [78] उप्पज्जति उदाहु कट्टुमिका'व सती'ति । अभिजानन्ता पि महाराज सति उप्पज्जति कट्टुमिका पि सती'ति ॥ एवं हि खो भन्ते नागसेन सत्त्वं सति अभिजानन्ति, न'त्थि कट्टुमिका सती'ति ॥ यदि न'त्थि महाराज कट्टुमिका सति, न'त्थि किञ्चि सिप्पिकानं कम्मायतनेहि वा सिप्पायतनेहि वा विज्जट्ठानेहि वा करणीयं, निरत्थिका आचरिया । यस्मा च खो महाराज अत्थि कट्टुमिका सति, तस्मा अत्थि कम्मायतनेहि वा सिप्पायतनेहि वा विज्जट्ठानेहि वा करणीयं, अत्थो च आचरियेही'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

छटो वग्गो ।

[३०] राजा आह—भन्ते नागसेन, कतिहा'कारेहि सति उप्पज्जती'ति ॥ सत्तरसँहा'कारेहि महाराज सति उप्पज्जती'ति ॥ कतमेहि सत्तरसहा'कारेही'ति ॥ अभिजानतो'पि महाराज सति उप्पज्जति, कट्टुमिका-य पि सति उप्पज्जति, ओळ्ळारिकविज्जाणतो'पि सति उप्पज्जति, हितविज्जाणतो'पि सति उप्पज्जति, अहितविज्जाणतो'पि सति उप्पज्जति, सभागनिमित्ततो'पि सति उप्पज्जति, विसभागनिमित्ततो'पि सति उप्पज्जति, कथाभिज्जाणतो'पि सति उप्पज्जति, लक्खणतो'पि सति उप्पज्जति, सरणतो'पि सति उप्पज्जति, मुद्दातो'पि सति उप्पज्जति, गणनातो'पि सति उप्पज्जति, धारणतो'पि सति उप्पज्जति, भावनातो'पि सति उप्पज्जति, पोत्थकनिबन्धनतो'पि सति उप्पज्जति, उपनिकखेपतो'पि सति उप्पज्जति, अनुभूततो' पि सति उप्पज्जती'ति ॥ कथं अभिजानतो सति उप्पज्जति ? यथा महा-

राज आयस्मा च आनन्दो खुज्जुत्तरा च उपासिका । येवा पन-[79]' ज्जे
 पि केचि जातिस्सरा जातिं सरन्ति, एवं अभिजानतो सति उप्पज्जति ॥
 कथं कटुमिकाय सति उप्पज्जति ? यो पकतिया मुटुस्सतिको परे च तं
 सरापनत्थं निबन्धन्ति, एवं कटुमिकाय सति उप्पज्जति ॥ कथं ओळारिकवि-
 ज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यदा रज्जे वा अभिसित्तो होति, **सोतापत्ति-**
फलं वा पत्तो होति, एवं ओळारिकविज्जाणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं
 हितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यम्हि सुखापितो अमुकस्मि एवं सुखापितो
 'ति सरति, एवं हितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं अहितविज्जाणतो
 सति उप्पज्जति ? यम्हि दुक्खापितो अमुकस्मि एवं दुक्खापितो'ति सरति, एवं
 अहितविज्जाणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं सभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ?
 सदिसं पुग्गलं दिस्वा मातरं वा पितरं वा मातरं वा भगिणिं वा सरति, ओढुं वा
 गोणं वा गद्रभं वा दिस्वा अज्जं तादिसं ओढुं वा गोणं वा गद्रभं वा सरति, एवं
 सभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ॥ कथं विसभागनिमित्ततो सति उप्पज्जति ?
 असुकस्स नाँमँ वण्णो एदिसो, सद्दो एदिसो, गन्धो एदिसो, रसो एदिसो,
 फोढुव्वो एदिसो'ति, एवं विसभागनिमित्ततो'पि सति उप्पज्जति ॥ कथं कथा-
 भिज्जाणतो सति उप्पज्जति ? यो पकतिया मुटुस्सतिको होति तं परे सरापेन्ति,
 तेन सो सरति, एवं कथाभिज्जाणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं लक्खणतो
 सति उप्पज्जति ? यो पकतिया बल्लिवद्धानं अङ्केन जानाति, लक्खणेन
 जानाति एवं लक्खणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं सरणतो सति उप्प-
 ज्जति ? यो पकतिया मुटुस्सतिको होति, यो तं—सराहि भो, सराहि
 भो'ति पुनप्पुनं सरापेति, एवं सरणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं मुद्दातो
 सति उप्पज्जति ? लिपिया सिक्खितत्ता जानाति इमस्स अक्खरस्स
 अनन्तरं इमं अक्खरं कातव्वं'ति, एवं मुद्दातो सति उप्पज्जति ॥ कथं

गणनातो सति उप्पज्जति ? गणनाय सिक्खितत्ता गणका बहुं पि गणेन्ति, एवं गणनातो सति उप्पज्जति ॥ कथं धारणतो सति उप्पज्जति ? धारणाय सिक्खितत्ता धारणका बहुं पि [८०] धारेन्ति । एवं धारणतो सति उप्पज्जति ॥ कथं भावनातो सति उप्पज्जति ? इध भिक्खु अनेकविहितं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, सेय्यथीदं—एकं पि जातिं, द्वे पि जातियो । पे । इति साकारं सउद्देसं पुब्बेनिवासं अनुस्सरति, एवं भावनातो सति उप्पज्जति ॥ कथं पोत्थकनिबन्धनतो सति उप्पज्जति । राजानो अनुसासनियं अनुस्सरन्ता, एकं पोत्थकं आहरथा'ति, तेन पोत्थकेन अनुस्सरन्ति, एवं पोत्थकनिबन्धनतो सति उप्पज्जति ॥ कथं उपनिक्खेपतो सति उप्पज्जति ? उपनिक्खित्तं भण्डं दिस्वा सरति, एवं उपनिक्खेपतो सति उप्पज्जति ॥ कथं अनुभूततो सति उप्पज्जति ? दिट्ठत्ता रूपं सरति, सुतत्ता सद्दं सरति, घायितत्ता गन्धं सरति, सायितत्ता रसं सरति, पुट्ठत्ता फोड्डव्वं सरति, विज्जातत्ता धम्मं सरति, एवं अनुभूततो सति उप्पज्जति ॥ इमेहि खो महाराज सत्तरसहा'कारेहि सति उप्पज्जति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३१] राजा आह—भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ—यो वस्ससतं अकुसलं करेय्य, मरणकाले च एकं बुद्धगुणं सति पटिलभेय्य, सो देवेषु उप्पजेय्या'ति, एतं न सद्वहामि । एवं च पन वदेथ—एकेन पाणातिपातेन निरये उप्पजेय्या'ति, एतं पि न सद्वहामि ॥ तं किं मज्जसि महाराज खुद्वको'पि पासाणो विना नावाय उदके उप्पिलवेय्या'ति । न हि भन्ते'ति । किं नु खो महाराज वाहसतं पि पासाणानं नावाय आरोपितं उदके उप्पिलवेय्या'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ यथा महाराज नावा एवं कुसलानि कम्मानि दट्ठव्वानी'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३२] राजा आह—भन्ते नागसेन, किं तुम्हे अतीतस्स दुक्खस्स पहा-

नाय वायमथा'ति ॥ न हि महाराजा'ति ॥ किं पन भन्ते अनागतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथा'ति ॥ न हि महाराजा'ति ॥ किं पन पच्चुप्पन्नस्स [८१] दुक्खस्स पहानाय वायमथा'ति । न हि महाराजा'ति । यदि तुम्हे न अतीतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, न अनागतस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, न पच्चुप्पन्नस्स दुक्खस्स पहानाय वायमथ, अथ किम'त्थाय वायमथा'ति ॥ थेरो आह—किन्ति महाराज इदं च दुक्खं निरुज्जेय्य, अज्जं च दुक्खं नु'प्पज्जेया'ति, एतद'त्थाय वायमामा'ति ॥ अत्थि पन ते भन्ते नागसेन अनागतं दुक्खं'ति ॥ न'त्थि^{४५} महाराजा'ति ॥ तुम्हे खो भन्ते नागसेन अतिपण्डिता ये तुम्हे असन्तानं दुक्खानं पहानाय वायमथा'ति । अत्थि पन ते महाराज केचि पटिराजानो पच्चत्थिका पच्चामित्ता पच्चुपट्टिता होन्ती'ति ॥ आम भन्ते अत्थी'ति ॥ किं नु खो महाराज तदा तुम्हे परिखं खणापेय्याथ, पाकारं चिनापेय्याथ, गोपुरं कारापेय्याथ, अट्टालकं कारापेय्याथ, धज्जं अतिहरापेय्याथा'ति ॥ न हि भन्ते पटिगच्चे'व तं पटियत्तं होती'ति ॥ किं तुम्हे महाराज तदा हत्थिस्मिं सिक्खेय्याथ, अस्सस्मिं सिक्खेय्याथ, रथस्मिं सिक्खेय्याथ, धनुस्मिं^{४६} सिक्खेय्याथा'ति ॥ न हि भन्ते पटिगच्चे'व तं सिक्खितं होती'ति ॥ किस्स'त्थाया'ति ॥ अनागतानं भन्ते भयानं पटिबाहन'त्थाया'ति ॥ किं नु खो महाराज अत्थि अनागतं भयं ॥ न'त्थि^{४७} भन्ते'ति ॥ तुम्हे च खो महाराज अतिपण्डिता ये तुम्हे अनागतानं भयानं पटिबाहन'त्थाय पटियादेथा'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज यदा त्वं पिपासितो भवेय्यासि तदा त्वं उदपानं खणापेय्यासि, पोक्खरणि खणापेय्यासि, तळाकं खणापेय्यासि, पानीयं पिबिस्सामी'ति ॥ न हि भन्ते पटिगच्चे'व तं पटियत्तं होती'ति ॥ किस्स'त्थाया'ति ॥ अनागतानं भन्ते पिपासानं पटिबाहन'त्थाय पटियत्तं होती'ति ॥ अत्थि पन महाराज अना-

गता पिपासा'ति ॥ न'त्थि भन्ते'ति ॥ तुम्हे खो महाराज अति-[82]
पण्डिता ये तुम्हे अनागतानं पिपासानं पटिवाहनत्थाय तं पटियादेथा'ति ॥
भिय्यो ओपम्मं करोही'ति ॥ तं किं मञ्जसि महाराज यदा त्वं बुभुक्खितो
भवेय्यासि तदा त्वं खेत्तं कसापेय्यासि, सालिं वपापेय्यासि, भत्तं भुञ्जिस्सा-
मी'ति ॥ न हि भन्ते पटिगच्चे'व तं पटियत्तं होती'ति ॥ किस्स'त्थाया'ति ॥
अनागतानं भन्ते बुभुक्खितानं पटिवाहनत्थाया'ति ॥ अत्थि पन महाराज
अनागता बुभुक्खा'ति ॥ न'त्थि भन्ते'ति ॥ तुम्हे खो महाराज अतिपण्डिता
ये तुम्हे असन्तानं अनागतानं बुभुक्खानं पटिवाहनत्थाय पटियादेथा'ति ।
कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३३] राजा आह—भन्ते नागसेन, कीव दूरो इतो ब्रह्मलोको'ति ॥
दूरो खो महाराज इतो ब्रह्मलोको कूटगारमत्ता सिल्ला तम्हा पतिता अहो-
रत्तेन अट्टचत्तालीसयोजनसतसहस्सानि भस्समाना चतूहि मासेहि पथवियं
पतिट्ठेय्या'ति ॥ भन्ते नागसेन तुम्हे एवं भणथ—सेय्यथा'पि बलवा पुरिसो
सम्मिञ्जितं वा बाहं पसारेय्य, पसारितं वा बाहं सम्मिञ्जेय्य, एवमे'व इद्धिमा भिक्खु
चेतोवसिप्पत्तो जम्बुदीपे अन्तरहितो ब्रह्मलोके पातुभवेय्या'ति । एतं वचनं
न सद्वहामि । एवं अति सीघ्रं ताव बहूनि योजनसतानि गच्छिस्सती'ति ॥
थेरो आह—कुहिं पन महाराज तव जातभूमी'ति ॥ अत्थि भन्ते अलसन्दो
नाम दीपो । तत्था'हं जातो'ति ॥ कीव दूरो महाराज इतो अलसन्दो
होती'ति । द्विमत्तानि भन्ते योजनसतानी'ति ॥ अभिजानासि नु त्वं महाराज
तत्थ किञ्चिदेव करणीयं करित्वा सरिता'ति ॥ आम भन्ते, सरामी'ति ॥
लट्ठु खो त्वं महाराज गतो'सि द्विसतानि योजनसतानी'ति ॥ कल्लो'सि
भन्ते नागसेना'ति ॥

[३४] राजा आह—भन्ते नागसेन यो इध कालङ्कतो ब्रह्मलोके उप्प-

जेय्य यो च इध कालङ्कतो कस्मीरे उप्पजेय्य, को चिरतरं को सीघतरं'ति ॥
समकं महाराजा'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ कुहिं पन महाराज [83] तव
जातनगरं'ति ॥ अत्थि भन्ते **कलसिगामो** नाम तत्था'हं जातो'ति ॥ कीव दूरो
महाराज इतो कलसिगामो होती'ति ॥ द्विमत्तानि भन्ते योजनसतानी'ति ।
कीव दूरं महाराज इतो कस्मीरं होती'ति ॥ द्वादस भन्तेयोजनानी'ति ॥
इद्ध त्वं महाराज कलसिगामं चिन्तेही'ति ॥ चिन्तितो भन्ते'ति ॥
इद्ध त्वं महाराज कस्मीरं चिन्तेही'ति ॥ चिन्तितं भन्ते'ति ॥ कतमं नु खो
महाराज चिरेन चिन्तितं, कतमं सीघतरं'ति ॥ समकं भन्ते'ति ॥ एवमे'व
खो महाराज यो इध कालङ्कतो ब्रह्मलोके उप्पजेय्य, यो च इध कालङ्कतो
कस्मीरे उप्पजेय्य, समकं येव उप्पज्जती'ति ॥ भिय्यो ओपम्मं करोही'
ति ॥ तं किं मञ्जसि महाराज द्वे सकुणा आकासेन गच्छेय्युं ।
तेसु एको उच्चे रुक्खे निसीदेय्य, एको नीचे रुक्खे निसीदेय्य, तंसं समकं
पतिट्ठितानं कतमस्स छाया पठमतरं पथवियं पतिट्ठहेय्य, कतमस्स छाया
चिरेन पथवियं पतिट्ठहेय्या'ति ॥ समकं भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज
यो इध कालङ्कतो ब्रह्मलोके उप्पजेय्य, यो च इध कालङ्कतो कस्मीरे
उप्पजेय्य, समकं येव उप्पज्जन्ती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३५] राजा आह—कति नु खो भन्ते नागसेन बोज्झङ्गा'ति ॥
सत्त खो महाराज **बोज्झङ्गा**'ति ॥ कतिहि पन भन्ते बोज्झङ्गेहि
बुज्झती'ति ॥ एकेन खो महाराज बोज्झङ्गेन बुज्झति, **धम्मविचय**-सम्भो-
ज्झङ्गेना'ति ॥ अथ किस्स नु भन्ते बुज्झन्ति सत्त बोज्झङ्गा'ति ॥ तं
किं मञ्जसि महाराज—असि कोसिया पक्खित्तो अग्गहितो हत्थेन उस्सहति
छेज्जं छिज्जितुं'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज धम्मविचयबो-
ज्झङ्गेन विना छहि बोज्झङ्गेहि न बुज्झती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नाग-
सेना'ति ॥

[३६] राजा आह—भन्ते नागसेन कतमं नु खो बहुतरं पुञ्जं वा अपुञ्जं वा'ति । पुञ्जं खो [८४] महाराज बहुतरं, अपुञ्जं थोकं'ति ॥ केन कारणेना'ति ॥ अपुञ्जं खो महाराज करन्तो विष्पटिसारी होति, पापकम्मं मया कतं'ति, तेन पापं न वड्ढति । पुञ्जं खो महाराज करोन्तो अविष्पटिसारी होति, अविष्पटिसारिस्स पामोज्जं जायति, पमुदितस्स पीति उप्पज्जति, पीतिमनस्स कायो पस्सम्भति, पस्सद्दकायो सुखं वेदेति, सुखिनो चित्तं समाधियति, समाहितो यथाभूतं पजानाति, तेन कारणेन पुञ्जं वड्ढति । पुरिसो खो महाराज छिन्नहत्थपादो भगवतो एकं उप्पलहत्थं दत्त्वा एकनवुत्तिकप्पानि विनिपातं न गच्छिस्सति । इमिना'पि महाराज कारणेन भणामि—पुञ्जं बहुतरं, अपुञ्जं थोकं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३७] राजा आह—भन्ते नागसेन, यो जानन्तो पापकम्मं करोति, यो अजानन्तो पापकम्मं करोति, कस्स बहुतरं अपुञ्जं'ति ॥ थेरो आह—यो खो महाराज अजानन्तो पापकम्मं करोति तस्स बहुतरं अपुञ्जं'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन यो अम्हाकं राजपुत्तो वा राजमहामत्तो वा अजानन्तो पापकम्मं करोति, तं मयं दिगुणं दण्डेमा'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज—तत्तं अयोगुलं आदित्तं सम्पज्जलितं सजोतिभूतं एको अजानन्तो गणहेय्य, एको जानन्तो गणहेय्य । कतमो बलवतरं दग्धेय्या'ति ॥ यो खो भन्ते अजानन्तो गणहेय्य सो बलवतरं दग्धेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज यो अजानन्तो पापकम्मं करोति तस्स बहुतरं अपुञ्जं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३८] राजा आह—भन्ते नागसेन, अत्थि कोचि इमिना सरीरेन उत्तरकुहं वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोकं वा, अज्जं वा पन दीपं'ति ॥ अत्थि महाराज यो इमिना चातुम्महाभूतिकेन कायेन उत्तरकुहं वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोकं

वा, अज्जं वा दीपं'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन इमिना चातुम्महाभूतिकेन कायेन उत्तरकुरं वा गच्छेय्य, ब्रह्मलोकं वा, अज्जं वा [८५] पन दीपं'ति । अभिजानासि नु त्वं महाराज इमिस्सा पथविया विदत्थि वा रतनिं वा लङ्घित्वा'ति । आम भन्ते अभिजानामि, अहं भन्ते नागसेन अट्ट पि रतनियो लङ्घिस्सामी'ति ॥ कथं त्वं महाराज अट्ट पि रतनियो लङ्घिस्सी'ति ॥ अहं हि भन्ते चित्तं उप्पादेमि, एत्थ निपतिस्सामी'ति । सह चित्तुप्पादेन कायो मे लहुको होती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज इद्धिमा भिक्खु चेतोवसिप्पतो कायं चित्ते समारोपेत्वा चित्तवसेन वेहासं गच्छती'ति ॥ कह्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[३९] राजा आह—भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ—अट्टिकानि दीधानि योजनसतिकानि पी'ति । स्क्खोपि ताव नत्थि योजनसतिको । कुतो पन अट्टिकानि दीधानि योजनसतिकानि भविस्सन्ती'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज सुतं ते महासमुद्वे पञ्चयोजनसतिका पि मच्छा अत्थी'ति ॥ आम भन्ते सुतं'ति ॥ ननु महाराज पञ्चयोजनसतिकस्स मच्छस्स अट्टिकानि दीधानि भविस्सन्ति योजनसतिकानि पी'ति ॥ कह्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४०] राजा आह—भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ—सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतुं'ति ॥ आम महाराज सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतुं'ति ॥ कथं भन्ते नागसेन सक्का अस्सासपस्सासे निरोधेतुं'ति ॥ तं किं मज्जसि महाराज सुतपुब्बो ते कोचि काक्कळ्मानो'ति ॥ आम भन्ते सुतपुब्बो'ति ॥ किं नु खो महाराज सो सदो काये नमिते विरमेय्या'ति ॥ आम भन्ते विरमेय्या'ति ॥ सो हि नाम महाराज सदो अभावितकायस्स अभावितसीलस्स अभावितचित्तस्स काये नमिते विरमिस्सति, किं पन भावितकायस्स भावितसीलस्स भावितचित्तस्स भावितपज्जस्स चतुत्थज्झानं समापन्नस्स अस्सासपस्सासा न निहज्झिस्सन्ती'ति ॥ कह्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४१] राजा आह—भन्ते नागसेन, समुदो समुदो'ति वुच्चति, केन कारणेन उदकं समुदो'ति वुच्चती'ति ॥ [४६] थेरो आह—यत्तकं महाराज उदकं तत्तकं लोणं, यत्तकं लोणं तत्तकं उदकं, तस्मा समुदो'ति वुच्चती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४२] राजा आह—भन्ते नागसेन, केन कारणेन महासमुदो एकरसो लोणरसो'ति ॥ चिरसण्ठितत्ता खो महाराज उदकस्स समुदो एकरसो लोणरसो'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४३] राजा आह—भन्ते नागसेन, सक्का सब्बं सुखुमं छिन्दितुं'ति ॥ आम महाराज, सक्का सब्बं सुखुमं छिन्दितुं'ति ॥ किं पन भन्ते सब्बं सुखुमं'ति ॥ धम्मो खो महाराज सब्बसुखुमो । न खो महाराज धम्मा सब्बे सुखुमा, सुखुमं'ति वा थूलं'ति वा धम्मानमे'तम'धिवचनं, यं किञ्चि छिन्दित्वं सब्बं तं पज्जाय छिन्दति, न'त्थि दुतियं पज्जाय छेदनं'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४४] राजा आह—भन्ते नागसेन, विज्जाणं'ति वा पज्जा'ति वा भूतस्मि जीवो'ति वा, इमे धम्मा नानत्था चे'व नानाव्यञ्जना च, उदाहु एकत्था, व्यञ्जनमेव नानं'ति ॥ विजाननलक्खणं महाराज विज्जाणं, पजाननलक्खणा पज्जा, भूतस्मि जीवो नू'पलब्भती'ति ॥ यदि जीवो नू'पलब्भति अथ को चरहि चक्खुना रूपं पस्सति, सोतेन सद्दं सुणाति, घानेन गन्धं घायति, जिह्वाय रसं सायति, कायेन फोडुब्बं पुसति, मनसा धम्मं विजानाती'ति ॥ थेरो आह—यदि जीवो चक्खुना रूपं पस्सति । पे । मनसा धम्मं विजानाति सो जीवो चक्खुद्वारेसु उप्पाटितेसु महन्तेन आकासेन बहिमुखो सुट्ठतरं रूपं पस्सेय्य, सोतेसु उप्पाटितेसु घाने उप्पाटिते जिह्वाय उप्पाटिताय काये उप्पाटिते महन्तेन आकासेन सुट्ठतरं सद्दं

सुगेय्य गन्धं घ्रायेय्य रसं सायेय्य फोडुञ्चं फुसेय्या'ति ॥ न [४७] हि भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज भूतस्मि जीवो नू'पलब्धती'ति ॥ कल्लो'सि भन्ते नागसेना'ति ॥

[४५] राजा आह—भन्ते नागमेन, दुक्करं नु खो भगवता कतं'ति ॥ थेरो आह—दुक्करं महाराज भगवता कतं'ति ॥ किं पन भन्ते नागसेन, दुक्करं भगवता कतं'ति ॥ दुक्करं महाराज भगवता कतं—इमेसं अरूपीनं चित्तचेतसिकानं धम्मानं एकारम्मणे वत्तमानानं ववत्थानं अक्खातं—अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं चित्तं'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज कोचिदे'व पुरिसो नावाय महासमुद्धं अज्जोगाहेत्वा हत्थपुटेन उदकं गहेत्वा जिब्हाय सायित्वा, जानेय्य नु खो महाराज सो पुरिसो इदं गङ्गाय उदकं, इदं यमुनाय उदकं, इदं अचिरवतिया उदकं, इदं सरभुया उदकं, इदं महिया उदकं'ति ॥ दुक्करं भन्ते जानितुं'ति ॥ इतो दुक्करतरं खो महाराज भगवता कतं इमेसं अरूपीनं चित्तचेतसिकानं धम्मानं एकारम्मणे वत्तमानानं ववत्थानं अक्खातं—अयं फस्सो, अयं वेदना, अयं सज्जा, अयं चेतना, इदं चित्तं'ति ॥ सुद्ध भन्ते'ति राजा अब्भनुमोदी'ति ॥

सत्तमो वग्गो ।

[४६] थेरो आह—जानासि खो महाराज सम्पति का वेला'ति ॥ आम भन्ते जानामि पटमो यामो अतिक्रन्तो, मज्झिमो यामो पवत्तति, उक्का पदीपियन्ति, चत्तारि पटाकानि आणत्तानि, गमिस्सन्ति भण्डतो राजदेय्या'ति ॥ योक्का एवमा'हंसु—कल्लो'सि महाराज, पण्डितो भिक्खू'ति ॥ आम भणे, पण्डितो थेरो । एदिसो आचरियो भवेय्य, मादिसो [४८] च अन्तेवासी न चिरस्से'व पण्डितो धम्मं आजानेय्या'ति ॥

तस्स पञ्हावेय्याकरणेन तुडो राजा थेरं नागसेनं सतसहस्सग्घकेन कम्बलेन
अच्छादेत्वा—भन्ते नागसेन अज्जतग्गे ते अट्टसतं भत्तं पञ्जापेमि, यं
किञ्चि अन्तेपुरे कप्पियं तेन च पवारमी'ति आह ॥ अलं महाराज,
जीवामी'ति ॥ जानामि भन्ते नागसेन जी वसि, अपि च अत्तानं च रक्ख,
ममं च रक्खाही'ति । कथं अत्तानं रक्खसि—नागसेनो मिलिन्दं राजानं
पसादेसि, न च किञ्चि अलभी'ति परप्पवादो आगच्छेय्या'ति । एवं अत्तानं
रक्ख । कथं ममं रक्खसि, मिलिन्दो राजा पसन्नो पसन्नाकारं न करोती'ति
परप्पवादो आगच्छेय्या'ति । एवं ममं रक्खाही'ति ॥ तथा होतु महाराजा'ति ॥
मेय्यथा'पि भन्ते सीहो मिगराजा सुवण्णपञ्चरे पक्खित्तो पि बहिमुखो येव
होति, एवमे'व खो अहं भन्ते किञ्चा'पि अगारं अज्झावसामि, बहिमुखो
अच्छामि । सचे अहं भन्ते अगारस्मा अनगारियं पच्चजेय्यं, न चिरं
जीवेय्यं, बहू मे पच्चत्थिका'ति ॥

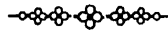
[४७] अथ खो आयस्मा नागसेनो मिलिन्दस्स रज्जो पञ्हं
विस्सज्जेत्वा उट्ठाया'सना सङ्घारामं अगमासि । अचिरपक्कन्ते च आयस्मन्ते
नागसेने मिलिन्दस्स रज्जो एतद'होसि—किं मया पुच्छितं, किं भदन्तेन
नागसेनेन विस्सज्जितं'ति ॥ अथ खो मिलिन्दस्स रज्जो एतद'होसि—सब्बं
मया पुच्छितं'ति, सब्बं भदन्तेन नागसेनेन विस्सज्जितं'ति । आयस्मतो'पि
नागसेनस्स एतद'होसि—सब्बं मिलिन्देन रज्जा पुच्छितं, सब्बं मया
विस्सज्जितं'ति । अथ खो आयस्मा नागसेनो तस्सा रत्तिया अच्चयेन
पुब्बण्हसमयं निवासेत्वा पत्तचीवरमा'दाय येन मिलिन्दस्स रज्जो निवेसनं
तेनु'पसङ्कमि । उपसङ्कमि'त्वा पञ्चत्ते आसने निसीदि । अथ खो मिलिन्दो
राजा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा [४९] एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं
निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतद'वोच—मा खो भदन्तस्स
एतद'होसि—नागसेनस्स मया पञ्हो पुच्छितो'ति । तेनेव सोमनस्सेन तं

रत्तावसेसं सुपी'ति,^{४८} न हे'वं दद्वब्धं । तस्स मय्हं भन्ते तं रत्तावसेसं
 एतदहोसि—किं मया पुच्छितं, किं भदन्तेन विस्सजितं'ति । सव्वं मया
 सुपुच्छितव्वं, सव्वं भन्दतेन सुविस्सजितं'ति ॥ थेरो पि एवमा'ह—मा खो
 महाराजस्स एवं अहोसि—मिलिन्दस्स रज्जो मया पज्जो विस्सजितो'ति ।
 तेने'व सोमनस्सेन तं रत्तावसेसं वीतिनामेसी'ति । न हे'वं दद्वब्धं । तस्स
 मय्हं महाराज तं रत्तावसेसं एतदहोसि—किं मिलिन्देन रज्जो पुच्छितं, किं
 मया विस्सजितं'ति । सव्वं मिलिन्देन रज्जो सुपुच्छितं, सव्वं मया
 सुविस्सजितं'ति ॥ इति ह ते^{४९} महानागा अज्जमज्जस्स सुभासितं समनु-
 मोदिसू'ति ॥

मिलिन्दस्स पज्जानं पुच्छाविस्सज्जना निद्विता^{५०}

४८ वीतिनामेसी'ति B. ४९ तेन B. ५० मिलिन्दपज्जानं पुच्छाविस्सज्जना
 समत्ता TC.

[IV मेण्डकपञ्चो ॥]

[पठमो वग्गो]

[१] [१०] भस्सप्पवेदी^१ वेतण्डी अतिबुद्धि विचक्खणो ।

मिलिन्दो आणभेदाय नागसेनमु'पागमि ॥

वसन्तो तस्स छायाय परिपुच्छि^२ पुनप्पुनं ।

पभिन्नबुद्धि हुत्वान सो पि आसि तिपेटको ॥

नवङ्गम'नुमज्जन्तो रत्तिभागे रहोगतो ।

अइक्खि मेण्डके पञ्हे दुन्निवेठे सनिग्गहे ॥

परियायभासितं अत्थि, अत्थि सन्धायभासितं ।

सभावभासितं अत्थि, धम्मराजस्स सासने ॥

तेसम'त्थम'विज्जाय मेण्डके जिनभासिते ।

अनागतग्धि अद्धाने विग्गहो तत्थ हेस्सति ॥

हन्द कथि पसादेत्वा छेज्जापेस्सामि मेण्डके ।

तस्स निद्दिट्ठमग्गेन निद्दिसिस्सन्त्य'नागते'ति ॥

[२] अथ खो मिलिन्दो राजा पभाताय रत्तिया उग्गते अरुणे सीसं
नहात्वा सिरसि अञ्जलिं पग्गहेत्वा अतीतानागतपच्चुप्पन्ने सम्मासम्बुद्धे
अनुस्सरित्वा अट्ठवतपदानि समादियि—इतो मे अनागतानि सत्त दिवसानि
अट्ठ गुणे^३ समादियित्वा तपो चरितब्बो भविस्सति । सो'हं चिण्णतपो
समानो आचरियं आराधेत्वा मेण्डके पञ्हे पुच्छिस्सामी'ति ॥

अथ खो मिलिन्दो राजा पकतिदुस्सयुगं अपनेत्वा, आभरणानि च ओमुञ्चित्वा, कासायं निवासेत्वा, मुण्डकपटिसीसकं सीसे पटिमुञ्चित्वा, मुनि-
भावमुपगन्त्वा अट्टगुणे समादियि—इमं सत्ता'हं मया न राजत्थो अनुसासितब्बो,
न रागू'पसंहितं चित्तं उप्पादेतब्बं, न दोसू'पसंहितं चित्तं उप्पादेतब्बं, न
मोहू'पसंहितं चित्तं उप्पादेतब्बं दासकम्मकरपोरिसज्जेने पि निवातवुत्तिना
भवितब्बं ॥ [९१] कायिकं वाचसिकं अनुरक्खितब्बं, छ पि आयतनानि
निरवसेसतो अनुरक्खितब्बानि, मेत्ताभावनाय मानसं पक्खिपितब्बं'ति । इमे
अट्टगुणे समादियित्वा तेस्वे'व अट्टसु गुणेषु मानसं पटिद्वेत्वा बहि
अनिक्खमित्वा सत्ता'हं वीतिनामेत्वा अट्टमे दिवसे पमाताय रत्तिया पगेव
पातरासं कत्वा ओक्खित्तचक्खु मितभाणी सुसण्ठितेन इरियापथेन
अविक्खित्तेन चित्तेन हट्ठेन उदग्गेन विप्पसन्नेन थेरं नागसेनं उपसङ्कमित्वा
थेरस्स पादे सिरसा वन्दित्वा एकमन्तं ठितो इदम'वोच ॥

[३] अत्थि मे भन्ते नागसेन कोचि पञ्चो तुम्हेहि सद्धि मन्तयितब्बो,
न तत्थ अज्जो कोचि ततियो इच्छितब्बो, सुज्जे ओकासे पविवित्ते अरज्जे
अट्टगुणू'पगते समणसारुण्ये तत्थ सो पञ्चो पुच्छितब्बो भविस्सति, तत्थ
मे गुय्हं न कातब्बं न रहस्सकं, अरहाम'हं रहस्सकं सुणितुं सुमन्तणे
उपगते । उपमाय पि सो अत्थो उपपरिक्खितब्बो, यथा किं विय—यथा
नाम भन्ते नागसेन महापथवी निक्खेपं अरहति, निक्खेपे उपगते, एवमेव
खो भन्ते नागसेन अरहाम'हं रहस्सकं सुणितुं सुमन्तणे उपगते'ति ॥

[४] गरुना पि सह पविवित्तं पवनं पविसित्वा इदम'वोच—भन्ते नागसेन,
इध पुरिसेन मन्तयितुकामेन अट्टट्टानानि परिवज्जयितब्बानि भवन्ति, न
तेसु ठानेसु विज्जू पुरिसो अत्थं मन्तेति, मन्तितो पि अत्थो परिपतति, न
सम्भवति । कतमानि अट्ट ठानानि ? विसमट्टानं परिवज्जनियं, सभयं परि-
वज्जनियं, अतिवातट्टानं परिवज्जनियं, पटिच्छन्नट्टानं परिवज्जनियं, देवट्टानं

परिवज्जनियं, पन्थो परिवज्जनियो, सङ्क्रमो परिवज्जनियो, उदकतित्थं परिवज्जनीयं—इमानि अट्टट्टानानि परिवज्जनियानी'ति ॥ थेरो आह—को दोसो विसमट्टाने, सभये, अतिवाते, पटिच्छन्ने, देवट्टाने, पन्थे, सङ्क्रमे, उदकतित्थे'ति ॥ विसमे [९२] भन्ते नागसेन, मन्तितो अत्थो विकिरति विधमति पग्घरति न सम्भवति, सभये मनो सन्तसति, सन्तसितो न सम्मा अत्थं समनुपस्सति । अतिवाते सट्ठो अविभूतो होति । पटिच्छन्ने उपस्सुति तिट्ठन्ति । देवट्टाने मन्तितो अत्थो गरुक्कं परिणमति । पन्थे मन्तितो अत्थो तुच्छो भवति । सङ्क्रमे चलाचलो भवति । उदकतित्थे पाकटो भवति । भवती'ह—

विसमं सभयमति'वातो पटिच्छन्नं देवनिस्सितं ।

पन्थो च सङ्क्रमो तित्थं अट्ठे'ते परिवज्जया'ति ॥

[५] भन्ते नागसेन, अट्ठि'मे पुग्गला मन्तियमाना मांन्तितं अत्थं व्यापादेन्ति । कतमे अट्ठ ? रागचरितो, दोसचरितो, मोहचरितो, मानचरितो, लुट्ठो, अलसो, एकचिन्ती, बालो'ति । इमे अट्ठ पुग्गला मन्तितं अत्थं व्यापादेन्ती'ति ॥ थेरो आह—तेसं को दोसो'ति ॥ रागचरितो भन्ते नागसेन रागवसेन मन्तितं अत्थं व्यापादेति, दोसचरितो दोसवसेन मन्तितं अत्थं व्यापादेति, मोहचरितो मोहवसेन मन्तितं अत्थं व्यापादेति, मानचरितो मानवसेन मन्तितं अत्थं व्यापादेति, लुट्ठो लोभवसेन मन्तितं अत्थं व्यापादेति, अलसो अलसताय मन्तितं अत्थं व्यापादेति, एकचिन्ती एकचिन्ताय मन्तितं अत्थं व्यापादेति, बालो बालताय मन्तितं अत्थं व्यापादेति ॥ भवती'ह—

रत्तो दुट्ठो च मूळ्हो च मानी लुट्ठो तथा'लसो ।

एकचिन्ती च बालो च, एते अत्थविनासका'ति ॥

[६] भन्ते नागसेन, नवि'मे पुगला मन्तितं गुय्हं विवरन्ति न धारेन्ति । कतमे नव ? रागचरितो, दोसचरितो, मोहचरितो, भीरुको, आमिसगरुको, इत्थी, सोण्डो, पण्डको दारको'ति ॥ थेरो आह—तेसं को दोसो'ति ॥ रागचरितो भन्ते नागसेन रागवसेन मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति । दुडो दोसवसेन मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति । मूळ्हो मोहवसेन मन्तितं गुय्हं विवरति [९३] न धारेति । भीरुको भयवसेन गुय्हं विवरति न धारेति । आमिसगरुको आमिसहेतु मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति । इत्थी पञ्चायं इत्तरताय मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति । सोण्डको सुरालोलताय मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति । पण्डको अनेकंसिकताय मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति । दारको चपलताय मन्तितं गुय्हं विवरति न धारेति ॥ भवती'ह—

रत्तो दुडो च मूळ्हो च भीरु आमिसचक्खुको ।
 इत्थी सोण्डो च पण्डको नवमो भवति दारको ॥
 नवे'ते पुगला लोके इत्तरा चलित्ता चला ।
 एतेहि मन्तितं गुय्हं खिणं भवति पाकटं'ति ॥

[७] भन्ते नागसेन, अट्टहि कारणेहि बुद्धि परिणमति, परिपाकं गच्छति । कतमेहि अट्टहि ? वयपरिणामेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । यसपरिणामेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । परिपुच्छाय बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । तित्थसंवासेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । योनिमोमनसिकारेण बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । साकच्छाय बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । स्नेहू'पसेवनेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति । पतिरूपदेसवासेन बुद्धि परिणमति परिपाकं गच्छति ॥ भवती'ह—

वयेन यसपुच्छाहि तिथ्वासेन योनिसो ।

साकच्छा स्नेहसंसेवा पतिरूपवसेन च ॥

एतानि अद्ग ठानानि बुद्धिविसदकारणा ।

येसं एतानि सम्भोन्ति तेसं बुद्धि पमिज्जती'ति ॥

[८] भन्ते नागसेन, अयं भूमिभागो अद्गमन्तदोसविवज्जितो, अहं च लोके परमो मन्तिसहायो, गुह्यम'नुरक्खी चा'हं, यावा'हं जीविस्सामि ताव गुह्यम'नुरक्खिस्सामि । अद्गहि च मे कारणेहि बुद्धि परिणामं^४ गता, दुल्लभो एतरहि मादिसो अन्तेवासी ॥

[९] [94] सम्मापटिपन्ने अन्तेवासिके ये आचरियानं पञ्चवीसति आचरियगुणा तेहि गुणेहि आचरियेन सम्मा पटिपज्जितब्बं ॥ कतमे पञ्चवीसति गुणा ? इध भन्ते नागसेन आचरियेन अन्तेवासिग्घि सततं समितं आरक्खा उपट्ठपेतब्बा, असेवनसेवना जानितब्बा, पमत्ता'प्पमत्तत्ता जानितब्बा, सेय्या'वकासो जानितब्बो, गेलब्बं जानितब्बं, भोजनं लब्ध'लब्धं जानितब्बं, विसेसो जानितब्बो, पत्तगतं संविभजितब्बं, अस्सासेतब्बो—मा भायि, अत्थो ते अभिक्कमती'ति, इमिना पुग्गलेन पटिचरती'ति पटिचारो जानितब्बो, गामे पटिचारो जानितब्बो, विहारे पटिचारो जानितब्बो, न तेन^५ हासो वादो कातब्बो, तेन सह आलापो कातब्बो,* छिदं दिस्वा अधिवासेतब्बं, सक्कच्चकारिना भवितब्बं, अखण्डकारिना भवितब्बं, निरवसेसकारिना भवितब्बं, जनेमि'मं सिण्णेषू'ति जनकचित्तं उपट्ठपेतब्बं, कथं अयं न परिहायेय्या'ति, वड्ढिचित्तं उपट्ठपेतब्बं, बलवं इमं करोमि सिक्खाबलेना'ति चित्तं उपट्ठपेतब्बं, मेत्तं चित्तं उपट्ठपेतब्बं, आपदासु न विजहितब्बं, करणीये न पमज्जितब्बं, खलिते धम्मेन पग्गहेतब्बो'ति ॥ इमे खो भन्ते

४ परिपाकं B. ५ Omitted by TC.

* न तेन सह आलापो कातब्बो B.

पञ्चवीसति आचरियस्स आचरियगुणा, तेहि गुणेहि मयि सम्मा पटिप-
ज्जस्सु । संसयो मे भन्ते उप्पन्नो, अत्थि मेण्डकपञ्हा जिनभासिता,
अनागते अद्धाने तत्थ विग्गहो उप्पजिस्सति, अनागते च अद्धाने दुल्लभा
भविस्सति तुम्हादिसा बुद्धिमन्तो, तेसु मे पञ्हेसु चक्खुं देहि परवादानं
निग्गहाया'ति ॥

[१०] थेरो साधू'ति सम्पटिच्छित्वा दस उपासकस्स उपासकगुणे
परिदीपेसि—**दस** इमे महाराज **उपासकस्स उपासकगुणा**, कतमे दस ? इध
महाराज उपासको सङ्घेन समानसुखदुक्खो होति, धम्माधिपतेय्यो होति,
यथाबलं संविभागरतो होति, जिनसासनपरिहानिं दिस्वा अभिवट्ठिया
वायमति, सम्मादिट्ठिको होति, अपगतकोतूहलमङ्गलिको जीवितहेतु पि न
अज्जं सत्थारं उदिसति, कायिकं वाचसिकं च'स्स रक्खितं होति, सम-
ग्गा'रामो होति समग्गरतो, अनुसुय्यको होति न च [95] कुहनवसेन सासने
चरति । बुद्धं सरणं गतो होति, धम्मं सरणं गतो होति, सङ्घं सरणं गतो
होति । इमे खो महाराज दस उपासकस्स उपासकगुणा । ते सञ्चे गुणा
तथि संविज्जन्ति, तं ते युत्तं पत्तं अनुच्छविकं पतिरूपं यं त्वं जिनसास-
नपरिहानिं दिस्वा अभिवट्ठिं इच्छसि । करोमि ते ओकासं, पुच्छ मं त्वं
यथासुखं'ति ॥

[११] अथ खो मिलिन्दो राजा कता'वकासो निपच्च गरुनो पादे
सिरसि अज्जलि कत्वा एतद'वोच—भन्ते नागसेन, इमे **तित्थिया** एवं भणन्ति—
यदि बुद्धो पूजं सादियति न परिनिब्बुतो बुद्धो, संयुत्तो लोकेन अन्तो-
भविको लोकास्मिं लोकसाधारणो, तस्मा तस्स कतो अधिकारो वज्झो
भवति अफलो । यदि परिनिब्बुतो, विसंयुत्तो लोकेन निस्सटो सब्बभवेहि,
तस्स पूजा नु'प्पजति, परिनिब्बुतो न किञ्चि सादयति, असादियन्तस्स

क्तो अधिकारो वञ्छो भवति अफलो'ति उभतोकोटिको एसो पञ्चो,
ने'सो विसयो अप्पत्तमानसानं, महन्तानं येवे'सो विसयो, भिन्दे'तं दिट्ठिजातं,
एकंसे ठपय, तवे'सो पञ्चो अनुप्पत्तो, अनागतानं जिनपुत्तानं चक्खुं
देहि परप्पवादनिग्गहाया'ति । थेरो अह—परिनिब्बुतो महाराज भगवा,
न च भगवा पूजं सादियति, बोधिमूले येव तथागतस्स सादियना
पहीना, किं पन अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतस्स । भासितं
पे'तं महाराज थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

पूजियन्ता असमसमा सदेवमानुसेहि ते ।

न सादियन्ति सक्कारं बुद्धानं एस धम्मता'ति ॥

[१२] राजा आह—भन्ते नागसेन, पुत्तो वा पितुनो वण्णं भासति,
पिता वा पुत्तस्स वण्णं भासति । न चे'तं कारणं परप्पवादानं निग्गहाय,
पसादप्पकासनं नामे'तं, इद्ध मे त्वं तथ कारणं सम्मा ब्रूहि स-[१६]-
क्वादस्स पतिट्ठापनाय दिट्ठिजालविनिवेठनाया'ति ॥ थेरो आह—परिनिब्बुतो
महाराज भगवा । न च भगवा पूजं सादियति असादियन्तस्सेव तथागतस्स
देवमनुस्सा धातुरतनं वत्थुं करित्वा तथागतस्स आणरतनारम्मणेन
सम्मापटिपत्तिं सेवन्ता तिस्रो सम्पत्तियो पटिलभन्ति । यथा महाराज मह-
तिमहाअग्गिक्खन्धो पज्जलित्वा निब्बायेय्य, अपि नु खो सो महाराज,
अग्गिक्खन्धो सादियति तिणकट्टुपादानं'ति ॥ जलमानो'पि सो भन्ते महा-
अग्गिक्खन्धो तिणकट्टुपादानं न सादियति । किं पन निब्बुतो उपसन्तो
अचेतनो सादियती'ति ॥ तस्मिं पन महाराज अग्गिक्खन्धे उपरते उपसन्ते
लोके अग्गि सुज्जो होती'ति ॥ न हि भन्ते, कट्ठं अग्गिरस वत्थु होति
उपादानं, ये केचि मनुस्सा अग्गिक्कामा ते अत्तनो थामबलविरियेन पच्च-
त्तपुरिसकारेन कट्ठं मन्थयित्वा अग्गि निब्बत्तेत्वा तेन अग्गिना अग्गिक्क-
णीयानि कम्मनि करोन्ती'ति ॥ तेन हि महाराज तित्थियानं वचनं मिच्छा

भवति—असादियन्तस्स कतो अधिकारो वञ्छो भवति अफलो'ति । यथा महाराज महतिमहाअग्गिक्खन्धो पज्जलि, एवमे'व भगवा दससहस्सिम्मि लोकधातुया बुद्धसिरिया पज्जलि । यथा महाराज महतिमहाअग्गिक्खन्धो पज्जलित्वा निब्बुतो । एवमे'व भगवा दससहस्सिम्मि लोकधातुया बुद्धसिरिया पज्जलित्वा अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुतो । यथा महाराज निब्बुतो अग्गिक्खन्धो तिणकडुपादानं न सादियति, एवमे'व खो लोकहितस्स सादियना पहीना उपसन्ता । यथा महाराज मनुस्सा निब्बुते अग्गिक्खन्धे अनुपादाने अत्तनो थामवलविरियेन पच्चत्तपुरिसकारेन कट्ठं मन्ययित्वा अग्गि निब्बत्तेत्वा तेन अग्गिना अग्गिकरणीयानि कम्मानी करोन्ति, एवमे'व खो देवमनुस्सा तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व धातुरतनं वत्थुं करित्वा तथागतस्स आणर-[97]-तनारम्मणेन सम्मापटिपत्तिं सेवन्ता तिस्सो सम्पत्तियो पटिलभन्ति । इमिना पि महाराज कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो ।

[१३] अपरं पि महाराज कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो—यथा महाराज महतिमहावातो वायित्वा उपरमेय्य, अपि नु खो सो महाराज उपरतो वातो सादियति पुन निब्बत्तापनं'ति ॥ न हि भन्ते उपरतस्स वातस्स आभोगो वा मनसिकारो वा पुन निब्बत्तापनाय, किङ्कारणं—अचेतना सा वायोधातू'ति ॥ अपि नु तस्स महाराज उपरतस्स वातस्स वातो'ति समञ्जा अपगच्छती'ति ॥ न हि भन्ते तालवण्ठविधूपनानि वातस्स उप्पत्तिया पच्चया, ये केचि मनुस्सा उण्हाभितत्ता परिव्वहपरिपीळिता ते तालवण्ठेन वा विधूपनेन वा अत्तनो थामवलविरियेन

पञ्चत्तपुरिसकारेण वा तं निब्वत्तेत्वा तेन वातेन उण्हं निब्वापेन्ति परिळाहं वूपसमेन्ती'ति ॥ तेन हि महाराज तिथियानं वचनं मिच्छा भवति—असा-
दियन्तस्स कतो अधिकारो वज्झो भवति अफलो'ति । यथा महाराज महतिमहावातो वायि, एवमे'व भगवा दससहस्सिम्मि लोकधातुया सीत-
लमधुरसन्तसुखुममेत्तावातेन उपवायि । यथा महाराज महतिमहावातो वायित्वा उपरतो, एवमे'व भगवा सीतलमधुरसन्तसुखुममेत्तावातेन उपवा-
यित्वा अनुपादिसेसाय निब्वानधातुया परिनिब्वुतो । यथा महाराज उपरतो वातो पुन निब्वत्तापनं न सादियति, एवमे'व लोकहितस्स सादियना पहीना उपसन्ता । यथा महाराज ते मनुस्सा उण्हाभितत्ता परिळाहपरिनिब्वुता, एवमे'व देवमनुस्सा तिविधग्गिसन्तापपरिळाहपरिपीळिता । यथा तालवण्ठविधू-
पनानि वातस्स निब्वत्तिया पच्चया होन्ति, एवमे'व तथागतस्स धातुं च आणरतनं च पच्चयो होति तस्सन्नं स-[98]-म्पत्तीनं पट्टिलाभाय । यथा मनुस्सा उण्हाभितत्ता परिळाहपरिपीळिता तालवण्ठेन वा विधूपनेन वा वातं निब्वत्तेत्वा उण्हं निब्वापेन्ति परिळाहं वूपसमेन्ति एवमे'व देवमनुस्सा तथा-
गतस्स परिनिब्वुतस्स असादियन्तस्से'व धातुं च आणरतनं च पूजेत्वा कु-
सलं निब्वत्तेत्वा तेन कुसलेन तिविधग्गिसन्तापपरिळाहं निब्वापेन्ति वूपसमे-
न्ति । इमिना पि महाराज कारणेन तथागतस्स परिनिब्वुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो'ति ॥

[१४] अपरं पि महाराज उत्तरिं कारणं सुणोहि परवादानं निग्गहाय । यथा महाराज पुरिसो भेरिं आकोटेत्वा सद्दं निब्वत्तेय्य, यो सो भेरिसदो पुरिसेन निब्वत्तितो सो सद्दो अन्तरधायेय्य, अपि नु खो सो महाराज सद्दो सादियति पुन निब्वत्तापनं'ति ॥ न हि भन्ते, अन्तरहितो सो सद्दो, न हि तस्स पुन उप्पादाय आभोगो वा मनसिकारो वा, सकिं निब्वत्ते भेरिसद्दे अन्तरहिते सो भेरिसद्दो समुच्छिन्नो होति, भेरी पन भन्ते पच्चयो होति

सदस्स निब्बत्तिया, अथ पुरिसो^८ पच्चये सति अत्तजेन वायामेन भेरिं आकोटेत्वा सदं निब्बत्तेती^९ति ॥ एवमे^{१०}व खो महाराज भगवा सील-समाधिपञ्चाविमुत्तित्राणदस्सनपरिभावितं धातुरतनं च धम्मं च विनयं च अनुसिद्धिं* च सत्थारं ठपयित्वा सयं अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परि-निब्बुतो, न च परिनिब्बुते भगवति सम्पत्तिलाभो उपच्छिन्नो होति, भव-दुक्खपटिपीळिता सत्ता धातुरतनं च धम्मविनयं च अनुसिद्धिं च पच्चयं करित्वा सम्पत्तिकामा सम्पत्तियो पटिलभन्ति । इमिना पि महाराज कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से^{११}व कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो^{१२}ति । दिट्ठं चे^{१३}तं महाराज भगवता अनागतम^{१४}द्धानं कथितं च भणितं च आचिक्खितं च—सिया खो पना^{१५}नन्द तुम्हाकं एवमस्स—अतीत-
[११]-सत्थुकं पावचनं, न^{१६}त्थि नो सत्था^{१७}ति । न खो पने^{१८}तं आनन्द एवं दट्ठब्बं, यो वो आनन्द मया धम्मो च विनयो च देसितो पञ्जत्तो, सो वो मम^{१९}च्चयेन सत्था^{२०}ति ॥ परिनिब्बुतस्स तथागतस्स असादियन्तस्स कतो अधिकारो वञ्छो भवति अफलो^{२१}ति । तं तेसं तित्थि-यानं वचनं मिच्छा अभूतं वितथं विफलं अलीकं विरुद्धं विपरीतं दुक्खदायकं दुक्खविपाकं अपायगमनीयं^{२२}ति ॥

[१५] अपरं पि महाराज उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से^{२३}व कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो । सादियति नु खो महाराज अयं महापठवी सब्बबीजानि मयि संविख्हन्तू^{२४}ति ॥ न हि भन्ते^{२५}ति ॥ किस्स पन तानि महाराज बीजानि असादियन्तिया महापठविया संविख्हित्वा दब्बहमूलजटापतिट्ठिता खन्धसा-रसाखापरिवित्थिण्णा पुप्फफलधरा होन्ती^{२६}ति ॥ असादियन्ती पि भन्ते महापठवी तेसं बीजानं कथु होति पच्चयं देति विख्हनाय, तानि बीजानि

तं बल्यं निस्साय तेन पञ्चयेन संविह्वयित्वा दब्धमूलजटापतिद्विता खन्धसारसाखापरिविधिष्णा पुष्पफलधरा होन्ती'ति ॥ तेन हि महाराज तिथिया सके वादे नष्टा होन्ति हता विरुद्धा, सचे ते भणन्ति—असादियन्तस्स कतो अधिकारो वञ्छो भवति अफलो'ति । यथा महापठवी एवं तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो, यथा महाराज महापठवी न किञ्चि सादियति, एवं तथागतो न किञ्चि सादियति । यथा महाराज तानि बीजानि पठयि निस्साय विरुह्य दब्धमूलजटापतिद्विता खन्धसारसाखापरिविधिष्णा पुष्पफलधरा होन्ति, एवं देवमनुस्सा तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व धातुं च आणरतनं च निस्साय दब्धकुसलमूलपतिद्विता समाधिकखन्धधम्मसारसीलसाखापरिविधिष्णा विमुत्तिपुष्पसामञ्जफलधरा होन्ति । इमिना पि म-[100]-हाराज कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो'ति ॥

[१६] अपरं पि महाराज उत्तरि कारणं सुणोहि येन कारणेन तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो । सादियन्ति नु खो महाराज इमे ओट्टा, गोणा, गद्रभा, अजा, पसू, मनुस्सा अन्तोकुच्छिस्मि किमिकुलानं सम्भवं'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन ते महाराज किमयो तेसं असादियन्तानं अन्तो कुच्छिस्मि सम्भवित्वा बहुपुत्तन्ता वेपुल्लतं पापुणन्ती'ति ॥ पापस्स भन्ते कम्मस्स बलवताय असादियन्तानं येव तेसं सत्तानं अन्तोकुच्छिस्मि किमयो सम्भवित्वा बहुपुत्तन्ता वेपुल्लतं पापुणन्ती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज तथागतस्स परिनिब्बुतस्स असादियन्तस्से'व धातुस्स च आणारम्मणस्स च बलवताय' तथागते कतो अधिकारो अवञ्छो भवति सफलो'ति ॥

[१७] अपरं पि महाराज उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन न तथागतस्स परिनिव्वुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो । सादियन्ति नु खो महाराज इमे मनुस्सा—इमे **अट्ठनवुतिरोगा** काये निव्वत्तन्तू'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन ते महाराज रोगा असादियन्तानं काये निपतन्ती'ति ॥ पुब्बे कतेन भन्ते दुच्चरितेना'ति ॥ यदि महाराज पुब्बे कतं अकुसलं इध वेदनीयं होति, तेन हि महाराज पुब्बे कतं पि इध कतं पि कुसला'कुसलं कम्मं अवज्झं भवति सफलं'ति ॥ इमिना पि महाराज कारणेन तथागतस्स परिनिव्वुतस्स असादियन्तस्सेव कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो'ति ॥

[१८] सुतपुब्बं तया महाराज **नन्दको** नाम यक्खो थेरं सारिपुत्तं आसादयित्वा पठविं पविट्ठो'ति ॥ आम भन्ते सूयति लोके पाकटो एसो'ति ॥ अपि नु खो महाराज थेरो सारिपुत्तो सादियि नन्दकस्स यक्खस्स [101] महापठवीगिलनं'ति ॥ उच्चत्तियन्ते पि भन्ते सदेवके लोके, पतमाने पि छमायं चन्दियसुरिये, विकिरन्ते पि **सिनेरुपब्बतराजे** थेरो सारिपुत्तो न परस्स दुक्खं सादियेय्य, तं किस्स हेतु ? येन हेतुना थेरो सारिपुत्तो कुज्जेय्य वा दुस्सेय्य वा सो हेतु थेरस्स सारिपुत्तस्स समूहतो समुच्छिन्नो, हेतुनो समुग्धातितत्ता भन्ते थेरो सारिपुत्तो जीवितहारके पि कोपं न करेय्या'ति ॥ यदि महाराज थेरो सारिपुत्तो नन्दकस्स यक्खस्स पठवीगिलनं न सादियति, किस्स पन नन्दको यक्खो पठविं पविट्ठो'ति ? । अकुसलस्स भन्ते कम्मस्स बलवताया'ति ॥ यदि महाराज अकुसलस्स कम्मस बलवताय नन्दको यक्खो पठविं पविट्ठो असादियन्तस्सा'पि अपराधो अवज्झो भवति सफलो'ति । तेन हि महाराज अकुसलस्सा'पि कम्मस्स बलवतायं असादियन्तस्स कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो'ति । इमिना पि महाराज कारणेन तथा-

गतस्स परिनिव्वुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो'ति ॥

[१९] कति नु खो ते महाराज मनुस्सा ये एतरहि महापठविं पविट्ठा, अत्थि ते तत्थ सवणं'ति ॥ आम भन्ते, सूयती'ति^{११} ॥ इद्ध त्वं महाराज सावेही'ति ॥ चिञ्चमाणविका भन्ते, सुप्पबुद्धो च सक्को, देवदत्तो च थेरो, नन्दको च यक्खो, नन्दो च माणवको'ति ॥ सुतं मेतं भन्ते इमे पञ्चजना महापठविं पविट्ठा'ति ॥ किस्मिं ते महाराज अपरद्धा'ति ? ॥ भगवति च भन्ते सावकेसु चा'ति ॥ अपि नु खो महाराज भगवा सावका वा सादियिंसु इमेसं महापठविं पविसनं'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज तथागतस्स परिनिव्वुतस्स असादियन्तस्से'व कतो अधिकारो अवज्झो भवति सफलो'ति ॥ सुविज्जापितो भन्ते नागसेन पञ्चो गम्भीरो उत्तानीकतो, गुहं [102] विदंसितं, गण्ठी भिन्ना, गहनं अगहनं कतं, नट्टा परप्पवादा, भग्गा कुदिट्ठी, निप्पमा जाता कुत्तिथिया, त्वं गणिवरपरमा'सज्जा'ति ॥

[२०] भन्ते नागसेन, बुद्धो सब्बज्जू'ति ॥ आम महाराज, भगवा सब्बज्जू, न च भगवतो सततं समितं जाणदस्सनं पच्चुपडितं, आवज्जनपटिबद्धं भगवतो सब्बज्जुतजाणं, आवज्जित्वा यदिच्छितं जानाती'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन बुद्धो असब्बज्जू, यदि तस्स परियेसनाय सब्बज्जुतजाणं होती'ति ॥ वाहसतं खो महाराज वीहीनं अड्ढचूळं च वाहा वीहि सत्तम्मणानि द्वे च तुम्हां^{१२} एकच्छराक्खणे पवत्तचित्तस्स एत्तका वीहीलक्खं ठपियमाने^{१३} परिक्खयं परियादानं गच्छेय्युं ॥ तत्रि'मे सत्तविधा चित्ता पवत्तन्ति । ये ते महाराज सरागा सदोसा समोहा सक्खिलेसा अभावि-

तकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपञ्चा तेसं तं चित्तं गरुक्ं
उप्पज्जति दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? अभावितत्ता चित्तस्स । यथा महाराज
वंसनाळस्स विततस्स विसाळस्स वित्थिण्णस्स संसिञ्चितविसिञ्चितस्स
साखाजटाजटितस्स आकड्डियन्तस्स गरुक्ं होति आगमनं दन्धं, किङ्कारणं ?
संसिञ्चितविसिञ्चितत्ता साखानं, एवमे'व खो महाराज ये ते सरागा सदोसा
समोहा सक्खिसेसा अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावि-
तपञ्चा तेसं तं चित्तं गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? संसिञ्चि-
तविसिञ्चितत्ता किलेसेहि । इदं पठमं चित्तं ॥

[२१] तत्रि'दं दुतियं चित्तं विभत्तिमा'पज्जति । ये ते महाराज सोता-
पन्ना पिहितापाया दिट्ठिप्पत्ता विज्जातसत्थुसासना तेसं तं चित्तं तीसु ठानेसु
लहुक्कं [103] उप्पज्जति लहुक्कं पवत्तति, उपरिभूमिसु गरुक्ं उप्पज्जति
दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? तीसु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता, उपरि किले-
सानं अप्पहीनत्ता । यथा महाराज वंसनाळस्स तिपब्बगण्ठपरिसुद्धस्स उपरि
साखाजटाजटितस्स आकड्डियन्तस्स याव तिपब्बं ताव लहुक्कं एति, ततो
उपरि थद्दं, किङ्कारणं ? हेट्ठा परिसुद्धत्ता, उपरि साखाजटाजटितत्ता, एवमे'व
खो महाराज ये ते सोतापन्ना पिहितापाया दिट्ठिप्पत्ता विज्जातसत्थुसासना
तेसं तं चित्तं तीसु ठानेसु लहुक्कं उप्पज्जति लहुक्कं पवत्तति, उपरिभूमिसु
गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किङ्कारणं ? तीसु ठानेसु परिसुद्धत्ता, उपरि
किलेसानं अप्पहीनत्ता । इदं दुतियं चित्तं ॥

[२२] तत्रि'दं ततियं चित्तं विभत्तिमा'पज्जति । ये ते महाराज सकदा-
गामिनो, येसं रागदोसमोहा तनुभूता, तेसं तं चित्तं पञ्चसु ठानेसु लहुक्कं
उप्पज्जति लहुक्कं पवत्तति, उपरिभूमिसु गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति,
किङ्कारणं ? पञ्चसु ठानेसु परिसुद्धत्ता उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । यथा

महाराज वंसनाळस्स पञ्चपञ्चगण्ठपरिसुद्धस्स उपरिसाखाजटाजटितस्स आकडियन्तस्स याव पञ्चपञ्चं ताव लहुकं एति, ततो उपरि थद्धं, किङ्कारणं ? हेद्वा परिसुद्धता उपरिसाखाजटाजटितत्ता, एवमे'व खो महाराज ये ते सकदागामिनो, येसं रागदोसमोहा तनुभूता तेसं तं चित्तं पञ्चसु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमिसु गरुक्कं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? पञ्चसु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता, उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । इदं ततियं चित्तं ॥

[२३] तत्रि'दं चतुर्थं चित्तं विभत्तिमा'पज्जति । ये ते महाराज अनागामिनो येसं पञ्चोरम्भागियानि संयोजनानि पहीनानि, तेसं तं चित्तं दससु ठानेसु ल-[104]-हुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमिसु गरुक्कं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? दससु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता, उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । यथा महाराज वंसनाळस्स दसपञ्चगण्ठपरिसुद्धस्स उपरिसाखाजटाजटितस्स आकडियन्तस्स याव दसपञ्चं ताव लहुकं एति, ततो उपरि थद्धं, किङ्कारणं ? हेद्वापरिसुद्धत्ता उपरिसाखाजटाजटितत्ता, एवमे'व खो महाराज ये ते अनागामिनो, येसं पञ्चोरम्भागियानि संयोजनानि पहीनानि, तेसं तं चित्तं दससु ठानेसु लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, उपरिभूमिसु गरुक्कं उप्पज्जति, दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? दससु ठानेसु चित्तस्स परिसुद्धत्ता, उपरि किलेसानं अप्पहीनत्ता । इदं चतुर्थं चित्तं ॥

[२४] तत्रि'दं पञ्चमं चित्तं विभत्तिमा'पज्जति । ये ते महाराज अरहन्तो खीणासवा धोतमला वन्तकिलेसा वुसितवन्तो क्तकरणीया ओहितभारा अनुप्पत्तसदत्था परिकखीणभवसंयोजना पत्तपटिसम्भिदा सावकभूमिसु परिसुद्धा, तेसं तं चित्तं सावकविसये लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, पच्चेक-

बुद्धभूमिसु गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? परिसुद्धत्ता सावक-
त्तविसये, अपरिसुद्धत्ता पच्चेकबुद्धविसये । यथा महाराज वंसनाळस्स सब्ब-
पच्चगण्ठपरिसुद्धस्स आकड्डियन्तस्स लहुक्ं होति आगमनं अदन्धं, किङ्का-
रणं ? सब्बपच्चगण्ठपरिसुद्धत्ता, अगहनत्ता वंसस्स, एवमे'व खो महाराज ये
ते अरहन्तो खीणासवा धोतमला वन्तकिळेसा वुसितवन्तो क्तकरणीया
ओहितभारा अनुप्पत्तसदत्था परिकखीणभवसंयोजना पत्तपटिसम्भिदा सावक-
भूमिसु परिसुद्धा तेसं तं चित्तं सावकविसये लहुक्ं उप्पज्जति लहुक्ं पवत्तति,
पच्चेकबुद्धभूमिसु गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति । किङ्कारणं ? परिसुद्धत्ता
सावकविसये, अपरिसुद्धत्ता पच्चेकबुद्धविसये । इदं पञ्चमं चित्तं ॥

[२५] [105] तत्रि'दं छट्ठं चित्तं विभत्तिमा'गच्छति—ये ते महा-
राज पच्चेकबुद्धा सयम्भुनो अनाचरियका, एकचारिनो खगविसाणकप्पा,
सकविसये परिसुद्धविमलचित्ता, तेसं तं चित्तं सकविसये लहुक्ं उप्पज्जति
लहुक्ं पवत्तति, **सब्बञ्जुबुद्धभूमिसु** गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति,
किङ्कारणं ? परिसुद्धत्ता सकविसये, महन्तत्ता सब्बञ्जुबुद्धविसयस्स । यथा
महाराज पुरिसो सकविसयं परित्तं नार्दि रत्तिं पि दिवा पि यदिच्छक्कं अच्छ-
म्भितो ओतरेय्य, अथ परतो महासमुदं गम्भीरं विथितं अगाधम'पारं दिस्वा
भायेय्य दन्धायेय्य न विसहेय्य ओतरितुं, किङ्कारणं ? तिण्णत्ता सकविस-
यस्स, महन्तत्ता च महासमुदस्स, एवमे'व खो महाराज ये ते पच्चेकबुद्धा,
सयम्भुनो, अनाचरियका, एकचारिनो खगविसाणकप्पा, सकविसये परि-
सुद्धत्ता तेसं तं चित्तं सकविसये लहुक्ं उप्पज्जति लहुक्ं पवत्तति ।
सब्बञ्जुबुद्धभूमिसु गरुक्ं उप्पज्जति दन्धं पवत्तति, किङ्कारणं ? परिसुद्धत्ता
सकविसयस्स, महन्तत्ता सब्बञ्जुबुद्धविसयस्स । इदं छट्ठं चित्तं ॥

[२६] तत्रिदं सत्तमं चित्तं विभत्तिमा'पज्जति । ये ते महाराज सम्मा-
 सम्बुद्धा सब्बञ्जुनो दसवलधरा चतुवेसारज्जविसारदा, अट्टारसहि
 बुद्धधम्मोहि समन्नागता, अनन्तजिना अनावरणजाणा, तेसं तं चित्तं
 सब्बत्थ लहुकं उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, किङ्कारणं ? सब्बत्थ परिसुद्धत्ता ।
 अपि नु खो महाराज नाराचस्स सुधोतस्स विमलस्स निग्गण्ठस्स सुखुमधारस्स
 अजिम्हस्स अवङ्कस्स अकुटिलस्स दब्बहचापसमारुहस्स खोमसुखुमे वा
 कम्पाससुखुमे वा कम्बलसुखुमे वा बलवनिपातिस्स दन्वायितत्तं वा लग्गनं
 वा होती'ति ॥ न हि भन्ते ॥ किङ्कारणं ? सुखुमत्ता वत्थानं, सुधोतत्ता नाराचस्स,
 निपातस्स च बलवत्ता [106]'ति ॥ एवमे'व खो महाराज ये ते सम्मास-
 सम्बुद्धा सब्बञ्जुनो दसवलधरा चतुवेसारज्जविसारदा, अट्टारसहि बुद्धधम्मोहि
 समन्नागता, अनन्तजिना, अनावरणजाणा, तेसं तं चित्तं सब्बत्थ लहुकं
 उप्पज्जति लहुकं पवत्तति, किङ्कारणं ? सब्बत्थ परिसुद्धत्ता । इदं सत्तमं
 चित्तं ॥

[२७] तत्र महाराज यदिदं सब्बञ्जुबुद्धानं चित्तं तं छन्नं पि
 चित्तानं गणनं अतिक्रमित्वा असङ्ख्येन गुणेन परिसुद्धं च लहुकं च ।
 यस्मा च भगवतो चित्तं परिसुद्धं च लहुकं च, तस्मा महाराज भगवा
 यमकपाटिहीरं दस्सेसि, यमकपाटिहीरे महाराज जातब्बं बुद्धानं भगवन्तानं
 चित्तं एवं लहुपरिवत्तं'ति, न तत्थ सक्का उत्तरिं कारणं वत्तुं । ते पि महाराज
 पाटिहीरा सब्बञ्जुबुद्धानं चित्तं उपादाय गणनं पि सङ्खं पि कलं भावं पि
 कलभा^{१५} न उपेन्ति, आवज्जनपटिबद्धं महाराज भगवतो सब्बञ्जुतज्जाणं
 आवज्जित्वा यदिच्छकं जानाति । यथा महाराज पुरिसो हत्थे ठपितं यं किञ्चि
 दुतिये हत्थे ठपित्वा विवटेन मुखेन वाचं निच्छारेय्य, मुखगतं भोजनं
 गिलेय्य, उम्मीलेत्वा वा निमीलेय्य, निमीलेत्वा वा उम्मीलेय्य, सम्मिञ्चित्तं वा

बाहं पसारय्य, पसारितं वा बाहं सम्मिञ्जेय्य, चिरतरं एतं महाराज, लहु-
तरं भगवतो सब्बञ्जुतआणं लहुतरं आवज्जनं आवज्जित्वा यदिच्छकं
जानाति, आवज्जनविकलमत्तकेन न^१ तावता बुद्धा भगवन्तो असब्बञ्जुनो
नामं होन्ती'ति ॥

[२८] आवज्जनं पि भन्ते नागसेन परियेसनाय कातब्बं । इच्च
मं तत्थ कारणेन सञ्जापेही'ति ॥ यथा महाराज पुरिसस्स अडुस्स
महद्धनस्स महाभोगस्स पट्टतजातरूपरजतवित्तूपकरणस्स पट्टतधनधञ्जस्स
सालिवीहियवतण्डुलतिलमुग्गमासपुञ्चण्णापरण्णसपितेलनवनीतखीरदधिमधु-
[107]-गुलफाणिता च खळोपिकुम्भिपीठरकोट्टभाजनगता भवेय्युं,
तस्स पुरिसस्स पाहुनको आगच्छेय्य भत्तारहो भत्ताभिकङ्घी तस्स च गेहे
यं रन्धं भोजनं तं परिनिद्धितं भवेय्य, कुम्भितो तण्डुले नीहरित्वा भोजनं
रन्धेय्य । अपि नु खो सो महाराज तावतकेन भोजनवेकल्लमत्तकेन
अधनो नाम कण्णो नाम भवेय्या'ति ॥ न हि भन्ते, चक्कवत्तिरज्जो घरे पि
भन्ते अकाले भोजनवेकल्लं होति, किम्पन गहपतिकस्सा'ति ॥ एवमे'व खो
महाराज तथागतस्स आवज्जनविकलमत्तकं सब्बञ्जुतआणं, आवज्जित्वा
यदिच्छकं जानाति । यथा वा पन महाराज रुक्खो अस्स फलितो ओणत-
विनतो पिण्डभारभरितो, न किञ्चि तत्थ पतितं फलं भवेय्य । अपि नु
खो सो महाराज रुक्खो तावतकेन पतितफलवेकल्लमत्तकेन अफलो नाम
भवेय्या'ति ॥ न हि भन्ते, पतनपटिबद्धानि तानि रुक्खफलानि, पतिते
यदिच्छकं लभती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज तथागतस्स आवज्जनपटिबद्धं
सब्बञ्जुतआणं आवज्जित्वा यदिच्छकं जानाति'ति ॥ भन्ते नागसेन आव-
ज्जित्वा आवज्जित्वा बुद्धो यदिच्छकं जानाती'ति ॥ आम महाराज, भगवा
आवज्जित्वा आवज्जित्वा यदिच्छकं जानाति । यथा महाराज चक्कवत्ती राजा

यदा चक्ररतनं सरति—उपेतु मे चक्ररतनं'ति, सरिते चक्ररतनं उपेति । एवमे'व खो महाराज तथागतो आवज्जित्वा आवज्जित्वा यदिच्छकं जानाती'ति । दब्धं भन्ते नागसेन कारणं, बुद्धो सब्बञ्जू, सम्पटिच्छाम—बुद्धो सब्बञ्जू'ति ॥

[२९] भन्ते नागसेन देवदत्तो केन पब्बाजितो'ति । छयि'मे महाराज खत्तियकुमारा, भदियो च अनुरुद्धो च आनन्दो च भगु च किम्बिलो च [108] देवदत्तो च, उपालि कप्पको सत्तमो, अभिसम्बुद्धे सत्थरि सक्क्यकुलानन्दजनने भगवन्तं अनुपब्बजन्ता निक्खर्मिसु, ते भगवा पब्बाजेसी'ति ॥ ननु भन्ते देवदत्तेन पब्बजित्वा सङ्घो भिन्नो'ति । आम महाराज, देवदत्तेन पब्बजित्वा सङ्घो भिन्नो । न गिही सङ्घं भिन्दति, न भिक्खुनी, न सिक्खमाना, न सामणेरो, न सामणेरी सङ्घं भिन्दति, भिक्खु पकतत्तो समानसंवासको समानसीमायं ठितो सङ्घं भिन्दती'ति ॥ सङ्घ-भेदको भन्ते पुग्गलो किं कम्मं पुत्सती'ति ? ॥ कप्पट्टितिकं महाराज कम्मं पुत्सती'ति ॥ किं पन भन्ते नागसेन बुद्धो जानाति—देवदत्तो पब्बजित्वा सङ्घं भिन्दिस्सति, सङ्घं भिन्दित्वा कप्पं निरये पचिस्सती'ति ॥ आम महाराज, तथागतो जानाति—देवदत्तो पब्बजित्वा सङ्घं भिन्दिस्सति, सङ्घं भिन्दित्वा कप्पं निरये पचिस्सती'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन बुद्धो जानाति देवदत्तो पब्बजित्वा सङ्घं भिन्दिस्सति, सङ्घं भिन्दित्वा कप्पं निरये पचिस्सती'ति, तेन हि भन्ते बुद्धो कारुणिको अनुकम्पको हितेसी सब्बसत्तानं अहितं अपनेत्वा हितमु'पदहती'ति यं वचनं तं मिच्छ ॥ यदि तं अजानित्वा पब्बाजितो'ति तेन हि बुद्धो असब्बञ्जू । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपत्तो । विजटेहि एतं महाजटं, भिन्द परप्पवादं, अनागते अद्धाने तया सदिसा बुद्धिमन्तो भिक्खू दुल्लभा भविस्सन्ति, एत्थ तव बलं पकासेही'ति ॥

[३०] कारुणिको महाराज भगवा सब्बञ्जू च । कारुञ्जेन महाराज

भगवा सञ्चञ्जुतत्राणेन देवदत्तस्स गतिं ओलोकेन्तो अदसा देवदत्तं आपायिकं कम्मं आयूहिवा अनेकानि कप्पकोटिसतसहस्सानि निरयेन निरयं विनिपातेन विनिपातं गच्छन्तं । तं भगवा सञ्चञ्जुतत्राणेन जानित्वा इमस्स इमस्स अपरियन्तकत्तं कम्मं मम सासने पञ्चजितस्स परियन्तकत्तं भविस्सति [109] पुरिमं उपादाय परियन्तकत्तं दुक्खं भविस्सति, अपञ्चजितो पि अयं मोघपुरिसो कप्पडियमे'व कम्मं आयूहिस्सती'ति कारुञ्जेन देवदत्तं पञ्चाजेसी'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन बुद्धो वधित्वा तेलेन मक्खेति, पपाते पातेत्वा हत्थं देति, मारेत्वा जीवितं परियेसति, यं सो पठमं दुक्खं दत्वा पच्छा सुखं उपदहती'ति ॥ वधेति पि महाराज तथागतो सत्तानं हितवसेन, पातेति पि सत्तानं हितवसेन, मारेति पि सत्तानं हितवसेन, वधित्वा पि महाराज तथागतो सत्तानं हितमे'व उपदहति, पातेत्वा पि सत्तानं हितमे'व उपदहति, मारेत्वा पि सत्तानं हितमे'व उपदहति । यथा महाराज मातापितरो नाम वधित्वा पि पातयित्वा पि पुत्तानं हितमे'व उपदहन्ति, एवमे'व खो महाराज तथागतो वधेति पि सत्तानं हितवसेन, पातेति पि सत्तानं हितवसेन, मारेति पि सत्तानं हितवसेन, वधित्वा पि महाराज तथागतो सत्तानं हितमे'व उपदहति, पातेत्वा पि सत्तानं हितमे'व उपदहति, मारेत्वा पि सत्तानं हितमे'व उपदहति, येन येन योगेन सत्तानं गुणवड्ढि होति, तेन तेन योगेन सञ्चसत्तानं हितमे'व उपदहति । सचे महाराज देवदत्तो न पञ्चजेय्य गिहिभूतो समानो निरयसंवत्तनिकं बह्वं पापकम्मं कत्वा अनेकानि कप्पकोटिसतसहस्सानि निरयेन निरयं विनिपातेन विनिपातं गच्छन्तो बह्वं दुक्खं वेदयिस्सति । तं भगवा जानमानो कारुञ्जेन देवदत्तं पञ्चाजेसि—मम सासने पञ्चजितस्स दुक्खं परियन्तकत्तं भविस्सती'ति कारुञ्जेन गल्लं दुक्खं लहुकं अकासि ।

यथा महाराज धनयससिरिजातिबलेन बलवा पुरिसो अत्तनो जाति वा मित्तं वा रज्जा गरुक्कं दण्डं धारेन्तं अत्तनो बहुविस्सत्थभावेन समत्थताय गरुक्कं दण्डं लहुक्कं करोति, एवमे'व खो महाराज भगवा बहूनि कप्पकोटि-सतसहस्सानि दुक्खं वेदयमानं देवदत्तं [110] पब्बाजेत्वा **सील-समाधिपज्जाविमुत्ति**बलसमत्थभावेन गरुक्कं दुक्खं लहुक्कम'कासि ॥ यथा वा महाराज कुसलो भिसक्को सल्लुक्कतो गरुक्कं रोगं बलवो-सधबलेन लहुक्कं करोति, एवमे'व खो महाराज बहूनि कप्पकोटिसतसहस्सानि दुक्खं वेदयमानं देवदत्तं भगवा योगज्जुताय पब्बाजेत्वा कारुज्ज-बलोपत्थद्वधम्मोसधबलेन गरुक्कं दुक्खं लहुक्कम'कासि । अपि नु खो सो महाराज भगवा बहुवेदनीयं देवदत्तं अप्पवेनीदयं करोन्तो किञ्चि अपुज्जं आपजेय्या'ति ? ॥ न किञ्चि भन्ते अपुज्जं आपजेय्य अन्तमसो गहूहनमत्तं पी'ति ॥ इमं पि खो महाराज कारणं अत्थतो सम्पटिच्छ येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि ॥

[३१] अपरं पि महाराज कारणं सुणोहि येन कारणेन भगवा देव-दत्तं पब्बाजेसि । यथा महाराज चोरं आगुचारिं गहेत्वा रज्जो दस्सेय्युं—अयं खो देव चोरो आगुचारी, इमस्स यं इच्छसि तं दण्डं पणेही'ति, तमेन राजा एवं वदेय्य—तेन हि भणे इमं चोरं बहिनगरं नीहरित्वा आघातने सीसं छिन्दथा'ति ॥ एवं देवा'ति खो ते रज्जो पटिस्सुत्वा तं बहिनगरं नीहरित्वा आघातनं नयेय्युं । तमे'न पस्सेय्य कोचिदे'व पुरिसो रज्जो सन्तिका लद्धवरो लद्धयसधनभोगो आदेय्यवचनो बलविच्छित्तकारी, सो तस्स कारुज्जं कत्वा ते पुरिसे एवं वदेय्य—अलं भो, किं तुम्हाकं इमस्स सीसच्छेदनेन, तेन हि भो इमस्सं हत्थं वा पादं वा छिन्दित्वा जीवितं रक्खथ, अहमे'तस्स कारणा रज्जो सन्तिके पटिवचनं करिस्सामी'ति । ते तस्स बलवतो वचनेन तस्स चोरस्स हत्थं वा पादं वा छिन्दित्वा जीवितं

रक्खेय्युं, अपि नु खो सो महाराज पुरिसो एवंकारी तस्स चोरस्स किच्च-
कारी अस्सा'ति ॥ जीवितदायको खो भन्ते तस्स चोरस्स, जीविते दिने
किं तस्स अकत्तं नाम अत्थी'ति ॥ या पन [111] तस्स हत्थपादच्छेदने
वेदना सो ताय वेदनाय किञ्चि अपुञ्जं आपज्जेय्या'ति ॥ अत्तना कतेन
सो भन्ते चोरो दुक्खवेदनं वेदयति, जीवितदायको पन पुरिसो न किञ्चि
अपुञ्जं आपज्जेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज भगवा क्खजेन देवदत्तं
पब्बाजेसि—मम सासने पब्बजितस्स दुक्खं परियन्तकत्तं भविस्सती'ति ।
परियन्तकत्तं च महाराज देवदत्तस्स दुक्खं देवदत्तो महाराज मरणकाळे—

इमेहि अट्ठीहि तमग्गपुग्गलं

देवाति'देवं नरदम्भसारथिं ।

समन्तचक्खुं सतपुञ्जलक्खणं

पाणेहि बुद्धं सरणं उपेमी'ति ॥

पाणुपेतं सरणम'गमासि ॥ देवदत्तो महाराज, छ कोट्टासे कते कण्णे,
अतिक्रन्ते पठमकोट्टासे सङ्घं भिन्दि, पञ्चकोट्टासं निरये पच्चित्वा ततो
मुच्चित्वा अट्ठिस्सरो नाम पच्चेकबुद्धो भविस्सति । अपि नु खो सो
महाराज भगवा एवंकारी देवदत्तस्स किच्चकारी अस्सा'ति ॥ सब्बददो भन्ते
नागसेन तथागतो देवदत्तस्स, यं तथागतो देवदत्तं पच्चेकबोधिं पापेस्सति,
किं तथागतेन देवदत्तस्स अकत्तं नाम अत्थी'ति ॥ यं पन महाराज
देवदत्तो सङ्घं भिन्दित्वा निरये दुक्खवेदनं वेदयति, अपि नु खो महाराज
भगवा ततोनिदानं किञ्चि अपुञ्जं आपज्जेय्या'ति ? ॥ नहि भन्ते, अत्तना
कतेन भन्ते देवदत्तो कणं निरये पच्चति, दुक्खपरियन्तकारको सत्था न
किञ्चि अपुञ्जं आपज्जती'ति ॥ इमं पि खो त्वं महाराज कारणं अत्थतो
सम्पटिच्छ, येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि ॥

[३२] अपरं पि महाराज उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि । यथा महाराज [११२] कुसलो भिसक्को सल्लुक्त्तो वातपित्तसेम्हसन्निपातउतुपरिणामविसमपरिहारओपक्कमिकोप-
 क्कन्तं पूतिकुणपदुग्गन्धाभिसञ्छन्नं^{२१} अन्तोसल्लं सुसिरगतं पुब्बरुधिरसम्पुण्णं
 वणं वूपसमेन्तो वणमुखं कक्खल्लतिखिणखारकटुकेन भेसज्जेन अनुलिम्पति
 परिपच्चनाय, परिपच्चित्वा मुदुभावमु'पगतं सत्थेन विकन्तयित्वा दहति सला-
 काय, दढ्ढे खारलवणं देति, भेसज्जेना'नुलिम्पति वणरूहनाय, व्याधितस्स
 सोत्थिभावम'नुप्पत्तिया । अपि नु खो सो महाराज भिसक्को सल्लुक्त्तो
 अहितचित्तो भेसज्जेना'नुलिम्पन्ति सत्थेन विकन्तति, दहति सलाकाय,
 खारलवणं देती'ति ? ॥ नहि भन्ते, हितचित्तो सोत्थिकामो तानि किरियानि
 करोती'ति । या पन'स्स भेसज्जकिरियाकरणेन उप्पन्ना दुक्खवेदना ततो-
 निदानं सो भिसक्को सल्लुक्त्तो किञ्चि अपुज्जं आपज्जेय्या'ति ? ॥ हितचित्तो
 भन्ते सोत्थिकामो भिसक्को सल्लुक्त्तो तानि किरियानि करोति, किं सो
 ततोनिदानं अपुज्जं आपज्जेय्य, सग्गामी सो भन्ते भिसक्को सल्लुक्त्तो'ति ॥
 एवमे'व खो महाराज कारुज्जेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि, दुक्ख-
 परिमुत्तिया ॥

[३३] अपरं पि महाराज उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन भगवा देवदत्तं पब्बाजेसि । यथा महाराज पुरिसो कण्ठकेन विद्धो अस्स,
 अथ'ज्जतरो पुरिसो तस्स हितकारो सोत्थिकामो तिण्हेन कण्ठकेन वा
 सत्थमुखेन समन्ततो छिन्दित्वा पग्घरन्तेन लोहितेन तं कण्ठकं नीहरेय्य ।
 अपि नु खो सो महाराज पुरिसो अहितकामो तं कण्ठकं नीहरती'ति ? ।
 नहि भन्ते, हितकामो सो भन्ते पुरिसो सोत्थिकामो तं कण्ठकं नीहरति,

सचे सो भन्ते तं कण्ठकं न नीहरेय्य मरणं वा सो तेन पापुणेय्य मरण-
 न्तिकं^{२२} वा दुक्खं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज तथागतो कारुञ्जेन देवदत्तं
 पञ्चाजेसि, दुक्खपरिमुत्तिया । सचे महाराज भगवा देवदत्तं न पञ्चाजेय्य
 [113] कप्पकोटिसतसहस्सं पि देवदत्तो भवपरम्पराय निरये पच्चेय्या'ति ॥
 अनुसोतगामि भन्ते नागसेन देवदत्तं तथागतो पटिसोतं पापेसि, विपन्थप-
 टिपन्नं देवदत्तं पन्थे पटिपादेसि, पपाते पतितस्स देवदत्तस्स पतिट्ठं अदासि,
 विसमगतं देवदत्तं तथागतो समं आरोपेसि । इमे च भन्ते नागसेन हेतू
 इमानि च कारणानि न सक्का अञ्जेन सन्दस्सेतुं अञ्जत्र तवादिसेन
 बुद्धिमता'ति ॥

[३४] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता अट्ठि'मे भिक्खवे हेतू
 अट्ठ पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावाया'ति । असेसवचनं इदं,
 निस्सेसवचनमिदं, निष्परियायवचनं इदं, न'त्थ'ञ्जो नवमो हेतु महतो
 भूमिचालस्स पातुभावाय । यदि भन्ते नागसेन अञ्जो नवमो हेतु भवेय्य
 महतो भूमिचालस्स पातुभावाय, तं पि हेतुं भगवा कथेय्य, यस्मा च खो
 भन्ते नागसेन न'त्थ'ञ्जो नवमो हेतु महतो भूमिचालस्स पातुभावाय, तस्मा
 अनाचिक्खितो भगवता । अयं च नवमो हेतु दिस्सति महतो भूमिचालस्स
 पातुभावाय, यं वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं
 महापथवी कम्पिता । यदि भन्ते नागसेन अट्ठे'व हेतू अट्ठ पच्चया महतो
 भूमिचालस्स पातुभावाय, तेन हि वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने
 सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि वेस्सन्तरेन रज्जा

महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता, तेन हि अट्टेव हेतू अट्ट पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावाया'ति तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो सुखुमो दुन्निवेठियो अन्धकरणो चे'व गम्भीरो च, सो तवा'नुप्पत्तो, [114] ने'सो इत्तरपञ्जेन सक्का विस्सज्जेतुं अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता'ति ॥

[३५] भासितं पे'तं महाराज भगवता—अट्टि'मे भिक्खवे हेतू अट्ट पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावाया'ति । यं वेस्सन्तरेन पि रज्जा महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता । तं च पन अकालिकं कदाचु'प्पत्तिकं अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, तस्मा अगणितं अट्टहि हेतूहि । यथा महाराज लोके **तयो** येव **मेघा** गणीयन्ति—वस्सिको, हेमन्तिको, पावुसिको'ति, यदि ते मुञ्चिन्वा अज्जो मेघो पवस्सति न सो मेघो गणीयति सम्मतेहि मेघेहि, अकालमेघो त्वे'व सङ्गं गच्छति । एवमे'व खो महाराज वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने यं सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता अकालिकं एतं कदाचु'प्पत्तिकं, अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, न तं गणीयति अट्टहि हेतूहि ॥ यथा वा पन महाराज हिमवन्ता पञ्चता पञ्च नदीसतानि सन्दन्ति, तेसं महाराज पञ्चन्नं नदीसतानं दसेव नदियो नदीगणनाय गणीयन्ति, सेय्यथीदं—गङ्गा यमुना अचिरवती सरभू मही सिन्धु सरस्सती केत्रवती वीतंसा चन्द्रभागा, अवसेसा नदियो नदीगणनाय अगणिता, किंकारणा ? । न ता नदियो धुवसलिला । एवमे'व खो महाराज वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने यं सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता अकालिकं एतं कदाचु'प्पत्तिकं, अट्टहि हेतूहि विप्पमुत्तं, न तं गणीयति अट्टहि हेतूहि ॥

[३६] यथा वा पन महाराज रज्जो सतं पि द्विसतं पि तिसतं पि अमच्चा होन्ति, तेसं **छ येव जना** अमच्चगणनाय गणीयन्ति, सेय्यथीदं—

सेनापति पुरोहितो अक्खदस्सो भण्डागारिको छत्ताग्गाहको खग्गाहको, एते येव अमच्चगणाय गणीयन्ति, किं कारणा ? युत्तत्ता राजगुणेहि, अवसेसा अगणिता, सब्बे अमच्चा त्वे'व सङ्खं [115] गच्छन्ति । एवमे'व खो महाराज वेस्सन्तरेन रज्जा महादाने दीयमाने यं सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता अकालिकं एतं कदाचु'प्पत्तिकं अट्ठहि हेतूहि विप्पयुत्तं, न तं गणीयति अट्ठहि हेतूहि ॥

[३७] सूयति नु खो महाराज एतरहि जिनसासने कता'धिकारानं दिट्ठधम्मसुखवेदनीयकम्मं, कित्ति च येसं अब्भुग्गता देवमनुस्सेसू'ति ? ॥ आम भन्ते, सूयति एतरहि जिनसासने कता'धिकारानं दिट्ठधम्मसुखवेदनियकम्मं कित्ति च येसं अब्भुग्गता देवमनुस्सेसु, सत्त ते जना'ति ॥ के च ते महाराजा'ति^{२३} ॥ सुमनो च भन्ते मालाकारो, एकसाटको च ब्राह्मणो, पुण्णो च भतको, मल्लिका च देवी, गोपालमाता च देवी, सुप्पिया च उपासिका, पुण्णा च दासी'ति । इमे सत्त दिट्ठधम्मसुखवेदनीया सत्ता । कित्ती च इमेसं अब्भुग्गता देवमनुस्सेसू'ति ॥ अपरे पि सूयन्ति नु खो अतीते मानुसके-ने'व सरीरदेहेन तिदसभवनं गता'ति ॥ आम भन्ते सूयन्ती'ति ॥ के च ते महाराजा'ति ॥ गुत्तिलो च गन्धब्बो, साधीनो च राजा, निमी च राजा मन्धाता च राजा, इमे चतुरो जना सूयन्ति तेने'व मानुसकेन सरीरदेहेन तिदसभवनं गता'ति ॥ सुचिरं पि कतं सूयति सुकतदुक्कटं'ति ॥ सुतपुब्बं पन तया महाराज अतीते वा अद्धाने वत्तमाने वा अद्धाने इत्थन्नामस्स दाने दीयमाने सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा महापथवी कम्पिता'ति ? ॥ नहि भन्ते'ति ॥ अत्थि मे महाराज आगमो, अधिगमो, परियत्ति, सवणं, सिक्खाबलं, सुस्सूसा, परिपुच्छा, आचरियु'पासनं । मयापि न

सुतपुञ्चं—इत्यन्नामस्स दाने दीयमाने सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा महापथवी कम्पिता'ति, ठपेत्वा वेस्सन्तरस्स राजवसभस्स दानवरं । भगवतो च महाराज कस्सपस्स भगवतो च सक्क्यमुनिनो'ति द्विन्नं बुद्धानं अन्तरे [116] गणनपथं वीतिवत्ता वस्सकोटियो अतिक्कन्ता । तत्थ पि मे सवणं नत्थि—इत्यन्नामस्स दाने दीयमाने सकिं वा द्विक्खत्तुं वा तिक्खत्तुं वा महापथवी कम्पिता'ति ॥ न महाराज तावतकेन वीरियेन तावतका परक्कमेन महापथवी कम्पति, गुणभारभरिता महाराज सब्बसोच्चेय्यकिरियगुणभारभरिता धारेतुं न विसहन्ती महापथवी चलति कम्पति पवेधति । यथा महाराज सकटस्स अतिभारभरितस्स नाभियो च नेमियो च फलन्ति अक्खो भिज्जति, एवमे'व खो महाराज सब्बसोच्चेय्यकिरियगुणभारभरिता महापथवी धारेतुं न विसहन्ती चलति कम्पति पवेधति । यथा वा पन महाराज गगनं अनिलजलवेगसञ्छादितं उस्सन्नजलभारभरितं अतिवातेन फुटितत्ता नदति, रवति, गळ्गळायति, एवमे'व खो महाराज महापथवी रज्जो वेस्सन्तरस्स दानबलविपुलउस्सन्नभारभरिता धारेतुं न विसहन्ती चलति कम्पति पवेधति । नहि महाराज रज्जो वेस्सन्तरस्स चित्तं रागवसेन पवत्तति, न दोसवसेन पवत्तति, न मोहवसेन पवत्तति, न मानवसेन पवत्तति, न दिट्ठिवसेन पवत्तति, न किलेसवसेन पवत्तति, न वितक्कवसेन पवत्तति, न अरतिवसेन पवत्तति, अथ खो दानवसेन बहुलं पवत्तति—कि'ति, अनागता याचका मम सन्तिके आगच्छेय्युं, आगता च याचका यथाकामं लभित्वा अत्तमना भवेय्युं'ति सततं समितं दानं पति मानसं ठपितं होति । रज्जो महाराज वेस्सन्तरस्स सततं समितं दससु ठानेसु मानसं ठपितं होति—दमे समे खन्तियं संवरे यमे नियमे अक्कोधे अविहिंसायं सच्चे सोचेय्ये । रज्जो महाराज वेस्सन्तरस्स कामेसना पहीना, भवेसना पटिप्पस्सद्वा, ब्रह्मचरियेसनाय येव उस्सुक्कं

आपन्नो । रज्जो महाराज वेस्सन्तरस्स अत्तरक्खा पहीना, सब्बसत्तरक्खाय उस्सुक्कं आपन्नो*—किं'ति इमे सत्ता समग्गा अस्सु अरोगा सधना [117] दीघायुका'ति बहुलं येव मानसं पवत्तति । ददमानो च महाराज वेस्सन्तरो राजा तं दानं न भवसम्पत्तिहेतु देति, न धनहेतु देति, न पटिदानहेतु देति, न उपलापनहेतु देति, न आयुहेतु देति, न वण्णहेतु देति, न सुखहेतु देति, न बलहेतु देति, न यसहेतु देति, न पुत्तहेतु देति, न धीतुहेतु देति, अथ खो सब्बञ्जुतजाणहेतु सब्बञ्जुतजाण-रतनस्स कारणा एवरूपे अतुलविपुला'नुत्तरे दानवरे अदासि । सब्बञ्जुतं पत्तो च इमं गाथं अभासि—

जालिं कण्हाजिनं धीतं महीदेविं पतिब्बतं ।

चजमानो न चिन्तेसि बोधिया येव कारणा'ति ॥

वेस्सन्तरो महाराज राजा अक्कोधेन कोधं जिनाति, असाधुं साधुना जिनाति, कदरियं दानेन जिनाति, अलीकवादिनं सच्चेन जिनाति, सब्बं अकुसलं कुसलेन जिनाति ॥

[३८] तस्स एवं ददमानस्स धम्मा'नुगतस्स धम्मसीसक्खे^{२४} दाननि-स्सन्दबलविरियविपुलविप्फारेन हेद्वा महावाता सञ्चलन्ति, सणिकं सणिकं सकिं सकिं आकुला'कुला वायन्ति, ओणमन्ति उन्नमन्ति विनमन्ति, सीनपत्ता पादपा पपतन्ति, गुम्बगुम्बं वलाहका गगने सन्धावन्ति, रजो-सञ्चिता वाता दारुणा होन्ति, गगनं उप्पीळितं, वाता वायन्ति सहसा धमधमायन्ति, महतिमहा भीमो सद्दो निच्छरति, तेसु वातेसु कुपितेसु उदकं सणिकं सणिकं चलति, उदके चलिते खुब्भन्ति मच्छकच्छपा, दिस्सन्ति^{२५} यमकयमका उमियो, तस्सन्ति जलचरा सत्ता, जलवीचि युगनद्धो वत्तति, वीचिनादो पवत्तति, घोरा बुब्बुल्ला उड्डहन्ति, फेणमाला भवन्ति, उत्तरति

२४ धम्मासी (सि ?) सक्ख B. २५ जायन्ति TC. * पररक्खाय for सब्बसत्तर-क्खाय TC.

महासमुद्रो, दिसाविदिसं धावति उदकं, उद्वंसोतपठिसोतमुखा सन्दन्ति
 सलिलधारा, तसन्ति असुरा गरुळा नागा यक्खा, उब्बिज्जन्ति—किन्न खो
 कथं नु खो सागरो विपरिवत्तती'ति गमनपथमेसन्ति भीतचित्ता, खुमिंते लुळ्ळिते
 जलधरे पक्कप्पति महापठवी सनगा^{१६} [118] ससागरा । परिवत्तति सिनेरुगिरि
 कूटसेलसिखरो विनममानो होति । विमना होन्ति अहिनकुलबिळारकोत्थु-
 कसूकरमिगपक्खिनो, रुदन्ति यक्खा अण्णेषक्खा, हसन्ति यक्खा महे-
 सक्खा, कम्पमानाय महापथविया । यथा महाराज महतिमहापरियोगे
 उद्धनगते उदकसम्पुण्णे आकिण्णतण्डुले हेट्ठतो अग्गि जलमानो पठमं
 ताव परियोगं सन्तापेति, परियोगो सन्तत्तो उदकं सन्तापेति, उदकं
 सन्तत्तं तण्डुलं सन्तापेति, तण्डुलं सन्तत्तं उम्मुज्जति निमुज्जति, बुब्बुळ-
 कजातं होति, फेणमालि उत्तरति—एवमे'व खो महाराज वेस्सन्तरो यं
 लोके दुच्चजं तं चजि, तस्स दुच्चजं चजन्तस्स दानस्स सभावनिस्सन्देन हेट्ठा
 महावाता धारेतुं न विसहन्ता परिकुप्पिसु । महावातेसु परिकुपितेसु उदकं
 कम्पि, उदके कम्पिते महापथवी कम्पि, इति तदा महावाता च उदकं च
 महापथवी चा'ति इमे तयो एकमना विय अहेसुं । महादाननिस्सन्देन विपुल-
 बलविरियेन, न'त्ये'दिसो महाराज अज्जस्स दाना'नुभावो यथा वेस्सन्तरस्स
 रज्जो महादाना'नुभावो । यथा महाराज महिया बहुविधा मणयो विज्ज-
 न्ति, सेय्यथीदं—इन्दनीलो, महानीलो, जोतिरसो, वेळुरियो, उम्मापुप्फो,
 सिरीसपुप्फो, मनोहरो, सुरियकन्तो, चन्दकन्तो, वजिरो, कज्जोपक्कमको,
 पुस्सरगो, लोहितङ्गो, मसारगल्लो—एते सब्बे अतिकक्कम्म चक्कवत्तिम-
 णि अग्गमक्खायति, चक्कवत्तिमणि महाराज समन्ता योजनं ओभा-
 सेति, एवमे'व खो महाराज यं किञ्चि महिया दानं विज्जति अपि
 असदिसदानं परमं, तं सब्बं अतिकक्कम्म वेस्सन्तरस्स रज्जो महादानं

अगम'कखायति, वेस्सन्तरस्स महाराज रञ्जो महादाने दीयमाने सत्तक्खत्तुं महापथवी कम्पिता'ति ॥

[३९] अच्छरियं भन्ते नागसेन बुद्धानं । अब्भुतं भन्ते नागसेन बुद्धानं, यं तथागतो बोधिसत्तो [119] समानो असमो लोकेन एवं-खन्ति एवंचित्तो एवंअधिमुत्ति एवंअधिष्णायो । बोधिसत्तानं भन्ते नागसेन परक्कमो दक्खापितो पारमी च जिनानं भिय्यो ओभासिता, चरियं चरतो पि ताव तथागतस्स सदेवके लोके सेट्ठभावो अनुदस्सितो । साधु भन्ते नागसेन, थोमितं जिनसासनं, जोतिता जिनपारमी, छिन्ना तिथियानं वादगण्ठि, भिन्ना परप्पवादकुम्भा, पञ्चो गम्भीरो उत्तानीकतो, गहनं अगहनं कतं, सम्मा लद्धं जिनपुत्तानं निब्बाहनं, एवमे'तं गणिवरपवर, तथा सम्पटिच्छमी'ति ॥

[४०] भन्ते नागसेन, तुम्हे एवं भणथ—सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि दिन्नानि, अन्धस्स सतो पन दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानी'ति । एतं पि वचनं सकसटं सनिग्गहं सदोसं । हेतुसमुग्घाते अहेतुस्मि अवत्थुस्मि न'त्थि दिब्बचक्खुस्स उप्पादो'ति सुत्ते वुत्तं ॥ यदि भन्ते नागसेन सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि दिन्नानि, तेन हि पुन दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानी'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि दिब्बचक्खूनि उप्पन्नानि, तेन हि सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि दिन्नानी'ति यं वचनं तं पि मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो गण्ठितो पि गण्ठितरो, वेधतो पि वेधतरो, गहनतो पि गहनतरो, सो तत्रा'नुप्पत्तो । तत्थ छन्दमभिजनेहि निब्बाहनाय परप्पवादानं निग्गहाया'ति ॥ दिन्नानि महाराज सिविराजेन याचकस्स चक्खूनि, तत्थ मा विमर्ति उप्पादेहि । पुन दिब्बानि च चक्खूनि उप्पन्नानि, तत्था'पि च मा विमर्ति जनेही'ति ॥ अपि नु खो भन्ते नागसेन हेतुसमुग्घाते

अहेतुस्मि अवत्युम्हि दिव्वचक्खु उप्पज्जती'ति ? ॥ नहि महाराज'ति ॥
किं पन भन्ते [120] एत्थ कारणं येन कारणेन हेतुसमुग्घाते अहेतुस्मि
अवत्युस्मि दिव्वचक्खु उप्पज्जति । इद्ध ताव कारणेन मं सज्जापेही'ति ॥

[४१] किं पन महाराज अत्थि लोके सच्चं नाम येन सच्चवादिनो
सच्चकिरियं करोन्ती'ति ॥ आम भन्ते अत्थि लोके सच्चं नाम, सच्चेन भन्ते
नागसेन सच्चवादिनो सच्चकिरियं कत्वा देवं वस्सापेन्ति, अग्गि निब्बापेन्ति,
विसं पटिहनन्ति, अज्जं पि विविधं कत्तब्बं करोन्ती'ति ॥ तेन हि महा-
राज युज्जति समेति — सिविराजस्स सच्चबलेन दिव्वचक्खूनि उप्पन्नानी'ति,
सच्चबलेन महाराज अवत्युम्हि दिव्वचक्खु उप्पज्जति, सच्चं येव
तत्थ वत्थु भवति दिव्वचक्खुस्स उप्पादाय । यथा महाराज ये केचि
सिद्धा सच्चम'नुगायन्ति — महामेघो पवस्सतू'ति, तेसं सह सच्चम'नुगी-
तेन महामेघो पवस्सति । अपि नु खो महाराज अत्थि आकासे वस्सहेतु
सन्निचितो येन हेतुना महामेघो पवस्सती'ति ॥ नहि भन्ते, सच्चं येव तत्थ
हेतु भवति महतो मेघस्स पवस्सनाया'ति ॥ एवमे'व खो महाराज न'त्थि
तस्स पकतिहेतु, सच्चं येवे'त्थ वत्थु भवति दिव्वचक्खुस्स उप्पादाया'ति ॥

[४२] यथा वा पन महाराज ये केचि सिद्धा सच्चम'नुगायन्ति—जलि-
तपज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो पटिनिवत्ततू'ति, तेसं सह सच्चम'नुगीतेन जलि-
तपज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो खणेन पटिनिवत्तति, अपि नु खो महाराज
अत्थि तस्मि जलितपज्जलिते महाअग्गिक्खन्धे हेतु सन्निचितो येन हेतुना
जलितपज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो खणेन पटिनिवत्तती'ति ? ॥ नहि भन्ते,
सच्चं येव तत्थ वत्थु होति तस्स जलितपज्जलितस्स महाअग्गिक्खन्धस्स
खणेन पटिनिवत्तनाया'ति ॥ एवमे'व खो महाराज न'त्थि तस्स पकतिहेतु,
सच्चं येव तत्थ वत्थु भवति दिव्वचक्खुस्स उप्पादाया'ति ॥

[४३] यथा वा पन महाराज ये केचि सिद्धा सच्च-[121]-मनुगायन्ति विसं हलाहलं अगदं भवतू'ति, तेसं सह सच्चगीतेन विसं हलाहलं खणेन अगदं भवति, अपि नु खो महाराज अत्थि तस्मिं हलाहलविसे हेतु सन्निचितो येन हेतुना विसं हलाहलं खणेन अगदं भवती'ति ? ॥ नहि भन्ते, सच्चं येव तत्थ हेतु भवति विसस्स हलाहलस्स खणेन पटिघाताया'ति ॥ एवमे'व खो महाराज विना पकतिहेतुं सच्चं येवे'त्थ कथु भवति दिब्बचक्खुस्स उप्पादाया'ति ॥

[४४] चतुन्नं पि महाराज अरियसच्चानं पटिवेधाय न'त्थ'ञ्जं चक्खु, सच्चं कथुं कत्वा चत्तारि अरियसच्चानि पटिविञ्जन्ती'ति ॥

अत्थि महाराज चीनविसये चीनराजा । सो महासमुदे बलिं कातुकामो^{२८} चतुमासे चतुमासे सच्चकिरियं कत्वा सीहरथेन अन्तो महासमुदे योजनं पविसति, तस्स रथसीसस्स पुरतो पुरतो महावारिक्खन्धो पटिक्कमति, निक्खन्तस्स पुन ओत्थरति । अपि नु खो महाराज सो महासमुदो सदेवमनुस्सेन पि लोकेन पकतिकायबलेन सक्का पटिक्कमापेतुं'ति ? ॥ अति परित्ते पि भन्ते तळ्ळके उदकं न सक्का देवमनुस्सेन पि लोकेन पकतिकाय-बलेन पटिक्कमापेतुं, किं पन महासमुदे उदकं'ति ॥ इमिना पि महाराज कारणेन सच्चबलं जातब्बं न'त्थि तं ठानं यं सच्चेन न पत्तब्बं'ति ॥

[४५] नगरे महाराज पाटलिपुत्ते असोको धम्मराजा सनेगमजान-पदअमच्चभटबलमहामत्तेहि परिवुतो गङ्गानदिं नवसलिलसम्पुण्णं समतित्थिकं^{२९} सम्भरितं पञ्चयोजनसतायामं योजनपुथुलं सन्दमानं दिस्वा अमच्चे एवमाह'—अत्थि कोचि भणे समत्थो^{३०} इमं महानदिं पटिसोतं सन्दापेतुं'ति ॥ अमच्चा आहंसु—दुक्करं देवा'ति । तस्मिं येव गङ्गाकूले ठिता बिन्दुमती^{३१}

२८ कीळितुकामो B. २९ समतित्थिकं TC. ३० T adds after this यो.

३१ बन्धुमती B.

नाम गणिका अस्सोसि—रज्जा किर [122] एवं वुत्तं—सक्का नु खो महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेतुं'ति । सा एवमाह—अहं हि नगरे पाटलिपुत्ते गणिका रूपू'पजीविनी अन्तिमजीविका, मम ताव राजा सच्चकिरियं पस्सतू'ति । अथ सा **सच्चकिरियं** अकासि । सह तस्सा सच्चकिरियाय खणेन सा महागङ्गा गळगळन्ती पटिसोतं सन्दित्थ, महतो जनकायस्स पस्सतो । अथ राजा गङ्गाय आवट्टज्जमिवेगजनितं हलाहलसदं सुत्वा विग्हितो अच्छरियब्भुतजातो अमच्चे एवमाह—किस्सा'यं भणे महागङ्गा पटिसोतं सन्दती'ति ॥ बिन्दुमती महाराज गणिका तव वचनं सुत्वा सच्चकिरियं अकासि, तस्सा सच्चकिरियाय महागङ्गा उब्भमुखा सन्दती'ति । अथ संविग्गहदयो राजा तुरित-तुरितो सयं गन्त्वा तं गणिकं पुच्छि—सच्चं किर जे तया सच्चकिरियाय अयं गङ्गा पटिसोतं सन्दापिता'ति ॥ आम देवा'ति ॥ राजा आह—किं ते तत्थ बलं अत्थि को वा ते वचनं आदियति अनुम्मत्तो, केन त्वं बलेन इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेसी'ति ? । सा आह—**सच्चबलेना**'हं महाराज इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेसि'ति ॥ राजा आह—किं ते सच्चबलं अत्थि चोरिया धुत्तिया असतिया छिन्निक्काय पापिया भिन्नसीमाय^{३२} अतिक्कन्तिक्काय अन्धजनपलोभिकाया'ति ? ॥ सच्चं महाराज तादिसिका अहं, तादिसिकाय पि मे महाराज सच्चकिरिया अत्थि, याया'हं इच्छमाना सदेवकं पि लोकं परिवत्तेय्य'ति ॥ राजा आह—कतमा पन सा होति सच्चकिरिया, इद्ध मं सा-वेही'ति^{३३} । यो मे महाराज धनं देति खत्तियो वा ब्राह्मणो वा वेस्सो वा सुद्धो वा अज्जो वा कोचि तेसं समकं येव उपट्टहामि । खत्तियो'ति विस्सेसो नत्थि, सुद्धो'ति अतिमज्जना नत्थि, **अनुनयपटिघविप्पमुत्ता** धनसा-मिकं परिचरामि, एसा मे देव सच्चकिरिया, याया'हं इमं महागङ्गं पटिसोतं सन्दापेसि'ति ॥

[४६] इति पि महाराज सच्चे ठिता न किञ्चि अत्थं न विन्दन्ति । दिन्नानि च महाराज सिविराजेन याचकस्स [123] चकखूनि दिब्बचकखूनि च उप्प-
न्नानि, तं च सच्चकिरियाय । यं पन सुत्ते वुत्तं—मंसचकखुस्मि नट्टे अहेतुस्मि
अवत्थुग्धि न'त्थि दिब्बचकखुस्स उप्पादो'ति । तं भावनामयं चकखुं
सन्धाय वुत्तं'ति एवमे'तं महाराज धारेही'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन
सुनिब्बेठितो पञ्चो, सुनिद्धितो निग्गहो, सुमदिता परप्पवादा, एवमेतं
तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४७] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता तिण्णं खो पन
भिक्खवे सन्निपाता गम्भस्स अवक्कन्ति होति—इध मातापितरो च
सन्निपतिता होन्ति, माता च उतुनी होति, गन्धब्बो च पच्चु-
पट्ठितो होति । इमेसं खो भिक्खवे तिण्णं सन्निपाता गम्भस्स अवक्कन्ति
होती'ति । असेसवचनमेतं, निस्सेसवचनमेतं, निप्परियायवचनमेतं,
अरहस्सवचनमेतं, सदेवमनुस्सानं मज्झे निसीदित्वा भणितं । अयं च द्वित्रं
सन्निपाता गम्भस्स अवक्कन्ति दिस्सति दुक्कूलेन तापसेन पारिकाय
तापसिया उतुनीकाले दक्खिणेन हत्थ'ङ्गुटेन नाभि परामट्ठा, तस्स तेन
नाभिपरामसनेन सामकुमारो निब्बत्तो । मातङ्गेना पि इसिना ब्राह्मण-
कज्जाय उतुनीकाले दक्खिणेन हत्थ'ङ्गुटेन नाभि परामट्ठा, तस्स तेन नाभि-
परामसनेन मण्डव्यो माणवको निब्बत्तो'ति । यदि भन्ते नागसेन भगवता
भणितं तिण्णं खो पन भिक्खवे सन्निपाता गम्भस्स अवक्कन्ति होती'ति,
तेन हि सामो च कुमारो मण्डव्यो च माणवको उभो पि ते नाभिपरामस-
नेन निब्बत्ता'ति यं वचनं, तं मिच्छा ॥ यदि भन्ते नागसेन भणितं
सामो च कुमारो मण्डव्यो च माणवको नाभिपरामसनेन निब्बत्ता'ति
तेन हि तिण्णं खो पन भिक्खवे सन्नि-[124]-पाता गम्भस्स अवक्कन्ति
होती'ति यं वचनं तं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो सुगम्भीरो

सुनिपुणो विसयो बुद्धिमन्तानं, सो तत्रा'नुपपत्तो, छिन्द विमतिपथं । धारेहि
जाणवरपज्जोत'ति ॥

[४८] भासितं पे'तं महाराज भगवता—तिण्णं खो पन भिक्खवे
सन्निपाता अब्भस्स अवक्कन्ति होति—इध मातापितरो च सन्निपतिता
होन्ति, माता च उतुनी होति, गन्धब्बो च पच्चुपट्टितो होति; एवं तिण्णं
सन्निपाता गब्भस्स अवक्कन्ति होती'ति । भणितं च—सामो च कुमारो,
मण्डब्यो च माणवको नाभिपरामसनेन निब्बत्ता'ति ॥ तेन हि भन्ते नाग-
सेन येन कारणेन पञ्चो सुविनिच्छितो होति तेन कारणेन मं सज्जापेही'ति ॥
सुतपुब्बं पन तया महाराज सङ्किच्चो च कुमारो इसिसिङ्गो च
तापसो थेरो च कुमारकस्सपो इमिना नाम ते निब्बत्ता'ति ॥ आम
भन्ते सूयति, अब्भुगता तेसं जाति—द्वे मिग्घेनुयो ताव उतुनीकाले
द्विन्नं तापसानं पस्सावट्टानं आगन्वा ससम्भवं पस्सावं पिप्पिसु, तेन पस्साव-
सम्भवेन सङ्किच्चो च कुमारो इसिसिङ्गो च तापसो निब्बत्ता । थेरस्स उदायिस्स
भिक्खुनु'पस्सयं उपगतस्स रत्तचित्तेन भिक्खुनिया अङ्गजातं उपनिज्झायन्तस्स
सम्भवं कासावे मुच्चि । अथ खो आयस्सा उदायि तं भिक्खुनि एतद'वोच
—गच्छ भगिनि उदकं आहर, अन्तरवासकं धोविस्सामी'ति ॥ रे'य्य अहमेव
धोविस्सामी'ति ॥ ततो सा भिक्खुनी उतुनीसमये तं सम्भवं एकदेसं
मुखेन अग्गहेसि, एकदेसं अङ्गजाते पक्खिपि, तेन थेरो कुमारकस्सपो
निब्बत्तो'ति, एवं जनो आहा'ति ॥ अपि नु खो त्वं महाराज सदहसि
तं वचनं'ति ? ॥ आम भन्ते, बलवं तत्थ मयं कारणं उपलभाम येन मयं
कारणेन सदहाम—इमिना कारणेन निब्बत्ता'ति । किं पने'त्थ महाराज
कारणं'ति ॥ [125] सुपरिकम्मकते भन्ते कलले बीजं निपतित्वा खिप्पं
संविस्सहती'ति ॥ आम महाराजा'ति ॥ एवमे'व खो भन्ते सा भिक्खुनी उतुनी
समाना सण्ठिते कलले रुद्धिरे पच्छिन्नवेगे ठपिताय धातुया तं सम्भवं गहेत्वा

तस्मि कलले पक्खिपि, तेन तस्सा गब्भो सण्ठासि । एवं तथ कारणं पच्चेम तेसं निब्बत्तिया'ति ॥ एवमेतं महाराज तथा सम्पटिच्छामि—योनिष्पवे-
सेन गब्भो सम्भवती'ति । सम्पटिच्छसि पन त्वं महाराज थेरस्स कुमारकस्सपस्स
गब्भा'वक्कमनं'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ साधु महाराज पच्चा'गतो सि मम विसयं
एकविधेन पि गब्भा'वक्कन्ति कथयन्तो ममा'नुबलं भविस्ससि । अथ या पन ता
द्वे मिगधेनुयो पस्सावं पिबित्वा गब्भं पटिलमिंसु, तासं त्वं सदहसि गब्भस्सा'
वक्कामनं'ति ॥ आम भन्ते'यं किञ्चि भुत्तं पीत खायितं लेहितं सब्बं तं कललं-ओ-
सरति, ठानगतं वुड्ढिमापज्जति । यथा भन्ते नागसेन या काचि सरिता
नाम सब्बा ता महासमुदं ओसरन्ति, ठानगता वुड्ढिमा'पज्जन्ति, एवमे'व
खो भन्ते नागसेन यं किञ्चि भुत्तं पीतं खायितं लेहितं सब्बं तं कललं
ओसरति, ठानगतं वुड्ढिमा'पज्जति । तेना' हं कारणेन सदहामि मुखगतेन पि
गब्भस्सा'वक्कन्ति होती'ति ॥ साधु महाराज गाब्हतं उपगतो'सि
मम विसयं, **मुखपानेन पि द्वयसन्निपातो भवति** । सङ्किच्चकुमारस्स
इसिसिङ्गस्स तापस्स थेरस्स च कुमार कस्सपस्स गब्भा'वक्कमनं सम्पटि-
च्छसी'ति ॥ आम भन्ते सन्निपातो ओसरती'ति ॥

[४९] सामो पि महाराज कुमारो मण्डव्यो च माणवको तीसु
सन्निपातेसु अन्तोगत्रा एक रसा येव पुरिमेन, तथ कारणं वक्खामि ।
दुकूलो च महाराज तापसो पारिका च तापसी उभोपि ते अरञ्जवासा
पविवेका'धिमुत्ता उत्तमत्थगवेसका, तपतेजेन ताव ब्रह्मलोकं [126]
सन्तापेसुं । तेसं तदा सक्को देवानमि'न्दो सायपातं उपट्ठानं आगच्छति । सो
तेसं गरुगतमेत्तताय उपधारेन्तो अदसा अनागतमद्धाने द्विजं पि तेसं
चक्खुनं अन्तरधानं, दिस्वा ते एवमा'ह—एकं मे भोन्तो वचनं करोथ,
साधु एकं पुत्तं जनेय्याथ, सो तुम्हाकं उपट्ठाको भविस्सति आलम्बनो

चा'ति ॥ अलं कोसिय मा एवं भणी'ति । ते तस्स तं वचनं न सम्पटि-
च्छिंसु । अनुकम्पको अत्थकामो सक्को देवानमिन्दो दुतियं पि ततियं पि
ते एवमा'ह—एकं मे भोन्तो वचनं करोथ, साधु, एकं पुत्तं जनेय्याथ । सो
तुम्हाकं उपट्ठाको भविस्सति आलम्बनो चा'ति । ततियं पि ते आहंसु—अलं
कोसिय, मा त्वं खो अम्हे अनत्थे नियोजेहि, कदा'यं कायो न भिज्जिस्सति,
भिज्जतु अयं कायो भेदनधम्मो, भिज्जन्तिया पि धरणिआ, पतन्ते पि सेल-
सिखरे, फलन्ते पि आकासे, पतन्ते पि चन्दिमसुरिये ने'व मयं लोकधम्मेहि
मिस्सयिस्साम । मा मं त्वं अम्हाकं सम्मुखभावं उपगच्छ, उपगतस्स ते
एसो विस्सासो—अनत्थचरो त्वं मज्जे'ति ॥ ततो सक्को देवानमि'न्दो तेसं
मनं अलभमानो गरुत्तो पञ्चलिको पुन याचि—यदि मे वचनं न उस्सहथ
कातुं, यदा तापसी उतुनी होति पुप्फवती तदा त्वं भन्ते
दक्खिणेन हत्थङ्कुटेन नाभि परामसेय्या'सि, तेन सा गम्भं लच्छति, सन्नि-
पातो येवे'स गम्भावक्कन्तिया'ति ॥ सक्कोम'हं कोसिय तं वचनं कातुं,
न तावतकेन अम्हाकं तपो भिज्जति, होतू'ति सम्पटिच्छिंसु । ताय च
पन वेलाय देवभवने अत्थि देवपुत्तो उस्सन्नकुसलमूलो खीणायुको,
आयुक्खयप्पत्तो यदिच्छकं समत्थो ओक्कमितुं, अपि चक्कवत्तिकुले पि ।
अथ सक्को देवानमि'न्दो तं देवपुत्तं उपसङ्कमित्वा एवमा'ह—एहि खो
मारिस, सुप्पभातो ते दिवसो, अत्थसिद्धि उपगता, यम'हं ते उपट्ठानमा'गमिं,
रमणीये ते ओक्कासे वासो भविस्सति, [127] पतिरूपे कुले पटिसन्धि
भविस्सति, सुन्दरेहि मातापितूहि वड्ढेतब्बो भविस्ससि, एहि मे वचनं करो-
ही'ति याचि । दुतियं पि ततियं पि याचि सिरसि पञ्चलिकतो । ततो देवपुत्तो
एवमा'ह—कतमं तं मारिस कुलं यं त्वं अभिक्खणं कित्तयसि पुनप्पुनं'ति ॥
दुकूलो च तापसो, **पारिका** च तापसी'ति ॥ सो तस्स वचनं सुत्वा तुट्ठो
सम्पटिच्छि—साधु मारिस, यो तव छन्दो सो होतु । आकङ्खमानो अहं मारिस

पथिते कुले उप्पज्जेयं, किम्हि कुले उप्पज्जामि, अण्डजे वा जलाबुजे वा संसेदजे वा ओपपातिके वा'ति । जलाबुजाय मारिस योनिया उप्पज्जाही' ति ॥ अथ सक्को देवानमि'न्दो उप्पत्तिदिवसं विगणत्वा दुकूलस्स तापसस्स आरोचेसि—असुकरिंम नाम दिवसे तापसी उतुनी भविस्सति पुप्फवती, तदा त्वं भन्ते दक्खिणेन हत्थङ्गुटेन नाभिं परामसेय्यासी'ति ॥ तस्मिं महाराज दिवसे तापसी च उतुनी पुप्फवती अहोसि, देवपुत्तो च तत्थु'पगतो पच्चुपट्ठितो अहोसि, तापसो च दक्खिणेन हत्थङ्गुटेन ताप-सिया नाभिं परामसि । इति ते तयो सन्निपाता अहेसुं । नाभिपरामसनेन तापसिया रागो उदपादि । सो पन'स्सा रागो नाभिपरामसनं पटिच्च मा त्वं सन्निपातं अज्झाचारमे'व मज्जि । उहसनं पि सन्निपातो, उल्लपनं पि सन्नि-पातो, उपनिज्झायनं पि सन्निपातो, पुब्बभागभावतो रागस्स उप्पादाय आमसनेन सन्निपातो जायति, सन्निपाता ओक्कमनं होती'ति । अनज्झा-चारे पि महाराज परामसनेन गब्भा'वक्कन्ति होति । यथा महाराज अग्नि जलमानो अपरामसनो पि उपगतस्स सीतं व्यपहन्ति, एवमे'व खो महाराज अनज्झाचारे पि परामसनेन गब्भा'वक्कन्ति होति ॥

[५०] चतुन्नं महाराज वसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति—
कम्मवसेन, योनिवसेन कुलवसेन आयाचनवसेन । अपि च सव्वे पे'ते सत्ता कम्मसम्भवा कम्मसमु-[128]-द्वाना ॥ कथं महाराजं कम्मवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ? उस्सन्नकुसलमूला महाराज सत्ता यदिच्छकं उप्पज्जन्ति, खत्तिमहासालकुले वा ब्राह्मणमहासालकुले वा गहपति-महासालकुले वा देवेषु वा अण्डजाय योनिया जलाबुजाय वा योनिया संसेदजाय वा योनिया ओपपातिकाय वा योनिया । यथा महाराज पुरिसो अड्डो महद्दनो महाभोगो पट्टतजातरूपरजतो पट्टतवित्तूपकरणो पट्टतध-नधञ्जो पट्टतजातिपक्खो दासि वा दासं वा खेत्तं वा वत्थुं वा गामं

वा निगमं वा जनपदं वा यं किञ्चि मनसा अभिपथितं यदिच्छकं द्विगु-
णतिगुणं पि धनं दत्वा किणाति, एवमे'व खो महाराज उस्सनकुसलमूला
सत्ता यदिच्छकं उपज्जन्ति, खत्तियमहासालकुले वा ब्राह्मणमहासालकुले
वा गहपतिमहासालकुले वा देवेषु वा अण्डजाय वा योनिया जलाबुजाय
वा योनिया संसेदजाय वा योनिया ओपपातिकाय वा योनिया । एवं
कम्मवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ॥

[५१] कथं योनिवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ? । कुक्कुटानं
महाराज वातेन गब्भा'वक्कन्ति होति, बलाकानं मेघसदेन गब्भा'वक्कन्ति होति,
सब्बे पि देवा अगब्भसेय्यका सत्ता येव, तेसं नाना वण्णेन गब्भा'वक्कन्ति
होति । यथा महाराज मनुस्सा नानावण्णेन महिया चरन्ति, केचि पुरतो
पटिच्छादेन्ति, केचि पच्छतो पटिच्छादेन्ति, केचि नग्गा होन्ति, केचि
भण्डू होन्ति सेतपट्ठरा, केचि मोळिवद्वा होन्ति, केचि भण्डू कासावव-
सना होन्ति, केचि कासाववसना मोळिवद्वा होन्ति, केचि जटिनो वाक-
चीरा होन्ति, केचि चम्मवसना होन्ति, केचि रस्मयो निवासेन्ति; सब्बे
पे'ते मनुस्सा नानावण्णेन महिया चरन्ति । एवमे'व खो महाराज सत्ता येव
ते सब्बे, तेसं नानावण्णेन गब्भा'वक्कन्ति होन्ति । एवं योनिवसेन सत्तानं
गब्भा'वक्कन्ति होति ॥

[५२] कथं कुलवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ? । कुलं नाम
महाराज चत्तारि कुलानि—अण्डजं जलाबुजं [129] संसेदजं ओपपातिकं ।
यदि तत्थ गन्धब्बो यतो कुत्तोचि आगन्वा अण्डजे कुले उप्पज्जति
सो तत्थ अण्डजो होति । पे० । जलाबुजे कुले, संसेदजे कुले, ओपपातिके
कुले उप्पज्जति सो तत्थ ओपपातिको होति, तेसु तेसु कुलेसु तादिसा येव
सत्ता सम्भवन्ति । यथा महाराज हिमवति नेरुपब्बतं ये केचि मिगपक्खि-
नो उपेन्ति, सब्बे ते सक्कवण्णं विजहित्वा सुवण्णवण्णा होन्ति, एवमे'व खो

महाराज यो कोचि गन्धर्वो यतो कुतो चि आगन्त्वा अण्डजं योनिं उपगन्त्वा सभाववण्णं विजहित्वा अण्डजो होति । पे । जरायुजं, संसेदजं, ओपपातिकं योनिं उपगन्त्वा सभाववण्णं विजहित्वा ओपपातिको होति । एवं कुलवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ॥

[५३] कथं आयाचनवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ? । इध महाराज कुलं होति अपुत्तकं बहुसापतेय्यं सद्धं पसन्नं सीलवन्तं कल्याणधम्मं तपनिस्सितं, देवपुत्तो च उस्सन्नकुसलमूलो चवनधम्मो होति, अथ सक्को देवानमिन्दो तस्स कुलस्स अनुकम्पाय तं देवपुत्तं आयाचति— पणिधेहि मारिस्स असुकस्स कुलस्स महेसिया कुच्छिं'ति । सो तस्स आयाचनहेतु तं कुलं पणिधेति ॥ यथा महाराज मनुस्सा पुञ्जकामा समणं मनोभावनीयं आयाचित्वा गेहं उपनेन्ति—अयं उपगन्त्वा सव्वस्स कुलस्स सुखावहो भविस्सती'ति एवमे'व खो महाराज सक्को देवानमिन्दो तं देवपुत्तं आयाचित्वा तं कुलं उपनेति । एवं आयाचनवसेन सत्तानं गब्भा'वक्कन्ति होति ॥

[५४] सामो महाराज कुमारो सक्केन देवानमिन्देन आयाचितो पारिकाय तापसिया कुच्छि ओक्कन्तो । सामो महाराज कुमारो कतपुञ्जो, मातापितरो सीलवन्तो कल्याणधम्मो, आयाचको समथो, तिण्णं चेतोपणिधिया सामो कुमारो निव्वत्तो । इध महाराज नयकुसलो पुरिसो सुकट्ठे अनूपखेत्ते बीजं रोपेय्य, अपि नु तस्स बीजस्स अन्तरायं विवज्जेन्तस्स बुड्डिया कोचि अन्तरायो भवे-[१३०]-य्या'ति ॥ नहि भन्ते, निरुपघातं भन्ते बीजं सिपं संविरुहेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज सामो कुमारो मुत्तो उप्पन्नन्तरायेहि तिण्णं चेतोपणिधिया निव्वत्तो । अपि नु खो महाराज सुतपुब्बं तया इसीनं मनोपदोसेन इद्धो फीतो महाजनपदो सजनो समुच्छिन्नो'ति ? ॥ आम भन्ते, सूयति महिया — दण्डकारञ्जं,

मेङ्गारञ्जं कालिङ्गारञ्जं मातङ्गारञ्जं, सब्जं तं अरञ्जं अरञ्जभूतं, सब्बे पे'ते जनपदा इसीनं मनोपदोसेन खयं गता'ति ॥ यदि महाराज तेसं मनोपदोसेन सुसमिद्धा जनपदा उच्छिज्जन्ति, अपि नु खो तेसं मनोपसादेन किञ्चि निब्बत्तेय्या'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज सामो कुमारो तिण्णं बलवन्तानं चेतोपसादेन निब्बत्तो इसिनिम्मितो देवनिम्मितो पुञ्जनिम्मितो'ति—एवमे'तं महाराज धारेहि । तयो इमे महाराज देवपुत्ता सक्केन देवानं इन्देन आयाचितं कुलं उप्पन्ना, कतमे तयो—सामो कुमारो, महापनादो, कुसराजा, तयो पे'ते बोधिसत्ता'ति ॥ सुनिदिट्ठा भन्ते नागसेन गम्भा'वक्कन्ति, सुकथितं कारणं, अन्धकारे आलोको कतो, जटा विजटिता, निच्छुद्धा परप्पवादा, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[५५] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—पञ्चे'व दानि आनन्द वस्ससतानि सद्दम्मो ठस्सती'ति ॥ पुन च परिनिब्बानसमये सुभदेन परिव्वाजकेन पञ्चं पुट्टेन भगवता भणितं—इमे च सुभद भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुञ्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा'ति । अनवसेसवचनमि'दं, निरवसेसवचनमि'दं, निप्परियायवचनमि'दं यदि भन्ते नागसेन तथागतेन भणितं—पञ्चे'व दानि वस्ससतानि सद्दम्मो ठस्सती'ति, तेन हि—असुञ्जो लोको अरहन्तेहि [131] अस्सा'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं—असुञ्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा' ति, तेन हि—पञ्चेव दानि आनन्द वस्ससतानि सद्दम्मो ठस्सती'ति तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो गहनतो पि गहनतरो, बलवतो पि बलवतरो, गण्ठितो पि गण्ठितरो, सो तवा'नुप्पत्तो, तत्थ ते आणबलविप्फारं दस्सेहि, मकरो विय सागरब्भन्तरगतो'ति ॥

[५६] भासितं पे'तं महाराज भगवता—पञ्चे'व दानि आनन्द वस्ससतानि सद्दम्मो ठस्सती'ति । परिनिब्बानसमये च सुभदस्स परि-

व्वाजकस्स भणितं—इमे च सुभद भिक्खू सम्मा विहरेयुं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा'ति । तं च पन महाराज भगवतो वचनं नानत्थं चे'व होति नानाव्यञ्जनं च । अयं सासनपरिच्छेदो अयं पटिपत्ति परिदीपना'ति दूरं विवज्जिता ते उभो अज्जमज्जं । यथा महाराज नभं पथवितो दूरं विवज्जितं, निरयं सगगतो दूरं विवज्जितं, कुसलं अकुसलतो दूरं विवज्जितं, सुखं दुक्खतो दूरं विवज्जितं, एवमे'व खो महाराज ते उभो अज्जमज्जं दूरं विवज्जिता । अपि च महाराज मा ते पुच्छा मोघा अस्स, रसतो ते संसन्देत्वा कथयिस्सामि । पञ्चेव दानि आनन्द वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती'ति यं वचनं भगवा आह, तं खयं परिदीपयन्तो सेसकं पारिच्छिन्दि — वस्ससहस्सं आनन्द सद्धम्मो तिष्ठेय्य सचे भिक्खुणियो न पब्बाजेयुं, पञ्चेव दानि आनन्द वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती'ति । अपि नु खो महाराज भगवा एवं वदन्तो सद्धम्मस्स अन्तरधानं वा वदेति अभिस्समयं पटिक्कोसती'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ नट्ठं महाराज परिकित्तयन्तो सेसकं परिदीपयन्तो पारिच्छिन्दि । यथा महाराज पुरिसो नट्टायिको सब्बसेसकं गहेत्वा जनस्स परिदीपेय्य—एत्तकं मे भण्डं नट्ठं, इदं [132] सेसकं'ति, । एवमे'व खो महाराज भगवा नट्ठं परिदीपयन्तो सेसकं देवमनुस्सानं कथेसि—पञ्चे'व दानि आनन्द वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती'ति । यं पन महाराज भगवता भणितं—पञ्चे'व दानि आनन्द वस्ससतानि सद्धम्मो ठस्सती'ति, **सासनपरिच्छेदो** एसो । यं पन परिनिब्बानसमये सुभदस्स परिब्बाजकस्स समणे परिकित्तयन्तो आह—इमे च सुभद भिक्खू सम्मा विहरेयुं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा'ति, **पटिपत्ति-परिदीपना** एसा । त्वं पन तं परिच्छेदं च परिदीपनं च एकरसं करोसि । यदि पन ते छन्दो एकरसं कत्वा कथयिस्सामि, साधुकं सुणोहि मनसि-करोहि अविमनमानसो ॥

[५७] इध महाराज, तळाको भवेय्य नवसलिलसम्पुण्णो समुखमुत्तरियमानो परिच्छिन्नो परिवट्टुमकतो, अपरियादिण्णे येव तस्मिं तळाके उदकू-परि महामेघो अपरापरं अनुप्पबन्धन्तो अतिवस्सेय्य, अपि नु खो महाराज तस्मिं तळाके उदकं परिकम्बयं परियादानं गच्छेय्या'ति ? ॥ नहि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ मेघस्स भन्ते ? अनुप्पबन्धनताया'ति ॥ एवमे'व खो महाराज जिनसासनवरसद्धम्मतळाको आचारसीलगुणवत्तपटि-पत्ति विमलनवसलिलसम्पुण्णो उत्तरियमानो भवग्गम'भिमवित्वा ठितो । यदि तथ बुद्धपुत्ता आचारसीलगुणवत्तपटिपत्ति मेघवस्सं अपरापरं अनुप्पबन्धापेय्युं अभिवस्सापेय्युं, एवमिदं जिनसासनवरसद्धम्मतळाको चिरं दीघमद्धानं तिढेय्य, अरहन्तेहि लोको असुज्जो भवेय्य । इमम'त्थं भगवता सन्धाय भासितं—इमे च सुभद भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा'ति ॥

[५८] इध पन महाराज, महति महाअग्गिक्खन्धे जलमाने अपरापरं सुक्खतिणकट्ठगोमयानि उपसंहरेय्युं, अपि नु खो महाराज अग्गिक्खन्धो निब्बा-[133]-पेय्या'ति ॥ नहि भन्ते, भिय्यो भिय्यो सो अग्गिक्खन्धो जलेय्य, भिय्यो भिय्यो पभासेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज दससहस्सग्ग्हि लोकघातुया जिनसासनवरं पि आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिया जलति पभासति । यदि पन महाराज तदुत्तरिं बुद्धपुत्ता पञ्चहि पधानिय'ङ्गेहि समन्नागता सततमप्पमत्ता पदहेय्युं, तीसु सिक्खासु छन्दजाता सिक्खेय्युं, चारित्तं च वारित्तं च सीलं समत्तं परिपूरेय्युं, एवमिदं जिनसासनवरं भिय्यो भिय्यो चिरं दीघमद्धानं तिढेय्य, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा'ति । इमम'त्थं भगवता सन्धाय भासितं—इमे च सुभद भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुज्जो लोको अरहन्तेहि अस्सा'ति ॥

[५९] इध पन महाराज, सिनिद्धसमसुमज्जितसप्पभासविमलादासं

सण्हसुखुमगेरुक्कुण्णेन अपरापरं मज्जेय्युं । अपि नु खो महाराज तस्मिं आदासे मलकहमरजोजल्लं जायेय्या'ति ? ॥ नहि भन्ते । अञ्जदत्थु विमलतरं येव भवेय्या'ति ॥ एवमे'व खो महाराज जिनसासनवरं पक्कतिनिम्मलं व्यपगतकिलेसमलरजोजल्लं । यदिदं बुद्धपुत्ता आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिसल्लेखधुतगुणेन जिनसासनवरं सल्लि-
क्खेय्युं, एवमि'दं जिनसासनवरं चिरं दीघमद्धानं तिठेय्य, असुञ्जो च लोको अहरहन्तेहि अस्सा'ति । इमम'त्थं भगवता सन्धाय भासितं—इमे च सुभद भिक्खू सम्मा विहरेय्युं, असुञ्जो लोको अहरहन्तेहि अस्सा'ति । पटि-
पत्तिमूलकं महाराज सत्थुसासनं पटिपत्तिकारणं, पटिपत्तिया अनन्तरहिताय तिठ्ठीती'ति ॥

[६०] भन्ते नागसेन, सद्धम्म'न्तरधानं'ति यं वदेसि, कतमं तं सद्धम्म'न्तरधानं'ति ॥ तीणि'मानि महाराज सासन'न्तरधानानि, कत-
मानि तीणि—अधिगम'न्तरधान, पटिपत्त'न्तरधानं, लिङ्ग'न्तरधा-[134]-नं । अधिगमे महाराज अन्तरहिते सुप्पटिपन्नस्सा पि धग्मा'भिसमयो न होति,
पटिपत्तिया अन्तरहिताय सिक्खापदपञ्चत्ति अन्तरधायति, लिङ्गं येव तिठ्ठीति, लिङ्गे अन्तरहिते पवेणु'पच्छेदो होति । इमानि खो महाराज तीणि
अन्तरधानानी'ति ॥ सुविञ्जापितो भन्ते नागसेन पञ्चो गम्भीरो उत्तानीकतो, गण्ठि भिन्नो, नट्टा परप्पवादा, भग्गा निप्पभा कता, त्वं
गणिवरवसभमासज्जा'ति ॥

[६१] भन्ते नागसेन, तथागतो सब्बं अकुसलं ज्ञापेत्वा सब्ब-
ञ्जुतं पत्तो, उदाहु सावसेसे अकुसले सब्बञ्जुतं पत्तो'ति ॥
सब्बं महाराज अकुसलं ज्ञापेत्वा भगवा सब्बञ्जुतं पत्तो ।
न'त्थि भगवतो सेसकं अकुसलं'ति ॥ किं पन भन्ते दुक्खा वेदना तथा-
गतस्स काये उप्पन्नपुञ्चा' ति ? ॥ आम महाराज, राजगहे भगवतो पादो सक-

लिकाय खतो, लोहितपक्खन्दिकाबाधो उप्पन्नो, काये अभिसन्ने जीवकेन विरेचको^{३६} कारितो, वाता'बाधे उप्पन्ने उपट्ठाकेन थरेन उण्होदकं परि-
यिट्ठ'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन तथागतो सब्बं अकुसलं ज्ञापेत्वा सब्ब-
ज्जुतं पत्तो, तेन हि भगवतो पादो सकलिकाय खतो, लोहितपक्खन्दिका
च आबाधो उप्पन्नो'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि तथागतस्स पादो सक-
लिकाय खतो, लोहितपक्खन्दिका च आबाधो उप्पन्नो, तेन हि—तथा-
गतो सब्बं अकुसलं ज्ञापेत्वा सब्बज्जुतं पत्तो'ति, तं पि वचनं मिच्छा, नत्थि
भन्ते विना कम्मेन वेदयितं, सब्बं तं वेदयितं कम्ममूलकं, तं कम्मेनेव
वेदयति । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बा-
हितव्वो^{३७}ति ॥

[६२] न हि महाराज, सब्बं तं वेदयितं कम्ममूलकं । अट्ठहि
महाराज कारणेहि वेदयितानि उप्पज्जन्ति, येहि कारणेहि पुथुसत्ता
वेदना वेदियन्ति, कतमेहि अट्ठहि ? । वातसमुद्धानानि पि खो महाराज
इधे'कच्चानि [135] वेदयितानि उप्पज्जन्ति, पित्तसमुद्धानानि पि खो
महाराज । पे । सेम्हसमुद्धानानि पि खो महाराज । पे । सन्निपातिकानि
पि खो महाराज । पे । उतुपरिणामजानि पि खो महाराज । पे । विस-
मा'हारजानि पि खो महाराज । पे । ओपक्कमिकानि पि खो महाराज । पे ।
कम्मविपाकजानि पि खो महाराज इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । इमेहि
खो महाराज अट्ठहि कारणेहि पुथुसत्ता वेदना वेदियन्ति । तत्थ ये ते
सत्ते कम्मं विबाधति ते इमे सत्ता कारणं पटिब्राहन्ति, तेसं तं वचनं
मिच्छा'ति ॥ भन्ते नागसेन, यच्च वातिकं यच्च पित्तिकं यच्च सेम्हिकं यच्च

३६ विरेको TC.

३७ निब्बायितव्वो B.

सन्निपातिकं यञ्च उतुपरिणामजं यञ्च विसमा'हारजं यञ्च ओपक्कमिकं सब्बे ते कम्मसमुद्धाना येव, कम्मेने'व ते सब्बे सम्भवन्ती'ति ॥ यदि महाराज ते पि सब्बे कम्मसमुद्धाना व आवाधा भवेय्युं, न तेसं कोट्टास्तो लक्खणानि भवेय्युं । वातो खो महाराज कुप्पमानो **दसविधेन** कुप्पति—सीतेन, उण्हेन, जिघच्छाय, पिपासाय, अतिभुत्तेन, ठानेन, पधानेन, आधावनेन, उपक्कमेन, कम्मविपाकेन । तत्र ये ते नवविधा, न ते अतीते न अनागते, वत्तमानके भवे उप्पज्जन्ति, तस्मा न वत्तब्बा—कम्मसम्भवा सञ्चा वेदना'ति । पित्तं महाराज कुप्पमानं **तिविधेन** कुप्पति—सीतेन, उण्हेन, विसमभोजनेन । सेम्हं महाराज कुप्पमानं **तिविधं** कुप्पति—सीतेन, उण्हेन, अन्नपानेन । यो च महाराज वातो, यञ्च पित्तं, यञ्च सेम्हं तेहि तेहि कारणेहि कुप्पित्वा मिस्सीहुत्वा सकं वेदनं आकड्ढति । उतुपरिणामजा महाराज वेदना उतुपरिणामेन उप्पज्जति, विसमाहारजा वेदना विसमाहारेन उप्पज्जति, ओपक्कमिका महाराज वेदना अत्थि किरिया, अत्थि कम्मविपाका कम्मविपाकजा वेदना पुब्बे कनेन कम्मेन उप्पज्जति । इति खो महाराज अप्पं कम्मविपाकजं, बहुतरं अवसेसं । तत्थ बाला [136] सब्बं कम्मविपाकजं येवा'ति अतिधावन्ति । तं सब्बं न सक्का विना बुद्धाणो न वक्थानं कातुं ॥

[६३] यं पन महाराज भगवतो पादो सकलिकाय खतो, तं वेदयितं ने'व वातसमुद्धानं, न पित्तसमुद्धानं, न सेम्हसमुद्धानं, न सन्निपातिकं, न उतुपरिणामजं, न विसमहारजं, न कम्मविपाकजं, **ओपक्कमिकं** येव । देवदत्तो हि महाराज बहूनि जातिसत्तसहस्सानि तथागते आघातं बन्धि । सो तेन आघातेन महतिं गरं सिलं गहेत्वा—मत्थके पातेस्सामी'ति मुञ्चि । अथ'ज्जे द्वे सेला आगन्त्वा तं सिलं तथागतं असम्पत्तं येव सम्पटि'च्छिप्पु, तासं^{३९} पहारेन **पपटिका** भिज्जित्वा भगवतो पादे रुहिरं उप्पादेसि ।

कम्मविपाकतो वा महाराज भगवतो एसा वेदना निब्बत्ता, किरियतो वा, तदुद्धं न'त्थ'ञ्जा वेदना । यथा महाराज खेतदुद्धताय वा बीजं न सम्भवति बीजदुद्धताय वा, एवमेव खो महाराज कम्मविपाकतो वा भगवतो एसा वेदना निब्बत्ता किरियतो वा, तदुद्धं न'त्थ'ञ्जा वेदना । यथा वा पन महाराज कोद्धदुद्धताय वा भोजनं विसमं परिणमति आहारदुद्धताय वा, एवमेव खो महाराज कम्मविपाकतो वा भगवतो एसा वेदना निब्बत्ता किरियतो वा, तदुद्धं न'त्थ'ञ्जा वेदना ॥

[६४] अपि च महाराज न'त्थि भगवतो कम्मविपाकजा वेदना, न'त्थि विसमाहारजा वेदना, अवसेसेहि समुद्धानेहि भगवतो वेदना उप्पज्जति । ताय च पन वेदनाय न सक्का भगवन्तं जीविता वोरोंपेतुं । निपतन्ति महाराज चातुमहाभूतिके कैँये इद्द'निद्द सुभा'सुभवेदना । इध महाराज आकासे खित्तो लेड्डु महापथविया निपतति, अपि नु खो सो महाराज लेड्डु पुब्बे कतेन महापथविया निपती'ति ? ॥ न हि भन्ते । न'त्थि सो भन्ते हेतु महापथविया येन हेतुना महापथवी कुसला'कुसलविपाकं पटिसंवेदेय्य, [137] पच्चुप्पन्नेन भन्ते अकम्मकेन हेतुना सो लेड्डु महापथवियं निपतति ॥ यथा महाराज महापथवी, एवं तथागतो दट्टब्बो, यथा लेड्डु पुब्बे अकतेन महापथवियं निपतति, एवमे'व खो महाराज तथागतस्स पुब्बे अकतेन सा सकलिका पादे निपतिता । इध पन महाराज मनुस्सा महापथविं भिन्दन्ति च खणन्ति च, अपि नु खो ते महाराज मनुस्सा पुब्बे कतेन महापथविं भिन्दन्ति च खणन्ति चा'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति । एवमे'व खो महाराज या सा सकलिका भगवतो पादे निपतिता न सा सकलिका पुब्बे कतेन भगवतो पादे निपतिता । यो पि महाराज भगवतो लोहितपक्खन्दिकाबाधो उप्पन्नो सो पि आबाधो पुब्बे

कतेन उप्पन्नो, सन्निपातिकेन उप्पन्नो । ये केचि महाराज भगवतो कायिका आवाधा उप्पन्ना न ते कम्मा'भिनिब्बत्ता, छन्नं एतेसं समुद्धानानं अज्जरतो निब्बत्ता । भासितं पे'तं महाराज भगवता—देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरलञ्चके **मोलियसीवके** वेय्याकरणे—पित्तसमुद्धानानि पि खो सीवक इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । सामं पि खो एतं सीवक वेदितब्बं—यथा पित्तसमुद्धानानि पि इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ती'ति; लोकस्स पि खो एतं सीवक सच्चसम्मत्तं यथा पित्तसमुद्धानानि पि इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ती'ति । तत्र सीवक ये ते समणब्राह्मणा एवंवादिनो एवंदिड्ढिनो—यं किञ्चा'यं पुरिस-पुगळो पटिसंवेदेति सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा सब्बं तं पुब्बे-कतहेतूही'ति, यच्च सामं आतं तच्च अतिधावन्ति, यच्च लोके सच्चसम्मत्तं तच्च अतिधावन्ति, तस्मा तेसं समणब्राह्मणानं मिच्छा'ति वदामि । सेम्हसमुद्धानानि पि खो सीवक इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ति । वातसमुद्धानानि पि खो सीवक । पे । सन्निपातिकानि पि खो सीवक । पे । उतुपरिणामजानि पि खो सीवक । पे । विसमाहारजानि^{४१} [138] पि खो सीवक । पे । ओपक्कमिकानि पि खो सीवक । पे । कम्मविपाकजानि पि खो सीवक इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ती'ति । सामं पि खो एतं सीवक वेदितब्बं—यथा कम्मविपाकजानि पि इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ति, लोकस्स पि खो एतं सीवक सब्ब-सम्मत्तं यथा कम्मविपाकजानि पि इधे'कच्चानि वेदयितानि उप्पज्जन्ति तत्र सीवक ये ते समणब्राह्मणा एवंवादिनो एवंदिड्ढिनो—यं किञ्चा'यं पुरिस-पुगळो पटिसंवेदेति सुखं वा दुक्खं वा अदुक्खमसुखं वा सब्बं तं पुब्बे कत-हेतूहि । यं च सामं आतं तं च अतिधावन्ति, यं च लोके सच्चसम्मत्तं च अति-धावन्ति, तस्मा तेसं समणब्राह्मणानं मिच्छा'ति वदामी'ति । इति पि महाराज न सब्बा वेदना कम्मविपाकजा । सब्बं महाराज अकुसलं ज्ञापेत्वा

भगवा सब्बञ्जुतं पत्तो'ति एवमे'तं धारेही'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन,
एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[६५] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—यं किञ्चि करणीयं तथागतस्स सब्बं
तं सब्बं तं बोधिया येव मूले परिनिद्धितं, न'त्थि तथागतस्स उत्तरिं करणीयं
कतस्स वा पटिचयो'ति । इदं च तेमासं पटिसल्लानं दिस्सति । यदि भन्ते
नागसेन यं किञ्चि करणीयं तथागतस्स सब्बं तं बोधिया येव मूले
परिनिद्धितं, न'त्थि तथागतस्स उत्तरिं करणीयं कतस्स वा पटिचयो । तेन
हि—तेमासं पटिसल्लीनो'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि तेमासं पटिसल्लीनो,
तेन हि—यं किञ्चि करणीयं तथागतस्स सब्बं तं बोधिया येव मूले परि-
निद्धितं'ति तं पि वचनं मिच्छ । न'त्थि कतकरणीयस्स पटिसल्लानं, सक-
रणीयस्सेव पटि-[139]-सल्लानं । यथा नाम व्याधितस्स भेसज्जेन करणीयं
होति, अब्याधितस्स किं भेसज्जेन, छातस्से'व भोजनेन करणीयं होति,
अछातस्स किं भोजनेन ? । एवमे'व खो भन्ते नागसेन न'त्थि कतकरणीयस्स
पटिसल्लानं, सकरणीयस्सेन पटिसल्लानं । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो
तवानुपपत्तो, । सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[६६] यं किञ्चि महाराज करणीयं तथागतस्स सब्बं तं बोधिया येव
मूले परिनिद्धितं, न'त्थि तथागतस्स उत्तरिं करणीयं कतस्स वा
पटिचयो । भगवा च तेमासं पटिसल्लीनो । **पटिसल्लानं** खो महाराज
बहुगुणं, सब्बे पि तथागता पटिसल्लीयित्वा सब्बञ्जुतं पत्ता । तं ते
सुकतगुणमनुस्सरन्ता पटिसल्लानं सेवन्ति । यथा महाराज पुरिसो रज्जो
सन्तिका लद्धवरो पटिलद्धसभोगो तं सुकतगुणमनुसरन्तो अपरा'परं
रज्जो उपट्टानं ण्ति, एवमे'व खो महाराज सब्बे पि तथागता पटिसल्ली-
यित्वा सब्बञ्जुतं पत्ता, तं ते सुकतगुणमनुस्सरन्ता पटिसल्लानं सेवन्ति ।
यथा वा पन महाराज पुरिसो आतुरो दुक्खितो बाब्बहिलानो भिसक्कु-

पसेवित्वा सोत्थिमनुष्यतो तं सुकतगुणमनुस्सरन्तो अपरा'परं भिसक्कमुपसेवति, एवमे'व खो महाराज सब्बे पि तथागता पटिसल्लीयित्वा सब्बञ्जुतं पत्ता, तं ते सुकतगुणमनुस्सरन्ता पटिसल्लानं सेवन्ति ॥

[६७] अट्टवीसति खो पनि'मे महाराज पटिसल्लानगुणा ये गुणे समनुपस्सन्ता तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । कतमे अट्टवीसति ? । इध महाराज पटिसल्लानं पटिसल्लीयमानं रक्खति, आयुं वड्ढेति, बलं देति, वज्जं पिदहति, अयसमपनेति, यसमुपनेति, अरतिं विनोदेति, रतिमुपपदहति, भयमपनेति, वेसारज्जं करोति, कोसज्जमपनेति, विरियमभिजनेति, रागमपनेति, दोसमपनेति, मोहमपनेति, मानं निहन्ति वितक्कं भञ्जति, चित्तं एकगं करोति, मानसं स्नेहयति,^{४२} [140] हासं जनेति, गरुक्कं करोति, लाभमुप्पादयति, नमस्सियं करोति, पीतिं पापेति, पामोज्जं करोति, सङ्कारानं सभावं दस्सयति, भवप्पटिसन्धि उग्घाटेति, सब्बसामञ्जं देति । इमे खो महाराज अट्टवीसति पटिसल्लानगुणा, ये गुणे समनुपस्सन्ता तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति ॥ अपि च खो महाराज तथागता सन्तं सुखं समापत्तिरति अनुभवितुकामा पटिसल्लानं सेवन्ति परियोसितसङ्कप्पा । चतूहि खो महाराज कारणेहि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, कतमे चतूहि ? विहारफासु-
ताय पि महाराज तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, अनवज्जगुणबहुलताय पि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, असेसअरियवीथितो पि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, सब्बबुद्धानं थुतथोमितवण्णितपसत्थतो पि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । इमेहि खो महाराज चतूहि कारणेहि तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति । इति खो महाराज तथागता पटिसल्लानं सेवन्ति, न करणीयताय न कतस्स वा^{४३} पटिचयाय, अथ खो गुणविसेसदस्साविताय तथागता पटिसल्लानं

४२ सोधयति C.

४३ T. places this in bracket.

सेवन्ती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं, तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[६८] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—तथागतस्स खो आनन्द चत्तारो इद्धिपादा भाविता बहुलीकता यानिकता वथुकता अनुद्धिता परिचिता सुसमारद्धा । आकङ्क्षमानो आनन्द तथागतो कप्पं वा तिद्देय्य कप्पा'वसेसं वा'ति । पुन च भणितं—इतो तिण्णं मासानं अच्चयेन तथागतो परिनिब्बायिस्सती'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, भगवता भणितं—तथागतस्स खो आनन्द चत्तारो इद्धिपादा भाविता । पे । कप्पा'वसेसं वा'ति; तेन हि तेमासपरिच्छेदो मिच्छा । यदि^{४४} भन्ते तथागतेन भणितं—इतो तिण्णं मासानं अच्चयेन [141] तथागतो परिनिब्बायिस्सती'ति, तेन हि—तथागतस्स खो आनन्द चत्तारो इद्धिपादा भाविता । पे । कप्पा'वसेसं वा'ति तं पि वचनं मिच्छा ॥ न'त्थि तथागतानं अट्टाने गज्जितं, अमोघवचना बुद्धा भगवन्तो तथवचना अट्टेज्जवचना । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो गम्भीरो सुनिपुणो दुन्निज्झापयो सो तवा'नुपत्तो, भिन्दे'तं दिट्ठिजालं, सो एकंसे ठपय, भिन्द परप्पवादं'ति ॥

[६९] भासितं पे'तं महाराज भगवता—तथागतस्स खो आनन्द चत्तारो इद्धिपादा भाविता । पे । कप्पा'वसेसं वा'ति तेमासपरिच्छेदो च भणितो । सो च पन कप्पो आयुकप्पो वुच्चति । न महाराज भगवा अत्तनो बलं कित्तयमानो एवमा'ह, इद्धिबलं पन महाराज भगवा परिकित्तयमानो एवमा'ह—तथागतस्स खो आनन्द चत्तारो इद्धिपादा भाविता । पे । कप्पा'वसेसं वा'ति । यथा महाराज रज्जो अस्सा'जानियो भवेय्य सीघ्रगति अनिलजवो, तस्स राजा जवबलं परिकित्तयन्तो सनेगमजानपदभटबलब्राह्मणगहपतिकमच्चजनमज्जे एवं

४४. The passage beginning with यदि is recast in C. it runs —यदि मासपरिच्छेदं (दनं ?) सच्चं तेन हि कप्पं वा तिद्देय्य कप्पावसेसं वा ति तं पि वचनं मिच्छा । B and T are identical here.

वदेय्य—आकङ्क्षमानो मे भो अयं हयवरो सागरजलपरियन्तं महिं अनु-
 विचरित्वा खणेन इधा'गच्छेय्या'ति । न च तं जवगतिं तस्सं परिसायं
 दस्सेय्य, विज्जति च खो जवो तस्स, समथो च सो खणेन सागरजलपरि-
 यन्तं महिं अनुविचरितुं । एवमे'व खो महाराज भगवा अत्तनो इद्धिबलं
 परिकित्तयमानो एवमा'ह, तं पि तेविज्जानं छल्लभिज्जानं अरहन्तानं
 विमलखीणासवानं देवमनुस्सानं च मज्झे निसीदित्वा भणितं—तथागतस्स
 खो आनन्द चत्तारो इद्धिपादा भाविता बहुलीकता यानिकता वत्थुकता
 अनुद्धिता परिचिता सुसमारद्धा । आकङ्क्षमानो आनन्द तथागतो कप्पं वा
 तिद्देय्य कप्पा'वसेसं वा'ति । विज्जति च तं महाराज इद्धिबलं भगवतो,
 समथो च भगवा इद्धिबलेन कप्पं वा ठातुं कप्पावसेसं वा । न च भगवा
 [142] तं इद्धिबलं तस्सं परियायं दस्सेति । **अनत्थिको** महाराज
भगवा सब्बभवेहि गरहिता च भगवता **सब्बभवा** । भासितं पे'तं
 महाराज भगवता—सेय्यथा पि भिक्खवे अप्पमत्तको पि गूथो दुग्गन्धो
 होति, एवमे'व खो अहं भिक्खवे अप्पमत्तं पि भवं न वण्णेमि, अन्तमसो
 अच्छरासङ्घातमत्तम्पी'ति । अपि नु खो महाराज भगवा सब्बभवग-
 तियोनियो गूथसमं दिस्वा इद्धिबलं निस्साय भवेसु छन्दरागं करेय्या'ति ? ॥
 न हि भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज भगवता इद्धिबलं परिकित्तयमानो एव-
 रूपंबुद्धसीहनादमभिनदी'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्प-
 टिच्छामी'ति ॥

पठमो वग्गो

[१] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—अभिञ्जाया'हं भिक्खवे धम्मं देसेमि, नो अनभिञ्जाया'ति । पुन च विनयपञ्जत्तिया एवं भणितं—आकङ्क्षमानो आनन्द सङ्घो मम'च्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति । किं नु खो भन्ते नागसेन, खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि दुण्णञ्जत्तानि, उदाहु अवत्थुस्मिं अजानित्वा पञ्जत्तानि, यं भगवा अत्तनो अच्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनापेति ? । यदि भन्ते नागसेन, भगवता भणितं—अभिञ्जाया'हं भिक्खवे धम्मं देसेमि नो अनभिञ्जाया'ति, तेन हि—आकङ्क्षमानो आनन्द सङ्घो मम'च्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि तथागतेन [143] विनयपञ्जत्तिया एवं भणितं—आकङ्क्षमानो मम'च्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति, तेन हि—अभिञ्जाया'हं भिक्खवे धम्मं देसेमि नो अनभिञ्जाया'ति तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो सुखुमो निपुणो गम्भीरो सुगम्भीरो दुन्निज्झापयो, सो तवा'नुपत्तो, तथ ते आणव्लविप्फारं दस्सेही'ति ॥

[२] भासितं पे'तं महाराज भगवता—अभिञ्जाया'हं भिक्खवे धम्मं देसेमि, नो अनभिञ्जाया'ति । विनयपञ्जत्तिया पि एवं भणितं—आकङ्क्षमानो आनन्द सङ्घो मम'च्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति । तं पन महाराज तथागतो भिक्खू वीमंसमानो आह—उक्कलिस्सन्ति नु खो मम सावका मया विस्सजापियमाना मम'च्चयेन खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि उदाहु आदियिस्सन्ती'ति । यथा महाराज चक्कवत्ती राजा पुत्ते एवं वदेय्य—अयं खो ताता महाजनपदो सब्बदिसासु सागरपरियन्तो, दुक्करो ताता तावतकेन बलेन धारेतुं, एथ तुम्हे ताता मम'च्चयेन पच्चन्ते पच्चन्ते देसे पजहथा'ति । अपि नु खो ते महाराज कुमारा पितु अच्चयेन हत्थगतं जनपदं सब्बे ते पच्चन्ते देसे मुञ्चेय्युं'ति ॥

नहि भन्ते । राजानो भन्ते दुद्धतरा, कुमारा रज्जलोभेन तदुत्तरि दिगुणतिगुणजनपदं परिगणहेय्युं, किं पन ते हत्यगतं जनपदं मुञ्चेय्युं'ति ॥ एवमेव खो महाराज तथागतो भिक्खू वीमंसमानो एवमाह—आकङ्क्षमानो आनन्द सङ्घो मम'च्चयेन खुदानुखुदकानि सिक्खापदानि समूहनतू'ति । दुक्खपरिमुत्तिया महाराज बुद्धगुत्ता धम्मलोभेन अज्जं पि उत्तरिं दियडुं सिक्खापदसत्तं गोपेय्युं । किं पन पकतिपज्जत्तं सिक्खापदं मुञ्चेय्युं'ति ॥

[३] भन्ते नागसेन यं भगवा आह—खुदा'नु-[144]-खुदकानि सिक्खापदानी'ति, ए'त्था'यं जनो सम्मूळ्हो विमतिजातो अधिकतो संसय-पक्खन्नो—कतमानि तानि खुदानुखुदकानि सिक्खापदानि, कतमानि अनुसि-क्खापदानी'ति ? ॥ दुक्कटं महाराज खुदकं सिक्खापदं, दुब्भासितं अनुखु-दकं सिक्खापदं, इमानि द्वे खुदा'नुखुदकानि सिक्खापदानि । पुब्बकेहि पि महाराज महाथेरेहि ए'त्थ विमति उप्पादिता, तेहि पि ए'क्कज्जं न कतो धम्मसण्ठितिपरियाये भगवता एसो पज्जो उपदिट्ठो'ति ॥ चिरनि-क्खित्तं भन्ते नागसेन जिनरहस्सं अज्जे'तरहि लोके विवटं पाकटं कतं'ति ॥

[४] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—न'त्था'नन्द तथागतस्स धम्मेषु आचरियमुट्ठी'ति । पुन च थेरेन मालुंक्यापुत्तेन पज्जं पुट्ठो न व्याकासि । एसो खो भन्ते नागसेन पज्जो द्वयन्तो एकन्तनिस्सितो भविस्सति अजानन्तेन वा गुय्हकरणेन वा । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—न'त्था'नन्द तथागतस्स धम्मेषु आचरियमुट्ठी'ति, तेन हि थेरस्स मालुंक्यापुत्तस्स अजानन्तेन न व्याकतं । यदि अजानन्तेन न व्याकतं, तेन हि अ'त्थि तथागतस्स आचरियमुट्ठी । अयं पि उभतोकोटिको पज्जो तवा'नुप्पत्तो । सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[५] भासितं पे'तं महाराज भगवता—न'त्था'नन्द तथागतस्स

धम्मेषु आचरियमुट्ठी'ति । अव्याकतो च थेरेन मालुङ्क्यापुत्तेन पुच्छितो पञ्चो, तं च पन न अजानन्तेन न गुह्यकरणेन । चत्तारि'मानि महाराज पञ्हव्याकरणानि । कतमानि चत्तारि ? एकंसव्याकरणीयो पञ्चो, विभज्जव्याकरणीयो पञ्चो, पटिपुच्छाव्याकरणीयो पञ्चो, ठपनीयो पञ्चो'ति । कतमो च महाराज एकंसव्याकरणीयो पञ्चो ? । रूपं अनिच्चं'ति [145] एकंसव्याकरणीयो पञ्चो, वेदना अनिच्चा'ति । पे । सञ्जा अनिच्चा'ति । पे । सङ्गारा अनिच्चा'ति । पे । विज्जाणं अनिच्चं'ति एकंसव्याकरणीयो पञ्चो । अयं एकंसव्याकरणीयो पञ्चो ॥ कतमो विभज्ज-व्याकरणीयो पञ्चो ? । अनिच्चं पन रूपं'ति विभज्जव्याकरणीयो पञ्चो, अनिच्चा पन वेदना'ति, अनिच्चा पन सञ्जा'ति, अनिच्चा पन सङ्गारा'ति, अनिच्चं पन विज्जाणं'ति विभज्जव्याकरणीयो पञ्चो । अयं विभज्जव्याकरणीयो पञ्चो ॥ कतमो पटिपुच्छाव्याकरणीयो पञ्चो ? । किं नु खो चक्खुना सब्बं विजानाती'ति अयं पटिपुच्छाव्याकरणीयो पञ्चो ॥ कतमो ठपनीयो पञ्चो ? । सस्सतो लोको'ति ठपनीयो पञ्चो, असस्सतो लोको'ति, अन्तवा लोको'ति, अनन्तवा लोको'ति, अन्तवा च अनन्तवा च लोको'ति, नेवन्तवा नानन्तवा लोको'ति, तं-जीवं-तं-सरीरं'ति अज्जं-जीवं-अज्जं-सरीरं'ति, होति-तथागतो-परं-मरणा'ति, न-होति-तथागतो-परं-मरणा'ति, होति-च-न-होति-च-तथागतो-परं-मरणा'ति, नेव-होति-न-न-होति-तथागतो परंमरणा'ति ठपनीयो पञ्चो । अयं ठपनीयो पञ्चो ॥ भगवा महाराज थेरस्स मालुङ्क्यापुत्तस्स तं ठपनीयं पञ्हं न व्याकासि । सो पन पञ्चो किंकारणा ठपनीयो ? । न तस्स दीपनाय हेतु वा कारणं वा अत्थि, तस्मा सो पञ्चो ठपनीयो । न'त्थि भगवन्तानं बुद्धानं अकारणमहेतुकं गिरिसुदीरणं'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[६] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—‘सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति । पुन भणितं—‘अरहा सब्बभयमतिक्रन्तो’ ति । किं नु खो भन्ते नागसेन अरहा दण्डभया [146] तसति । निरये वा नेरयिकसत्ता जलिता कुथित्ता तत्ता सन्तत्ता तम्हा जलितग्गिजालका महानिरया चवमाना मच्चुनो भायन्ति । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति, तेन हि अरहा सब्ब-भयमतिक्रन्तो’ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि भगवता भणितं—अरहा सब्ब-भयमतिक्रन्तो’ति, तेन हि—सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं उभतोकोटिको पञ्चो तवा’नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो’ति ॥

[७] ने'तं महाराज वचनं भगवता अरहन्ते उपादाय भणितं—सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति, ठपितो अरहा तस्मिं वथुस्मिं, समूहतो भयहेतु अरहतो । ये ते महाराज सत्ता सकिलेसा येसं च अधिमत्ता अत्तानुदिट्ठि, यं च सुखदुक्खेसु उन्नतावनता, ते उपादाय भगवता भणितं—सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति मच्चुनो’ति । अरहतो महाराज सब्बगति उप-**च्छिन्ना**, योनि विद्धंसिता, पठिसन्धि उपहता, भग्गा फासू, समूहता सब्बभवा-लया, समुच्छिन्ना सब्बसङ्गारा, हतं कुसलाकुसलं, विहता अविज्जा, अबीजं विज्जाणं कतं, दड्ढा सब्बकिलेसा, अतिवत्ता लोकघम्मा, तस्मा अरहा न सन्तसति सब्बभयेहि ॥ इध महाराज रज्जो चत्तारो महामत्ता भवेय्युं, अनुरत्ता लद्धयसा विस्सासिका, ठपिता महति इस्सरिये ठाने, अथ राजा किस्मिच्चिदेव करणीये समुप्पन्ने यावता सकविजिते सब्बजनस्स आणापेय्य—सब्बे’ व मे बल्लिं करोन्तु, साधेथ तुम्हे चत्तारो महामत्ता तं करणीयं’

ति । अपि नु खो महाराज तेसं चतुन्नं महामत्तानं बलिभया सन्तासो उण्य-
जेय्या'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ ठपिता ते
भन्ते रज्जा उत्तमे ठाने, न'त्थि तेसं बलि, समतिकन्तवलिनो ते, अव-
सेसे उपादाय रज्जा [147] आणापितं—सब्बे'व मे बलिं करोन्तू'ति ।
एवमे'व खो महाराज ने' तं वचनं भगवता अरहन्ते उपादाय भणितं,
ठपितो अरहा तस्मिं वत्थुस्मिं, समूहतो भयहेतु अरहतो, ये ते महा-
राज सत्ता सक्खिलेसा येसं च अधिमत्ता अत्ता'नुदिदि ये च सुखदुक्खेसु
उन्नतावनता, ते उपादाय भगवता भणितं—सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे
भायन्ति मच्चुनो'ति । तस्मा अरहा न तसति सब्बभयेही'ति ॥

[८] ने'तं भन्ते नागसेन वचनं सावसेसं, निरक्खेसवचनमेतं सब्बे'
ति, तत्थ मे उत्तरिं कारणं ब्रूहि तं वचनं पतिट्ठापेतुं'ति ॥ इध महाराज गामे
गामसामिको आणापकं आणापेय्य—एहि भो आणापक यावता गामे गामिका
ते सब्बे सीधं मम सन्तिके सन्निपातेही'ति । सो—साधु सामी'ति सम्प-
टिच्छिन्वा गाममज्जे ठ्वा तिक्खत्तुं सद्दम'नुस्सावेय्य—यावता गामे गामिका ते
सब्बे सीधं सीधं सामिनो सन्तिके सन्निपतन्तू'ति । ततो ते गामिका आणा-
पकस्स वचनेन तुरिततुरिता सन्निपतित्वा गामसामिकस्स आरोचेन्ति—सन्नि-
पतिता सामि सब्बे गामिका, यं ते करणीयं तं करोही'ति । इति सो महा-
राज गामसामिको कुटिपुरिसे सन्निपातेन्तो^१ सब्बे गामिके आणापेति ते च
आणत्ता न सब्बे सन्निपतन्ति, कुटिपुरिसा येव सन्निपतन्ति, एत्तका
येव मे गामिका'ति । गामसामिको च तथा सम्पटिच्छति । अज्जे बहुतरा
अनागता इत्थिपुरिसा दासिदासा भतका कम्मकरा गामिका गिलाना गोम-
हिसा अजेळका सुवाना, ये अनागता सब्बे ते अगणिता, कुटिपुरिसा

येव उपादाय आणापितत्ता—सब्बे सन्निपतन्तू'ति । एवमेव खो महाराज ने'तं वचनं भगवता अरहन्ते उपादाय भणितं, ठपितो अरहा तस्मिं वत्थु-स्मिं, समूहतो भयहेतु अरहतो । ये ते महाराज सत्ता सक्किलेसा येसं च अधिमत्ता अत्तानुदिट्ठि ये च सुखदुक्खेसु उन्नतावनता, ते उपादाय भग-वता भणितं—सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति [148] मच्चुनो'ति । तस्मा अरहा न तसति सब्बभयेहि । अत्थि महाराज सावसेसं वचनं सावसेसो अत्थो, अत्थि सावसेसं वचनं निरवसेसो अत्थो, अत्थि निरवसेसं वचनं सावसेसो अत्थो, अत्थि निरवसेसं वचनं निरवसेसो अत्थो, तेन तेन अत्थो सम्पटि-च्छित्तव्वो । पञ्चविधेन महाराज अत्थो सम्पटिच्छित्तव्वो । आहच्चपदेन खो महा-राज, रसेन, आचरियवंसताय, अधिप्पाया, कारणुत्तरियताय । एत्थ हि—आह-च्चपदं'ति सुत्तं अधिप्पेतं, रसो हि सुत्तानुलोमं, आचरियवंसो'ति आच-रियवादो, अधिप्पायो'ति अत्तनो मति, कारणुत्तरियता'ति इमेहि चतूहि समेन्तं कारणं । इमेहि खो महाराज पञ्चहि कारणेहि अत्थो सम्पटि-च्छित्तव्वो । एवमेसो पञ्चो सुविनिच्छित्तो होती'ति ॥

[९] होतु भन्ते नागसेन, तथा तं सम्पटिच्छामि, ठपितो होतु अरहा तस्मिं वत्थुस्मिं, तसन्तु अवसेसा सत्ता । निरयं पन नेरयिका सत्ता, दुक्खा तिब्बा^३ कटुका वेदना वेदियमाना जलितपज्जलितसव्वङ्गपच्चङ्गा रुण्णकारुञ्जकन्दितपरिदेवित्तालपितमुखा असहतिव्वदुक्खाभिभूता अ-त्ताणा असरणा असरणीभूता अनप्पसोकातुरा अन्तिमपच्छिमगतिक्का एकन्त-सोकपरायणा उण्हतिखिणचण्डखरतपनतेजनवन्ता भीमभयजनकनिनादम-हासद्दा संसिञ्चित्तल्लव्विधजालामालाकुल्या समन्ता सतयोजनानुफरणच्चिवेगा कदरिया तपना महानिरया चवमाना मच्चुनो भायन्ती'ति ॥ आम महाराजा'

ति ॥ ननु भन्ते नागसेन निरयो एकन्तदुक्खवेदनियो, किस्स पन ते नेरयिका सत्ता एकन्तदुक्खवेदनिया निरया चवमाना मच्चुनो भायन्ति, किस्स निरये रमन्तीति ? ॥ न ते महाराज नेरयिका सत्ता निरये रमन्ति, मुच्चितुकामा व ते निरया । मरणस्से'व सो^४ महाराज आनुभावो येन तेसं सन्तासो उप्पज्जतीति ॥ एतं खो भन्ते नागसेन न सदहामि^५ यं मुच्चितुकामानं [149] चुतिया सन्तासो उप्पज्जति । हासनीयं भन्ते नागसेनं तं ठानं, यं ते पत्थितं लभन्ति । कारणेन मं सज्जापेहीति ॥

[१०] मरणं'ति खो महाराज एतं अदिट्टसच्चानं तासनीयट्ठानं । एत्था'यं जनो तसति च उच्चिज्जति च । यो च महाराज कण्हसप्पस्स भायति सो मरणस्स भायन्तो कण्हसप्पस्स भायति, यो च हत्थिस्स भायति । पे । सीहस्स ब्यग्घस्स दीपिस्स अच्छस्स तरच्छस्स महिसस्स गवयस्स अग्गिस्स उदकस्स खाणुकस्स कण्टकस्स भायति, यो च सत्तिया भायति, सो मरणस्स भायन्तो सत्तिया भायति । मरणस्से'सो महाराज सरसभावतेजो तस्स सरसभावतेजेन सकिलेसा सत्ता मरणस्स तसन्ति भायन्ति, मुच्चितुकामा पि महाराज नेरयिका सत्ता मरणस्स तसन्ति भायन्ति । इध महाराज पुरिसस्स काये मेदोगण्ठि उप्पज्जेय्य, सो तेन रोगेन दुक्खितो उपद्वा परि-मुच्चितुकामो भिसक्कं सल्लुक्कतं आमन्तापेय्य, तस्स वचनं सो भिसक्को सल्लुक्कतो सम्पटिच्छित्वा तस्स रोगस्स उद्धरणाय उपकरणं उपट्ठपेय्य—सत्थकं तिखिणं करेय्य, दहनसलाकं अग्गिग्ग्हि पक्खिपेय्य, खारलवणं निसदाय पिसापेय्य, अपि नु खो महाराज तस्स आतुरस्स तिखिणसत्थकच्छेदनेन यमकसलाकादहनेन खारलोणप्पवेसनेन तासो उप्पज्जेय्या'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ इति महाराज तस्स आतुरस्स रोगा मुच्चितुकामस्सा पि वेदनाभया

सन्तासो उप्पज्जति, एवमेव खो महाराज निरया मुच्चितुकामानं पि नेरयिकानं सत्तानं मरणभया सन्तासो उप्पज्जति । इध महाराज पुरिसो इस्सरा'पराधिको बद्धो सङ्कलिकबन्धनेन गन्धमे पक्खित्तो परिमुच्चितुकामो अस्स, तमेनं सो इस्सरो मोच्चेतुकामो पक्कोसापेय्य । अपि नु खो महाराज इस्सरापराधिकस्स पुरिसस्स—कत-[150]-दोसो अहं'ति जानन्तस्स इस्सरदस्सनेन सन्तासो उप्पज्जेय्या'ति?॥ आम भन्ते'ति॥ इति महाराज तस्स इस्सरापराधिकस्स पुरिसस्स परिमुच्चितुकामस्सा पि इस्सरभया सन्तासो उप्पज्जति, एवमेव खो महाराज निरया मुच्चितुकामानं पि नेरयिकानं सत्तानं मरणभया सन्तासो उप्पज्जती'ति ॥ अपरं पि भन्ते उत्तरिं कारणं ब्रूहि येना'हं कारणेन ओक्कप्पेय्य'ति ॥

[११] इध महाराज पुरिसो दट्ठविसेन आसीविसेन दट्ठो भवेय्य, सो तेन विसविकारेण पतेय्य उप्पतेय्य, वट्ठेय्य पवट्ठेय्य, अथ'ञ्जतरो पुरिसो बलवन्तेन मन्तपदेन तं दट्ठविसं आसीविसं आनेत्वा तं दट्ठविसं पच्छाच-मापेय्य, अपि नु खो महाराज तस्स विसगतस्स पुरिसस्स तस्मिं दट्ठविसे सप्पे सोत्थिहेतु उपगच्छन्ते सन्तासो उप्पज्जेय्या'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ इति महाराज तथारूपे अहिंमिह सोत्थिहेतु पि उपगच्छन्ते तस्स सन्तासो उप्पज्जति, एवमेव खो महाराज निरया मुच्चितुकामानं पि नेरयिकानं सत्तानं मरणभया सन्तासो उप्पज्जति । अनिट्ठं महाराज सव्वसत्तानं मरणं, तस्मा नेरयिका सत्ता निरया परिमुच्चितुकामा पि मच्चुनो भायन्ती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन । एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१२] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

न अन्तलिकखे न समुद्धमज्झे

न पव्वतानं विवरं पविस्स ।

न विज्जती सो जगतिप्पदेसो

यत्थ दितो मुच्चेय्य मच्चुपासा'ति ॥

पुन भगवता परिक्ता च उद्दिष्टा, । सेय्यथीदं—रतनसुत्तं, मेत्तसुत्तं, खन्ध-
परित्तं, मोरपरित्तं, धजग्ग—[151]—परित्तं, आठानाटियपरित्तं, अङ्गुलिमाल-
परित्तं । यदि भन्ते नागसेन आकासगतो पि समुद्रमञ्जगतो पि पासादकुटि-
लेणगुहापद्भारदरिबिलिविरपद्भवतन्तरगतो पि न मुञ्चति मच्चुपासा, तेन हि
परित्तकम्भं मिच्छ । यदि परित्तकरणेन मच्चुपासा परिमुत्ति भवति । तेन
हि—न अन्तलिकखे । पे । मच्चुपासा'ति तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि
उभतोकोटिको पञ्चो गण्ठितो पि गण्ठितरो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा
निब्बाहितब्बो'ति ॥

[१३] भासितं पे'तं महाराज भगवता—न अन्तलिकखे । पे । मच्चुपा-
सा'ति । परिक्ता च भगवता उद्दिष्टा'ति । तं च पन सावसेसा'युक्स्स वय-
सम्पन्नस्स अपेतकम्मा'वरणस्स, न'त्थि महाराज खीणा'युक्स्स ठितिया
किरिया वा उपक्कमो वा । यथा महाराज मतस्स रक्खस्स सुक्खस्स कोळापस्स
निस्सेहस्स उपरुद्धजीवितस्स गता'सुसङ्गारस्स कुम्भसहस्सेन पि उदके
आकिरन्ते अट्ठत्तं वा पट्ठवितहरितभावो वा न भवेय्य, एवमेव खो
महाराज भेसज्जपरित्तकम्मेन न'त्थि खीणा'युक्स्स ठितिया किरिया वा
उपक्कमो वा । यानि तानि महाराज महिया ओसधानि भेसज्जानि
तानि पि खीणा'युक्स्स अकिच्चकरानि भवन्ति, सा'वसेसा-
युकं महाराज वयसम्पन्नं अपेतकम्मा'वरणं परित्तं रक्खति,
गोपेति । तस्स'त्थाय भगवता परिक्ता उद्दिष्टा । यथा महाराज कस्सको परि-
पक्के धज्जे, मते सस्सनाळे उदकप्पवेसनं वारेय्य, यं पन सस्सं तरुणं
मेघसन्निभं वयसम्पन्नं तं उदकवड्डिया वड्डति, । एवमेव खो महाराज खीणा'-
युक्स्स भेसज्जपरित्तकिरिया ठपिता [152] पटिक्खित्ता । ये पन ते

मनुस्सा सावसेसायुका वयसम्पन्ना तेसं अत्थाय परित्तभेसज्जानि भणितानि, ते परित्तभेसज्जेहि वडुन्ती'ति ॥

[१४] यदि भन्ते नागसेन खीणा'युको मरति सा'वसेसायुको जीवति, तेन हि परित्तभेसज्जानि निरत्थकानि होन्ती'ति ॥ दिट्ठपुब्बो पन तया महाराज कोचि रोगो भेसज्जेहि पटिनिवत्तितो'ति ? ॥ आम महाराज अनेकस्तानि दिट्ठानी'ति ॥ तेन हि महाराज परित्तभेसज्जकिरिया निरत्थिका'ति यं वचनं तं मिच्छा भवती'ति ॥ दिस्सन्ति भन्ते नागसेन वेज्जानं उपक्कमे भेसज्जपानानुलेपा, तेन तेसं उपक्कमेन रोगा पतिनिवत्तन्ती'ति ॥ परित्तानं पि महाराज पवत्तयमानानं सद्दो सूयति, जिब्हा सुक्खति, हृदयं व्यावड्ढति, कण्ठो आकुरति, तेन तेसं पवत्तेन सत्त्वा व्याधयो वूपसमन्ति, सत्त्वा ईतियो अपगच्छन्ति । दिट्ठपुब्बो पन तया महाराज कोचि अहिना दड्ढो मन्तपदेन विसं पाटियमानो विसं चिक्खस्सन्तो उद्धमधो आचमयमानो'ति ? ॥ आम भन्ते अज्जेतरहि पि तं लोके वत्तती'ति ॥ तेन हि महाराज परित्तभेसज्जकिरिया निरत्थिका'ति यं वचनं तं मिच्छा भवति । कतपरित्तं हि महाराज पुरिमं डसितुकामो अहि न डसति, विवटं मुखं पिदहति, चोरानं उक्खित्तलगुलं पि न सम्भवति, ते लगुलं मुञ्चित्वा पेमं करोन्ति, कुपितो पि हत्थिनागो समागन्वा उपरमति, पज्जलितमहाअग्गिक्खन्धो पि उपगन्वा निञ्चायति, विसं हलाहलं पि ग्वायितं अगदं सम्पज्जति, आहारत्थं वा फरति, वधका हन्तुकामा उपगन्वा दासभूता सम्पज्जन्ति, अक्कन्तो पि पासो न संवरति । सुतपुब्बं पन तया महाराज मोरस्स कतपरित्तस्स सत्तवस्ससतानि लुद्धको नासक्खि पासं उपनेतुं, अकतपरित्तस्स तं येव दिवसं पासं उप-[153]-नेसी'ति ? ॥ आम भन्ते सूयति । अच्चुगगतो सो सद्दो सदेवके लोके'ति ॥ तेन हि महाराज परित्तभेसज्जकिरिया निरत्थिका'ति यं वचनं तं मिच्छा भवति । सुतपुब्बं पन तया महाराज—

दानवो भरियं परिरक्खन्तो समुग्गे पक्खिपित्वा गिळित्वा कुच्छिन्ना परिहरति, अथे'को विज्जाधरो तस्स दानवस्स मुखेन पविसित्वा ताय सद्धिं अभिरमति, यदा सो दानवो अज्जासि अथ समुग्गं वमित्वा विवारि, सह समुग्गे विवटे विज्जाधरो येनकामं पक्कमी'ति ? ॥ आम भन्ते सूयति । अब्भुग्गतो सो पि सद्दो सदेवके लोके'ति ॥ ननु खो महाराज विज्जाधरो **परित्तबलेन** गहणा मुत्तो'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज अत्थि परित्तबलं । सुतपुब्बं तया महाराज अपरो विज्जाधरो बाराणसिरज्जो अन्तं-पुरे महेसिया सद्धिं सम्पदुट्ठो गहणपत्तो समानो खणेन अदस्सनं गतो मन्तबलेना'ति ॥ आम भन्ते सूयती'ति ॥ ननु सो महाराज विज्जाधरो परित्तबलेन गहणा मुत्तो'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज अत्थि परित्तबलं'ति ॥

[१५] भन्ते नागसेन, किं सब्बे येव **परित्तं** रक्खती'ति ॥ एकच्चे महाराज रक्खति, एकच्चे न रक्खती'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन परित्तं न सब्बत्थिकं'ति ॥ अपि नु खो महाराज भोजनं जीवितं रक्खती'ति ? ॥ एकच्चे भन्ते रक्खति, एकच्चे न रक्खती'ति ॥ किंकारणा'ति ? ॥ यतो भन्ते एकच्चे तं येव भोजनं अतिभुञ्जित्वा विसूचिकाय मरन्ती'ति ॥ तेन हि महाराज भोजनं न सब्बेसं जीवितं रक्खती'ति ॥ द्वीहि भन्ते नागसेन कारणेहि भोजनं जीवितं हरति-अतिभुत्तेन वा उस्मादुब्बलताय वा । आयुददं भन्ते नागसेन भोजनं दुरूपचारेण जीवितं हरती'ति ॥ एवमेव खो महाराज परित्तं एकच्चे रक्खति, एकच्चे न रक्खति । **तीहि** महाराज **कारणेहि** परित्तं न [154] रक्खति-कम्मावरणेन, किलेसावरणेन, अस्सइहनताय । सत्तानुरक्खणं महाराज परित्तं अत्तना कतेन आरक्खं जहति । यथा महाराज माता पुत्तं कुच्छिगतं पोसेति जीवितेन उपचारेण जनेति, जनयित्वा असुचिमलसिंघाणिकमपनेत्वा उत्तमवरसुगन्धं

उपलिम्पति, परे अक्कोसन्ते वा पहरन्ते वा अनुकम्पितहृदया आकट्टित्वा सामिनो उपनेति, यदि पन तस्सा पुत्तो अपरद्धो होति वेला'तिवत्तो अथ नं सा दण्डमुगरजाणमुडीहि हनति पोथेति, अपि नु खो महाराज तस्स माता लभति आकट्टनपरिकट्टनं गाहं सामिनो उपनयनं कातुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ अत्तनो भन्ते अपराधेना'ति ॥ एवमेव खो महाराज सत्तानं आरक्खं परित्तं अत्तनो अपराधेन वज्झं करोती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, सुविनिच्छित्तो पञ्चो । गहनं अगहनं कतं, अन्धकारे आलोको कतो, विनिवेठितं दिट्ठिजालं, त्वं गणिवरपवर-मासज्जा'ति ॥

[१६] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—**लाभी तथागतो चीवरपिण्ड-पातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानं**'ति । पुन च—**तथागतो पञ्चसालं ब्राह्मणगामं** पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलमित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तो'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन तथागतो लाभी चीवरपिण्डपातसेना-सनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानं, तेन हि—पञ्चसालं ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलमित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तो'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि पञ्चसालं ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव अलमित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तो, तेन हि—लाभी तथागतो चीवरपिण्डपात-सेनासनगि-[155]-लानपच्चयभेसज्जपरिक्खारानं'ति तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो सुमहन्तो दुन्निब्बेधो तवानुपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[१७] लाभी महाराज तथागतो चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चय-भेसज्जपरिक्खारानं । पञ्चसालं च ब्राह्मणगामं पिण्डाय पविसित्वा किञ्चिदेव

अलभित्वा यथाधोतेन पत्तेन निक्खन्तो । तं च पन मारस्स पापिमतो कारणा'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन भगवतो गणनपथं वीतिवत्तक्के अमि-
सद्धितं कुसलं किं'ति निद्धितं, अधुनु'द्धितेन मारेन पापिमता तस्स कुसलस्स वेगविप्फारं किं'ति पिहितं ? । तेन हि भन्ते नागसेन तस्मिं वल्लुस्मिं द्वीसु ठानेसु उपवादो आगच्छति—कुसलतो पि अकुसलं बलवतरं होति, बुद्धबलतो पि मारबलं बलवतरं होती'ति । तेन हि स्वस्वस्स मूलतो पि अगं भारतरं होति, गुणसम्परिकिण्णतो पि पापियं बलवतरं होती'ति ॥ न महाराज तावतकेन कुसलतो पि अकुसलं बलवतरं नाम होति, बुद्धबलतो च मार-
बलं बलवतरं नाम होति । अपि चे'त्य कारणं इच्छितव्वं । यथा महाराज पुरिसो रज्जो चक्कवत्तिस्स मधुं वा मधुपिण्डकं वा अज्जं वा उपायनं अभिहरेय्य, तमेनं रज्जो द्वारपालो एवं वदेय्य—अकालो भो अयं रज्जो दस्सनाय, तेन हि भो तव उपायनं गहेत्वा सीघसीघं पटिनिवत्त, पुरे तव राजा दण्डं धारेस्सती'ति । ततो सो पुरिसो दण्डभया तसितो उब्बिग्गो तं उपायनं आदाय सीघसीघं पटिनिवत्तेय्य । अपि नु खो सो महाराज चक्क-
वत्ती तावतकेन उपायनविकलमत्तकेन द्वारपालतो दुब्बलतरो होति, अज्जं वा पन किंचि उपायनं न लभेय्या'ति ? ॥ न हि भन्ते, इस्सापकतो सो भन्ते द्वारपालो उपायनं निवारेसि । अज्जेन पन द्वारेन सतसहस्सगुणं पि रज्जो उपायनं [156] उपेती'ति । एवमेव खो महाराज इस्सापकतो मारो पापिमा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि, अज्जानि पन अनेकानि देवतासतसहस्सानि अमतं दिव्वं ओजं गहेत्वा उपगतानि—भगवतो काये ओजं ओदहिस्सामा'ति भगवन्तं नमस्समाना पञ्चलिका ठितानी'ति ॥

[१८] होतु भन्ते नागसेन, कुसला भगवतो चत्तारो पच्चया लोके उत्तमपुरिस्सस्स, याचितो व भगवा देवमनुस्सेहि चत्तारो पच्चये परिभुञ्जति । अपि च खो पन मारस्स यो अधिप्पायो सो तावतकेन

सिद्धो, यं सो भगवतो भोजनस्स अन्तरायम'कासि । एत्थ मे भन्ते कङ्क्षा
 न छिज्जति, विमतिजातो'हं तत्थ विसयपक्खन्नो, न मे तत्थ मानसं
 पक्खन्दति, यं तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स सदेवके लोके अग्गपु-
 ग्गलवरस्स कुसलवरपुज्जसम्भवस्स असमस्स अनुपमस्स अप्पटिसमस्स छवकं
 लामकं परित्तं पापमनरियं मारो लाभन्तरायमकासी'ति ॥ चत्तारो खो महाराज
 अन्तराया अदिट्ट'न्तरायो, उद्दिस्सकत'न्तरायो, उपक्खट'न्तरायो, परिभोगन्त-
 रायो'ति । तत्थ कतमो अदिट्ट'न्तरायो नाम—अनोदिस्स अदस्सनेन
 अभिसंखटं कोचि अन्तरायं करोति—किं परस्स दिन्नेनाति, अयं अदिट्ट'न्तरायो
 नाम । कतमो उद्दिस्सकत'न्तरायो—इधे'कच्चं पुग्गलं उपदिसित्वा उद्दिस्स
 सो जनं पटियत्तं होति, तं कोचि अन्तरायं करोति, अयं उद्दिस्सकत'न्तरायो
 नाम । कतमो उपक्खट'न्तरायो—इध यं किञ्चि उपक्खटं होति अप्परि-
 ग्गहीतं तत्थ कोचि अन्तरायं करोति, अयं उपक्खट'न्तरायो नाम । कतमो
 परिभोजन'न्तरायो—इध यं किञ्चि परिभोगं तत्थ कोचि अन्तरायं
 करोति, अयं परिभोग'न्तरायो नाय । इमे खो महाराज चत्तारो अन्तराया ॥
 यं पन मारो पापिमा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि, तं पन
 भगवतो परिभोगं उपक्खटं न उद्दिस्सकतं, [157] अनागतं असम्पत्तं
 अदस्सनेन अन्तरायं कतं । तं पन ने'कस्स भगवतो येव, अथ खो ये
 तेन समयेन निक्खन्ता अब्भागता सब्बे पि ते तं दिवसं भोजनं न
 लभिसु । ना'हं तं महाराज पस्सामि सदेवके लोके समारके सव्रह्मके
 सस्समणब्राह्मणिया पजाय सदेवमनुस्साय यो तस्स भगवतो उद्दिस्सकतं
 उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य । सचे कोचि इस्साय उद्दिस्सकतं
 उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य, फलेय्य तस्स मुद्धा सतथा वा
 सहस्सथा वा ॥

[१९] चत्तारो'मे महाराज तथागतस्स केनचि अनावरणीया गुणा ।
 कतमे चत्तारो ? लामो महाराज भगवतो उदिस्सकटो उपक्खटो न सक्का
 केनचि अन्तरायं कातुं । सरीरा'नुगता महाराज भगवतो व्यामप्पभा न
 सक्का केनचि अन्तरायं कातुं, सव्वञ्जुतं महाराज भगवतो आणरतनं
 न सक्का केनचि अन्तरायं कातुं जीवितं महाराज भगवतो न सक्का
 केनीच अन्तरायं कातुं । इमे खो महाराज चत्तारो तथागतस्स
 केनचि अनावरणीया गुणा । सब्बे पे'ते महाराज गुणा एकरस्सा अरोगा
 अकुप्पा अपरूपक्कमा, अपुत्सानि किरियानि ॥ अदस्सनेन महाराज मारो
 पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि । यथा
 महाराज रज्जो पच्चन्ते देसे विसमे अदस्सनेन निलीयित्वा चोरा पन्थं
 दूसेन्ति, यदि पन राजा ते चोरे पस्सेय्य अपि नु खो ते चोरा सोत्थि
 लभेय्युं'ति' ? ॥ न हि भन्ते । परसुना फालापेय्य सतधा वा सहस्सधा वा'ति ॥
 एवमेव खो महाराज अदस्सनेन मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके
 ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि । यथा वा पन महाराज इत्थी सपतिका
 अदस्सनेन निलीयित्वा परपुरिसं सेवति, एवमेव खो महाराज अदस्सनेन
 मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वाविसि । यदि
 [158] महाराज इत्थी सामिकस्स सम्मुखा परपुरिसं सेवति, अपि नु खो
 सा इत्थि सोत्थि लभेय्या'ति' ? ॥ न हि भन्ते । हनेय्या पि तं भन्ते सामिको
 वधेय्या'पि, बन्धेय्या'पि, दासित्तं वा उपनेय्या'ति ॥ एवमेव खो महाराज
 अदस्सनेन मारो पापिमा निलीयित्वा पञ्चसालके ब्राह्मणगहपतिके अन्वा-
 विसि । यदि महाराज मारो पापिमा भगवतो उदिस्सकटं उपक्खटं परिभोगं
 अन्तरायं करेय्य, फलेय्य तस्स मुद्धा सतधा वा सहस्सधा वा'ति । एवमेतं
 भन्ते नागसेन चोरिकाय कतं मारेन पापिमता; निलीयित्वा मारो पापिमा

पञ्चसालके ब्राह्मणगृहपतिके अन्वाविसि । सचे सो भन्ते मारो पापिमा भगवतो उदिस्सकटं उपक्खटं परिभोगं अन्तरायं करेय्य, मुद्दा वा'स्स फलेय्य सतथा वा सहस्सथा वा, कायो वा'स्स भुसमुट्ठि विय विकिरेय्य । साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२०] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ यो—अजानन्तो पाणा'तिपातं करोति सो बलवतरं अपुञ्जं पसवती'ति । पुन च भगवता विनयपञ्जत्तिया भणितं—अनापत्ति अजानन्तस्सा'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन अजानित्वा पाणा'तिपातं करोन्तो बलवतरं अपुञ्जं पसवति, तेन हि—अनापत्ति अजानन्तस्सा'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि अनापत्ति अजानन्तस्स तेन हि—अजानित्वा पाणा'तिपातं करोन्तो बलवतरं अपुञ्जं पसवती'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो दुरुत्तरो दुरतिक्रमो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितव्वो'ति ॥

[२१] भासितं पे'तं महाराज भगवता यो अजानन्तो पाणा'तिपातं करोति सो बलवतरं अपुञ्जं पसवती'ति । पुन च विनयपञ्जत्तिया पि भगवता भणितं—अनापत्ति अजानन्तस्सा'ति । तथ अत्थ'न्तरं अत्थि । क्तमं^{१०} [159] अत्थ'न्तरं ? । अत्थि महाराज आपत्ति सज्जाविमोक्खा, अत्थि आपत्ति नो सज्जाविमोक्खा । या'यं महाराज आपत्ति सज्जाविमोक्खा तं आपत्ति आरब्ध भगवता भणितं—अनापत्ति अजानन्तस्सा'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२२] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—तथागतस्स खो आनन्द न एवं होति—अहं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी'ति वा, ममुद्देसिको भिक्खुसङ्घो'ति वा'ति । पुन च मेत्तेयस्स भगवतो सभावगुणं परिदीपयमानेन एवं भणितं—सो अनेकसहस्सं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सति

सेय्यथा पि अहं एतरहि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरामी'ति ॥
 यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—तथागतस्स खो आनन्द न
 एवं होति—अहं भिक्खुसङ्घं परिहरामी'ति वा ममु'द्देसिको भिक्खुसङ्घो'ति
 वा'ति, तेन हि—अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सामी'ति यं वचनं तं मिच्छा ।
 यदि तथागतेन भणितं—सेय्यथा पि अहं एतरहि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं
 परिहरामी'ति, तेन हि—तथागतस्स खो आनन्द न एवं होति—अहं
 भिक्खुसङ्घं परिहरामी'ति वा, ममु'द्देसिको भिक्खुसङ्घो'ति वा'ति तं पि
 वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो सो तथा
 निब्बाहितञ्चो'ति ॥

[२३] भासितं पे'तं महाराज भगवता—तथागतस्स खो आनन्द न
 एवं होति—अहं भिक्खुसङ्घं परिहरामी'ति वा, ममु'द्देसिको भिक्खुसङ्घो'ति
 वा ति । मेनेयस्सा'पि भगवतो सभावगुणं परिदीपयमानेन भग-
 वता भणितं—सो अनेकसहस्रं भिक्खुसङ्घं परिहरिस्सति सेय्यथा
 पि अहं एतरहि अनेकसतं भिक्खुसङ्घं परिहरामी'ति ॥ एतस्मि
 च महाराज पञ्चे एको अत्थो सा'वसेसो, एको अत्थो निरवसेसो ।
 न महाराज, तथागतो परिसाय अनुगामिको । परिसा पन तथागतस्स
 [160] अनुगामिका । सम्मुति महाराज एसा—अहं'ति ममा'ति । न
 परम'त्थो एसो । विगतं महाराज तथागतस्स पेमं, विगतो सिनेहो,
 मय्हं ति पि तथागतस्स गहणं न'त्थि, उपादाय पन अवस्सयो होति ।
 यथा महाराज पथवी भुम्मट्ठानं सत्तानं पतिट्ठा होति उपस्सयं होति, पथविट्ठा
 चे'ते सत्ता । न च महापथविया—मय्हं'ते'ति अपेक्खा होति । एवमेव खो
 महाराज तथागतो सब्बसत्तानं पतिट्ठा होति उपस्सयं, तथागतट्ठा चे'ते
 सत्ता, न च तथागतस्स—मय्हं'ते'ति अपेक्खा होति । यथा वा पन महा-
 राज महतिमहामेघो अभिवस्सन्तो तिणरुक्खपसुमनुस्सानं वुट्ठिं देति सन्तति-

म'नुपालेति, बुद्धपजीविनो चे'ते सत्ता सब्बे, न च महामेघस्स—मग्हे'ते'ति अपेक्खा होति । एवमेव खो महाराज तथागतो सब्बसत्तानं कुसलधम्मे जनेति, अनुपालेति, सत्थूपजीविनो चे'ते सत्ता सब्बे, न च तथागतस्स मग्हे'ते'ति अपेक्खा होति । तं किस्स हेतु ? अत्तानु'दिट्ठिया पहीनत्ता'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पग्गो बहुविधेहि कारणेहि गम्भीरो उत्तानीकतो, गण्ठ भिन्नो, गहनं अगहनं कतं, अन्धकारो आलोको कतो, भग्गा परप्पवादा, जिनपुत्तानं चक्खुं उप्पादितं'ति ।

[२४] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—तथागतो अभेज्जपरिसो'ति । पुन च भणथ—देवदत्तेन एकप्पहारं पञ्च भिक्खुसतानि भिन्नानी'ति । यदि भन्ते नागसेन, तथागतो अभेज्जपरिसो तेन हि—देवदत्तेन एकप्पहारं पञ्च भिक्खुसतानि भिन्नानी'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि देवदत्तेन एकप्पहारं पञ्च [१६१] भिक्खुसतानि भिन्नानि तेन हि—तथागतो अभेज्जपरिसो'ति तं पि वचनं मिच्छ ॥ अयं पि उभतोकोटिको पग्गो तवा'नुप्पत्तो, गम्भीरो दुन्निवेठियो, गण्ठितो पि गण्ठितरो, एत्था'यं जनो आवटो निवुतो ओवुतो पिहितो परियोनद्धो, एत्थ तव आणबलं दस्सेहि परवादेसू'ति ॥

[२५] अभेज्जपरिसो महाराज तथागतो, देवदत्तेन च एकप्पहारं पञ्चभिक्खुसतानि भिन्नानि । तं च पन भेदकस्स बलेन, भेदके विज्जमानं न'त्थि महाराज अभेज्जं नाम । भेदके सति माता पि पुत्तेन भिज्जति, पुत्तो पि मातरा भिज्जति, पिता पि पुत्तेन भिज्जति, पुत्तो पि पितरा भिज्जति, भाता पि भगिनिया भिज्जति, भगिनी पि भातरा भिज्जति, सहायो पि सहायेन भिज्जति, नावा पि नानादारुसङ्घटिता ऊमिवेगसम्पहारेन भिज्जति, रुक्खो पि मधुकप्पसम्पन्नफलो अनिलबलवेगाहतो भिज्जति, सुवण्णं पि जातिवन्तं लोहेन भिज्जति । अपि च महाराज ने'सो अधिप्पायो विञ्चूनं, ने'सा बुद्धानं अधिमुत्ति, ने'सो पण्डितानं छन्दो—तथागतो भेज्ज-

परिसो'ति । अपि चे'त्य कारणं अत्थि येन कारणेन तथागतो वुच्चति अभेज्जपरिसो'ति । कतमं ए'त्य कारणं ?—तथागतस्स महाराज कतेन आदानेन वा अप्पियवचनेन वा अनत्थचरियाय वा असमानत्ताय वा असमानत्तताय वा यतो कुत्तोचि चरियं चरन्तस्स पि परिसा भिन्ना'ति न सुतपुब्बं, तेन कारणेन तथागतो वुच्चति अभेज्जपरिसो'ति । तथा पे'तं महाराज जातब्बं—अत्थि किञ्चि नवङ्गे बुद्धवचने सुत्ता'गतं—इमिना नाम कारणेन बोधि-सत्तस्स कतेन तथागतस्स परिसा भिन्ना'ति ? ॥ न'त्थि भन्ते । नो चे'तं लोके दिस्सति, नो पि सूयति, साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

दुतियो वग्गो ।

—:०:—

[162] [१] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—धम्मो हि वासेट्ठ सेट्ठो जने तस्मि दिट्ठे चे'व धम्मो अभिसम्पराये चा'ति । पुन च उपासको गिही सोतापन्नो पिहिता'पायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणे'रं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेति । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—धम्मो हि वासेट्ठ सेट्ठो जने तस्मि दिट्ठे चे'व धम्मो अभिसम्पराये चा'ति, तेन हि—उपासको गिही सोतापन्नो पिहिता'पायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जा-तसासनो भिक्खुं वा सामणे'रं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेती'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि उपासको गिही सोतापन्नो पिहितापायो दिट्ठि-प्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणे'रं वा पुथुज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेति, तेन हि—धम्मो हि वासेट्ठ सेट्ठो जने तस्मि दिट्ठे चे'व धम्मो अभिसम्पराये चा'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितव्वो'ति ॥

[२] भासितं पे'तं महाराज भगवता—धम्मो हि वासेट्ठ सेट्ठो जने तस्मि दिट्ठे चे'व धम्मो अभिसम्परायिके चा'ति । उपासको च गिही सोता-

पन्नो पिहितापायो दिट्ठिप्पत्तो विज्जातसासनो भिक्खुं वा सामणेरं वा पुथु-
 ज्जनं अभिवादेति पच्चुट्ठेति । तत्थ पन कारणं अत्थि, कतमं तं कारणं ?—
वीसति खो पनि मे महाराज समणस्स **समणकरणा धम्मा**, द्वे च
लिङ्गानि येहि समणो अभिवादनपच्चुट्ठानसम्माननपूजनारहो होति, कतमे
 वीसति समणस्स समणकरणा धम्मा, द्वे च लिङ्गानि—सेट्ठो^{११} यमो,
 अग्गो नियमो, चारो, विहारो, संयमो, मंवरो, खन्ति, सोरच्चं, एकत्तचरिया,
 एकत्ताभिरति, पटिसल्लानं, हिरिओत्तप्पं, विरियं, अप्पमादो, सिक्खासमादानं,^{१२}
 उद्देसो, परिपुच्छा, सीलादि-अभिरति, निरालयता, सिक्खापदपारिपूरिता, का-
 सावधारणं, भण्डु-[163]-भावो, इमे खो महाराज वीसति समणस्स समण-
 करणा, धम्मा द्वे च लिङ्गानि । एते गुणे भिक्खु समादाय वत्तति, सो तेमं
 धम्मानं अनूनत्ता परिपुण्णत्ता सम्पन्नत्ता समन्नागतत्ता असेखभूमिं अरह-
 न्तभूमिं ओक्कमति, सेट्ठं भुम्मन्तरं ओक्कमति, अरहत्ता^१सन्नगतो^२ति अरहति
 उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं । खीणासवेहि
 सो सामञ्जं उपगतो, न^३त्थि मे सो समयो^४ति अरहति उपासको सोतापन्नो
 भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं । अग्गपरिणं सो उपगतो, ना^५हं
 तं ठानं उपगतो^६ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभि-
 वादेतुं पच्चुट्ठातुं । लभति सो **पातिमोक्खु**देसं सोतुं, नाहं तं लभामि सोतुं
 ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।
 सो अज्जे पब्बाजेति, उपसम्पादेति, जिनसासनं वड्ढेति, अहमे^७तं न
 लभामि कातुं^८ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं
 पच्चुट्ठातुं । अप्पमाणेसु सो सिक्खापदेसु समत्तकारी, नाहं तेसु वत्तामी^९ति
 अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ।

११ B adds धम्मरामो after this, while C reads सेट्ठभूमिसयो
 अग्गो नियमो । १२ सुक्खावदानं B. सिक्खापदानं C.

उपगतो सो समणलिङ्गं, बुद्धाधिष्णाये ठितो, तेना'हं लिङ्गेन दूरमपगतो'ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं । परूळ्हकच्छलोमो सो अनञ्जित-अमण्डितो, अनुलित्तसीलगन्धो, अहं पन मण्डनविभूसनाभिरतो'ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ॥

[३] अपि च महाराज ये ते वीसति समणकरणा धम्मा द्वे च लिङ्गानि, सव्वे'वे'ते धम्मा भिक्खुस्स संविज्जन्ति, सो येव ते सव्वे धारेति, अज्जे पि तथ सिक्खापेति, सो मे आगमो सिक्खापनं च नत्थी'ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं [164] पच्चुट्ठातुं । अपि च यथा महाराज राजकुमारो पुरोहितस्स सन्तिके विज्जं अधीयति, खत्तियधम्मं सिक्खति, सो अपरेण समयेन अभिसित्तो आचरियं अभिवादेति पच्चुट्ठेति—सिक्खापको मे अयं'ति । एवमे'व खो महाराज सिक्खापको वंसधरो'ति अरहति उपासको सोतापन्नो भिक्खुं पुथुज्जनं अभिवादेतुं पच्चुट्ठातुं ॥

[४] अपि च महाराज इमिना पे'तं परियायेन जानाहि भिक्खु-भूमिया महन्ततं असमविपुलभावं—यदि महाराज उपासको सोतापन्नो अरहत्तं सच्छिकरोति, द्वे'व तस्स गतियो भवन्ति, अनज्जा—तस्मिं येव दिवसे परिनिब्बायेय्य वा भिक्खुभावं वा उपगच्छेय्य । अचला हि सा महाराज पव्वज्जा महती अच्चुगता, यदिदं भिक्खुभूमी'ति ॥ ज्ञाणगतो भन्ते नागसेन पञ्चो सुनिव्वेठितो बलवता अतिबुद्धिना तथा, नयि'मं पञ्चं समत्थो अज्जो एवं विनिवेठेतुं अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता'ति ॥

[५] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—तथागतो सव्वसत्तानं अहितम'पनेत्वा हितमु'पदहती'ति । पुन च भणथ—अग्गिक्खन्धू'पमे धम्मपरियाये भज्ज-

माने सट्टिमत्तानं भिक्खून् उण्हलोहितं मुखतो उगगतं'ति ॥ अग्गिक्खन्धू'-
पमं भन्ते धम्मपरियायं देसेन्तेन तथागतेन सट्टिमत्तानं भिक्खून् हितम'पनेत्वा
अहितमु'पदहितं ॥ यदि भन्ते नागसेन, तथागतो सब्बसत्तानं अहितमपनेत्वा
हितमुपदहति, तेन हि—अग्गिक्खन्धूपमे धम्मपरियाये भञ्जमाने सट्टिमत्तानं
भिक्खून् उण्हलोहितं मुखतो उगगतं—ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि
अग्गिक्खन्धू'पमे धम्मपरियाये भञ्जमाने सट्टिमत्तानं भिक्खून् उण्हलोहितं
मुखतो उगगतं, [165] तेन हि—तथागतो सब्बसत्तानं अहितमप'नेत्वा
हितमुपदहती'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो
तवा'नुपपत्तो, सो तथा निब्बाहितव्वो'ति ॥

[६] तथागतो महाराज, सब्बसत्तानं अहितमपनेत्वा हितमुपदहति ।
अग्गिक्खन्धूपमे च धम्मपरियाये भञ्जमाने सट्टिमत्तानं भिक्खून् उण्ह-
लोहितं मुखतो उगगतं । तं च पन न तथागतस्स कतेन । तेसं येव
अत्तनो कतेना'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, तथागतो अग्गिक्खन्धूपमं
धम्मपरियायं न भासेय्य, अपि नु तेसं उण्हलोहितं मुखतो उगगच्छेय्या'ति ? ॥
नहि महाराज । मिच्छापटिपन्नानं तेसं भगवतो धम्मपरियायं सुत्वा परिळाहो
काये उप्पज्जि, तेन हि तेसं परिळाहेन उण्हलोहितं मुखतो उगगतं'ति ॥
तेन हि भन्ते नागसेन तथागतस्से'व कतेन तेसं उण्हलोहितं मुखतो
उगगतं, तथागतो येव तत्थ अधिकारो तेसं नासनाय । यथा नाम भन्ते
नागसेन अहि वम्मीकं पविसेय्य अथ'ञ्जतरो पंसुकामो पुरिसो वम्मीकं
मिन्दिवा पंसुं हरेय्य, तस्स पंसुहरणेन वम्मीकस्स सुसिरं पिदहेय्य,
अथ तत्थे'व सो अस्सामं अलभमानो मरेय्य, ननु सो भन्ते अहि तस्स
पुरिसस्स कतेन मरणप्पत्तो'ति ? ॥ आम महाराजा'ति ॥ एवमेव खो भन्ते
नागसेन तथागतो येव तत्थ अधिकारो तेसं नासनाया'ति ॥

[७] तथागतो महाराज धम्मं देसयमानो अनुनयप्पटिघं न करोति, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो धम्मं देसेति, एवं धम्मं देसियमाने ये तत्थ सम्मापटिपन्ना ते बुज्झन्ति, ये पन मिच्छापटिपन्ना ते पतन्ति । यथा महाराज पुरिसस्स अम्बं वा जम्बुं वा मधुकं वा चालयमानस्स यानि तत्थ फलानि सारानि दब्बहबन्धनानि तानि तत्थेव अच्चुतानि तिष्ठन्ति, यानि पन तत्थ फलानि पूतिवण्ठमूलानि दुब्बलबन्धनानि [166] तानि पतन्ति । एवमेव खो महाराज तथागतो धम्मं देसयमानो अनुनयप्पटिघं न करोति अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो धम्मं देसेति, एवं धम्मं देसियमाने ये तत्थ सम्मापटिपन्ना ते बुज्झन्ति, ये पन मिच्छापटिपन्ना ते पतन्ति ॥

[८] यथा वा पन महाराज, कस्सको धज्जं रोपेतुकामो खेत्तं कसति । तस्स कसन्तस्स अनेकसतसहस्सानि तिणानि मरन्ति । एवमेव खो महाराज तथागतो परिपक्कमानसे सत्ते बोधेन्तो अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो धम्मं देसेति । एवं धम्मं देसियमाने ये तत्थ सम्मापटिपन्ना ते बुज्झन्ति, ये पन मिच्छापटिपन्ना ते पन तिणानि विय मरन्ति ॥

[९] यथा वा पन महाराज मनुस्सा रसहेतु यन्तेन उच्छं पीळयन्ति, तेसं उच्छं पीळयमानानं ये तत्थ यन्तमुखगता किमयो ते पीळयन्ति । एवमेव खो महाराज तथागतो परिपक्कमानसे सत्ते बोधेन्तो धम्मयन्तम'भिपीळयति, ये तत्थ मिच्छापटिपन्ना ते किमी विय मरन्ती'ति ॥

[१०] ननु भन्ते नागसेन ते भिक्खू तां धम्मदेसनाय पतिता'ति ॥ अपि नु खो महाराज तच्छको रक्खं रक्खन्तो उजुकं परिसुद्धं करोती'ति ॥ नहि भन्ते, वज्जनीयं भन्ते अपनेत्वा एवमिदं तच्छको रक्खं उजुकं परिसुद्धं करोती'ति ॥ एवमेव खो महाराज तथागतो परिसं रक्खन्तो न सक्कोति

बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं, मिच्छापटिपन्ने पन सत्ते अपनेत्वा एवमेते बोधनेय्ये सत्ते बोधेति ॥ अत्तकतेन पन ते महाराज मिच्छापटिपन्ना पतन्ति ॥

[११] यथा महाराज कदली वेळु अस्सतरी अत्तजेन हज्जति, एवमेव खो महाराज ये ते मिच्छापटिपन्ना ते अत्तकतेन हज्जन्ति पतन्ति । यथा महाराज चोरा अत्तकतेन चक्खुप्पाटनं सूळारोपनं सीसच्छेदनं पापुणन्ति, एवमेव खो महाराज ये ते मिच्छापटिपन्ना ते अत्तकतेन हज्जन्ति जिनसासना प-[167]-तन्ति । येसं महाराज सद्धिमत्तानं भिक्खून् उण्हलोहितं मुखतो उगगतं तेसं तं ने'व भगवतो कतेन, न परेसं कतेन, अथ खो अत्तनो येव कतेन । यथा महाराज पुरिसो सब्बजनस्स अमतं ददेय्य, ते तं अमतं असित्वा अरोगा दीघायुका सब्बीतितो परिमुच्चेय्युं, अथज्जतरो पुरिसो दुरुपचारेन तं असित्वा मरणं पापुणेय्य, अपि नु खो सो महाराज अमत-दायको पुरिसो ततोनिदानं किञ्चि अपुज्जं आपजेय्या'ति ? ॥ नहि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज तथागतो दससहस्सिस्मिह लोकधातुया देवमनुस्सानं अमतं धम्मदानं देति, ये ते सत्ता भब्बा ते धम्मामतेन बुज्झन्ति, ये पन ते सत्ता अभब्बा ते धम्मा'मतेन हज्जन्ति पतन्ति ॥

[१२] भोजनं महाराज सब्बसत्तानं जीवितं रक्खति, तमे'कच्चे भुञ्जित्वा विसूचिकाय मरन्ति, अपि नु खो सो महाराज भोजनदायको पुरिसो ततोनिदानं किञ्चि अपुज्जं आपजेय्या'ति ? ॥ नहि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज तथागतो दससहस्सिलोकधातुया देवमनुस्सानं अमतं धम्मदानं देति । ये ते सत्ता भब्बा, ते धम्मामतेन बुज्झन्ति, ये पन ते सत्ता अभब्बा ते धम्मामतेन हज्जन्ति पतन्ती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१३] भन्ते नागसेन भासितं पे'तं तथागतेन—कायेन संवरो साधु, साधु वाचाय संवरो । मनसा संवरो साधु, साधु सब्बत्थ संवरो'ति ॥ पुनच

तथागतो चतुन्नं परिसानं मञ्जे निसीदित्वा पुरतो देवमनुस्सानं सेलस्स ब्राह्मणस्स कोसोहितं वत्थगुय्हं दस्सेसि ॥ यदि भन्ते नागसेन [168] भगवता भणितं—कायेन संवरो साधू'ति, तेन हि—सेलस्स ब्राह्मणस्स कोसो-हितं वत्थगुय्हं दस्सेसी'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि सेलस्स—ब्राह्मणस्स कोसो-हितं वत्थगुय्हं दस्सेसि, तेन हि—कायेन संवरो साधू'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तया निब्बाहि-तव्वो'ति ॥

[१४] भासितं पे'तं महाराज भगवता कायेन संवरो साधू'ति । सेलस्स च ब्राह्मणस्स कोसोहितं वत्थगुय्हं दस्सितं । यस्स खो महाराज तथागते कङ्खा उप्पन्ना तस्स बोधनत्थाय भगवा इद्धिया तप्पटिभागं कायं दस्सेति । सो येव तं पाटिहारियं पस्सती'ति ॥ को पने'तं भन्ते नागसेन सद्वहिस्सति यं परिसगतो एको येव तं गुय्हं पस्सति, अवसेसा तथेव सन्ता न पस्सन्ती'ति ? । इद्ध मे त्वं तत्थ कारणं उपदिस, कारणेन मं सज्जापेही'ति ॥

[१५] दिट्ठुप्पवो पन तया महाराज कोचि व्याधितो पुरिसो परिकिण्णो जातिमित्तेही'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ अपि नु खो महाराज परिसा पस्सते'तं वेदनं याय सो पुरिसो वेदनाय वेदियती'ति ? ॥ नहि भन्ते, अत्तना येव सो भन्ते पुरिसो वेदियती'ति ॥ एवमेव खो महाराज यस्से'व तथागते कङ्खा उप्पन्ना तस्सेव तथागतो बोधनाय इद्धिया तप्पटिभागं कायं दस्सेति, सो येव तं पाटिहारियं पस्सति ॥

[१६] यथा वा पन महाराज कञ्चिदेव पुरिसं भूतो आविसेय्य । अपि नु खो सा महाराज परिसा पस्सति तं भूतागमनं'ति^{१३} ? ॥ नहि भन्ते,

सो येव आतुरो तस्स भूतस्स आगमनं पस्सती'ति ॥ एवमेव खो महाराज यस्सेव तथागते कङ्खा उप्पन्ना सो येव तं पाटिहारियं पस्सती'ति ॥ दुक्करं भन्ते नागसेन, भगवता कतं यं एकस्स पि अदस्सनीयं तं दस्सन्तेना'ति ॥ न महाराज भगवा गुय्हं [169] दस्सेसि, इद्धिया पन छायं दस्सेसी'ति ॥ छायाय पि भन्ते दिट्ठाय दिट्ठं येव होति गुय्हं यं दिस्वा निट्ठं गतो'ति ॥

[१७] दुक्करं चा'पि महाराज, तथागतो करोति बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं । यदि महाराज तथागतो किरियं किरियं हापेय्य, बोधनेय्या सत्ता न बुज्जेय्युं । यस्मा च खो महाराज योगञ्जू तथागतो बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं, तस्मा तथागतो येन येन योगेन बोधनेय्या बुज्जन्ति, तेन तेन योगेन बोधनेय्ये बोधेति । यथा महाराज भिसक्को सल्लुक्को येन येन भेसज्जेन आतुरो अरोगो होति, तेन तेन भेसज्जेन आतुरं उपसङ्गमति—वमनीयं वमेति, विरेचनीयं विरेचेति, अनुलेपनीयं अनुलिम्पति, अनुवासनीयं अनुवासेति । एवमेव खो महाराज तथागतो येन येन योगेन बोधनेय्या सत्ता बुज्जन्ति, तेन तेन योगेन बोधेति ॥

[१८] यथा वा पन महाराज, इत्थी मूळ्हगब्भा भिसक्कस्स अदस्सनीयं गुय्हं दस्सेसि, एवमेव खो महाराज तथागतो बोधनेय्ये सत्ते बोधेतुं अदस्सनीयं गुय्हं इद्धिया छायं दस्सेसि । न'त्थि महाराज अदस्सनीयो नाम ओकासो पुगलं उपादाय । यदि महाराज को पि भगवतो हृदयं दिस्वा बुज्जेय्य, तस्स पि भगवा योगेन हृदयं दस्सेय्य । योगञ्जू महाराज तथागतो देसनाकुसलो । ननु महाराज तथागतो थेरस्स नन्दस्स अधिमुत्ति जानित्वा तं देवभवनं नेत्वा देवकञ्जायो दस्सेसि — इमिना'यं कुलपुत्तो बुज्झिस्सती'ति, तेन च सो कुलपुत्तो बुज्झि । इति खो महाराज तथागतो अनेकपरियायेन सुभनिमित्तं हीळ्हेन्तो गरहन्तो जिगुच्छन्तो तस्स बोधन-

हेतु कुक्कुटपादिनियो^{१५} अच्छरायो दस्सेसि । एवं पि तथागतो योगञ्जू देसनाकुसलो ॥

[१९] पुन च परं महाराज तथागतो थेरस्स चुल्लपन्थकस्स भातरा निकट्ठितस्स दुक्खितस्स दुम्भनस्स उपगन्त्वा सुखुमं चोळखण्डं अदासि— इमिना'यं कुलपुत्तो बुद्धिस्सती'ति । [170] सो च कुलपुत्तो तेन कारणेन जिनसासने वसीभावं पापुणि । एवं पि महाराज^{१६} तथागतो योगञ्जू देसनाकुसलो । पुन च परं महाराज तथागतो ब्राह्मणस्स मोघराजस्स याव- ततियं पञ्चं पुटो न व्याकासि—एवमि'मस्स कुलपुत्तस्स मानो उपसमिस्सति, मानु'पसमा अभिसमयो भविस्सती'ति, तेन च तस्स कुलपुत्तस्स मानो उपसमि, मानू'पसमा सो ब्राह्मणो छसु अभिञ्जासु वसीभावं पापुणि । एवं पि महाराज तथागतो योगञ्जू देसनाकुसलो'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन सुनिव्वेठितो पञ्चो बहुविधेहि कारणेहि, गहनं अगहनं कतं, अन्धकारो आलोको कतो, गण्ठ भिन्ना, भग्गा परप्पवादा, जिनपुत्तानं चक्खु तया उप्पादितं, निष्पटिभाना तिथिया, त्वं गणिवरपवरमासज्जा'ति ॥

[२०] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना— परिसुद्धवचीसमाचारो आवुसो तथागतो, न'त्थि तथागतस्स वची- दुच्चरितं यं तथागतो रक्खेय्य—मा मे इदं परो अञ्जासी'ति । पुन च तथागतो थेरस्स सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे पाराजिकं पञ्चापेन्तो फरसाहि वाचाहि मोघपुरिसवादेन समुदाचरि, तेन च सो थेरो मोघपुरिसवादेन [मंकुचित्तवसेन रुन्धितत्ता]^{१६} विष्पटिसारी ना'सक्खि अरियमगं पटिवि- जिञ्चतुं । यदि भन्ते नागसेन परिसुद्धवचीसमाचारो तथागतो, न'त्थि तथा- गतस्स वचीदुच्चरितं, तेन हि तथागतेन थेरस्स सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स

१४ कुक्कुटपादिनियो C. १५ Omitted by T. १६ Omitted by T. C., but they supply गरुतासेन तासितो.

अपराधे मोघपुरिसवादेन समुदाचिण्णं'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि भगवता थेरस्स सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे मोघ-[171]-पुरिसवादेन समुदाचिण्णं, तेन हि—परिसुद्धवचीसमाचारो तथागतो, न'त्थि तथागतस्स वचीदुच्चरितं'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवानुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२१] भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—परिसुद्धवचीसमाचारो आवुसो तथागतो, न'त्थि तथागतस्स वचीदुच्चरितं यं तथागतो रक्खेय्य—मा मे इदं परो अज्जासी'ति । आयस्मतो च सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स अपराधे पाराजिकं पञ्चापेन्तेन भगवता मोघपुरिसवादेन समुदाचिण्णं ॥ तं च पन न दुट्ठचित्तेन, असारम्भेन याथावलक्खणेन । किञ्च तत्थ याथावलक्खणं—यस्स महाराज पुग्गलस्स इमस्मि अत्तभावे चतुसच्चा'भिसमयो न होति, तस्स पुरिसत्तनं मोघं, अज्जं कयिरमानं अज्जेन सम्भवति, तेन वुच्चति मोघपुरिसो'ति । इति पि महाराज भगवता आयस्मतो सुदिन्नस्स कलन्दपुत्तस्स सभाववचनेन समुदाचिण्णं, नो अभूतवादेना'ति ॥ सभावं पि भन्ते नागसेन यो अक्कोसन्तो भणति, तस्स मयं कहापणं दण्डं धारेम, अपराधो येव सो, वत्थुं निस्साय विसुं वोहारं आचरन्तो अक्कोसती'ति ॥

[२२] अत्थि पन महाराज, सुतपुब्बं तथा खलितस्स अभिवादनं वा पच्चुट्ठानं वा सक्कारं वा उपायना'नुप्पदानं वा'ति ? ॥ नहि भन्ते, यतो-कुतोचि यत्थकत्थचि खलितो परिभासनारहो होति तज्जनारहो, उत्तमङ्गं पि'स्स छिन्दन्ति, हनन्ति पि, बन्धन्ति पि, घातेन्ति पि, जापेन्ति पी'ति ॥ तेन हि महाराज भगवता किरिया येव कता, नो अकिरिया'ति ॥ किरियं पि भन्ते नागसेन कुहमानेन पतिरूपेण कातब्बं अनुच्छविकेन,

सवणेन पि भन्ते नागसेन तथागतस्स सदेवको लोको ओत्तपति हिरियति,
भिय्योदस्सनेन, तत्तुत्तरिं उपसङ्कमनेन पयिरुपासनेना'ति ॥ [172]
अपि नु खो महाराज तिकिच्छको अभिसन्ने काये कुपिते दोसे
सिनेहनीयानि भेसज्जानि देती'ति ॥ नहि भन्ते तिण्हानि लेखनीयानि भेस-
ज्जानि देती'ति ॥ एवमेव खो महाराज तथागतो सब्बकिलेसब्बाधिवूपसमाय
अनुसिद्धिं देति । फरुसा पि महाराज तथागतस्स वाचा सत्ते सिनेहयति,
मुदुके करोति । यथा महाराज उण्हं पि उदकं यं किञ्चि सिनेहनीयं सिनेह-
यति, मुदुकं करोति, एवमेव खो महाराज फरुसा पि तथागतस्स वाचा
अत्यवती होति करुणासहगता ॥

[२३] यथा महाराज, पितु वचनं पुत्तानं अत्यवन्तं होति करुणासह-
गतं, एवमेव खो महाराज **फरुसा पि** तथागतस्स **वाचा अत्यवती** होति
करुणासहगता । फरुसा पि महाराज तथागतस्स वाचा सत्तानं किलेसप्प-
हाना होति । यथा महाराज दुग्गन्धं पि गोमुत्तं पीतं विरसं पि अगदं
खायितं सत्तानं व्याधिं हन्ति, एवमेव खो महाराज फरुसा पि तथागतस्स
वाचा अत्यवती होति करुणासहगता । यथा महाराज महन्तो पि तूलपुञ्जो
परस्स काये निपत्तिवा रुजं न करोति, एवमेव खो महाराज फरुसा पि
तथागतस्स वाचा न कस्सचि दुक्खं उप्पादेती'ति ॥ सुविनिच्छितो भन्ते
नागसेन पञ्चो बहूहि कारणेहि । साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्प-
टिच्छामी'ति ॥

[२४] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता तथागतेन—**अचेतनं**
ब्राह्मण अस्सुणन्तं, जानं अजानन्तमिमं पलासं । आरद्धविरियो धुवं
अप्पमत्तो, सुखसेय्यं **पुच्छसि** किस्स हेतू'ति ॥ [173] पुन च भणितं—

इति फन्दनखखो पि तावदे **अज्झभासथ** ।

मय्हं पि वचनं अत्थि भारद्वाज, सुणोहि मे'ति ॥

यदि भन्ते नागसेन रुक्खो चेतनो, तेन हि—फन्दनेन रुक्खेन भारद्वाजेन सह सल्लपितं'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि फन्दनेन रुक्खेन भारद्वाजेन सद्धिं सल्लपितं, तेन हि—रुक्खो अचेतनो'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२५] भासितं पे'तं महाराज, भगवता रुक्खो अचेतनो'ति । फन्द-
नेन च रुक्खेन भारद्वाजेन सद्धिं सल्लपितं । तं च पन वचनं लोकसम-
ज्जाय भणितं, न'त्थि महाराज अचेतनस्स रुक्खस्स सल्लापो नाम, अपि
च महाराज तस्मिं रुक्खे अधिवत्थाय देवताये'तं अधिवचनं रुक्खो'ति,
रुक्खो सल्लपती'ति चे'सा लोकपण्णत्ति ॥

[२६] यथा महाराज, सकटं धञ्जस्स परिपूरितं धञ्जसकटं'ति
जनो वोहरति, न च तं धञ्जमयं सकटं, रुक्खमयं सकटं, तस्मिं सकटे
धञ्जस्स पन आकिरितत्ता धञ्जसकटं'ति जनो वोहरति । एवमेव खो
महाराज न रुक्खो सल्लपति, रुक्खो अचेतनो, या पन तस्मिं रुक्खे
अधिवत्था देवता तस्सा एतं अधिवचनं रुक्खो'ति, रुक्खो सल्लपती'ति
चे'सा लोकपण्णत्ति ॥

[२७] यथा वा पन महाराज, दधि मन्थयमानो तक्कं मन्थेती'ति
वोहरति, यं तक्कं तं सो न मन्थेति'^१ दधि येव सो मन्थेन्तो तक्कं मन्थे-
ती'ति वोहरति, एवमेव खो महाराज न रुक्खो सल्लपति । रुक्खो अचेतनो,
या पन तस्मिं रुक्खे अधिवत्था देवता तस्सा एतं अधिवचनं रुक्खो'ति,
रुक्खो सल्लपती'ति चे'सा लोकपण्णत्ति ॥

[२८] यथा वा पन महाराज असन्तं साधेतुक्कामो असन्तं साधेमी'ति
वो-[174]-हरति, असिद्धं सिद्धं ति वोहरति, एवमेसा लोकसमज्जा ।

एवमेव खो महाराज न खखो सह्यपति, खखो अचेतनो, या पन तस्मिं
खखे अधिवत्था देवता तस्सा एतं अधिवचनं—खखो'ति, खखो सह्यप-
ती'ति चे'सा लोकपण्णत्ति । यीय महाराज लोकसमञ्जाय जनो वोहरति,
तथागतो पि तायेव लोकसमञ्जाय सत्तानं धम्मं देसेती'ति ॥ साधु भन्ते
नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२९] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं धम्मसङ्कीतिकारकेहि
श्रेहि—

चुन्दस्स भत्तं भुञ्जित्वा

कम्मरस्सा'ति मे सुतं ।

आबाधं सम्फुसी बुद्धो

पवाब्बं मारणन्तिकं'ति ॥

पुन च भगवता भणितं—द्वे'मे आनन्द पिण्डपाता समा समफला
समविपाका अतिविय अञ्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा
चा'ति । यदि भन्ते नागसेन तथागतो चुन्दस्स भत्तं भुत्ताविस्स खरो
आबाधो उप्पन्नो, पवाब्बहा वेदना पवत्ता मारणन्तिका, तेन हि—द्वे'मे
आनन्द पिण्डपाता समा समफला समविपाका अतिविय अञ्जेहि पिण्डपातेहि
महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा चा'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि द्वे'मे पिण्ड-
पाता समासमफला समविपाका अतिविय अञ्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा
चे'व महानिसंसतरा च, तेन हि-भगवतो चुन्दस्स भत्तं भुत्ताविस्स खरो
आबाधो उप्पन्नो, पवाब्बहा वेदना पवत्ता मारणन्तिका'ति तं पि वचनं
मिच्छ । किं नु खो भन्ते नागसेन सो पिण्डपातो विसगतताय महप्फलो,
रोगुप्पादकताय म-[175]-हप्फलो, आयुविनासकताय महप्फलो, भगवतो

जीवितहरणताय महप्फलो । तथ मे कारणं ब्रूहि, परप्पवादानं निग्गहाय
एत्थायं जनो सम्मूब्धो—लोभवसेन अतिबहुं खायितेन लोहितपक्खन्दिका
उप्पन्ना'ति । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा
निब्बाहितव्वो'ति ॥

[३०] भासितं पे'तं महाराज धम्मसङ्गीतिकारकेहि थेरेहि—

चुन्दस्स भत्तं भुञ्जित्वा
कम्मरस्सा'ति मे सुतं ।
आबाधं सम्पुत्सी बुद्धो
पवाब्बं मारणन्तिकं'ति ॥

भगवता च भणितं—द्वे'मे आनन्द पिण्डपाता समा समफला सम-
विपाका अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा
च । कतमे द्वे—यं च पिण्डपातं परिभुञ्जित्वा तथागतो अनुत्तरं सम्मा-
सम्बोधिं अभिसम्बुद्धो^{१९}, यं च पिण्डपातं परिभुञ्जित्वा अनुपादिसेसाय
निब्बानधातुया परिनिब्बायति, इमे द्वे पिण्डपाता समा समफला ।
अतिविय अज्जेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा चा'ति ॥
सो च पन पिण्डपातो बहुगुणो अनेकानिसंसो । देवता
महाराज हट्ठा पसन्नमानसा—अयं भगवतो पच्छिमो पिण्डपातो'ति दिव्वं ओजं
सूकरमद्वे आकिरिंसु । तं च पन सम्मापाकं लड्डुपाकं मनुज्जं बहुरसं जठर-
गितेजस्स हितं । न महाराज ततोनिदानं भगवतो कोचि अनुप्पन्नो रागो
उप्पन्नो । अपि च महाराज भगवतो पकतिदुब्बले सरिरे खीणे आयुसङ्खारे
उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवट्ठि । यथा महाराज पकतिया जलमानो अग्नि
अज्जस्मि उपादाने दिन्ने भिय्यो पज्जलति । एवमेव खो महाराज भगवतो

पकतिदुब्बले सरीरे खीणे आयुसङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवड्ढि ।
 यथा वा पन महाराज [176] सोतो पकतिया सन्दमानो अभिवुट्ठे महामेघे
 भिय्यो महो'घो उदकवाहको होति, एवमे'व खो महाराज भगवतो पकतिदु-
 ब्बले सरीरे खीणे आयुसङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवड्ढि । यथा वा
 पन महाराज पकतिया अभिसन्नो धातुकुच्छि अज्जस्मि अज्झोहारे भिय्यो
 आयमेय्य, एवमे'व खो महाराज भगवतो पकतिदुब्बले सरीरे खीणे आयु-
 सङ्खारे उप्पन्नो रोगो भिय्यो अभिवड्ढि । न'त्थि महाराज तस्मिं पिण्डपाते
 दोसो । न च तस्स सक्का दोसो आरोपेतुं'ति ॥

[३१] भन्ते नागसेन केन कारणेन ते द्वे पिण्डपाता समा समफला
 समविपाका, अतिविय अज्जत्तरेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा
 चा'ति ॥ **धम्मा'नुमज्जनसमापत्तिवसेन** महाराज ते द्वे पिण्डपाता समा
 समफला समविपाका, अतिविय अज्जत्तरेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा चे'व
 महानिसंसतरा चा'ति ॥ भन्ते नागसेन, कतमेसं धम्मानं अनुमज्जनसमा-
 पत्तिवसेन ते द्वे पिण्डपाता समा समफला समविपाका, अतिविय अज्ज-
 तरेहि पिण्डपातेहि महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा चा'ति ॥ **नवन्नं** महा-
 राज **अनुपुब्बविहारसमापत्तीनं** अनुलोमपटिलोमसमापजनवसेन ते द्वे
 पिण्डपाता समा समफला समविपाका, अतिविय अज्जत्तरेहि पिण्डपातेहि
 महप्फलतरा चे'व महानिसंसतरा चा'ति ॥

[३२] भन्ते नागसेन द्वीसु येव दिवसेसु अधिमत्तं तथागतो
 नवा'नुपुब्बविहारसमापत्तियो अनुलोमपटिलोमं समापज्जति ॥ आम महा-
 राजा'ति ॥ अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, यं इमस्मि
 बुद्धक्खेत्ते असदिसपरमदानं तं पि इमेहि द्वीहि पिण्डपातेहि अगणितं ।
 अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, याव महन्ता नवा'नुपु-

ब्वविहारसमापत्तियो, यत्र हि नाम नवानु—[177]—पुब्वविहारसमापत्तिवसेन दानं महप्फलतरं होति महानिंससतरं च । साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ।

[३३] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं तथागतेन—अव्यावटा तुम्हे आनन्द होथ तथागतस्स सरीरपूजाया'ति । पुन च भणितं—

पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं

एवंकरा सग्गमि'तो गमिस्सथा'ति ॥

यदि भन्ते नागसेन तथागतेन भणितं—अव्यावटा तुम्हे आनन्द होथ तथागतस्स सरीरपूजाया'ति, तेन हि—पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं । एवंकरा सग्गमितो गमिस्सथा'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि तथागतेन भणितं—पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं । एवंकरा सग्गमि'तो गमिस्सथा'ति, तेन हि अव्यावटा तुम्हे आनन्द होथ तथागतस्स सरीरपूजाया'ति तं पि वचनं मिच्छ ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[३४] भासितं पे'तं महाराज भगवता—अव्यावटा तुम्हे आनन्द होथ तथागतस्स सरीरपूजाया'ति । पुन च^{१०} भणितं—पूजेथ नं पूजनियस्स धातुं । एवंकरा सग्गमि'तो गमिस्सथा'ति । तं च पन न सब्वेसं, जिनपुत्तानं येव आरब्भ भणितं—अव्यावटा तुम्हे आनन्द होथ तथागतस्स सरीरपूजाया'ति । अकम्मं हे'तं महाराज [178] जिनपुत्तानं यदि'दं पूजा । सम्मसनं सङ्कारानं, योनिसो मनसिकारो, सतिपट्ठाना'नुपस्सना, आरम्मणसारंगाहो, किलेसयुद्धं, सदत्थमनुयुञ्जना, एतं जिनपुत्तानं करणीयं । अवसेसानं देव—मनुस्सानं पूजा करणीया ॥

[३५] यथा महाराज महिया राजपुत्तानं हत्थिअस्सधनुत्थस्सेखमुदा-
सिक्खा खग्गं^{२१} भन्तसुतिसम्मुतियुद्धयुज्झापनकिरिया करणीया, अवसेसानं
पुथुवेस्ससुद्धानं कसि वणिज्जा गोरक्खा करणीया, एवमे'व खो महाराज
अकम्मं हे'तं जिनपुत्तानं यदि'दं पूजा, सम्मसनं सद्धारानं, योनिसो मन-
सिकारो, सतिपट्टाना'नुपस्सना, आरम्मणसारग्गाहो, किलेसयुद्धं, सदत्थमनु-
युज्जना, एतं जिनपुत्तानं करणीयं, अवसेसानं देवमनुस्सानं पूजा करणीया ॥

[३६] यथा वा पन महाराज ब्राह्मणमाणवकानं इरुब्बेदं यजुब्बेदं
सामवेदं अथव्वणवेदं लक्खणं इतिहासं पुराणं निघण्टु केटुभं अक्खरप्प-
भेदं पदं वेय्याकरणं भासमग्गं उप्पातं^{२२} सुपिनं निमित्तं छळ्ळं चन्द-
ग्गाहं सुरियग्गाहं सुक्कराहुचरितं उ'ल्लुग्गहयुद्धं देवदुन्दुभिस्सरं ओक्कन्ति
उक्कापातं भूमिकम्पं दिसादाहं भुम्मन्तल्लिक्खं जोतिसं लोकायतिकं
साचक्कं मिगचक्कं अन्तरचक्कं मिस्सकुप्पादं सकुणस्तरवितं सिक्खा कर-
णीया, अवसेसानं पुथुवेस्ससुद्धानं कसि वणिज्जा गोरक्खा करणीया, एव-
मे'व खो महाराज अकम्मं हे'तं जिनपुत्तानं यदि'दं पूजा, सम्मसनं सद्धार-
रानं, योनिसो मनसिकारो, सतिपट्टानानुपस्सना, आरम्मणसारग्गाहो, किले-
सयुद्धं, सदत्थमनुयुज्जना, एतं जिनपुत्तानं करणीयं, अवसेसानं देवमनु-
स्सानं पूजा करणीया । तस्मा महाराज तथागतो—मा इमे अकम्मे युज्जन्तु,
कम्मे^{२३} [179] इमे युज्जन्तू'ति आह—अव्यावटा तुम्हे आनन्द होथ तथा-
गतस्स सरीरपूजाया'ति । यदे'तं महाराज तथागतो न भणेय्य, पत्तचीवरं पि
अत्तनो परियादापेल्ला भिक्खू बुद्धपूजं येव कोरेय्युं'ति । साधु भन्ते नागसेन
एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[३७] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति उन्नतं ओणमती'ति । पुन च भणथ—भगवतो पादो सकलिकाय खतो'ति ॥ या सा सकलिका भगवतो पादे पतिता किस्स पन सा सकलिका भगवतो पादा न निवत्ता ? ॥ यदि भन्ते नागसेन भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति उन्नतं ओणमति, तेन हि—भगवतो पादो सकलिकाय खतो'ति । यं वचनं तं मिच्छ । यदि भगवतो पादो सकलिकाय खतो, तेन हि—भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति उन्नतं ओणमती'ति तं पि वचनं मिच्छ ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[३८] सच्चं महाराज अत्थे'तं—भगवतो गच्छन्तस्स अयं अचेतना महापथवी निन्नं उन्नमति उन्नतं ओणमति । भगवतो च पादो सकलिकाय खतो । न च पन सा सकलिका अत्तनो धम्मताय पतिता, देवदत्तस्स उपक्कमेन पतिता । देवदत्तो महाराज बहूनि जातिसतसहस्सानि भगवति आघातं बन्धि, सो तेन आघातेन महन्तं कूटागारप्पमाणं पासाणं^{२५} भगवतो उपरि पातेस्सामी'ति मुञ्चि । अथ द्वे सेला पथवितो उड्ढिवा तं पासाणं सम्पटिच्छिसु, अथ नेसं सम्पहारेण पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन [१८०] वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता'ति । यथा च भन्ते नागसेन द्वे सेला पासाणं सम्पटिच्छिसु, तथे'व पपटिका पि सम्पटिच्छितब्बा'ति ॥

[३९] सम्पटिच्छितं पि महाराज इधे'कच्चं पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति ॥ यथा महाराज उदकं पाणिना गहितं अङ्गुलन्तरिकाहि पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, खीरं तक्कं मधुं सपि तेलं मच्छरसं मंसरसं पाणिना गहितं अङ्गुलन्तरिकाहि पग्घरति पसवति न ठानमुपग-

च्छति, एवमे'व खो महाराज सम्पटिच्छन्तं उपगतानं द्विनं सेलानं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता ॥ यथा वा पन महाराज सण्ह—सुखुम—अणु—रज—समं पुळ्ळिनं मुट्ठिना गहितं अङ्गुलन्तरिकाहि पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, एवमे'व खो महाराज सम्पटिच्छन्तं समागच्छन्तानं द्विनं सेलानं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता ॥ यथा वा पन महाराज कबळो मुखेन गहितो इधे'कच्चस्स मुखतो मुच्चित्वा पग्घरति पसवति न ठानमुपगच्छति, एवमे'व खो महाराज सम्पटिच्छन्तं समागच्छन्तानं द्विनं सेलानं सम्पहारेन पासाणतो पपटिका भिज्जित्वा येन वा तेन वा पतन्ती भगवतो पादे पतिता'ति ॥ होतु भन्ते नागसेन, सेलेहि पासाणो सम्पटिच्छितो होतु, अथ पपटिकाय पि अपचिति कातब्बा यथे'व महापथविया'ति॥

[४०] द्वादसि'मे महाराज, अपिचिति न करोन्ति । कतमे द्वादसः ? रत्तो^{२६} रागवसेन अपचिति न करोति, दुट्ठो दोसवसेन, मूळ्हो मोहवसेन, उन्नतो^{२७} मानवसेन, निग्गुणो अविसेसताय, अतिथद्धो अनिसेधनताय, हीनो हीनसभावताय, वचनकरो अनिस्सरताय, पापो कदरियताय, दुक्खापितो पटिदुक्खापनताय, लु-[१८१]-द्धो लोभा'भिभूतताय, आयूहितो अत्थसाधनेन अपचिति न करोति । इमे खो महाराज द्वादस अपचिति न करोन्ति । सा च पन पपटिका पासाणसम्पहारेन भिज्जित्वा अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता । यथा महाराज सण्हसुखुमअणुरजो अनिलबलसमाहतो अनिमित्तकतदिसो येन वा तेन वा अभिकिरति, एवमे'व खो महाराज सा पपटिका पासाणसम्प-

हारेन मिज्जित्वा अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता । यदि पन महाराज सा पपटिका पासाणतो विसुं न भवेय्य, तं पि ते सेला पासाणपपटिकं उप्पतित्वा गण्हेय्युं । एसा पन महाराज पपटिका न भुम्मट्ठा न आकासट्ठा पासाणसम्पहारवेगेन मिज्जित्वा अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता ॥ यथा वा पन महाराज वातमण्डलिकाय उक्खित्तं पुराणपण्णं अनिमित्तकतदिसं येन वा तेन वा पतति, एवमे'व खो महाराज एसा पपटिका पासाणसम्पहारवेगेन अनिमित्तकतदिसा येन वा तेन वा पतमाना भगवतो पादे पतिता । अपि च महाराज अकतञ्जुस्स कदरियस्स देवदत्तस्स दुक्खानुभवनाय सा पपटिका भगवतो पादे पतिता'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४१] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—आसवानं खया समणो होती'ति । पुन च भणितं—चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं । तं वे नरं समणं आहु लोके'ति । तत्रि'मे चत्तारो धम्मा—खन्ति अप्पाहारता रतिविप्पहानं आकिञ्चज्जं ॥ सव्वानि पने'तानि अपरिक्खी-[१८२]-णासवस्स सकिलेसस्से'व होन्ति । यदि भन्ते नागसेन आसवानं खया समणो होति, तेन हि—चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं । तं वे नरं समणं आहु लोके'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतो समणो होति, तेन हि—आसवानं खया समणो होती'ति, तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो । सो तथा निव्वाहितव्वो'ति ॥

[४२] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—आसवानं खया समणो होती'ति । पुन च भणितं—चतुब्भि धम्मेहि समङ्गिभूतं । तं वे नरं समणं आहु लोके'ति । तदिदं महाराज वचनं तेसं तेसं पुगगलानं गुणवसेन भणितं—चतुब्भि धम्मेहि

समङ्गिभूतं, तं वे नरं समणं आहु लोके'ति । इदं पन निरवसेसवचनं—
 आसवानं खया समणो होती'ति । अपि च महाराज ये केचि किलेसूपसमाय
 पटिपन्ना ते सब्बे उपादायु'पादाय समणो खीणासवो अग्गमक्खायति ।
 यथा महाराज यानि कानिचि जलजथलजपुष्पानि वस्सिकं तेसं अग्गम-
 क्खायति, अवसेसानि यानि कानिचि विविधानि पुष्पजातानि सब्बानि तानि
 पुष्पानि येव, उपादायु'पादाय पन वस्सिकं येव पुष्पं जनस्स पत्थितं पिह-
 यितं, एवमे'व खो महाराज ये केचि किलेसूपसमाय पटिपन्ना ते सब्बे
 उपादायु'पादाय समणो **खीणासवो अग्गमक्खायति** । यथा वा पन
 महाराज सब्बधज्जानं सालि अग्गमक्खायति, या काचि अवसेसा विविधा
 धज्जजातियो ता सब्बा उपादा-[183]-यु'पादाय भोजनानि सरीरयापनाय,
 सालि येव तेसं अग्गमक्खायति, एवमे'व खो महाराज ये केचि किलेसू-
 पसमाय पटिपन्ना ते सब्बे उपादायु'पादाय समणो खीणासवो अग्गमक्खा-
 यती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४३] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—ममं वा भिक्खवे परे
 वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा....पे०....सङ्खस्स वा वण्णं भासेय्युं तत्र तुम्हेहि
 न आनन्दो, न सोमनस्सं न चेतसो उब्बिह्लावितत्तं करणीयं'ति ।
 पुन च तथागतो सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुञ्चे वण्णे भज्जमाने आनन्दितो
 सुमनो उब्बिह्लावितो भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पक्कित्तोसि ।

राजा'हमस्मि सेल धम्मराजा अनुत्तरो ।

धम्मेन चक्कं वत्तेमि चक्कं अप्पटिवत्तियं'ति ॥

यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—ममं वा भिक्खवे परे वण्णं भासेय्युं
 धम्मस्स वा....पे०....सङ्खस्स वा वण्णं भासेय्युं तत्र तुम्हेहि न आनन्दो,
 न सोमनस्सं न चेतसो उब्बिह्लावितत्तं करणीयं'ति, तेन हि सेलस्स

ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने आनन्दितो सुमनो उब्बिलावितो भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तेती'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने आनन्दितो सुमनो उब्बिलावितो भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तेति । तेन हि ममं वा भिक्खवे परे वण्णं भासेय्युं धम्मस्स वा...पे०...सङ्खस्स वा वण्णं भासेय्युं, तत्र तुम्हेहि न आनन्दो न सोमनस्सं न चेतसो उब्बिलावितत्तं करणीयं'ति, तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो, सो तथा निज्वाहितब्बो'ति ॥

[४४] [184] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—ममं वा भिक्खवे परे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा....पे०....सङ्खस्स वा वण्णं भासेय्युं । तत्र तुम्हेहि न आनन्दो न सोमनस्सं, न चेतसो उब्बिलावितत्तं करणीयं'ति । सेलस्स च ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तितं ॥

राजा'हमस्मि सेल धम्मराजा अनुत्तरो ।

धम्मेन चक्कं वत्तेमि, चक्कं अप्पटिवत्तियं'ति ॥

पठमं महाराज भगवता धम्मस्स सभावसरसलक्खणं सभावं अवितथं भूतं तच्छं तथत्थं परिदीपयमानेन भणितं—ममं वा भिक्खवे वण्णं भासेय्युं, धम्मस्स वा...पे०...सङ्खस्स वा वण्णं भासेय्युं, तत्र तुम्हेहि न आनन्दो, न सोमनस्सं, न चेतसो उब्बिलावितत्तं करणीयं'ति । यं पन भगवता सेलस्स ब्राह्मणस्स यथाभुच्चे वण्णे भञ्जमाने भिय्यो उत्तरिं सकगुणं पकित्तितं—राजाहमस्मि सेल धम्मराजा अनुत्तरो'ति । तं न लाभहेतु न यसहेतु न अत्तहेतु न पक्खहेतु न अन्तेवासिकम्पताय, अथ खो अनुकम्पाय कारुज्जेन हितवसेन—एवं इमस्स धम्मा'भिसमयो भविस्सति तिण्णं च माणवक्कस-तानं'ति, एवं भिय्यो उत्तरिं सकगुणं भणितं—राजा'हमस्मि सेल धम्मराजा अनुत्तरो'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४५] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

अहिंसयं परं लोके पियो होहिसि मामको'ति ।

पुन च भणितं—निगण्हे निगहा'रहं, पगण्हे पगहा'रहं'ति ।
[185] निगहो नाम भन्ते नागसेन हत्थच्छेदो पादच्छेदो वधो बन्धनं
कारणा^{२८} मारणं सन्ततिविकोपनं ॥ न एतं वचनं भगवतो युक्तं । न च भगवा
अरहति एतं वचनं वक्तुं । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—अहिंसयं
परं लोके पियो होहिसि मामको'ति, तेन हि निगण्हे निगहारहं, पगण्हे
पगहारहं'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं—निगण्हे
निगहा'रहं, पगण्हे पगहा'रहं'ति, तेन हि—अहिंसयं परं लोके पियो
होहिसि मामको'ति तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो
तवा'नुपपत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[४६] भासितं पे'तं महाराज भगवता—अहिंसयं परं लोके पियो
होहिसि मामको'ति । भणितं च—निगण्हे निगहा'रहं, पगण्हे पगहा-
रहं'ति ॥ अहिंसयं परं लोके पियो होहिसि मामको'ति, सब्बेसं महाराज
तथागतानं अनुमतं एतं, एसा अनुसिद्धि, एसा धम्मदेसना, धम्मो हि
महाराज अहिंसालक्खणो, सभाववचनं एतं । यं पन महाराज तथागतो
आह—निगण्हे निगहा'रहं, पगण्हे पगहा'रहं'ति भासा एसा । उद्धतं
महाराज चित्तं निगहेतब्बं, लीनं चित्तं पगहेतब्बं । अकुसलं चित्तं
निगहेतब्बं, कुसलं चित्तं पगहेतब्बं । अयोनिसोमनसिकारो निगहेतब्बो,
योनिसोमनसिकारो पगहेतब्बो । [186] मिच्छापटिपन्नो निगहेतब्बो,
सम्मापटिपन्नो पगहेतब्बो । अनरियो निगहेतब्बो, अरियो पगहेतब्बो ।
चोरो निगहेतब्बो, अचोरो पगहेतब्बो ॥

[४७] होतु भन्ते नागसेन, इदानी त्वं पञ्चागतोसि मम विसयं, यम'हं पुच्छामि सो मे अत्यो उपगतो । चोरो पन भन्ते नागसेन निगगण्हन्तेन कथं निगहेतब्बो'ति ? ॥ चोरो महाराज निगगण्हन्तेन एवं निगहेतब्बो—परिभासनीयो परिभासितब्बो, दण्डनीयो दण्डेतब्बो, पब्बाजनीयो पब्बाजेतब्बो, बन्धनीयो बन्धितब्बो, घातनीयो घातेतब्बो'ति ॥ यं पन भन्ते नागसेन चोरानं घातनं तं तथागतानं अनुमतं'ति ॥ न हि महाराजा'ति ॥ किस्स पन चोरो अनुसासनीयो अनुमतो तथागतानं'ति ॥ यो सो महाराज घातियति न सो तथागतानं अनुमतिया घातीयति, सयंकतेन सो घातीयति, अपि च धम्मानुसिद्धिया अनुसासीयति, सक्का पन महाराज^{२९} पुरिसं अकारणं अनपराधं वीथियं चरन्तं गहेत्वा मतिमता^{३०} घातयितुं'ति ॥ न सक्का भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ अकारकत्ता भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज न चोरो तथागतानं अनुमतिया हज्जति । **सयंकतेन सो हज्जति**, किं पने'त्य अनुसासको किञ्चि दोसं आपज्जती^{३१}'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ तेन हि महाराज तथागतानं अनुसिद्धिं सम्मानुसिद्धिं^{३२} होती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४८] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—**अक्कोधनो** विगतखिलोहमस्मी'ति । पुन च तथागतो थेरे सारिपुत्तमोगलाने सपरिसे **पणामेसि** । किन्नु खो भन्ते नागसेन तथा-[१८७]-गतो कुपितो परिसं पणामेसि, उदाहु तुट्ठो पणामेसि—एतं ताव जानाहि इमं नामा'ति । यदि भन्ते नागसेन कुपितो परिसं पणामेसि, तेन हि तथागतस्स कोधो अप्पतिवत्तितो । यदि तुट्ठो पणामेसि तेनहि अवत्थुस्मि

२९ B. adds तथा. ३० B. omits. ३१ आपन्नो'ति B. ३२ समा अनुसत्थि TC.

अजानन्तेन पणामिता । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो, सो तथा निव्वाहितब्बो'ति ॥

[४९] भासितं पे'तं महाराज भगवता—अक्रोधनो विगतखिलो'ह-
मस्मि । पणामिता च थेरा सारिपुत्तमोग्गलाना सपरिसा । तं च पन न
कोपेन । इध महाराज कोचिदेव पुरिसो महापथविया मूले वा खाणुके वा
पासाणे वा कठले वा विसमे वा भूमिभागे खलित्वा पतति, अपि नु खो
महाराज महापथवी कुपिता तं पातेती'ति ? ॥ न हि भन्ते, न'त्थि महापथविया
कोपो वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता महापथवी, सयमेव सो
अलसो खलित्वा पतितो'ति ॥ एवमेव खो महाराज, नत्थि तथागतानं कोपो
वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता तथागता अरहन्तो सम्मा-
सम्बुद्धा, अथ खो सयंकतेनेव ते अत्तनो अपराधेन पणामिता ॥

[५०] इध पन महाराज महासमुदो न मतेन कुणपेन मंवसति,
यं होति महासमुदे मतं कुणपं तं खिप्पमेव निच्छुभति, थलं उस्सादेति,
अपि नु खो महाराज महासमुदो कुपितो तं कुणपं निच्छुभती'ति ? ॥ नहि
भन्ते, नत्थि महासमुदस्स कोपो वा पसादो वा, अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो
महासमुदो'ति ॥ एवमे'व खो महाराज न'त्थि तथागतानं कोधो वा पसादो वा,
अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता तथागता अरहन्तो सम्मासम्बुद्धा, अथ खो सयं-
कतेनेव ते अत्तनो अपराधेन पणामिता ॥ यथा महाराज पठविया खलितो
पतीयति, एवं जिनसासनवरे खलितो पणामीयति । यथा महाराज समुदे
मतं [188] कुणपं निच्छुभीयति, एवं जिनसासनवरे खलितो पणामी-
यति । यं पन ते महाराज, तथागतो पणामेति, तेसं अत्थकामो हितकामो
सुखकामो विसुद्धिकामो—एवं इमे जातिजराव्याधिमरणेहि परिमुच्चिस्सन्ती'ति
पणामेसी'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

ततियो वग्गो ।

[१] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—एतदगं भिक्खवे मम सावकानं भिक्खून् इद्धिमन्तानं, यदिदं महामोग्गलानो'ति ॥ पुन च किर सो लगुळेहि परिपोथितो भिन्नसीसो सञ्चुण्णितद्धिमंसधमनि-मज्जपरिकत्तो परिनिब्बुतो । यदि भन्ते नागसेन थेरो महामोग्गलानो इद्धिया कोटिं गतो, तेन हि—लगुळेहि परिपोथितो परिनिब्बुतो'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि लगुळेहि परिपोथितो परिनिब्बुतो, तेन हि—इद्धिया कोटिं गतो'ति तं पि वचनं मिच्छा । किं नु^१ न समयो इद्धिया अत्तनो उपघातं अपनयितुं, सदेवकस्सपि लोकस्स पटिसरणं भवितुं अरहो'ति । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२] भासितं पे'तं महाराज भगवता—एतदगं भिक्खवे मम सावकानं भिक्खून् इद्धिमन्तानं यदिदं महामोग्गलानो'ति । आयस्मा च महामोग्गलानो लगुळहतो परिनिब्बुतो, तं च पन कम्मा'धिग्गहितेना'ति ॥ ननु भन्ते नागसेन इद्धिमतो [१८९] इद्धिविसयो पि कम्मविपाको पि द्वे अचि-न्तिया, अचिन्तियेन अचिन्तियं अपनयितब्बं । यथा नाम भन्ते केचि फलकामा कपिल्येन कपिल्यं पोथेन्ति, अम्बेन अम्बं पोथेन्ति, एवमे'व खो भन्ते नागसेन अचिन्तियेन अचिन्तियं पोथयित्वा अपनेतब्बं'ति ॥ अचि-न्तियं पि महाराज एकं अधिमत्तं बलवतरं, यथा महाराज महिया राजानो होन्ति समजच्चा, समजच्चानं पि तेसं एको सब्बे अभिभवित्वा आणं पव-त्तेति, एवमेव खो महाराज तेसं अचिन्तियानं कम्मविपाकं येव अधिमत्तं बलवतरं, कम्मविपाकं येव सब्बे अतिभविय आणं पवत्तेति, कम्मा'धिग्ग-हितस्स अवसेसा किरिया ओक्कासं न लभन्ति ॥

[३] इध पन महाराज कोचि पुरुसो किस्मिचिदेव पकरणे अपर-
 ज्झति, न तस्स माता वा पिता वा भगिनिभातरो वा सखिसहायका वा
 तायन्ति, अथ खो राजा येव तत्थ अभिभविय आणं पवत्तेति, किं
 तत्थ कारणं ? अपराधिकता । एवमे'व खो महाराज तेसं अचिन्तियानं
 कम्मविपाकं येव अधिमत्तं बलवतरं, कम्मविपाकं येव सन्ने अभिभविय
 आणं पवत्तेति, कम्माधिग्गहितस्स अवसेसा किरिया ओकासं न
 लभन्ति । यथा वा पन वा महाराज महिया दवडाहे समुद्धिते घटसहस्सं
 पि उदकं न सक्कोति निब्बापेतुं, अथ खो अग्नि येव तत्थ अभिभविय
 आणं पवत्तेति, किं तत्थ कारणं ? बलवता तेजस्स । एवमे'व खो महा-
 राज तेसं अचिन्तियानं कम्मविपाकं येव अधिमत्तं बलवतरं, कम्मवि-
 पाकं येव सन्ने अभिभविय आणं पवत्तेति, कम्मा'धिग्गहितस्स अवसे-
 सा किरिया ओकासं न लभन्ति ॥ तस्मा महाराज आयस्मतो महामोग्ग-
 लानस्स कम्मा'धिग्गहितस्स लगुल्लेहि पोथियमानस्स इन्द्रिया समन्नाहारो
 ना'होसी'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[190] [४] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—तथागतप्प-
 वेदितो भिक्खवे धम्मविनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो'ति ।
 पुन च पातिमोक्खु'द्वेसो केवलं च विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं ।
 यदि भन्ते नागसेन जिनसासने युत्तं वा पत्तं वा समयं लभेथ, विनय-
 पण्णत्ति विवटा सोभेय्य । केन कारणेन । केवलं तत्थ सिक्खा संयमो नियमो
 सीलगुणआचारपण्णत्ति अत्थरसो धम्मरसो विमुत्तिरसो । यदि भन्ते नाग-
 सेन भगवता भणितं—तथागतप्पवेदितो भिक्खवे धम्मविनयो विवटो विरोचति
 नो पटिच्छन्नो'ति, तेन हि—पातिमोक्खु'द्वेसो केवलं च विनयपिटकं पिहितं
 पटिच्छन्नं'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि पातिमोक्खु'द्वेसो केवलं च
 विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं, तेन हि—तथागतप्पवेदितो भिक्खवे धम्म-

विनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो'ति, तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[५] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—तथागतप्पवेदितो भिक्खवे धम्म-विनयो विवटो विरोचति नो पटिच्छन्नो'ति । पुन च पातिमोक्खु'देसो केवलं च विनयपिटकं पिहितं पटिच्छन्नं । तं च पन न सब्बेसं, **सीमं कत्वा पिहितं ।** **तिविधेन** महाराज भगवता पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो—पुब्बकानं तथागतानं वंसवसेन [पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा]^३ पिहितो, धम्मस्स गरुकत्ता पिहितो, भिक्खुभूमिया गरुकत्ता पिहितो । कथं **पुब्बकानं तथागतानं वंसवसेन** पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो ? वंसो एसो महाराज सब्बेसं पुब्बकानं तथागतानं, यदिदं भिक्खु-मज्झे पातिमोक्खु'देसो, अवसेसानं पिहितो । यथा महाराज खत्तियानं खत्तियमाया खत्तियेसु येव चरति, एवमेतं खत्तियानं लोकस्स पवेणि अवसेमानं पिहिता । [191] एवमेव खो महाराज वंसो एसो सब्बेसं पुब्बकानं तथागतानं, यदिदं भिक्खुमज्झे पातिमोक्खु'देसो, अवसेसानं पिहितो । यथा वा पन महाराज महिया गणा वत्तन्ति, सेय्यथी'दं—मह्त्था, अतोणा, पब्बता, धम्मगिरिया, ब्रह्मगिरिया, नटका, नच्चका, लङ्घका, पिसाचा, मणिभद्दा, पुण्णभद्दा, चन्दिमसुरिया, सिरिदेवता, कालिदेवता, सिवा, वसुदेवा, घनिका, असिपासा, भद्दिपुत्ता, तेसं तेसं रहस्सं तेसु तेसु गणेसु येव चरति, अवसेसानं पिहितं । एवमे'व खो महाराज वंसो एसो सब्बेसं पुब्बकानं तथागतानं, यदिदं भिक्खुमज्झे पातिमोक्खु'देसो, अवसेसानं पिहितो । एवं पुब्बकानं वंसवसेन पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो ॥

[६] कथं धम्मस्स गरुकत्ता पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो—धम्मो महाराज गरुको भारियो, तथ सम्मत्तकारी अज्जं आराधेति, तं

तत्थ परंपरासम्मत्तकारिताय पापुणाति । न तं तत्थ परंपरासम्मत्तकारिताय पापुणाति—मा चा'यं सारधम्मो वरधम्मो असम्मत्तकारीनं हत्थगतो ओजातो अवजातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतु, मा चा'यं सारधम्मो वरधम्मो दुज्जनगतो ओजातो अवजातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतू'ति, एवं धम्मस्स गरुकत्ता पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो । यथा महाराज सारवरपवरअभिजातजातिमन्तरत्तलोहितचन्दनं नाम सवरपुरम'नुगतं ओजातं अवज्जातं हीळितं खीळितं गरहितं भवति, एवमेव खो महाराज—मा चा'यं सारधम्मो वरधम्मो परम्पराअसम्मत्तकारीनं हत्थगतो ओजातो अवजातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतु, मा चा'यं सारधम्मो वरधम्मो दुज्जनगतो ओजातो अवजातो हीळितो खीळितो गरहितो भवतू'ति । एवं धम्मस्स गरुकत्ता पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा [192] पिहितो ॥

[७] कथं भिक्खुभूमिया गरुकत्ता पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो ? भिक्खुभावो खो महाराज, अतुलितो अप्पमाणो अनग्घियो, न सक्का केनचि अग्घापेतुं तुलेतुं परिमेतुं, मा'यं एवरूपे भिक्खुभावे ठितो लोकेन समसमो भवतू'ति भिक्खूनं येव अन्तरे पातिमोक्खु'देसो चरति । यथा महाराज, लोके वरप्पवरभण्डं, वत्थं वा अत्थरणं वा गजतुरङ्गरथसुवण्ण-रजतमणिमुत्ताइत्थिरतनादीनि वा निज्जितकम्मसूरा वा सव्वे ते राजा-नमु'पगच्छन्ति, एवमे'व खो महाराज यावता लोके सुगतागमपरियत्ति-आचारसंयमसीलसंवरगुणा सव्वे ते भिक्खुसङ्घमुपगता भवन्ति । एवं भिक्खुभूमिया गरुकत्ता पातिमोक्खु'देसो सीमं कत्वा पिहितो'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[८] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता सम्पजानमुसावादे पाराजिको होती'ति । पुन च भणितं—सम्पजानमुसावादे लहुकं

आपत्तिं आपज्जति एकस्स सन्तिके देसनावथुकं'ति ॥ भन्ते नागसेन,
 को पने'त्थ विसेसो, किंकारणं यञ्चेकेन मुसावादेन उच्छिज्जति, यञ्चेकेन
 मुसावादेन सतेकिच्छो होति ? ॥ यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं-सम्प-
 जानमुसावादे पाराजिको होती'ति, तेन हि-सम्पजानमुसावादे लहुकं
 आपत्तिं आपज्जति एकस्स सन्तिके देसनावथुकं'ति यं वचनं तं मिच्छा ।
 यदि तथागतेन भणितं-सम्पजानमुसावादे लहुकं आपत्तिं आपज्जति एकस्स
 सन्तिके देसनावथुकं'ति, तेन हि सम्पजानमुसावादे पाराजिको होती'ति
 तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो
 तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[९] [193] भासितं पे'तं महाराज, भगवता-सम्पजानमुसावादे
 पाराजिको होती'ति । भणितं च-सम्पजानमुसावादे लहुकं आपत्तिं आप-
 ज्जति एकस्स सन्तिके देसनावथुकं'ति । तं च-पन वत्थुवसेन गरूक-
 लहुकं होती'ति । तं किं मज्जसि महाराज-इध कोचि पुरिसो परस्स
 पाणिना पहारं ददेय्य, तस्स तुम्हे किं दण्डं धरेथा'ति ? ॥ यदि सो भन्ते
 आह-नक्खमामी'ति, तस्स मयं अक्खममाने कहापणं हरापेमा'ति ॥ इध
 पन महाराज, सो येव पुरिसो तव पाणिना पहारं ददेय्य, तस्स पन को
 दण्डो'ति ? ॥ हत्थं पि'स्स छेदापेय्याम, पादं पि छेदापेय्याम, यावसीसं
 कलीरच्छेज्जं छेदापेय्याम, सब्बं पि तं गेहं विलुम्पापेय्याम, उभतोपरसे
 याव सत्तमं कुलं समुग्घातापेय्यामा'ति ॥ को पने'त्थ महाराज विसेसो,
 किंकारणं यं एकस्स पाणिप्पहारे सुखुमो कहापणो दण्डो, यं तव पाणि-
 प्पहारे हत्थच्छेज्जं पादच्छेज्जं याव कलीरच्छेज्जं सब्बगेहादानं उभतोपरसे याव
 सत्तमकुला समुग्घातो'ति ? ॥ मनुस्सन्तरेन भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज
 सम्पजानमुसावादो वत्थुवसेन गरूकलहुको होती'ति ॥ साधु भन्ते
 नागसेन एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१०] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता धम्मताधम्मपरि-
याये—पुब्बे' व बोधिसत्तानं मातापितरो नियता होन्ति, बोधि नियता
होति, अग्गसावका नियता होन्ति, पुत्तो नियतो होति, उपड्डाको नियतो
होती'ति ॥ पुन च तुम्हे भणथ—तुसिते काये ठितो बोधिसत्तो अट्ठ
महाविलोकनानि विलोकेति—कालं विलोकेति, दीपं विलोकेति, देसं
विलोकेति, कुलं विलोकेति, जने'त्ति विलोकेति, आयुं विलोकेति, मासं
विलोकेति, नेक्खम्मं विलोकेती'ति । [194] भन्ते नागसेन, अपरिपक्के
आणे बुज्झनं न'त्थि, परिपक्के आणे न सक्का निमेसन्तरं पि आगमेतुं,
अनतिक्कमनीयं परिपक्कमानसं । कस्मा बोधिसत्तो कालं विलोकेति—
किम्हि काले उप्पज्जामी'ति । अपरिपक्के आणे बुज्झनं न'त्थि, परिपक्के
आणे न सक्का निमेसन्तरं पि आगमेतुं । कस्मा बोधिसत्तो कुलं विलो-
केति—किम्हि कुले उप्पज्जामी'ति । यदि भन्ते नागसेन पुब्बे' व बोधि-
सत्तस्स मातापितरो नियता, तेन हि—कुलं विलोकेती'ति यं वचनं तं
मिच्छा । यदि कुलं विलोकेति, तेन हि—पुब्बेव बोधिसत्तस्स मातापितरो
नियता'ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नु-
पत्तो, सो तथा निब्रह्मितब्बो'ति ॥

[११] नियता महाराज, पुब्बे व बोधिसत्तस्स मातापितरो, कुलं च
बोधिसत्तो विलोकेती'ति । किं'ति पन कुलं विलोकेति—ये मे मातापितरो
ते खत्तिया उदाट्ठ ब्राह्मणा'ति, एवं कुलं विलोकेति ॥ अट्ठन्नं महाराज
पुब्बे'व अनागतं ओलोकेतब्बं होति, कतमेसं अट्ठन्नं—वाणिजस्स महाराज,
पुब्बे' व विक्कयभण्डं ओलोकेतब्बं होति, हत्थिनागस्स पुब्बे'व सोण्डाय अना-
गतो मग्गो ओलोकेतब्बो होति, साकटिकस्स पुब्बे' व अनागतं तित्थं
ओलोकेतब्बं होति, नियामकस्स पुब्बे'व अनागतं तीरं ओलोकेत्वा नावा
पेसेतब्बा होति, भिसक्कस्स पुब्बे' व आयुं ओलोकेत्वा आतुरो उपसङ्गमि-

तब्बो होति, उत्तरसेतुस्स पुब्बे'व थिरा'थिरभावं जानित्वा अभिरूहितब्बं होति, भिक्खुस्स पुब्बे'व अनागतं कालं पच्चवेक्खित्वा भोजनं भुञ्जितब्बं होति, बोधिसत्तानं पुब्बे'व कुलं ओलोकेतब्बं होति — खत्तियकुलं वा ब्राह्मणकुलं वा'ति । इमेसं खो महाराज अट्ठन्नं पुब्बे'व अनागतं ओलोकेतब्बं होती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१२] [195] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—न भिक्खवे अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य यथाधम्मो कारेतब्बो'ति । पुन च तुम्हे भणथ—यत्थ कत्थचि भगवा सावकानं धम्मं देसयमानो अनेकपरियायेन जातिया जराय व्याधिनो मरणस्स समुच्छेदाय धम्मं देसेति, यो हि कोचि जातिजराव्याधिमरणं समतिक्रमति तं परमाय पसंसाय पसंसती'ति । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—न भिक्खवे अत्तानं पातेतब्बं, यो पातेय्य यथाधम्मो कारेतब्बो'ति, तेन हि जातिया जराय व्याधिनो मरणस्स समुच्छेदाय देसेती'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि जातिया जराय व्याधिनो मरणस्स समुच्छेदाय धम्मं देसेति, तेन हि—न भिक्खवे अत्तानं पातेतब्बं । यो पातेय्य यथाधम्मो कारेतब्बो'ति, तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[१३] भासितं पे'तं महाराज भगवता — न भिक्खवे । पे' । कारेतब्बो'ति । यत्थ कत्थचि भगवता सावकानं धम्मं देसियमानेन च अनेकपरियायेन जातिया जराय व्याधिनो मरणस्स समुच्छेदाय धम्मो देसितो । तत्थ पन कारणं अत्थि येन भगवा कारणेन पटिक्खपि समादपेसि चा'ति ॥ किं पने'त्थ भन्ते नागसेन कारणं येन भगवा कारणेन पटिक्खपि समादपेसि चा'ति ? ॥ सीलवा महाराज, सीलसम्पन्नो अगदसमो सत्तानं किलेसविसविनासने, ओसधसमो सत्तानं किलेसव्याधि-

वृषसमे, उदकसमो सत्तानं किलेसरजोजल्यपहरणे, मणिरतनसमो सत्तानं सब्बसम्पत्तिदाने, नावासमो सत्तानं चतुरो'धपारगमने, सत्थवाह-समो सत्तानं जातिकन्तारतारणे, वातसमो सत्तानं तिविधग्गिसन्तापनिब्बा-पने, महामेघसमो सत्तानं मानसपरिपूरणे, आचरियसमो सत्तानं कुसल-सिक्खापने, सुदेसिकसमो सत्तानं खेमपथमा'चिक्खने । एवरूपो महाराज, बहुगुणो अनेकगुणो अप्पमाणगुणो गु-[196]-णरासि गुणपुञ्जो सत्तानं वड्ढिकरो सीलवा मा विनस्सी'ति सत्तानं अनुकम्पाय महाराज, भगवा सिक्खा-पदं पञ्जापेसि—न भिक्खवे अत्तानं पातेतब्बं; यो पातेय्य यथाधम्मो कारे-तब्बो'ति । इदमे'त्थ महाराज कारणं येन कारणेन भगवा पटिक्खिपि ॥

[१४] भासितं पे'तं महाराज थेरेन कुमारकस्सपेन विचित्रकथिकेन पायासिराजञ्जस्स परलोके दीपयमानेन—यथा यथा खो राजञ्ज, समणब्राह्मणा सीलवन्तो कल्याणधम्मा चिरं दीघम'द्धानं तिष्ठन्ति, तथा तथा बहुजनहिताय पटिपज्जन्ति बहुजनसुखाय लोकानुकम्पाय अत्थाय हिताय सुखाय देव-मनुस्तानं'ति । केन पन कारणेन भगवा समादपेसि—जाति पि महाराज दुक्खा, जरा पि दुक्खा, ब्याधि पि दुक्खा, मरणं पि दुक्खं, सोको पि दुक्खो, परिदेवो पि दुक्खो, दुक्खं पि दुक्खं, दोमनस्सं पि दुक्खं, उपायासो पि दुक्खो, अप्पियेहि सम्पयोगो पि दुक्खो, पियेहि विप्पयोगो पि दुक्खो, मातुमरणं पि दुक्खं, पितुमरणं पि दुक्खं, भातुमरणं पि दुक्खं, भगिनिमरणं पि दुक्खं, पुत्तमरणं पि दुक्खं, दारमरणं पि दुक्खं, दासमरणं पि दुक्खं, जातिमरणं पि दुक्खं, जातिव्यसनं पि दुक्खं, रोगव्यसनं पि दुक्खं, भोगव्यसनं पि दुक्खं, सीलव्यसनं पि दुक्खं, दिट्ठिव्यसनं पि दुक्खं, राजभयं पि दुक्खं, चोरभयं पि दुक्खं, वेरिभयं पि दुक्खं, दुब्भिक्खभयं पि दुक्खं, अग्निभयं पि दुक्खं, उदकभयं पि दुक्खं, आवट्ठभयं पि दुक्खं, कुम्भीलभयं पि दुक्खं, सुसुकाभयं पि दुक्खं,

अत्तानुवादभयं पि दुक्खं, परानुवादभयं पि दुक्खं, दण्डभयं पि दुक्खं, दुग्गतिभयं पि दुक्खं, परिससारज्जभयं पि दुक्खं, आजी-
विकभयं पि दुक्खं, मरणभयं पि दुक्खं, वेत्तेहि [197] ताळनं
पि दुक्खं, कसाहि ताळनं पि दुक्खं, अद्ददण्डकेहि ताळनं पि दुक्खं,
हत्थच्छेदनं पि दुक्खं, पादच्छेदनं पि दुक्खं, हत्थपादच्छेदनं पि दुक्खं,
कण्णच्छेदनं पि दुक्खं, नासच्छेदनं पि दुक्खं, कण्णनासच्छेदनं पि दुक्खं,
बिलङ्गथालिकं पि दुक्खं, सङ्गमुण्डितं पि दुक्खं, राट्ठमुखं पि दुक्खं,
जोतिमालिकं पि दुक्खं, हत्थपज्जोतिकं पि दुक्खं, एरक्वत्तिकं पि दुक्खं,
चीरक्वासिकं पि दुक्खं, एण्ययकं पि दुक्खं, वळिसमंसिकं पि दुक्खं,
कहापणकं पि दुक्खं, खारापतच्छिकं पि दुक्खं, पलिघपरिवत्तिकं पि
दुक्खं, पलालपीठकं पि दुक्खं, तत्तेन तेलेन ओसिञ्चनं पि दुक्खं,
सुनखेहि खादापनं पि दुक्खं, जीवसूलारोपनं पि दुक्खं, असिना सीसच्छेदनं
पि दुक्खं, एवरूपानि एवरूपानि महाराज, बहुविधानि अनेकविधानि
दुक्खानि संसारगतो अनुभवति ॥

[१५] यथा महाराज, हिमवन्तपब्बते अभिवुट्ठं उदकं गङ्गाय नदिया
पासाणसक्खरखरमरुम्बआवट्ठगगलकऊमिकवंकच्चदिकआवरणनीवरणमूलक-
साखासु परियोत्थरति, एवमे'व खो महाराज, एवरूपानि एवरूपानि बहु-
विधानि अनेकविधानि दुक्खानि संसारगतो अनुभवति । पवत्तं महाराज,
दुक्खं, अप्पवत्तं सुखं, अप्पवत्तस्स गुणं पवत्ते च भयं दीपयमानो महाराज,
भगवा अप्पवत्तस्स सच्छिकिरियाय जातिजराव्याधिमरणसमत्तिक्रमाय समाद-
पेसि । इदमे'त्थ महाराज, कारणं येन कारणेन भगवा समादपेसी'ति ॥ साधु
भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पञ्चो सुकथितं कारणं, एवमेतं तथा सम्प-
टिच्छामी'ति ॥

[१६] [198] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—मेत्ताय खो भिक्खवे चेतोविमुत्तिया आसेविताय भाविताय बहुलीकताय यानिकताय वत्थुकताय अनिट्ठिताय परिचिताय सुसमारद्दाय एकादसानिसंसा पाटि-
कङ्गा, कतमे एकादस? सुखं सुपति, सुखं पटिबुज्झति, न पापकं सुपिणं पस्सति, मनुस्सानं पियो होति, अमनुस्सानं पियो होति, देवता रक्खन्ति, ना'स्स अग्नि वा विसं वा सत्थं वा कमति, तुवटं चित्तं समाधियति, मुखवण्णो विप्पसीदति, असंमूळ्हो कालं करोति, उत्तरिं अप्पटिविज्झन्तो ब्रह्मलोकूपगो होती'ति ॥ पुन च तुम्हे भणथ—सामो कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पिळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तथे'व मुच्छितो पतितो'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—मेत्ताय भिक्खवे । पे । ब्रह्मलोकूपगो होती'ति, तेन हि—सामो कुमारो मेत्ता-
विहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पिळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तथे'व मुच्छितो पतितो'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि—
सामो कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पिळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तथे'व मुच्छितो पतितो, तेन—हि—मेत्ताय । पे । कमती'ति तं पि वचनं मिच्छ ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो सुनि-
पुणो परिसण्हो सुखुमो गम्भीरो, अपि सुनिपुणानं मनुजानं गत्ते सेदं मोचेय्य, सो तवा'नुपत्तो, विजटेहि तं महाजटाजटितं, अनागतानं जिनपुत्तानं चक्खुं देहि निब्बाहनाया'ति ॥

[१७] भासितं पे'तं महाराज भगवता—मेत्ताय । पे । कमती'ति । सामो च कुमारो मेत्ताविहारी मिगसङ्गेन परिवुतो पवने विचरन्तो पि-
ळियक्खेन रज्जा विद्धो विसपीतेन सल्लेन तथे'व मुच्छितो पतितो । तथ
[199] पन महाराज कारणम'त्थि, कतमं तथ कारणं? ने'ते महाराज गुणा पुगलस्स, मेत्ताभावनाये'ते गुणा । सामो महाराज, कुमारो घटं

उक्खिपन्तो तस्मिं खणे मेत्ताभावनाय पमत्तो अहोसि । यस्मिं महाराज, खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति, तस्स ये केचि अहितकामा उपगन्वा तं न पस्सन्ति, न तस्मिं ओकासं लभन्ति । ने'ते महाराज गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनाये'ते गुणा ॥

[१८] इध महाराज, पुरिसो सङ्गामसूरो अभेज्जकवचजालिकं सन्न-
 ष्ठित्वा सङ्गामं ओतरेय्य, तस्स सरा खित्ता उपगन्वा पतन्ति विकिरन्ति,
 न तस्मिं ओकासं लभन्ति । ने'सो महाराज गुणो सङ्गामसूरस्स अभेज्ज-
 कवचजालिकाये'सो गुणो, यस्स सरा खित्ता उपगन्वा पतन्ति विकिरन्ति
 एवमे'व खो महाराज ने'ते गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनाये'ते गुणा ।
 यस्मिं महाराज खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स
 तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति, तस्स ये केचि अहित-
 कामा उपगन्वा तं न पस्सन्ति, तस्मिं ओकासं न लभन्ति । ने'ते
 महाराज गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनाये'ते गुणा ॥

[१९] इध पन महाराज, पुरिसो दिव्वं अन्तरधानं मूलं हत्थे
 करेय्य, याव तं मूलं तस्स हत्थगतं होती, ताव न अज्जो कोचि पकतिम-
 नुस्सो तं पुरिसं पस्सति, ने'सो महाराज गुणो पुरिसस्स, मूलस्से'सो गुणो
 अन्तरधानस्स, यं सो पकतिमनुस्सानं चक्खुपथे न दिस्सति । एवमे'व खो
 महाराज ने'ते गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनाये'ते गुणा । यस्मिं महाराज
 खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्गलस्स तस्मिं खणे अग्गि
 वा विसं वा सत्थं वा कमति, तस्स ये केचि अहितकामा उपगन्वा तं न
 पस्सन्ति, न तस्मिं ओकासं लभन्ति । ने'ते महाराज गुणा पुग्गलस्स, मेत्ता-
 भावनाये'ते गुणा ॥

[२०] यथा वा पन महाराज, [200] पुरिसं सुकतं महालेणम'नुष्प-
विट्ठं महामेघो अभिवस्सन्तो न सक्कोति तेमयितुं, ने'सो महाराज गुणो
पुरिसस्स, महालेणस्स सो गुणो, यं महति महामेघो अभिवस्समानो न
तं तेमेति, एवमे'व खो महाराज, ने'ते गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनाये'ते
गुणा । यस्मिं महाराज, खणे पुग्गलो मेत्तं समापन्नो होति, न तस्स पुग्ग-
लस्स तस्मिं खणे अग्गि वा विसं वा सत्थं वा कमति, तस्स ये केचि अहि-
तकामा उपगन्त्वा तं न पस्सन्ति, न तस्स सक्कोन्ति अहितं कातुं, ने'ते
महाराज गुणा पुग्गलस्स, मेत्ताभावनाये'ते गुणा'ति । अच्छरियं भन्ते
नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, सब्बपापनिवारणा मेत्ताभावना'ति ॥
सब्बकुसलगुणावहा महाराज **मेत्ताभावना** हितानं पि अहितानं पि, ये
ते सत्ता विज्जाणबद्धा सब्बेसं महानिस्सा मेत्ताभावना संविमज्जितब्बा'ति ॥

[२१] भन्ते नागसेन, कुसलकारिस्स पि अकुसलकारिस्स पि
विपाको समसमो उदाहु कोचि विसेसो अत्थी'ति ॥ **अत्थि** महाराज,
कुसलस्स च अकुसलस्स च विसेसो । कुसलं महाराज सुखविपाकं
सगसंवत्तनिकं, अकुसलं दुक्खविपाकं निरयसंवत्तनिकं'ति ।

[२२] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—देवदत्तो एकन्तक्कहो एकन्त-
क्कहेहि धम्महेहि समन्नागतो, बोधिसत्तो एकन्तसुक्को एकन्तसुक्केहि
धम्महेहि समन्नागतो'ति । पुन च देवदत्तो भवे भवे यसेन च पक्खेन च
बोधिसत्तेन **समसमो** होति कदाचि **अधिकतरो** वा । यदा देवदत्तो नगरे
बाराणसियं ब्रह्मदत्तस्स रज्जो पुरोहितपुत्तो अहोसि, तदा बोधिसत्तो
छवक्कचण्डालो अहोसि विज्जाधरो, विज्जं परिजप्पित्वा अकाले
अम्बफलानि निब्बत्तेसि । एत्थ ताव बोधिसत्तो देवदत्ततो जातिया
निहीनो [201] यसेन^६ च निहीनो ॥ पुन च परं यदा देव-

दत्तो राजा अहोसि महामहीपति सब्बकामसमङ्गी, तदा बोधिसत्तो तस्सू'पभोगो अहोसि हत्थिनागो सब्बलक्खणसम्पन्नो । तस्स चारु-
 गतिविलासं असहमानो राजा वधमिच्छन्तो हत्थाचरियं एवम'बोच—असिक्खि-
 तो ते आचरिय हत्थिनागो, तस्स आकासगमनं नाम कारणं करोही'—
 ति । तथ पि बोधिसत्तो ताव देवदत्तो जातिया निहीनो लामको तिरच्छा-
 नगतो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि पवने नद्यायिको,
 तदा बोधिसत्तो **महापथवी** नाम मक्कटो अहोसि । एत्थ पि ताव दिस्सति
 विसेसो मनुस्सस्स च तिरच्छानगतस्स च, एत्थ पि ताव बोधिसत्तो
 देवदत्तो जातिया निहीनो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि
सोणुत्तरो नाम नेसादो बलवा बलवतरो नागबलो, तदा बोधिसत्तो
छद्दन्तो नाम नागराजा अहोसि, तदा सो लुद्धको तं हत्थिनागं घातेसि ।
 तथ पि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो
 अहोसि **वनचरको** अनिकेतवासी, तदा बोधिसत्तो **सकुणो** अहोसि
 तित्तिरो मन्तज्जायी, तदा पि सो वनचरको तं सकुणं घातेसि । तथ पि
 ताव देवदत्तो येव जातिया अधिकतरो । पुन च परं यदा देवदत्तो **कलाबु**
 नाम कासिराजा अहोसि तदा देवदत्तो **तापसो** अहोसि खन्ति-
 वादी । तदा सो राजा तस्स तापसस्स कुद्धो हत्थपादे वंसकळीरे
 विय छेदापेसि । तथ पि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो जातिया
 च यसेन च ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि
वनचरो तदा बोधिसत्तो नन्दियो नाम **वानरिन्दो** अहोसि । तदापि
 सो वनचरो तं वानरिन्दं घातेसि सद्धि मातरा कनिट्ठभातिकेन
 च । तथ पि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो जातिया ॥ पुन च परं यदा
 देवदत्तो मनुस्सो अहोसि अचेलको **कारम्भियो** नाम, तदा बोधिसत्तो
पण्डरको नाम नागराजा अहोसि । तथ पि ताव देवदत्तो येव अधिक

तरो जातिया ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि पवने जट्टि-
लको, तदा बोधिसत्तो तच्छको नाम महासूकरो अहोसि । तत्थपि
नाम देवदत्तो येव जातिया अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो
चेतीसु सूरपरिचरो नाम राजा अहोसि उपरिपुरिसमत्ते गगने वेहासङ्गमो,
तदा बोधिसत्तो कपिलो नाम ब्राह्मणो अहोसि । तत्थ पि ताव
देव-[202]-दत्तो येव अधिकतरो जातिया च यसेन च ॥
पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि सामो नाम, तदा
बोधिसत्तो रुरु नाम मिगराजा अहोसि । तत्थ पि ताव देवदत्तो येव
जातिया अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो मनुस्सो अहोसि लुद्धको
पवनचरो, तदा बोधिसत्तो हत्थिनागो अहोसि, सो लुद्धको तस्स
हत्थिनागस्स सत्तक्खत्तुं दन्ते छिन्दित्वा हरि । तत्थ पि नाम देवदत्तो येव
योनिया अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो सिगालो अहोसि खत्तिय-
धम्मो, सो यावता जम्बुदीपे पदेसराजानो ते सव्वे अनुयुत्ते अक्कासि,
तदा बोधिसत्तो विधुरो नाम पण्डितो अहोसि । तत्थ पि ताव देवदत्तो
येव यसेन अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो हत्थिनागो हुत्वा
लट्टुकिक्काय सकुणिकाय पुत्तके घातेसि, तदा बोधिसत्तो पि हत्थिनागो
अहोसि यूथपति । तत्थ ताव उभो पि ते समसमा अहेसुं ॥ पुन च परं
यदा देवदत्तो यक्खो अहोसि अधम्मो नाम, तदा बोधिसत्तो पि यक्खो
अहोसि धम्मो नाम । तत्थ पि ताव उभो पि समसमा अहेसुं ॥
पुन च परं यदा देवदत्तो नाविको अहोसि पञ्चन्नं कुलसतानं
इस्सरो, तदा बोधिसत्तो पि नाविको अहोसि पञ्चन्नं कुलसतानं
इस्सरो । तत्थ पि ताव उभो पि समसमा' व अहेसुं । पुन च परं यदा
देवदत्तो सत्थवाहो अहोसि पञ्चन्नं सकटसतानं इस्सरो, तदा बोधि-
सत्तो पि सत्थवाहो अहोसि पञ्चन्नं सकटसतानं इस्सरो । तत्थ पि

ताव उभो पि समसमा अहेसुं ॥ पुन च [203] परं यदा देवदत्तो **साखो** नाम मिगराजा अहोसि, तदा बोधिसत्तो पि **निग्रोधो** नाम मिगराजा अहोसि । तथ पि ताव उभो पि समसमा अहेसुं ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो **साखो** नाम सेनापति अहोसि, तदा बोधिसत्तो पि **निग्रोधो** नाम राजा अहोसि । तथ पि नाम उभो पि समसमा अहेसुं ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो **खण्डहालो** नाम ब्राह्मणो अहोसि, तदा बोधिसत्तो **चन्दो** नाम राजकुमारो अहोसि, तदा सो खण्डहालो येव अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो **ब्रह्मदत्तो** नाम राजा अहोसि, तदा बोधिसत्तो तस्स पुत्तो **महापदुमो** नाम कुमारो अहोसि, तदा सो राजा सकपुत्तं चोरप्पपाते खिपापेसि । यतो कुतो चि पिता व पुत्तानं अधिकतरो होति विसिद्दो'ति, तथ पि ताव देवदत्तो येव अधिकतरो ॥ पुन च परं यदा देवदत्तो **महापतापो** नाम राजा अहोसि, तदा बोधिसत्तो तस्स पुत्तो **धम्मपालो** नाम कुमारो अहोसि, तदा सो राजा सकपुत्तस्स हथपादे सीसं च छेदापेसि । तथ पि ताव देवदत्तो येव उत्तरो अधिकतरो । अज्जेतरहि उभो पि कुले जायिसु । बोधिसत्तो बुद्धो अहोसि सब्बञ्जू लोकनायको, देवदत्तो तस्स देवातिदेवस्स सासने पब्बजित्वा इद्धि निब्बत्तेत्वा बुद्दालयं अकासि । किन्तु भन्ते नागसेन यं मया भणितं तं सब्बं तथं उदाहु वितथं ति ॥

[२३] यं त्वं महाराज, बहुविधं कारणं ओतारेसि सब्बं तं तथे'व नो अज्जथा'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन कण्हो पि सुक्को पि समसमगतिका होन्ति, तेन हि कुसलं पि अकुसलं पि समसमविपाकं होती'ति ॥ नहि महाराज **कुसलं पि अकुसलं पि समसमविपाकं होति**, नहि महाराज देवदत्तो सब्बजनेहि पटिविरुद्धो, बोधिसत्तेनेव पटिविरुद्धो, यो तस्स बोधिसत्तेन पटिविरोधो सो तस्मिं तस्मिं येव भवे पच्चति, फलं देति । देवदत्तो

पि महाराज इस्स-[204]-रिये ठितो जनपदेसु आरक्खं देति, सेतुं सभं पुञ्ञसालं कारेति, समणब्राह्मणानं कपणिद्विकवणिब्वकानं नाथा'नाथानं यथापणिहितं दानं देति । तस्स सो विपाकेन भवे भवे सम्पत्तियो पटिल-भति । कस्से'तं महाराज सक्का वत्तुं—विना दानेन दमेन संयमेन उपोसथ-कम्मेन सम्पत्तिं अनुभविस्सती'ति । यं पन त्वं महाराज एवं वदेसि—देवदत्तो च बोधिसत्तो च एकतो अनुपरिवत्तन्ती'ति, सो न जातिसतस्स अच्चयेन समागमो अहोसि, न जातिसहस्सस्स अच्चयेन, न जातिसतसहस्सस्स अच्चयेन, कदाचि करहचि बहूनं अहोरत्तानं अच्चयेन समागमो अहोसि । यं पने'तं महाराज भगवता काणकच्छपोपमं उपदस्सितं मनुस्सत्तपटिला-भाय, तथू'पमं महाराज इमेसं समागमं धारेहि । न महाराज, बोधिसत्तस्स देवदत्तेनेव सद्धिं समागमो अहोसि, थेरो पि महाराज सारिपुत्तो अनेकेसु जातिसतसहस्सेसु बोधिसत्तस्स पिता अहोसि, महापिता अहोसि, चुल्ल-पिता अहोसि, माता अहोसि, पुत्तो अहोसि, भागिनेय्यो अहोसि, मित्तो अहोसि । बोधिसत्तो पि महाराज अनेकेसु जातिसतसहस्सेसु थेरस्स सारिपुत्तस्स पिता अहोसि, महापिता अहोसि, चुल्लपिता अहोसि, माता अहोसि, पुत्तो अहोसि, भागिनेय्यो अहोसि, मित्तो अहोसि । सच्चे पि महाराज, सत्तनिकायपरियापन्ना संसारसोतमनुगता संसारसोतेन बुद्दहन्ता अप्पियेहि पि पियेहि पि समागच्छन्ति । यथा महाराज, उदकं सोतेन बुद्दहमानं सुच्चिअसुच्चिकल्याणपापकेन समागच्छति, एवमे'व खो महाराज, सच्चे पि सत्तनिकायपरियापन्ना संसारसोतमनुगता संसारसोतेन बुद्दहन्ता अप्पियेहि पि पियेहि पि समागच्छन्ति । देवदत्तो महाराज, यक्खो समानो अत्तना अधम्मो परे अधम्मे नियोजेत्वा सत्तपञ्ञास वस्सकोटियो सद्धिं च वस्ससतसहस्सानि महानिरये [205] पच्चि । बोधिसत्तो पि महाराज यक्खो समानो अत्तना धम्मो परे धम्मे नियोजेत्वा सत्तपञ्ञास वस्सकोटियो

सहिं च वस्ससतसहस्सानि सग्गे मोदि सब्बकामसमङ्गी । अपि च महाराज देवदत्तो इमस्मि भवे बुद्धं अनासादनियमा'सादयित्वा समग्गं च सङ्गं भिन्दित्वा पथविं पाविसि । तथागतो बुद्धित्वा सब्बधम्मो परिनिब्बुतो उपधि-सङ्खये'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२४] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

सचे लभेथ खणं वा रहो वा

निमन्तकं वा पि लभेथ तादिसं ।

सब्बा पि इत्थियो करेय्युं पापं ।

अज्जं अलद्धा पीठसप्पिना सद्धि'ति ॥

पुन च कथीयति—महोसधस्स भरिया अमरा नाम इत्थी गामके ठपिता पवुत्थपतिका रहो निसिन्ना विवित्ता राजप्पटिसमं सामिकं करित्वा सहस्सेन निमन्तियमाना पापं नाकासी'ति । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—सचे । पे' । सद्धि' ति, तेन हि महोसधस्स भरिया । पे । ना'कासी'ति यं वचनं तं मिच्छा ॥ यदि महोसधस्स भरिया [206] । पे । ना'कासि, तेन हि—सचे । पे । सद्धि'ति तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२५] भासितं महाराज, भगवता—सचे । पे । सद्धि'ति । कथीयति च —महोसधस्स भरिया । पे । ना'कासी'ति ॥ करेय्य सा महाराज इत्थी रहस्सं लभमाना तादिसेन पुरिसेन सद्धिं पापकम्मं, न सा करेय्य, सचे खणं वा रहो वा निमन्तकं वा पि तादिसं लभेय्य । विचिनन्ती सा महाराज अमरा इत्थी न अदसा खणं वा रहो निमन्तकं वा पि तादिसं । इध लोके गरहभया खणं न पस्सि, परलोके निरयभया खणं न पस्सि,

कटुकविपाकं पापं^१ति खणं न पस्सि, पियं न मुञ्चितुकामा
खणं न पस्सि, सामिकस्स गरुक्ताय खणं न पस्सि,
धम्मं अपचायन्ती खणं न पस्सि, अनरियं गरहन्ती खणं न
पस्सि, किरियं न भिन्दितुकामा खणं न पस्सि । एवरूपेहि बहूहि कारणेहि
खणं न पस्सि । रहो पि सा लोके विचिनित्वा न पस्सन्ती पापं ना^१का-
सि । सचे सा [207] मनुस्सेहि रहो लभेय्य, अथ अमनुस्सेहि रहो न
लभेय्य । सचे अमनुस्सेहि रहो लभेय्य, अथ परचित्तविदूहि पब्बजितेहि
रहो न लभेय्य । सचे **परचित्तविदूहि** पब्बजितेहि रहो लभेय्य, अथ
परचित्तविदूनीहि देवताहि रहो न लभेय्य । सचे परचित्तविदूनीहि देवताहि
रहो लभेय्य, अथ अत्तना व पापेहि रहो न लभेय्य । सचे अत्तना व पापेहि
रहो लभेय्य अथ अधम्मने रहो न लभेय्य ॥ एवरूपेहि बहुविधेहि कारणेहि
रहो अलभित्वा पापं ना^१कासि । निमन्तकं पि सा लोके विचिनित्वा
तादिसं अलभन्ती पापं ना^१कासि ॥

[२६] महो^१सधो महाराज पण्डितो **अट्टवीसतिया** अङ्गेहि
समन्ना^१गतो, कतमेहि अट्टवीसतिया अङ्गेहि समन्ना^१गतो — महोसधो महाराज
सूरो, हिरिमा, ओतप्पी, सपक्खो, मित्तसम्पन्नो, खमो, सीलवा, सच्चवादी,
सोच्चेय्यसम्पन्नो, अक्कोधनो, अनतिमानी, अनुसुय्यको, वीरियवा, आयूहको,
सङ्गाहको, संविभागी, सखिलो, निवातवुत्ति, सण्हो,^२ असठो, अमायावी,
अतिबुद्धिसम्पन्नो, कित्तिमा, विज्जासम्पन्नो, हितेसी उपनिस्सितानं, पत्थितो
सब्बजनस्स, धनवा, यसवा । महोसधो महाराज पण्डितो इमेहि अट्टवी-
सतिया अङ्गेहि समन्नागतो । सा अज्जं तादिसं निमन्तकं अलभित्वा पापं
ना^१कासी^१ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी^१ति ॥

[२७] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—विगतभयसन्तासा अरहन्तो'ति । पुन च नगरे राजगहे धनपालकं हत्थि भगवति ओपतन्तं दिस्वा पञ्च खीणासवसतानि परिचजित्वा जिनवरं पक्कन्तानि दिसा-विदिसं, एकं ठपेत्वा थेरं आनन्दं । किं नु खो भन्ते नागसेन ते अरहन्तो भया पक्कन्ता, पञ्चायिस्सति सकेन कम्मेना'ति दसबलं पातेतुकामा प- [208] -क्कन्ता, उदाहु तथागतस्स अतुलं विपुलमसमं पाटिहारियं दद्दुकामा पक्कन्ता । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—विगतभय-सन्तासा अरहन्तो'ति, तेन हि—नगरे । पे' । आनन्दं'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि नगरे राजगहे धनपालकं हत्थि भगवति ओपतन्तं दिस्वा पञ्चखीणा-सवसतानि परिचजित्वा जिनवरं पक्कन्तानि दिसाविदिसं एकं ठपेत्वा थेरं आनन्दं, तेन हि—विगतभयसन्तासा अरहन्तो'ति तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निव्वाहितब्बो ति ॥

[२८] भासितं पे'तं महाराज भगवता—विगतभयसन्तासा अरहन्तो'ति । नगरे च राजगहे धनपालकं हत्थि भगवति ओपतन्तं दिस्वा पञ्च खीणासव-सतानि परिचजित्वा जिनवरं पक्कन्तानि दिसाविदिसं एकं ठपेत्वा थेरं आनन्दं । तं च पन न भया, ना'पि भगवन्तं पातेतुकामताय । येन पन महाराज हेतुना अरहन्तो भायेय्युं तसेय्युं वा सो हेतु अरहन्तानं समुच्छिन्नो, तस्मा विगतभयसन्तासा अरहन्तो । भायति नु महाराज महापथवी खणन्ते पि भिन्दन्ते पि धारेन्ते पि समुद्दपब्बतगिरिसिखरे'ति ॥ नहि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ॥ नत्थि भन्ते महापथविया सो हेतु येन हेतुना महा-पथवी भायेय्य वा तसेय्य वा'ति ॥ एवमेव खो महाराज नत्थि अरहन्तानं सो हेतु येन हेतुना अरहन्तो भायेय्युं वा तसेय्युं वा । भायति नु महाराज

गिरिसिखरं छिन्दन्ते वा भिन्दन्ते वा पतन्ते वा अग्निना दहन्ते वा'ति ॥
 न हि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ॥ नत्थि भन्ते गिरि-[209]-
 सिखरस्स सो हेतु येन हेतुना गिरिसिखरं भायेय्य वा तसेय्य वा'ति ॥
 एवमेव खो महाराज न'त्थि अरहन्तानं सो हेतु येन हेतुना अरहन्तो
 भायेय्युं वा तसेय्युं वा ॥

[२९] यदि पि महाराज, लोकधातु सतसहस्सेसु येकेचि सत्तनि-
 कायपरियापन्ना सब्बे पि ते सत्तिहत्था एकं अरहन्तं उपधावित्वा तासेय्युं,
 न भवेय्य अरहतो चित्तस्स किञ्चि अञ्जथत्तं, किंकारणं—अट्टानमनवका-
 सताय । अपि च महाराज तेसं खीणासवानं एवं चेतोपरिवितक्को
 अहोसि—अज्ज नरवरप्पवरे जिनवरवसभे नगरवरमनुप्पविट्ठे वीथिया धन-
 पालको हत्थी आपत्तिस्सति, अयं असंसयं अतिदेवदेवं उपट्ठाको न परिच्च-
 जिस्सति । यदि मयं सब्बे पि भगवन्तं न परिच्चजिस्साम, आनन्दस्स गुणो
 पाकटो न भविस्सति, न हे'व च तथागतं समुपगमिस्सति हत्थिनागो, हन्द
 मयं अपगच्छाम, एवमिदं महतो जनकायस्स किल्लेसबन्धनमोक्खो
 भविस्सति, आनन्दस्स च गुणो पाकटो भविस्सती'ति । एवं ते
 अरहन्तो आनिसंसं दिस्वा दिसाविदिसं पक्कन्ता'ति ॥ सुविभत्तो भन्ते
 नागसेन पञ्चो । एवमे'तं न'त्थि अरहन्तानं भयं वा सन्तासो वा, आनिसंसं
 दिस्वा अरहन्तो पक्कन्ता दिसाविदिसं'ति ॥

[३०] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—तथागतो सब्बञ्जू'ति ।
 पुन च भणथ—सारिपुत्तमोग्गलानप्पमुखे भिक्खुसङ्घे पणामिते चातुमेय्यका
 च सक्या ब्रह्मा च सहम्पति बीजूपमं च वच्छतरुणूपमं च उपदस्सेत्वा
 भगवन्तं पसादेसुं खमापेसुं निज्झत्तं अकंसू'ति । किन्नु खो भन्ते नागसेन
 अञ्जाता ता उपमा तथागतस्स याहि तथागतो [210] उपमाहि

ओरतो खमितो उपसन्तो निज्झत्तिं गतो ॥ यदि भन्ते नागसेन तथागतस्स ता उपमा अज्जाता, तेन हि बुद्धो असब्बज्जू । यदि जाता तेन हि ओकस्स पसय्ह वीमंसापेक्खो पणामेसि, तेन हि तस्स अकारुज्जता सम्भवति । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तया निव्वाहितब्बो'ति ॥

[३१] सब्बज्जू महाराज, तथागतो, ताहि च उपमाहि भगवा पसन्नो ओरतो खमितो उपसन्तो निज्झत्तिं गतो । धम्मसामी महाराज तथागतो, तथागतप्पवेदितेहे'व ते ओपम्मेहि तथागतं आराधेसुं, तोसेसुं, पसादेसुं, तेसं च तथागतो पसन्नो साधू'ति अब्भनुमोदि ॥ यथा महाराज इत्थी सामिकस्स सन्तकेनेव धनेन सामिकं आराधेति तोसेति पसादेति, तं च सामिको साधू'ति अब्भनुमोदति, एवमेव खो महाराज चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति तथागतप्पवेदितेहे'व ओपम्मेहि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, तेसं च तथागतो पसन्नो साधू'ति अब्भनुमोदि ॥ यथा वा पन महाराज कप्पको रज्जो सन्तकेनेव सुवण्णफणकेन^{१०} रज्जो उत्तमङ्गं पसाधयमानो राजानं आराधेति तोसेति पसादेति, तस्स च राजा पसन्नो साधू'ति अब्भनुमोदति यथि'च्छित्तकमनुप्पदेति, एवमेव खो महाराज चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति तथागतप्पवेदितेहे'व ओपम्मेहि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, तेसं च तथागतो पसन्नो साधू'ति अब्भनुमोदि । यथा वा पन महाराज सद्धिविहारिको उपज्झाया'भतं पिण्डपातं गहेत्वा उपज्झायस्स उपनामेन्तो उपज्झायं आराधेति तोसेति पसादेति, तं च उपज्झायो पसन्नो साधू'ति अब्भनुमोदति । एवमेव खो महाराज चातुमेय्यका च सक्क्या ब्रह्मा च सहम्पति तथागत-

प्वेदितेहे'व ओपम्मेहि तथागतं आराधेसुं तोसेसुं पसादेसुं, [211]
तेसं च तथागतो पसन्नो साधू'ति अब्भनुमोदित्वा सब्बदुक्खपरिमुत्तिया
धम्मं देसेसी'ति ॥ साधु भन्ते, नागसेन एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

चतुर्थो वग्गो

[१] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

सन्थवतो भयं जातं, निकेता जायते रजो ।
अनिकेतम'सन्थवं, एतं वे मुनिदस्सन'ति ॥

पुन च भगवता^१ भणितं—

विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते'ति ।

यदि भन्ते नागसेन तथागतेन भणितं—सन्थवतो^२ । पे । मुनि-
दस्सन'ति । तेन हि—विहारे । पे । बहुस्सुते'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि
तथागतेन भणितं—विहारे । पे । बहुस्सुते'ति, तेन हि—सन्थवतो । पे ।
दस्सन'ति । तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो
तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२] [212] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—सन्थवतो । पे ।
दस्सन'ति, भणितं च—विहारे । पे । बहुस्सुते'ति । यं महाराज भणितं—
सन्थवतो । पे । दस्सन'ति तं सभाववचनं असेसवचनं निस्सेसवचनं
निप्परियायवचनं समणानुच्छवं समणसारुण्यं समणपटिरूपं समणा'रहं
समणगोचरं समणपटिपदा समणपटिपत्ति । यथा महाराज, आरञ्जको भिगो

१ Omitted by TC. २ TC. amplify the peyyālas.

अरञ्जे पवने चरमानो निरालयो अनिकेतो यथि'च्छकं सयति, एवमे'व खो महाराज, भिक्षुना—सन्धवतो । पे । दस्सन'ति चिन्तेतब्बं । यं पन महाराज, भगवता भणितं—विहारे । पे । बहुस्सुते'ति तं द्वे अत्यवसे सम्पस्समानेन भगवता भणितं, कतमे द्वे ? विहारदानं नाम सब्बबुद्धेहि वणिणितं अनुमतं थोमितं पसत्थं, तं ते विहारदानं दत्वा जातिजरामरणा परिमुच्चिस्सन्ती'ति, अयं ताव पठमो आनिसंसो विहारदाने । पुन च परं—विहारे विज्जमाने भिक्षुनियो व्यत्तसङ्केता भविस्सन्ति, सुलभं दस्सनं दस्सनकामानं । अनिकेते दुइस्सना भविस्सन्ती'ति, अयं दुतियो आनिसंसो विहारदाने ॥ इमे द्वे अत्यवसे सम्पस्समानेन भगवता भणितं—[213] विहारे । पे । बहुस्सुते'ति । न तत्थ बुद्धपुत्तेन आलयो करणीयो निकेते'ति । साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं, तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[३] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

उत्तिट्ठे न प्पमज्जेय्य, उदरे संयतो सिया'ति ।

पुन च भगवता भणितं—अहं खो पनु'दायि अप्पे'कदा इमिना पत्तेन समतित्तिकं पि भुञ्जामि भिय्यो पि भुञ्जामी'ति । यदि भन्ते नागसेन, भगवता भणितं—उत्तिट्ठे^३ । पे । सिया'ति, तेन हि—अहं खो । पे । भुञ्जामी'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि तथागतेन भणितं—अहं खो । पे । भुञ्जामी'ति । तेन हि—उत्तिट्ठे । पे । सिया'ति तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहि-तब्बो'ति ॥

[४] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—उत्तिट्ठे । पे । सिया'ति । भणितं च—अहं खो । पे । भुञ्जामी'ति । यं महाराज भगवता भणितं—उत्तिट्ठे ।

३. TC amplify the peyyālas.

पे । सिया'ति [214] तं सभाववचनं असेसवचनं निस्सेसवचनं निप्परियायवचनं भूतवचनं तच्छवचनं याथाववचनं अविपरीतवचनं इसिवचनं मुनिवचनं भगवन्तवचनं अरहन्तवचनं पच्चेकबुद्धवचनं जिनवचनं सब्बञ्जुवचनं, तथागतस्स अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स वचनं । उदरे असंयतो महाराज, पाणं पि हनति, अदिन्नं पि आदियति, परदारं पि गच्छति, मुसा पि भणति, मज्जं पि पिबति, मातरं पि जीविता वोरोपेति, पितरं पि जीविता वोरोपेति, अरहन्तं पि जीविता वोरोपेति, सङ्घं पि भिन्दति, दुट्ठेन चित्तेन तथागतस्स लोहितं पि उप्पादेति ॥

[५] ननु महाराज, देवदत्तो उदरे असंयतो सङ्घं भिन्दित्वा कप्पट्टियं कम्मं आयूहि । एवरूपानि महाराज, अञ्जानि पि बहुविधानि कारणानि दिस्वा भगवता भणितं—उत्तिट्ठे । पे । सिया'ति । उदरे संयतो महाराज, चतुसच्चा'भिसमयं अभिसमेति, चत्तारि सामञ्जफलानि सच्छिकरोति, चतूसु पटिसम्भिदासु, अट्ठसु समापत्तिसु छसु, च अभिञ्जासु, वसीभावं पापुणाति, केवलं च समणधम्मं पूरेति ॥

[६] ननु महाराज, सुकपोतको उदरे संयतो हुत्वा याव तावत्तिस-भवनं कम्पेत्वा सवकं देवानमिन्दं उपट्ठानमु'पनेसि । एवरूपानि महाराज, अञ्जानि पि बहुविधानि कारणानि दिस्वा भगवता भणितं—उत्तिट्ठे । पे । सिया'ति । यं पन महाराज भगवता भणितं—अहं खो । पे । भुञ्जामी'—ति, तं कतकिच्चेन निडितकिरियेन सिद्धत्थेन वुसितवोसानेन निरावरणेन सब्बञ्जुना सयम्भुना तथागतेन अत्तानं उपादाय भणितं । यथा महाराज, वन्तस्स विरित्तस्स अनुवासितस्स [215] आतुरस्स सप्पायकिरिया इच्छितब्बा होति, एवमे'व खो महाराज, सकिलेसस्स अदिट्ठसच्चस्स उदरे संयमो करणीयो होति । यथा महाराज, मणिरत्तनस्स सप्पभासस्स जातिमन्तस्स अभिजातिपरिसुद्धस्स मज्जननिव्वंसनपरिसोधनेन करणीयं न होति,

एवमे'व खो महाराज, तथागतस्स बुद्धविसये पारमिं गतस्स किरियाकर-
णेषु आवरणं न होती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा
सम्पटिच्छामी'ति ॥

[७] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—अहम'स्मि पि भिक्खवे,
ब्राह्मणो याचयोगो सदा पयतपाणि अन्तिमदेहधरो अनुत्तरो भिसक्को
सल्लुक्को'ति । पुन च भणितं भगवता—एतदग्गं भिक्खवे मम सावकानं
भिक्खूनं अप्पाबाधानं यदिदं वक्कुलो'ति^४ । भगवतो च सरीरे बहुक्खत्तुं
आबाधो उप्पन्नो दिस्सति । यदि भन्ते नागसेन, तथागतो अनुत्तरो, तेन हि—
एतदग्गं । पे । वक्कुलो'ति यं वचनं तं मिच्छा । यदि थेरो वक्कुलो
अप्पाबाधानं अग्गो, तेन हि—अहमस्मि । पे । सल्लुक्को'ति, तं पि वचनं
मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपत्तो, सो तथा
निब्बाहितब्बो'ति ॥

[८] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—अहमस्मि । पे । सल्लुक्को'ति ।
भणितं च—एतदग्गं । पे । वक्कुलो'ति । तं च पन बाहिरानं आगमानं
अधिगमानं परियत्तीनं अत्तनि [216] विज्जमानतं सन्धाय भासितं ।
सन्ति खो पन महाराज, भगवतो सावका ठानचङ्कमिका, ते ठानेन
चङ्कमेन दिवारत्तिं वीतिनामेन्ति, भगवा पन महाराज ठानेन, चङ्कमेन
निसज्जाय सयनेन दिवारत्तिं वीतिनामेति, ये ते महाराज, भिक्खू ठान-
चङ्कमिका ते तेन तेन अङ्गेन अतिरेका । सन्ति खो पन महाराज,
भगवतो सावका एका'सनिका, ते जीवितहेतु पि दुतियं भोजनं न
भुञ्जन्ति, भगवा पन महाराज, दुतियं पि याव ततियं पि भोजनं भुञ्जति ॥

[९] ये ते महाराज, भिक्खू एका'सनिका ते तेन तेन अङ्गेन
अतिरेका । अनेकविधानि महाराज तानि कारणानि तेसं तेसं तं तं

सन्धाय भणितानि । भगवा पन महाराज, अनुत्तरो सीलेन समाधिना पञ्चाय विमुत्तिया विमुत्तिजाणदस्सनेन, **दसहि च बलेहि चतूहि वेसारज्जेहि अट्टारसहि बुद्धधम्मेहि छहि असाधारणजाणेहि ।** केवले च बुद्धविसये तं सन्धाय भणितं—अहम'स्मि । पे । सल्लकत्तो'ति । इध महाराज, मनुस्सेसु एको जातिमा होति, एको धनवा, एको विज्जवा, एको सिण्णवा, एको सूरु, एको विचक्खणो, सन्ध्वे पे'ते अभिभविय राजा येव तेसं उत्तमो होति । एवमे'व खो महाराज, भगवा सन्ध्वसत्तानं अगो जेहो सेहो । यं पन आयस्मा बक्कुलो अप्पाबाधो अहोसि तं अभिनीहारवसेन । सो हि महाराज, अनोमदस्सिस्स भगवतो उदरवाताबाधे उप्पन्ने **विपस्सिस्स** च भगवतो अट्टसट्ठिया च भिक्खुसतसहस्सानं तिण्णपुप्फकरोगे उप्पन्ने सयं तापसो समानो नानाभेसज्जेहि तं व्याधिं अपनेत्वा अप्पाबाधतं पत्तो, भणितो च—एतदग्गं । पे । बक्कुलो'ति । भगवतो महाराज, व्याधिं हि उप्पज्जन्ते पि अनुप्पज्जन्ते पि, धुतङ्गं आदियन्ते पि अनादियन्ते पि, [217] न'त्थि भगवता सदिसो कोचि सत्तो । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन **संयुत्तनिकायवरलञ्चके**—यावता भिक्खवे, सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सज्जिनो वा असज्जिनो वा नेवसज्जिनासज्जिनो वा **तथागतो तेसं अगम'क्खायति अरहं सम्मासम्बुद्धो**'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१०] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—तथागतो भिक्खवे, अरहं सम्मासम्बुद्धो **अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता**'ति । पुन च भणितं—अइसा ख्वा'हं भिक्खवे **पुराणं मग्ग** पुराणं अञ्जसं पुन्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयातं'ति । यदि भन्ते नागसेन, तथागतो अनुप्पन्नस्स मग्गस्स उप्पादेता, तेन हि—अइसा ख्वा'हं । पे^६ । अनुयातं'ति यं वचनं तं मिच्छा ।

यदि तथागतेन भणितं—अदसा ख्वा'हं । पे । अनुयातं'ति, तेन हि—तथागतो । पे । उप्पादेता'ति, तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[११] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—तथागतो । पे । उप्पादेता'ति । भणितं च—अदसा ख्वा'हं । पे । अनुयातं'ति । तं द्वयं पि सभाववचनमे'व । पुब्बकानं महाराज, तथागतानं अन्तरधानेन असति अनुसासके मग्गो अन्तरधायि, सो तं तथागतो मग्गं लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं^७ पिहितं पटिच्छन्नं अस-[218]-अश्रणं पज्जाचक्खुना सम्मसमानो^८ अदसा पुब्बकेहि सम्मासम्बुद्धेहि अनुयातं, तं-कारणा आह—अदसा ख्वा'हं । पे । अनुयातं'ति । पुब्बकानं महाराज, तथागतानं अन्तरधानेन असति अनुसासके लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं मग्गं यं दानि तथागतो सअश्रणं अकासि, तं-कारणा आह—तथागतो । पे । उप्पादेता'ति ॥

[१२] इध महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स अन्तरधानेन मणिरतनं गिरिसिखरन्तरे निलीयति, अपरस्स चक्कवत्तिस्स सम्मापटिपत्तिया उपगच्छति । अपि नु खो महाराज मणिरतनं तस्स पाकटं'ति ॥ न हि भन्ते, पाकतिकं येव तं भन्ते मणिरतनं, तेन पन निब्बत्तितं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, पाकतिकं पुब्बकेहि तथागतेहि अनुचिण्णं अट्ठङ्गिकं सिवं मग्गं असति अनुसासके लुग्गं पलुग्गं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असअश्रणं भगवा पज्जाचक्खुना सम्मसमानो^८ उप्पादेसि सअश्रणं अकासि, तं-कारणा आह—तथागतो । पे । उप्पादेता'ति ॥

[१३] यथा वा पन महाराज, सन्तं येव पुत्तं योनिया जनयित्वा माता जनिका'ति वुच्चति । एवमेव खो महाराज, तथागतो सन्तं येव मग्गं

लुगं पलुगं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असञ्चरणं पञ्चाचक्खुना सम्मसमानो
उप्पादेसि सञ्चरणं अकासि, तं-कारणा आह—तथागतो । पे । उप्पादेता'ति ।
यथा वा पन महाराज, कोचि पुरिसो यं किञ्चि नदं पस्सति, तेन तं भण्डं
निब्बत्तितं'ति जनो वोहरति, एवमे'व खो महाराज, तथागतो सन्तं येव मग्गं,
लुगं पलुगं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असञ्चरणं पञ्चाचक्खुना सम्मसमानो
उप्पादेसि [219] सञ्चरणं अकासि । तं-कारणा आह—तथागतो । पे ।
उप्पादेता'ति ॥

[१४] यथा वा पन महाराज, कोचि पुरिसो वनं सोधेत्वा भूमिं नीह-
रति, तस्स सा भूमी'ति जनो वोहरति, न चे'सा भूमि तेन पवत्तिता, तं
भूमि कारणं कत्वा भूमिसामिको नाम होति । एवमे'व खो महाराज, तथागतो
सन्तं येव मग्गं लुगं पलुगं गूळ्हं पिहितं पटिच्छन्नं असञ्चरणं पञ्चाय
सम्मसमानो उप्पादेसि असञ्चरणं अकासि, तं-कारणा आह—तथा-
गतो । पे । उप्पादेता'ति । साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छ-
मी'ति ॥

[१५] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता पुब्बेवा'हं मनुस्सभूतो
समानो सत्तानं अविहेठकजातिको अहोसि'ति । पुन च भणितं—
लोमसकस्सपो नाम इसि समानो अनेकसते पाणे घातयित्वा वाजपेय्यं
महायज्जं यजी'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, भगवता भणितं पुब्बेवा'हं ।
पे । अहोसि'ति, तेन हि—लोमसकस्सपेन इसिना अनेकसते पाणे घात-
यित्वा वाजपेय्यं महायज्जं यजितं'ति यं वचनं, तं मिच्छा । यदि लोमस-
कस्सपेन इसिना अनेकसते पाणे घातयित्वा वाजपेय्यं महायज्जं यजितं,
तेन हि—पुब्बेवा'हं । पे । अहोसि'ति, तं पि वचनं मिच्छा ॥ अयं पि
उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[१६] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—पुब्बेवा'हं । पे । अहो-
सि'ति । लोमसकस्सपेन इसिना अनेकसते पाणे [220] घातयित्वा
वाजपेय्यं महायज्जं यजितं, तं च पन रागवसेन विसज्जिना, न सचे-
तनेना'ति ॥

[१७] अट्ठि'मे भन्ते नागसेन, पुग्गला पाणं हनन्ति, कतमे अट्ठ-
रत्तो रागवसेन पाणं हनति, दुट्ठो दोसवसेन पाणं हनति, मूळ्हो मोहवसेन
पाणं हनति, मानी मानवसेन पाणं हनति, लुट्ठो लोभवसेन पाणं हनति,
अकिञ्चनो जीविक'त्थाय पाणं हनति, बालो हस्सवसेन पाणं हनति, राजा
विजयवसेन पाणं हनति । इमे खो भन्ते नागसेन, अट्ठ पुग्गला पाणं
हनन्ति । पाकतिकं येव भन्ते नागसेनबो धिसत्तेन कतं'ति ॥ न महाराज,
पाकतिकं बोधिसत्तेन कतं । यदि महाराज बोधिसत्तो पकतिभावेन ओण-
मेय्य महायज्जं यजितुं । नयि'मं गाथं भणेष्य—

ससमुद्दपरियायं महिं सागरकुण्डलं ।

न इच्छे सह निन्दाय एवं सय्ह' विजानही'ति ॥

एवंवादी महाराज, बोधिसत्तो सह दस्सनेन चन्दवतिया राजकज्जाय
विसज्जी अहोसि खित्तचित्तो रत्तो विसज्जीभूतो आकुञ्ज'कुलो तुरिततु-
रितो तेन विक्खित्तभन्तलुठितचित्तेन महतिमहापसुघातगल्लरुहिरसञ्चयं
वाजपेय्यं महायज्जं यजि ॥

[१८] यथा महाराज, उम्मत्तको खित्तचित्तो जलितं पि जातवेदं
अक्कमति, कुपितं पि आसीविसं गण्हाति, मत्तं पि हत्थि उपेति, समुदं
पि अतीरदस्सी पक्खन्दति, चन्दनिकं पि ओळ्ळिगल्लं पि ओमदति, कण्ट-
काधानं पि अभिरूहति, पपाते पि पतति, असुचिं पि भक्खेति, नग्गो पि

रथिया चरति, अञ्जं पि बहुविधं अकिरियं करोति । एवमे'व खो महाराज, बोधिसत्तो सह दस्सनेन चन्दवतिया राजकञ्जाय विसञ्जी अहोसि खित्त-चित्तो रत्तो विसञ्जीभूतो आकुळा'कुलो तुरिततुरितो, तेन विक्खित्तभन्त-लुठितचित्तेन महतिमहापसुघातगलरुहिरसञ्चयं वाजपेय्यं [221] महायञ्जं यजि । खित्तचित्तेन महाराज, कतं पापं दिट्ठधम्मे पि न महासावज्जं होति, सम्पराये विपाकेन पि नो तथा ॥

[१९] इध महाराज, कोचि उम्मत्तको वज्जमा'पज्जेय, तस्स तुम्हे किं दण्डं धारेथा'ति ? ॥ को भन्ते उम्मत्तस्स दण्डो भविस्सति ? तं मयं पोथापेत्वा नीहरापेम, एसो व तस्स दण्डो'ति ॥ इति खो महाराज उम्मत्तकस्स अपराधे दण्डो पि न भवति, तस्मा उम्मत्तकस्स कते पि न दोसो भवति, सतेकिच्छो । एवमेव खो महाराज लोमसकस्सपो इसि सहदस्सनेन चन्दवतिया राजकञ्जाय विसञ्जी अहोसि खित्तचित्तो रत्तो विसञ्जीभूतो विसटपयातो आकुळा'कुलो तुरिततुरितो तेन विक्खित्तभन्त-लुठितचित्तेन महतिमहापसुघातगलरुहिरसञ्चयं वाजपेय्यं महायञ्जं यजि । यदा च पन पकतिचित्तो अहोसि पटिलद्धस्सति तदा पुनदेव पब्बजित्वा पञ्चाभिञ्जायो निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोकू'पगो अहोसी'ति ॥ साधु भन्ते नाग-सेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२०] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—छद्दन्तो नागराजा

वधिस्समे'तं ति परामसन्तो

कासावम'दक्खि धजं इसीनं ।

दुक्खेन पुट्ठस्सु'दपादि सञ्जा

अरहद्भजो सग्भि अवज्झरूपो'ति ॥

पुन च भणितं—जोतिपालमाणवो समानो कस्सपं भगवन्तं अरहन्तं

सम्मासम्बुद्धं मुण्डकवादेन समणकवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कोसि परिभासी'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, बोधिसत्तो तिरच्छानगतो समानो कासावं अभिपूजयि, तेन हि—जोतिपालेन [222] माणवेन कस्सपो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो मुण्डकवादेन समणवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कुटो परिभासितो'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि जोतिपालेन माणवेन कस्सपो अरहं सम्मासम्बुद्धो मुण्डकवादेन समणवादेन असम्भाहि फरुसाहि वाचाहि अक्कुटो परिभासितो, तेन हि—छद्दन्तेन नागराजेन कासावं पूजितं'ति, तं पि वचनं मिच्छ । यदि तिरच्छानगतेन बोधिसत्तेन कक्ख-
ळखरकटुकवेदनं वेदयमानेन लुद्धकेन निवत्थं कासावं पूजितं, किं मनुस्स-
भूतो समानो परिपक्काणो परिपक्काय बोधिया कस्सपं भगवन्तं अरहन्तं सम्मासम्बुद्धं दसबलं लोकनायकं उदितोदितं जलितव्यामोभासं पवरुत्तमं पवररुचिरकासिककासावमभिपारुतं दिस्वा न पूजयि ? । अयं पि उभतो-
कोटिको पञ्चो तवा'नुप्पत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२१] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—छद्दन्तो नागराजा वधिस्स-
मे'तं ति । पे । अवज्झरूपो'ति । जोतिपालेन माणवेन कस्सपो भगवा
अरहं सम्मासम्बुद्धो मुण्डकवादेन समणकवादेन असम्भाहि फरुसाहि
वाचाहि अक्कुटो परिभासितो । तं च पन जातिवसेन कुलवसेन ।
जोतिपालो महाराज, माणवो अस्सद्धे अप्पसन्ने कुले पच्चाजातो, तस्स माता-
पितरो भग्निभातरो दासिदासचेटकपरिवारकमनुस्सा ब्रह्मदेवता ब्रह्मगरुका,
ते—ब्राह्मणा एव उत्तमा पवरा'ति अवसेसे पब्बजिते गरहन्ति जिगुच्छन्ति,
तेसं तं वचनं सुत्वा जोतिपालो माणवो घटीकारेन कुम्भकारेण सत्थारं दस्स-
नाय पक्कोसितो एवमा'ह—किं पन तेन मुण्डकेन समणकेन दिट्ठेना'ति ? ॥

[२२] यथा [223] महाराज, अमतं विसमासज्ज तित्तकं होति,
यथा च सीतु'दकं अग्निमा'सज्ज उण्हं होति, एवमे'व खो महाराज जोति-

पालो माणवो अस्सद्धे अप्पसन्ने कुले पच्चाजातो, सो कुलवसेन तथागतं अक्कोसि परिभासि ॥ यथा महाराज, जलितपज्जलितो महाअग्निक्खन्धो सप्पभासो उदकमासज्ज उपइतप्पभातेजो सीतलो काळको भवति परिपक्क-निग्गुण्डिफलसदिसो, एवमे'व खो महाराज, जोतिपालो माणवो पुञ्जवा सद्धो जाणविपुलसप्पभासो अस्सद्धे अप्पसन्ने कुले पच्चाजातो, सो कुलवसेन अन्धो हुत्वा तथागतं अक्कोसि परिभासि, उपगन्त्वा च बुद्धगुणम'ज्जाय चेटकभूतो विय अहोसि, जिनसासने पब्बजित्वा अभिज्जा च समापत्तियो च निब्बत्तेत्वा ब्रह्मलोकू'पगो अहोसी'ति । साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२३] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—घटीकारस्स कुम्भका-रस्स आवेसनं सब्बं तेमासं आकासच्छदनं अद्वासि न चा'भिवस्सी'ति । पुन च भणितं—कस्सपस्स तथागतस्स कुटी ओवस्सती'ति । किस्स पन भन्ते नागसेन, तथागतस्स एवमुस्सन्नकुसलमूलस्स कुटी ओवस्सति तथागतस्स नाम सो आनुभावो इच्छितब्बो । यदि भन्ते नागसेन, घटीकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं अनोवस्सं आकासच्छदनं अहोसि, तेन हि—तथागतस्स कुटी ओवस्सती'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि तथागतस्स कुटी ओवस्स-ति, तेन हि—घटीकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं अनोवस्सकं अहोसि आकासच्छदनं'ति तं पि वचनं मिच्छ । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२४] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—घटीकारस्स कुम्भकारस्स आवेसनं सब्बं तेमासं आकासच्छ-[224]-दनं अद्वासि न चा'भिवस्सी'ति । भणितं च—कस्सपस्स तथागतस्स कुटी ओवस्सती'ति । घटीकारो महा-राज, कुम्भकारो सीलवा कल्याणधम्मो उस्सन्नकुसलमूलो अन्धे जिण्णे मातापितरो पोसेति, तस्स असम्मुखा अनापुच्छा येव'स्स घरे तिणं हरित्वा

भगवतो कुटिं छादेसुं, सो तेन तिणहरणेन अकम्पितं असञ्चलितं सुसण्ठितं विपुलमसमं पीतिं पटिलभि, भिय्यो सोमनस्सं च अतुलं उप्पादेसि—अहो पन मे भगवा लोकुत्तमो सुविस्सत्थो'ति, तेन तस्स दिड्ढमिक्को विपाको निब्बत्तो । न हि महाराज तथागतो तावत्केन विकारेण चलति । यथा महाराज **सिनेरु** गिरिराजा अनेकसतसहस्सवातसम्पहारेण पि न कम्पति न चलति महोदधि वरप्पवरसागरो अनेकसतनद्धुतमहागङ्गासतसहस्सेहि पि न पूरति न विकारमा'पज्जति । एवमे'व खो महाराज, तथागतो न तावत्केन विकारेण चलति । यं पन महाराज, तथागतस्स कुटी ओवस्सति तं महतो जनकायस्स अनुकम्पाय ॥

[२५] द्वे'मे महाराज, अत्थवसे सम्पस्समाना तथागता सयंनिम्मितं पच्चयं नपटिसेवन्ति—अयं अग्गदक्खिण्य्यो सत्था'ति भगवतो पच्चयं दत्त्वा देवमनुस्सा सच्चदुग्गतितो परिमुच्चिस्सन्ती'ति । **पाटिहीरं** दस्सेत्वा वुत्तिं परियेसन्ती'ति मा अज्जे उपवदेय्युं'ति । इमे द्वे अत्थवसे सम्पस्समाना तथागता सयंनिम्मितं पच्चयं न पटिसेवन्ति । यदि महाराज, सक्को वा तं कुटिं अनोवस्सं करेय्य ब्रह्मा वा सयं वा, सावज्जं भवेय्य तं येव कारणं सदोसं सनिग्गहं—इमे विभूतं कत्वा लोकं सम्मोहेन्ति अधिकतं करोन्ती'ति, तस्मा तं करणं वज्जनीयं । न महाराज, तथागता कथुं याचन्ति, ताय अक्थुयाचनाय अपरिभासिया भवन्ती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२६] [२२५] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं तथागतेन—अहम'स्मि भिक्खवे ब्राह्मणो याचयोगो'ति । पुन च भणितं—**राजा'हमस्मि** सेला'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, भगवता भणितं—अहमस्मि भिक्खवे ब्राह्मणो याचयोगो'ति, तेन हि—**राजा'हमस्मि** सेला'ति यं वचनं, तं मिच्छ । यदि तथागतेन भणितं—**राजा'हमस्मि** सेला'ति, तेन हि—अहमस्मि भिक्खवे

ब्राह्मणो याचयोगो'ति तं पि वचनं मिच्छ । खत्तियो वा हि भवेय्य
ब्राह्मणो वा । न'त्थि एकाय जातिया द्वे वण्णा नाम । अयं पि उभतोको-
टिको पञ्चो तवा'नुपत्तो सो तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२७] भासितं पे'तं महाराज, भगवता—अहमस्मि भिक्खवे ब्राह्मणो
याचयोगो'ति । पुन च भणितं—राजा'हमस्मि सेला'ति । तत्थ कारणम'त्थि
येन कारणेन तथागतो ब्राह्मणो च राजा च होती'ति ॥ किं पन भन्ते नाग-
सेन, तं कारणं, येन कारणेन तथागतो ब्राह्मणो च राजा च होती'ति ? ॥
सब्बे महाराज, पापका अकुसला धम्मा तथागतस्स बाहिता पहीना अपगता
व्यपगता उच्छिन्ना खीणा खयं पत्ता निब्बुता उपसन्ता, तस्मा तथागतो
ब्राह्मणो'ति वुच्चति । **ब्राह्मणो** नाम संसयमनेकंसं विमतिपथं वीतिवत्तो,
भगवा पि महाराज संसयमनेकंसं विमतिपथं वीतिवत्तो, तेन कारणेन तथा-
गतो ब्राह्मणो'ति वुच्चति ॥ ब्राह्मणो नाम सब्बभवगतियोनिनिस्सटो मलरजग-
तविप्पमुत्तो असहायो, भगवा पि महाराज, सब्बभवगतियोनिनिस्सटो मलर-
जगतविप्पमुत्तो असहायो, तेन कारणेन तथागतो ब्राह्मणो'ति वुच्चति ॥
ब्राह्मणो नाम अग्गसेट्टवरपवरदिब्बविहारबहुलो, भगवा पि महाराज,
अग्गसेट्टवरपवरदिब्बविहारबहुलो तेनापि कारणेन तथागतो ब्राह्मणो'ति
वुच्चति । ब्राह्मणो नाम अज्झयनअज्झापनदानपटिग्गहणदमसंयमनियम—
पुब्बमानुसत्थिपवेणिवंसधरणो, भगवा पि महाराज, अज्झयनअज्झापनदान-
पटिग्गहणदमसंयमनियमपुब्ब- [226]-जिनाचिण्णमानुसत्थिपवेणिवंसधर-
णो । तेना'पि कारणेन तथागतो ब्राह्मणो'ति वुच्चति ॥ ब्राह्मणो
नाम ब्रह्मासुखविहारज्ज्ञानज्ञायी, भगवा पि महाराज, ब्रह्मासुखविहार-
ज्ज्ञानज्ञायी, तेना'पि कारणेन तथागतो ब्राह्मणो'ति वुच्चति ॥ ब्राह्मणो
नाम सब्बभवा'भवगतीसु अभिजातिवत्तितम'नुचरितं जानाति, भगवा पि
महाराज, सब्बभवा'भवगतीसु अभिजातिवत्तितमनुचरितं जानाति, तेना'पि

कारणेन तथागतो ब्राह्मणो'ति बुञ्चति ॥ ब्राह्मणो'ति महाराज, भगवतो ने'तं नाम मातरा कतं, न पितरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मिता'-मच्चेहि कतं, न आतिसालोहितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं । विमोक्ख'न्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं नामं, बोधिया येव मूले मारसेनं विधमित्वा अतीता'नागतपच्चुप्पन्ने पापके अकुसले धम्मे बाहेत्वा सह सब्बज्जुतआणस्स पटिलाभा पटिलद्धपातुभूतसमुप्पन्नमत्ते सच्चिका पञ्चति, यदिदं ब्राह्मणो'ति । तेन कारणेन तथागतो बुञ्चति ब्राह्मणो'ति ॥

[२८] केन पन भन्ते नागसेन, कारणेन तथागतो बुञ्चति राजा'ति ॥ राजा नाम महाराज, यो कोचि रज्जं कारेति लोकमनुसासति, भगवा पि महाराज, दससहस्सिं लोकधातुया धम्मेन रज्जं कारेति, सदेवकं लोकं समारकं सब्रह्मकं सस्समणब्राह्मणि पजं अनुसासति, तेना'पि कारणेन तथागतो बुञ्चति राजा'ति ॥ राजा नाम महाराज, सब्बजनमनुस्से अभिवित्वा नन्दयन्तो आतिसङ्घं, सोचयन्तो अमित्तसङ्घं, महतिमहायससिरिहरं थिरसारदण्डं अनूनसतसलाकालङ्कतं उस्सापेति पण्डरविमलसेतच्छत्तं, भगवा पि महाराज, सोचयन्तो मारसेनं मिच्छापटिपन्नं, नन्दयन्तो देवमनुस्से सम्भापटिपन्ने दससहस्सि-[227]-ं लोकधातुया महतिमहायससिरिहरं सन्तिथिरसारदण्डं आणवरसतसलाकालङ्कतं उस्सापेति अगगरविमुत्तिपण्डरविमलसेतच्छत्तं, तेना'पि कारणेन तथागतो बुञ्चति राजा'ति ॥ राजा नाम उपगतसम्पत्तजनानं बहूनमभिवन्दनीयो भवति, भगवा पि महाराज, उपगतसम्पत्तदेवमनुस्सानं बहूनमभिवन्दनीयो, तेनापि कारणेन तथागतो बुञ्चति राजा'ति ॥ राजा नाम यस्स कस्सचि आराधकस्स पसीदित्वा वरितं वरं दत्वा कामेन तप्पयति, भगवा पि महाराज, यस्स कस्सचि कायेन वाचाय मनसा आराधकस्स पसीदित्वा वरितं

वरमनुत्तरं सब्बदुक्खपरिमुत्तिं दत्त्वा असेसकामवरेण च तप्पयति, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति राजा'ति ॥ राजा नाम आणं वीतिकम्मन्तं विगारहति ज्ञापेति^{११} धंसेति, भगवतो पि महाराज सासनवरे आणं अतिकम्मन्तो अलज्जी मङ्कुभावेन ओजातो हीळितो गरहितो भवित्वा वज्जति जिनसासनवरम्हा, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति राजा'ति ॥ राजा नाम पुगलानं धम्मिकानं राजूनं पवेणिमनुसत्थिया धम्माधम्ममनुदीपयित्वा धम्मेन रज्जं कारयमानो पिहयितो पियो पत्थितो भवति जनमनुस्सानं, चिरं राजकुलवंसं ठपयति धम्मगुणबलेन, भगवा पि महाराज पुब्बकानं सयम्भूनं पवेणिमनुसत्थिया धम्माधम्ममनुदीपयित्वा धम्मेन लोकमनुसासमानो पिहयितो पियो पत्थितो देवमनुस्सानं चिरं सासनं पवत्तेति धम्मगुणबलेन, तेनापि कारणेन तथागतो वुच्चति राजा'ति । एवम'नेकविधं महाराज, कारणं येन कारणेन तथागतो ब्राह्मणो पि भवेय्य, राजा पि भवेय्य, सुनिपुणो भिक्खु कप्पं पि नो नं सम्पादेय्य, किं अतिबहुं भणितेन, सङ्घित्तं सम्पटिच्छित्त्वं'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[२९] [228] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

गाथा'भिगीतं मे अभोजनीयं

सम्पस्सतं ब्राह्मण ने'स धम्मो ।

गाथा'भिगीतं पनुदन्ति बुद्धा,

धम्मे सति ब्राह्मण वुत्तिरेसा'ति ॥

पुन च भगवा परिसाय धम्मं देसेन्तो कथेन्तो अनुपुब्बिकथं पठमं ताव दानकथं कथेसि, पच्छ सीलकथं, तस्स भगवतो सब्बलोकित्सरस्स भासितं सुत्वा देवमनुस्सा अभिसङ्खरित्वा दानं देन्ति, तस्स तं उय्यो-

जितं दानं सावका परिभुञ्जन्ति । यदि भन्ते नागसेन भगवता भणितं—
गाथा'भिगीतं मे अभोजनीयं'ति, तेन हि—भगवा दानकथं पठमं कथेती'ति यं
वचनं तं मिच्छ । यदि दानकथं पठमं कथेति, तेन हि—गाथा'भिगीतं मे
अभोजनीयं'ति तं पि वचनं मिच्छ । किंकारणं ? यो सो भन्ते दक्खिण्य्यो
गिहीनं पिण्डपातदानस्स विपाकं कथेति तस्स ते धम्मकथं सुत्वा पसन्न-
चित्ता अपरापरं दानं देन्ति, ये तं दानं परिभुञ्जन्ति सब्बे ते गाथा'-
भिगीतं परिभुञ्जन्ति । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो निपुणो गम्भीरो
तवा'नुपपत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[३०] भासितं पे'तं महाराज, भगवता गाथा'भिगीतं । पे । वुत्तिरेसा'ति ।
कथेति च भगवा पठमं दानकथं । तं च पन किरियं सब्बेसं तथागतानं—
पठमं दानकथाय तत्थ चित्तं अभिरमापेत्वा पच्छा सीले नियोजेन्ति । यथा
महाराज, मनुस्सा तरुणदारकानं पठमं [229] ताव कीळभण्डकानि
देन्ति, सेय्यथी'दं—वङ्ककं, घटिकं, चिङ्गुळकं, पत्ताळ्हकं, रथकं, धनुकं,
पच्छा ते सके सके कम्मे नियोजेन्ति । एवमे'व खो महाराज, तथागतो
पठमं दानकथाय चित्तं अभिरमापेत्वा पच्छा सीले नियोजेति ॥ यथा वा
पन महाराज, भिसक्को नाम आतुरानं पठमं ताव चतुहपञ्चा'हं तेलं पायेति
बलकरणाय सिनेहनाय, पच्छा विरेचेति, एवमे'व खो महाराज, तथागतो
पठमं ताव दानकथाय चित्तं अभिरमापेत्वा पच्छा सीले नियोजेति । दाय-
कानं महाराज, दानपतीनं चित्तं मुदुकं होति मद्दवं सिनिद्धं । तेन ते
दानसेतुसङ्कमेन दाननावाय संसारसागरपारमनुगच्छन्ति । तस्मा तेसं
पठमं कम्मभूमिम'नुसासति, न च केनचि विञ्जत्तिमा'पज्जती'ति ।

[३१] भन्ते नागसेन, विञ्जत्ति'ति यं वदेसि, कति पन ता विञ्ज-
त्तियो'ति ॥ द्वे'मा महाराज विञ्जत्तियो कायविञ्जत्ति वचीविञ्जत्ति

चा'ति । तत्थ अत्थि कायविज्जत्ति सावज्जा, अत्थि अनवज्जा । अत्थि वचीविज्जत्ति सावज्जा, अत्थि अनवज्जा । कतमा कायविज्जत्ति सावज्जा ? इधे'कच्चो भिक्खु कुलानि उपगन्त्वा अनोकासे ठितो ठानं भजति, अयं कायविज्जत्ति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुञ्जन्ति । सो च पुग्गलो अरियानं समये ओजातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तिकतो, भिन्ना'जीवो त्वे'व सङ्गं गच्छति । पुन च परं महाराज, इधे'कच्चो भिक्खु कुलानि उपगन्त्वा अनोकासे ठितो गळं पणामेत्वा मोरेपेक्खितं पेक्खति—एवं इमे पस्सन्ती'ति, तेन च ते पस्सन्ति, अयं पि कायविज्जत्ति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओजातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तिकतो, भिन्ना'जीवो त्वे'व सङ्गं गच्छति । पुन च परं महाराज, इधे'कच्चो भिक्खु हनुकाय [230] वा भमुकाय वा अङ्गुठेन वा विज्जापेति । अयं पि कायविज्जत्ति सावज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया न परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये ओजातो होति हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तिकतो, भिन्ना'जीवो त्वे'व सङ्गं गच्छति ॥

[३२] कतमा कायविज्जत्ति अनवज्जा ? इध भिक्खु कुलानि उपगन्त्वा सतो समाहितो सम्पजानो ठाने पि अट्ठाने पि यथानुसत्थि गन्त्वा ठाने तिष्ठति, दातुकामेसु तिष्ठति, अदातुकामेसु पक्कमति । अयं कायविज्जत्ति अनवज्जा, ताय च विज्जापितं अरिया परिभुञ्जन्ति, सो च पुग्गलो अरियानं समये वण्णितो होति थुतो पसत्थो, सट्ठेखिताचारो परिसुद्धाजीवो त्वे'व सङ्गं गच्छति । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—

न वे याचन्ति सप्पज्जा अरिया गरहन्ति याचनं^{१२} ।

उदिस्स अरिया तिष्ठन्ति, एसा अरियान याचना'ति ॥

सम्पत्ते महायुद्धे ओसक्केय्य, एवमे'व खो भन्ते नागसेन, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येहि कप्पानं कप्पसतसहस्सेन च एत्थ'न्तरे सब्बज्जुतआणं परिपाचेत्वा महतो जनकायस्स समुद्धरणाय सब्बज्जुतं पत्तेन धम्मदेसनाय ओसक्कितं । यथा वा पन भन्ते नागसेन, मल्लो वा मल्ल'न्तेवासी वा बहुके दिवसे निब्बुद्धं सिक्खित्वा सम्पत्ते मल्लयुद्धे ओसक्केय्य, एवमे'व खो भन्ते नागसेन, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येहि कप्पानं कप्पसतसहस्सेन च एत्थ'न्तरे सब्बज्जुतआणं परिपाचेत्वा महतो जनकायस्स समुद्धरणाय सब्बज्जुतं पत्तेन धम्मदेसनाय ओसक्कितं ॥ किं नु खो भन्ते नागसेन, तथागतेन भया ओसक्कितं, उदाहु अपाकटताय ओसक्कितं, उदाहु दुब्बलताय ओसक्कितं, उदाहु असब्बज्जु-[233]-ताय ओसक्कितं ? । किं तथ कारणं, इद्ध मे त्वं कारणं ब्रूहि कङ्कवितरणाय । यदि भन्ते नागसेन, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येहि कप्पानं कप्पसतसहस्सेन च एत्थ'न्तरे सब्बज्जुतआणं परिपाचितं महतो जनकायस्स समुद्धरणाय, तेन हि—सब्बज्जुतं पत्तस्स अप्पो'स्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाया'ति यं वचनं तं मिच्छ । यदि सब्बज्जुतं पत्तस्स अप्पो'स्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय, तेन हि—तथागतो चतूहि च असङ्ख्येहि कप्पानं कप्पसतसहस्सेन च एत्थ'न्तरे सब्बज्जुतआणं परिपाचितं महतो जनकायस्स समुद्धरणाया'ति तं पि वचनं मिच्छ ॥ अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो गम्भीरो दुन्निब्बेधो तवा'नुपपत्तो, सो तया निब्बाहितब्बो'ति ॥

[३७] परिपाचितं च महाराज, तथागतेन चतूहि च असङ्ख्येहि कप्पानं कप्पसतसहस्सेन च एत्थ'न्तरे सब्बज्जुतआणं परिपाचितं^{१३} महतो जनकायस्स समुद्धरणाय । पत्तसब्बज्जुतस्स च अप्पो'स्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय । तं च पन धम्मस्स गम्भीरानिपुणदुद्दसदुरनुबोध—

सुखुमदुष्पटिवेधतं सत्तानं च आलया'रामतं सक्कायदिट्ठिया दब्ध-
सुगहिततं च दिस्वा—किं नु खो कथं नु खो'ति अप्पो'स्सुक्कताय
चित्तं नमि, न धम्मदेसनाय । सत्तानं पटिवेधचिन्तनमानसं येवे'तं । यथा
महाराज, भिसक्को सल्लुकत्तो अनेकव्याधिपरिपीळितं नरं उपसङ्कमित्वा एवं
चिन्तयति—केन नु खो उपक्कमेन कतमेन वा भेसज्जेन इमस्स व्याधि वूप-
समेय्या'ति ? । एवमेव खो महाराज, तथागतस्स सब्बकिल्लेसव्याधिपरिपीळितं
जनं धम्मस्स च गम्भीरनिपुणदुइसदुरनुबोधसुखुमदुष्पटिवेधतं दिस्वा—किं नु
खो, कथं नु खो'ति अप्पो'स्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय ।
सत्ता-[234]-नं पटिवेधचिन्तनमानसं येवे'तं । यथा महाराज, रज्जो
खत्तियस्स मुद्धा'वसित्तस्स दोवारिकअनीकट्टुपारिसज्जनेगमभटबलत्थ—
अमच्चराजज्जराजूपजीविने जने दिस्वा एवं चित्तमु'प्पज्जेय्य—किं नु खो कथं
नु खो इमे सङ्गण्हिस्सामी' ति । एवमे'व खो महाराज, तथागतस्स धम्मस्स
गम्भीरनिपुणदुइसदुरनुबोधसुखुमदुष्पटिवेधतं सत्तानं च आलया'रामतं
सक्कायदिट्ठिया दब्धसुगहिततं च दिस्वा—किं नु खो कथं नु खो'ति अप्पो'-
स्सुक्कताय चित्तं नमि, नो धम्मदेसनाय । सत्तानं पटिवेधचिन्तनमानसं
येवे'तं ॥

[३८] अपि च महाराज, सब्बेसं तथागतानं धम्मता एसा यं
ब्रह्मना आयाचिता धम्मं देसेन्ति । तथ पन किं कारणं ? ये तेन समयेन
मनुस्सा तापसपरिव्वाजका समणब्राह्मणा सब्बे ते ब्रह्मदेवता होन्ति ब्रह्मग-
रुक्का ब्रह्मपरायणा । तस्मा तस्स बलवतो यसवतो जातस्स पज्जातस्स
उत्तरस्स अच्चु'गतस्स ओणमनेन सदेवको लोको ओणमिस्सति ओक्-
प्पेस्सति अधिमुच्चिस्सती'ति इमिना व महाराज, कारणेन तथागता ब्रह्मना
आयाचिता धम्मं देसेन्ति । यथा महाराज, कोचि राजा वा राजमहामत्तो
वा यस्स ओणमति अपचित्तिं करोति, बलवतरस्स तस्स ओणमनेन अव-

सेसा जनता ओणमति अपचितिं करोति । एवमे'व खो महाराज, ब्रह्मे ओणमिते तथागतानं सदेवको लोको ओणमिस्सति । पूजितपूजको महाराज, लोको, तस्मा सो ब्रह्मा सब्बेसं तथागतानं आयाचति धम्मदेसनाय, तेन च कारणेन तथागता ब्रह्मना आयाचिता धम्मं देसेन्ती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, सुनिब्बेठितो पञ्चो, अतिभद्रकं वेय्याकरणं, एवमेतं, तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

पञ्चमो वग्गो ।

[१] [235] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—

न मे आचरियो अत्थि सदिसो मे न विज्जति ।

सदेवकस्मिं लोकरिं न'त्थि मे पटिपुग्गलो'ति ॥

पुन च भणितं—इति खो भिक्खवे आळारो कालामो आचरियो मे समानो अन्तेवासिं मं समानं अत्तना समसमं ठपेसि उळाराय च मं पूजाय पूजेसी'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, तथागतेन भणितं—न मे । पे । पटिपुग्गलो' ति । तेन हि—इति खो । पे । ठपेसी'ति, यं वचनं तं मिच्छा । यदि तथागतेन भणितं—इति खो । पे । ठपेसी' ति । तेन हि—‘न मे । पे । पटिपुग्गलो' ति तं पि वचनं मिच्छा । अयं पि उभतोकोटिको पञ्चो तवा'नुपपत्तो, सो तथा निब्बाहितब्बो'ति ॥

[२] भासितं पे'तं महाराज, तथागतेन—न मे । पे । पटिपुग्गलो'ति । भणितं च—इति खो भिक्खवे आळारो कालामो आचरियो मे समानो अन्तेवासिं मं समानं अत्तना समसमं ठपेसि, उळाराय च मं पूजाय पूजेसी ति । तं च पन वचनं पुब्बे' व सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्से'व सतो आचरियभावं सन्धाय भासितं । पञ्चि'मे महाराज पुब्बेव सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्स सतो आचरिया, येहि अनुसिद्धो

बोधिसत्तो तथ तथ दिवसं वीतिनामेसि, कतमे पञ्च ? ये महाराज, अट्टब्राह्मणा जातमत्ते बोधिसत्ते [236] लक्खणानि परिगण्हिसु, सेय्यथी'दं—रामो, धजो, लक्खणो, मन्ती, यज्जो, सुयामो, सुभोजो, सुदत्तो'ति । ते तस्स सोत्थि पवेदयित्वा रक्खाकम्मं अकंसु, ते च पठमं आचरिया । पुन च परं महाराज, बोधिसत्तस्स पिता सुद्धोदनो राजा यं तेन समयेन अभिजातं उदिच्चं जातिवन्तं पदकं वेय्याकरणं छल्लङ्गवन्तं सब्बमित्तं नाम ब्राह्मणं उपनेत्वा सोवण्णेन भिकारेण उदकं ओणोजेत्वा—इमं कुमारं सिक्खापेही'ति अदासि, अयं दुतियो आचरियो । पुन च परं महाराज, या सा देवता बोधिसत्तं संवेजेसि, यस्सा वचनं सुत्वा बोधिसत्तो संविग्गो उब्बिग्गो तस्मिं येव खणे नेक्खमं निक्खमित्वा पच्चजि, अयं ततियो आचरियो । पुन च परं महाराज, आळारो कालामो आकिञ्चज्जायतनस्स, परिकम्मं आचिक्खति^१ । अयं चतुत्थो आचरियो । पुन च परं महाराज, उद्दको रामपुत्तो नेवसज्जा-नासज्जायतनस्स^२ परिकम्मं आचिक्खति^३ । अयं पञ्चमो आचरियो । इमे खो महाराज, पुब्बे व सम्बोधा अनभिसम्बुद्धस्स बोधिसत्तस्स सतो पञ्च आचरिया । तेच पन आचरिया लोकिये धम्मे । इमस्मिं च पन महाराज, लोकुत्तरे धम्मे सब्बजुतज्जाणपटिवेधाय न'त्थि तथागतस्स अनुत्तरो अनुसासको । सयम्भू महाराज, तथागतो अनाचरियको, तस्मा कारणा तथागतेन भणितं—न मे । पे । पटिपुग्गलो'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[३] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—अट्टानमे'तं भिक्खवे अनक्कासो यं एकस्सा लोकधातुया द्वे अरहन्ता सम्मासम्बुद्धा अपुब्बं अचरि—[237] मं उप्पज्जेयुं, ने'तं ठानं विज्जती'ति । देसेन्ता च भन्ते नागसेन, सब्बे पि तथागता सत्तत्तिंस बोधिपक्खियधम्मे देसेन्ति,

कथयमाना च चत्वारि अरियसञ्चानि कथेन्ति, सिक्खापेन्ता च तीसु सुसिक्खा सिक्खापेन्ति, अनुसासमाना च अप्पमादपटिपत्तिं अनुसासन्ति । यदि भन्ते नागसेन, सब्बेसं पि तथागतानं एका देसना एका कथा एका सिक्खा एका अनुसिद्धि केन कारणेन द्वे तथागता एकक्खणे न उप्पज्जन्ति ? । एकेन पि ताव बुद्धुप्पादेन अयं लोको ओभासजातो, यदि दुतियो बुद्धो भवेय्य द्विन्नं पभाय अयं लोको भिय्योसोमत्ताय ओभासजातो भवेय्य, ओवदमाना च द्वे तथागता सुखं ओवदेय्युं, अनुसासमाना च सुखं अनुसासेय्युं । तथ मे कारणं ब्रूहि यथा' हं निस्संसयो भवेय्य'ति ॥

[४] अयं महाराज दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी, एकस्से'व तथागतस्स गुणं धारेति । यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य ना'यं दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओणमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न दानमु'पगच्छेय्य । यथा महाराज, नावा एकपुरिससन्धारणी भवेय्य, एकस्मिं पुरिसे अभिरूढहे सा नावा समुदका^३ भवेय्य, अथ दुतियो पुरिसो आगच्छेय्य तादिसो आयुना वण्णेन वयेन पमाणेन कित्तूलेन सव्वङ्गपच्चङ्गेन, सो तं नावं अभिरूढेय्य अपि नु सा महाराज नावा द्विन्नं पि धारेय्या' ति ॥ न हि भन्ते चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओणमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य । न दानमुपगच्छेय्य । ओसीदिय्य उदके'ति ॥ एवमेव खो महाराज, अयं दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी, एकस्से'व तथागतस्स गुणं धारेति । यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य ना'यं दससहस्सी लोकधातु धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओणमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य विद्धंसेय्य, न दानमुपगच्छेय्य । यथा वा पन महाराज, [238] पुरिसो यावदत्थं भोजनं भुञ्जेय्य छादेन्तं याव कण्ठमभिपूर-

यित्वा, सो धातो* पीणितो परिपुण्णो निरन्तरो तन्दिकतो (तन्दीगतो) अनोण-
मित्तदण्डजातो पुनदेव तत्तकं भोजनं भुञ्जेय्य, अपि नु खो सो महाराज पुरिसो
सुखितो भवेय्या'ति ? ॥ न हि भन्ते, सकिं भुत्तो'व वमेय्या'ति ॥ एवमेव खो
महाराज अयं दससहस्सी लोकधातु एकबुद्धधारणी, एकस्से'व तथागतस्स
गुणं धारेति । यदि दुतियो बुद्धो उप्पज्जेय्य, ना'यं दससहस्सी लोकधातु
धारेय्य, चलेय्य कम्पेय्य नमेय्य ओणमेय्य विनमेय्य विकिरेय्य विधमेय्य
विद्धमेय्य, न दानमुपगच्छेय्या'ति ॥

[५] किन्तु खो भन्ते नागसेन, अतिधम्मभारेन पठवी चलती'ति ॥
इथ महाराज द्वे सकट्ठा रतनपरिपूरिता भवेय्युं याव मुखस्मा, एकस्मा
सकटतो रतनं गहेत्वा एकस्मिं सकटे आकिरेय्युं, अपि नु खो महाराज
तं सकटं द्विन्नं पि सकटानं रतनं धारेय्या' ति ? ॥ न हि भन्ते, नाभि पि तस्स
फलेय्य, अरा पि तस्स भिज्जेय्युं, नेमि पि तस्स ओपतेय्य, अक्खो पि
तस्स भिज्जेय्या' ति ॥ किन्तु खो महाराज अतिरतनभारेन सकटं भि-
ज्जती' ति ? ॥ आम भन्ते' ति ॥ एवमेव खो महाराज **अतिधम्मभारेन
पठवी चलति** । अपि च महाराज इमं कारणं बुद्धबलपरिदीपनाय ओसा-
रितं । अज्जं पि तथ अभिरूपं कारणं सुणोहि येन कारणेन द्वे सम्मा-
सम्बुद्धा एकक्खणे नु'प्पज्जन्ति । यदि महाराज द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे
उप्पज्जेय्युं, तेसं **परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य**—तुम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं
बुद्धो' ति उभतोपक्खजाता भवेय्युं । यथा महाराज द्विन्नं बलवामच्चानं
परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य—तुम्हाकं अमच्चो, अम्हाकं अमच्चो'ति
उभतोपक्खजाता होन्ति । एवमेव खो महाराज यदि द्वे सम्मासम्बुद्धा
एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, तेसं **परिसाय विवादो उप्पज्जेय्य**—तुम्हाकं बुद्धो,

अम्हाकं बुद्धो' ति उभ-[239]-तो पक्खजाता भवेय्युं । इमं ताव महाराज एकं कारणं येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे न उप्पज्जन्ती'ति ॥

[६] अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे न उप्पज्जन्ति । यदि महाराज द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे उप्पज्जेय्युं, 'अग्गो बुद्धो' ति यं वचनं तं मिच्छा भवेय्य, 'जेद्धो बुद्धो' ति यं वचनं तं मिच्छा भवेय्य, 'सेद्धो बुद्धो' ति, 'विसिद्धो बुद्धो' ति, 'उत्तमो बुद्धो' ति, 'पवरो बुद्धो' ति, 'असमो बुद्धो' ति, 'असमसमो बुद्धो' ति, 'अण्णटिमो बुद्धो' ति, 'अण्णटिभागो बुद्धो' ति, 'अण्णटिपुग्गलो बुद्धो' ति यं वचनं, तं मिच्छा भवेय्य । इदं पि खो त्वं महाराज कारणं अत्थतो सम्पटिच्छ येन कारणेन द्वे सम्मासम्बुद्धा एकक्खणे न उप्पज्जन्ति ॥

[७] अपि च खो महाराज, बुद्धानं भगवन्तानं सभावपकति एसा यं एको येव बुद्धो लोके उप्पज्जति, कस्मा कारणा ? महन्तताय सब्बज्जु-बुद्धगुणानं । अज्जं पि महाराज यं लोके महन्तं तं एकं येव होति—पठवी महाराज महन्ता, सा एका येव । सागरो महन्तो, सो एको येव । सिनेरु गिरिराजा महन्तो, सो एको येव । आकासो महन्तो, सो एको येव । सक्को महन्तो, सो एको येव । मारो महन्तो, सो एको येव । महाब्रह्मा महन्तो, सो एको येव । तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो सो एको येव लोकस्मिं । यत्थ एते उप्पज्जन्ति तत्थ अज्जस्स ओकासो न होति । तस्मा महाराज तथागतो अरहं सम्मासम्बुद्धो एको येव लोकस्मिं उप्पज्ज-ती'ती ॥ सुकथितो भन्ते नागसेन, पज्जो ओपम्मोहि कारणेहि, अनिपुणो पे'तं सुत्वा अत्तमनो भवेय्य, किं पन मादिसो महापज्जो । साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[८] [240] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—मातुच्छाय महापजापतिया गोतमिया वस्सिकसाटिकाय दीयमानाय—सङ्खे गोतमि देहि, सङ्खे ते दिन्ने अहं चे'व पूजितो भविस्सामि सङ्खो चा'ति । किन्तु खो भन्ते नागसेन, तथागतो सङ्खरतनतो न भारिको न गरुको, न दक्खिण्यो, यं तथागतो सकाय मातुच्छाय सयं पिञ्चितं सयं लुञ्चितं सयं पोथितं सयं कन्तितं सयं वायितं वस्सिकसाटिकं अत्तनो दीयमानं सङ्खस्स दापेसि । यदि भन्ते नागसेन तथागतो सङ्खरतनतो उत्तरो भवेय्य अधिको वा विसिद्धो वा—मयि दिन्ने महण्णलं भविस्सती'ति न तथागतो मातुच्छाय सयं पिञ्चितं सयं लुञ्चितं सयं पोथितं वस्सिकसाटिकं सङ्खे दापेय्य । यस्मा च खो भन्ते नागसेन तथागतो अत्तानं न पत्तयति^६ न उपनिस्सयति, तस्मा तथागतो मातुच्छाय तं वस्सिकसाटिकं सङ्खस्स दापेसी'ति ॥

[९] भासितं पे'तं महाराज, भगवता— मातुच्छाय महापजापतिया गोतमिया वस्सिकसाटिकाय दीयमानाय —सङ्खे गोतमि देहि । सङ्खे दिन्ने अहं चे'व पूजितो भविस्सामि, सङ्खो चा'ति । तं पन न अत्तनो पतिमाननस्स अविपाकताय न अदक्खिण्ययताय, अपि च खो महाराज हित्थाय अनुकम्पाय—अनागतमद्धानं सङ्खो मम'च्चयेन चित्तिकतो भविस्सती'ति विज्जमाने येव गुणे परिकित्तयन्तो एवमा'ह—सङ्खे गोतमि देहि । सङ्खे दिन्ने अहं चे'व पूजितो भविस्सामि सङ्खो चा'ति । यथा महाराज, पिता धरमानो येव अमच्चभटवल्लथदोवारिकअनीकट्टपारिसज्जजनमज्जे रज्जो सन्तिके पुत्तस्स विज्जमानं येव गुणं पक्वित्तेति—इध ठपितो अनागतमद्धानं जनमज्जे पूजितो भविस्सती'ति । एवमेव खो महाराज तथागतो हित्थाय अनुकम्पाय—अनागतमद्धानं सङ्खो मम'च्चयेन चित्तिकतो भविस्सती'ति

विज्जमाने येव गुणे पक्कित्तयन्तो एवमा'ह—[२४१]—सङ्खे गोतमि देहि, सङ्खे दिन्ने अहं चेव पूजितो भविस्सामि सङ्खो चा'ति ॥

[१०] न खो महाराज, तावतकेन वस्सिकसाटिकानुष्पदानमत्तकेन सङ्खो तथागततो अधिको नाम होति विसिद्धो वा । यथा महाराज, मातापितरो पुत्तानं उच्छादेन्ति परिमद्दन्ति नहापेन्ति सम्बाहेन्ति, अपि नु खो महाराज तावतकेन उच्छादनपरिमद्दननहापनसम्बाहनमत्तकेन पुत्तो माता-पितूहि अधिको नाम होति विसिद्धो वा ? ॥ न हि भन्ते, अकामकरणीया भन्ते पुत्ता मातापितुन्नं, तस्मा मातापितरो पुत्तानं, उच्छादनपरिमद्दननहापनसम्बाहनं करोन्ती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, न तावतकेन वस्सिकसाटिकानुष्पदानमत्तकेन सङ्खो तथागततो अधिको नाम होति विसिद्धो वा'ति ॥

[११] अपि च तथागतो अकामकरणीयं करोन्तो मातुच्छाय तं वस्सिकसाटिकं सङ्खस्स दापेसि ॥ यथा वा पन महाराज, कोचिदेव पुरिसो रज्जो उपायनं आहरेय्य, तं राजा उपायनं अज्जतरस्स भटस्स वा बळ-त्थस्स वा सेनापतिस्स वा पुरोहितस्स वा ददेय्य, अपि नु खो सो महाराज पुरिसो तावतकेन उपायनपटिलाभमत्तकेन रज्जा अधिको नाम होति विसिद्धो वा'ति ? ॥ न हि भन्ते, राजभत्तिको भन्ते सो पुरिसो राजू'पजीवी, तं ठाने ठपेन्तो राजा उपायनं देती'ति ॥ एवमेव खो महाराज, न तावतकेन वस्सिकसाटिकानुष्पदानमत्तकेन सङ्खो तथागततो अधिको नाम होति विसिद्धो वा, अथ खो तथागतभत्तिको तथागतो'पजीवी, तं ठाने ठपेन्तो तथागतो सङ्खस्स वस्सिकसाटिकं दापेसि ॥

[१२] अपि च महाराज, तथागतस्स एवं अहोसि—सभावपटिपूजनीयो सङ्खो, मम सन्तकेन सङ्खं पटिपूजेस्सामी'ति सङ्खस्स वस्सिकसा-

टिकं दापेसि । न महाराज तथागतो अत्तनो येव पटिपूजनं वण्णेति,
अथ खो ये लोके पटिपूजनारहा तेसं पि तथागतो पटिपूजनं वण्णेति ।
भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन **मज्झिमनिकाय**-[242]-
वरलञ्चके धम्मदायादधम्मपरियाये अप्पिच्छपटिपत्तिं पक्कित्तयमानेन—
असु येवं मे पुरिमो भिक्खु पुज्जतरो च पासंसतरो चा'ति । न'त्थि महाराज
भवेसु कोचि सत्तो तथागततो दक्खिण्यो वा उत्तरो वा अधिको वा
विसिद्धो वा, तथागतो व उत्तरो अधिको विसिद्धो । भासितं पे'तं महाराज
संयुत्तनिकायवरे माणवगामिकेन देवपुत्तेन भगवतो पुरतो ठ्वा
देवमनुस्समज्जे—

विपुलो राजगहिकानं गिरि सेट्ठो पवुच्चति ।

सेतो हिमवतं सेट्ठो* आदिच्चो अधगामिनं ।

समुद्धो उदधीनं सेट्ठो नक्खत्तानं च चन्दिमा ।

सदेवक्खस्स लोकस्स बुद्धो अग्गो पवुच्चती'ति ॥

सा खो पने'ता महाराज, माणवगामिकेन देवपुत्तेन गाथा सुगीता न दुग्गीता,
सुभासिता न दुब्भासिता, अनुमता च भगवता । ननु महाराज थेरेन पि
सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना भणितं—

एको मनोपसादो सरणागमनं पञ्जलिप्पणामो वा ।

उस्सहते तारयितुं मारबलनिसूदने बुद्धे'ति ॥

भगवता च भणितं देवातिदेवेन—**एकपुगलो** भिक्खवे लोके
उप्पज्जमानो उप्पज्जति बहुजनहिताय बहुजनसुखाय लोकानुक्कम्पाय
अत्थाय हिताय सुखाय देवमनुस्सानं । कतमो एकपुगलो ? । तथागतो **अरहं**
सम्मासबुद्धो । पे । देवमनुस्सानं'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं, तथा
सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१३] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—गिहिनो वा'हं भिक्खवे, पब्बजितस्स वा सम्मापटि-[२४३]-पत्तिं वण्णेमि, गिही वा भिक्खवे पब्बजितो वा सम्मापटिपन्नो सम्मापटिपत्ता'धिकरणं आराधको होति जायं धम्मं कुसलं'ति । यदि भन्ते नागसेन, गिही ओदातवसनो कामभोगी पुत्तदारसम्बाधसयनं अज्झा'वसन्तो, कासिकचन्दनं पच्चनुभोन्तो, मालागन्धविलेपनं धारेन्तो, जातरूपरजतं सादियन्तो, मणिकुण्डलविचित्त-मोळिवद्धो सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं, पब्बजितो पि भण्डु कासाववत्थवसनो परपिण्डमज्झुपगतो चतूसु सीलक्खन्धेसु सम्मा परिपूरकारी दियड्डेसु सिक्खापदसतेसु समादाय वत्तन्तो तेरससु धुत-गुणेषु अनवसेसं वत्तन्तो सम्मापटिपन्नो आराधको होति जाय धम्मं कुसलं । तत्थ भन्ते को विसेसो गिहिनो वा पब्बजितस्स वा, अफलं होति तपो-कम्मं, निरत्थिका पब्बज्जा, वज्झा सिक्खापदगोपना, मोघं धुतगुणसमादानं, किं तत्थ दुक्खम'नुचिण्णेन, ननु नाम सुखेने'व सुखं अधिगन्तव्वं'ति ॥

[१४] भासितं पे'तं महाराज भगवता—गिहिनो वा'हं भिक्खवे पब्बजितस्स वा सम्मापटिपत्तिं वण्णेमि, गिही वा भिक्खवे पब्बजितो वा सम्मापटिपन्नो सम्मापटिपत्ता'धिकरणं, आराधको होति जायं धम्मं कुसलं'ति । एवमे'तं महाराज, सम्मापटिपन्नो' व सेट्ठो । पब्ब-जितो पि महाराज—पब्बजितो'म्ही'ति न सम्मा पटिपज्जेय्य, अथ खो सो आरका व सामज्जा, आरका व ब्रह्मज्जा, पगेव गिही ओदातवसनो । गिही पि महाराज सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं । पब्बजितो पि महाराज सम्मापटिपन्नो आराधको होति जायं धम्मं कुसलं । अपि च महाराज पब्बजितो व सामज्जस्स इस्सरो अधिपति, पब्बज्जा महाराज बहुगुणा अनेकगुणा अप्यमाणगुणा, न सका पब्बज्जाय गुणपरिमाणं कातुं । यथा

महाराज कामददस्स मणिरतनस्स न सक्का धनेन [२४४] अग्घो परिमाणं कातुं—एत्तकं मणिरतनस्स मूलं'ति । एवमेव खो महाराज, पब्बज्जा बहुगुणा अनेकगुणा अप्पमाणगुणा, न सक्का पब्बज्जाय गुणपरिमाणं कातुं । यथा वा पन महाराज, महासमुदे ऊमियो न सक्का परिमाणं कातुं—एत्तका महासमुदे ऊमियो'ति । एवमे'व खो महाराज पब्बज्जा बहुगुणा अनेकगुणा अप्पमाणगुणा, न सक्का पब्बज्जाय गुणपरिमाणं कातुं ॥

[१५] पब्बजितस्स महाराज, यं किञ्चि करणीयं सब्बं तं खिप्पमेव समिज्झति नो चिररत्ताय ॥ किंकारणा ? पब्बजितो महाराज, अप्पिच्छो होति सन्तुट्ठो पविवित्तो असंसट्ठो आरद्धविरियो निरालयो अनिकेतो परिपुण्णसीलो सल्लेखिताचारो धुतपटिपत्तिकुसलो होति । तंकारणा पब्बजितस्स यं किञ्चि करणीयं सब्बं तं खिप्पमेव समिज्झति नो चिररत्ताय । यथा महाराज, निग्गण्ठिसमसुधोतउजुविमलनाराचो सुसज्जितो सम्मा वहति, एवमेव खो महाराज पब्बजितस्स यं किञ्चि करणीयं सब्बं तं खिप्पमेव समिज्झति नो चिररत्ताया'ति । साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१६] भन्ते नागसेन, यदा बोधिसत्तो दुक्करकारिकं अकासि, ने'तादिसो अज्जत्र आरम्भो अहोसि निक्कमो किलेसयुद्धं मच्चुसेनविधमनं आहारपरिग्गहो दुक्करकारिका, एवरूपे परक्कमे कच्चि अस्सादं अल-भित्वा तमेव चित्तं परिहापेत्वा एवम'वोच—न खो पना'हं इमाय कटुकाय दुक्करकारिकाय अधिगच्छामि उत्तरिमनुस्सधम्मं अलमरियजाणदस्सनवि-सेसं, सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधाया'ति । ततो निब्बिन्दित्वा अज्जेन मग्गेन सब्बज्जुतं पत्तो पुन ताय पटिपदाय सावके अनुसा-सति समादपेति—[२४५]

आरम्भथ, निक्कमथ, युञ्जथ बुद्धसासने ।

धुनाथ मच्चुनो सेनं, नळागारं व कुञ्जरो'ति ॥

केन नु खो भन्ते नागसेन, कारणेन तथागतो याय पटिपदाय अत्तना निब्बिण्णो विरत्तरूपो तथ सावके अनुसासति समादपेती'ति ? ॥

[१७] तदा पि महाराज, एतरहि पि सा येव पटिपदा, तं येव पटिपदं पटिपज्जित्वा बोधिसत्तो सब्बञ्जुतं पत्तो । अपि च महाराज, बोधिसत्तो अतिविरियं करोन्तो निरवसेसतो आहारं उपरुन्धि, तस्स आहारूपरोधेन चित्तदुब्बल्यं उप्पज्जि, सो तेन दुब्बल्येन ना'सक्खि सब्बञ्जुतं पापुणितुं सो मत्तमत्तं कबळिङ्कारा'हारं सेवन्तो ताये'व पटिपदाय न चिरस्से'व सब्बञ्जुतं पापुणि । सा येव महाराज पटिपदा सब्बेसं तथागतानं सब्बञ्जुतआणप्पटिलाभाय ॥ यथा महाराज, सब्बेसं सत्तानं आहारो उपत्यम्भो, आहारूप'पनिस्सिता सब्बे सत्ता सुखं अनुभवन्ति, एवमेव खो महाराज, सा येव पटिपदा सब्बेसं तथागतानं सब्बञ्जुतआणप्पटिलाभाय । ने'सो महाराज दोसो आरम्भस्स, न निक्कमस्स, न किलेसयुद्धस्स, येन तथागतो तस्मिं समये न पापुणि सब्बञ्जुतआणं, अथ खो आहारूप'रोधस्से'व सो दोसो, सदा पटियत्ता येव सा पटिपदा ॥ यथा महाराज पुरिसो अद्धानं अतिवेगेन गच्छेय्य, तेन सो पक्खहतो भवेय्य पीठसप्पी वा असञ्चरो पठवितले । अपि नु खो महाराज महापठविया दोसो अत्थि येन सो पुरिसो पक्खहतो, अहोसी'ति ? ॥ न हि भन्ते, सदा पटियत्ता भन्ते महपाठवी, कुतो तस्सा दोसो, वायामस्से'वे'सो दोसो, येन सो पुरिसो पक्खहतो अहोसी'ति ॥ एवमेव खो महाराज ने'सो दोसो आरम्भस्स, न निक्कमस्स, न किलेसयुद्धस्स, येन तथागतो तस्मिं समये न पापुणि सब्बञ्जुतआणं, अथ खो आहारूप'रोधस्से'वे'सो दोसो, सदा पटि-[246]-यत्ता येव सा पटिपदा । यथा वा पन महाराज पुरिसो किलिङ्गं साटकं निवासेय्य, न सो तं धोवापेय्य, ने'सो दोसो

उदकस्स, सदा पटियत्तं उदकं, पुरिसस्से'वे' सो दोसो । एवमे'व खो महाराज, ने'सो दोसो आरम्भस्स, न निक्कमस्स, न किलेसयुद्धस्स, येन तथागतो तस्मिं समये न पापुणि सब्बज्जुतजाणं, अथ खो आहारू'परोधस्से'वे' सो दोसो, सदा पटियत्ता येव सा पटिपदा । तस्मा तथागतो ताये'व पटिपदाय सावके अनुसासति समादपेति । एवं खो महाराज, सदा पटियत्ता अनवज्जा सा पटिपदा'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१८] भन्ते नागसेन, महन्तं इदं तथागतसासनं सारं वरं सेढं पवरं अनुपमं परिसुद्धं विमलं पण्डरं अनवज्जं, न युत्तं गिहिं तावतकं पब्बाजेतुं, गिहिं येव एक्कस्मिं फले विनेत्वा यदा अपुनरावत्ती होती तदा सो पब्बाजेतब्बो, किंकारणं ? इमे दुज्जना ताव तथ सासने विसुद्धे पब्बजित्वा पटिनिवत्तित्वा हीनाया'वत्तन्ति, तेसं पच्चागमनेन अयं महाजनो एवं विचिन्तेति—तुच्छकं वत भो एतं समणस्स गोतमस्स सासनं भविस्सति, यं इमे पटिनिवत्तन्ती'ति । इदमे'त्थ कारणं'ति ॥

[१९] यथा महाराज, तळाकं भवेय्य सम्पुण्णसुचिविमलसीतलसलिलं, अथ यो कोचि किलिद्धो मलकद्दमगतो तं तळाकं गत्वा अनहायित्वा किलिद्धो' व पटिनिवत्तेय्य, तथ महाराज, क्तमं जनो गरहेय्य, किलिद्धं वा तळाकं वा'ति ? ॥ किलिद्धं भन्ते जनो गरहेय्य—अयं तळाकं गत्वा अनहायित्वा किलिद्धो' व पटिनिवत्तो, किं इमं अनहायितुकामं तळाको सयं नहापेस्सति, को दोसो तळाकस्सा'ति ? ॥ एवमे'व खो [२४७] महाराज, तथागतो विमुत्तिवरसलिलसम्पुण्णं सद्धम्मवर-तळाकं मापेसि—ये केचि किलेसमलकिलिद्धा सचेतना बुधा ते इध नहायित्वा सब्बकिलेसे पवाहयिस्सन्ती'ति । यदि कोचि तं सद्धम्मवरतळाकं

गत्वा अनहायित्वा सकिलेसो' व पटिनिवत्तेत्वा हीनाया'वत्तति, तं येव जनो गरहिस्सति—अयं जिनसासने पञ्चजित्वा तथ पतिट्ठं अलभित्वा हीनाया'-वत्तो, किं इमं अप्पटिपज्जन्तं जिनसासनं सयं सोधेस्सति, को दोसो जिनसासनस्सा'ति ? ॥

[२०] यथा वा पन महाराज, पुरिसो परमव्याधितो रोगुप्पत्तिकुसलं अमोघधुवसिद्धकम्मं भिसक्कं सल्लुकत्तं दिस्वा अतिकिच्छापेत्वा सय्याधिको' व पटिनिवत्तेय्य, तथ कतमं जनो गरहेय्य, आतुरं वा भिसक्कं वा'ति ? ॥ आतुरं भन्ते जनो गरहेय्य—अयं रोगुप्पत्तिकुसलं अमोघधुवसिद्धकम्मं भिसक्कं सल्लुकत्तं दिस्वा अतिकिच्छापेत्वा सय्याधिको' व पटिनिवत्तो, किं इमं अतिकिच्छापेत्तं भिसक्को सयं तिकिच्छिस्सति, को दोसो भिसक्कस्सा'ति ? ॥ एवमेव' खो महाराज, तथागतो अन्तोसासनसमुग्गे केवलं सकलकिलेसव्याधि-वूपसमनसमथं अमतोसधं पक्खिपि—ये केचि, किलेसव्याधिपीळिता सचेतना बुधा ते इमं अमतोसधं पिवित्वा सब्बकिलेसव्याधिं वूपसमेस्सन्ती'ति । यदि कोचि तं अमतोसधं अपिवित्वा सकिलेसो' व पटिनिवत्तित्वा हीनाया'-वत्तति, तं येव जनो गरहिस्सति—अयं जिनसासने पञ्चजित्वा तथ पतिट्ठं अलभित्वा हीनाया'वत्तो, किं इमं अप्पटिपज्जन्तं जिनसासनं सयं सोधेस्सति, को दोसो जिनसासनस्सा'ति ? ॥

[२१] यथा वा पन महाराज, छातो पुरिसो महतिमहापुञ्जभत्तपरिवेसनं गत्वा तं भत्तं अभुञ्जित्वा छातो' व पटिनिवत्तेय्य, तथ कतमं जनो गरहेय्य, छातं वा पुञ्जभत्तं वा'ति ? ॥ छातं भन्ते जनो [२४८] गरहेय्य—अयं खुदापीळितो पुञ्जभत्तं पटिलभिवा अभुञ्जित्वा छातो' व पटिनिवत्तो, किं इमस्स अभुञ्जन्तस्स भोजनं सयं मुखं पविस्सति, को दोसो भोजनस्सा'ति ? ॥ एवमेव' खो महाराज, तथागतो अन्तोसासनसमुग्गे

परमप्वरं सन्तं सिवं पणीतं अमतं परममधुरं कायगतासतिभोजनं
ठोपेसि—ये केचि किलेसकिलन्तं^१ञ्जत्ता तण्हापरेतमानसा सचेतना
बुधा ते इमं भोजनं भुञ्जित्वा कामरूपारूपभवेसु सब्बं तण्हम'पनेस्स-
न्ती'ति । यदि कोचि तं भोजनं अभुञ्जित्वा तण्हासितो' व पटिनिवत्तित्वा
हीनाया'वत्तति, तं येव जनो गरहिस्सति—अयं जिनसासने पब्बजित्वा
तत्थ पतिट्ठं अलभित्वा हीनाया'वत्तो, किं इमं अप्पटिपज्जन्तं जिनसासनं सयं
सोधेस्सति^{१०}, को दोसो जिनसासनस्सा'ति ? ॥

[२२] यदि महाराज, तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बा-
जेय्य, न नामा'यं पब्बज्जा किलेसप्पहानाय विसुद्धिया वा, न'त्थि पब्बज्जाय
करणीयं । यथा महाराज, पुरिसो अनेकसतेन कम्मेन तळ्ळकं खणापेत्वा
परिसाय एवम'नुस्सावेय्य—मा मे भोन्तो केचि सङ्किलिद्धा इमं तळ्ळकं
ओतरथ, पवाहितरजोजल्ल पुरिसुद्धा विमलमद्धा इमं तळ्ळकं ओतरथा'ति ।
अपि नु खो महाराज, तेसं पवाहितरजोजल्लानं पुरिसुद्धानं विमलमद्धानं तेन
तळ्ळकेन करणीयं भवेय्या'ति ? ॥ न हि भन्ते, यस्स'त्थाय ते तं तळ्ळकं
उपगच्छेय्युं तं अञ्जत्रे'व तेसं कतं करणीयं, किं तेसं तेन तळ्ळकेना'ति ? ॥
एवमे'व खो महाराज, यदि तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बा-
जेय्य, तथे'व तेसं कतं करणीयं, किं तेसं पब्बज्जाय ? ॥

[२३] यथा वा पन महाराज, सभावइसिभत्तिको सुतमन्तपदधरो
अतक्किक्को रोगु'प्पत्तिकुसलो अमोघधुवसिद्धकम्पो भिसक्को सहकृतो
सब्बरोगूपसमभेसज्जं सन्निपातेत्वा परिसाय एवम'नुस्सावेय्य—मा खो [२४९]
भोन्तो केचि सब्बाधिका मम सन्तिके उपगच्छथ, अब्बाधिका अरोगा
मम सन्तिके उपगच्छथा'ति, अपि नु खो महाराज, तेसं अब्बाधिकानं

अरोगानं परिपुष्णानं उदग्मानं तेन भिसक्केन करणीयं भवेय्या'ति ? ॥
न हि भन्ते, यस्स'त्थाय ते तं भिसक्कं सल्लुकत्तं उपगच्छेय्युं, तं अज्जत्रे'व
तेसं कत्तं करणीयं, किं तेसं तेन भिसक्केना'ति ? ॥ एवमे'व खो महाराज, यदि
तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बाजेय्य, तत्थे'व तेसं कत्तं
करणीयं, किं तेसं पब्बज्जाय ? ॥

[२४] यथा वा पन महाराज, कोचि पुरिसो अनेकथालिपाकसत्तं
भोजनं पटियादापेत्वा परिसाय एवम'नुस्सावेय्य—मा मे भोन्तो केचि छाता
इमं परिवेसनं उपगच्छथ, सुभुत्ता तित्ता सुहिता धाता पीणिता परिपुष्णा
इमं परिवेसनं उपगच्छथा'ति, अपि नु खो महाराज, तेसं भुत्तावीनं तित्तानं
धातानं पीणितानं परिपुष्णानं तेन भोजनेन करणीयं भवेय्या'ति ? ॥ न हि
भन्ते यस्स'त्थाय ते तं परिवेसनं उपगच्छेय्युं तं अज्जत्रे'व तेसं कत्तं
करणीयं, किं तेसं ताय परिवेसनाया'ति ? ॥ एवमे'व खो महाराज, यदि
तथागतो गिहिं येव एकस्मिं फले विनीतं पब्बाजेय्य, तत्थे'व तेसं कत्तं
करणीयं, किं तेसं पब्बज्जाय ? ॥

[२५] अपि च महाराज, ये हीनाया'वत्तन्ति ते जिनसासनस्स पञ्च
अतुलिये गुणे दस्सेन्ति । कतमे पञ्च ? भूमिमहन्तभावं दस्सेन्ति,
परिसुद्धविमलभावं दस्सेन्ति, पापेहि असंवासियभावं दस्सेन्ति, दुष्पटिवेव-
भावं दस्सेन्ति, बहुसंवररक्खियभावं दस्सेन्ति ॥

[२६] कथं भूमिमहन्तभावं दस्सेन्ति—यथा महाराज, पुरिसो अधनो
हीनजच्चो निब्बिसेसो बुद्धिपरिहीनो महति-महारज्जं पटिलभित्वा न चिरस्से'व
परिपतति परिधंसति परिहायति यस्ततो, न सक्कोति इस्सरियं सन्धारेतुं,
[250] किंकारणं ? महन्तत्ता इस्सरियस्स । एवमे'व खो महाराज, ये केचि
निब्बिसेसा अकतपुज्जा बुद्धिपरिहीना जिनसासने पब्बजन्ति ते तं पब्बज्जं

पवहत्तमं सन्धारेतुं अविसहन्ता न चिरस्से'व जिनसासना परिपतित्वा परिधंसित्वा परिहायित्वा हीनाया'वत्तन्ति, न सक्कोन्ति जिनसासनं सन्धारेतुं, किंकारणं ? महन्तत्ता जिनसासनभूमिया । एवं भूमिमहन्तभावं दस्सेन्ति ॥

[२७] कथं परिसुद्धविमलभावं दस्सेन्ति—यथा महाराज, वारि-
पोक्खरपत्ते विकिरति विधमति विद्धंसति, न द्धानमुपगच्छति, नू'पलिप्पति,
किंकारणं ? परिसुद्धविमलत्ता पटुमस्स । एवमे'व खो महाराज, ये केचि
सठा कूठा वड्ढा कुटिला विसमदिट्ठिनो जिनसासने पब्बजन्ति ते
परिसुद्धविमलनिक्कण्टकपण्डरवरप्पवरसासनतो न चिरस्से'व विकिरित्वा
विधमित्वा विद्धंसित्वा असण्ठहित्वा अनुपलिप्पित्वा हीनाया'वत्तन्ति,
किंकारणं ? परिसुद्धविमलत्ता जिनसासनस्स । एवं परिसुद्धविमलभावं
दस्सेन्ति ॥

[२८] कथं पापेहि असंवासियभावं दस्सेन्ति—यथा महाराज,
महासमुद्दो न मतेन कुणपेन संवसति, यं होति महासमुद्दे मतं कुणपं तं
खिप्पमेव तीरं उपनेति, थलं वा उस्सादेति, किंकारणं ? महाभूतानं भवनत्ता
महासमुद्दस्स । एवमे'व खो महाराज, ये केचि पापका असंवुता अहिरिका
अकिरिया ओसन्नविरिया कुटिता^{११} किलिद्धा दुज्जना मनुस्सा जिनसासने
पब्बजन्ति ते न चिरस्से'व जिनसासनतो अरहन्तविमलखीणासवमहा-
भूतभवनतो निक्खमित्वा असंवसित्वा हीनाया'वत्तन्ति, किंकारणं ? पापेहि
असंवासियत्ता जिनसासनस्स । एवं पापेहि असंवासियभावं दस्सेन्ति ॥

[२९] कथं दुप्पटिवेधभावं दस्सेन्ति—यथा महाराज, ये केचि
अच्छेका असिक्खिता असिप्पिनो मतिविप्पहीना इस्सत्था^{१२} वालग्गवेधं
अविसहन्ता विगळन्ति पक्कमन्ति, किंकारणं ? सण्हसुखुमदुप्पटिवेधत्ता

वा-[251]-लग्नस्स । एवमे'व खो महाराज, ये केचि दुप्पञ्जा जळ्ळ एळमूगा मूळ्हा दन्धगतिका जना जिनसासने पब्बजन्ति ते तं परमस-
ण्हसुखुमचतुसच्चपटिवेधं पटिविञ्चितुं अविसहन्ता जिनसासना विगळ्ळिवा
पक्कमित्वा न चिरस्से'व हीनाया'वत्तन्ति । किंकारणं ? परमसण्हसुखुम-
दुप्पटिवेधताय सच्चानं । एवं दुप्पटिवेधभावं दस्सेन्ति ॥

[३०] कथं बहुसंवररक्खयभावं दस्सेन्ति—यथा महाराज,
कोचिदेव पुरिसो महतिमहायुद्धभूमिसुपगतो परसेनाय दिसाविदिसाहि
समन्ता परिवारितो सत्तिहत्यं जनमु'पेन्तं दिस्वा भीतो ओसक्कति पटि-
निवत्तति पलायति, किंकारणं ? बहुविधयुद्धमुखरक्खणभया । एवमे'व खो
महाराज, ये केचि पापका असंखुता अहिरिका अकिरिया अक्खन्ती चपला
चलिता इत्तरा बालजना जिनसासने पब्बजन्ति ते बहुविधं सिक्खापदं
परिरक्खितुं अविसहन्ता ओसक्कित्वा^{१३} पटिनिवत्तित्वा पलायित्वा न
चिरस्से'व हीनाया'वत्तन्ति । किंकारणं ? बहुविधसंवररक्खयभावत्ता जिन-
सासनस्स । एवं बहुविधसंवररक्खयभावं दस्सेन्ति ॥

[३१] थलजु'त्तमे पि महाराज, वस्सिकागुम्बे किमिविद्धानि पुष्फानि
होन्ति, तानि अङ्कुरानि सङ्कुटितानि अन्तरा येव परिपतन्ति, न च तेसु
परिपतितेसु वस्सिकागुम्बो हीळितो नाम होति, यानि तत्थ ठितानि तानि
सम्मा गन्धेन दिसाविदिसं अभिव्यापेन्ति । एवमे'व खो महाराज, ये ते
जिनसासने पब्बजित्वा हीनाया'वत्तन्ति ते जिनसासने किमिविद्धानि वस्सिका-
पुष्फानि विय वण्णगन्धरहिता निब्बण्णा'कारसीला अभव्वा वेपुल्लाय, न च
तेसं हीनाया'वत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति, ये तत्थ ठिता भिक्खू
ते सदेवकं लोकं सीलवरगन्धेन अभिव्यापेन्ति । सालीनं पि महाराज, निरात-

[252]-ङ्कानं लोहितकानं अन्तरे कसुम्भकं नाम सालिजाति उपपज्जित्वा अन्तरा येव विनस्सति, न च तस्सा विनट्ठत्ता लोहितकसाली हीळित्ता नाम होन्ति, ये तत्थ ठिता साली ते राजू'पभोगा होन्ति । एवमे'व खो महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनाया'वत्तन्ति ते लोहितकसालीनमन्तरे कसुम्भका विय जिनसासने अवड्डित्वा वेपुल्लत्तं अपापुणित्वा अन्तरा येव हीनाया'वत्तन्ति, न च तेसं हीनाया'वत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति, ये तत्थ ठिता भिक्खू ते अरहत्तस्स अनुच्छविका होन्ति ॥

[३२] कामददस्सा' पि महाराज, मणिरतनस्स एकदेसं कक्कसं उपपज्जति, नच तत्थ कक्कसु'प्पन्नत्ता मणिरतनं हीळितं नाम होति, यं तत्थ परिसुद्धं मणिरतनस्स तं जनस्स हासकरं होति । एवमे'व खो महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनाया'वत्तन्ति कक्कसा ते जिनसासने पपटिका, न च तेसं हीनाया'वत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति, ये तत्थ ठिता भिक्खू ते देवमनुस्सानं हासजनका होन्ति ॥

[३३] जातिसम्पन्नस्स पि महाराज लोहितचन्दनस्स एकदेसं पूतिकं होति अप्पगन्धं, न तेन लोहितचन्दनं हीळितं नाम होति, यं तत्थ अपू-तिकं सुगन्धं तं समन्ता विधूपेति अभिव्यापेति । एवमे'व खो महाराज, ये ते जिनसासने पब्बजित्वा हीनाया'वत्तन्ति ते लोहितचन्दनसारन्तरे पूतिकदे-समि'व छड्डनीया जिनसासने, न च तेसं हीनाया'वत्तनेन जिनसासनं हीळितं नाम होति, ये तत्थ ठिता भिक्खू ते सदेवकं लोकं सीलवरचन्दनगन्धेन अनुलिम्पयन्ती'ति ॥ भन्ते नागसेन, तेन तेन अनुच्छविकेन तेन तेन सदसेन कारणेन निरवज्जम'नुपापितं जिनसासनं सेट्ठभावेन परिदीपितं, हीनाया'वत्तमाना पि ते जिनसासनस्स सेट्ठभावं येव परिदीपेन्ती'ति ॥

[३४] [253] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—अरहा एकं वेदनं

वेदियति कायिकं न चेतसिकं'ति । किन्नु खो भन्ते नागसेन, अरहतो चित्तं यं कायं निस्साय पवत्तति तत्थ अरहा अनिस्सरो अस्सामी अवसवत्ती'ति ॥ आम महाराजा'ति ॥ न खो महाराज, युत्तमेतं यं सो सकचित्तस्स पवत्तमाने काये अनिस्सरो होति अस्सामी अवसवत्ती, सकुणो पि ताव भन्ते, यस्मिं कुलावके पटिवसति तत्थ सो इस्सरो होति सामी वसवत्ती'ति ॥

[३५] दसि'मे महाराज, कायानुगता धम्मा भवे भवे कायं अनुधावन्ति अनुपरिवत्तन्ति, कतमे दस ? सीतं, उण्हं, जिघच्छा, पिपासा, उच्चारो, पस्सावो, थीनमिद्धं, जरा, व्याधि, मरणं । इमे खो महाराज, दस कायानुगता धम्मा भवे भवे कायं अनुधावन्ति अनुपरिवत्तन्ति । तत्थ अरहा अनिस्सरो अस्सामी अवसवत्ती'ति ॥ भन्ते नागसेन, केन कारणेन अरहतो काये आणा नप्पवत्तति इस्सरियं वा, तत्थ मे कारणं ब्रूही'ति ॥ यथा महाराज, ये केचि पठविनिस्सिता सत्ता सब्बे ते पठवि निस्सित्य चरन्ति विहरन्ति वुत्तिं कप्पेन्ति । अपि नु महाराज, तेसं पठविया आणा पवत्तति इस्सरियं वा'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, अरहतो चित्तं कायं निस्साय पवत्तति, न च पन अरहतो काये आणा पवत्तति इस्सरियं वा'ति ॥

[३६] भन्ते नागसेन, केन कारणेन पुथुज्जनो कायिकं पि चेतसिकं पि वेदनं वेदयती'ति ? ॥ अभावितत्ता महाराज, चित्तस्स पुथुज्जना कायिकं पि चेतसिकं पि वेदनं वेदियति । यथा महाराज, गोणो छतो परित्तसितो अबलदुब्बलपरित्तकतिणेषु वा लताय वा उपनिबद्धो अस्स, यदा सो गोणो परिकुपितो होति तदा सह उपनिबन्धनेन पक्कमति । एवमे'व खो महाराज, अभावितत्ता चित्तस्स वेदना उपपज्जित्वा चित्तं परिकोपेति, चित्तं परिकुपितं कायं आभुजति निब्भुजति, सम्परिव-[254]-त्तकं करोति,

अथ सो अभावितचित्तो तसति रवति, भेरवरावम'भिरवति । इदमे'त्य महा-
 राज, कारणं येन कारणेन पुथुज्जन्नो कायिकं पि चेतसिकं पि वेदनं वेदि-
 यती'ति ॥ किं पन तं कारणं येन कारणेन अरहा एकं वेदनं वेदियति
 कायिकं न चेतसिकं'ति ? । अरहतो महाराज, चित्तं भावितं होति
 सुभावितं दन्तं सुदन्तं अस्सवं वचनकरं, सो दुक्खाय वेदनाय पुट्ठो
 समानो अनिच्चं'ति दब्धं गण्हाति, समाधित्थम्मे चित्तं उपनिबन्धति, तस्स
 तं चित्तं समाधित्थम्मे उपनिबद्धं न वेधति, न चलति, ठितं होति अविक्खित्तं ।
 तस्स वेदनाविकारविष्फारेण कायो पन आभुजति निब्भुजति सम्परिवत्तति ।
 इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अरहा एकं वेदनं वेदियति कायिकं
 न चेतसिकं'ति ॥

[३७] भन्ते नागसेन, तं नाम लोके अच्छरियं यं काये चल-
 माने चित्तं न चलति, तत्थ मे कारणं ब्रूही'ति ॥ यथा महाराज, महति-
 महारुक्खे खन्धसाखापलाससम्पन्ने अनिलबलसमाहते साखा चलति, अपि नु
 तस्स खन्धो पि चलती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, अरहा
 दुक्खाय वेदनाय पुट्ठो समानो अनिच्चं' ति दब्धं गण्हाति, समाधित्थम्मे
 चित्तं उपनिबन्धति, तस्स तं चित्तं समाधित्थम्मे उपनिबद्धं न वेधति, न
 चलति, ठितं होति अविक्खित्तं, तस्स वेदनाविकारविष्फारेण कायो आभु-
 जति निब्भुजति सम्परिवत्तति, चित्तं पन तस्स न वेधति न चलति,
 खन्धो त्रिय महारुक्खस्सा'ति ॥ अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते
 नागसेन, न मे एवरूपो सब्बकालिको धम्मप्पदीपो दिट्ठपुच्चो'ति ॥

[३८] [255] भन्ते नागसेन, इध यो कोचि गिही पाराजिकं
 अज्झापन्नो भवेय्य, सो अपरेण समयेण पब्बाजेय्य, अत्तना पि सो न
 जानेय्य—गिही पाराजिकं अज्झापन्नो' स्मी'ति, न पि तस्स अज्जो कोचि

आचिक्खेय्य—गिही पाराजिकं आपन्नो सी'ति, सो च तथत्ताय पटिपज्जेय । अपि नु तस्स धम्मा'भिसमयो भवेय्या'ति ? ॥ न हि महाराजा'ति ॥ केन भन्ते कारणेना'ति ? ॥ यो तस्स हेतु धम्मा'भिसमयाय सो तस्स समुच्छिन्नो, तस्मा धम्मा'भिसमयो न भवती'ति ॥

[३९] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—जानन्तस्स कुक्कुच्चं होति, कुक्कुच्चे सति आवरणं होति, आवटे चित्ते धम्मा'भिसमयो न होती'ति । इमस्स पन अजानन्तस्स अकुक्कुच्चजातस्स सन्तचित्तस्स विहरतो केन कारणेन धम्मा'भिसमयो न होति ? । विसमेन विसमेने'सो पञ्चो गच्छति, चिन्तेत्वा विस्सज्जेथा'ति ॥ रूहति महाराज, सुकट्टे सुकलले मण्डखेत्ते सारदं सुखसयितं बीजं'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ अपि नु महाराज, बीजं धनसेलसिलातले रूहेय्या'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन महाराज, बीजं कलले रूहति, किस्स धनसेले न रूहती'ति ? ॥ न'त्थि भन्ते, तस्स बीजस्स रूहनाय धनसेले हेतु, अहेतुना बीजं न रूहती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, येन हेतुना तस्स धम्मा'भिसमयो भवेय्य सो तस्स हेतु समुच्छिन्नो, अहेतुना धम्मा'भिसमयो न होति ॥

[४०] यथा वा पन महाराज, दण्डलेड्डुलकुटमुग्गरा पठविया ठानमु'पगच्छन्ति, अपि नु महाराज, ते येव दण्डलेड्डुलकुटमुग्गरा गगने ठानमु'पगच्छन्ती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किं पने'त्थ महाराज, कारणं येन कारणेन दण्डलेड्डुलकुटमुग्गरा पठविया ठानमु'पगच्छन्ति, केन कारणेन गगने न तिष्ठन्ती'ति ? ॥ न'त्थि भन्ते, तेसं दण्डलेड्डुलकुटमुग्गरानं पतिट्ठानाय आकासे हेतु, अहेतुना न [२५६] तिष्ठन्ती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, तस्स तेन दोसेन अभिसमयहेतु समुच्छिन्नो, हेतुसमुग्घाते अहेतुना अभिसमयो न होति ॥

[४१] यथा वा पन महाराज, थले अग्नि जलति, अपि नु खो महाराज, सो येव अग्नि उदके जलती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किं पने'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन सो येव अग्नि थले जलति, केन कारणेन उदके न जलती'ति ? ॥ न'त्थि भन्ते, अग्निस्स जलनाय उदके हेतु, अहेतुना न जलती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, तस्स तेन दोसेन अभिसमयहेतु समुच्छिन्नो, हेतुसमुग्धाते अहेतुना धम्मा'भिसमयो न होती'ति ॥

[४२] भन्ते नागसेन, पुन पे'तं अत्थं चिन्तेहि, न मे तत्थ चित्त-सञ्जत्ति भवति—अजानन्तस्स असति कुक्कुच्चे आवरणं होती'ति । कारणेन मं सञ्जापेही'ति ॥ अपि नु महाराज, विसं हलाहलं अजानन्तेन पि पायितं^{१४} जीवितं हरती'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, अजानन्तेन पि कतं पापं अभिसमय'न्तरायकरं होति । अपि नु महाराज, अग्नि अजानित्वा अक्कमन्तं डहती'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, अजानन्तेन पि कतं पापं अभिसमय'न्तरायकरं होति । अपि नु महाराज, अजानन्तं आसीविसो डसित्वा जीवितं हरती'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, अजानन्तेन पि कतं पापं अभिसमय-न्तरायकरं होति । ननु महाराज, कलिङ्गराजा समणकोलञ्जो सत्तरत-नपरिकिण्णो हत्थिरतनमभिरुह कुलदस्सनाय गच्छन्तो अजानन्तो पि ना'सक्खि बोधिमण्डस्स उपरितो गन्तुं । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अजानन्तेन पि कतं पापं अभिसमय'न्तरायकरं होती'ति ॥ जिनभासितं भन्ते नागसेन, कारणं न सक्का पटिक्कोसितुं, एसो वे'तस्स अत्थो तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४३] [२५७] भन्ते नागसेन, गिहिदुस्सीलस्स च समण-दुस्सीलस्स च को विसेसो, किं नानाकरणं ? । उभो पे'ते समसमगतिका,

उभिनं पि समसमो विपाको होति, उदाहु किञ्चि नानाकरणं अत्थी'ति ? ॥
दसि'मे महाराज, **गुणा** समणदुस्सीलस्स गिहिदुस्सीलतो विसेसेन अति-
 रेका, दसहि च कारणेहि उत्तरिं दक्खिणं विसोधेति । कतमे दस गुणा
 समणदुस्सीलस्स गिहिदुस्सीलतो विसेसेन अतिरेका ? इध महाराज, समण-
 दुस्सीलो बुद्धे सगारवो होति, धम्मे सगारवो होति, सङ्गे सगारवो होति,
 सब्रह्मचारीसु सगारवो होति, उद्देसपरिपुच्छाय वायमति, सवणबहुलो होति,
 भिन्नसीलो पि महाराज, दुस्सीलो परिसगतो आकपं उपट्ठेति, गरहभया
 कायिकं वाचसिकं रक्खति, पधाना'भिमुखं च' स्स होति चित्तं, भिक्खु-
 सामञ्जं उपगतो होति । करोन्तो पि महाराज, समणदुस्सीलो पापं
 पटिच्छन्नं आचरति । यथा महाराज इत्थी सपतिका निलीयित्वा रहस्सेने'व
 पापमा'चरति, एवमे'व खो महाराज, करोन्तो पि समणदुस्सीलो पापं पटि-
 च्छन्नं आचरति । इमे खो महाराज, दसगुणा समणदुस्सीलस्स गिहिदुस्सी-
 लतो विसेसेन अधिकतरा ॥

[४४] कतमेहि दसहि कारणेहि उत्तरिं दक्खिणं विसोधेति ? अव-
 ज्झकवचधारणताय पि दक्खिणं विसोधेति, इसिसामञ्जभण्डुलिङ्गधारणतो
 पि दक्खिणं विसोधेति, सङ्खसमयमनुष्पविट्ठताय पि दक्खिणं विसोधेति,
 बुद्धधम्मसङ्घसरणगतताय पि दक्खिणं विसोधेति, पधानासयनिकेत्वासि-
 ताय पि दक्खिणं विसोधेति, जिनसासनधनपरियेसनतो पि दक्खिणं
 विसोधेति, पवरधम्मदेसनतो पि दक्खिणं विसोधेति, धम्मदीपगतिपरायण-
 ताय पि दक्खिणं विसोधेति, 'अगो बुद्धो' ति एकन्तउजुदिट्ठिताय पि
 दक्खिणं विसोधेति, उपोसथसमादानतो पि दक्खिणं विसोधेति । इमेहि
 खो महाराज, दसहि कारणेहि उत्तरिं दक्खिणं विसो-[२५८]-धेति ॥
 सुविपन्नो पि हि महाराज, समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति ।
 यथा महाराज, उदकं सुबहलं पि कललकहमरजोजलं अपनेति, एवमे'व

खो महाराज, सुविपन्नोऽपि समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति । यथा वा पन महाराज, उण्होदकं सुकठितं पि पज्जलन्तं महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेति, एवमेव खो महाराज, सुविपन्नोऽपि समणदुस्सीलो दायकानं दक्खिणं विसोधेति । यथा वा पन महाराज, भोजनं विरसं पि खुदादुब्बल्यं अपनेति, एवमेव खो महाराज सुविपन्नोऽपि समणदुस्सीलो दक्खिणं विसोधेति । भासितं पे'तं महाराज तथागतेन देवातिदेवेनेन मज्झिमनिकाय-वरलञ्चके दक्खिणाविभङ्गे वेय्याकरणे—

यो सीलवा दुस्सीलेसु ददाति दानं
धम्मेन लद्धं सुपसन्नचित्तो ।
अभिसद्दहं कम्मफलं उळ्ळारं
सा दक्खिणा दायकतो विसुञ्जती'ति ॥

अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, तावतकं मयं पङ्कं अपुच्छिम्ह, तं त्वं ओपम्मेहि कारणेहि विभावेन्तो अमतमधुरं सवणू'पगं अकासि । यथा नाम भन्ते, सूदो वा सूदन्तेवासी वा तावतकं मंसं लभित्वा नानाविधेहि सम्भारेहि सम्पादेत्वा राजू'पभोगं करोति, एवमेव खो भन्ते नागसेन, तावतकं मयं पङ्कं अपुच्छिम्ह, तं त्वं ओपम्मेहि कारणेहि विभावेत्वा अमतमधुरं सवणू'पगं अकासी'ति ॥

[४५] भन्ते नागसेन, इमं उदकं अग्गिम्हि तप्पमानं चिच्छिटा-यति चिट्ठिचिट्ठायति सदायति बहुविधं । किन्तु खो भन्ते नागसेन, उदकं जीवति, किं कीळमानं सदायति, [259] उदाहु अज्जेन पटिपीळितं सदायती'ति ? ॥ न हि महाराज, उदकं जीवति, न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा । अपि च महाराज, अगिसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं चिच्छिट्ठायति चिट्ठिचिट्ठायति सदायति बहुविधं'ति ॥ भन्ते नागसेन, इधे'कस्से

तिथिया उदकं जीवती'ति सीतू'दकं पटिक्खपित्वा उदकं तापेत्वा वेकति-
कवेकतिकं परिभुञ्जन्ति, ते तुम्हे गरहन्ति परिभवन्ति—एकि'न्द्रियं समणा
सक्यपुत्तिया जीवं विहेठेन्ती'ति । तं तेसं गरहं परिभवं विनोदेहि अपनेहि
निच्छरेही'ति ॥ न हि महाराज, उदकं जीवति, न'त्थि महाराज, उदके
जीवो वा सत्तो वा । अपि च महाराज अग्गिसन्तापवेगस्स मह-
न्ताय उदकं चिच्चिठायति चिटिचिठायति सदायति बहुविधं । यथा महाराज,
उदकं सोब्भसरसरितदहतळाककन्दरपदरउदपाननिन्नपोक्खरणिगतं वाता'-
तपवेगस्स महन्ताय परियादियति परिक्खयं गच्छति, अपि नु तथ
उदकं चिच्चिठायति चिटिचिठायति सदायति बहुविधं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥
यदि महाराज, उदकं जीवेय्य, तथा'पि उदकं सदायेय्य । इमिना पि महाराज,
कारणेन जानाहि न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अग्गिसन्तापवेगस्स
महन्ताय उदकं चिच्चिठायति चिटिचिठायति सदायति बहुविधं'ति ॥

[४६] अपरं पि महाराज, उत्तरि कारणं सुणोहि—न'त्थि उदके
जीवो वा सत्तो वा । अग्गिसन्तापवेगस्स महन्ताय उदकं सदायती'ति ।
यदा पन महाराज, उदकं तण्डुलेहि सम्मिस्सितं भाजनगतं होति पिहितं उद्धने
अट्ठपितं, अपि नु तथ उदकं सदायती'ति ? ॥ न हि भन्ते, अचलं होति सन्त-
सन्तं'ति ॥ तं येव पन महाराज, उदकं भाजनगतं अग्गि उज्जालेत्वा उद्धने ठपितं
होति, अपि नु तथ उदकं अचलं होति सन्तसन्तं'ति ? ॥ न हि भन्ते, चलति
खुब्भति लुळ्ळति आविलति, ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति
[260] उत्तरति पतरति फेणमाली होती'ति ॥ किस्स पन तं महाराज
पाकतिकं उदकं न चलति, सन्तसन्तं होति, किस्स पन अग्गिगतं चलति
खुब्भति लुळ्ळति आविलति, ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति,
उत्तरति पतरति फेणमाली होती'ति ? ॥ पाकतिकं भन्ते, उदकं न चलति,
अग्गिगतं पन उदकं अग्गिसन्तापवेगस्स महन्ताय चिच्चिठायति चिटिचिठ-

यति सदायति बहुविधं'ति ॥ इमिना पि महाराज कारणेन जानाहि—न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अग्निसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सदायती'ति ॥

[४७] अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि—न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अग्निसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सदायती'ति ॥ होति तं महाराज, उदकं घरे घरे उदकवारगतं पिहितं'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ अपि नु तं महाराज उदकं चलति खुब्भति लुळति आविलति, ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति, उत्तरति पतरति, फेणमाली होती'ति ? ॥ न हि भन्ते, अचलं तं होति पाकतिकं उदकवारगतं उदकं'ति ॥ सुतपुब्बं पन तथा महाराज—महासमुदे उदकं चलति खुब्भति लुळति आविलति, ऊमिजातं होति, उद्धमधो दिसाविदिसं गच्छति, उत्तरति पतरति, फेणमाली होति, उस्सक्कित्वा उस्सक्कित्वा वेलाय पहरति, सदायति बहुविधं'ति ? ॥ आम भन्ते, सुतपुब्बं एतं मया दिट्ठपुब्बं च, महासमुदे उदकं हत्थसतं पि द्वे पि हत्थसतानि गगने उस्सक्कती'ति ॥ किस्स महाराज, उदकवारगतं उदकं न चलति न सदायति, किस्स पन महासमुदे उदकं चलति सदायती'ति ॥ वातवेगस्स महन्तताय भन्ते महासमुदे उदकं चलति सदायति, उदकवारगतं उदकं अघट्टितं केहिचि न चलति न सदायती'ति ॥ यथा महाराज, वातवेगस्स महन्तताय महासमुदे उदकं चलति [261] सदायति, एवमे'वं अग्निसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सदायती'ति ॥

[४८] ननु महाराज भेरिपोक्खरं सुक्खं सुक्खेन गोचम्मेन ओन-
न्धन्ती'ति ॥ आम भन्ते'ति ॥ अपि नु महाराज, भेरिया जीवो वा सत्तो
वा अत्थी'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन महाराज, भेरी सदायती'ति ? ॥
इत्थिया वा महाराज, पुरिसस्स वा तज्जेन वायामेना'ति ॥ यथा महाराज,

इत्थिया वा पुरिसस्स वा तज्जेन वायामेन भेरी सदायति एवमे'वं अग्निसन्तापवेगस्स महन्तताय उदकं सदायति । इमिना पि महाराज, कारणेन जानाहि न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा, अग्निस्सतापवेगस्स महन्तताय उदकं सदायती' ति ॥

[४९] मय्हं पि ताव महाराज, तव पुच्छितब्बं अत्थि, एवमे'सो पञ्चो सुविनिच्छितो होति । किन्नु खो महाराज, सब्बेहि पि भाजनेहि उदकं तप्पमानं सदायति, उदाहु एकच्चेहि येव भाजनेहि तप्पमानं सदायती'ति ? ॥ नहि भन्ते, सब्बेहि पि भाजनेहि उदकं तप्पमानं सदायति, एकच्चेहि येव भाजनेहि उदकं तप्पमानं सदायती'ति ॥ तेन हि महाराज, जहितो सि सकसमयं, पच्चागतो सि मम विसयं, न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा । यदि महाराज, सब्बेहि पि भाजनेहि उदकं तप्पमानं सदायेय्य, युत्तमिदं उदकं जीवती'ति वत्तुं । न हि महाराज, उदकं द्वयं होति—यं सदायति तं जीवति, यं न सदायति तं न जीवती'ति । यदि महाराज, उदकं जीवेय्य, महन्तानं हत्थिनागानं उस्सन्नकायानं पभिन्नानं सोण्डाय उस्सिञ्चिवा मुखे पक्खिपित्वा कुच्छि पवेसयन्तानं तं पि उदकं तेसं दन्तन्तरे चिप्पियमानं सदायेय्य । हत्थसतिका पि महानावा गरुक्का भारिका अनेकसतसहस्सभारपरिपूरा महासमुदे विचरन्ति, ताहि पि चिप्पियमानं उदकं सदायेय्य । महतिमहन्ता पि [२६२] मच्छा अनेक सतयोजनिककाया, तिमि तिमिंगला तिमिरपिंगला, अब्भन्तरे निमुग्गा महासमुदे निवासद्धानताय पटिवसन्ता महाउदकधारा आचमन्ति धमन्ति च, तेसं पि तं दन्तन्तरे पि उदरन्तरे पि चिप्पियमानं उदकं सदायेय्य । यस्मा च खो महाराज, एवरूपेहि एवरूपेहि महन्तेहिपटि पीळ्णेहि पटिपीळ्ळिंतं उदकं न सदायति, तस्मा पि न'त्थि उदके जीवो वा सत्तो वा'ति । एवमे'तं महाराज, धारेही'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, देसागतो पञ्चो अनुच्छविकाय विभत्तिया विभत्तो ॥ यथा नाम भन्ते नागसेन महग्घं मणिरतनं

छेकाचरियं कुसलं सिक्खितं मणिकारं पापुणित्वा किंति लभेय्य थोमनं पसंसं,
मुत्तारतनं वा मुत्तिकं, दुस्सरतनं वा दुस्सिकं, लोहितचन्दनं वा गन्धिकं
पापुणित्वा किंति लभेय्य थोमनं पसंसं, एवमे'व खो भन्ते नागसेन, देसागतो
पञ्चो अनुच्छविकाय विभत्तिया विभत्तो, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

छटो वग्गो ।

[१] भन्ते नागसेन, भासितं पे'तं भगवता—निष्पपञ्चा'रामा भिक्खवे
विहरथ निष्पपञ्चरतिनो'ति । कतमं तं निष्पपञ्चं'ति ? ॥ सोतापत्तिफलं
महाराज निष्पपञ्चं, सकदागामिफलं महाराज निष्पपञ्चं, अनागामिफलं महाराज
निष्पपञ्चं, अरहत्तफलं महाराज निष्पपञ्चं'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, सोता-
पत्तिफलं निष्पपञ्चं, सकदागामि—अनागामि—अरहत्तफलं निष्पप-[263]-ञ्चं,
किस्स पन इमे भिक्खू उदिसन्ति परिपुच्छन्ति सुत्तं गेय्यं वेय्याकरणं
गाथं उदानं इतिवुत्तकं जातकं अब्भुतधम्मं वेदल्लं नवकम्मेन पल्लिबु-
ज्जन्ति दानेन च पूजाय च । ननु ते जिनपटिक्खित्तं कम्मं करोन्ती'ति ॥

[२] ये ते महाराज, भिक्खू उदिसन्ति परिपुच्छन्ति सुत्तं गेय्यं
वेय्याकरणं गाथं उदानं इतिवुत्तकं जातकं अब्भुतधम्मं वेदल्लं, नवकम्मेन
पल्लिबुज्जन्ति दानेन च पूजाय च, सब्बे ते निष्पपञ्चस्स पत्तिया करोन्ति ।
ये ते महाराज, सभावपरिसुद्धा पुञ्चे वासितवासना ते एकचित्तक्खणेन
निष्पपञ्चा होन्ति । ये पन ते भिक्खू महाराजस्त्वा ते इमेहि पयोगेहि
निष्पपञ्चा होन्ति । यथा महाराज, एको पुरिसो खेत्ते बीजं रोपेत्वा अत्तनो
यथाबलविरियेन विना पाकारवतिया धज्जं उद्धरेय्य, एको पुरिसो खेत्ते
बीजं रोपेत्वा वनं पविसित्वा कट्टञ्च साखञ्च छिन्दित्वा वतिपाकारं क्त्वा
धज्जं उद्धरेय्य, या तत्थ तस्स वतिपाकारपरियेसना सा धज्जत्थाय ।

एवमे'व खो महाराज, ये ते सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना ते एकचित्तकखणेन निणपञ्चा होन्ति, विना वतिपाकारं पुरिसो वियं धञ्जुद्धारो । ये ते पन भिक्खू महारजक्खा ते इमेहि पयोगेहि निणपञ्चा होन्ति, वतिपाकारं कत्वा पुरिसो विय धञ्जुद्धारो ॥

[३] यथा वा पन महाराज, पुरिसो महतिमहन्ते अम्बरुक्खमत्थके फलपिण्ड भवेय्य, अथ तत्थ यो कोचि इद्धिमा आगन्त्वा तस्स फलं हरेय्य, यो पन तत्थ अनिद्धिमा सो कट्ठञ्च वल्लिञ्च छिन्दित्वा निस्सेणिं बन्धित्वा ताय तं रुक्खं अभिरूहित्वा फलं हरेय्य, या तत्थ तस्स निस्सेणिपरियेसना सा फलत्थाय । एवमे'व खो महाराज, ये ते सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना ते एकचित्तकखणेन निणपञ्चा होन्ति, इद्धिमा विय रुक्खफलं हरन्तो । ये पन ते भिक्खू महारजक्खा ते इमिना पयोगेन सच्चानि अभिसमेन्ति, निस्सेणिया विय पुरिसो रुक्खफलं [264] हरोन्तो । यथा वा पन महाराज एको पुरिसो अत्थकरणिको एकको येव सामिकं उपगन्त्वा अत्थं साधेति, एको धनवा धनवसेन परिसं वड्ढेत्वा परिसाय अत्थं साधेति, या तत्थ तस्स परिसपरियेसना सा अत्थत्थाय । एवमे'व खो महाराज, ये ते सभावपरिसुद्धा पुब्बे वासितवासना ते एकचित्तकखणेन लुसु अभिञ्जासु वसिभावं पापुणन्ति, पुरिसो विय एकको अत्थसिद्धिं करोन्तो । ये पन ते भिक्खू महारजक्खा ते इमेहि पयोगेहि सामञ्जस्यमभिसाधेन्ति, परिसाय विय पुरिसो अत्थसिद्धिं करोन्तो ॥

[४] उदेसो पि महाराज बहुकारो, परिपुच्छा पि बहुकारा, नवकम्मं पि बहुकारं, दानं पि बहुकारं, पूजा पि बहुकारा तेसु तेसु करणीयेसु । यथा महाराज, पुरिसो राजपूसेवी कतावी अमच्चभटवल्लथं-दोवारिक-अनीकट्ठ-

पारिसज्जनेहि, ते करणीये अनुप्पत्ते सब्बे पि उपकारा होन्ति । एवमे'व खो महाराज, उदेसो पि बहुकारो, परिपुच्छा पि बहुकारा, नवकम्मं पि बहुकारं, दानं पि बहुकारं, पूजा पि बहुकारा तेसु तेसु करणीयेसु । यदि महाराज, सब्बे पि अभिजातिपरिसुद्धा भवेय्युं, अनुसासकेन करणीयं न भवेय्य । यस्मा च खो महाराज^२ सवणेन करणीयं होति । थेरो महाराज, सारिपुत्तो अपरिमितमसङ्खेय्यकप्पं उपादाय उपचितकुसलमूलो पञ्जाय कोटिं गतो, सो पि विना सवणेन नासक्खि आसवक्खयं पापुणितुं । तस्मा महाराज बहुकारं सवणं, तथा उदेसो पि परिपुच्छा पि । तस्मा उदेसपरिपुच्छा निष्पपञ्चा सङ्घाता^३ति । सुविनिज्झापितो^४ भन्ते नागसेन पञ्चो, एवमे'तं, तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[५] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—यो गिही अरहत्तं पत्तो द्वे व'स्स गतियो भवन्ति, अनज्जा—तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा परिनिब्बायति वा । न सो [265] दिवसो सक्का अतिक्कमेतुं'ति । सचे सो भन्ते नागसेन, तस्मिं दिवसे आचरियं वा उपज्जायं वा पत्तचीवरं वा न लभेथ, अपि नु खो सो अरहा सयं वा पब्बजेय्य, दिवसं वा अतिक्कमेय्य, अज्जो कोचि अरहा इद्धिमा आगन्त्वा तं पब्बाजेय्य, परिनिब्बायेय्य वा? ॥ न सो महाराज, अरहा सयं पब्बजेय्य । सयं पब्बजन्तो थेय्यं आपज्जति । न च दिवसं अतिक्कमेय्य । अज्जस्स अरहन्तस्स आगमनं भवेय्य वा न वा भवेय्य, तस्मिं येव दिवसे परिनिब्बायेय्या'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन, अरहत्तस्स सन्तभावो विजहितो होति, येन अधिगतस्स जीवितहारो भवती'ति ॥ विसमं महाराज, गिहिलिङ्गं, विसमे लिङ्गे लिङ्गदुब्बलताय अरहत्तं पत्तो गिही तस्मिं येव दिवसे पब्बजति वा

२ A few words after this seem to be lost. ३ असंखता T.

४ सुनिज्झापितो TC.

परिनिव्वायति वा । ने'सो महाराज, दोसो अरहत्तस्स, गिहिलिङ्गस्से' सो दोसो, यदि'दं लिङ्गदुब्बलता ॥

[६] यथा महाराज, भोजनं सन्वसत्तानं आयुपालकं जीवितरक्खकं विसमकोटस्स मन्ददुब्बलगहणिकस्स अविपाकेन जीवितं हरति, ने'सो महाराज, दोसो भोजनस्स, कोटस्से'सो सो दोसो, यदि'दं अग्गिदुब्बलता । एवमे'व खो महाराज, विसमे लिङ्गे लिङ्गदुब्बलताय अरहत्तं पत्तो गिही तस्मिं येव दिवसे पव्वजति वा परिनिव्वायति वा । ने'सो महाराज दोसो अरहत्तस्स, गिहिलिङ्गस्से'सो दोसो, यदि'दं लिङ्गदुब्बलता ॥

[७] यथा वा पन महाराज, परित्तं तिणसलाकं उपरि गरुके पासाणे पतिते दुब्बलताय भिन्दित्वा पतति, एवमे'व खो महाराज, अरहत्तं पत्तो गिही तेन लिङ्गेन अरहत्तं धारेतुं असक्कोन्तो तस्मिं येव दिवसे पव्वजति वा परिनिव्वायति वा । यथा वा पन महाराज, पुरिसो अब्बलो दुब्बलो निहीनजच्चो परित्तपुञ्जो महतिमहारज्जं लभित्वा खणेन परिपतति परिधंसति ओसक्कति, न सक्कोति इस्सरियं धारेतुं । एवमे'व खो महाराज, अरहत्तं पत्तो गिही तेन लिङ्गेन अर-[266]-हत्तं धारेतुं न सक्कोति, तेन कारणेन तस्मिं येव दिवसे पव्वजति वा परिनिव्वायति वा'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[८] भन्ते नागसेन, अत्थि अरहतो सतिसम्मोसो'ति ? ॥ विगतसतिसम्मोसा खो महाराज, अरहन्ता, न'त्थि अरहन्तानं सतिसम्मोसो'ति ॥ आपज्जेय पन भन्ते अरहा आपत्तिं'ति ? ॥ आम महाराजा'ति ॥ किंस्मिं वत्थुस्मिं'ति ? ॥ कुटिकारे महाराज, सञ्चरित्ते, विकाले कालसञ्जाय, पवारित्ते अप्पवारितसञ्जाय, अनतिरित्ते अतिरित्तसञ्जाया'ति ॥ भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ — ये आपत्तिं आपज्जन्ति ते द्वीहि कारणेहि आपज्जन्ति,

अनादरियेन वा अजानन्तेन वा'ति । अपि नु खो भन्ते, अरहतो अनादरियं होति, यं अरहा आपत्तिं आपज्जती'ति ॥ न हि महाराजा'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, अरहा आपत्तिं आपज्जति, न'त्थि च अरहतो अनादरियं, तेन हि अत्थि अरहतो सतिसम्मोसो'ति ॥ न'त्थि महाराज, अरहतो सतिसम्मोसो । आपत्तिं च अरहा आपज्जती'ति ॥ तेन हि भन्ते, कारणेन मं सज्जापेहि, किं तत्थ कारणं'ति ॥

[९] द्वे'मे महाराज, किलेसा—लोकवज्जं पण्णत्तिवज्जं चा'ति । कतमं महाराज लोकवज्जं ? दस अकुसलकम्मपथा, इदं वुच्चति लोकवज्जं । कतमं पण्णत्तिवज्जं ? यं लोके अत्थि समणानं अननुच्छविकं, अननुलोमिकं गिहीनं अनवज्जं, तत्थ भगवा सावकानं सिक्खापदं पज्जापेति यावजीवं अनतिक्रमनीयं—विकालभोजनं महाराज, लोकस्स अनवज्जं, तं जिनसासने वज्जं । भूतगामविक्रोपनं महाराज, लोकस्स अनवज्जं, तं जिनसासने वज्जं । उदके हस्सधम्मं महाराज, लोकस्स अनवज्जं, तं जिनसासने वज्जं । इति एवरूपानि एवरूपानि महाराज, जिनसासने वज्जानि, इदं वुच्चति पण्णत्तिवज्जं । यं किलेसं लोकवज्जं अभब्बो खीणासवो तं अज्झाचरितुं, यं किलेसं पण्णत्तिवज्जं [267] तं अजानन्तो आपजेय । अविशयो महाराज, एकच्चस्स अरहतो सब्बं जानितुं । न हि तस्स बलं अत्थि सब्बं जानितुं । अनज्जातं महाराज, अरहतो इत्थिपुरिसानं नामं पि गोत्तं पि, मग्गो पि तस्स महिया अनज्जातो । विमुत्तिं येव महाराज, एकच्चो अरहा जानेय्य, छळभिज्जो अरहा सकविसयं जानेय्य । सबज्जू महाराज, तथागतो' व सब्बं जानाती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१०] भन्ते नागसेन, दिस्सन्ति लोके बुद्धा, दिस्सन्ति पच्चेक-बुद्धा, दिस्सन्ति तथागतसावका, दिस्सन्ति चक्कवत्तिराजानो, दिस्सन्ति

पदेसराजानो, दिस्सन्ति देवमनुस्सा, दिस्सन्ति सधना, दिस्सन्ति अधना,
 दिस्सन्ति सुगता, दिस्सन्ति दुग्गता, दिस्सन्ति पुरिसस्स इत्थिलिङ्गं पातु-
 भूतं, दिस्सति इत्थिया पुरिसलिङ्गं पातुभूतं, दिस्सति सुकतं दुक्कतं कम्मं,
 दिस्सन्ति कल्याणपापकानं कम्मानं विपाक्'पभोगिनो सत्ता, अत्थि लोके
 सत्ता अण्डजा जलायुजा संसेदजा ओपपातिका, अत्थि सत्ता अपदा दिपदा
 चतुप्पदा बहुप्पदा, अत्थि लोके यक्खा रक्खसा कुम्भण्डा असुरा दानवा
 गन्धव्वा पेता पिसाचा, अत्थि किन्नरा महोरगा नागा सुपण्णा सिद्धा
 विज्जाधरा, अत्थि हत्थी अस्सा गावो महिसा ओढा गद्रभा अजा एलका
 मिगा सूकरा सीहा व्यग्घा दीपी अच्छा कोका तरच्छा सोणा सिगालां,
 अत्थि बहुविधा सकुणा, अत्थि सुवण्णं रजतं मुत्ता मणि सङ्घो सिला
 पवालं लोहितङ्को मसारगलं वेळुरियो वजिरं फलिकं काळलोहं तम्बलोहं
 षड्ढलोहं कंसलोहं, अत्थि खोमं कोसेय्यं कप्पासिकं साणं भङ्गं कम्बलं,
 अत्थि सालि वीहि यवो कङ्कु कुद्रूसो वरको गोधूमो मुग्गो मासो तिलं
 कुलत्थं, अत्थि मूलगन्धो सारगन्धो फेग्गुगन्धो तच्चगन्धो [268] पत्तगन्धो
 पुप्फगन्धो फलगन्धो सव्वगन्धो, अत्थि तिणलतागच्छरक्खओसधि-
 वनस्पतिनदीपव्वतसमुद्दमच्छकच्छपा, सव्वं लोके अत्थि । यं भन्ते, लोके
 न'त्थि तं मे कथेही'ति ॥

[११] तीणि'मानि महाराज, लोके न'त्थि, कतमानि तीणि ?
 सचेतना वा अचेतना वा अजरामरा लोके नत्थि, सङ्घारानं निच्चता
 न'त्थि, परम'त्थेन सत्तू'पलद्धि न'त्थि । इमानि खो महाराज, तीणि लोके
 न'त्थी'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१२] भन्ते नागसेन, दिस्सन्ति लोके कम्मानिच्चत्ता, दिस्सन्ति
 हेतुनिच्चत्ता, दिस्सन्ति उत्तुनिच्चत्ता । यं लोके अकम्मजं अहेतुजं

अनुतुजं तं मे कथेही'ति ॥ द्वे'मे महाराज लोकस्मि अकम्मजा अहे-
तुजा अनुतुजा । कतमे द्वे ? आकासो महाराज, अकम्मजो अहेतुजो
अनुतुजो, निब्बानं महाराज, अकम्मजं अहेतुजं अनुतुजं इमे खो
महाराज, द्वे अकम्मजा अहेतुजा अनुतुजा'ति ॥ मा भन्ते नागसेन,
जिनवचनं मक्खेहि, मा अजानित्वा पञ्चं व्याकरोही'ति ॥ किं खो
महाराज, अहं वदामि, यं मं त्वं एवं वदेसि—मा भन्ते नागसेन
जिनवचनं मक्खेहि, मा अजानित्वा पञ्चं व्याकरोही'ति ॥ भन्ते नाग-
सेन, युत्तमि'दं ताव वत्तु—आकासो अकम्मजो अहेतुजो अनुतुजो'ति ।
अनेकसतेहि पन भन्ते नागसेन, कारणेहि भगवता सावकानं निब्बानस्स
सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातो, अथ च पन त्वं एवं वदेसि—अहेतुजं
निब्बानं'ति ॥ सच्चं महाराज भगवता अनेकसतेहि कारणेहि सावकानं
निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातो, न च पन निब्बानस्स
उप्पादाय हेतु अक्खातो'ति ॥

[१३] एत्थ मयं भन्ते नागसेन, अन्धकारतो अन्ध-[269]-कारतरं^५
पविसाम, वनतो वनतरं पविसाम, गहनतो गहनतरं पविसाम, यत्र हि नाम
निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, तस्स पन धम्मस्स उप्पादाय हेतु
न'त्थि । यदि भन्ते नागसेन, निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, तेन
हि निब्बानस्स उप्पादाय पि हेतु इच्छितब्बो । यथा पन भन्ते नागसेन,
पुत्तस्स पिता अत्थि, तेन कारणेन पितुनो पि पिता इच्छितब्बो ॥ यथा
अन्तेवासिकस्स आचरियो अत्थि, तेन कारणेन आचरियस्स पि आचरियो
इच्छितब्बो । यथा अङ्कुरस्स बीजं अत्थि, तेन कारणेन बीजस्स पि बीजं
इच्छितब्बं । एवमे'व खो भन्ते नागसेन, यदि निब्बानस्स सच्छिकिरियाय
हेतु अत्थि, तेन कारणेन निब्बानस्स उप्पादाय पि हेतु इच्छितब्बो ॥
यथा रुक्खस्स वा लताय वा अग्गो सति तेन कारणेन मज्झं पि अत्थि
मूलं पि अत्थि, एवमे'व खो भन्ते नागसेन, यदि निब्बानस्स सच्छिकिरियाय

हेतु अत्थि, तेन कारणेन, निब्बानस्स उप्पादाय पि हेतु इच्छितब्बो'ति ॥
अनुप्पादनीयं महाराज **निब्बानं**, तस्मा न निब्बानस्स उप्पादाय हेतु
 अक्खातो'ति ॥ इङ्ग भन्ते नागसेन, कारणं दस्सेत्वा कारणेन मं सज्जा-
 पेहि, यथा'हं जानेय्यं—निब्बानस्स सच्छिकिरियाय हेतु अत्थि, निब्बानस्स
 उप्पादाय हेतु न'त्थी'ति ॥

[१४] तेन हि महाराज, सक्कच्चं सोतं ओदह, साधुकं सुणोहि,
 वक्खामि तत्थ कारणं । सक्कुणेय्य महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन इतो
 हिमवन्तं पच्चतराजं उपगन्तुं'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ सक्कुणेय्य पन महाराज,
 पुरिसो पाकतिकेन बलेन हिमवन्तं पच्चतराजं इधमा'हरितुं'ति ? ॥ न हि
 भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, सक्का निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो
 अक्खातुं । न सक्का निब्बानस्स उप्पादाय हेतु दस्सेतुं ॥ सक्कुणेय्य महा-
 राज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन महासमुदं नावाय उत्तरित्वा पारिमतीरं
 गन्तुं'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ सक्कुणेय्य पन सो [२७०] महाराज, पुरिसो
 पाकतिकेन बलेन महासमुदस पारिमतीरं इधमाहरितुं'ति ? नहि भन्ते'ति ॥
 एवमे'व खो महाराज, सक्का निब्बानस्स सच्छिकिरियाय मग्गो अक्खातुं, न
 सक्का निब्बानस्स उप्पादाय हेतु, दस्सेतुं । किंकारणं ? असङ्गतत्ता धम्म-
 स्सा'ति ॥

[१५] असङ्गतं भन्ते नागसेन, निब्बानं'ति ? ॥ आम महाराज, **असङ्गतं**
निब्बानं न केहि पि कतं । **निब्बानं** महाराज, न वत्तच्चं उप्पन्नं'ति वा
 अनुप्पन्नं'ति वा उप्पादनीयं'ति वा अतीतं'ति वा अनागतं'ति वा पच्चु-
 प्पन्नं'ति वा चक्खुविज्जेय्यं'ति वा सोतविज्जेय्यं'ति वा घानविज्जेय्यं'ति वा
 जिह्वाविज्जेय्यं'ति वा कायविज्जेय्यं'ति वा'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन,
 निब्बानं न उप्पन्नं न अनुप्पन्नं न उप्पादनीयं न अतीतं न अनागतं न

पञ्चुप्पन्नं न चक्खुविज्जेय्यं न सोतविज्जेय्यं न धानविज्जेय्यं न जिह्वाविज्जेय्यं.
 न कायविज्जेय्यं, तेन हि भन्ते नागसेन, तुम्हे न'त्थिधम्मं निब्बानं अपदि-
 सथ, न'त्थि निब्बानं'ति ॥ अत्थि महाराज निब्बानं, मनोविज्जेय्यं निब्बानं,
 विसुद्धेन मानसेन पणीतेन उज्जुकेन अनावरणेन निरामिसेन सम्पापटि-
 पन्नो अरियसावको निब्बानं पस्सती'ति ॥ कीदिसं पन तं भन्ते निब्बानं,
 यं तं ओपम्महेहि आदीपनीयं कारणेहि मं सज्जापेहि यथा यथा अत्थिधम्मं
 ओपम्महेहि आदीपनीयं'ति ॥ अत्थि महाराज, वातो नामा'ति? ॥ आम
 भन्ते'ति ॥ इद्ध महाराज, वातं दस्सेहि वण्णतो वा सण्ठानतो वा अणुं वा
 थूलं वा दीघं वा रस्सं वा'ति ॥ न सक्का भन्ते नागसेन, वातो उपदस्सयितुं
 न सो वातो हत्थगहणं वा निम्महं वा उपेति, अपि च अत्थि सो
 वातो'ति ॥ यदि महाराज, न सक्का वातो उपदस्सयितुं, तेन हि नत्थि
 वातो'ति । जानाम'हं भन्ते नागसेन, वातो अत्थि'ति मे हृदये अनुपविट्ठं,
 [271] न चा'हं सक्कोमि वातं उपदस्सयितुं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज,
 अत्थि निब्बानं, न च सक्का निब्बानं उपदस्सयितुं वण्णेन वा सण्ठानेन
 वा'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, सू'पदस्सितं ओपम्मं, सुनिदिट्ठं कारणं,
 एवमे'तं, तथा सम्पटिच्छामि — अत्थि निब्बानं'ति ॥

[१६] भन्ते नागसेन, कतमे एत्थ कम्मजा, कतमे हेतुजा,
 कतमे उतुजा, कतमे न कम्मजा न हेतुजा न उतुजा'ति? ॥ ये केचि
 महाराज, सत्ता सचेतना सब्बे ते कम्मजा, अग्नि च सब्बानि च
 बीजजातानि हेतुजानि । पठवी च पब्बता च उदकं च वातो च सब्बे
 ते उतुजा, आकासो च निब्बानं च इमे द्वे अकम्मजा अहेतुजा अनु-
 तुजा । निब्बानं पन महाराज, न वत्तब्बं कम्मजं'ति वा हेतुजं'ति वा
 उतुजं'ति वा उप्पन्नं'ति वा अनुप्पन्नं'ति वा उप्पादनीयं'ति वा अतीतं'ति
 वा अनागतं'ति वा पञ्चुप्पन्नं'ति वा चक्खुविज्जेय्यं'ति वा सोतविज्जेय्यं'ति

वा घानविञ्जेयं'ति वा जिह्वाविञ्जेयं'ति वा कायविञ्जेयं'ति वा । अपि च महाराज, मनोविञ्जेयं निब्बानं यं सो सम्पापटिपन्नो अरियसावको विसुद्धेन आणेन पस्सती'ति ॥ रमणीयो भन्ते नागसेन, पञ्चो सुविनिच्छितो निस्संसयो एकन्तगतो, विमति उपच्छिन्ना, त्वं गणिवरपवरमा'सज्जा'ति ॥

[१७] भन्ते नागसेन, अत्थि लोके यक्खा नामा'ति ? ॥ आम महाराज, अत्थि लोके यक्खा नामा'ति ॥ चवन्ति पन ते भन्ते यक्खा तम्हा योनिया'ति ? ॥ आम महाराज, चवन्ति ते तम्हा योनिया'ति ॥ किस्स पन भन्ते नागसेन, तेसं मतानं यक्खानं सरीरं न दिस्सति, [272] कुणपगन्धो पि न वायती'ति ? ॥ दिस्सति महाराज, मतानं यक्खानं सरीरं, कुणपगन्धो पि तेसं वायति । मतानं महाराज, यक्खानं सरीरं कीटवण्णेन वा दिस्सति, किमिवण्णेन वा दिस्सति, किपिल्लिकवण्णेन वा दिस्सति, पटङ्गवण्णेन वा दिस्सति, अहिवण्णेन वा दिस्सति, विच्छिकवण्णेन वा दिस्सति, सतपदिवण्णेन वा दिस्सति, दिजवण्णेन वा दिस्सति, मिगवण्णेन वा दिस्सती'ति ॥ को हि भन्ते नागसेन, अञ्जो इदं पञ्चं पुट्ठो विस्सज्जेय्य अञ्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता'ति ? ॥

[१८] भन्ते नागसेन, ये ते अहेसुं तिकिच्छकानं पुब्बका आचरिया, सेय्यथी'दं—नारदो, धम्मन्तरी, अङ्गीरसो, कपिलो, कण्डरगिसामो, अतुलो, पुब्बकच्चायनो, सब्बे पे'ते आचरिया सक्किं येव रोगु'प्पत्तिं च निदानं च सभावं च समुद्धानं च तिकिच्छं च किरियं च सिद्धा'सिद्धं च सब्बं तं निरवसेसं जानित्वा—इमस्मिं काये एत्तका रोगा उपपज्जस्सन्ती'ति एकपहारेन कलापग्गाहं करित्वा सुत्तं बन्धिसु । असब्बञ्जुनो एते सब्बे । किस्स पन तथागतो सब्बञ्जू समानो अनागतं किरियं

बुद्धजाणेन जानित्वा—एतके नाम वथुस्मिं एतकं नाम सिक्खापदं पञ्जापे-
तब्बं भविस्सती'ति परिच्छिन्दित्वा अनवसेसतो सिक्खापदं न पञ्जापेसि ? ।
उप्पनु'पने वथुस्मिं अयसे पाकटे, दोसे वित्थारिते पुथुगते, उज्झाय-
न्तेसु मनुस्सेसु, तस्मिं तस्मिं काले सावकानं सिक्खापदं पञ्जापेसी'ति ॥

[१९] जातमेतं महाराज, तथागतस्स—इमस्मिं समये इमेसु मनुस्सेसु
साधिकं दियड्ढसिक्खापदसतं पञ्जापेतब्बं भविस्सती'ति । अपि च
तथागतस्स एवं अहोसि—सचे खो अहं साधिकं दियड्ढसिक्खापदसतं एकप्प-
हारं पञ्जापेस्सामि, महाजनो सन्तासमा'पज्जि-[२७३]-स्सति—बहुकं इध
रक्खितब्बं, दुक्करं वत भो समणस्स गोतमस्स सासने पव्वजितुं'ति,
पव्वजितुकामा पि न पव्वजिस्सन्ति, वचनं च मे न सदहिस्सन्ति,
असदहन्ता ते मनुस्सा अपायगामिनो भविस्सन्ति । उप्पनु'पण्वथुस्मिं
धम्मदेसनाय विज्जापेत्वा पाकटे दोसे सिक्खापदं पञ्जापेस्सामी'ति ॥
अच्छरियं भन्ते नागसेन, बुद्धानं, अब्भुतं भन्ते नागसेन, बुद्धानं, याव
महन्तं तथागतस्स सब्बञ्जुतजाणं । एवमे'तं भन्ते नागसेन, सुनिदिट्ठो
एसो अत्थो तथागतेन, बहुकं इध रक्खितब्बं'ति सुत्वा सत्तानं सन्तासो
उप्पजेय्य, एको पि जिनसासने न पव्वजेय्य, एवमे'तं तथा सम्पटि-
च्छामी'ति ॥

[२०] भन्ते नागसेन, अयं सुरियो सब्बकालं कठिनं तपति,
उदाहु किञ्चि कालं मन्दं तपती'ति ? ॥ सब्बकालं महाराज, सुरियो कठिनं
तपति, न किञ्चि कालं मन्दं तपती'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन, सुरियो
सब्बकालं कठिनं तपति, किस्स पन अप्पे'कदा सुरियो कठिनं तपति
अप्पे'कदा मन्दं तपती'ति ? ॥ चत्तारो मे महाराज सुरियस्स रोगा येसं
अञ्जतरस्स रोगेन परिपीळितो सुरियो मन्दं तपति । कतमे चत्तारो ? अब्भं

महाराज सुरियस्स रोगो । तेन रोगेन पतिपीळितो सुरियो मन्दं तपति ॥ महिका महाराज सुरियस्स रोगो, तेन रोगेन पतिपीळितो सुरियो मन्दं तपति । मेघो महाराज सुरियस्स रोगो, तेन कारणेन पतिपीळितो सुरियो मन्दं तपति ॥ राहु महाराज सुरियस्स रोगो, तेन रोगेन पतिपीळितो सुरियो मन्दं तपति । इमे खो महाराज सुरियस्स चत्तारो रोगा, तेसं अज्जतरेन पतिपीळितो सुरियो मन्दं तपती'ति ॥ अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, सुरियस्स पि ताव तेजोसम्पन्नस्स रोगो उप्पाजिस्सति, किमद्भ्य अज्जेसं सत्तानं ? । न'त्थि भन्ते, एसा विभत्ति अज्जस्स अज्जत्र तवादिसेन बुद्धिमता' ति ॥

[२१] भन्ते नागसेन, किस्स हेमन्ते सुरियो कठिनं तपति, नो तथा गिम्हे'ति ? । गिम्हे महाराज, अनुपहतं होति रजोजलं, वातक्खु-भिता रेणू गगना'नुगता होन्ति, आकासे पि अब्भा सुबहुला होन्ति, महा-वातो च अधिमत्तं वायति । ते सब्बे नानाकुला समायुता सुरियरंसियो पिदहन्ति । तेन गिम्हे सुरियो मन्दं तपति । हेमन्ते पन महाराज हेट्ठा पठवी निब्बुता होति, उपरि महामेघो उपट्ठितो होति, उपसन्तं होति रजोजलं, रेणू च सन्तसन्तं गगने चरति, विगतबलाहको च होति आकासो, वातो च मन्दमन्दं वायति । एतेसं उपरतिया विसदा^६ होन्ति सुरियरंसियो, उपघातविमुत्तस्स सुरियस्स तापो अतिविय तपति । इदमे'त्थ महाराज, कारणं येन कारणेन सुरियो हेमन्ते कठिन तपति, नो तथा गिम्हे'ति ॥ सब्बी-तिमुत्तो भन्ते, सुरियो कठिनं तपति, मेघादिसहगतो कठिनं न तपती'ति ॥

सत्तमो वग्गो

[१] भन्ते नागसेन, सब्बे'व बोधिसत्ता पुत्तदारं देन्ति, उदाहु वेस्सन्तरेने'व रज्जा पुत्तदारं दिन्नं'ति । सब्बे पि महाराज, बोधिसत्ता पुत्तदारं देन्ति, न वेस्सन्तरेने'व रज्जा पुत्तदारं दिन्नं'ति ॥ [275] अपि नु खो भन्ते नागसेन, तेसं अनुमतेन देन्ती'ति ॥ भरिया महाराज, अनुमता, दारका, पन बालताय विलपिसु^१ । यदि ते अत्थतो जानेय्युं, ते पि अनुमोदेय्युं, न ते विलपेय्युं'ति ॥ दुक्करं भन्ते नागसेन, बोधिसत्तेन कतं, यं सो अत्तनो ओरसे पिये पुत्ते ब्राह्मणस्स दासत्थाय अदासि । इदं पि **दुतियं** दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो अत्तनो ओरसे पिये पुत्ते बालके तरुणके लताय बन्धित्वा तेन ब्राह्मणेन लताय अनुमज्जियन्ते दिस्वा अज्झुपेक्खि । इदं पि **ततियं** दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो सकेन बलेन बन्धना मुच्चित्वा आगते दारके सारज्जमु'पगते पुनदे'व लताय बन्धित्वा अदासि । इदं पि **चतुत्थं** दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो दारके—अयं खो तात यक्खो खादितुं नेति अम्हे'ति विलपन्ते—मा भायित्था'ति न अस्सासेसि । इदं पि **पञ्चमं** दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो जालिस्स कुमारस्स रुदमानस्स पादेसु निपतित्वा—अलं तात कण्हाजिनं निवत्तेहि, अहमे'व गच्छामि यक्खेन सह, खादतु मं यक्खो'ति याचमानस्स एवं न सम्पटिच्छि । इदं पि **छट्ठं** दुक्करतो दुक्करतरं, यं सो जालिकुमारस्स—पासाणसमं नून ते तात हृदयं यं त्वं अम्हाकं दुक्खितानं पेक्खमानो निम्भनुस्सके ब्रह्मरज्जे यक्खेन नीयमाने न निवारेसी'ति विलपमानस्स कारुज्जं ना'क्कासि । इदं पन **सत्तमं** दुक्करतो दुक्करतरं, यं तस्स रुळारुळस्स (?) भीमभीमस्स नीते दारके अदस्सनं गमिते न फल्लि हृदयं सतथा वा सहस्सथा वा । पुञ्जक्कामेन मनुजेन किं परदुक्खापनेन, ननु नाम सकदानं दातव्वं होती'ति ॥

[२] दुक्करस्स महाराज, कत्तता बोधिसत्तस्स कित्तिसद्दो दससहस्सग्गि लोकधातुया सदेवमनुस्सेसु अब्भुग्गतो, देवा देव-[276]-भवने पकित्तेन्ति, असुरा असुरभवने पकित्तेन्ति, गरुळा गरुळभवने पकित्तेन्ति, नागा नागभवने पकित्तेन्ति, यक्खा यक्खभवने पकित्तेन्ति ॥ अनुपुब्बेन तस्स कित्तिसद्दो परम्पराय अज्जे'तरहि इध अम्हाकं समयं अनुप्पत्तो, तं मयं दानं पकित्तेन्ता निसिन्ना—सुदिन्नं उदाहु दुदिन्नं'ति । सो खो पना'यं महाराज, कित्तिसद्दो निपुणानं विज्झूनं विदून् विभावीनं बोधिसत्तानं दस-गुणे अनुदस्संति, कतमे दस ? अगेधता, निरालयता, चागो, पहानं, अपुनरावत्तिता, सुखुमता, महन्तता, दुरुनुबोधता, दुल्लभता, असदिसता बुद्धधम्मस्स । सो खो पना'यं महाराज, कित्तिसद्दो निपुणानं विज्झूनं विदून् विभावीनं बोधिसत्तानं इमे दस गुणा अनुदस्सती'ति^२ ॥

[३] भन्ते नागसेन, यो परं दुक्खापेत्वा दानं देति अपि नु तं दानं सुखविपाकं होति सग्गसंवत्तनकं'ति ? ॥ आम महाराज, किं वत्तब्बं'ति ॥ इद्ध भन्ते नागसेन, कारणं उपदस्सेही'ति ॥ इध महाराज, कोचि समणो वा ब्राह्मणो वा सीलवा होति कल्याणधम्मो, सो भवेय्य पक्खहतो वा पीठसप्पी वा अज्जतरं वा व्याधि आपन्नो । तमे'नं यो कोचि पुज्जकामो यानं आरोपेत्वा पत्थितं देसम'नुपापेय्य । अपि नु खो महाराज, तस्स पुरिसस्स ततोनिदानं किञ्चि सुखं निब्बत्तेय्य, सग्गसंवत्तनकं तं कम्मं'ति ? ॥ आम भन्ते, किं वत्तब्बं, हत्थियानं वा सो भन्ते पुरिसो लभेय्य अस्सयानं वा रथयानं वा, थले थलयानं, जले जलयानं देवेसु देवयानं, मनुस्सेसु मनुस्सयानं, तमेनं^३ तदनुच्छविकतदनुलोमिकानि च'स्स सुखानि निब्बत्तेय्युं^३ । सुगतितो सुगतिं गच्छेय्य, तेनेव कम्माभि-

२ There is no authority to correct this form as अनुदस्सेति.

३-३ तदनुच्छविकं तदनुलोमिकं भवे भवे निब्बत्तेय्य, तदनुच्छविकानि च'स्स सुखानि निब्बत्तेय्युं । TC.

सन्देन इन्द्रियानं अभिरूह पत्थितं निञ्जाननगरं पापुणेय्या'ति ॥ तेन हि महाराज, परदुक्खापनेन दिन्नदानं सुखविपाकं होति सग्संव-[277]-त्तनकं यं सो पुरिसो बलिवदे दुक्खापेत्वा एवरूपं सुखं अनुभवति ॥ अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि, यथा परदुक्खापनेन दिन्नदानं सुखविपाकं होति सग्संवत्तनकं । इध महाराज, यो कोचि राजा जनपदतो धम्मिकं बलिं उद्धरापेत्वा आणापवत्तनेन दानं ददेय्य, अपि नु खो सो महाराज, राजा ततोनिदानं किञ्चि सुखं अनुभवेय्य, सग्संवत्तजनकं तं दानं'ति ? ॥ आम भन्ते, किं वत्तब्बं, ततोनिदानं सो भन्ते सो राजा उत्तरिं अनेकसत्त-सहस्सगुणं लभेय्य, राजूनं अतिराजा भवेय्य, देवानं अतिदेवो भवेय्य, ब्रह्मानं अतिब्रह्मा भवेय्य, समणानं अतिसमणो भवेय्य, ब्राह्मणानं अतिब्राह्मणो भवेय्य, अरहन्तानं अतिअरहा भवेय्या'ति ॥ तेन हि महाराज, परदुक्खापनेन दिन्नदानं सुखविपाकं होति सग्संवत्तनकं, यं सो राजा बलिना जनं पीळेत्वा दिन्नदानेन एवरूपं उत्तरिं अनुभवती'ति ॥

[४] अतिदानं भन्ते नागसेन, वेस्सन्तरेण रज्जा दिन्नं, यं सकं भरियं परस्स भरियत्थाय अदासि, सके ओरसे पुत्ते ब्राह्मणस्स दास-त्थाय अदासि । अतिदानं नाम भन्ते नागसेन, लोके विदूहि निन्दितं गर-हितं । यथा नाम भन्ते नागसेन, अतिभारेण सकटस्स अक्खो भिज्जति, अतिभारेण नावा ओसीदति, अतिभुत्तेन भोजनं विसमं परिणमति, अतिवस्सेन धञ्जं विनस्सति, अतिदानेन भोगक्खयं उपेति, अतिपापेन पठवी उपड्य्हति, अतिरागेण उम्मत्तको होति, अतिदोसेन वज्झो होति, अतिमोहेन अनयं आपज्जति, अतिलोभेण चोरगगहणमु'पगच्छति, अतिभयेन निरुज्झति, अतिपूरेण नदी उत्तरति, अतिवातेन असनि पतति, अतिअग्निना ओदनं उत्तरति, अतिसञ्चरेण न चिरं जीवति, एवमे'व खो भन्ते नागसेन, अतिदानं नाम लोके विदूहि निन्दितं गरहितं । अतिदान

भन्ते नागसेन, वेस्सन्तरेन [278] रज्जा दिन्नं, न तथ किञ्चि फलं इच्छितब्बं'ति ॥

[५] अतिदानं महाराज, लोके विदूहि वण्णितं थुतं पसत्थं । ये केचि यादिसं कीदिसं दानं देन्ति, अतिदानदायी लोके किञ्चि पापुणाति । यथा महाराज, अतिपवरताय दिब्बं वनमूलं गहितं पि हत्थपासे ठितानं परजनानं न दस्सयति, अगदो अतिजच्चताय^४ पीळाय समुग्घातको रोगानं अन्तकरो, अग्गि अतिजोतिताय डहति, उदकं अतिसीतताय निब्बापेति, पदुमं अतिपरिसुद्धताय न उपलप्पति वारिकद्दमेन, मणि अतिगुणताय कामददो, वजिरं अतितिखिणताय विज्झति मणिमुत्ताफलिकं, पठवी अतिमहन्तताय नरोरगमिग-पक्खिजलसेलपब्बतदुमे धारेति, समुद्धो अतिमहन्तताय अपरिपूर्णो, सिनेरु अतिभारिकताय अचलो, आक्कासो अतिवित्थारताय अनन्तो, सुरियो अतिष्पभताय तिमिरं धातेति, सीहो अतिजातिताय विगतभयो, मल्लो अतिबलवताय पटिमल्लं खिपं उक्खिपति, राजा अतिपुञ्जताय अधिपति, भिक्खु अतिसीलवन्तताय नागयक्खनरमरूहि नमस्सनीयो, बुद्धो अतिअग्गताय अनूपमो, एवमे'व खो महाराज, अतिदानं नाम लोके विदूहि वण्णितं थुतं पसत्थं, ये केचि यादिसं कीदिसं दानं देन्ति, अतिदानदायी लोके किञ्चि पापुणाति । अतिदानेन वेस्सन्तरो राजा दससहस्सहि लोकधातुया वण्णितो थुतो पसत्थो महितो किञ्चित्तो, तेने'व अतिदानेन वेस्सन्तरो राजा अज्जे'-तरहि बुद्धो जातो अग्गो सदेवके लोके ॥

[६] अत्थि पन महाराज, लोके ठपनीयं दानं यं दक्खिण्ये अनुप्पत्ते न दातब्बं'ति ॥ दस खो पनि'मानि भन्ते नागसेन, दानानि यानि लोके

अदानसम्मतानि, यो तानि दानानि देति सो अपायगामी होति । कतमानि दस ? मज्जदानं नागसेन लोके अदानसम्मतं, यो तं दानं देति सो अपायगामी होति । समज्जदानं । पे । इत्थिदानं...उसभदानं...चित्तकम्मदानं....[279] सत्थदानं....विसदानं...सङ्खलिकदानं....कुक्कुटसूकरदानं....तुलाकूटमान-कूटदानं....भन्ते नागसेन, लोके अदानसम्मतं होति, यो तं दानं देति सो अपायगामी होति । इमानि खो भन्ते नागसेन, दस दानानि लोके अदानसम्मतानि, यो तानि दानानि देति सो अपायगामी होती'ति ॥ ना'हं तं महाराज, अदानसम्मतं पुच्छामि । इमं ख्वा'हं महाराज, तं पुच्छामि-अत्थि पन महाराज लोके ठपनीयं दानं यं दक्खिणेये अनुप्पत्ते न दातब्बं'ति ॥ न'त्थि भन्ते नागसेन, लोके ठपनीयं दानं यं दक्खिणेये अनुप्पत्ते न दातब्बं । चित्तप्पसादे उप्पन्ने केचि दक्खिणेय्यानं भोजनं देन्ति, केचि अच्छादनं, केचि सयनं, केचि आवसथं, केचि अत्थरण-पापुरणं, केचि दासीदासं, केचि खेत्तवत्थुं, केचि दिपदच्चतुप्पदं, केचि सतं सहस्सं सतसहस्सं, केचि महारज्जं, केचि जीवितं पि देन्ती'ति ॥ यदि पन महाराज, केचि जीवितं पि देन्ति, किंकारणा वेस्सन्तरं दानपत्तिं अतिबाब्बं परिपात्तेसि सुदिन्ने पुत्ते च दारे चा'ति ? । अपि नु खो महाराज, अत्थि लोकपकत्तिं लोकाचिण्णं—लभति पिता पुत्तं इणट्ठो वा आजीविकपकतो वा आवपितुं वा विक्किणितुं वा'ति ? ॥ आम भन्ते, लभति पिता पुत्तं इणट्ठो वा आजीविकपकतो वा आवपितुं वा विक्किणितुं वा'ति ॥ यदि महाराज, लभति पिता पुत्तं इणट्ठो वा आजीविकपकतो वा आव-पितुं वा विक्किणितुं वा, वेस्सन्तरो पि महाराज राजा अलभमानो सब्बज्जु-तज्जाणं उपदुतो दुक्खितो तस्स धम्मधनस्स पटिलाभाय पुत्तदानं आव-पेसि च विक्किणि च । इति महाराज, वेस्सन्तरेण रज्जा अज्जेसं दिन्नं येव दिन्नं, कतं येव कतं । किस्स पन त्वं महाराज तेन दानेन वेस्सन्तरं दानपत्तिं अतिबाब्बं अपसादेसी'ति ? ॥

[७] ना'हं भन्ते नागसेन, वेस्सन्तरस्स दानपतिनो दानं गरहामि अपि च पुत्तदारं याचन्ते निमिनित्वा ८० अत्तानं दातब्बं'ति ॥ एवं खो महाराज, असम्भिकारणं, यं पुत्तदारं याचन्ते अत्तानं ददेय्य । यं यं हि याचन्ते तं तदेव दातब्बं, एतं सप्पुरिसानं कम्मं । यथा महाराज, कोचि पुरिसो पानीयं आहरापेय्य, तस्स यो भोजनं ददेय्य; अपि नु सो महाराज पुरिसो तस्स किच्चकारी अस्सा'ति ? ॥ न हि भन्ते, यं सो आहरापेति, तमेव तस्स देन्तो किच्चकारी अस्सा'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, वेस्सन्तरो राजा ब्राह्मणे पुत्तदारं याचन्ते पुत्तदारं येव अदासि । सचे महाराज, ब्राह्मणो वेस्सन्तरस्स सरीरं याचेय्य, न सो महाराज, अत्तानं रक्खेय्य, न^६ कम्पेय्य^६ न रज्जेय्य, तस्स दिन्नं परिच्चत्तं येव सरीरं भवेय्य । सचे महाराज, केचि वेस्सन्तरं दानपतिं उपगन्त्वा याचेय्य—दासत्तं मे उपेही'ति दिन्नं परिच्चत्तं येव'स्स सरीरं भवेय्य, न सो दत्त्वा तपेय्य । रज्जो महाराज, वेस्सन्तरस्स कायो बहुसाधारणो । यथा महाराज पक्का मंसंपेसि बहुसाधारणा, एव'मेव खो महाराज रज्जो वेस्सन्तरस्स कायो बहुसाधारणो । यथा वा पन महाराज फलितो रुक्खो नानादिजगणसाधारणो, एव'मेव खो महाराज रज्जो वेस्सन्तरस्स कायो बहुसाधारणो । किंकारणा—एवा'हं पटिपज्जन्तो सम्मा-सम्बोधिं पापुणिस्सामी'ति । यथा महाराज पुरिसो अधनो धनत्थिको धनपरियेसनं चरमानो अजपथं सङ्कुपथं वेत्तपथं गच्छति, जलथलवाणिज्जं करोति, कायेन वाचाय मनसा धनं आराधेति, धनप्पटिलाभाय वायमति । एवमेव खो महाराज वेस्सन्तरो दानपति अधनो बुद्धधनेन सम्बञ्जुतजाणरतनप्पटिलाभाय याचकानं धनधज्जं दासीदासं यानवाहनं सकलसापतेय्यं स्कं पुत्तदारं अत्तानं च चजित्वा सम्मासम्बोधिं येव परियेसति । यथा वा पन महाराज अमच्चो मुद्दकामो मुद्दा-[२८१]-धिकरणं यं किञ्चि गेहे धनधज्जं हिर-

ज्जसुवण्णं तं सब्बं दत्त्वा पि मुद्दपटिलाभाय वायमति । एवमे'व खो महाराज,
वेस्सन्तरो दानपति सब्बं तं बाहिरब्भन्तरं धनं दत्त्वा जीवितं'पि परेसं
दत्त्वा सम्मासम्भोधि येव परियेसति ॥

[८] अपि च महाराज, वेस्सन्तरस्स दानपतिनो एवं अहोसि—यं सो
ब्राह्मणो याचति तमेवा'हं तस्स देन्तो किच्चकारी नाम होमी'ति, एवं सो
तस्स पुत्तदारम'दासि । न खो महाराज वेस्सन्तरो दानपति देस्सताय ब्राह्मणस्स
पुत्तदारम'दासि, न अदस्सनकामताय पुत्तदारम'दासि, न अतिबहुका मे
पुत्तदारा, न सक्कोमि ते पोसेतुं'ति पुत्तदारम'दासि, न उक्कण्ठितो—
अप्पिया मे'ति नीहरितुकामताय पुत्तदारम'दासि । अथ खो सब्बज्जुतजाणर-
तनस्से'व पियत्ता सब्बज्जुतजाणस्स कारणा वेस्सन्तरो राजा एवरूपं अतुलं
विपुलम'नुत्तरं पियं मनापं दयितं पाणसमं पुत्तदारदानवरं ब्राह्मणस्स अदासि ।
भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन चरियापिटके—

न मे देस्सा उमो पुत्ता मदी देवी न देस्सिया ।

सब्बज्जुतं पियं मय्हं तस्मा पिये अदास'हं'ति ॥

[९] तत्र महाराज, वेस्सन्तरो राजा पुत्तदारं दत्त्वा पण्णसालं
पविसित्वा निपज्जि, तस्स अतिपेमेन दुक्खितस्स बलवसोको उप्पज्जि,
हृदयवत्थु उण्हम'होसि, नासिकाय अप्पहोन्तिया मुखेन उण्हे अस्सास-
पस्सासे विस्सज्जेसि, अस्सूनि परिवत्तिवा लोहितबिन्दूनि हुत्वा नेत्तेहि
निक्खमिंसु । एवं खो महाराज, दुक्खेन वेस्सन्तरो राजा ब्राह्मणस्स
पुत्तदारम'दासि—मा मे दानपथो परिहायी'ति । अपि च महाराज,
वेस्सन्तरो राजा द्वे अत्थवसे पटिच्च ब्राह्मणस्स द्वे दारके अदासि । कतमे
द्वे ? दानपथो च मे अपरिहीनो भविस्सति, दुक्खिते च मे पुत्तके वनमूल-
फलेहि इतोनिदानं अय्यको मोचेस्सती'ति ॥ [282] जानाति हि

महाराज, वेस्सन्तरो राजा—न मे दारका सक्का केनचि दासभावेन भुञ्जितुं, इमे च दारका अय्यको निक्किणिस्सति, एवं अम्हाकं पि गमनं भविस्सती'ति । इमे खो महाराज, द्वे अत्थवसे पटिच्च ब्राह्मणस्स द्वे दारके अदासि ॥

[१०] अपि च महाराज, वेस्सन्तरो राजा जानाति—अयं खो ब्राह्मणो जिण्णो वुड्ढो महल्लको दुब्बलो भग्गो दण्डपरायणो खीणायुको परित्तपुञ्जो, ने'सो समत्थो इमे दारके दासभोगेन भुञ्जितुं'ति । सक्कुणेय्य पन महाराज, पुरिसो पाकतिकेन बलेन इमे चन्दिमसुरिये एवं महिद्विके एवं महानुभावे गहेत्वा पेळाय वा समुग्गे वा पक्खिपित्वा निप्पन्ने कत्वा थालकपरिभोगेन परिभुञ्जितुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमेव खो महाराज, इमस्मिं लोके चन्दिमसुरियपटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभावेन भुञ्जितुं । अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारक न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं ॥

[११] यथा महाराज, रज्जो चक्कवत्तिस्स मणिरतनं सुभं जातिमन्तं अट्ठसं सुपरिकम्मत्तं चतुहत्था'यामं सकटनाभिपरिमाणं न सक्का केनचि पिलोतिकाय वेठेत्वा पेळाय पक्खिपित्वा सत्थकनिसानं परिभोगेन परिभुञ्जितुं, एवमे'व खो महाराज, लोके चक्कवत्तिरज्जो मणिरतनपटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं । अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं । यथा महाराज, तिधा पभिन्नो सब्बसेतो सत्तप्पतिट्ठितो अट्ठरतनु'ब्बेधो नवरतना'यामपरिणाहो पासादिको

दस्सनीयो **उपोसथो** नागराजा न सक्का केनचि सुप्पेन वा सरावेन वा पिदहितुं, गोवच्छको विय वच्छकसालाय पक्खिपित्वा [283] परिहरितुं वा, एवमे'व खो महाराज, लोके उपोसथनागराजपटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं ॥

[१२] अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं । यथा महाराज, महासमुदो दीघपुथुलवित्थिण्णो गम्भीरो अप्पमेय्यो दुरुत्तरो अपरियो-गाब्हो अनावटो न सक्का केनचि सब्बत्थ पिदहित्वा एकत्तिथेन परिभोगं कातुं, एवमे'व खो महाराज, लोके महासमुदपटिभागस्से'व वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं ॥

[१३] अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं । यथा महाराज, **हिमवन्तो पब्बतराजा** पञ्चयोजनसतं अब्भु'गतो * नभे तिसहस्सयोजना'यामवित्थारो चतुरासीतिकूटसहस्सपटिमण्डितो पञ्चन्नं महानदीसतानं पभवो महाभूतगणालयो नानाविधगन्धधरो दिब्बोसधसत-समलङ्कतो नभे वलाहको विय अब्भु'गतो * दिस्सति, एवमे'व खो महाराज, हिमवन्तपब्बतराजपटिभागस्स वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं । अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं । पे । भुञ्जितुं । यथा महाराज, रत्तन्धकारतिमिसायं उपरिपब्बतग्गे जलमानो महा अगिक्खन्धो सुविदूरे पि पज्जायति, एवमे'व खो महाराज, वेस्सन्तरो राजा पब्बतग्गे जलमानो महाअगिक्खन्धो विय सुविदूरे पि पाकटो पज्जायति । तस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं ॥ अपरं पि महाराज,

उत्तरि कारणं सुणोहि येन कारणेन वेस्सन्तरस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं । यथा महाराज, हिमवन्ते पब्बते नागपुप्फसमये उज्जुवाते वायन्ते दस द्वादस योजनानि पुप्फगन्धो वायति, एवमे'व [284] खो महाराज, वेस्सन्तरस्स रज्जो पि योजनसतसहस्सेहि पि याव अकनिट्ठभवनं एत्थ'न्तरे सुरासुरगरुळ्ळगन्धव्वयक्खरक्खसमहोरगकिन्नरइन्दभवनेसु कित्तिसदो अब्भु'ग्गतो सीलवरगन्धो च'स्स सम्पवायति, तेन तस्स दारका न सक्का केनचि दासभोगेन भुञ्जितुं ॥

[१४] अनुसिद्धो महाराज, जालिकुमारो पितरा वेस्सन्तरेन रज्जा—अय्यको ते तात तुम्हे ब्राह्मणस्स धनं दत्त्वा निक्किणन्तो तं निक्खसहस्सं दत्त्वा निक्किणातु, कण्हाजिनं निक्किणन्तो दाससतं दासिसतं हत्थिसतं अस्ससतं धेनुसतं उसभसतं निक्खसतं'ति सब्बसतं दत्त्वा निक्किणातु । यदि ते तात अय्यको तुम्हे ब्राह्मणस्स हत्थतो आणाय बलसा मुधा गण्हाति, मा तुम्हे अय्यक्खस्स वचनं करिथ, ब्राह्मणस्से'व अनुयायिनो होथा'ति एवम'नुसासित्वा पेसेसि । ततो जालिकुमारो गत्त्वा अय्यकेन पुट्ठो कथेसि—

सहस्सग्धं हि मं तात ब्राह्मणस्स पिता अदा ।

अथो कण्हाजिनं कज्जं हत्थीनं च सतेन चा'ति ॥

सुनिब्बेठितो भन्ते नागसेन, पञ्चो, सुभिन्नं दिट्ठिजालं, सुमदितो परप्पवादो, सक्कसमयो सुदीपितो, व्यञ्जनं सुपरिसोधितं, सुविभक्तो अत्थो, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[१५] भन्ते नागसेन, सब्बे, व बोधिसत्ता दुक्करकारिकं करोन्ति, उदाहु गोतमेने'व बोधिसत्तेन दुक्करकारिका कता'ति ॥ न'त्थि महाराज, सब्बेसं बोधिसत्तानं दुक्करकारिका, गोतमेने'व बोधिसत्तेन दुक्करकारिका कता'ति ॥ भन्ते नागसेन, यदि एवं, अयुत्तं यं बोधिसत्तानं बोधिसत्तेहि वेमत्तता

होती'ति ॥ [२८५] चतूहि महाराज, ठानेहि बोधिसत्तानं बोधिसत्तेहि वेमत्तता होति । कतमेहि चतूहि ? कुलवेमत्तता, अद्धानवेमत्तता, आयुवेमत्तता पमाणवेमत्तता'ति । इमेहि खो महाराज चतूहि ठानेहि बोधिसत्तानं बोधिसत्तेहि वेमत्तता होति । सब्बेसं पि महाराज बुद्धानं रूपे सीले समाधिं पञ्चाय विमुत्तिया विमुत्तिजाणदस्सने चतुवसारज्जे दसतथागतबले छअसाधारणजाणे चुदसबुद्धजाणे अट्टारसबुद्धधम्मं केवले च बुद्धधम्मं न'त्थि वेमत्तता, सब्बे पि बुद्धा बुद्धधम्मं समसमा'ति ॥

[१६] यदि भन्ते नागसेन, सब्बे पि बुद्धा बुद्धधम्मं समसमा, केन कारणेन गोतमेने'व बोधिसत्तेन दुक्करकारिका कता'ति ॥ अपरिपक्के महाराज जाणे अपरिपक्काय बोधिया गोतमो बोधिसत्तो नेक्खम्मम'भिनिक्वन्तो, अपरिपक्कं जाणं परिपाचयमानेन दुक्करकारिका कता'ति ॥ भन्ते नागसेन, केन कारणेन बोधिसत्तो अपरिपक्के जाणे अपरिपक्काय बोधिया महाभिनिक्वमनं निक्खन्तो, ननु नाम जाणं परिपाचेत्वा परिपक्के जाणे निक्खमितब्बं'ति ? ॥

[१७] बोधिसत्तो महाराज, विपरीतं इत्था'गारं दिस्वा विप्पटिसारी अहोसि, तस्स विप्पटिसारिस्स अरति उप्पज्जि, अरतिचित्तं उप्पन्नं दिस्वा अज्जतरो मारकायिको देवपुत्तो—अयं खो कालो अरतिचित्तस्स विनोदनाया'ति वेहासे ठत्वा इदं वचनम'ब्रवि—मारिस्स मारिस्स, मा खो त्वं उक्कण्ठितो अहोसि, इतो ते सत्तमे दिवसे दिब्बं चक्करतनं पातुभविस्सति सहस्सारं सनेमिकं सनाभिकं सब्बाकारपरिपूरं, पठविगतानि च ते रतनानि आकासद्वानि च सयमे'व उपगच्छिस्सन्ति, द्विसहस्सपरित्तदीपपरिवारेसु चतूसु महादीपेषु एकमुखेन आणा पवत्तिस्सति, परोसहस्सं च ते पुत्ता

भविस्सन्ति सूरा वीरङ्गरूपा परसेनप्पमदना, तेहि पुत्तेहि परिकिण्णो सत्तरत्तनसमन्नागतो चतुदीपमनुसासिस्ससी'ति । यथा नाम दिवसं तत्तं अयोसूळं^{१०} [२८६] सब्बत्थ डहन्तं कण्णसोतं पविसेय्य, एवमे'व खो महाराज, बोधिसत्तस्स तं वचनं कण्णसोतं पविसित्थ, इति सो पकतिया' व उक्कण्ठितो तस्सा देवताय वचनेन भिय्योसोमत्ताय उब्बिज्जि संविज्जि संवेगमा'पज्जि । यथा वा पन महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो जलमानो अज्जेन कट्ठेन उपदहितो भिय्योसोमत्ताय जलेय्य, एवमे'व खो महाराज, बोधिसत्तो पकतिया' व उक्कण्ठितो तस्सा देवताय वचनेन भिय्योसोमत्ताय उब्बिज्जि संविज्जि संवेगमा'पज्जि । यथा वा पन महाराज, महापठवी पक-
तितिन्ता निब्बत्तहरितसदला आसितोदका चिक्खल्लुजाता पुनदेव महाभेधे अतिवट्ठे भिय्योसोमत्ताय चिक्खल्लुतरा अस्स, एवमे'व खो महाराज, बोधिसत्तो पकतिया' व उक्कण्ठितो तस्स देवताय वचनेन भिय्योसोमत्ताय उब्बिज्जि संविज्जि संवेगमापज्जी'ति ॥

[१८] अपि नु खो भन्ते नागसेन, बोधिसत्तस्स यदि सत्तमे दिवसे दिब्बं चक्करतनं निब्बत्तेय्य, पटिनिवत्तेय्य बोधिसत्तो दिब्बे चक्करतने निब्बत्ते'ति ॥ न हि महाराज, सत्तमे दिवसे बोधिसत्तस्स दिब्बं चक्करतनं निब्बत्तेय्य, अपि च पलोभनत्थाय ताय देवताय मुसा भणितं । यदि पि महाराज, सत्तमे दिवसे दिब्बं चक्करतनं निब्बत्तेय्य, बोधिसत्तो न निब्ब-
त्तेय्य । किंकारणं ? अनिच्चं'ति महाराज बोधिसत्तो दब्बहं अग्गहेसि, दुक्खं अनत्ता'ति दब्बहं अग्गहेसि उपादानक्खयं पत्तो'ति । यथा महाराज अनोत्तदहत्तो उदकं गङ्गं नदिं पविसति, गङ्गाय नदिया महासमुदं पवि-
सति, महासमुदतो पातालमुखं पविसति, अपि नु तं उदकं पाता-

लमुखगतं पटिनिवत्तित्वा महासमुद्रं पविसेय्य, महासमुद्रतो गङ्गं नदिं पविसेय्य गङ्गाय नदिया पुन अनोत-[287]-त्तं पविसेय्या'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज बोधिसत्तेन कम्पानं सतसहस्रं चतुरो च असङ्ख्ये कुसलं परिपाचितं इमस्स भवस्स कारणा, सो'यं अन्ति-मभवो अनुपपत्तो, परिपक्वं बोधिजाणं, **छहि वस्सेहि** बुद्धो भविस्सति सबञ्जू लोके अगगपुग्गलो, अपि नु खो महाराज बोधिसत्तो चक्करतनका-रणा पटिनिवत्तेय्या'ति ॥ न हि भन्ते'ति ? ॥

[१९] अपि च महाराज, महापठवी परिवत्तेय्य सकाननसप-व्वता, न त्वे'व बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्त्वा सम्मासम्बोधिं । आरोहे-य्य पि चे महाराज, गङ्गाय उदकं पटिसोतं, न त्वे'व बोधिसत्तो पटिनि-वत्तेय्य अपत्त्वा सम्मासम्बोधिं । विसुस्सेय्य पि महाराज, महासमुद्रो अपरिमितजलधरो गोपदे उदकं विय, न त्वे'व बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्त्वा सम्मासम्बोधिं । फलेय्य पि चे महाराज, सिनेरुपव्वतराजा सतथा वा'सहस्सधा वा, न त्वे'व बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्त्वा सम्मासम्बोधिं । पतेय्युं पि चे महाराज, चन्दिमसुरिया सतारका लेड्डु विय छमायं, न त्वे'व बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्त्वा सम्मासम्बोधिं । संवट्टेय्य पि चे महाराज, आकासो किलञ्जमिव, न त्वे'व बोधिसत्तो पटिनिवत्तेय्य अपत्त्वा सम्मासम्बोधिं । किंकारणा ? पदालितत्ता सब्बबन्धनानं'ति ॥

[२१] भन्ते नागसेन, कति लोके बन्धनानी'ति ? ॥ **दस** खो पनि'मानि महाराज लोके **बन्धनानि**, येहि बन्धनेहि बद्धा सत्ता न निक्खमन्ति, निक्ख-मित्वा पि पटिनिवत्तन्ति । कतमानि दस ? माता महाराज, लोके बन्धनं, पिता महाराज लोके बन्धनं, भरिया महाराज लोके बन्धनं, पुत्ता महाराज लोके बन्धनं, आती महाराज लोके बन्धनं, मित्ता महाराज लोके बन्धनं, धनं

महाराज लोके बन्धनं, लाभसक्कारो [288] महाराज लोके बन्धनं, इस्सरियं महाराज लोके बन्धनं, पञ्चकामगुणा महाराज लोके बन्धनं । इमानि खो महाराज, दस लोके बन्धनानि, येहि बन्धनेहि बद्धा सत्ता न निक्खमन्ति, निक्खमित्वा पि पटिनिवत्तन्ति । तानि दस बन्धनानि बोधिसत्तस्स छिन्नानि पदालितानि । तस्मा महाराज बोधिसत्तो न पटिनिवत्तती' ति ॥

[२२] भन्ते नागसेन, यदि बोधिसत्तो उप्पन्ने अरतिचित्ते देवताय वचनेन अपरिपक्काय बोधिया नेक्खमभिनिक्खन्तो, किं तस्स दुक्करकारिकाय कताय, ननु नाम सब्बभक्खेन भवितव्वं जाणपरिपाकं आगमयमानेना'ति ? ॥ दस पनि'मे खो महाराज, पुग्गला लोकस्मिं ओजाता अवजाता हीळिता खीळिता गरहिता परिभूता अचित्तिक्ता । कतमे दस ? इत्थी महाराज, विधवा लोकस्मिं ओजाता अवजाता हीळिता खीळिता गरहिता परिभूता अचित्तिक्ता । दुब्बलो महाराज पुग्गलो....अमित्तजाति महाराज पुग्गलो...महग्घसो महाराज पुग्गलो...अगरुकुलवासिको महाराज पुग्गलो....पापमित्तो महाराज पुग्गलो....धनहीनो महाराज पुग्गलो....आचारहीनो महाराज पुग्गलो....कम्महीनो महाराज पुग्गलो....पयोगहीनो महाराज पुग्गलो, लोकस्मिं ओजातो अवजातो हीळितो खीळितो गरहितो परिभूतो अचित्तिक्तो । इमे खो महाराज, दस पुग्गला लोकस्मिं ओजाता अवजाता हीळिता खीळिता गरहिता परिभूता अचित्तिक्ता । इमानि खो महाराज दस ठानानि अनुस्सरमानस्स बोधिसत्तस्स एवं सज्जा उप्पज्जि—मा'हं कम्महीनो अस्सं पयोगहीनो गरहितो देवमनुस्सानं, यं नूना'हं कम्मस्सामी अस्सं कम्मगरु कम्मा'धिपतेय्यो कम्मसीलो कम्मधोरेय्यो कम्मनिकेतवा अप्पमत्तो विहरेय्यं'ति । एवं खो महाराज बोधिसत्तो जाणं परिपाचेन्तो दुक्करकारिकं अकासी'ति ॥

[२३] भन्ते नागसेन, बोधिसत्तो दुक्करकारिकं करोन्तो [289] एवमा'ह—न खो पना'हं इमाय कटुकाय दुक्करकारिकाय अधिगच्छामि उत्तरिमनुस्सथम्मा अलमरियजाणदस्सविसेसं, सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधाया'ति । अपि नु तस्मिं समये बोधिसत्तस्स मग्गं आरब्भ सतिसम्मोसो अहोसी'ति ॥ पञ्चवीसति खो पनि'मे महाराज, चित्तदुब्बलीकरणा धम्मा येहि दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । कतमे पञ्चवीसति ? कोधो महाराज चित्तस्स दुब्बलीकरणो धम्मो येन दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । उपनाहो, मक्खो^{१२}, पलासो, इस्सा, मच्छरियं, माया, साठेय्यं, थम्भो, सारम्भो, मानो, अतिमानो, मदो, पमादो, थीनमिद्धं, नन्दी, आलस्यं, पापमित्तता, रूपा, सदा, गन्धा, रसा, फोडब्बा, खुदापिपासा, अरति महाराज चित्तदुब्बलीकरणो धम्मो, येन दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । इमे खो महाराज, पञ्चवीसति चित्तदुब्बलीकरणा धम्मा येहि दुब्बलीकतं चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । बोधिसत्तस्स महाराज, खुदापिपासा कायं परियादियिंसु, काये परियादिण्णे चित्तं न सम्मा समाधियति आसवानं खयाय । सतसहस्सं महाराज, कप्पानं चतुरो च असङ्खेय्ये कप्पे बोधिसत्तो चतुन्नं येव अरियसच्चानं अभिसमयं अन्वेसि तासु तासु जातिसु, किं पन'स्स पच्छिमे भवे अभिसमयजातियं मग्गं आरब्भ सतिसम्मोसो हेस्सति ? । अपि च महाराज, बोधिसत्तस्स सज्जामत्तं उप्पज्जि—सिया नु खो अज्जो मग्गो बोधिया'ति । पुब्बे खो महाराज बोधिसत्तो एकमासिको समानो पितु सक्कस्स कम्मन्ते सीताय जम्बुछायाय सिरिसयने पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नो विविच्चे'व कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमज्झानं उपसं-

[290]-पञ्च विहासि । पे । चतुर्थज्ज्ञानं उपसम्पञ्च विहासी'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमे'तं तथा सम्पटिच्छामि । जाणं परिपाचेन्तो बोधिसन्तो दुक्करकारिकं अकासी'ति ॥

[२४] भन्ते नागसेन, कतमं अधिमत्तं बलवतरं, कुसलं व अकुसलं वा'ति ? ॥ कुसलं महाराज अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा अकुसलं'ति ॥ ना'हं भन्ते नागसेन, तं वचनं सम्पटिच्छामि—कुसलं अधिमत्तं बलवतरं नो तथा अकुसलं'ति । दिस्सन्ति भन्ते नागसेन, इध पाणा'तिपातिनो अदिन्ना'दायिनो कामेसु मिच्छाचारिनो मुसावादिनो गामघा-तका पन्थदूसका नेकतिका वञ्चनिका, सब्बे ते तावतकेन पापेन लभन्ति हत्थच्छेदं पादच्छेदं हत्थपादच्छेदं कण्णच्छेदं नासच्छेदं कण्णनासच्छेदं ब्रिलङ्गथालिकं सङ्गमुण्डिकं राहुमुखं जोतिमालिकं हत्थपज्जोतिकं एरकवत्तिकं चीरकवासिकं एणेय्यकं बल्लिसमंसिकं कट्ठापणकं खारापतच्छिकं पलिषपरि-वत्तिकं पलालपीठकं, तत्तेन पि तेलेन ओसिञ्चनं, सुनखेहि पि खादापनं सूला'रोपनं, असिना पि सीसच्छेदनं । केचि रत्तिं पापं कत्वा रत्तिं येव विपाकं अनुभवन्ति, केचि रत्तिं कत्वा दिवा येव अनुभवन्ति, केचि दिवा कत्वा दिवा येव अनुभवन्ति, केचि दिवा कत्वा रत्तिं येव अनुभवन्ति । केचि द्वे तयो दिवसे वीतिवत्ते अनुभवन्ति । सब्बे पि ते दिट्ठे' व धम्मे विपाकं अनुभवन्ति ॥ अत्थि पन भन्ते नागसेन, कोचि एकस्स वा द्विन्नं वा तिण्णं वा चतुन्नं वा पञ्चन्नं वा दसन्नं वा सतस्स वा सहस्सस्स वा सतसहस्सस्स वा सपरिवारं दानं दत्वा दिट्ठधम्मिकं भोगं वा यसं वा सुखं वा अनुभविता, सीलेन वा उपोसथ-कम्मेन वा'ति ? ॥ अत्थि [291] महाराज चत्तारो पुरिसा दानं दत्वा सीलं समादियित्वा उपोसथकमं कत्वा दिट्ठे' व धम्मे तेने'व सरीदेहेन तिदसपुरे समनुप्पत्ता'ति ॥ को च को च भन्ते'ति ? ॥ मन्धाता महाराज राजा निमिराजा, साधीनो राजा, गुत्तिलो च गन्धब्बो'ति ॥

[२५] भन्ते नागसेन, अनेकेहि तं भवसहस्सेहि अन्तरितं, द्विन्नम्पि अम्हाकं एतं परोक्खं । यदि समत्थो सि, वत्तमानके भवे भगवतो धरमानकाले कथेही'ति ॥ वत्तमानके पि महाराज, भवे पुण्णको दासो थेरस्स सारिपुत्तस्स भोजनं दत्वा तदहे'व सेट्ठिद्वानं अञ्जु'पगतो, सो एतरहि पुण्णको सेट्ठी'ति पज्जायि । गोपालमाता देवी अत्तनो केसे विक्किणित्वा लद्धेहि अट्ठहि कहापणेहि थेरस्स महाकच्चायनस्स अत्तट्ठमकस्स पिण्डपातं दत्वा तदहे'व रज्जो चण्डपज्जोतस्स^३ अग्गमहेसित्तं पत्ता । सुप्पिया उपासिका अज्जतरस्स गिलानभिक्षुनो अत्तनो ऊरुमंसेन पटिच्छादनियं दत्वा दुतियदिवसे येव रुब्बहवणा सच्छवी अरोगा जाता । मल्लिका देवी भगवतो अभिदोसिकं कुम्मासपिण्डं दत्वा तदहे'व रज्जो कोसलस्स अग्गमहेसी जाता । सुमनो मालाकारो अट्ठहि सुमनपुप्फमुट्ठीहि भगवन्तं पूजेत्वा तं दिवसं येव महासम्पत्तिं पत्तो । एकसाटको ब्राह्मणो उत्तरसाटकेन भगवन्तं पूजेत्वा तं दिवसं येव सब्बट्ठकं लभि । सब्बे पे'ते महाराज, दिट्ठवम्मिकं भोगं च यसं च अनुभविस्सू'ति ॥ भन्ते नागसेन, विचिनित्वा परियेसित्वा छ जने येव अदसासी'ति ॥ आम महाराजा'ति ॥

[२६] तेन हि भन्ते नागसेन, अकुसलं येव अधिमत्तं बलवतरं नो तथा अकुसलं । अहं हि भन्ते नागसेन, एक दिवसं येव दस पि पुरिसे पस्सामि पापस्स कम्मस्स विपाकेन सूलेसु आरोपेन्ते वीसतिं पि तिसं पि चत्ताळीसं पि पज्जासं पि [२९२] पुरिसे पुरिससतं पि पुरिससहस्सं पि पस्सामि पापस्स कम्मस्स विपाकेन सूलेसु आरोपेन्ते । नन्दकुलस्स भन्ते नागसेन, भद्दसालो नाम सेनापतिपुत्तो अहोसि, तेन च रज्जा चन्दगुत्तेन सङ्गामे समुपब्वूब्बो अहोसि । तस्मिं खो पन भन्ते नागसेन, सङ्गामे उभतो बलकाये असीति कबन्धरूपानि अहेसुं । एक्कस्मि

किर सीसकलन्दे परिपुण्णे एकं कबन्धरूपं उट्ठहति, सञ्चे पे'ते पापस्स येव कम्मस्स विपाकेन अनयव्यसनं आपन्ना । इमिना पि भन्ते नागसेन, कारणेन भणामि — अकुसलं येव अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा कुसलं' ति ॥ सूयति भन्ते नागसेन, इमस्मिं बुद्धसासने कोसलेन रज्जा असदिसदानं दिन्नं'ति ? ॥ आम महाराज सूयती'ति ॥ अपि नु खो भन्ते नागसेन, कोसलराजा तं असदिसदानं दत्वा ततोनिदानं किञ्चि दिट्ठधम्मिकं भोगं वा यसं वा सुखं वा पटिलभी'ति ? ॥ न हि महाराजा'ति ॥

[२७] यदि भन्ते नागसेन, कोसलराजा एवरूपं अनुत्तरं दानं दत्वा पि न लभि ततोनिदानं दिट्ठधम्मिकं भोगं वा यसं वा सुखं वा, तेन हि भन्ते नागसेन, अकुसलं येव अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा कुसलं'ति ॥

[२८] परित्तत्ता महाराज, अकुसलं खिप्पं परिणमति, विपुलत्ता कुसलं दीघेन कालेन परिणमति । उपमाय पि महाराज, एतं उपपरिक्खितब्बं । यथा महाराज, अपरन्ते जनपदे कुमुदभण्डिका नाम धञ्जजाति मासट्ठना अन्तोगेहगता होति, सालियो छप्पच्चमासेहि परिणमन्ति । किं पने'त्य महाराज, अन्तरं को विसेसो कुमुदभण्डिकाय च सालीनं चा'ति ? ॥ परित्तत्ता भन्ते कुमुदभण्डिकाय, विपुलत्ता च सालीनं । सालियो भन्ते नागसेन, राजारहा राजभोजनं, कुमुदभण्डिका दासकम्मकरानं भोजनं'ति ॥ [२९३] एवमे'व खो महाराज, परित्तत्ता अकुसलं खिप्पं परिणमति, विपुलत्ता कुसलं दीघेन कालेन परिणमती'ति ॥ यं तत्थ भन्ते नागसेन, खिप्पं परिणमति तं नाम लोके अधिमत्तं बलवतरं । तस्मा अकुसलं अधिमत्तं बलवतरं, नो तथा कुसलं । यथा नाम भन्ते नागसेन, यो कोचि योधो महतिमहायुद्धं पविसित्वा पटिसत्तुं उपकञ्छे गहेत्वा आकट्ठित्वा खिप्पतरं सामिनो उपनेय्य, सो योधो लोके समत्थो

सूरो नाम । यो च भिसक्को खिणं सल्लं उद्धरति रोगम'पनेति, सो भिसक्को छेको नाम । यो गणको सीधसीधं गणत्वा खिणं दस्सयति, सो गणको छेको नाम । यो मल्लो खिणं पटिमल्लं उक्खिपित्वा उत्तानकं पातेति, सो मल्लो समत्थो सूरो नाम । एव'मेव खो भन्ते नागसेन, यं खिणं परिणमति कुसलं वा अकुसलं वा तं लोके अधिमत्तं बलवतरं'ति ॥

[२९] उभयं पि तं महाराज, कम्मं सम्परायवेदनियं येव, अपि च खो अकुसलं सावज्जताय खणेन दिट्ठधम्मवेदनियं होति । पुब्बकेहि महाराज, खत्तियेहि ठपितो एसो नियमो—यो पाणं हनति सो दण्डारहो, यो अदिन्नं आदियति....यो परदारं गच्छति....यो मुसा भणति....यो गामं घातेति...यो पन्थं दूसेति...यो निकर्ति करोति....यो वञ्चनं करोतिसो दण्डारहो वधितब्बो छेत्तब्बो भेत्तब्बो हन्तब्बो'ति । तं ते उपादाय विचि-
नित्वा दण्डेहि वधेन्ति छिन्दन्ति भिन्दन्ति हनन्ति च । अपि नु महाराज, अत्थि केहिचि ठपितो नियमो—यो दानं वा देति सीलं वा रक्खति उपोसथकम्मं वा करोति तस्स धनं वा यसं वा दातब्बं'ति ? । अपि नु तं विचिनित्वा विचिनित्वा धनं वा यसं वा देन्ति, चोरस्स कतकम्मरस वधबन्धनं विया'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ यदि महाराज, दायकानं विचिनित्वा विचिनित्वा धनं वा यसं वा ददेय्युं, कुसलं पि दिट्ठधम्म-[294]-वेद-
नियं भवेय्य । यस्मा च खो महाराज दायके न विचिनन्ति—धनं वा यसं वा दस्सामा'ति, तस्मा कुसलं न दिट्ठधम्मवेदनियं । इमिना महाराज, कारणेन अकुसलं दिट्ठधम्मवेदनियं, सम्पराये व सो अधिमत्तं बलवतरं वेदनं वेदियती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, तवादिसेन बुद्धमन्तेन विना ने'सो पण्हो सुनिब्बेठियो । **लोकियं** भन्ते नागसेन **लोकुत्तरेन विज्जापितं**'ति ॥

[३०] भन्ते नागसेन, इमे दायका दानं दत्वा पुब्बपेतानं आदिसन्ति—
 इमं तेसं पापुणातू'ति । अपि नु ते कश्चि ततोनिदानं विपाकं पटिलभ-
 न्ती'ति ? ॥ केचि महाराज, पटिलभन्ति, केचि न पटिलभन्ती'ति ।
 के भन्ते पटिलभन्ति, के न पटिलभन्ती'ति ? ॥ निरयू'पपन्ना महाराज,
 न पटिलभन्ति, सगगता न पटिलभन्ति, तिरच्छानयोनिगता
 न पटिलभन्ति, चतुन्नं पेतानं तयो पेटा न पटिलभन्ति—वन्तासिका
 खुप्पिपासिनो निज्झामतण्हिका । लभन्ति पेटा परदत्तूपजीविनो, ते पि
 सरमाना येव लभन्ती'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन, दायकानं दानं
 विस्सोतं^{१५} होति अफलं, येसं उद्दिस्स कतं यदि ते न पटिलभन्ती'ति ॥
 न हि तं महाराज, दानं अफलं होति अविपाकं, दायका येव तस्स फलं
 अनुभवन्ती'ति ॥ तेन हि भन्ते नागसेन, कारणेन मं सज्जापेही'ति ॥

[३१] इध महाराज केचि मनुस्सा मच्छमंससुराभत्तखज्जकानि
 पटियादेत्वा आतिकुलं गच्छन्ति । यदि ते ज्ञातका तं उपायनं न सम्पटि-
 च्छेय्युं, अपि नु तं उपायनं विस्सोतं^{१५} गच्छेय्य विनस्सेय्य वा'ति ? ॥
 न हि भन्ते, सामिकानं येव तं होती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, दायका
 येव तस्स फलं अनुभवन्ति । यथा [295] वा पन महाराज पुरिसो
 गब्भं पविट्ठो असति पुरतो निक्खमनमुखे केन निक्खमेय्या'ति ? ॥ पविट्ठेनेव
 भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, दायका येव तस्स फलं अनुभवन्ती'ति ॥
 होतु भन्ते नागसेन । एवमेतं तथा सम्पटिच्छामि—दायका येव तस्स
 फलं अनुभवन्ति । न मयं तं कारणं विलोमेमा'ति ॥

[३२] भन्ते नागसेन, यदि इमेसं दायकानं दिन्नं दानं पुब्बपेतानं
 पापुणाति ते च तस्स विपाकं अनुभवन्ति, तेन हि यो पाणातिपाती लुद्धो

लोहितपाणी पटुदमनसङ्कपो मनुस्से घातेत्वा दारुणं कम्मं कत्वा पुब्बपेतानं आदिसेय्य—इमस्स मे कम्मस्स विपाको पुब्बपेतानं पापुणातू'ति, अपि नु तस्स विपाको पुब्बपेतानं पापुणाती'ति ? ॥ न हि महाराजा'ति ॥

[३३] भन्ते नागसेन, को तत्थ हेतु, किं कारणं येन कुसलं पापुणाति अकुसलं न पापुणाती'ति ? ॥ ने'सो महाराज, पञ्चो पुच्छितब्बो, मा च त्वं महाराज विस्सज्जको अत्थी'ति अपुच्छितब्बं पुच्छि ॥ किस्स आकासो निरालम्बो, किस्स गङ्गा उद्धमुखा न सन्दति, किस्स इमे मनुस्सा च दिजा च द्विपदा, मिगा चतुप्पदा'ति, तं पि मं त्वं पुच्छिस्ससी'ति ॥ ना'हं तं भन्ते नागसेन, विहेसा'पेक्खो पुच्छामि, अपि च निब्बाहनत्थाय सन्देहस्स पुच्छामि । बहुमनुस्सा लोके वामगामिनो^{१५} विचक्खुका । किं' ति ते ओतारं न लभेय्युं'ति एवा'हं तं पुच्छामी'ति ॥ न सक्का महाराज, सह अक्तेन अननुमतेन सह पापं कम्मं संविभजितुं । यथा महाराज, मनुस्सा उदकनिब्बाहनेन उदकं सुविदूरं पि हरन्ति, अपि नु महाराज, सक्का घनमहासेलपब्बतो निब्बाहनेन यथिच्छितं हरितुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं ॥

[३४] यथा वा पन महाराज, सक्का तेलेन पदीपो जालेतुं, अपि नु महाराज सक्का उदकेन [२९६] पदीपो जालेतुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं । यथा वा पन महाराज, कस्सका तळाकतो उदकं नीहरित्वा धज्जं परिपाचेन्ति, अपि नु खो महाराज, सक्का महासमुदतो उदकं नीहरित्वा धज्जं परिपाचेतुं'ति ॥ न हि भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं'ति ॥

[३५] भन्ते नागसेन, केन कारणेन सक्का कुसलं संविभजितुं, न सक्का अकुसलं संविभजितुं ? । कारणेन मं सज्जापेहि, ना'हं अन्धो अनालोको, सुत्वा वेदिस्सामी'ति ॥ अकुसलं महाराज, थोकं, कुसलं बहुकं, थोकत्ता अकुसलं कत्तारं येव परियादियति, बहुकत्ता कुसलं सदेवकं लोकं अज्झोत्थरती'ति ॥ ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज, परित्तं एकं उदकबिन्दु पठवियं निपतेय्य, अपि नु खो तं महाराज, उदकबिन्दु दस पि द्वादस पि योजनानि अज्झोत्थरेय्या'ति ? ॥ न हि भन्ते, यथ तं उदकबिन्दु निपतितं तत्थेव परियादियती'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? । परित्तत्ता भन्ते उदकबिन्दुस्सा'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, परित्तं अकुसलं, परित्तत्ता कत्तारं येव परियादियति, न सक्का संविभजितुं । यथा वा पन महाराज, महतिमहामेघो अभिक्खस्सेय्य तप्पयन्तो धरणितलं अपि नु खो सो महाराज, महामेघो समन्ततो ओत्थरेय्या'ति ? ॥ आम भन्ते, पूरयित्वा सो महामेघो सोब्भसरसरितसाखाकन्दरपदरदहतळ्ळकउदपानपोक्खरणियो दस पि द्वादस पि योजनानि अज्झोत्थरेय्या'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ महन्तत्ता भन्ते मेघस्सा'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, कुसलं बहुकं, बहुकत्ता सक्का देवमनुस्सेहि पि संविभजितुं'ति ॥

[३६] भन्ते नागसेन, केन कारणेन अकुसलं थोकं, [297] कुसलं बहुतरं'ति ? । इध महाराज, यो कोचि दानं देति सीलं समादियति उपोसथकम्मं करोति, सो हट्ठो पट्ठो हसितो पट्ठितो पमुदितो पसन्नमानसो वेदजातो होति । तस्स अपरापरं पीति उप्पज्जति । पीतिमनस्स भिय्यो भिय्यो कुसलं पवड्ढति । यथा महाराज, उदपाने बहुसलिलसम्पुण्णे एकेन देसेन उदकं पविसेय्य एकेन निक्खमेय्य, निक्खमन्ते पि अपरापरं उप्पज्जति, न सक्का होति खयं पापेतुं । एवमे'व खो महाराज, कुसलं भिय्यो भिय्यो पवड्ढति । वस्ससते पि चे महाराज, पुरिसो कतं कुसलं

आवजेय्य, आवजिते आवजिते भिष्यो भिष्यो कुसलं पवडुति, तस्स तं कुसलं सकका होति यथिच्छकेहि सद्धिं संविभजितुं । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन कुसलं बहुतरं । अकुसलं पन महाराज, करोन्तो पच्छा विप्पटिसारी होति, विप्पटिसारिनो चित्तं पटिलीयति पटिकुटति पटिव-
ट्टति, न सम्पसारीयति, सोचति तप्पति हायति खीयति, न परिवडुति, तथे'व परियादियति । यथा महाराज, सुक्खाय नदिया महापुलिनाय उन्नतावनताय कुटिलसङ्कुटिलाय उपरितो परित्तं उदकं आगच्छन्तं हायति खीयति, न परिवडुति, तथे'व परियादियति । एवमे'व खो महाराज, अकु-
सलं करोन्तस्स चित्तं पटिलीयति पटिकुटति, पटिवत्तति, न सम्पसारीयति, सोचति तप्पति हायति खीयति न परिवडुति तथेव परियादियति । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकुसलं थोकं'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[३७] भन्ते नागसेन, इमस्मि लोके नरनारियो सुपिनं पस्सन्ति कल्याणं पि, पापकं पि, दिट्ठपुब्बं पि, अदिट्ठपुब्बं पि, कत्तपुब्बं पि, अकत्तपुब्बं पि, [298] खेमं पि, सभयं पि, दूरे पि सन्तिके पि, बहुविधानि पि अनेक वण्णसहस्सानि दिस्सन्ति । किं चे'तं सुपिनं नाम, को चे'तं पस्सती'-
ति ? ॥ निमित्तमेतं महाराज, सुपिनं नाम यं चित्तस्स आपाथमु'पगच्छति ॥ छयि'मे महाराज सुपिनं पस्सन्ति । वातिको सुपिनं पस्सति, पित्तिको सुपिनं पस्सति, सेम्हिको सुपिनं पस्सति, देवतू'पसंहारतो सुपिनं पस्सति, समुदाचिण्णतो सुपिनं पस्सति, पुब्बनिमित्ततो सुपिनं पस्सति । तत्र महाराज, यं पुब्बनिमित्ततो सुपिनं पस्सति तं येव सच्चं, अवसेसं मिच्छा'ति । भन्ते नागसेन, यो पुब्बनिमित्ततो सुपिनं पस्सति, किं तस्स चित्तं सयं गन्त्वा तं निमित्तं विचिनाति, तं वा निमित्तं चित्तस्स आपाथमु'पगच्छति,

अञ्जो वा आगन्वा तस्स आरोचेती'ति ॥ न महाराज, तस्स चित्तं सयं गन्वा तं निमित्तं विचिनाति, ना'पि अञ्जो कोचि आगन्वा तस्स आरोचेति, अथ खो तं येव निमित्तं चित्तस्स आपाथमु'पगच्छति । यथा महाराज, आदासो न सयं कुहिंचि गन्वा छांयं विचिनाति, ना'पि अञ्जो कोचि छांयं आनेत्वा आदासं आरोपेति, अथ खो यतो कुतोचि छाया आगन्वा आदासस्स आपाथमु'पगच्छति । एवमे'व खो महाराज, न तस्स चित्तं सयं गन्वा तं चित्तं विचिनाति, ना'पि अञ्जो कोचि आगन्वा आरोचेति, अथ खो यतो कुतोचि निमित्तं आगन्वा चित्तस्स आपाथमु'पगच्छती'ति ॥

[३८] भन्ते नागसेन, यं तं चित्तं सुपिनं पस्सति अपि नु तं चित्तं जानाति—एवं नाम **विपाको** भविस्सति खेमं वा भयं वा'ति ? ॥ न हि महाराज, तं चित्तं जानाति—एवं विपाको भविस्सति खेमं वा भयं वा'ति । निमित्ते पन उप्पन्ने अञ्जेसं कथेति—ततो ते अत्थं कथेन्ती'ति ॥ इङ्ख भन्ते नागसेन, कारणं मे दस्सेही'ति ॥ यथा महाराज, सरिरे तिलका पिळ्का दद्दुनि उट्ठहन्ति लाभाय वा अलाभाय वा यसाय वा अयसाय वा [२९९] निन्दाय वा पसंसाय वा सुखाय वा दुक्खाय वा, अपि नु ता महाराज, तिलका पिळ्का जानित्वा उप्पज्जन्ति—इमं नाम मयं अत्थं निष्पादेस्सामा'ति ॥ न हि भन्ते, यादिसे ता ओकासे पिळ्का सम्भवन्ति तत्थ ता पिळ्का दिस्वा नेमित्तका ब्याकरोन्ति—एवं नाम विपाको भविस्सती'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यं तं चित्तं सुपिनं पस्सति न तं चित्तं जानाति—एवं नाम विपाको भविस्सति एवं वा भयं वा'ति । निमित्ते पन उप्पन्ने अञ्जेसं कथेति, ततो ते अत्थं कथेन्ती'ति ॥

[३९] भन्ते नागसेन, यो सुपिनं पस्सति सो **निदायन्तो**, उदाह **जागरन्तो** पस्सती'ति ? ॥ यो सो महाराज, सुपिनं पस्सति न सो निदा-

यन्तो पस्सति ना'पि जागरन्तो'^१ पस्सति । अपि च ओक्कन्ते मिद्धे असम्पत्ते भवङ्गे एत्थन्तरे सुपिणं पस्सति । मिद्धसमारूढस्स महाराज, चित्तं भवङ्गगतं होति, भवङ्गगतं चित्तं नप्पवत्तति, अप्पवत्तं चित्तं सुखदुक्खं नप्प-
जानाति । अप्पटिविजानन्तस्स सुपिनो न होति, पवत्तमाने चित्ते सुपिणं पस्सति । यथा महाराज, तिमिरे अन्धकारे अप्पभासे सुपरिसुद्धे पि आदासे छाया न दिस्सति, एवमे'व खो महाराज, मिद्धसमारूढे चित्ते भवङ्गगते तिद्धमाने पि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, अप्पवत्ते चित्ते सुपिणं न पस्सति, यथा महाराज, आदासो एवं सरीरं दट्ठब्बं, यथा अन्धकारो एवं मिद्धं दट्ठब्बं, यथा आलोको एवं चित्तं दट्ठब्बं ॥ यथा वा पन महाराज, महिकोत्थटस्स सुरियस्स पभा न दिस्सति, सन्ता येव सुरियरस्मि अप्पवत्ता होति । अप्पवत्ताय सुरियरस्मिया आलोको न होति । एवमे'व खो महाराज, मिद्ध-
समारूढस्स चित्तं भवङ्गगतं होति, भवङ्गगतं चित्तं नप्पवत्तति, अप्पवत्ते चित्ते सुपिणं न पस्सति । यथा महाराज, सुरियो एवं सरीरं दट्ठब्बं, यथा महिकोत्थरणं एवं [300] मिद्धं दट्ठब्बं । यथा सुरियरस्मि एवं चित्तं दट्ठब्बं ॥

[४०] द्विचं महाराज, सन्ते पि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति—
मिद्धसमारूढस्स भवङ्गगतस्स सन्ते पि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, ।
निरोधसमापन्नस्स सन्ते पि सरीरे चित्तं अप्पवत्तं होति, जागरन्तस्स महाराज, चित्तं लोलं होति विवटं पाकटं अनिवद्धं, एवरूपस्स चित्ते निमित्तं आपाथं न उपेति । यथा महाराज, पुरिसं विवटं पाकटं अकिरियं अरहस्सं रहस्सकामा परिवज्जेन्ति, एवमे'व खो महाराज, जागरन्तस्स दिब्बो अत्थो आपाथं न उपेति, तस्मा जागरन्तो सुपिणं न पस्सति । यथा वा पन महाराज, भिक्खुं भिन्ना'जीवं अनाचारं पापचित्तं दुस्सीलं कुसीतं

हीनवीरियं कुसला बोधिपक्खिया धम्मा आपाथं न उपेन्ति, एवमे'व खो महाराज, जागरन्तस्स दिब्बो अथो आपाथं न उपेति । तस्मा जागरन्तो सुपिनं न पस्सति ॥

[४१] भन्ते नागसेन, अथि मिद्धस्स आदिमज्झपरियोसानं'ति ? ॥ आम महाराज, अथि मिद्धस्स आदिमज्झपरियोसानं'ति ॥ कतमं आदि, कतमं मज्झं, कतमं परियोसानं'ति ॥ यो महाराज, कायस्स ओनाहो परियोनाहो, दुब्बल्यं मन्दता, अकम्मज्जता कायस्स, अयं मिद्धस्स आदि । यो महाराज, कपिनिदापरेतो वोकिण्णकं जगति, इदं मिद्धस्स मज्झं । भवङ्कगति परियोसानं । मज्झु'पगतो महाराज, कपिनिदापरेतो सुपिनं पस्सति । यथा महाराज, कोचि यतचारी समाहितचित्तो ठितधम्मो अचलबुद्धि पहीनकोतूहलसदं वनम'ज्झोगाहित्वा सुखुमं अत्थं चिन्तयति, न च सो तत्थ मिद्धं ओक्कमति, सो तत्थ समाहितो एकगचित्तो सुखुमं अत्थं पटिविज्झति । एवमे'व खो महाराज, जागरो न मिद्धसमापन्नो अज्झु'पगतो कपिनिदं कपिनिदापरेतो सु-[301]-पिनं पस्सति । यथा महाराज, कोतूहलसदो एवं जागरणं दट्ठब्बं, यथा विवित्तं वनं एवं कपिनिदापरेतो दट्ठब्बो, यथा सो कोतूहलसदं ओहाय मिद्धं विवज्जेत्वा मज्झत्तभूतो सुखुमं अत्थं पटिविज्झति, एवं जागरो न मिद्धसमापन्नो कपिनिदापरेतो सुपिनं पस्सती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[४२] भन्ते नागसेन, ये ते सत्ता मरन्ति सब्बे ते काले येव मरन्ति उदाहु अकाले पि मरन्ती'ति ? ॥ अथि महाराज, काले पि मरणं, अथि अकाले पि मरणं'ति । के भन्ते नागसेन, काले मरन्ति, के अकाले मरन्ती'ति ? ॥ दिट्ठपुब्बा पन महाराज, तया अम्बरुक्खा वा जम्बुरुक्खा वा अज्जस्मा वा पन फलरुक्खा फलानि पतन्तानि आमानी च पक्कानि चा'ति ? ॥

आम भन्ते'ति ॥ यानि तानि महाराज, फलानि रुक्स्वतो पतन्ति सञ्चानि तानि काले येव पतन्ति उदाद्गु अकाले पी'ति ? ॥ यानि तानि भन्ते नागसेन, फलानि परिपक्वानि विलीनानि पतन्ति सञ्चानि तानि काले पतन्ति । यानि पन तानि अवसेसानि फलानि तेसु कानिचि किमिविद्धानि पतन्ति, कानिचि लकुटहृतानि पतन्ति, कानिचि वातस्पृहतानि पतन्ति, कानिचि अन्तोपूतिकानि द्रुत्वा पतन्ति, सञ्चानि तानि अकाले पतन्ती'ति ॥ एवमेव खो महाराज, ये ते जरावेगहता मरन्ति ते येव काले मरन्ति । अवसेसा केचि कम्मपटिबाळ्हा मरन्ति, केचि गतिपटिबाळ्हा, केचि किरियपटिबाळ्हा मरन्ती'ति ॥ भन्ते नागसेन, ये ते कम्मपटिबाळ्हा मरन्ति, ये पि ते गतिपटिबाळ्हा मरन्ति, ये पि ते किरियपटिबाळ्हा मरन्ति, ये पि ते जरावेगपटिबाळ्हा मरन्ति, सञ्चे ते काले येव मरन्ति । यो पि मातुकुच्छिगतो मरति, सो तस्स कालो, काले येव सो मरति, यो पि विजातघरे मरति सो तस्स [302] कालो, सो पि काले येव मरति । यो पि मासिको मरति ॥ पे ॥ यो पि वस्ससतिको मरति, सो तस्स कालो, काले येव सो मरति । तेन हि भन्ते नागसेन, अकाले मरणं नाम न होति । ये केचि मरन्ति सञ्चे ते काले येव मरन्ती'ति ॥

[४३] सत्ति'मे महाराज, विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरन्ति । कतमे सत्त ? जिघच्छिको महाराज, भोजनं अलभमानो उपहत-
ब्भन्तरो विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति । पिपासितो महाराज, पानीयं अलभमानो परिसुक्खहृदयो विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति । अहिना दट्टो महाराज, विसवेगाभिहतो तिकिच्छकं अलभमानो विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति । विस'मासितो महाराज, डण्ड-
न्तेसु अङ्गपच्चङ्गेसु अगदं अलभमानो विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति । अगिगतो महाराज, शायमानो निब्बापनं अलभमानो

विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति । उदकगतो महाराज, पतिट्ठं अलभमानो विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति । सत्तिहतो महाराज, आबाधिको भिसक्कं अलभमानो विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरति ॥ इमे खो महाराज, सत्त विज्जमाने पि उत्तरि आयुस्मि अकाले मरन्ति । तत्र पा'हं महाराज, एकंसेन वदामि । **अट्टविधेन** महाराज सत्तानं **कालकिरिया** होति—वातसमुद्धानेन, पित्तसमुद्धानेन, सेम्हसमुद्धानेन, सन्निपातिकेन, उतुविपरिणामेन, विसमाहारेन, ओपक्कमिकेन, कम्मविपाकेन महाराज, सत्तानं कालकिरिया होति । तत्र महाराज यदिदं कम्मविपाकेन कालकिरिया सा येव तत्थ **सामायिका** कालकिरिया । अवसेसा **असामायिका** कालकिरिया'ति ॥

जिघच्छाय पिपासाय अहिदट्ठो विसेन च ।

अग्निउदकसत्तीहि अकाले तत्थ मीयति ॥

[303] वातपित्तेन सेम्हेन सन्निपातेनु'तूहि च ।

विसमोपक्कमकम्मेहि अकाले तत्थ मीयती'ति ॥

[४४] केचि महाराज, सत्ता पुब्बे कतेन तेन तेन **अकुसलकम्म-विपाकेन** मरन्ति । इध महाराज, यो पुब्बे परे जिघच्छाय मारेति सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि जिघच्छाय परिपीळितो छातो परिकिलन्तो सुक्खपमिळातहदयो सुक्खितो^{१७} विसुक्खितो ज्ञायन्तो अब्भन्तरं परिडहन्तो जिघच्छाय येव मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स सामायिकमरणं ॥ यो पुब्बे पिपासाय मारेति सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि पेतो हुत्वा निज्झामतण्हिको समानो द्दुखो किसो परिसुक्खितहदयो पिपासाय येव मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स

सामायिक मरणं ॥ यो पुब्बे परे अहिना दसापेत्वा मारेति सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि अजगरमुखेने'व अजगरमुखं कण्हसप्पमुखेने'व कण्हसप्पमुखं परिवत्तिवा तेहि खायित्वायितो अहीहि दडो येव मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स सामायिकमरणं ॥ यो पुब्बे परे विसं दत्वा मारेति सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि ड्य्हन्तेहि अङ्गपच्चङ्गेहि भिज्जमानेन सरीरेन कुणपगन्धं वायन्तो विसेने'व मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स सामायिकमरणं ॥ यो पुब्बे परे अग्निना मारेति सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि अङ्गारपब्बतेने'व अङ्गारपब्बतं यमविसयेने'व यमविसयं परिवत्तिवा दडुविदडुगतो अग्निना येव मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स सामायिकमरणं ॥ यो पुब्बे परे उदकेन मारेति सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि हतविलुत्त— भग्गदुब्बलगत्तो खुभितचित्तो उदके येव मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स सामायिकमरणं ॥ यो पुब्बे परे सत्तिया मारेति [304] सो बहूनि वस्ससतसहस्सानि छिन्नभिन्नकोट्टितविकोट्टितो सत्तिमुखसमाहितो सत्तिया येव मरति दहरो पि मज्झिमो पि महल्लुको पि । इदं पि तस्स सामायिकमरणं ॥

[४५] भन्ते नागसेन, अकाले मरणं अत्थी'ति यं वदेसि, इङ्ग मे त्वं तत्थ कारणं अतिदिसा'ति ॥ यथा महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो आदिण्णतिणकट्टसाखापलासो परियादिण्णभक्खो उपादानसङ्खया निब्बा- यति, सो अग्गि वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो समये निब्बुतो नामा'ति, एवमे'व खो महाराज, यो कोचि बहूनि दिवससहस्सानि जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति समये मरणमु'प- गतो'ति ॥ यथा वा पन महाराज, महतिमहाअग्गिक्खन्धो आदिण्णतिण- कट्टसाखापलासो अस्स, तं अपरियादिण्णे येव तिणकट्टसाखापलासे

महतिमहामेघो अभिष्वस्सिवा निब्बापेय्य, अपि नु खो महाराज, महाअग्नि-
 क्खन्धो समये निब्बुतो नाम होती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन सो
 महाराज, पच्छिमो अग्निक्खन्धो पुरिमेन अग्निक्खन्धेन समसमगतिको
 ना'होसी'ति ? ॥ आगन्तुकेन भन्ते, मेघेन पटिपीळितो सो अग्निक्खन्धो
 असमये निब्बुतो'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो
 आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा पित्तसमुद्धानेन वा सेम्ह-
 समुद्धानेन वा सन्निपातिकेन वा उत्तुपरिणामजेन वा विसमाहारजेन वा
 ओपक्कमिकेन वा जिघच्छाय वा पिपासाय वा सप्पदङ्गेन वा विसमासितेन
 वा अग्निना वा उदकेन वा सत्तिया वा पटिपीळितो अकाले मरति ।
 इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले मरणं अत्थि ॥

[४६] यथा वा पन महाराज, गगने महतिमहाबलाहको उड्ढहिवा
 निन्नं च थलं च परिपूरयन्तो अभिवस्सति, सो वुच्चति मेघो अनीतिको
 अनुपद्दवो वस्सती'ति, एवमे'व खो महाराज, यो कोचि चिरं जीवित्वा जरा-
 जिण्णो [305] आयुक्खया अनीतिको अनुपद्दवो मरति, सो वुच्चति
 समये मरणमु'पगतो'ति ॥ यथा वा पन महाराज, गगने महतिमहाबलाहको
 उड्ढहिवा अन्तरा येव महता वातेन अब्भत्थं गच्छेय्य, अपि नु खो सो
 महाराज, महाबलाहको समये विगतो नाम होती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स
 पन सो महाराज, पच्छिमो बलाहको पुरिमकेन बलाहकेन समसमगतिको न
 होती'ति ? ॥ आगन्तुकेन भन्ते, वातेन पटिपीळितो सो बलाहको असमयप्पत्तो
 येव विगतो'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो
 आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा ॥ पे ॥ सत्तिवेगपटिपीळितो
 वा अकाले मरति । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले मरणं
 अत्थी'ति ॥

[४७] यथा वा पन महाराज, बलवा आसीविसो कुपितो कञ्चिदेव पुरिसं डसेय्य, तस्स तं विसं अनीतिकं अनुपद्वं मरणं पापेय्य, तं विसं वुच्चति अनीतिकम'नुपद्वं कोटिगतं'ति, एवमे'व खो महाराज, यो कोचि चिरं जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो जीवितकोटिगतो सामायिकं मरणमुपगतो'ति ॥ यथा वा पन महाराज, बलवता आसीविसेन दट्ठस्स अन्तरा येव अहिगुण्ठको^{१८} अगदं दत्वा अविसं करेय्य, अपि नु खो महाराज, तं विसं समये विगतं नाम होती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन तं महाराज, पच्छिमं विसं पुरिमेन विसेन समसमगतिकं ना'होसी'ति ? ॥ आगन्तुकेन भन्ते, अगदेन पटिपीळितं विसं अकोटिगतं येव विगतं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा ॥ पे ॥ सत्तिवेगपटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले कारणं अत्थी'ति ॥

[४८] यथा वा पन महाराज, ईस्सत्थो सरं पातेय्य, [306] सचे सो सरो यथागतिगमनपथमत्थकं गच्छति, सो सरो वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नामा'ति । एवमे'व खो महाराज, यो कोचि चिरं जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो समये मरणमु'पगतो'ति । यथा वा पन महाराज, इस्सत्थो सरं पातेय्य, तस्स तं सरं तस्मिं येव खणे कोचि गण्हेय्य, अपि नु खो सो महाराज, सरो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नाम होती'ति ? ॥ न' हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन सो महाराज, पच्छिमो सरो पुरिमेन सरेन समसमगतिको ना'होसी'ति ? ॥ आगन्तुकेन भन्ते नागसेन, गहणेन तस्स

सरस्स गमनं उपच्छिन्नं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा ॥ पे ॥ सत्तिवेगपटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले मरणं अत्थी'ति ॥

[४९] यथा वा पन महाराज, यो कोचि लोहमयं भाजनं आकोटेय्य, तस्स आकोटनेन सद्दो निब्बत्तिवा यथागतिगमनपथमत्थकं गच्छति, सो सद्दो वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नामा'ति । एवमे'व खो महाराज, यो कोचि बहूनि दिवससहस्सानि जीवित्वा जराजिण्णो आयुक्खया अनीतिको अनुपद्वो मरति, सो वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो समये मरणमु'पगतो'ति ॥

[५०] यथा वा पन महाराज, यो कोचि लोहमयं भाजनं आकोटेय्य, तस्स आकोटनेन सद्दो निब्बत्तेय्य, निब्बत्ते सद्दे अदूरगते कोचि आमसेय्य, सह आमसनेन सद्दो निरुज्जेय्य, अपि नु खो सो महाराज, सद्दो यथागतिगमनपथमत्थकं गतो नाम होती'ति ? ॥ न' हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन महाराज, पच्छिमो सद्दो पुरिमेन सद्देन समसमगतिको ना'होसी'ति ? ॥ आगन्तुकेन भन्ते, आमसनेन सो सद्दो [३०७] उपरतो'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा ॥ पे ॥ सत्तिवेगपटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले मरणं अत्थी'ति ॥

[५१] यथा वा पन महाराज, खेत्ते सुविरूळ्हं धज्जवीजं सम्मा पवत्तमानेन वस्सेन ओततविततआकिण्णबहुफलं हुत्वा सस्सु'द्धानसमयं पापुणाति, तं धज्जं वुच्चति अनीतिकम'नुपद्वं समयसम्पत्तं नाम होती'ति । एवमे'व खो महाराज, यो कोचि बहूनि दिवससहस्सानि जीवित्वा जराजिण्णो

आयुक्त्वया अनीतिको अनुपद्वो मरति सो वुच्चति अनीतिको अनुपद्वो समये मरणमु'पगतो'ति ॥ यथा वा पन महाराज, खेत्ते सुविरूढं धञ्जवीजं उदकेन विकलं मरेय्य, अपि नु खो तं महाराज, धञ्जं समयसम्पत्तं नाम ह्येती'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन महाराज, पच्छिमं धञ्जं पुरिमेन धञ्जेन समसमगतिकं ना'होसी'ति ? ॥ आगन्तुकेन भन्ते, उण्हेन पटिपीळितं तं धञ्जं मत्तं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा ॥ पे ॥ सत्तिवेगपटिपीळितो वा अकाले मरति । इदमे'त्थ महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले मरणं अत्थी'ति ॥

[५२] सुतपुब्बं तया महाराज, सम्पन्नं तरुणस्सं किमयो उड्हित्वा समूलं नासेत्ती'ति ? ॥ सुतपुब्बं चे'व तं भन्ते नागसेन, अण्हेहि दिट्ठपुब्बं चा'ति ॥ किं नु खो महाराज, तं स्सं काले नट्ठं उदाहु अकाले नट्ठं'ति ? ॥ अकाले भन्ते ॥ यदि खो तं भन्ते, स्सं किमयो न खादेय्युं सस्सु'द्धरण-समयं पापुणेय्या'ति ॥ किं पन महाराज, आगन्तुकेन उपघातेन स्सं विनस्सति, निरुपघातं स्सं सस्सु'द्धरणसमयं पापुणाती'ति ? ॥ आम भन्ते'ति ॥ [३०८] एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा ॥ पे ॥ सत्तिवेगपटिपीळितो वा मरति । इदमे'त्थ महाराज, कारणं येन कारणेन अकालमरणं अत्थी'ति ॥

[५३] सुतपुब्बं पन तया महाराज, सम्पन्ने स्ससे फलभारनमिते मञ्जरितपत्ते करकवस्सं नाम वस्सजाति निपत्तिवा विनासेति अफलं करोती'ति ? ॥ सुतपुब्बं चे'व भन्ते अण्हेहि दिट्ठपुब्बं चा'ति ॥ अपि नु खो महाराज, तं स्सं काले नट्ठं उदाहु अकाले नट्ठं'ति ? ॥ अकाले भन्ते, यदि खो तं भन्ते, स्सं करकवस्सं न वस्सेय्य सस्सुद्धरणसमयं पापुणेय्या'ति ॥

किं पुन महाराज, आगन्तुकेन उपघातेन सस्सं विनस्सति, निरुपघातं सस्सं सस्सु'द्वारणसमयं पापुणाती'ति ?॥ आम भन्ते'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, यो कोचि अकाले मरति सो आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो वातसमुद्धानेन वा पित्तसमुद्धानेन वा सेम्हसमुद्धानेन वा सन्निपातिकेन वा उतुपरिणामजेन वा विसमपरिहारजेन वा ओपक्कमिकेन वा जिघच्छाय वा पिपासाय वा सप्पदहेन वा विसमासितेन वा अग्गिना वा उदकेन सत्तिवेगपटिपीळितो वा अकाले मरति । यदि पन आगन्तुकेन रोगेन पटिपीळितो न भवेय्य, समये येव मरणं पापुणेय्य । इदमे'त्य महाराज, कारणं येन कारणेन अकाले मरणं अत्थी'ति ॥

[५४] अच्छरियं भन्ते नागसेन, अब्भुतं भन्ते नागसेन, सुदस्सितं कारणं, सुदस्सितं ओपम्मं, अकाले मरणस्स परिदीपनाय । अत्थि अकाले मरणं'ति उत्तानीकतं पाकटं कतं विभूतं कतं । अचित्तविविखत्तको पि भन्ते नागसेन, मनुजो एकमेकेन पि ताव ओपम्मेन निट्ठं गच्छेय्य—अत्थि अकाले मर [309] णं'ति । किं पन मनुजो सचेतनो ? । पठमोपम्मेने'वा'हं भन्ते, सज्जत्तो—अत्थि अकाले मरणं'ति । अपि च अपरापरं निब्बाइनं सोतुकामो न सम्पटिच्छि'ति ॥

[५५] भन्ते नागसेन, सब्बेसं परिनिब्बुतानं चेतिये पाटिहीरं होति, उदाहु एकच्चानं येव होती'ति ? ॥ एकच्चानं महाराज, होति, एकच्चानं न होती'ति ॥ कतमेसं भन्ते होति, कतमेसं न होती'ति ? ॥ तिण्णं महाराज, अज्जतरस्स अधिद्धाना परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति, कतमेसं तिण्णन्नं ? इध महाराज, अरहा देवमनुस्सानं अनुकम्पाय तिट्ठन्तो अधिद्धानि— एवं नाम चेतिये पाटिहीरं होतू'ति, तस्स अधिद्धानवसेन चेतिये पाटिहीरं होति । एवं अरहतो अधिद्धानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ॥ पुन च

परं महाराज, देवता मनुस्सानं अनुकम्पाय परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं दस्सेन्ति—इमिना पाटिहीरेन सद्धम्मो निच्चसम्पग्गहितो भविस्सति, मनुस्सा च पसन्ना कुसलेन अभिवड्डिस्सन्ती'ति । एवं देवतानं अधिष्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ॥ पुन च महाराज, इत्थी वा पुरिसो वा सद्धो पसन्नो पण्डितो व्यत्तो मेधावी बुद्धिसम्पन्नो योनिसो चिन्तयित्वा गन्धं वा मालं वा दुस्सं वा अञ्जतरं वा किञ्चि अधिद्वहिवा चेतिये उक्खिपति—एवं नाम होतू'ति । तस्स पि अधिष्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति । एवं मनुस्सानं अधिष्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति । इमेसं खो महाराज, तिण्णन्नं अञ्जतरस्स अधिष्ठानवसेन परिनिब्बुतस्स चेतिये पाटिहीरं होति ।

[५६] यदि महाराज तेसं अधिष्ठानं न होति, खीणासवस्स पि छळभिञ्जस्स चेतोवसिप्पत्तस्स चेतिये पाटिहीरं न होति । असति [३१०] पि महाराज, पाटिहीरे चरितं दिस्वा सुपरिसुद्धं ओक्केतब्बं निदं गन्तब्बं सद्वहितब्बं—सुपरिनिब्बुतो अयं बुद्धपुत्तो'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[५७] भन्ते नागसेन, ये ते सम्मा पटिपज्जन्ति तेसं सञ्चेसं येव धम्मा'भिसमयो होति, उदाहु कस्सचि न होती'ति ? ॥ कस्सचि महाराज होति, कस्सचि न होती'ति ॥ कस्स भन्ते होति, कस्स न होती'ति ? ॥ तिरच्छानगतस्स महाराज, सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होति, पेत्तिविसयू'पपन्नस्स मिच्छादिद्विकस्स कुहकस्स मातुघातकस्स पितुघातकस्स अरहन्तघातकस्स सङ्गभेदकस्स लोहितुप्पादकस्स थेय्यसंवासकस्स तिथियपक्कन्तस्स भिक्खुनिदूसकस्स तेरसञ्चं गरुकापत्तीनं अञ्जतरं आपजित्वा अवुद्धितस्स पण्डकस्स उभतोव्यञ्जनकस्स सुप्पटि-

पन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होति । यो पि मनुस्सदहरको ऊनसत्त-
वस्सिको तस्स सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होति । इमेसं खो
महाराज सोळसन्नं पुग्गलानं सुप्पटिपन्नानं पि धम्मा'भिसमयो न
होती'ति ॥

[५८] भन्ते नागसेन, ये ते पन्नरस पुग्गला विरुद्धा येव तेसं
अभिसमयो होतु वा मा वा होतु, अथ केन कारणेन मनुस्सदहरकस्स
ऊनसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होति, एत्थ
ताव पञ्चो भवति । ननु नाम दहरकस्स न रागो होति, न दोसो
होति, न मोहो होति, न मानो होति, न मिच्छादिदि होति, न
अरति होति, न कामवितक्को होति । अमिस्सितो किलेसेहि सो नाम
दहरको युत्तो च पत्तो च अरहति च चत्तारि सच्चानि एकपटिवेधेन
पटिविज्झितुं'ति ॥ तं येवे'त्थ महाराज, कारणं येना'हं कारणेन [३११]
भणामि—ऊनसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होती'ति ।
यदि महाराज, ऊनसत्तवस्सिकस्स रजनीये रज्जेय्य, दुस्सनीये दुस्सेय्य, मोह-
नीये मुग्हेय्य, मदनीये मज्जेय्य, दिट्ठिं विजानेय्य, रतिं च अरतिं च विजा-
नेय्य, कुसला'कुसलं वितक्केय्य, भवेय्य तस्स धम्मा'भिसमयो । अपि च
महाराज, ऊनसत्तवस्सिकस्स चरितं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं
अविभूतं, असङ्कता निब्बानधातु गरुका भारिका विपुला महती'ति ।
ऊनसत्तवस्सिको महाराज, तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तकेन मन्देन अविभूतेन न
सक्कोति गरुकं भारिकं विपुलं महतिं असङ्कतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं ॥

[५९] यथा महाराज, सिनेरुपब्बतराजा गरुको भारिको विपुलो
महन्तो, अपि नु खो तं महाराज, पुरिसो अत्तनो पाकतिकेन थामबलवीरियेन
सक्कुणेय्य सिनेरुपब्बतराजं उद्धरितुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन

महाराजा'ति ? ॥ दुब्बलत्ता भन्ते पुरिसस्स, महन्तत्ता सिनेरुपब्बतराजस्सा'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, ऊनसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं असङ्गता निब्बानधातु गरुका भारिका विपुला महती, ऊनसत्तवस्सिको तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति गरुकं भारिकं विपुलं महति असङ्गतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं, तेन कारणेन ऊनसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होति ॥

[६०] यथा वा पन महाराज, अयं महापठवी दीघा आयता पुथुला वित्थता विसाला वित्थिण्णा विपुला महन्ता, अपि नु खो तं महाराज, महापठवि सक्का परित्तकेन उदकबिन्दुकेन तेमेत्वा उदकचिक्खलं कातुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ परित्तत्ता भन्ते उदकस्स,* महन्तत्ता महापठविया'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, ऊनसत्तवस्सिकस्स चित्त [३१२] अबलं दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, असङ्गता निब्बानधातु दीघा आयता पुथुला वित्थता विसाला वित्थिण्णा विपुला महन्ता । ऊनसत्तवस्सिको तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तकेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति महति असङ्गतं निब्बानधातुं पटिविज्झितुं, तेन कारणेन ऊनसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होति ॥

[६१] यथा वा पन महाराज, अबलदुब्बलपरित्तअप्पथोकमन्दगि भवेय्य, अपि नु खो महाराज, तावतकेन मन्देन अग्गिना सक्का सदे-
वके लोके अन्धकारं विधमित्वा आलोकं दस्सेतुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥
केन कारणेन महाराजा'ति ? ॥ मन्दत्ता भन्ते अग्गिस्स, लोकस्स मह-
न्तत्ता'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, ऊनसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं दुब्बलं
परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं महता च अविज्जन्यकारेन पिहितं,

* उदकबिन्दुस्स TC.

तस्मा दुक्करं आणालोकं दस्सयितुं, तेन कारणेन ऊनसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिपन्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होती'ति ॥

[६२] यथा वा पन महाराज, आतुरो किसो अणुपरिमितकायो सालककिमि हत्थिनागं तिधाप्पभिन्नं नवायतं तिवित्थतं दसपरिणाहं अट्ट-
रतनिकं ठानमुपगतं^{२१} दिस्वा गिलितुं परिकट्टेय्य, अपि नु खो सो महाराज,
सालककिमि सक्कुणेय्य तं हत्थिनागं गिलितुं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ केन
कारणेन महाराजा'ति ? ॥ परित्तत्ता भन्ते सालककिमिस्स,^{२२} महन्तत्ता हत्थि-
नागस्सा'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, ऊनसत्तवस्सिकस्स चित्तं अबलं
दुब्बलं परित्तं अप्पं थोकं मन्दं अविभूतं, महती असङ्खता निब्बानधातु, सो
तेन दुब्बलेन चित्तेन परित्तकेन मन्देन अविभूतेन न सक्कोति महतिं असङ्खतं
निब्बानधातुं पटिविज्झितुं, तेन कारणेन ऊनसत्तवस्सिकस्स सुप्पटिप-
न्नस्सा'पि धम्मा'भिसमयो न होती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं
तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[६३] [३१३] भन्ते नागसेन, किं एकन्तसुखं निब्बानं, उदाहु
दुक्खेन मिस्सं'ति ॥ एकन्तसुखं महाराज, निब्बानं दुक्खेन अमिस्सं'ति ॥ न
मयं तं भन्ते नागसेन, वचनं सदहाम एकन्तसुखं निब्बानं'ति । एवमे'त्य मयं
भन्ते नागसेन, पच्चेम—निब्बानं दुक्खेन मिस्सं'ति । कारणमे'त्य उपलभाम
—निब्बानं दुक्खेन मिस्सं'ति । कतमं ए'त्य कारणं ? । ये ते भन्ते नागसेन
निब्बानं परियेयसन्ति तेसं दिस्सति कायस्स च चित्तस्स च आतापो परि-
तापो, ठानचङ्कमनिसज्जासयनाहारपरिग्गहो, मिद्धस्स च उपरोधो,
आयतनानं च पटिपीळनं, धनधञ्जपियजातिमित्तप्पजहनं । ये केचि लोके
सुखिता सुखसमप्पिता ते सब्बे पि पञ्चहि कामगुणेहि आयतने रमेन्ति

ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकबहुविधसुखनिमित्तेन रूपेन चक्षुं रमेन्ति
 ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकगीतवादितबहुविधसुभनिमित्तेन सदेन सोतं
 रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकपुष्पफलपत्ततचमूलसारबहुविध-
 सुभनिमित्तेन गन्धेन घानं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिकखज्जभोजलेह-
 पेय्यसायनीयबहुविधसुभनिमित्तेन रसेन जिह्वं रमेन्ति ब्रूहेन्ति, मनापि-
 कमनापिकसण्हसुखममुदुमद्ववबहुविधसुभनिमित्तेन फस्सेन कायं रमेन्ति
 ब्रूहेन्ति, मनापिकमनापिककल्याणपापकसुभासुभबहुविधवितक्कमन-
 सिकारेण मनं रमेन्ति ब्रूहेन्ति । तुम्हे तं चक्षुसोतघानजिह्वाका-
 यमनोब्रूहनं हनथ उपहनथ छिन्दथ उपच्छिन्दथ रुन्धथ उपरुन्धथ, तेन
 कायो पि परितप्पति, चित्तं पि परितप्पति, काये परितत्ते कायिकं दुक्खं
 वेदनं वेदियति, चित्ते परितत्ते चेतसिकं दुक्खं वेदनं वेदियति । ननु
मागन्दियो पि परिब्बाजको भगवन्तं गरहमानो [314] एवमा'ह—
 भूतहच्चो^{२३} समणो गोतमो'ति ॥ इदमे'त्थ महाराज, कारणं येना'हं कारणेन
 ब्रूमि—निब्बानं दुक्खेन मिस्सं'ति ॥

[६४] न हि महाराज, निब्बानं दुक्खेन मिस्सं, एकन्तसुखं निब्बानं ।
 यं पन त्वं महाराज, ब्रूसि—निब्बानं दुक्खं'ति, ने'तं दुक्खं निब्बानं नाम ।
 निब्बानस्स पन सच्छिकिरियाय पुब्बभागो एसो, निब्बानपरियेसनं
 एतं । एकन्तसुखं येव महाराज, निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं । तत्थ कारणं
 वदामि । अत्थि महाराज, राजूनं रज्जसुखं नामा'ति ?॥ आम भन्ते, अत्थि राजूनं
 रज्जसुखं'ति ॥ अपि नु खो तं महाराज, रज्जसुखं दुक्खेन मिस्सं'ति ? ॥ न हि
 भन्ते'ति ॥ किस्स पन ते महाराज, राजानो पच्चन्ते कुपिते तेसं पच्चन्तनिस्सितानं
 पटिसेधाय अमच्चेहि परिणायकेहि भटेहि बलत्थेहि परिवुता पवासं गन्त्वा
 ढंसमकसवाता'तपपटिपीळिता समविसमे परिधावन्ति, महायुद्धं च करोन्ति,

जीवितसंसयं च पापुणन्ती'ति ? ॥ ने'तं भन्ते नागसेन, रज्जसुखं नाम, रज्जसुखस्स परियेसनाय पुब्बभागो एसो । दुक्खेन भन्ते नागसेन, राजानो रज्जं परियेसित्वा रज्जसुखं अनुभवन्ति । एवं भन्ते नागसेन, रज्जसुखं दुक्खेन अमिस्सं, अज्जं तं रज्जसुखं, अज्जं दुक्खं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं न दुक्खेन मिस्सं, ये पन ते निब्बानं परियेसन्ति कायं च चित्तं च आतापेत्वा ठानचङ्कमनिसज्जासयनाहारं परिगहेत्वा मिद्धं उपरन्धित्वा आयतनानि पटिपीळित्वा कायं च जीवितं च परिञ्चजित्वा दुक्खेन निब्बानं परियेसित्वा एकन्तसुखं निब्बानं अनुभवन्ति, निहतपच्चामित्ता व राजानो रज्जसुखं । एवं महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं न दुक्खेन मिस्सं, अज्जं निब्बानं, अज्जं दुक्खं'ति ॥

[६५] [315] अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि—एकन्तसुखं निब्बानं न दुक्खेन मिस्सं, अज्जं दुक्खं, अज्जं निब्बानं'ति ॥ अत्थि महाराज, आचरियानं सिप्पवन्तानं सिप्पसुखं नामा'ति ? ॥ आम भन्ते, अत्थि आचरियानं सिप्पवन्तानं सिप्पसुखं'ति ॥ अपि नु खो तं महाराज, सिप्पसुखं दुक्खेन मिस्सं'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ किस्स पन ते महाराज, आचरियानं अभिवादनपच्चुट्टानेन उदकाहरणघरसम्मज्जनदन्तकट्टमुखोदकानुपदानेन उच्छिष्टुप्पटिगहणउच्छादननहापनपादपरिकम्मेन सकचित्तं निक्खिपित्वा परचित्तानुवत्तनेन दुक्खसेय्याय विसमभोजनेन कायं आतापेन्ती'ति ? ॥ ने'तं भन्ते नागसेन, सिप्पसुखं नाम, सिप्पपरियेसनाय पुब्बभागो एसो । दुक्खेन भन्ते नागसेन, आचरिया सिप्पं परियेसित्वा सिप्पसुखं अनुभवन्ति । एवं भन्ते नागसेन, सिप्पसुखं दुक्खेन अमिस्सं, अज्जं तं सिप्पसुखं, अज्जं दुक्खं'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं न दुक्खेन मिस्सं, ये पन तं निब्बानं परियेसन्ति ते कायं च चित्तं च आतापेत्वा ठानचङ्कमनिसज्जासयनाहारं परिगहेत्वा मिद्धं उपरन्धित्वा आयतनानि पटिपीळित्वा

कायं च जीवितं च परिञ्चजित्वा दुक्खेन निब्बानं परियेसित्वा एकन्तसुखं निब्बानं अनुभवन्ति, आचरिया विय सिप्पसुखं । एवं महाराज, एकन्तसुखं निब्बानं, न दुक्खेन मिस्सं, अज्जं दुक्खं, अज्जं निब्बानं'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[६६] भन्ते नागसेन, निब्बानं निब्बानं'ति यं वदेसि, सक्का पन तस्स निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा [३१६] हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं'ति ? ॥ अप्पटिभागं महाराज निब्बानं, न सक्का निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं'ति ॥ एत'म्पा'हं भन्ते नागसेन, न सम्पटिच्छामि । यं अत्थिधम्मस्स निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा अपज्जापनं, कारणेन मं सज्जापेही'ति ॥ होतु महाराज, कारणेन तं सज्जापेस्सामि ॥

[६७] अत्थि महाराज, महासमुदो नामा'ति ? ॥ आम भन्ते, अत्थे'सो महासमुदो'ति ॥ सचे तं महाराज कोचि एवं पुच्छेय्य—कित्तकं महाराज समुदस्स उदकं, कति पन ते सत्ता ये महासमुदे पटिवसन्ती'ति ? । एवं पुटो त्वं महाराज, किं'ति तस्स व्याकरेय्यासी'ति ? ॥ सचे मं भन्ते, कोचि एवं पुच्छेय्य—कित्तकं महाराज, महासमुदे उदकं, कति पन ते सत्ता ये महासमुदे पटिवसन्ती'ति, तमहं भन्ते एवं वदेय्यं—अपुच्छितब्बं मं त्वं अम्भो पुरिस पुच्छसि, ने'सा पुच्छा केनचि पुच्छितब्बा, ठपनीयो एसो पञ्चो, अविभत्तो लोकक्खायिकेहि महासमुदो, न सक्का महासमुदे उदकं परिमिनिनुं । सत्ता वा ये तत्थ वासमुपगता'ति एवा'हं भन्ते, तस्स पटिवचनं ददेय्यं'ति ॥ किस्स पन त्वं महाराज, अत्थि-

धम्मे महासमुदे एवं पटिवचनं ददेय्यासि, ननु विगणेत्वा तस्स आचि-
 त्खितब्बं—एत्तकं महासमुदे उदकं, एत्तका च सत्ता महासमुदे पटिव-
 सन्ती'ति ॥ न सक्का भन्ते, अविसयो एसो पञ्हो'ति ॥ यथा महाराज,
 अत्थिधम्मे येव महासमुदे न सक्का उदकं परिगणेतुं, सत्ता वा ये तत्थ
 वासमुपगता, एवमे'व खो महाराज, अत्थिधम्मस्से'व निब्बानस्स न सक्का
 रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन [317] वा कारणेन
 वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं । विगणेर्य महाराज, इद्धिया चेतो-
 वसिप्पत्तो महासमुदे उदकं तत्रा'सये च सत्ते, न त्वे'व सो इद्धिमा
 चेतोवसिप्पत्तो सक्कुणेर्य निब्बानस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं
 वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं ॥

[६८] अपरं पि महाराज, उत्तरिं कारणं सुणोहि—अत्थिधम्मस्से'व
 निब्बानस्स न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा
 कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं'ति । अत्थि महाराज, देवेसु
 अरूपकायिका नाम देवा'ति ॥ ? आम भन्ते सूयति—अत्थि देवेसु अरूप-
 कायिका नाम देवा'ति ॥ सक्का पन महाराज, तेसं अरूपकायिकानं देवानं
 रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना
 वा नयेन वा उपदस्सयितुं'ति ॥ न हि भन्ते'ति ? ॥ तेन हि महाराज, न'त्थि
 अरूपकायिका देवा'ति ? ॥ अत्थि भन्ते, अरूपकायिका देवा, न च सक्का
 तेसं रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा
 हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं'ति ॥ यथा महाराज, अत्थिसत्तानं येव
 अरूपकायिकानं देवानं न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा
 ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं, एवमे'व खो
 महाराज, अत्थिधम्मस्से'व निब्बानस्स न सक्का रूपं वा सण्ठानं वा वयं

वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा हेतुना व नयेन वा उपद-
स्सयितुं'ति ॥

[६९] भन्ते नागसेन, होतु एकन्तसुखं निब्बानं । न च सक्का
तस्स रूपं वा सण्ठानं वा वयं वा पमाणं वा ओपम्मेन वा कारणेन वा
हेतुना वा नयेन वा उपदस्सयितुं । अत्थि पन भन्ते, निब्बानस्स गुणं अञ्जे-
हि अनुपविट्ठं, किञ्चि ओपम्मनिदस्सनमत्तं'ति ? ॥ **सरूपतो** महाराज, न'त्थि,
गुणतो पन महाराज, सक्का किञ्चि [३१८] ओपम्मनिदस्सनमत्तं उपद-
स्सयितुं'ति ॥ साधु, भन्ते नागसेन, यथा 'हं लभामि निब्बानस्स **गुणतो** पि
एकदेसपरिदीपनमत्तं तथा सीधं ब्रूहि, निब्बापेहि मे हृदयपरिळाहं,
विनय सीतलमधुरवचनमात्तुतेना'ति ॥

[७०] पदुमस्स महाराज, एको गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो, उदकस्स
द्वे गुणा, अगदस्स तयो गुणा, महासमुद्दस्स चत्तारो गुणा, भोजनस्स पञ्च
गुणा, आकासस्स दस गुणा, मणिरतनस्स तयो गुणा, लोहितचन्दनस्स
तयो गुणा, सप्पिमण्डस्स तयो गुणा, गिरिसिखरस्स पञ्चगुणा निब्बानं
अनुपविट्ठा'ति ॥

[७१] भन्ते नागसेन, **पदुमस्स एको गुणे** निब्बानं अनुपविट्ठो'ति
यं वदेसि, कतमो पदुमस्स एको गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो'ति ? ॥ यथा
महाराज, पदुमं अनुपलित्तं उदकेन, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं सब्ब-
किलेसहि अनुपलित्तं । अयं महाराज, पदुमस्स एको गुणो निब्बानं
अनुपविट्ठो'ति ॥

[७२] भन्ते नागसेन, **उदकस्स द्वे गुणा** निब्बानं अनुपविट्ठा'ति
यं वदेसि, कतमे उदकस्स द्वे गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा
महाराज, उदकं सीतलं परिळाहनिब्बापनं, एवमे'व खो महाराज,

निब्बानं सीतलं सब्बकिलेसपरिळाहनिब्बापनं, अयं महाराज, उदकस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, उदकं किलन्ततसित-पिपासितधम्माभितत्तानं जनपसुपजानं पिपासाविनयनं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं कामतण्हाभवतण्हाविभवतण्हापिपासाविनयनं । अयं महाराज, उदकस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । इमे खो महाराज, उदकस्स द्वे गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[७३] भन्ते नागसेन, अगदस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति यं वदेसि, कतमे अगदस्स तयो गुणा [३१९] निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज, अगदो विसपीळितानं सत्तानं पटिसरणं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं किलेसविसपीळितानं सत्तानं पटिसरणं । अयं महाराज, अगदस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, अगदो रोगानं अन्तकरो, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं सब्बदुक्खानं अन्तकरं । अयं महाराज, अगदस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, अगदो अमतं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं अमतं । अयं महाराज, अगदस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो—इमे खो महाराज अगदस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[७४] भन्ते नागसेन, महासमुदस्स चत्तारो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति यं वदेसि, कतमे महासमुदस्स चत्तारो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज, महासमुदो सुज्जो सब्बकुणपेहि, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं सुज्जं सब्बकिलेसकुणपेहि । अयं महाराज, महासमुदस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो'ति । पुन च परं महाराज, महासमुदो महन्तो अनोरपारो, न पूरति सब्बसवन्तीहि । एवमे'व खो महाराज, निब्बानं महन्तं अनोरपारं, न पूरति सब्बसत्तेहि । अयं महाराज, महासमुदस्स

दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, महासमुद्धो महन्तानं भूतानं आवासो, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं* अरहन्तानं विमल-
खीणासवबलप्पत्तवसीभूतमहाभूतानं आवासो । अयं महाराज, महासमुद्धस्स
ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, महासमुद्धो
अपरिमितविविधविपुलवीचिपुप्फसङ्कुसुमितो, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं
अपरिमितविविधविपुलपरिसुद्धविज्जाविमुत्तिपुप्फसङ्कुमितं । अयं महाराज,
महासमुद्धस्स चतुथो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । इमे खो महाराज,
महासमुद्धस्स चत्तारो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[७५] [320] भन्ते नागसेन, भोजनस्स पञ्च गुणा निब्बानं
अनुपविट्ठा'ति यं वदेसि, कतमे भोजनस्स पञ्चगुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'
ति ?॥ यथा महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं आयुधारणं, एवमे'व खो महाराज,
निब्बानं सच्छिकतं जरामरणनासनतो आयुधारणं । अयं महाराज,
भोजनस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज,
भोजनं सब्बसत्तानं बलवट्ठनं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं सच्छिकतं
सब्बसत्तानं इद्धिबलवट्ठनं । अयं महाराज, भोजनस्स दुतियो गुणो निब्बानं
अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज भोजनं सब्बसत्तानं वण्णजननं, एवमे'व
खो महाराज, निब्बानं सच्छिकतं सब्बसत्तानं गुणवण्णजननं । अयं
महाराज, भोजनस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महा-
राज, भोजनं सब्बसत्तानं दरथवूपसमनं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं
सच्छिकतं सब्बसत्तानं सब्बकिलेसदरथवूपसमनं । अयं महाराज, भोजनस्स
चतुथो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, भोजनं सब्ब-
सत्तानं जिघच्छादुब्बल्यपटिविनोदनं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं
सच्छिकतं सब्बसत्तानं सब्बदुक्खजिघच्छादुब्बल्यपटिविनोदनं । अयं

महाराज, भोजनस्स पञ्चमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । इमे खो महाराज भोजनस्स पञ्चगुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[७६] भन्ते नागसेन, आकासस्स दस गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति यं व्देसि, कतमे आकासस्स दस गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज, आकासो न जायति, न जीयति, न मीयति, न चवति, न उप्पज्जति, दुप्पसहो, अचोराहरणो, अनिस्सितो, विहगगमनो, निरावरणो, अनन्तो, [३२१] एवमे'व खो महाराज, निब्बानं न जायति न जीयति न मीयति न चवति न उप्पज्जति, दुप्पसहं अचोराहरणं अनिस्सितं अरियगमनं निरावरणं अनन्तं । इमे खो महाराज, आकासस्स दस गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[७७] भन्ते नागसेन, मणिरतनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति यं व्देसि, कतमे मणिरतनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज, मणिरतनं कामददं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं कामददं । अयं महाराज, मणिरतनस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च महाराज, मणिरतनं हासकरं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं हासकरं । अयं महाराज, मणिरतनस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, मणिरतनं उज्जोतत्थकरं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं उज्जोतत्थकरं । अयं महाराज, मणिरतनस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । इमे खो महाराज, मणिरतनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[७८] भन्ते नागसेन, लोहितचन्दनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति यं व्देसि, कतमे लोहितचन्दनस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज लोहितचन्दनं दुल्लभं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं दुल्लभं । अयं महाराज, लोहितचन्दनस्स पठमो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो ।

पुन च परं महाराज, लोहितचन्दनं असमसुगन्धं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं असमसुगन्धं । अयं महाराज, लोहितचन्दनस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, लोहितचन्दनं सज्जनपसत्थं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं अरियसज्जनपसत्थं । अयं महाराज, लोहितचन्दनस्स ततियो गुणो निब्बानमनुपविट्ठो । इमे खो महाराज, लोहितचन्दनस्स तयो गुणा निब्बानमनुपविट्ठा'ति ॥

[७९] [322] भन्ते नागसेन, सप्पिमण्डस्स तयो गुणा निब्बानमनुपविट्ठा'ति यं वदेसि, कतमे सप्पिमण्डस्स तयो गुणा निब्बानमनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज, सप्पिमण्डो वण्णसम्पन्नो, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं गुणवण्णसम्पन्नं । अयं महाराज, सप्पिमण्डस्स पठमो गुणो निब्बानमनुपविट्ठो'ति । पुन च परं महाराज, सप्पिमण्डो गन्धसम्पन्नो, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं सीलगन्धसम्पन्नं । अयं महाराज, सप्पिमण्डस्स दुतियो गुणो निब्बानमनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, सप्पिमण्डो रससम्पन्नो, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं रससम्पन्नं । अयं महाराज, सप्पिमण्डस्स ततियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । इमे खो महाराज, सप्पिमण्डस्स तयो गुणा निब्बानं अनुपविट्ठा'ति ॥

[८०] भन्ते नागसेन, गिरिसिखरस्स पञ्च गुणा निब्बानमनुपविट्ठा'ति यं वदेसि, कतमे गिरिसिखरस्स पञ्च गुणा निब्बानमनुपविट्ठा'ति ? ॥ यथा महाराज, गिरिसिखरं अच्चुग्गतं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं अच्चुग्गतं । अयं महाराज, गिरिसिखरस्स पठमो गुणो निब्बानमनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, गिरिसिखरं अचलं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं अचलं । अयं महाराज, गिरिसिखरस्स दुतियो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, गिरिसिखरं दुरधिरोहं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं दुरधिरोहं,

सम्बकिलेसान् । अयं महाराज, गिरिसिखरस्स ततियो गुणो निब्बानुमपविट्ठो । पुन च परं महाराज, गिरिसिखरं सम्बबीजानं अविख्हनं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं सम्बकिलेसानं अविख्हनं । अयं महाराज गिरिसिखरस्स चतुत्थो गुणो निब्बानं अनुपविट्ठो । पुन च परं महाराज, गिरिसिखरं अनुनयप्पटिघ-विप्पमुत्तं, एवमे'व खो महाराज, निब्बानं अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तं । अयं महाराज, गिरिसिखरस्स पञ्चमो गुणो निब्बानं अनुप- [323]-विट्ठो । इमे खो महाराज, गिरिसिखरस्स, पञ्च गुणा निब्बानमनुपविट्ठा'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[८२] भन्ते नागसेन, तुम्हे भणथ—निब्बानं न अतीतं न अनागतं न पच्चुप्पन्नं न उप्पन्नं न अनुप्पन्नं न उप्पादनीयं'ति । इध भन्ते नागसेन, यो कोचि सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिक्करोति सो उप्पन्नं सच्छिक्करोति, उदाहु उप्पादेत्वा सच्छिक्करोती'ति ? ॥ यो कोचि महाराज, सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिक्करोति सो न उप्पन्नं सच्छिक्करोति न उप्पादेत्वा सच्छिक्करोति । अपि च महाराज, अत्थे'सा निब्बानधातु यं सो सम्मापटिपन्नो सच्छिक्करोती'ति ॥ मा भन्ते नागसेन, इमं पज्झं पटिच्छन्नं कत्वा दीपेहि, विवटं पाकटं कत्वा दीपेहि, छन्दजातो उस्साहजातो यं ते सिक्खितं तं सम्बं एत्थे'वा'किराहि, एत्था'यं जनो सम्मूळ्हो विमतिजातो संसयपक्खन्नो, भिन्दे'तं अन्तोदोससल्लं'ति ॥

[८३] अत्थे'सा महाराज, निब्बानधातु सन्ता सुखा पणीता तं सम्मापटिपन्नो जिना'नुसिद्धिया सङ्कारे सम्मसन्तो पज्जाय सच्छिक्करोति । यथा महाराज, अन्तेवासिको आचरिया'नुसिद्धिया विज्जं पज्जाय सच्छिक्करोति, एवमे'व खो महाराज, सम्मापटिपन्नो जिना'नुसिद्धिया पज्जाय निब्बानं सच्छिक्करोति । कथं पन तं निबानं दडुब्बं'ति ? अनीतितो निरुपह्वतो अभयतो

खेमतो सन्ततो सुखतो साततो णीततो सुचितो सीतलतो ददृब्बं'ति ॥

[८४] यथा महाराज, पुरिसो बहुकट्टपुञ्जेन जलितकठितेन अग्गिना ड्य्हमानो वायामेन ततो मुञ्चित्वा निरग्गिको'का-[324]-सं पविसित्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमे'व खो महाराज, यो सम्मापटिपन्नो सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगततिविधगिसन्तापं परमसुखं निब्बानं सच्छिक्करोति । यथा महाराज, अग्गि एवं तिविधग्गि ददृब्बो, यथा अग्गिगतो पुरिसो एवं सम्मापटिपन्नो ददृब्बो, यथा निरग्गिको'कासो एवं निब्बानं ददृब्बं ॥

[८५] यथा वा पन महाराज, पुरिसो अहिकुक्कुरमनुस्सकुणप-सरीरवळञ्जकोडासरासिगतो कुणपजटाजटितन्तरम'नुपविट्ठो वायामेन ततो मुञ्चित्वा निक्कुणपो'कासं पविसित्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमे'व खो महाराज, यो सम्मापटिपन्नो सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगतकिलेसकुणपं परमसुखं निब्बानं सच्छिक्करोति । यथा महाराज, कुणपं एवं पञ्चकामगुणा ददृब्बा, यथा कुणपगतो पुरिसो एवं सम्मापटिपन्नो ददृब्बो, यथा निक्कुणपो'कासो एवं निब्बानं ददृब्बं ॥

[८६] यथा वा पन महाराज, पुरिसो भीतो तसितो कुपितो* विपरीतविब्भन्तचित्तो वायामेन ततो मुञ्चित्वा दब्बं थिरं अचलं अभयद्धानं पविसित्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमे'व खो महाराज, यो सम्मापटिपन्नो सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगतभयसन्तासं परमसुखं निब्बानं सच्छिक्करोति । यथा महाराज, भयं, एवं जातिजराव्याधिमरणं पटिच्च अपरापरं पवत्तभयं ददृब्बं, यथा भीतो पुरिसो एवं सम्मापटिपन्नो ददृब्बो, यथा अभय-द्धानं एवं निब्बानं ददृब्बं ॥

[८७] यथा वा पन महाराज, किलिडुमलिनकललकद्दमदेसे पतितो

वायामेन तं कललकदमं अपवाहेत्वा परिसुद्धविमलदेसमुपगन्त्वा तत्थ परमसुखं लभेय्य, एवमे'व खो महाराज, यो सम्मापटिपन्नो सो योनिसो मनसिकारेन व्यपगतकिलेसमलकदमं परमसुखं निब्बानं सच्छिक्खरोति । यथा महाराज कललं एवं [325] लाभसक्कारसिलोको दट्ठब्बो, यथा कललगतो पुरिसो एवं सम्मापटिपन्नो दट्ठब्बो, यथापरिसुद्धविमलदेसो एवं निब्बानं दट्ठब्बं ॥

[८८] तं च पन निब्बानं सम्मापटिपन्नो किं'ति सच्छिक्खरोति— यो सो महाराज, सम्मापटिपन्नो सो सङ्खारानं पवत्तं सम्मसति, पवत्तं सम्मसमानो तत्थ जातिं पस्सति जरं पस्सति व्याधिं पस्सति मरणं पस्सति, न तत्थ किञ्चि सुखं सातं पस्सति, आदितो पि मज्झतो पि परियोसानतो पि सो तत्थ न किञ्चि गय्हूपगं पस्सति ॥

[८९] यथा महाराज, पुरिसो दिवससन्तत्ते अयोगुले जलिते तत्ते कठिते आदितो पि मज्झतो पि परियोसानतो पि न किञ्चि गय्हूपगं पदेसं पस्सति, एवमे'व खो महाराज, यो सङ्खारानं पवत्तं सम्मसति सो पवत्तं सम्मसमानो तत्थ जातिं पस्सति जरं पस्सति व्याधिं पस्सति मरणं पस्सति, न तत्थ किञ्चि सुखं सातं पस्सति, आदितो पि मज्झतो पि परियोसानतो पि [सो तत्थ]^{३४} न किञ्चि गय्हूपगं पस्सति । तस्स गय्हूपगं अपस्सन्तस्स चित्ते अरति सण्ठाति, कायस्मिं डाहो ओक्कमति, सो अत्ताणो असरणो असरणीभूतो भवेसु निब्बिन्दति ॥

[९०] यथा महाराज, पुरिसो जलितजालं महन्तं अग्गिक्खन्धं पविसेय्य, सो तत्थ अत्ताणो असरणो असरणीभूतो अग्गिम्हि निब्बिन्देय्य, एवमे'व खो महाराज, तस्स गय्हूपगं अपस्सन्तस्स चित्ते अरति सण्ठाति,

कायस्मि डाहो ओक्कमति, सो अत्ताणो असरणो असरणीभूतो भवेसु निब्बिन्दति । तस्स पवत्ते भयदस्साविस्स एवं चित्तं उप्पज्जति सन्तत्तं-खो पने'तं पवत्तं आदित्तं सम्पज्जलितं बहुदुक्खं बहुपायासं । यदि कोचि लभेथ अपवत्तं एतं सन्तं एतं पणीतं, यदिदं सन्वसङ्कारसमथो सन्वू'पधिपटि-निस्सग्गो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं'ति । इति हि'दं तस्स अपवत्ते चित्तं पक्खन्दति [326] पसीदति पहंसीयति कुहीयति^{२५}—पटिलद्धं खो मे निस्सरणं'ति ॥

[९१] यथा महाराज, पुरिसो विप्पनट्ठो विदेसपक्खन्नो निब्बाहन-मगं दिस्वा तथ्य पक्खन्दति पसीदति पहंसीयति कुहीयति—पटिलद्धो मे निब्बाहनमगो'ति, एवमे'व खो महाराज, पवत्ते भयदस्साविस्स अप्पवत्ते चित्तं पक्खन्दति पसीदति पहंसीयति कुहीयति—पटिलद्धं खो मे निस्सरणं'ति । सो अप्पवत्ताय मगं आयूहति गवेसति भावेति बहुलीकरोति, तस्स तदत्थं सति सन्तिट्ठति, तदत्थं विरियं सन्तिट्ठति, तदत्थं पीति सन्तिट्ठति, तस्स तं चित्तं अपरापरं मनसिकरोतो पवत्तं समतिक्कमित्वा अप्पवत्तं ओक्कमति । अप्पवत्तमनुप्पत्तो महाराज, सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिक्करोती'ति वुच्च-ती'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, एवमेतं तथा सम्पटिच्छामी'ति ॥

[९२] भन्ते नागसेन, अत्थि सो पदेसो पुरित्थिमाय वा दिसाय दक्खिणाय वा दिसाय पच्छिमाय वा दिसाय उत्तराय वा दिसाय, उद्धं वा अधो वा तिरियं वा यत्थ निब्बानं सन्निहितं'ति ? ॥ न'त्थि महाराज, सो पदेसो पुरित्थिमाय वा दिसाय दक्खिणाय वा दिसाय पच्छिमाय वा दिसाय उत्तराय वा दिसाय, उद्धं वा अधो वा तिरियं वा यत्थ निब्बानं सन्निहितं'ति ॥ यदि भन्ते नागसेन न'त्थि निब्बानस्स सन्निहितो'कासो, तेन हि न'त्थि

निब्बानं, येसं च तं निब्बानं सच्छिकृतं तेसं पि सच्छिकिरिया मिच्छा । कारणं तत्थ वक्खामि—यथा भन्ते नागसेन, महिया धञ्जु'द्वानं खेतं अत्थि, गन्धु'द्वानं पुष्पं अत्थि, पुष्पु'द्वानं गुम्बो अत्थि, फल्लु'द्वानं रुक्खो अत्थि, रतनु'द्वानं आकरो अत्थि, तत्थ यो कोचि यं यं इच्छति सो तत्थ गन्त्वा तं तं हरति । एवमे'व खो भन्ते नागसेन, [327] यदि निब्बानं अत्थि, तस्स निब्बानस्स उट्टानो'कासो पि इच्छितब्बो । यस्मा च खो भन्ते नागसेन, निब्बानस्सु'द्वानो'कासो न'त्थि, तस्मा न'त्थि निब्बानं'ति ब्रूमि, येसं च निब्बानं सच्छिकृतं तेसं पि सच्छिकिरिया मिच्छा'ति ॥

[९३] न'त्थि महाराज, निब्बानस्स सन्निहितो'कासो, अत्थि चे'तं निब्बानं, सम्मापटिपन्नो योनिसो मनसिकारेण निब्बानं सच्छिकरोति ॥ यथा पन महाराज, अत्थि अग्नि नाम, न'त्थि तस्स सन्निहितो'कासो, द्वे कट्ठाणि सङ्घट्टेन्तो अग्निं अधिगच्छति, एवमे'व खो महाराज, अत्थि निब्बानं, न'त्थि तस्स सन्निहितो'कासो, सम्मापटिपन्नो योनिसो मनसिकारेण निब्बानं सच्छिकरोति ॥ यथा वा पन महाराज, अत्थि सत्तरतनानि नाम, सेय्य-थी'दं—चक्करतनं हत्थिरतनं अस्सरतनं मणिरतनं इत्थिरतनं गहपतिरतनं परिणायकरतनं, न च तेसं रतनानं सन्निहितो'कासो अत्थि, खत्तियस्स पन सम्मापटिपन्नस्स पटिपत्तिबलेण तानि रतनानि उपगच्छन्ति । एवमे'व खो महाराज, अत्थि निब्बानं, नत्थि तस्स सन्निहितो'कासो, सम्मापटिपन्नो योनिसो मनसिकारेण निब्बानं सच्छिकरोती'ति ॥

[९४] भन्ते नागसेन, निब्बानस्स सन्निहितो'कासो मा होतु, अत्थि पन तं ठानं यत्थ ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोती'ति ? ॥ आम महाराज, अत्थि तं ठानं यत्थ ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोती'ति ? । क्तमं पन भन्ते, तं ठानं यत्थ ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिकरोती'ति ॥ सीलं महाराज ठानं, सीले पतिट्ठित्वा योनिसो मनसिकरोन्तो सकयवने पि

चीन-विलाते पि अलसन्दे पि निकुम्बे पि कासिकोसले पि कस्मीरे
 गन्धारे पि नगमुद्रनि पि ब्रह्मलोके पि यत्थ कत्थचि पि ठितो सम्मापटिपन्नो
 निब्बानं सच्छिक्करोति । यथा महाराज, यो कोचि [328] चक्खुमा पुरिसो
 सकयवने पि चीनविलाते पि अलसन्दे पि निकुम्बे पि कासिकोसले पि कस्मीरे
 पि गन्धारे पि नगमुद्रनि पि ब्रह्मलोके पि यत्थ कत्थचि पि ठितो आकासं
 पस्सति, एवमे'व खो महाराज, सीले पतिट्ठितो योनिसो मनसिकरोन्तो सक-
 यवने पि—पे०—यत्थ कत्थचि पि ठितो सम्मापटिपन्नो निब्बानं सच्छिक्करोति ॥
 यथा वा पन महाराज, सकयवने पि—पे०—यत्थ कत्थचि पि ठितस्स
 पुब्बदिसा अत्थि, एवमे'व खो महाराज, सीले पतिट्ठितस्स योनिसो
 मनसिकरोन्तस्स सकयवने पि—पे०—यत्थ कत्थचि ठितस्स सम्मापटिपन्नस्स
 अत्थि निब्बानसच्छिक्किरिया'ति ॥ साधु भन्ते नागसेन, देसितं तया
 निब्बानं, देसिता निब्बानसच्छिक्किरिया, परिक्खता सीलगुणा, दस्सिता
 सम्मापटिपत्ति, उस्सापितो धम्मधजो, सण्ठापिता धम्मनेत्ति, अवञ्ज्जो
 सुप्पयुत्तानं सम्मापयोगो । एवमे'तं गणिवरपवर, तथा सम्पटिच्छा-
 मी'ति ॥

अट्ठमो वग्गो ।

[v अनुमानपञ्चो]

[१] [329] अथ खो मिलिन्दो राजा येना'यस्मा नागसेना तेनु'पसङ्कमि, उपसङ्कमिवा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि । एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आतुकामो सोतुकामो धारेतुकामो, आणालोकं ददुकामो अज्जाणं भिन्दितुकामो, आणालोकं उप्पादेतुकामो अविज्जन्वकारं नासेतुकामो, अधिमत्तं धितिं च उस्साहं च सतिं च सम्पजज्जं च उपट्ठपेत्वा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच :—

[२] भन्ते नागसेन, किं पन बुद्धो तया दिट्ठो'ति ? ॥ न हि महाराजा'ति ॥ किं पन ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो'ति ? ॥ न हि महाराजा'ति ॥ भन्ते नागसेन, न किर तया बुद्धो दिट्ठो, ना'पि किर ते आचरियेहि बुद्धो दिट्ठो । तेन हि भन्ते नागसेन, न'त्थि बुद्धो, न हे'त्थ बुद्धो पज्जायती'ति ॥ अत्थि पन ते महाराज, पुब्बका खत्तिया ये ते तव खत्तियवंसस्स पुब्बङ्गमा'ति ? ॥ आम भन्ते, को संसयो, अत्थि पुब्बका खत्तिया ये मम खत्तियवंसस्स पुब्बङ्गमा'ति ॥ दिट्ठपुब्बा तया महाराज, पुब्बका खत्तिया'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ ये पन तं महाराज, अनुसासन्ति, पुरोहिता सेनापतिनो अक्खदस्सा महामत्ता, तेहि पुब्बका खत्तिया दिट्ठपुब्बा'ति ? ॥ न हि भन्ते'ति ॥ यदि पन ते महाराज, पुब्बका खत्तिया न दिट्ठा, ना'पि किर ते अनुसासकेहि पुब्बका खत्तिया दिट्ठा, कत्थ पुब्बका खत्तिया ? । न हे'त्थ पुब्बका खत्तिया पज्जायन्ती'ति ॥ दिस्सन्ति भन्ते नागसेन, पुब्बकानं खत्तियानं अनुभूतानि परिभोगसण्डानि, सेय्यथी'दं [330] सेतच्छत्तं उण्हीसं पादुका वाल-वीजनी खग्गरतनं महारहानि च सयनानि, येहि मयं जानेय्याम सद्देह्याम-

अत्थि पुब्बका खत्तिया'ति ॥ एवमे'व खो महाराज, मयं पे'तं भगवन्तं जाने-
य्याम सदहेय्याम, अत्थि तं कारणं येन मयं कारणेन जानेय्याम सदहेय्याम-
अत्थि सो भगवा'ति ॥

[३] कतमं तं कारणं ? । अत्थि खो महाराज, तेन भगवता जानता
पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन अनुभूतानि परिभोगसण्डानि, सेय्यथी'दं—
चत्तारो सत्तिपट्टाना, चत्तारो सम्मप्पधाना, चत्तारो इट्ठिपादा, पञ्चि-
ट्ठियानि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गा, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो,
येहि सदेवको लोको जानाति सदहति—अत्थि सो भगवा'ति । इमिना
महाराज, कारणेन, इमिना हेतुना, इमिना नयेन, इमिना अनुमानेन
जातब्बं—अत्थि सो भगवा'ति ॥

बहू जने तारयित्वा निब्बुतो उपधिक्षये ।

अनुमानेन जातब्बं—अत्थि सो दिपदुत्तमो'ति ॥

[४] भन्ते नागसेन, ओपम्मं करोही'ति ॥ यथा महाराज, नगरवट्ठुकी
नगरं मापेतुकामो पठमं ताव समं अनुन्नतं अनोणतं असक्खरपासाणं
निरुपद्दवम'नवज्जं रमणीयं भूमिभागं अनुविलोकेत्वा यं तत्थ विसमं तं समं
कारापेत्वा खाणुकण्ठकं विसोधापेत्वा तत्थ नगरं मापेय्य सोभनं विभत्तं
भागसो मितं उक्किण्णपरिखपाकारं दब्बहगोपुरट्ठालकोट्ठकं पुथुचच्चरचतुक्क-
सन्धिसिङ्घाटकं सुचिसमतलराजमग्गं सुविभत्तअन्तरापणं आरामु'य्यानतळा-
कपोक्खरणी-उदपानसम्पन्नं बहुविधदेवट्टानपटिमण्डितं सब्बदोसविरहितं,
सो तस्मिं नगरे सब्बथा वेपुल्लतं पत्ते अज्जं देसं उपगच्छेय्य, अथ
तं नगरं अपरेन समयेन इद्धं भवेय्य फीतं सुभि-[३३१]-क्खं खेमं समिद्धं
सिवं अनीतिकं निरुपद्दवं नानाजनसमाकुलं, पुथू खत्तिया ब्राह्मणा वेस्सा
सुद्धा हत्था'रोहा अस्सा'रोहा रथिका पत्तिका धनुग्गहा थरुग्गहा चेलका चलका,

पिण्डदाविका उग्गा राजपुत्ता पक्खन्दिनो महानागा सूरा वम्मिनो योधिनी
 दासिकपुत्ता* भट्टिपुत्ता मल्लगणा आळारिका, सूदा कप्पका नहापका चुन्दा
 मालाकारा सुवण्णकारा सञ्जकारा सीसकारा तिपुकारा, लोहकारा वट्ट-
 कारा अयकारा मणिकारा पेसकारा कुम्भकारा वेणुकारो, लोणकारा चम्मकारा
 रथकारा दन्तकारा रज्जुकारा कोच्छकारा सुत्तकारा विलिवकारा धनुकारा
 जियकारा उसुकारा चित्तकारा रङ्गकारा रजका तन्तवाया, तुन्नवाया हेर-
 ज्जिका दुस्सिका गन्धिका, तिणहारका कट्टहारका भतका पण्णिका फलिका
 मूलिका ओदनिका पूविका मच्छिका मंसिका मज्जिका नटका नच्चका
 लङ्घका, इन्दजालिका, वेतालिका मल्ल छवडाहका पुप्फलङ्घका, वेना नेसादा
 गणिका लासिका कुम्भदासियो, सक-यवन-चीनविलाता उज्जेनका भारु-
 कच्छका कासिकोसलापरन्तका, मागधका, साकेतका, सोरठका,
 पाठेय्यका, कोटुंबरमाधुरका आलसन्दकस्मीरगन्धारा तं नगरं वासाय
 उपगता नानाविसयिनो जना नवं सुविभत्तं अद्दोसमनवज्जं रमणीयं तं
 नगरं पस्सित्वा अनुमानेन जानन्ति—छेको वत भो सो नगरवड्ढकी यो इमस्स
 नगरस्स मापेता'ति, एवमे'व खो महाराज, सो भगवा असमो असमसमो
 अप्पटिसमो असदिसो अतुलो असङ्खेय्यो अप्पमेय्यो अपरिमेय्यो अमित-
 गुणो गुणपारमिप्पत्तो अनन्तधिति अनन्ततेजो अन्तविरियो अनन्तबलो,
 बुद्धबलपारमि [332] गतो ससेनं मारं पराजेत्वा दिट्ठिजालं पदालेत्वा
 अबिज्जं खेपेत्वा विज्जं उप्पादेत्वा धम्मक्कं धारयित्वा सच्चञ्जुतं पापुणित्वा
 विजितसङ्गामो धम्मनगरं मापेसि ॥

[५] भगवतो खो महाराज, धम्मनगरं सीलपाकारं हिरिपरिखं
 आणद्वारकोट्ठकं, विरियअट्टालकं सद्भाएसिकं सतिदोवारिकं, पञ्जापासादं

सुत्तन्तचच्चरं अभिधम्मसिद्धाटकं विनयविनिच्छयं सतिपट्टानवीथिकं ।
तस्स खो पन महाराज, सतिपट्टानवीथियं एवरूपा आपणा पसारिता होन्ति ।
सेय्यथी'दं—पुष्पापणं गन्धापणं फलापणं अगदापणं ओसधापणं अमता-
पणं रतनापणं सञ्चापणं'ति ॥

[६] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो पुष्पापणं'ति? ॥
अत्थि खो पन महाराज, तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मास-
म्बुद्धेन आरम्मणविभत्तियो अक्खाता, सेय्यथी'दं—अनिच्चसञ्जा
दुक्खसञ्जा* अनत्तसञ्जा असुभसञ्जा आदीनवसञ्जा पहानसञ्जा विराग-
सञ्जा निरोधसञ्जा सञ्चलोके अनभिरतसञ्जा सञ्चसङ्गारेसु अनिच्च-
सञ्जा आनापानसति, उद्दुमातकसञ्जा, विनीलकसञ्जा, विपुञ्चकसञ्जा
विच्छिद्दकसञ्जा, विक्खायितकसञ्जा, विविखत्तकसञ्जा, लोहितकसञ्जा,
पुल्लवकसञ्जा, अट्टिकसञ्जा, मेत्तासञ्जा, करुणासञ्जा, मुदितासञ्जा,
उपेक्खासञ्जा मरणा'नुस्सति कायगतासति । इमा खो महाराज बुद्धेन
भगवता आरम्मणविभत्तियो अक्खाता । तत्थ यो कोचि'जरामरणा
मुच्चितुकामो सो तेसु अञ्जतरं आरम्मणं गण्हाति, तेन आरम्मणेन
रागा विमुच्चति, दोसा विमुच्चति, मोहा विमुच्चति, मानतो विमुच्चति,
दिड्ढितो विमुच्चति, संसारं तरति, तण्हासोतं निवारेति, तिविधं मलं विसो-
धेति, सञ्चकिलेसे उपहन्त्वा अमलं विरजं सुद्धं पण्डरं [३३३] अजातिं
अमरं सुखं सीतिभूतं अभयं नगरुत्तमं निब्बाननगरं पविसित्वा अरहत्ते
चित्तं विमोचेति । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो पुष्पापणं'ति ॥

कम्ममूलं गहेत्वान आपणं उपगच्छथ ।

आरम्मणं किणित्वान ततो मुच्चथ मुत्तिया'ति ॥

[७] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो गन्धापणं'ति? ॥

* TC. omits it.

अथि खो पन महाराज, तेन भगवता सीलविभत्तियो अक्खाता, येन सीलगन्धेन अनुलित्ता भगवतो पुत्ता सदेवकं लोकं सीलगन्धेन धूपेन्ति । सम्पधूपेन्ति, दिसं पि अनुदिसं पि अनुवातं पि पटिवातं पि वायन्ति, अतिवायन्ति, फरित्वा तिडुन्ति । कतमा ता सीलविभत्तियो ? सरणसीलं, पञ्चसीलं, अट्ठङ्गसीलं, दसङ्गसीलं पञ्चु'द्वेसपरियापन्नं पातिमोक्खसंवरसीलं । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो गन्धापणं ति । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवा'तिदेवेन—

न पुप्फगन्धो पटिवातमेति, न चन्दनं, तगरमल्लिका वा ।
 सतं च गन्धो पटिवातमेति, सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवाति ॥
 चन्दनं तगरं वा पि उप्पलं, अथ वस्सिकी ।
 एतेसं गन्धजातानं सीलगन्धो अनुत्तरो ॥
 अप्पमत्तो अयं गन्धो या'यं तगरचन्दनी ।
 यो च सीलवतं गन्धो वाति देवेसु उत्तमो'ति ॥

[८] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो फलापणं'ति ? ॥
 फलानि खो महाराज, भगवता अक्खातानि, सेय्यथीदं—सोतापत्तिफलं, सक-
 दागामिफलं, अनागामिफलं, अरहत्तफलं, सुज्जतफलसमापत्ति, अनिमित्त-
 फलसमा-[334]-पत्ति, अप्पणिहितफलसमापत्ती'ति । तथ यो कोचि
 यं फलं इच्छति सो कम्ममूलं दत्वा पत्थितं फलं किणाति, यदि सोता-
 पत्तिफलं, यदि सकदागामिफलं, यदि अनागामिफलं, यदि अरहत्तफलं,
 यदि सुज्जतफलसमापत्ति, यदि अनिमित्तफलसमापत्ति, यदि अप्पणि-
 हितफलसमापत्ति । यथा महाराज, कस्सचि पुरिसस्स धुवफलो अम्बो
 भवेय्य, सो न ताव ततो फलानि पातेति याव कयिका न आगच्छन्ति,
 अनुप्पत्ते पन कयिके मूलं गहेत्वा एवं आचिकखति—अम्भो पुरिस, एसो

खो ध्रुवफलो अम्बो, ततो यं इच्छसि एत्तकं फलं गण्हाहि, सलाटुकं वा दोविलं वा केसिकं वा आमं वा पक्कं वा'ति । सो तेन अत्तना दिन्न-मूलेन यदि सलाटुकमिच्छति सलाटुकं गण्हाति, यदि दोविलं इच्छति, दोविलं गण्हाति, यदि केसिकमिच्छति केसिकं गण्हाति, यदि आमकं इच्छति आमकं गण्हाति, यदि पक्कं इच्छति पक्कं गण्हाति । एवमे'व खो महाराज, यो यं फलमिच्छति सो कम्ममूलं दत्वा पत्थितं फलं गण्हाति, यदि सोतापत्तिफलं—पे०—यदि अप्पणिहितफलसमापत्ति । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो फलापणं'ति ॥

कम्ममूलं जना दत्वा गण्हन्ति अमतप्फलं ।

तेन ते सुखिता होन्ति ये कीता अमतप्फलं'ति ॥

[९] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो अगदापणं'ति ? ॥ अगदानि खो महाराज, भगवता अक्खातानि, येहि अगदेहि सो भगवा सदेवकं लोकं किलेसविस्तो परिमोचेति । कतमानि पन तानि अगदानि ? यानि'मानि महाराज, भगवता चत्तारि अरियसच्चानि अक्खातानि, सेय्य-थी'दं—दुक्खं अरियसच्चं, दुक्खसमुदयं अरियसच्चं, दुक्खनिरोधं अरियसच्चं, दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा अरियसच्चं । तथ ये केचि अज्जा'पेक्खा चतुसच्चं धम्मं सुणन्ति ते जातिया [335] परिमुच्चन्ति, जराय परिमुच्चन्ति, मरणा परिमुच्चन्ति, सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु'पायासेहि परिमुच्चन्ति । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो अगदापणं'ति ॥

ये केचि अगदा लोके विसानं पटिवाहका ।

धम्मागदसमं न'त्थि एतं पिबथ भिक्खवो'ति ॥

[१०] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो ओसधापणं'ति ? ॥ ओसधानि खो महाराज, भगवता अक्खातानि येहि ओसवेहि सो भगवा

देवमनुस्से तिकिच्छति, सेय्यथी'दं—चत्तारो सतिपट्टाना, चत्तारो सम्मपधाना, चत्तारो इद्धिपादा, पञ्च'द्वियानि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गा, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । एतेहि ओसधेहि भगवा मिच्छादिट्ठिं विरेचेति, मिच्छासङ्कप्पं विरेचेति, मिच्छावाचं विरेचेति, मिच्छाकम्मन्तं विरेचेति, मिच्छाआजीवं विरेचेति, मिच्छावायामं विरेचेति, मिच्छासर्तिं विरेचेति, मिच्छासमार्धिं विरेचेति, लोभवमनं कारेति, दोसवमनं कारेति, मानवमनं कारेति, दिट्ठिवमनं कारेति, विचिकिच्छावमनं कारेति, उद्धच्चवमनं कारेति, थीनमिद्धवमनं कारेति, अहिरिका'नोत्तप्पवमनं कारेति, सब्बकिलेसवमनं कारेति, इदं वुच्चति महाराज, भगवतो ओसधापणं'ति ।

ये केचि ओसधा लोके विज्जन्ति विविधा बहू ।

धम्मो'सधसमं न'त्थि एतं पिबथ भिक्खवो ।

धम्मो'सधं पिबित्वान अजरामरणा सियुं ।

भावयित्वा च पस्सित्वा निब्बुता उपधिक्खये'ति ॥

[११] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो अमतापणं'ति ? ॥ अमतं खो महाराज, भगवता अक्खातं येन अमतेन सो भगवा सदेवकं लोकं [336] अभिसिञ्चि, येन अमतेन अभिसित्ता देवमनुस्सा जातिजराव्याधिमरणसोक-परिदेवदुक्खदोमनस्सु'पायासेहि परिमुच्चिसु । कतमं तं अमतं ? यदिदं काय-गतासति । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—अमतं ते भिक्खवे, परिभुञ्जन्ति ये कायगतासतिं परिभुञ्जन्ती'ति । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो अमतापणं'ति ॥

व्याधितं जनतं दिस्वा अमतापणं पसारयि ।

कम्मेन तं किणित्वान अमतं आदेथ भिक्खवो'ति ॥

[१२] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो रतनापणे'ति ? ॥ रतनानि खो महाराज, भगवता अक्खातानि येहि रतनेहि भूसिता भगवतो पुत्ता सदेवकं लोकं विरोचेन्ति ओभासेन्ति पभासेन्ति जलन्ति पज्जलन्ति, उद्धं अधो तिरियं आलोकं दस्सेन्ति । कतमानि तानि रतनानि ? सील-रतनं, समाधिरतनं, पञ्जारतनं, विमुत्तिरतनं, विमुत्तिञ्जाणदस्सनरतनं, पटि-सम्भिदारतनं, बोज्झङ्गरतनं ॥ कतमं महाराज, भगवतो सीलरतनं ? पातिमो-क्खसंवरसीलं इन्द्रियसंवरसीलं आजीवपारिसुद्धिसीलं पच्चयसन्निस्सितसीलं चूलसीलं मज्झिमसीलं महासीलं मग्गसीलं फलसीलं । सीलरतनेन खो महाराज, विभूसितस्स पुग्गलस्स सदेवको लोको समारको सव्वम्हको सस्स-मणब्राह्मणी पजा पिहयति पथेति । सीलरतनपिलन्धो खो महाराज, भिक्खु दिसं पि अनुदिसं पि उद्धं पि अधो पि तिरियं पि विरोचति अति-विरोचति । हेट्ठतो अवीचिं, उपरितो भवग्गं उपादाय एत्थन्तरे सव्वरतनानि अतिक्कमित्वा अतिसयित्वा अज्झोत्थरित्वा तिष्ठति । एवरूपानि खो महाराज, सीलरतनानि भगवतो रतनापणे पसारितानि । इदं बुच्चति महाराज, भगवतो सीलरतनं'ति ॥

[३३७] एवरूपानि सीलानि सन्ति बुद्धस्स आपणे ।

कम्मेन तं किणित्वान रतनं वो पिलन्धथा'ति ॥

[१३] कतमं महाराज, भगवतो समाधिरतनं ? सवितक्कसविचारो समाधि, अवितक्कविचारमत्तो समाधि, अवितक्कअविचारो समाधि, सुज्जतो समाधि, अनिमित्तो समाधि, अप्पणिहितो समाधि । समाधिरतनं खो महाराज, पिलन्धस्स भिक्खुनो ये ते कामवितक्का व्यापादवितक्का विहिंसा-वितक्का मानु'द्धच्चद्विद्विचिकिच्छाकिलेसवत्थूनि विविधानि च कुवितक्कानि ते सव्वे समार्धि आसज्ज विकिरन्ति विधमन्ति, विद्धंसन्ति न सण्ठन्ति न

उपलिप्पन्ति, यथा महाराज, वारि पोक्खरपत्ते विकिरन्ति विधमन्ति विद्धंसन्ति, न सण्ठाति, न उपलिप्पति, तं किस्स हेतु ? परिसुद्धत्ता पदुमस्स । एवमे'व खो महाराज, समाधिरतनं पिलन्धस्स भिक्खुनो ये ते कामवितक्कव्यापादवितक्कविहिंसावितक्कमानु'द्धच्चदिट्ठिविचिकिच्छाकिलेसवत्थूनि विविधानि च कुवितक्कानि ते सञ्चे समाधि आसज्ज विकिरन्ति विधमन्ति विद्धंसन्ति न सण्ठन्ति न उपलिप्पन्ति । तं किस्स हेतु ? परिसुद्धत्ता समाधिस्स । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो समाधिरतनं'ति । एवमे'व खो महाराज, समाधिरतनानि भगवतो रतनापणे पसारितानि ।

समाधिरतनमालस्स कुवितक्का न जायरे ।

न च विक्खिप्पते चित्तं, एतं तुम्हे पिलन्धत्था'ति ॥

[१४] कतमं महाराज, भगवतो पञ्जारतनं ? याय महाराज, पञ्जाय अरियसावको इदं कुसलं'ति यथाभूतं पजानाति, इदं अकुसलं'ति यथाभूतं पजानाति, इदं सावज्जं इदं अनवज्जं, इदं सेवितब्बं इदं न सेवितब्बं, इदं हीनं इदं पणीतं, इदं कण्हं [३३८] इदं सुक्कं, इदं कण्हसुक्कसप्पट्ठिभागं'ति यथाभूतं पजानाति, इदं दुक्खं'ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खसमुदयो'ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खनिरोधो'ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खनिरोधगामिनीपटिपदा'ति यथाभूतं पजानाति । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो पञ्जारतनं'ति ।

पञ्जारतनमालस्स न चिरं वत्तते भवो ।

खिप्पं फस्सेति अमत्तं, न च सो रोचते भवे'ति ॥

[१५] कतमं महाराज, भगवतो विमुत्तिरतनं ? विमुत्तिरतनं खो महाराज, अरहत्तं वुच्चति, अरहत्तं पत्तोखो महाराज, भिक्खु विमुत्तिरतनं पिलन्धो'ति वुच्चति । यथा महाराज, पुरिसो मुत्ताकलापमणिकनक-

पवालाभरणपटिमण्डितो अकलु-त्तगर-तालीसक-लोहितचन्दनानुलितगतो
नागपुन्नागसालसललच्छम्पकयूथिकातिमुत्तकपाटलु'पलवस्सिकमहिट्टकाविचित्तो
सेसजने अतिक्कमित्वा विरोचति अतिरोचति ओभासति पभासति सम्प-
भासति जलति पज्जलति अभिभवति अज्झोत्थरति, मालागन्धरतनाभर-
णेहि, एवमे'व खो महाराज, अरहत्तं पत्तो खीणा'सवो विमुत्तिरतनपिलन्धो
उपादायु'पादाय विमुत्तानं भिक्खून् अतिक्कमित्वा समतिक्कमित्वा विरोचति
अतिरोचति ओभासयति पभासति सम्पभासति जलति पज्जलति अभिभवति
अज्झोत्थरति विमुत्तिया । तं किस्स हेतु ? अगं महाराज, एतं पिलन्धनं
सम्बपिलन्धनानं, यदिदं विमुत्तिपिलन्धनं । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो
विमुत्तिरतनं'ति ।

मणिमालाधरं गेहजनो सामि उदिक्खति ।

विमुत्तिरतनमालं तु उदिक्खन्ति सदेवका'ति ॥

[१६] कतमं महाराज, भगवतो विमुत्तिजाणदस्सनरतनं ? पच्च-
वेक्खणजाणं महाराज, भगवतो वि- [३३९]-मुत्तिजाणदस्सनरतनं'ति वुच्चति,
येन जाणेन अरियसावको मग्गफलनिब्बानानि पहीनकिलेसावसिद्धकिलेसे च
पच्चवेक्खति ।

येन जाणेन बुज्झन्ति अरिया कतकिच्चतं ।

तं जाणरतनं लद्धं वायमेथ जिनोरसा'ति ॥

[१७] कतमं भन्ते नागसेन भगवतो पटिसम्भिदारतनं ? चतस्सो
खो महाराज, पटिसम्भिदायो—अत्थपटिसम्भिदा, धम्मपटिसम्भिदा,
निरुत्तिपटिसम्भिदा पटिभानपटिसम्भिदा'ति । इमेहि खो महाराज, चतूहि
पटिसम्भिदारतनेहि समलङ्कतो भिक्खु यं यं परिसं उपसङ्कमति, यदि खत्तिय-
परिसं यदि ब्राह्मणपरिसं यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिसं विसारदो

उपसङ्कमति, अमङ्कुभूतो अभीरु अच्छम्भी अनुत्रासी विगतलोमहंसो परिसं
 उपसङ्कमति । यथा महाराज, योधो सङ्गामसूरो सन्नद्धपद्मा'बुधो अच्छम्भितो
 सङ्गामं ओतरति—सचे अमिता दूरे भविस्सन्ति उसुना पातयिस्सामि, ततो
 ओरतो भविस्सन्ति सत्तिया पहरिस्सामि, ततो ओरतो भविस्सन्ति कणयेन
 पहरिस्सामि, उपगतं सन्तं मण्डलग्गेन द्विधा छिन्दिस्सामि, कायू'पगतं छुरि-
 काय विनिविज्झिस्सामी'ति, एवमे'व खो महाराज, चतुपटिसम्भिदारतनमण्डितो
 भिक्खु अच्छम्भितो परिसं उपसङ्कमति—यो कोचि मं अत्थपटिसम्भिदे पञ्चं
 पुच्छिस्सति, तस्स अत्थेन अत्थं कथयिस्सामि, कारणेन कारणं कथयि-
 स्सामि, हेतुना हेतुं कथयिस्सामि, नयेन नयं कथयिस्सामि, निस्संसयं
 करिस्सामि, विमतिं विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पञ्हावेय्याकरणेन । यो
 कोचि मं धम्मपटिसम्भिदे पञ्चं पुच्छिस्सति, तस्स धम्मेन धम्मं कथयि-
 स्सामि, अमतेन अमतं कथयिस्सामि, असङ्कतेन असङ्कतं कथयिस्सामि,
 निब्बानेन निब्बानं कथयिस्सामि, सुञ्जताय सुञ्जतं [340] कथयिस्सामि,
 अनिमित्तेन अनिमित्तं कथयिस्सामि, अप्पणिहितेन अप्पणिहितं कथयि-
 स्सामि, अनेजेन अनेजं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमतिं
 विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पञ्हावेय्याकरणेन । यो कोचि मं
 निरुत्तिपटिसम्भिदे पञ्चं पुच्छिस्सति, तस्स निरुत्तिया निरुत्तिं कथयिस्सामि,
 पदेन पदं कथयिस्सामि, अनुपदेन अनुपदं कथयिस्सामि, अक्खरेन
 अक्खरं कथयिस्सामि, सन्धिया सन्धिं कथयिस्सामि, व्यञ्जनेन व्यञ्जनं
 कथयिस्सामि, अनुव्यञ्जनेन अनुव्यञ्जनं कथयिस्सामि, वण्णेन वण्णं कथ-
 यिस्सामि, सरेन सरं कथयिस्सामि, पञ्जत्तिया पञ्जत्तिं कथयिस्सामि,
 वोहारेन वोहारं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमतिं विवेचेस्सामि,
 तोसयिस्सामि पञ्हावेय्याकरणेन । यो कोचि मं पटिभानपटिसम्भिदे पञ्चं
 पुच्छिस्सति, तस्स पटिभानेन पटिभानं कथयिस्सामि, ओपम्मेन ओपम्मं

कथयिस्सामि, लक्खणेन लक्खणं कथयिस्सामि, रसेन रसं कथयिस्सामि, निस्संसयं करिस्सामि, विमर्ति विवेचेस्सामि, तोसयिस्सामि पञ्हावेय्या-
करणेना'ति । इदं बुच्चति महाराज, भगवतो पटिसम्भिदारतनं'ति ॥

पटिसम्भिदा किणित्वान जाणेन फस्सयेय्य यो ।

असम्भीतो अनुब्बिग्गो अतिरोचति सदेवके'ति ॥

[१८] कतमं महाराज, भगवतो **बोज्झङ्गरतनं** ? सत्ति'मे महाराज बोज्झङ्गा—सतिसम्बोज्झङ्गो धम्मविचयसम्बोज्झङ्गो विरियसम्बोज्झङ्गो पीति-
सम्बोज्झङ्गो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गो समाधिसम्बोज्झङ्गो उपेक्खासम्बोज्झङ्गो ।
इमेहि खो महाराज, सत्तहि बोज्झङ्गेहि पटिमण्डितो भिक्खु सब्बं तमं
अभिभुय्य सदेवकं लोकं ओभासेति पभासेति आलोकं जनेति । इदं
बुच्चति महाराज, भगवतो बोज्झङ्गरतनं'ति ॥

[341] बोज्झङ्गरतनमालस्स उट्ठहन्ति सदेवका ।

कम्मेन तं किणित्वान रतनं वो पिलन्धथा'ति ॥

[१९] भन्ते नागसेन, कतमं बुद्धस्स भगवतो **सब्बापणं** 'ति ? ॥ सब्बा-
पणं खो महाराज, भगवतो **नवङ्गं बुद्धवचनं** सारीरिकानि पारिभोगिकानि
चेतियानि सङ्गरतनं च । सब्बापणे महाराज, भगवता जातिसम्पत्ति पसा-
रिता, भोगसम्पत्ति पसारिता, आयुसम्पत्ति पसारिता, आरोग्यसम्पत्ति
पसारिता, वण्णसम्पत्ति पसारिता, पञ्जासम्पत्ति पसारिता, मानुसिक-
सम्पत्ति पसारिता, दिब्बसम्पत्ति पसारिता, निब्बानसम्पत्ति पसारिता ।
तथ ये तं तं सम्पत्तिं इच्छन्ति ते कम्ममूलं दत्वा पत्थितपत्थितं सम्पत्तिं
किणन्ति, केचि सीलसमादानेन किणन्ति, केचि उपोसथकम्मेन कीणन्ति ।
अप्पमत्तकेन पि कम्ममूलेन उपादायु'पादाय सम्पत्तियो पटिलभन्ति । यथा
महाराज, आपणिकस्स आपणे तिलमुग्गमासे परित्तकेन पि तण्डुलमुग्ग-

मासेन अप्पकेन पि मूलेन उपादायु'पादाय गण्हन्ति, एवमे'व खो महाराज, भगवतो सब्बापणे अप्पमत्तकेन पि कम्ममूलेन उपादायु'पादाय सम्पत्तियो पटिलभन्ति । इदं वुच्चति महाराज, भगवतो सब्बापणं'ति ॥

आयु आरोगता वण्णं सगं उच्चाकुलीनता ।

असङ्खतं च अमतं अत्थि सब्बापणे जिने ।

अप्पेन बहुकेना'पि कम्ममूलेन गण्हति ।

किणित्वा सद्दामूलेन समिद्धा होथ भिक्खवो'ति ॥

[२०] भगवतो खो महाराज, धम्मनगरे एवरूपा जना पटिवसन्ति—सुत्तन्तिका वेनयिका आभिधम्मिका, धम्मकथिका जातकभाणका दीघभाणका, मज्झिमभाणका [३४२] संयुत्तभाणका अङ्गुत्तरभाणका खुद्दकभाणका, सीलसम्पन्ना समाधिसम्पन्ना पञ्चासम्पन्ना बोज्झङ्गभावनारता विपस्सका सदत्थमनुयुत्ता, आरज्जिका रुक्खमूलिका अम्भोकासिका पलालपुञ्जका सोसानिका नेसजिका पटिपन्नका फलट्ठा सेक्खा फलसमङ्गिनो, सोतापन्ना सकदागामिनो अनागामिनो अरहन्तो, तेविज्जा छल्लभिज्जा इद्धिमन्ते पञ्चाय पारमिं गता सतिपट्टानसम्मपधानइद्धिपादइन्द्रियबलबोज्झङ्गमगावरज्ञानविमोक्खरूपारूपसन्तसुखसमापत्तिकुसला, तेहि अरहन्तेहि आकुलं समाकुलं आकिण्णं समाकिण्णं नल्लवनसरवनमिव धम्मनगरं अहोसि । भवती'ह—

वीतरागा वीतदोसा वीतमोहा अनासवा ।

वीततण्हा अनादाना धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

आरज्जका धुतधरा शायिनो द्वखचीवरा ।

विवेकाभिरता धीरा धम्मनगरे वसन्ति ते ॥

नेसजिका सन्धतिका अथो पि ठानचङ्कमा ।
 पंसुकूलधरा सव्वे धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 तिचीवरधरा सन्ता चम्मखण्डचतुथका ।
 रत्ता एकासने विञ्जू धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 अप्पिच्छा निपका धीरा अप्पा'हारा अलोलुपा
 लाभा'लभेन सन्तुट्ठा धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 शायी ज्ञानरता धीरा सन्तचित्ता समाहिता ।
 आकिञ्चज्जं पत्थयाना धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 पटिपन्ना फलट्ठा च सेट्ठा फलसमङ्गिनो ।
 आसिसका उत्तमत्थं धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 सोतापन्ना च विमला सकदागामिनो च ये ।
 अनागामी चा'रहन्तो धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 सतिपट्ठानकुसला बोज्झङ्गभावनारता ।
 विपस्सका धम्मधरा धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 [343] इद्धिपादेसु कुसला समाधिभावनारता ।
 सम्मप्यधानम'नुयुत्ता धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 अभिञ्जापारमिप्पत्ता पेत्तिके गोचरे रता ।
 अन्तलिकखम्हि चरणा धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 ओक्खित्तचक्खू मितभाणी गुत्तद्वारा सुसंयुता ।
 सुदन्ता उत्तमे धम्मे^५ धम्मनगरे वसन्ति ते ॥
 तेविज्जा छल्लभिञ्जा च इद्धिया पारमि गता ।
 पञ्चाय पारमिप्पत्ता धम्मनगरे वसन्ति ते'ति ॥

[२१] ये खो ते महाराज, भिक्खू अपरिमितञ्जाणवरधरा असङ्गा अतुलियगुणा अतुलयसा अतुलबला अतुलतेजा धम्मचक्कानुपवत्तका पञ्चापारमिगता, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **धम्मसेनापतिनो**^५ति वुच्चन्ति ॥

[२२] ये पन ते महाराज, भिक्खू इद्धिमन्तो अधिगतपटिसम्भिदा पत्तवेसारज्जा गगनचरा दुरासदा दुप्पसहा अनालम्बचरा ससागरमहीधर-पथविकम्पका चन्दसुरियपरिमज्जका विकुच्चम^६धिद्यानाभिनीद्वारकुसला इद्धिया पारमिगता, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **पुरोहिता**^७ति वुच्चन्ति ।

[२३] ये पन ते महाराज, भिक्खू धुतङ्गमनुगता अप्पिच्छा सन्तुट्ठा विज्जत्तिम^८नेसनजिगुच्छका पिण्डाय सपदानचारिनो भमरा वा गन्धमनु-घायित्वा पविसन्ति विवित्तकाननं काये च जीविते च निरपेक्खा अरहत्त-मनुपत्ता धुतङ्गगुणे अग्गनिक्खित्ता, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **अक्खदस्सा**^९ति वुच्चन्ति ॥

[२४] ये पन ते महाराज, भिक्खू परिसुद्धा विमला निक्किळेसा चुतू^{१०}पपातकुसला दिब्बचक्खुम्हि पारमिगता, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **नगरजोतका**^{११}ति वुच्चन्ति ॥

[२५] ये पन ते महाराज, भिक्खू [३४४] बहुस्सुता आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा सिथिलधनितदीघरस्सगरूकलङ्कक्खवरपरि-च्छेदकुसला नवङ्गसासनधरा, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **धम्मरक्खा**^{१२}ति वुच्चन्ति ॥

[२६] ये पन ते महाराज, भिक्खू विनयञ्जू विनयकोविदा निदान-पठनकुसला आपत्तिअनापत्तिगरूकलङ्ककस्तेकिच्छअतेकिच्छवुद्धानदेसना-

विगहनिगहपटिकम्मओसारणनिस्सारणपटिसारणकुसला विनये पारमिगता,
एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे रूपदक्खा'ति वुच्चन्ति ॥

[२७] ये पन ते महाराज, भिक्खू विमुत्तिवरकुसुममालवद्धा वरप्प-
वरमहग्घसेट्ठभावम'नुप्पत्ता बहुजनकन्तम'भिपत्थिता, एवरूपा खो महाराज,
भिक्खू भगवतो धम्मनगरे पुष्पापणिका'ति वुच्चन्ति ॥

[२८] ये पन ते महाराज, भिक्खू चतुसच्चाभिसमयप्पटिविद्धा दिट्ठ-
सच्चा विज्जातसासना चतूसु सामञ्जफलेसु तिण्णविचिकिच्चा पटिलद्धफल-
सुखा अज्जेसं पि पटिपन्नानं ते फलं संविभजन्ति, एवरूपा खो महाराज,
भिक्खू भगवतो धम्मनगरे फलापणिका'ति वुच्चन्ति ॥

[२९] ये पन ते महाराज, भिक्खू सीलवरगन्धमनुलित्ता अनेकविध-
बहुगुणधरा किलेसमलदुग्गन्धविधमका, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू
भगवतो धम्मनगरे गन्धापणिका'ति वुच्चन्ति ॥

[३०] ये पन ते महाराज, भिक्खू धम्मकामा पियसमुदाहारा अभि-
धम्मे अभिविनये उल्लारपामोज्जा अरज्जगता पि रुक्खमूलगता पि सुज्जागार-
गता पि धम्मवररसं पिबन्ति, कायेन वाचाय मनसा धम्मवररसमोगाब्हा
अधिमतपटिभाना धम्मेसु धम्मेसनपटिपन्ना इतो वा ततो वा यत्थ यत्थ
अप्पिच्छकथा सन्तुट्ठिकथा पविवेककथा असंसग्गकथा विरियारम्भकथा सील-
कथा समाधिकथा पज्जाकथा विमुत्तिकथा विमुत्तिजाणद-[३४५]-स्सन-
कथा तत्थ तत्थ गन्त्वा तं तं कथारसं पिबन्ति, एवरूपा खो महाराज,
भिक्खू भगवतो धम्मनगरे सोण्डा पिपासा'ति वुच्चन्ति ॥

[३१] ये पन ते महाराज, भिक्खू पुब्बरत्तापररत्तं जागरियानुयोग-
मनुयुत्ता निसज्जट्ठानचङ्कमेहि रत्तिन्दिवं अतिनामेन्ति, भावनानुयोगम'नुयुत्ता

किलेसयटिबाहनाय सदत्थपसुता, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **नगरगुत्तिका**’ति वुच्चन्ति ॥

[३२] ये पन ते महाराज, भिक्खू नवङ्गं बुद्धवचनं अत्यतो च व्यञ्जनतो च नयतो च कारणतो च हेतुतो च उदाहरणतो च वाचेन्ति अनुवाचेन्ति भासन्ति अनुभासन्ति, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **धम्मापणिका**’ति वुच्चन्ति ॥

[३३] ये पन ते महाराज, भिक्खू धम्मरतनभोगेन आगमपरियत्तिसुत-भोगेन भोगिनो धनिनो निदिट्ठसरव्यञ्जनलक्खणपटिवेधा विञ्जू फरणा, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **धम्मसेट्ठिनो**’ति वुच्चन्ति ॥

[३४] ये पन ते महाराज, भिक्खू उळारदेसनापटिवेधा परिचि-ण्णारम्मणविभत्तिनिदेसा सिक्खागुणपारमिप्पत्ता, एवरूपा खो महाराज, भिक्खू भगवतो धम्मनगरे **विस्सुतधम्मिका**’ति वुच्चन्ति ॥

[३५] एवं सुविभत्तं खो महाराज, भगवतो धम्मनगरं, एवं सुमापितं, एवं सुविहितं, एवं सुपरिपूरितं, एवं सुवक्थापितं, एवं सुरक्खितं, एवं सुगोपितं, एवं दुप्पसय्हं पच्चत्थिकेहि पच्चामित्तेहि । इमिना महाराज, कारणेन इमिना हेतुना इमिना नयेन इमिना **अनुमानेन** जातब्बं—अत्थि सो भगवा’ति ॥

यथापि नगरं दिस्वा सुविभत्तं मनोरमं ।

अनुमानेन जानन्ति वड्डकिस्स महत्तनं ॥

तथे’व लोकनाथस्स दिस्वा **धम्मपुरं** वरं ।

अनुमानेन जानन्ति—अत्थि सो भगवा’इति ॥

[346] अनुमानेन जानन्ति उम्मी दिस्वान सागरे ।

यथा’यं दिस्सते उम्मी महन्तो सो भविस्सति ॥

तथा बुद्धं सोकनुदं सब्बत्थम'पराजितं ।
 तण्हक्खयम'नुप्पत्तं भवसंसारमोचनं ॥
 अनुमानेन आतब्बं उम्मी दिस्वा सदेवके ।
 यथा धम्ममुम्मिविप्फारो अगो बुद्धो भविस्सति ॥
 अनुमानेन जानन्ति दिस्वा अच्चुग्गतं गिरिं ।
 यथा अच्चु'ग्गतो एसो हिमवा सो भविस्सति ॥
 तथा दिस्वा धम्मगिरिं सीतिभूतं निरूपधिं ।
 अच्चु'ग्गतं भगवतो अचलं सुप्पतिट्ठितं ॥
 अनुमानेन आतब्बं दिस्वान धम्मपब्बतं ।
 तथा हि सो महावीरो अगो बुद्धो भविस्सति ॥
 यथा पि गजराजस्स पदं दिस्वान मानुसा ।
 अनुमानेन जानन्ति—महा एसो गजो'इति ॥
 तथे'व बुद्धनागस्स पदं दिस्वा विभाविनो ।
 अनुमानेन जानन्ति—उळारो सो भविस्सति ॥
 अनुमानेन जानन्ति भीते दिस्वान कुम्भिगे ।
 मिगराजस्स सद्देन भीता' मे कुम्भिगा'इति ॥
 तथे'व तित्थिके दिस्वा वित्थते भीतमानसे ।
 अनुमानेन आतब्बं—**धम्मराजेन** गजितं ॥
 निब्बुतं पठविं दिस्वा हरितपत्तं महोदिकं ।
 अनुमानेन जानन्ति—महामेघेन निब्बुतं ॥
 तथे'वि'मं जनं दिस्वा आमोदितपमोदितं ।
 अनुमानेन आतब्बं **धम्ममेघेन** तप्पितं ॥

लग्नं दिस्वा भुसं पङ्क कल्लड्ढगतं महि ।
 अनुमानेन जानन्ति वारिक्खन्धो महागतो ॥
 तथे'वि'मं जनं दिस्वा रजपङ्कसमोहितं ।
 वहितं धम्मनदिया विस्सट्ठं धम्मसागरे ॥
 धम्मामतगतं दिस्वा सदेवकमि'मं महि ।
 अनुमानेन आतब्बं धम्मक्खन्धो महागतो ॥

[347] अनुमानेन जानन्ति घायित्वा गन्धमुत्तमं ।
 यथा'यं वायते गन्धो हेस्सन्ति पुष्फिता दुमा ॥
 तथे'वा'यं सीलगन्धो पवायति सदेवके ।
 अनुमानेन आतब्बं—अत्थि बुद्धो अनुत्तरो'ति ॥

[२४] एवरूपेन खो महाराज, कारणसतेन कारणसहस्सेन हेतु-
 सतेन हेतुसहस्सेन नयसतेन नयसहस्सेन ओपम्मसतेन ओपम्मसहस्सेन
 सक्का बुद्धबलं उपदस्सयितुं । यथा महाराज, दक्खो मालाकारो नानापुष्फ-
 रासिम्हा आचरिया'नुसिद्धिया पञ्चत्तपुरिसकारेण विचित्तं मालागुणरासिं करेय्य,
 एवमे'व खो महाराज, सो भगवा विचित्तपुष्फरासिं विय अनन्तगुणो अप्पमेय्य-
 गुणो, अहमे'तरहि जिनसासने मालाकारो विय पुष्फगन्धको पुब्बकानं
 आचरियानं मगेण पि मय्हं बुद्धिबलेन पि असङ्खेय्येन पि कारणेन
 अनुमानेन बुद्धबलं दीपयिस्सामि, त्वं पने'त्थ छन्दं जनेहि सवणाया'ति ॥
 दुक्करं भन्ते नागसेन, अज्जेसं एवरूपेन कारणेन अनुमानेन बुद्धबलं
 उपदस्सयितुं, निब्बुतो'स्मि भन्ते नागसेन, तुम्हाकं परमविचित्तेन पञ्हा-
 वेय्याकरणेना'ति ॥

अनुमानपञ्चं ।

[VI धुतङ्गकथा]

[348] [१] पस्सता'रञ्जके भिक्खू अञ्जोगाळ्हे धुते गुणे ।
 पुन पस्सति गिही राजा अनागामिफले ठिते ॥
 उभो पि ते विलोकेत्वा उप्पज्जि संसयो महा ।
 बुञ्जेय्य चे गिही धम्मे, धुतङ्गं निष्फलं सिया ॥
 परवादिवादमथनं निपुणं पिटक्कत्तये ।
 हन्द पुच्छे कथिं सेट्ठं^१ सो मे कङ्खं विनेस्सती'ति ॥

[२] अथ खो मिलिन्दो राजा येना'यस्मा नागसेनो तेनु'पसङ्गमि,
 उपसङ्गमत्वा आयस्मन्तं नागसेनं अभिवादेत्वा एकमन्तं निसीदि ।
 एकमन्तं निसिन्नो खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतद'वोच—
 भन्ते नागसेन, अथि कोचि गिही अगारिको कामभोगी पुत्तदारसम्बाधस-
 यनं अञ्जावसन्तो कासिकचन्दनं पच्चनुभोन्तो मालागन्धविलेपनं धारेन्तो
 जातरूपरजतं सादियन्तो मणिमुक्तावस्त्रनवित्तमोल्लिङ्गन्धो, येन सन्तं
 परत्थं निब्बानं सच्छिकतं'ति ॥ न महाराज, एकञ्जेव सतं न द्वे सतानि
 न तीणि चतु पञ्च सतानि न सहस्सं न सतसहस्सं न कोटिसतं न
 कोटिसहस्सं । तिट्ठतु महाराज, दसन्नं वीसतिया सतस्स सहस्सस्स
 अभिसमयो, कतमेन ते परियायेन अनुयोगं दम्मी'ति ? ॥ त्वमेवेतं
 ब्रूही'ति ॥ तेन हि ते महाराज, कथयिस्सामि सतेन वा सहस्सेन वा सत-
 सहस्सेन वा कोटिया वा कोटिसतेन वा कोटिसहस्सेन वा कोटिसतसहस्सेन
 वा । या काचि नवङ्गे बुद्धवचने सल्लोखिताचार-पटिपत्ति-[349]-धुत-

गुणवरङ्गनिस्सिता कथा, ता सब्बा इध समोसरिस्सन्ति ॥ यथा महाराज, निनुन्नत—समविसमथलाथलदेसभागे अभिवुद्धं उदकं सब्बं तं ततो विनिग-
ळित्वा महोदधिं सागरं समोसरति, एवमे'व खो महाराज, सम्पादके सति
या काचि नवङ्गबुद्धवचने सल्लेखिताचारपटिपत्तिधुतगुणवरङ्गनिस्सिता
कथा, ता सब्बा इध समोसरिस्सन्ति । मय्हं पे'त्य महाराज, परिव्यत्तताय
बुद्धिया कारणपरिदीपनं समोसरिस्सति, तेने'सो अत्थो सुविभत्तो विचित्तो
परिपुण्णो समानीतो भविस्सति । यथा महाराज, कुसलो लेखाचरियो अनु-
सिद्धो लेखं ओसारेन्तो अत्तनो व्यत्तताय बुद्धिया कारणपरिदीपनेन लेखं
परिपूरेति, एवं सा लेखा समत्ता परिपुण्णा अनूनिक्का भविस्सति । एवमे'व
मय्हम्पे'त्य परिव्यत्तताय बुद्धिया कारणपरिदीपनं समोसरिस्सति, तेने'सो
अत्थो सुविभत्तो विचित्तो परिपुण्णो परिसुद्धो समानीतो भविस्सति ॥

[३] नगरे महाराज, सावत्थिया पञ्चकोटिमत्ता अरियसावका भगवतो
उपासकउपासिकायो सत्तपण्णास सहस्सानि तीणि च सतसहस्सानि
अनागामिफले पतिट्ठिता, ते सब्बे पि गिही येव न पब्बजिता । पुन तत्थे'व
गण्डम्बमूले यमकपाटिहारिये वीसति पाणकोटियो अभिसमिमु । पुन
महाराहुलोवादे महामंगलसुत्तन्ते समचित्तपरियाये पराभवसुत्तन्ते
पुराभेदसुत्तन्ते कलहविवादसुत्तन्ते चूळव्यूहसुत्तन्ते महाव्यूहसुत्तन्ते
तुवटकसुत्तन्ते सारिपुत्तसुत्तन्ते गणनपथमतीतानं देवतानं धम्मा'भि-
समयो अहोसि । नगरे राजगहे पञ्जास सहस्सानि तीणि च सतस-
हस्सानि अरियसावका भगवतो उपासकउपासिकायो, पुन तत्थे'व
धनपालहत्थिनागदमने नवुत्ति पाणकोटियो, पारायनसमागमे
पासाणके चेतिये चुदस पाणकोटियो, पुन इन्दसालगुहायं असीति

देवताकोटियो, पुन बाराणसियं [350] इसिपतनेमिगदाये पठमे धम्मदेसने अट्टारस ब्रह्मकोटियो अपरिमाणा च देवतायो, पुन तावर्तिसभवने पण्डुकम्बलसिलायं अभिधम्मदेसनाय असीति देवताकोटियो, देवारोहणे सङ्कस्सनगरद्वारे लोकविवरणपाटिहारिये पसन्नानं नरमख्खनं तिस कोटियो अभिसमिसु । पुन च सक्केसु कपिलवत्थुस्मिं निग्रोधारामे बुद्धवंसदेसनाय महासमयसुत्तन्तदेसनाय च गणनपथमतीतानं देवतानं धम्मा'भिसमयो अहोसि । पुन सुमनमालाकारसमागमे गरहदिन्नसमागमे आनन्दसेट्ठिसमागमे जम्बुकाजीवकसमागमे मण्डूकदेवपुत्तसमागमे मट्ठकुण्डलिदेवपुत्तसमागमे सुलसानगरसोभनिसमागमे सिरिमानगरसोभनिसमागमे पेसकारधीतुसमागमे चूळसुभदासमागमे साकेतब्राह्मणस्स आळाहनदस्सनसमागमे मूनापरन्तकसमागमे सक्कपञ्चहससमागमे तिरोकुड्डसमागमे रतनसुत्तसमागमे पच्चैकं चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्मा'भिसमयो अहोसि । यावता महाराज, भगवा लोके अट्ठासि ताव तीसु मण्डलेसु सोळससु महाजनपदेसु यत्थ यत्थ भगवा विहासि तत्थ तत्थ येभुय्येन द्वे तयो चतु पञ्च सते सहस्सं सतसहस्सं देवा च मनुस्सा च सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिक्करीसु । ये ते महाराज, देवा गिही येव ते, न ते पच्चजिता । एतानि चे'व महाराज, अज्जानि च अनेकानि देवताकोटिसतसहस्सानि गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिक्करीसू'ती ॥

[४] यदि भन्ते नागसेन, गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिक्करोन्ति, अथ इमानि धुतङ्गानि किमत्थं साधेन्ति ? । तेन कारणेन धु-[351]-तङ्गानि अकिच्चकरानि होन्ति । यदि भन्ते नागसेन, विना मन्तोसधेहि व्याधयो वूपसमन्ति, किं पन विरेचनादिना सरीरदुब्बलकरणेन ? । यदि मुट्ठीहि पटिसत्तुनिग्गाहो भवति, किं असिसत्ति-

सरधनुकोदण्डलगुल्मगुरेहि ? । यदि गण्टिकुटिलसुसिरकण्टलतासाखा
आलम्बित्वा रुक्खमभिरूहणं भवति, किं दीघदब्बहनिस्सेणिपरियेसनेन ? ।
यदि थण्डिलसेय्याय धातुसमता भवति, किं सुखसम्पत्समहतिमहासिरि-
सयनपरियेसनेन ? । यदि एको सासङ्कसभयविसमकन्तारतरणसमत्थो
भवति, किं सन्नद्धसज्जमहतिमहासत्थपरियेसनेन ? यदि नदीसरं बाहुना
तरितुं समत्थो भवति, किं धुवसेतुनावापरियेसनेन ? । यदि सकसन्तकेन
घासच्छादनं कातुं पहेति, किं परूपसेवनापियसमुल्लापपच्छापुरेधावनेन ? ।
यदि अखाततळाके उदकं लभति, किं उदपानतळाकपोक्खरणिखणनेन ? ।
एवमे'व खो भन्ते नागसेन, यदि गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं
परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, किं धुतगुणवरसमादियेनेना'ति ? ॥

[५] अट्ठीसति खो पनि'मे महाराज, धुतङ्गगुणा यथाभुच्चगुणा
येहि गुणेहि धुतङ्गानि सब्बबुद्धानं पिहयितानि पत्थितानि । कतमे अट्ठी-
सति ? इध महाराज, धुतङ्गं सुद्धाजीवं सुखफलं अनवज्जं न परदुक्खापनं
अभयं असम्पीळनं एकन्तवड्डितं अपरिहानियं अमायं आरक्खा पत्थितददं
सब्बसत्तदमनं संवरहितं पतिरूपं अनिस्सितं विप्पमुत्तं रागक्खयं दोसक्खयं
मोहक्खयं मानप्पहानं कुवितक्कच्छेदनं कङ्कावितरणं कोसज्जविद्धंसनं अरति-
प्पहानं खमनं अतुलं अप्पमाणं सब्बदुक्खक्खयगमनं । इमे खो महाराज,
अट्ठीसति धुतङ्गगुणा यथाभुच्चगुणा येहि [352] गुणेहि धुतङ्गानि सब्ब-
बुद्धानं पिहयितानि पत्थितानि ॥ ये खो ते महाराज, धुतगुणा सम्मा उप-
सेवन्ति ते अट्ठारसहि गुणेहि समुपेता भवन्ति । कतमेहि अट्ठार
सहि ? चारो तेसं सुविसुद्धो होति, पटिपदा सुपूरिता होति, कायिकं
वाचिकं सुरक्खितं होति, मनोसमाचारो सुविसुद्धो होति, विरियं सुप्पगहितं
होति, भयं वूपसम्मति, अत्तानुदिट्ठि व्यपगता होति, आघातो उपरतो
होति, मेत्ता उपट्ठिता होति, आहारो परिज्जातो होति, सब्बसत्तानं गरुक्तो

होति, भोजने मत्तञ्जू होति, जागरियम'नुयुत्तो होति, अनिकेतो होति, यत्थ फासु तत्थ विहारी होति, पापजेगुच्छी होति, विवेका'रामो होति, सततं अप्पमत्तो होति । ये ते महाराज, धुतगुणे सम्मा उपसेवन्ति, ते इमेहि अट्टारसहि गुणेहि समुपेता भवन्ति ॥

[६] दस इमे महाराज, पुग्गला धुतगुणारहा । कतमे दस ? सद्धो होति हिरिमा धितिमा अकुहो अत्थवसी अलोलो सिक्खवाकामो दब्बहस-
मादानो अनुज्झानबहुलो मेत्ताविहारी । इमे खो महाराज, दस पुग्गला धुतगुणारहा ॥

[७] ये ते महाराज, गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, सब्बे ते पुरिमासु जातिसु तेरससु धुतगुणेषु कतू'पासना कतभूमिकम्मा । ते तत्थ चारं च पटिपत्तिं च सोधयित्वा अज्जेतरहि गिही येव सन्ता सन्तं परमत्थं सच्छिकरोन्ति ॥

[८] यथा महाराज, कुसलो इस्सत्थो अन्तेवासिके पठमं ताव उपा-
सनासालायं चापभेदचापारोपनगहणमुट्ठिपतिपीळन-अङ्गुलिविनामनपादठ-
पनसरगहणसन्दहनआकडूनसन्धारणलक्खनियमनखिपने तिणपुरिसकलणक-
तिणपलालमत्तिकापुञ्जफलकलक्खवेधे अनुसिक्खापेत्वा रज्जो सन्तिके
उपासनं आराधयित्वा आजञ्जरथगजतुरङ्गधनधञ्जहिरञ्जसुवण्णदासिदास-
भरियगामवरं [353] लभति । एवमे'व खो महाराज, ये ते गिही अगारिका
कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति, ते सब्बे पुरिमासु जातिसु
तेरससु धुतगुणेषु कतू'पासना कतभूमिकम्मा । ते तत्थे'व चारं च पटिपत्तिं च
सोधयित्वा अज्जेतरहि गिही येव सन्ता सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिकरोन्ति ।
न महाराज, धुतगुणेषु पुब्बसेवनं विना एकस्सा येव जातिया
अरहत्तं सच्छिकिरिया होति, उत्तमेन पन विरियेन उत्तमाय पटिप-
त्तिया तथारूपेन आचरियेन कल्याणमित्तेन अरहत्तं सच्छिकिरिया होति ॥

[९] यथा वा पन महाराज, भिसक्को सल्लुक्कतो आचरियं धनेन वा वत्तपटिपत्तिया वा आराधेत्वा सत्थगहणछेदनलेखनवेधनसल्लुद्धरणवणधो-वनसोसनभेसज्जानुलिम्पनवमनविरेचना'नुवासनकिरियमनुसिक्खित्वा विज्जासु कतसिक्खो कतू'पासनो कतहत्यो आतुरे उपसङ्कमति तिकिच्छाय, एवमे'व खो महाराज, ये ते गिही अगारिका कामभोगिनो सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिक्खरोन्ति, ते सब्बे पुरिमासु जातिसु तेरससु धुतगुणेषु कतू'पासना कतभूमिकम्मा । ते तत्थे'व चारं च पटिपत्तिं च सोधयित्वा अज्जेतरहि गिही येव सन्ता सन्तं परमत्थं निब्बानं सच्छिक्खरोन्ति । न महाराज, धुतगुणेहि अविसुद्धानं धम्मा'भिसमयो होति । यथा महाराज, उद-कस्स आसेचनेन बीजानं निरूहणं होति, एवमे'व खो महाराज, धुतगुणेहि अविसुद्धानं धम्मा'भिसमयो न होति । यथा वा पन महाराज, अकत्तकु-सलानं अकत्तकल्याणानं सुगतिगमनं न होति, एवमे'व खो महाराज, धुत-गुणेहि अविसुद्धानं धम्मा'भिसमयो न होति ॥

[१०] पठविसमं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं पतिट्ठान्हेन । आपोसमं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसमलधोवनत्थेन । तेजोसमं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सब्ब[354]-किलेसवनज्झा-पनत्थेन । वायोसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसमलरजो-पवाहनत्थेन । अगदसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सब्बकिलेसव्या-धिबूपसमनत्थे । नअमतसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सब्बकिलेस-विसनासनत्थेन । खेत्तसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सब्बसामञ्जगु-णसस्सविरूहनत्थेन । मनोहरसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं पत्थि-तिच्छित्तसब्बसम्पत्तिवरददत्थेन । नावासमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं संसारमहण्णवपारगमनत्थेन । भीरुत्ताणसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं जरामरणभीतानं अस्सासकरणत्थेन । मातुसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धि-

कामानं किलेसदुक्खपटिपीळितानं अनुगाहकडेन । पितुसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं कुसलवट्टिकामानं सञ्चसामञ्जगुणजनकडेन । मित्तसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सञ्चसामञ्जगुणपरियेसन-अविसंवादकडेन । पटुमसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सञ्चकिले-समलेहि अनुपलित्तेन । चतुजातियरगन्धसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धि-कामानं किलेसदुग्गन्धपटिविनोदनडेन । गिरिराजवरसमं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं अट्टलोकधम्मवातेहि अकम्पियडेन । आकाससमं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं सञ्चत्थगहणापगतउरुविसटवित्थतमहन्तडेन । नदी-समं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं किलेसमळपवाहनडेन । सुदेसकसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं जातिकन्तारकिलेसवनगहननित्थरणडेन । महासत्थवाहसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सञ्चभयसुञ्जखेमअ-भयवर-[355]-पवर निब्बाननगरसम्पापनडेन । सुमज्जितविमला'दाससमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं सङ्घारानं सभावदस्सनडेन । फलकसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं किलेस-लगुलसरसत्तिपटिबाहनडेन । छत्तसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं किलेसवस्सतिविधग्गिसन्तापातप-पटिबाहनडेन । चन्दसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं पियहितपत्थि-तडेन । सुरियसमं महाराज, धुतगुणं, विसुद्धिकामानं मोहतमतिमिरनासन-डेन । सागरसमं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं अनेकविधसामञ्ज-गुणवररतनुडानडेन । अपरिमितमसङ्खेय्यअण्णमेय्यडेन च ॥

[११] एवं महाराज, धुतगुणं विसुद्धिकामानं बहूपकारं सञ्चदरथ-परिळाहनुदं अरतिनुदं भयनुदं भवनुदं खीलनुदं मलनुदं सोकनुदं दुक्ख-नुदं रागनुदं दोसनुदं मोहनुदं माननुदं दिट्ठिनुदं सञ्चाकुसलधम्मनुदं, यसा'वहं हितावहं सुखावहं, फासुकरं पीतिकरं योगक्खेमकरं, अनवज्जं, इट्ठसुखविपाकं, गुणरासि गुणपुञ्जं अपरिमितमण्णमेय्यगुणं, वरं पवरं अग्गं ॥

[१२] यथा महाराज, मनुस्सा उपत्यम्भवसेन भोजनं उपसेवन्ति, हितवसेन भेसज्जमुपसेवन्ति, उपकारवसेन मित्तं उपसेवन्ति, तारणवसेन नावं उपसेवन्ति, सुगन्धवसेन मालागन्धं उपसेवन्ति, अभयवसेन भीरुत्ताणं उपसेवन्ति, पतिद्वानवसेन पठविं उपसेवन्ति, सिप्पवसेन आचरियं उपसेवन्ति, यसवसेन राजानं उपसेवन्ति, कामददवसेन मणिरतनं उपसेवन्ति, एवमे'व खो महाराज, सम्ब्रसामञ्जगुणददवसेन अरिया धुतगुणं उपसेवन्ति ॥

[१३] यथा वा पन महाराज, उदकं बीजविरूहनाय, [356] अग्निज्ञापनाय, आहारो बलाहरणाय, लता बन्धनाय, सत्थं छेदनाय, पानीयं पिपासाविनयनाय, निधि^१ अस्सासकरणाय, नात्रा तीरसम्पापनाय, भेसज्जं व्याधिवूपसमनाय, यानं सुखगमनाय, भीरुत्ताणं भयविनोदनाय, राजा आरक्खत्थाय, फलकं दण्डलेइडुल्लगुळसरसत्तिपटिब्राह्मनाय, आचरियो अनुसासनाय, माता पोसनाय, आदासो ओलोकनाय, अलङ्कारो सोभनाय, वत्थं पटिच्छादनाय, निस्सेणी आरोहणाय, तुला विक्खेपनाय, मत्तं परिजपनाय, आवुधं तज्जनियपटिब्राह्मनाय, पदीपो अन्धकारविधमनाय, वातो परिव्यहनिब्बापनाय, सिप्पं वुत्तिनिष्पादनाय, अगदं जीवितरक्खणाय, आकरो रतनु'प्पादनाय, रतनं अलङ्काराय, आणा अनतिक्रमनाय, इस्सरियं वसवत्तनाय, एवमे'व खो महाराज, धुतगुणं सामञ्जबीजविरूहनाय, किलेसमलज्ञापनाय, इद्धिबलाहरणाय, सतिसंवरनिबन्धनाय, विमतिविचिकिच्छासमुच्छेदनाय, तण्हापिपासाविनयनाय, अभिसमयअस्सासकरणाय, चतुरो'घनिःशरणाय, किलेसव्याधिवूपसमाय, निब्बानसुखपटिलाभाय, जातिजराव्याधिमरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सु'पायासभयविनोदनाय, सामञ्जगुणपरिरक्खणाय, अरतिकुवितक्कपटिब्राह्मनाय, सकलसामञ्जथा'नुसासनाय,

सम्बसामञ्जगुणपोसनाय, समथविपस्सनामगफलनिब्बानदस्सनाय, सकल-
लोकधुतथोमितमहतिमहासोभाकरणाय, सम्बा'पायपिदहनाय, सामञ्जथसेल-
सिखरमुद्गनि अभिरूहनाय, वङ्गकुटिलविसमचित्तनिकखेपनाय, सेवितम्बा'-
सेवितम्बधम्मे साधु सञ्ज्ञायकरणाय, सम्बकिलेसपटिसत्तुतज्जनाय, अवि-
ज्जन्धकारविधमनाय, तिविधग्गिसन्तापपरिळाहनिब्बापनाय, सण्हसुखुमसन्त-
समापत्तिनिष्पादनाय, सकलसामञ्जगुणपरिरक्खणाय, बोञ्जङ्गवररतनु'प्पाद-
नाय, योगिजनालङ्करणाय, अनवज्जनिपुणसुखु-[357]-मसन्तिसुखमन-
तिक्कमनाय, सकलसामञ्जअरियधम्मवसवत्तनाय । इति महाराज, इमेसं
गुणानं अधिगमाय यदिदं एकमेकं धुतगुणं । एवं महाराज, अतुलियं
धुतगुणं अप्पमेय्यं असमं अप्पटिभागं अप्पटिसेट्ठं उत्तरं सेट्ठं विसिट्ठं
अधिकं, आयतं पुथुलं विसटं वित्थतं गरुक्कं भारियं महन्तं ॥

[१२] यो खो महाराज, पुग्गलो पापिच्छो इच्छापकतो कुहको
लुद्धो ओदरिको लाभकामो यसकामो कित्तिकामो अयुत्तो अप्पत्तो अन-
नुच्छविको अनरहो अप्पतिरूपो धुतगुणं समादियति, सो दिगुणं दण्ड-
मा'पज्जति सम्बगुणघातमा'पज्जति, दिट्ठधम्मिकं हीळनं खीळनं गरहनं
उप्पण्डनं खिपनं असम्भोगं निस्सारणं निच्छुभनं पवाहनं पम्बाजनं पटि-
लभति, सम्पराये पि सतयोजनिके अवीचिमहानिरये उण्हकठिततत्तसन्त-
त्तअच्चिजालामालके अनेकवस्सकोटिसतसहस्सानि उद्धमधो तिरियं फेणुदेहकं
सम्परिवत्तकं पच्चति, ततो मुच्चित्वा किसफरुसकाळङ्गपच्चङ्गो सूनु'द्धुमात-
सुसिरुत्तमङ्गो छातो पिपासितो विसमभीमरूपवण्णो भग्गकण्णसोतो उम्मी-
लितनिमीलितनेत्तनयनो अरुगत्तपक्कगत्तो पुळ्ळाकिण्णसम्बकायो, वातमुखे
जलमानो विय अग्गिक्खन्धो अन्तो जलमानो पज्जलमानो, अत्ताणो
असरणो आरुण्णरुण्णकारुञ्जरवं परिदेवमानो निज्झामतण्हिको समणमहा-
पेतो हुत्वा आहिण्डमानो महिया अट्ठस्सरं करोति ॥

[१३] यथा महाराज, कोचि अयुत्तो अप्पत्तो अननुच्छविको अनरहो अप्पतिरूपो हीनो कुजातिको खत्तिया'भिसेकेन अभिसिञ्चति, सो लभति हत्थच्छेदं पादच्छेदं हत्थपादच्छेदं कण्णछेदं नासच्छेदं कण्ण-नास-[३५८]-च्छेदं बिलङ्गथालिकं, सङ्खमुण्डिकं राहुमुखं जोतिमालिकं हत्थपज्जोतितं एरकवत्तिकं चीरकवासिकं, एणेय्यकं बल्लिसर्मसिकं कहा-पणकं खारापतच्छिकं पल्लिवपरिवत्तिकं पलालपीठकं, तत्तेन तेलेन ओसिञ्चनं, सुनखेहि खादितं, जीवसूलारोपनं, असिना सीसच्छेदनं, अने-कविहितं पि कम्मकारणं अनुभवति । किंकारणं ? अयुत्तो अप्पत्तो अननु-च्छविको अनरहो अप्पतिरूपो हीनो कुजातिको महन्तइस्सरिये ठाने अत्तानं ठोपेसि, वेलंघातेसि । एवमे'व खो महाराज, यो कोचि पुग्गलो पापिच्छो—पे०—महिया अट्टस्सरं करोति ॥

[१४] यो पन महाराज, पुग्गलो युत्तो पत्तो अनुच्छविको अरहो पतिरूपो अप्पिच्छो सन्तुट्ठो पविचित्तो असंसट्ठो आरद्धविरियो पहितत्तो असठो अमायो अनोदरिको अलाभकामो अयसकामो अकित्तिकामो सट्ठो सद्भापब्ब-जितो जरामरणमुच्चित्तुकामो सासनं पग्गणिहस्सामी'ति धुतगुणं समादियति, सो दिगुणं पूजं अरहति—देवानं च मनुस्सानं च पियो होति मनापो पिह-यितो पत्थितो, जातिसुमनमल्लिकादीनं विय पुष्पं नहाता'नुलित्तस्स, जिघ-च्छित्तस्स विय पणीतभोजनं, पिपासितस्स विय सीतलविमलसुरभिपानीयं, विसगतस्स विय ओसधवरं, सीवगमनकामस्स आजञ्जरथवरुत्तमं, अत्थ-कामस्स विय मनोहरमणिरतनं, अभिसिञ्चित्तुकामस्स विय पण्डरविमलसेत-च्छत्तं, धम्मकामस्स विय अरहत्तफलादिगममनुत्तरं । तस्स चत्तारो सतिपट्ठाना भावनापारिपूर्तिं गच्छन्ति, चत्तारो सम्मप्पधाना चत्तारो इद्धिपादा पञ्चिन्द्रियानि पञ्चबलानि सत्त बोज्झङ्गा अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो भावना-परिपूर्तिं गच्छति, समथविपस्सना अधिगच्छति, अधिगमपटिपत्ति परिणमति,

चत्तारि सामञ्जसं-[359]-लानि चतस्सो पटिसम्भिता तस्सो विज्जा छल्लभिज्जा केवलो च समणम्मो सब्बे तस्सा'धेय्या होन्ति, विमुत्तिपण्डर-विमलसेतच्छत्तेन अभिसिञ्चति । यथा महाराज, रज्जो खत्तियस्स अभिजात-कुलीनस्स खत्तिया'भिसेकेन अभिसित्तस्स परिचरन्ति सरद्धनेगमजानपदभट-बलत्था, अट्ठत्तिंसा च राजपरिंसा नटनच्चका मुखमङ्गलिका सोत्थिवाचका समणब्राह्मणसम्बपासण्डगणा अभिगच्छन्ति, यं किञ्चि पथविद्या पट्टनरतना-करनगरसुद्धानवेरज्जकल्लेज्जभेज्जजनमनुसासनं सब्बत्थ सामिको भवति, एवमे'व खो महाराज, यो कोचि पुग्गलो मुत्तो पत्तो—पे०—विमुत्ति-पण्डरविमलसेतच्छत्तेन अभिसिञ्चति ॥

[१५] तेरसि'मे महाराज, धुतङ्गानि येहि सुद्धिकतो निब्बानमहास-मुदं पविसित्वा बहुविधं धम्मकील्लमभिकीळति, रूपारूपअट्ठसमापत्तियो वल्लञ्जेति, इद्धिविधं दिव्वसोतधातुं परचित्तविजाननं पुब्बेनिवासा'नुस्सतिं दिव्वचक्खुं सन्धासवक्खयं च पापुणाति । कतमे तेरस ? पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, पिण्डपातिकङ्गं, सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, पत्तपिण्ड-कङ्गं, खलुपच्छाभत्तिकङ्गं, आरज्जकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गं, सोसानिकङ्गं, यथासन्थतिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं । इमेहि खो महाराज, तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि केवलं सामञ्जं पटिलभति, तस्सा'धेय्या होन्ति केवला सन्ता सुखा समापत्तियो । यथा महाराज, सम्पन्नो नाविको पट्टेने सुट्ठु कतसुद्धो महासमुदं पविसित्वा वङ्गं तक्कोलं चीनं सोवीरं सुरट्ठं अलसन्दं कोलपट्टनं सुवण्णभूमिं गच्छति, अज्जं पि यं किञ्चि नावासञ्चरणं, एवमे'व खो महाराज, इमेहि तेरसहि धुत-[360]-गुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि केवलं सामञ्जं पटिलभति, तस्सा'धेय्या होन्ति केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ॥

[१६] यथा महाराज, कस्सको पठमं खेत्तदोसं तिणकट्टपासाणं अपनेत्वा कसित्वा वपित्वा सम्मा उदकं पवेसेत्वा रक्खित्वा गोपेत्वा लवन-मदनेन बहुधञ्जको होति, तस्सा'धेय्या भवन्ति ये केचि अधना कपणा दल्लिद्वा दुग्गतजना । एवमे'व खो महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बेहि आसिवितेहि—पे०—केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ॥

[१७] यथा वा पन महाराज, खत्तियो मुद्धा'वसित्तो अभिजात-कुलकुलीनो छेज्जेज्जनपद'सासने इस्सरो होति वसवत्ती सामिको इच्छा-करणो, केवला च महापठवी तस्सा'धेय्या होति । एवमे'व खो महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परि-चिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परिपूरितेहि जिनसासनवरे इस्सरो होति वसवत्ती सामिको इच्छाकरणो, केवला च समणगुणा तस्सा'धेय्या होन्ति ॥

[१८] ननु महाराज, थेरो उपसेनो वड्ढगन्तपुत्तो सल्लेखधुतगुणे परिपूरिकारिताय अनादियित्वा सावत्थिया सङ्घस्स कतिकं सपरिसो नरदम्मसारथिं पटिसल्लण्णगतं उपसङ्कमित्वा भगवतो पादे सिरसा वन्देत्वा एकमन्तं निसीदि । भगवा च तं सुविनीतं परिसं ओलोकेत्वा हट्ठुट्ठो पमुदितो उदग्गो परिसाय सद्धिं सल्लापं सल्लपित्वा असम्भिन्नेन ब्रह्मस्सरेण एतद'-वोच—पासादिकां खो पन त्या'यं उपसेन, परिसा, कथं त्वं उपसेन, परिसं विनेसी'ति ? । सोपि सब्बञ्जुना दसबलेन देवातिदेवेन पुट्ठो यथाभूतसभाव-गुणवसेन भगवन्तं एतद'वोच—यो कोचि मं भन्ते उपसङ्कमित्वा पब्बज्जं वा निस्सयं वा याचति, त-[361]-महं एवं वदामि—अहं खो आवुसो आर-ञ्जको पिण्डपातिको पंसुकूलिको तेचीवरिको, सघे त्वं पि आरञ्जको भवि-स्ससि पिण्डपातिको पंसूकूलिको तेचीवरिको, एवा'हं तं पब्बजेस्सामि निस्सयं

दस्सामी'ति । सचे सो मे भन्ते, पटिस्सुणित्वा नन्दति ओरमति एवा'हं तं पब्बाजेमि निस्सयं देमि । सचे न नन्दति न ओरमति न तं पब्बाजेमि न निस्सयं देमि । एवा'हं भन्ते, परिसं विनेमी'ति ॥ एवं पि महाराज, धुतगुणवरसमादिण्णो जिनसासनवरे इस्सरो होति वसवत्ती सामिको इच्छाकरणो, तस्सा'धेय्या होन्ति केवला सन्ता सुखा समापत्तियो ॥

[१९] यथा महाराज, पदुमं अभिवुद्धपरिसुद्धउदिच्चजातिप्पभवं सिनिद्धं मुदुं लोभनीयं सुगन्धं पियं पत्थितं पसत्थं जलकदमम'नुपलित्तं अणुपत्तकेसरकणिकाभिमण्डितं भमरगणसेवितं सीतलसलिलसंवद्धं, एवमे'व खो महाराज, इमेहि तेरसहि धुतगुणेहि पुब्बे आसेवितेहि निसेवितेहि चिण्णेहि परिचिण्णेहि चरितेहि उपचरितेहि परपूरितेहि अरियसावको तिसगुणवरेहि समुपेतो होति । कतमेहि तिसगुणवरेहि ? सिनिद्धमुदुमद्वमेत्तचित्तो होति, घातितहतविहतकिलेसो होति, हतनिहतमानदप्पो होति, अचलदब्बहनिविट्टनिच्चेमतिकसद्धो होति, परिपुण्णपीणितपहट्टलोभनीयसन्तसुख-समापत्तिलाभी होति, सीलवरपवरअसमसुचिगन्धपरिभावितो होति, देवमनुस्सानं पियो होति मनापो, खीणासवअरियवरपुगलपत्थितो, देवमनुस्सानं वन्दितपूजितो, बुधविबुधपण्डितजनानं थुतथवितथोमितपसत्थो, इध वा हुरं वा लोकेन अनुपलित्तो, अप्पथोक्कवजे पि भयदस्सावी, विपुलवरसम्पत्तिकामानं मग्गफलवरत्थसाधनो, आयाचितविपुलपणीतपच्चयभागी, अनिकेतसयनो, ज्ञानज्झासित-[362]-तपवरविहारी, विजटितकिलेसजालवत्थु, भिन्नभग्गसङ्कुटितसञ्चिन्नगतिनीवरणो, अकुप्पधम्मो, अभिनीतवासो, अनवज्जभोगी, गतिविमुत्तो, उत्तिण्णसच्चविकिच्छो, विमुत्तिज्झासितत्तो, दिट्ठधम्मो, अचलदब्बभीरुत्ताणमुपगतो, समुच्छिन्नानुसयो, सन्नासवक्खयं पत्तो, सन्तसुखसमापत्तिविहारबहुलो, सच्चसमणगुणसमुपेतो । इमेहि तिसगुणवरेहि समुपेतो होति ॥

[२०] ननु महाराज, थेरो सारिपुत्तो दससहस्सग्घि लोकधातुया अग्गपुरिसो ठपेत्वा दसवलं लोकाचरियं । सो पि अपरिमितम'सङ्खे-
य्यकण्णे समाचितकुसलमूलो ब्राह्मणकुलकुलीनो मनापिकं कामरतिं अनेक-
सतसङ्खधनवरं च ओहाय जिनसासने पब्बजित्वा इमेहि तेरसहि धुत-
गुणेहि कायवचीचित्तं दमयित्वा अज्जेतरहि अनन्तगुणसमन्नागतो गोतमस्स
भगवतो सासनवरे धम्मचक्कमनुपवत्तको जातो । भासितं पे'तं महाराज,
भगवता देवातिदेवेन एकुत्तरनिकायवरलङ्घके—ना'हं भिक्खवे, अञ्जं
एकपुगलं पि समनुपस्सामि यो तथागतेन अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं
सम्मदेव अनुपवत्तेति यथयि'दं सारिपुत्तो । सारिपुत्तो भिक्खवे, तथागतेन
अनुत्तरं धम्मचक्कं पवत्तितं सम्मदेव अनुपवत्तेती' ति ॥

साधु भन्ते नागसेन, यं किञ्चि नवङ्गं बुद्धवचनं या च लोकुत्तरा
किरिया, या च लोके अधिगमविपुलवरसम्पत्तियो, सञ्चं तं तेरसगुणेषु
सुसमोधानो'पगतं'ति ॥

नवमो वग्गो ।

[मेण्डकपञ्चो निट्ठितो]

[VII ओपम्मकथा ।]

[363] भन्ते नागसेन, कतिहि अङ्गेहि समन्नागतो भिक्खु अरहत्तं सञ्चिकरोती'ति ? ॥

- (1) इध महाराज, अरहत्तं सञ्चिकातुकामेन भिक्खुना घोरस्सरस्से एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (2) कुक्कुटस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (3) कलन्दकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (4) दीपिनिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (5) दीपिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (6) कुम्मस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (7) वंसस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (8) चापस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (9) वायसस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (10) मक्कटस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (11) लोपुल्लताय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (12) पट्टमस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (13) बीजस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (14) सालकल्याणिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (15) नावाय तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (16) नावा-लकनकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।

- (17) कूपस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (18) निव्यामकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (19) कम्मकरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (20) समुदस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (21) पठविया पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (22) आपस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (23) तेजस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (24) वायुस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (25) पब्बतस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (26) आकासस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (27) चन्दस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (28) सुरियस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (29) सक्कस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (30) चक्कवत्तिस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (31) उपचिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (32) बिळारस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (33) उन्दुरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (34) विच्छिक्कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (35) नकुलस्स एकं [364] अङ्गं गहेतब्बं ।
- (36) जरसिगालस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (37) मिगस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (38) गोरूपस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (39) वराहस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (40) हत्थिस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।

- (41) सीहस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (42) चक्कवाक्कस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (43) पेणाहिक्काय द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (44) धरकपोतस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (45) उद्धक्कस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (46) सत्तपत्तस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (47) वग्गुलिस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (48) जद्धक्काय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (49) सप्पस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (50) अजगरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (51) पन्थमक्कटक्कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (52) थनसित-दारक्कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (53) चित्तक्कधर-कुम्मस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (54) पवनस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (55) रुक्खस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (56) मेघस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (57) मणिरत्तनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (58) मागविकस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (59) बाळिसिक्कस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (60) तच्छक्कस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (61) कुम्भस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (62) काळयसस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (63) छत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (64) खेत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।

- (65) अगदस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (66) भोजनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (67) इस्सत्थस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (68) रज्जो चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (69) दोवारिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (70) निसदाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (71) पदीपस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (72) मयूरस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (73) तुरङ्गस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (74) सोण्डिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (75) इन्दखीलस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (76) तुलाय एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (77) खग्गस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ॥
- (78) मच्छस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ॥
- (79) इणगाह-[365]-कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (80) व्याधितस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (81) मतस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (82) नदिया द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (83) उसभस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (84) मग्गस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
- (85) सुंक्सायिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (86) चोरस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ॥
- (87) सकुणग्घिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
- (88) सुनखस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।

- (89) तिकिच्छकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (90) गम्भिनिया द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (91) चमरिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 (92) किकिया द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (93) कपोतिकाय तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (94) एकनयनस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (95) कस्सकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (96) जम्बुकसिगालिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 (97) चङ्गवारकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (98) दब्बिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 (99) इणसाधकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (100) अनुविचिनकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 (101) सारथिस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (102) भोजकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानि ।
 (103) तुन्नत्रायस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 (104) नाविकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ।
 (105) भमरस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ॥

मातिका समत्ता ।

[१] भन्ते नागसेन, घोरस्सरस्स^२ एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, क्तमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? । यथा महाराज, गद्रभो नाम सङ्कारकूटे पि चतुक्के पि सिङ्घाटके पि गामद्वारे पि थुसरासिम्हि पि यत्थ कथचि पि सयति, न सयनबहुलो होति, [366] एवमेव खो महाराज, योगिना

योगावचरेन तिणसन्थारे पि पणसन्थारे पि कट्टमञ्चके पि छमायं पि यत्थ कत्थचि चम्मखण्डं पत्थरित्वा यत्थ कत्थचि सयितब्बं न सयन-बहुलेन भवितब्बं । इदं महाराज, घोरस्सरस्स (गद्रभस्स) एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन—कलिङ्गरूपधाना भिक्खवे, एतरहि मम सावका विहरन्ति अप्पमत्ता आतापिनो पधानस्मि'ति । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना पि—

पल्लङ्केन निसिन्नस्स जणुकेना' भिक्खस्सति^३ ।

अलं फासुविहाराय पहितत्तस्स भिक्खुनो'ति ॥

[२] भन्ते नागसेन, कुक्कुटस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, क्तमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, कुक्कुटो कालेन समयेन पटिसल्लीयति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन कालेन समयेने'व चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा पानीयं परिभोजनीयं उपट्ठपेत्वा सरीरं पटिजगित्वा नहायित्वा चेतियं वन्दित्वा बुद्धानं भिक्खून् दस्सनाय गन्त्वा कालेन समयेन सुञ्जागारं पविसितब्बं । इदं महाराज, कुक्कुटस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, कुक्कुटो कालेन समयेने'व बुद्धाति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन कालेन समयेने'व बुद्धहित्वा चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा पानीयं परिभोजनीयं उपट्ठपेत्वा सरीरं पटिजगित्वा चेतियं वन्दित्वा पुनदेव सुञ्जागारं पविसितब्बं । इदं महाराज, कुक्कुटस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ पुन च परं महाराज, कुक्कुटो पठविं खणित्वा खणित्वा अञ्जोहारं अञ्जोहरति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन पञ्चवेक्खित्वा पञ्चवेक्खित्वा अञ्जोहारं अञ्जोहरितब्बं, ने'व दवाय न [367] मदाय

न मण्डनाय न विभूसनाय, यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाय विहिंसू'परतिया ब्रह्मचरिया'नुग्गहाय । इति पुराणं च वेदनं पटिहङ्गामि नवं च वेदनं न उप्पादेस्सामि, यात्रा च मे भविस्सति अनवज्जता च फासु-विहारो चा'ति । इदं महाराज, कुक्कुटस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, **भगवता** देवातिदेवेन—

कन्तारे पुत्तमंसं व, अक्खस्स'ब्भञ्जजनं यथा ।

एवं आहरि आहारं, यापनत्थममुच्छित्तो'ति ॥

पुन च परं महाराज, कुक्कुटो सचक्खुको पि रत्ति अन्धो होति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन अनन्धेने'व **अन्धेन विय भवि-तब्बं**, अरञ्जे पि गोचरगामे पिण्डाय चरन्तेना'पि रजनीयेसु रूपसद्गन्ध-रसफोडुब्बधम्मेषु अन्धेन बधिरेन मूगेन विय भवितब्बं, न निमित्तं गहेतब्बं, ना'नुव्यञ्जनं गहेतब्बं । इदं महाराज, कुक्कुटस्स चतुर्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज थेरेन **महाकच्चायनेन**—

चक्खुम'स्स यथा अन्धो, सोतवा बधिरो यथा ।

जिह्वाव'स्सं यथा मूगो बलवा दुब्बलोरि'व ।

अथ अत्थे समुप्पन्ने सयेथ **मतसायिकं**'ति ॥

पुन च परं महाराज, कुक्कुटो लेङ्कुदण्डलगुटमुग्गेहि परिपातियन्तो पि सकं गेहं न विजहाति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन चीवरकम्मं करोन्तेन पि नवकम्मं करोन्तेन पि वत्तपटिवत्तं करोन्तेन पि उदिसन्तेन पि उदिसापेन्तेन पि **योनिसो मनसिकारो न विजहितब्बो** । सकं खो पने'तं महाराज, योगिनो गेहं यदिदं योनिसो मनसिकारो । इदं

महाराज, कुक्कुटस्स पञ्चमं अङ्गं [368] गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन—को च भिक्खवे, भिक्खुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो—यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना'ति । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना पि—

यथा सुदन्तो मातङ्गो सकं सोण्डं न मइति ।

भक्खा'भक्खं विजानाति, अत्तनो वुत्तिकप्पनं ॥

तथे'व बुद्धपुत्तेन अप्पमत्तेन वा पन ।

जिनवचनं न मइतब्बं मनसिकारवरुत्तमं'ति ॥

[३] भन्ते नागसेन, कलन्दकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, कलन्दको पटिसत्तुम्हि ओपतन्ते नङ्गुडं पप्फोटेवा महन्तं कत्वा तेनेव नङ्गुडलकुटेन पटिसत्तुं पटि-बाहति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन किलेससत्तुम्हि ओपतन्ते सतिपट्ठानलकुटं पप्फोटेवा महन्तं कत्वा तेनेव सतिपट्ठानलकुटेन सब्ब-किलेसा पटिबाहितब्बा । इदं महाराज, कलन्दकस्स एकं अङ्गं गहे-तब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन चुल्लपन्थकेन—

यदा किलेसा ओपतन्ति सामञ्जगुणधंसना ।

सतिपट्ठानलकुटेन हन्तब्बा ते पुनप्पुनं'ति ॥

[४] भन्ते नागसेन, दीपिनिया एकं अङ्गं गहेतब्बं ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, दीपिनीं सकिं येव गब्भं गण्हाति, न पुनप्पुनं पुरिसं उपेति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगाव-चरेन आयतिपटिसन्धि^५ उप्पत्ति गब्भसेय्यं चुतिं भेदं खयं विनासं संसारभयं दुग्गतिं विसमं सम्पीळितं दिस्वा [369] पुनब्भवे नप्पटिसन्दहिस्सा-

मी'ति योनिसो मनसिकारो करणीयो । इदं महाराज, दीपिनिया एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते धनियगोपालकमुत्ते—

उसभोरि'व छेत्वा बन्धनानि, नागो पूतिलत्तं व दालयित्वा ।

ना'हं पुन उपेस्सं गब्भसेय्यं, अथ चे पत्थयसी पवस्स देवा'ति ॥

[५] भन्ते नागसेन, दीपिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कत्तमानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, दीपिको अरज्जे तिणगहणं वा वनगहनं वा पव्वतगहनं वा निस्साय निलीयित्वा मिगे गण्हाति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन विवेकं सेवितब्बं, अरज्जं रुक्खमूलं पव्वतं कन्दरं गिरिगुहं सुसानं वनपत्थं अब्भोकासं पलालपुञ्जं अप्पसदं अप्पनिग्घोसं विजनवातं मनुस्सराहसेय्यकं पटिसल्लान-सारुणं । विवेकं सेवमानो हि महाराज, होति योगी योगावचरो न चिरस्से'व छल्लभिज्जासु च वसीभावं पापुणाति । इदं महाराज, दीपिकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेहि धम्मसङ्गाहकेहि—

यथा पि दीपिको नाम निलीयत्वा गण्हाती मिगे ।

तथे'वा'यं बुद्धपुत्तो युत्तयोगो विपस्सको ।

अरज्जं पविसित्वान गण्हाति फलमुत्तमं'ति ॥

पुन च परं महाराज, दीपिको यं कञ्चि पसुं गहित्वा* वामेन पस्सेन पतितं न भक्खेति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन वेळुदानेन वा पत्तदानेन वा पुप्फदानेन वा फलदानेन वा सिनानदानेन वा मत्तिकदानेन वा चुण्णदानेन वा दन्तकट्ट-[370]-दानेन वा मुखोदकदानेन वा चाटुकम्पताय वा मुगसुप्पताय वा पारिभट्टकताय वा जङ्घपेसनीयेन वा वेज्जकम्मेन वा दूतकम्मेन वा पहिणगमनेन वा पिण्डपतिपिण्डेन वा

दानानुप्पदानेन वा वत्थुविज्जाय वा नक्खत्तविज्जाय वा अङ्गविज्जार्यं वा अज्जतर'ज्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाजीवेन निष्पादितं भोजनं न भुञ्जितब्बं, वामेन पस्सेन पतितं पसुं विय दीपिको । इदं महाराज, दीपिकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना ॥

वचीविज्जत्तिविष्फारा उप्पन्नं मधुपायासं ।

सचे भुत्तो भवेय्या'हं साजी'वो गरहितो मम ॥

यदी पि मे अन्तगुणं निक्खमित्वा बही चरे ।

ने'व भिन्देय्य, आजीवं चजमानो पि जीवितं'ति ॥

[६] भन्ते नागसेन, कुम्मस्स पञ्चअङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, क्तमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति? ॥ यथा महाराज, कुम्मो उदकचरो उदके येव वासं कप्पेति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बपाणभूतपुग्गलानं हिताया'नुकम्पिना मेत्तासहगतेन चेतसा विपुलेन महग्गतेन अप्पमाणेन अवैरेन अब्यापजेन सब्बावन्तं लोकं फरित्वा विहरितब्बं । इदं महाराज, कुम्मस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, कुम्मो उदके उप्पिलवन्तो सीसं उक्खिपित्वा यदि कोचि पस्सति, तथेव निमुज्जति गाब्हमो'गाहति—मा मं ते पुन पस्सेय्युं'ति । एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन किलेसेसु ओपतन्तेसु आरम्मणसरे निमु-ज्जितब्बं गाब्हमो'गाहितब्बं—मा मं किलेसा पुन पस्सेय्युं'ति । इदं महाराज, कुम्मस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च [371] परं महाराज, कुम्मो उदकतो निक्खमित्वा कायं ओतापेति । एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन निसज्जट्टानसयनचङ्कमतो मानसं नीहरित्वा सम्मप्पधाने

मानसं ओतापेतब्बं । इदं महाराज, कुम्मस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ॥
 पुन च परं महाराज, कुम्भो पठविं खणित्वा विवित्ते वासं कण्णेति । एवमेव
 खो महाराज, योगिना योगावचरेन लाभसक्कारसिलोकं पजहित्वा सुज्जं
 विवित्तं काननं वनपत्थं पब्बतं कन्दरं गिरिगुहं अप्पसदं अप्पनिग्घोसं
 पविवित्तमो'गाहित्वा **विवित्ते येव वासं उपगन्तब्बं ।** इदं महाराज, कुम्मस्स
 चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, थेरेन **उपसेनेन**
वज्जन्तपुत्तेन—

विवित्तं अप्पनिग्घोसं वाळमिगनिसेवितं ।

सेवे सेनासनं भिक्खु पटिसत्थानकारणा'ति ॥

पुन च परं महाराज, चारिकं चरमानो यदि किञ्चि पस्सति वा सदं
 सुणाति वा, सोण्डिपञ्चमानि अङ्गानि सके कपाले निदहित्वा अप्पोस्सुक्को
 तुण्हीभूतो तिष्ठति कायमनुरक्खन्तो, एवमेव खो महाराज, योगिना योगाव-
 चरेन सब्बत्थ रूपसदग्गन्धरसफोढब्बधम्मेषु आपतन्तेसु छसु द्वारेसु संवर-
 कवाटं अनुगघाटेत्वा मानसं समोदहित्वा संवरं कत्वा **सतेन सम्पजानेन**
विहातब्बं समणधम्मं रक्खमानेन । इदं महाराज, कुम्मस्स पञ्चमं अङ्गं
 गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, **भगवता** देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवे
कुम्मूपमसुत्तन्ते—

कुम्भो च अङ्गानि सके कपाले, समोदहं भिक्खु मनोवितक्के ।

[372] अनिस्सितो अज्जम'हेठमानो । परिनिब्बुतो नू'पवदेय्य कञ्चि'ति ॥

[७] भन्ते नागसेन, वंसस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं
 तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ॥ ? यथा महाराज, वंसो यत्थ वासो तत्थ अनुलो-
 मेति, नाज्जत्थम'नुधावति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन यं
 बुद्धेन भगवता भासितं नवङ्गं सत्थुसासनं तं अनुलोमयित्वा कणिये

अनवज्जे ठत्वा समणधम्मं येव परियेसितब्बं । इदं महाराज, वंसस्स
एकं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, थेरेन राहुलेन—

नवङ्गं बुद्धवचनं अनुलोमेत्वान सव्वदा ।

कप्पिये अनवज्जरिंम ठत्वा'पायं समुत्तरि'ति^७ ॥

[८] भन्ते नागसेन, चापस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि,
कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, चापो सुतच्छित्तो नमितो^८
यावग्गमूलं समकमेव अनुनमति न पटित्थम्भति, एवमेव खो महाराज, योगिना
योगावचरेन थेरेनवमज्झिमसमकेसु अनुनमितब्बं न पटिप्फरितब्बं ।
इदं महाराज, चापस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, भगवता
देवातिदेवेन विधुरपुण्णकजातके—

चापो वा'नुर्नेमे धीरो वंसो व अनुलोमयं^९ ।

पटिलोमं न वत्तेय्य स राजवसति वसे'ति ॥

[९] भन्ते नागसेन, वायसस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि,
कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, वायसो
आसङ्कितपरिसङ्कितो [373] युत्तप्पयुत्तो* चरति, एवमेव खो महाराज,
योगिना योगावचरेन आसङ्कितपरिसङ्कितेन युत्तप्पयुत्तेन उपट्ठिताय
सतिया संवुतेहि इन्द्रियेहि चरितब्बं । इदं महाराज, वायसस्स पठमं
अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, वायसो यं कच्चि भोजनं दिस्वा
आतीहि संविभजित्वा भुज्जति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन
ये ते लाभो धम्मिका धम्मलद्धा अन्तमसो पत्तपरियापन्नमत्तं पि तथारूपेहि
लाभेहि अप्पटिविभत्तभोगिनी^{१०} भवितब्बं सीलवन्तेहि सब्रह्मचारीहि ।

७ समुत्तरं T. ८ मितो TC. ९ वू नु दरो (?) B. १० कम्पये B.
११ पटिविभत्त B. * यत्तपयत्तो TC.

इदं महाराज, वायसस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

सचे मे उपनामेन्ति यथालब्धं तपस्सिनो ।

सब्बे ते विभजित्वान ततो भुञ्जामि भोजनं'ति ॥

[१०] भन्ते नागसेन, मक्कटस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ती यं वदेसि, कतमानि तानि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, मक्कटो वास-मु'पगच्छन्तो तथारूपे ओकासे महतिमहारुक्खे पविवित्ते सब्बट्ठकसाखे भीरु-त्ताणे वासमु'पगच्छति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन लज्जि पेसलं सीलवन्तं कल्याणधम्मं बहुस्सुतं धम्मधरं विनयधरं पियं गहं भावनीयं वत्तारं वचनक्खमं ओवादकं विज्जापकं सन्दस्सकं समादपकं समुत्तेजकं सम्पहंसकं, एवरूपं कल्याणमित्तं आचरियं उपनिस्साय विहरितब्बं । इदं महाराज, मक्कटस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, मक्कटो रुक्खे येव चरति तिष्ठति निसीदति, यदि मिद्धं^{१२} ओक्कमति तथेव रत्ति वासमनु-भवति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन पवना'भिमुखेन भवितब्बं, पवने येव ठान-[३७४]-चङ्कमनिसज्जसयनं निदं ओक्कमित्तब्बं, तथे'व सतिपट्ठानम'नुभवितब्बं । इदं महाराज, मक्कटस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

चङ्कमन्तो पि तिष्ठन्तो निसज्जसयनेन वा ।

पवने सोभते भिक्खु, पवनन्तं व वण्णितं'ति ॥*

पठमो वग्गो ।

१२ निदं B.

* Tc. adds this uddānam after this :—

घोरस्सरो च कुक्कुटो कलन्दो दीपिनी-दिपिको ।

कुम्भो वंसो च चापो च वायसो अथ मक्कटो'स्ति ॥

[११] भन्ते नागसेन, लापुलताय* एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ॥ ? यथा महाराज, लापुलता तिणे वा कट्ठे वा लताय वा सोण्डिकाहि आलम्बित्वा तस्सु'परि वड्ढति । एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन अरहत्ते अभिवड्ढितुकामेन मनसा आरम्मणं आलम्बित्वा अरहत्ते अभिवड्ढितब्बं । इदं महाराज, लापुलताय एकं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसे-नापतिना—

यथा लापुलता नाम तिणे कट्ठे लताय वा ।

आलम्बित्वा सोण्डिकाहि ततो वड्ढति उप्परि ॥

तथेव बुद्धपुत्तेन अरहत्तफलकामिना ।

आरम्मणं आलम्बित्वा वड्ढितब्बं असेखफले'ति ॥

[१२] भन्ते नागसेन, पदुमस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति य वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी- [375]-नी'ति ॥ ? यथा महाराज, पदुमं उदके जातं उदके संवद्धं अनूपलित्तं उदकेन, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन कुले गणे लाभे यसे सक्कारे सम्माननाय परिभोगपच्चयेसु च सब्बत्थ अनुपलित्तेन भवितब्बं । इदं महाराज, पदुमस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पदुमं उदका अच्चु-ग्गम्म ठाति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बलोकं अभि-भवित्वा अच्चु'ग्गम्म लोकुत्तरधम्मो ठातब्बं । इदं महाराज, पदुमस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पदुमं अप्पमत्तकेन पि अनिलेन एरितं चलति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन अप्प-मत्तकेसु पि किलेसेसु संयमो करणीयो भयदस्साविना विहरितब्बं । इदं महाराज, पदुमस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज

* v. l. लाबुलता throughout.

भगवता देवातिदेवेन—अणुमत्तेसु वज्जेसु भयदस्सावी समादाय सिक्खति सिक्खापदेसू'ति ॥

[१३] भन्ते नागसेन, बीजस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, बीजं अप्पकं पि समानं भद्दके खेत्ते वुत्तं देवे सम्मा धारं पवेच्छन्ते सुबहूनि फलानि अनुदस्सति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन यथा पटिपादितं **सीलं केवलं सामञ्जफलम'नुदस्सति**, एवं **सम्मा पटिपज्जितब्बं** । इदं महाराज, बीजस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, बीजं सुपरिसोधिते खेत्ते रोपितं खिप्पमे'व संविरूहति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **मानसं सुपरिगहितं सुञ्जागारे परिसोधितं सतिपट्ठानखेत्तवरे खित्तं खिप्पमेव विरूहति** । इदं महाराज, बीजस्स दुतियं अङ्गं [376] गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज **थेरेन अनिरुद्धेन**—

यथा पि खेत्ते परिसुद्धे बीजं च'स्स पतिट्ठितं ।

विपुलं तस्स फलं होति, अपि तोसेति कस्सकं ॥

तथे'व योगिमो चित्तं सुञ्जागारे विसोधितं ।

सतिपट्ठानखेत्तमिह खिप्पमेव विरूहती'ति ॥

[१४] भन्ते नागसेन, सालकल्याणिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, सालकल्याणिका नाम अन्तो पठवियं येव अभिवड्ढति हत्थसतं पि भिय्यो पि, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन चत्तारि सामञ्जफलानि चतस्सो पटिसम्भिदा छल्लभिञ्जायो केवलं च **समणधम्मं सुञ्जागारे येव परिपूरयितब्बं** । इदं महाराज, सालकल्याणिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज **थेरेन राहुलेन**—

सालकल्याणिका नाम पादपो धरणीरूढो ।
 अन्तोपठवियं येव सतहत्यो पि वडुति ॥
 यथा कालम्हि सम्पत्ते परिपाकेन सो दुमो ।
 उग्गञ्जित्वान एका'हं सतहत्यो पि वडुति ॥
 एवमेवा'हं महावीर, सालकल्याणिका विय ।
 अब्भन्तरे सुज्जागारे धम्मतो अभिवट्ठयि'ति ॥

[१५] भन्ते नागसेन, नावाय तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं
 वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज,
 नावा बहुविधदारुसङ्घाटसमवायेन बहुं पि जनं तारयति, एवमे'व खो
 महाराज, योगिना योगावचरेन आचारसीलगुणवत्तपटिवत्तबहुविधदा-
 रुसङ्घाटसमवायेन सदेवको लोको तारयितब्बो । इदं महाराज, नावाय
 पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, नावा [३७७] बहुविधऊ-
 मिथ्यनितवेगविसट्मावट्टवेगं सहति, एवमेव खो महाराज, योगिना
 योगावचरेन बहुविधकिलेसऊमिवेगं लाभसक्कारयससिलोकपूजन-
 वन्दना परकुलेसु निन्दापसंसा सुखदुक्खसम्माननविमाननबहुविध-
 दोसऊमिवेगं च सहितब्बं । इदं महाराज, नावाय दुतियं अङ्गं
 गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, नावा अपरिमितमनन्तमपारमक्खोभित-
 गम्भीरे महतिमहाघोसे तिमितिभिगलमकरमच्छणाकुले महतिमहासमुदे
 चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन तिपरिवट्टद्वादसाकार-
 चतुसच्चाभिसमयप्पटिवेधे मानसं सञ्चारयितब्बं, इदं महाराज, नावाय
 ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन
 संयुत्तनिकायवरे सच्चसंयुत्ते-वितक्केन्तो च खो तुम्हे भिक्खवे, इदं
 दुक्खं'ति वितक्केय्याथ, अयं दुक्खसमुदयो'ति वितक्केय्याथ, अयं

दुक्खनिरोधो'ति वितक्केय्याथ, अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा'ति वितक्केयाथा'ति ॥

[१६] भन्ते नागसेन, नावा-लकनकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, नावालकनकं बहुऊमिजालाकुलविक्खोभितसलिलतले महतिमहासमुद्धे नावं लकेति ठपेति, न देति दिसाविदिसं हरितुं, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहू'मिजाले महतिमहावितक्कसम्पहारे चित्तं लकेतब्बं, न दातब्बं दिसाविदिसं हरितुं । इदं महाराज, नावालकनकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, लकनकं न पिलवति, विसीदति, हत्थसते पि उदके नावं लकेति, ठानमु'पनेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन लाभयससक्कारमाननवन्दनपूजनअपचितीसु लाभग-य-[378]-सग्गे पि न पिलवितब्बं, सरीरयापनमत्तके येव चित्तं ठपेतब्बं । इदं महाराज, नावालकनकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

यथा समुद्धे लकनं न प्लवति, विसीदति ।

तथे'व लाभसक्कारे मा प्लवथ, विसीदथा'ति ॥

[१७] भन्ते नागसेन, कूपस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, कूपो रज्जुं च वरत्तं च लकारं च धारेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सतिसम्पजञ्जसमन्ना-गतेन भवितब्बं, अभिक्कन्ते पटिक्कन्ते आलोकिते विलोकिते सम्मिञ्जिते पसारिते सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे असिते पीते खायिते सायिते उच्चार-पस्सावक्कमे गते ठिते निसिन्ने सुत्ते जागरिते भासिते तुण्हीभावे सम्प-जानकारिना भवितब्बं । इदं महाराज, कूपस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ॥

भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—सतो भिक्खवे, भिक्खु विहरेय्य सम्पजानो । अयं वो अम्हाकं अनुसासनी'ति ॥

[१८] भन्ते नागसेन, निय्यामकस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कत्तमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, निय्यामको रत्तिं दिवं सततं समितं अप्पमत्तो युत्तप्पयुत्तो नावं सारेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन चित्तं नियामयमानेन रत्तिदिवं सततं समितं अप्पमत्तेन योनिस्सो मनसिकारेण चित्तं नियामेतब्बं । इदं महाराज, निय्यामकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन धम्मपदे—

[३७९] अप्पमादरता होथ सच्चित्तम'नुरक्खथ ।

दुग्गा उद्धरथ'त्तानं पङ्के सन्नो'व कुञ्जरो'ति ॥

पुन च परं महाराज, निय्यामकस्स यं किञ्चि महासमुदे कल्याणं वा पापकं वा सब्बं तं विदितं होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण कुसलाकुसलं सावज्जा'नवज्जं हीनप्पणीतं कण्हसुक्कसप्पटिभागं विजानितब्बं इदं महाराज, निय्यामकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, निय्यामको यन्ते मुद्धिकं देति—मा कोचि यन्तं आमसित्था'ति । एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण चित्ते संवरमुद्धिका दातब्बा—मा किञ्चि पापकं अकुसलवितक्कं वितक्केसी'ति । इदं महाराज निय्यामकस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे—मा भिक्खवे पापके अकुसले वितक्के वितक्कयित्थ । सेय्यथी'दं, कामवितक्कं, व्यापादवितक्कं, विहिंसवितक्कं'ति ॥

[१९] भन्ते नागसेन, कम्मकरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज,

कम्मकारो एवं चिन्तयति—भतको अहं, इमाय नावाय कम्मं करोमि, इमाया'हं नावाय वाहसा भत्तवेतनं लभामि, न मे पमादो करणीयो, अप्पमादेन मे अयं नावा वाहेतब्बा'ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन एवं चिन्तयितव्वं—इमं खो अहं चातुम्महाभूतिकं कायं सन्म-सन्तो सततं समितं अप्पमत्तो उपडितसति सतो सम्पजानो समाहितो एकग्गचित्तो जातिजराव्याधिमरणसोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सू'पायासेहि परि-मुच्चिस्सामी'ति अप्पमादो मे करणीयो'ति । इदं महाराज, कम्मकरस्स एकं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेना-पतिना—

[380] कायं इमं सम्मसथ परिजानाथ पुनप्पुनं ।

काये सभावं दिस्वान दुक्खस्स'न्तं करिस्सथा'ति ॥

[२०] भन्ते नप्पासेन, समुदस्स पञ्च अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महाराज, महा-समुदो मतेन कुणपेन सद्धिं न संवसति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहमानदिट्ठिमक्खपव्वसइस्सामच्छरियमायासठकुटिल-विसमदुच्चरितकिलेसमलेहि सद्धिं न संवसितव्वं । इदं महाराज, समुदस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज महासमुदो मुत्तामणिवेळुरियसङ्खसिलापवाळफळिकमणिविविधरतनचयं धारेन्तो पिदहति, न बहि विकिरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावच-रेन मग्गफलज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिविपस्सनाभिञ्जाविविधगुणरतनानि अधिगन्त्वा पिदहितव्वानि, न बहि नीहरितव्वानि । इदं महाराज, समुदस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, समुदो महन्तेहि महाभूतेहि सद्धिं संवसति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अप्पिच्छं सन्तुट्ठं धुतवादं सल्लेखवुत्ति आचारसपन्नं लज्जि पेसलं गहं भाव-

नीयं वत्तारं वचनक्खमं चोदकं पापगरहिं ओवादकं अनुसासकं विज्जापकं सन्दस्सकं समादपकं समुत्तेजकं सम्पहंसकं कल्याणमिच्छं सत्तमचारिं उपनिस्साय वसितब्बं । इदं महाराज, समुद्दस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, महासमुदो नवसल्लिसम्पु-
 ण्णाहि गंगायमुनाअचिरवतीसरभूमहीआदीहि नदीसतसहस्सेहि अन्तलिक्खे सल्लिधाराहि च पूरितो पि सकं वेळं ना'तिवत्तति,
 एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन लाभसक्कारसिलोकवन्दनमानन-
 पूजनकारणा जीवितहेतु पि सच्चिच्च सिक्खापदवीतिकमो न करणीयो । इदं महाराज, समु-[381]-दस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।
 भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—सेय्यथा पि महाराज, महासमुदो
 ठितधम्मो वेळं ना'तिकमति, एवमे'व खो महाराज, यं मया सावकानं
 सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम सावका जीवितहेतु पि ना'तिकमन्ती'ति । पुन
 च परं महाराज, महासमुदो सब्बसवन्तीहि गङ्गायमुनाअचिरवतीसरभूमहीहि
 अन्तलिक्खे उदकधाराहि पि न परिपूरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना
 योगावचरेन उद्देसपरिपुच्छसवणधारणविनिच्छयअभिधम्मविनयगाढ्हसुत्तन्त-
 विगहपदनिक्वेपपदसन्धिपदविभत्तिनवङ्गजिनसासनवरं सुणन्तेना'पि
 न तप्पितब्बं । इदं महाराज, समुद्दस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं
 पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन सुतसोमजातके—

अग्निं यथा तिण्णकट्ठं उहन्तो न तप्पति सागरो वा नदीहि ।

एवं हि मे पण्डिता राजसेट्ठ, सुत्वा न तप्पन्ति सुभासितेना'ति ॥ *

दुतियो वग्गो ।

* TC. gives the following uddānam :—

लापूला च पडुमं बीजं सालकल्याणिका ।

नावा च नावालकनं कूपो निय्यामको तथा ।

कम्मकरो समुदो च वग्गो तेन पवुच्चति ॥

[२१] भन्ते, नागसेन, पठविया पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, पठवी इट्ठा'निट्ठानि कप्पूरा'गस्तगरचन्दनकुङ्कुमादीनि आकिरन्ते पि, पित्तसेम्हपुब्बरुधिरसेदमेदखेळसिंघाणिकलसिकमुत्तकरीसादीनि आकिरन्ते पि तादिसा येव, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन इट्ठा'निट्ठे लाभालाभे यसायसे निन्दापसंसाय सुखदुक्खे सब्बन्थ तादिना येव भवितब्बं । इदं महाराज, पठविया पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पठवी मण्डनविभूसनापगता सकगन्धपरिभाविता, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन विभूसनापगतेन सकसीलगन्धपरिभावितेन भवितब्बं । इदं महाराज, पठविया दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पठवी निरन्तरा अच्छिद्दा असुसिरा बहला घना वित्थिण्णा, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन निरन्तरमखण्डच्छिद्दमसुसिरबहलघनवित्थिण्णासीलेन भवितब्बं । इदं महाराज, पठविया ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पठवी, गामनिगमनगरजनपदरुक्खपब्बतनदीतळाकपोक्खरणी-मिगपक्खिमनुजनरनारीगणं धारेन्ती पि अकिलासु होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन ओवदन्तेन पि अनुसासन्तेन पि विज्जापेन्तेन पि सन्दस्सेन्तेन पि समादपेन्तेन पि समुत्तेजेन्तेन पि सम्पहंसेन्तेन पि धम्मदेसनासु अकिलासुना भवितब्बं । इदं महाराज, पठविया चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पठवी अनुनयपटिघविप्पमुत्ता, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तेन पठवीसमेन चेतसा विहरितब्बं । इदं महाराज, पठविया पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । [३८३] भासितं पे'तं महाराज, उपासिकाय चुल्लसुभद्दाय सकसमणे परिकित्तयमानाय—

एकं चे बाहं* वासिया तच्छेय्य कुपितमानसा ।

एकं चे बाहं* गन्धेन आलिम्पेय्य पमोदिता ॥

अमुस्मि पटिघो न'त्थि रागो अस्मि न विज्जति ।

पठवीसमचित्ता ते, तादिसा समणा ममा'ति ॥

[२२] भन्ते नागसेन, आपस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, आपो सुसण्ठितमकम्पितमलुळितसभावपरिसुद्धो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन कुहनलपननेमित्तकनिष्पेसिकतं अपनेत्वा सुसण्ठितमकम्पितमलुळितसभावपरिसुद्धा'चारेण भवितब्बं । इदं महाराज, आपस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, आपो सीतलसभावसण्ठितो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण सब्बसत्तेसु खन्तिमेत्तानुदयसम्पन्नेन हितेसिना अनुकम्पकेण भवितब्बं । इदं महाराज, आपस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, आपो असुच्चिं सुच्चिं करोति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण गामे वा अरज्जे वा उपज्झाये आचरिये आचरियमत्तेसु सब्बत्थ अनधिकरणेण भवितब्बं अनवकासकारिणा । इदं महाराज, आपस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, आपो बहुजनपत्थितो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण अप्पिच्छसन्तुट्ठपविवित्तपटिसल्लुत्थेण सततं सब्बलोकम'भिपत्थितेन भवितब्बं । इदं महाराज, आपस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, आपो न कस्सचि अहितमु'पदहति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण परभण्डनकलहविगहविवादरित्तज्ज्ञानअरतिजननं [३८४] कायवचीचित्तेहि पापकं न करणीयं । इदं महाराज, आपस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन कण्हजातके—

* TC. एकस्वे'वा'हं for एकं चे बाहं.

वरं चे मे अदो सक्क सब्भूतानमिस्सर ।

न मनो वा सरीरं वा मं कते^१ सक्क कस्सचि ॥

कदाचि उपहज्जेथ, एतं सक्क वरं वरे^२ति ॥

[२३] भन्ते नागसेन, तेजस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी^३ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी^३ति ?॥ यथा महाराज, तेजो तिणकड्ढसाखापलासं डहति, एवमे^४व खो महाराज, योगिना योगावचरेन ये ते अब्भन्तरा वा बाहिरा वा किलेसा इट्ठानिद्वारम्मणानुभवना सब्बे ते आणगिना डहितब्बा । इदं महाराज, तेजस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, तेजो निदयो अकारुणिको, एवमे^४व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बकिलेसेसु कारुज्जा^५नुदया न कातब्बा । इदं महाराज, तेजस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ पुन च परं महाराज, तेजो सीतं पटिहन्ति । एवमे^४व खो महाराज, योगिना योगावचरेन विरियसन्तापतेजं अभिजनेत्वा किलेसा पटिहन्तब्बा । इदं महाराज, तेजस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, तेजो अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तो उण्हम^६भिजनेति, एवमे^४व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अनुनयप्पटिघविप्पमुत्तेन तेजोसमेन चेतसा विहरितब्बं । इदं महाराज, तेजस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, तेजो अन्धकारं विधमति आलोकं दस्सयति, एवमे^४व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अविज्झन्धकारं विधमित्वा जाणा^७लोकं दस्सयितब्बं । इदं महाराज, तेजस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे^८तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन सकं पुत्तं राहुलं [३८५] ओवदन्तेन—तेजोसमं राहुल, भावनं भावेहि, तेजोसमं हि ते राहुल, भावनं भावयतो अनुप्पन्ना चे^९व अकुसला धम्मा नु^{१०}प्पज्जन्ति, उप्पन्ना च अकुसला धम्मा चित्तं न परियादाय ठस्सन्ती^{११}ति ॥

[२४] भन्ते नागसेन, वायुस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ?॥ यथा महाराज, वायु सुपु-
 फितवनसण्डन्तरं अभिवायति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन
 विमुत्तिवरकुसुमपुष्फितारम्मणवनन्तरे रमितब्बं । इदं महाराज, वायुस्स
 पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, वायु धरणीरुहपादपगणे मथयति,
 एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन वनन्तरगतेन सङ्गारे विचिनन्तेन
 किलेसा मथयितब्बा । इदं महाराज, वायुस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।
 पुन च परं महाराज, वायु आकासे चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना
 योगावचरेन लोकुत्तरधम्मेषु मानसं सञ्चारयितब्बं । इदं महाराज,
 वायुस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, वायु गन्धं अनु-
 भवति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अत्तनो सीलसुरभि-
 गन्धो अनुभवितब्बो । इदं महाराज, वायुस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ।
 पुन च परं महाराज, वायु निरालयो अनिकेतवासी । एवमे'व खो महाराज,
 योगिना योगावचरेन निरालयमनिकेतमसन्थवेन सब्बत्थ विमुत्तेन भवि-
 तब्बं । इदं महाराज, वायुस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं
 महाराज, भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते—

सन्थवतो भयं जातं निकेता जायती रजो ।

अनिकेतम'सन्थवं एतं वे मुनिदस्सनं'ति ॥

[२५] भन्ते नागसेन, पब्बतस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं
 वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहे-[३८६]-तब्बानी'ति ?॥ यथा
 महाराज, पब्बतो अचलो अकम्पितो असम्पवेधी, एवमे'व खो महाराज,
 योगिना योगावचरेन सम्मानने विमानने मक्कारे असक्कारे गरुक्कारे अगरुक्कारे
 यसे अयसे निन्दाय पसंसाय सुखे दुक्खे इद्धानिद्वेषु सब्बत्थ रूपसद्गन्धरस-

फोड्बधम्मेसु रजनीयेसु न रज्जितब्बं, दुस्सनीयेसु न दुस्सितब्बं ।
मुग्घनीयेसु न मुग्घितब्बं, न कम्पितब्बं न चलितब्बं पब्बतेन विय अचलेन
भवितब्बं । इदं महाराज, पब्बतस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं
पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन ।—

सेलो यथा एकधनो वातेन न समीरति ।

एवं निन्दापसंसासु न समिञ्जन्ति पण्डिता'ति ॥

पुन च परं महाराज, पब्बतो थद्धो न केनचि संसट्ठो, एवमे'व खो
महाराज, योगिना योगावचरेन थद्धेन असंसट्ठेन भवितब्बं, न केनचि
संसग्गो करणीयो । इदं महाराज, पब्बतस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ।
भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—

असंसट्ठं गहट्ठेहि अनागारेहि चू'भयं ।

अनोकसारिम'प्पिच्छं तम'हं ब्रूमि ब्राम्हण'ति ॥

पुन च परं महाराज, पब्बते बीजं न विरूहति, एवमे'व खो महाराज,
योगिना योगावचरेन सकमानसे किलेसा न विरूहापेतब्बा । इदं
महाराज, पब्बतस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन
सुभूतिना—

रागू'पसंहितं चित्तं यदा उप्पज्जते मम ।

सयमे'व पच्चवेक्खित्वा एकको तं दमेम'हं ॥

रज्जते^{१४} रजनीयेसु दुस्सनीयेसु दुस्सति^{१४} ।

मुग्घते^{१४} मोहनीयेसु निक्खमस्सु वना तुरं* ॥

[387] विसुद्धानं अयं वासो, निम्मलानं तपस्सिनं ।

मा खो विसुद्धं दूसेसि निक्खमस्सु वना तुरं*'ति ॥

पुन च परं महाराज, पब्बतो अच्चुग्गतो'ति एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन जाणच्चुग्गतेन भवितव्वं । इदं महाराज, पब्बतस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—

पमादं अप्पमादेन यदा नुदति पण्डितो ।

पज्जापासादमा'रुह्म असोको सोकिणिं पजं ।

पब्बतट्ठो व भुम्मट्ठे धीरो बाले अवेक्खती'ति ॥

पुन च परं महाराज, पब्बतो अनुन्नतो अनोणतो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन उन्नता'वनति न करणीया । इदं महाराज, पब्बतस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज उपासिकाय चुल्लसुभदाय सकसमणे परिकित्तयमानाय—

लाभेन उन्नतो लोको, अलाभेन च ओणतो ।

लाभा'लाभेन एकट्ठा, तादिसा समणा ममा'ति ॥

[२६] भन्ते नागसेन, आकासस्स पञ्च अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महाराज, आकासो सब्बसो अगय्हो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसो किलेसेहि अगय्हेन भवितव्वं । इदं महाराज, आकासस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, आकासो इसितापसभूतदिज-गणानुसञ्चरितो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अनिच्चं दुक्खं अनत्ता'ति सङ्खारेसु मानसं सञ्चारयितव्वं । इदं महाराज, आकासस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, आकासो सन्तासनीयो, एवमे'व खो [३८८] महाराज योगिना योगावचरेन सब्बभवपटिसन्धिसु मानसं उब्बेजयितव्वं, अस्सादो न कातव्वो । इदं महाराज, आकासस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, आकासो अनन्तो अप्पमाणो अपरि-

मेय्यो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अनन्तसीलेन अपरिमितञ्जाणेन भवितब्बं । इदं महाराज, आकासस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, आकासो अलग्गो असत्तो अपतिट्ठितो अपलिबुद्धो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन कुले गणे लामे आवासे पल्लिबोधे पञ्चये सब्बकिलेसेसु च सब्बत्थ अलग्गेन भवितब्बं, अनासत्तेन अपतिट्ठितेन अपलिबुद्धेन भवितब्बं । इदं महाराज, आकासस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'सं महाराज, भगवता देवातिदेवेन सकपुत्तं राहुलं ओवदन्तेन—सेय्यथा'पि राहुल, आकासो न कथंचि पतिट्ठितो, एवमे'व त्वं खो राहुल, आकाससमं भावनं भावेहि । आकाससमं हि ते राहुल, भावनं भावयतो उप्पन्नुप्पन्ना मनापा'मनापा फत्सा चित्तं न परियादाय ठस्सन्ती' ति ॥

[२७] भन्ते नागसेन, चन्दस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, चन्दो सुक्कपक्खे उदयन्तो उत्तरु'त्तरिं वड्ढति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आचारसीलगुणवत्तपटिपत्तिया आगमा'धिगमे पटिसल्लाने सतिपट्ठाने इन्द्रियेषु गुत्तद्वारताय भोजने मत्तञ्जुताय जागरिया'नुयोगे उत्तरु-त्तरिं वड्ढितब्बं । इदं महाराज, चन्दस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, चन्दो उळाराधिपति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन उळारच्छन्दाधिपतिना भवितब्बं । इदं महाराज, चन्दस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, चन्दो निसाय चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन पविवित्तेन भवितब्बं । इदं महाराज, चन्दस्स [३८९] ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, चन्दो विमानकेतु, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सीलकेतुना भवि-

तब्बं । इदं महाराज, चन्दस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, चन्दो आयाचितपत्थितो उदेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आयाचितपत्थितेन कुलानि उपसङ्कमितब्बानि । इदं महाराज, चन्दस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे—चन्दू'पमा भिक्खवे, कुलानि उपसङ्कमथ । अपक्स्से'व कायं अपक्स्स चित्तं, निच्चं नविया कुलेसु अप्पगब्भा'ति ॥

[२८] भन्ते नागसेन, सुरियस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, सुरियो सत्तं उदकं परिसोसेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बकिलेसा अनवसेसं परिसोसेतब्बा । इदं महाराज, सुरियस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सुरियो तमन्धकारं विधमति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सत्तं रागतमं दोसतमं मोहतमं मानतमं दिडितमं किलेसतमं सत्तं दुच्चरिततमं विधमयितम्बं । इदं महाराज, सुरियस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सुरियो अभिक्खणं चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अभिक्खणं योनिसोमनसिकारो कातब्बो । इदं महाराज, सुरियस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सुरियो रंसिमाली, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आरम्मणमालिना भवितम्बं । इदं महाराज, सुरियस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सुरियो महाजनकायं सन्तापेन्तो चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आचारसीलगुण-[३९०]-वत्तपटिपत्तिया ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्ति-इन्द्रियबलबोज्झङ्गसतिपट्ठानसम्मपधानइद्धिपादेहि सदेवको लोको सन्तापयितम्बो । इदं महाराज, सुरियस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सुरियो राहुभया भीतो चरति, एवमे'व खो महाराज,

योगिना योगावचरेन दुच्चरितदुग्गतिविसमकन्तारविपाकविनिपातकिण्डेस-
जालजटिते दिट्ठिसङ्घातपटिमुक्के कुपथपक्खन्ने कुम्मगप्पटिपन्ने सत्ते दिस्वा
महता संवेगभयेन मानसं संवेजेतब्बं । इदं महाराज, सुरियस्स छट्ठं अङ्गं
गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सुरियो कल्याणपापके दस्सेति, एवमे'व
खो महाराज, योगिना योगावचरेन इन्द्रियबलबोज्झङ्गसतिपट्टानसम्मपधान-
इद्धिपादलोकियलोकुत्तरधम्मा दस्सेतब्बा । इदं महाराज, सुरियस्स
सत्तमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज थेरेन वज्जीसेन—

यथा'पि सुरियो उदयन्तो रूपं दस्सेति पाणिनं ।

सुचिं च असुचिं चा'पि, कल्याणं चा'पि पापकं ॥

तथा भिक्खु धम्मधरो अविज्जापिहितं जनं ।

पथं दस्सेति विविधं, आदिच्चो वु'दयं यथा'ति ॥

[२९] भन्ते नागसेन, सक्कस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं
वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, सक्को
एकन्तसुखसमप्पितो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन एकन्त-
पविवेकसुखा'भिरतेन भवितब्बं । इदं महाराज, सक्कस्स पठमं अङ्गं
गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सक्को देवे दिस्वा पग्गण्हाति हासमभिज-
नेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन कुसलेसु धम्मेषु
अलीनम'तन्दितं सन्तं मानसं पग्गहेतब्बं, हासम'भिजनेतब्बं, उट्ठहितब्बं
घटितब्बं वाय-[३९१]-मितब्बं । इदं महाराज, सक्कस्स दुतियं अङ्गं
गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सक्कस्स अनभिरति नु'प्पज्जति, एवमे'व खो
महाराज, योगिना योगावचरेन सुञ्जागारे अनभिरति न उप्पादेतब्बा ।
इदं महाराज, सक्कस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन
सुभूतिना—

सासने ते महावीर यतो पब्बजितो अहं ।

ना'भिजानामि उप्पन्नं मानसं कामसंहितं'ति ॥

[३०] भन्ते नागसेन, चक्कवत्तिस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महाराज, चक्कवत्ती सङ्गहव्यूहि जनं सङ्गण्हाति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण चतस्सन्नं परिसानं मानसं सङ्गहेतव्वं अनुगहेतव्वं सम्पहं-सेतव्वं । इदं महाराज, चक्कवत्तिस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, चक्कवत्तिस्स विजिते चोरा न उट्ठहन्ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण कामरागव्यापादविहिंसावितक्का न उप्पादेतव्वान् । इदं महाराज, चक्कवत्तिस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन—

वितक्कू'पसमे च यो रतो, असुभं भावयती सदा सतो ।

एस खो व्यन्तिकाहिति, एस—च्छेच्छति मारबन्धनं'ति ॥

पुन च परं महाराज, चक्कवत्ती दिवसे दिवसे समुदपरियन्तं महापठविं अनु-यायति कल्याणपापकानि विचिनमानो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगा-वचरेण कायकम्मं वचीकम्मं मनोकम्मं दिवसे दिवसे पच्चवेक्खितव्वं-किन्नु खो मे इमेहि तीहि ठानेहि अनुपवज्जस्स दिवसो वीतिवत्तती'ति । इदं महाराज, [392] चक्कवत्तिस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन अङ्गुत्तरनिकायवरे—कथंभूतस्स मे रत्ति-दिवा वीतिपतन्ती'ति पब्बजितेन अभिण्हं पच्चवेक्खितव्वं'ति । पुन च परं महाराज, चक्कवत्तिस्स अब्भन्तरबाहिरा रक्खा सुसंविहिता होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण अब्भन्तरानं बाहिरानं किलेसानं आर-क्खाय सतिदोवारिको ठपेतव्वो । इदं महाराज, चक्कवत्तिस्स चतुर्थं

अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन—सतिदोवारिको भिक्खवे, अरियसावको अकुसलं पजहति, कुसलं भावेति, सावज्जं पजहति, अनवज्जं भावेति, सुद्धमत्तानं परिहरती'ति* ॥

ततियो वग्गो ।

[३१] भन्ते नागसेन, उपचिकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, उपचिका उपरिच्छदनं कत्वा अत्तानं पिदहत्वा गोचराय चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सीलसंवरछदनं कत्वा मानसं पिदहत्वा पिण्डाय चरितब्बं । सीलसंवरछदनेन खो महाराज योगी योगावचरो सच्चभयसमतिक्कन्तो होति । इदं महाराज, उपचिकाय एकं [३९३] अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन—

सीलसंवरछदनं योगी कत्वान मानसं ।

अनूपलितो लोकेन भया च परिमुच्चती'ति ॥

[३२] भन्ते नागसेन, बिळारस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, बिळारो गुहागतो पि सुसिरगतो'पि हम्मियन्तरगतो पि उन्दुरं येव परियेसति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन गामगतेना' पि अरज्जगतेना' पि रुक्खमूलगतेना' पि सुज्जागारगतेना'पि सततं समितं अप्पमत्तेन कायगतासतिभोजनं येव परियेसितब्बं । इदं महाराज, बिळारस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, बिळारो आसन्ने येव गोचरं परिये-

*TC gives the following uddānam :—

पठवी आपो च तेजो च वायो च पञ्चतेन च ।

आकासो चन्दसुरियो च सक्को च चक्कवत्तिना'ति ॥

सति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन इमेसु येव पञ्चसु उपादानकखन्धेसु उदयब्बया'नुपस्सिना विहरितब्बं—इति रूपं, इति रूपस्स समुदयो, इति रूपस्स अत्थङ्गमो; इति वेदना, इति वेदनाय समुदयो, इति वेदनाय निरोधो; इति सञ्जा, इति सञ्जाय समुदयो, इति सञ्जाय अत्थङ्गमो; इति सङ्कारा, इति सङ्कारानं समुदयो, इति सङ्कारानं अत्थङ्गमो; इति विज्जाणं, इति विज्जाणस्स समुदयो, इति विज्जाणस्स अत्थङ्गमो'ति । इदं महाराज, बिळारस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन—

न इतो दूरे भवितब्बं भवग्गं किं करिस्सति ? ।

पच्चुप्पन्नमिह वोहारे सके कायमिह विन्दथा'ति ॥

[३३] भन्ते नागसेन, उन्दुरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, क्तमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, उन्दुरो इतो चि'तो च विचरन्तो आहारू'पसिंसको येव चरति, एवमे'व खो महाराज, [394] योगिना योगावचरेन इतो चि'तो च विचरन्तेन योनिसो मनसिकारू-पसिंसकेने'व भवितब्बं । इदं महाराज उन्दुरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन—

धम्मासीसं करित्वान विहरन्तो विपस्सको ।

अनोलीनो विहरति उपसन्तो सदा सतो'ति ॥

[३४] भन्ते नागसेन, विच्छिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, क्तमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, विच्छिको नङ्गुला'वुधो, नङ्गुलं उस्सापेत्वा चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन जाणा'वुधेन भवितब्बं, जाणं उस्सापेत्वा विहरितब्बं । इदं महाराज, विच्छिकस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन—

आणखगं गहेत्वान विहरन्तो विपस्सको ।

परिमुच्चति सब्बभया दुप्पसदो च सो भवे'ति ॥

[३५] भन्ते नागसेन, नकुलस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, नकुलो उरगमु'पगच्छन्तो भेसज्जेन कायं परिभावेत्वा उरगममु'पगच्छति गहेतुं, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन कोधाघातबहुलं कलहविग्गहविवादविरोधा'भिभूतं लोक-मु'पगच्छन्तेन मेत्ताभेसज्जेन मानसं अनुलिम्पितब्बं । इदं महाराज, न-कुलस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

तस्मा सकं परेसं पि कातब्बा मेत्तभावना ।

मेत्तचित्तेन फरितब्बं एतं बुद्धान सासनं'ति ॥

[३६] [395] भन्ते नागसेन, जरसिगालस्स द्वे अङ्गानि गहे-तब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, जरसिगालो भोजनं पटिलभित्वा अजिगुच्छमानो यावदत्थं आहरियति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन भोजनं पटिलभित्वा अजिगुच्छमा-नेन सरीरयापनमत्तमे'व परिभुञ्जितब्बं । इदं महाराज, जरसिगालस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन महाकस्सपेन—

सेनासनम्हा ओरुह्म गामं पिण्डाय पाविसिं ।

भुञ्जन्तं पुरिसं कुट्ठिं सक्कच्च नं उपट्ठहिं ॥

सो मे पक्केन हत्थेन आलोपं उपनामयि ।

आलोपं पक्खिपन्तस्स अङ्गुलि पे'त्थ छिज्जथ ॥

कुट्टमूलं च निस्साय आलोपं परिभुञ्जिसं ।

भुञ्जमाने वा भुत्ते वा जेगुच्छं मे न विज्जती'ति ॥

पुन च परं महाराज, जरसिगालो भोजनं पटिलभित्वा न विचिनाति
 ल्द्वं वा पणीतं वा'ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन भोजनं
 पटिलभित्वा न विचिनितब्धं ल्द्वं वा पणीतं वा सम्पन्नं वा असम्पन्नं
 वा'ति यथालब्धेन सन्तुस्सितब्धं । इदं महाराज, जरसिगालस्स दुतियं
 अङ्गं गहेतब्धं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन उपसेनेन वङ्गन्तपुत्तेन—

ल्लखेन पि च सन्तुस्से ना'ज्जं पत्ये रसं बहुं ।

रसेसु अनुगिद्धस्स ज्ञाने न रमती मनो ।

इतरीतरेण सण्णुडे सामज्जं परिपूरती'ति ॥

[३७] भन्ते नागसेन, मिगस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्धानी'ति यं
 वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानी'ति ? ॥ यथा महाराज, मिगो दिवा
 अरज्जे चरति रत्तिं अब्भोकासे, एवमे'व खो महाराज, योगिना
 योगावचरेण दिवा अरज्जे विहरितब्धं, रत्तिं अब्भोकासे । इदं
 महाराज, [३९६] मिगस्स पठमं अङ्गं गहेतब्धं । भासितं पे'तं महाराज,
 भगवता देवातिदेवेन लोमहंसनपरियाये—सो खो अहं सारिपुत्त, या ता
 रत्तियो सीता हेमन्तिका अन्तरद्वके हिमपातसमये तथारूपासु रत्तिसु रत्तिं
 अब्भोकासे विहरामि, दिवा वनसण्डे । गिम्हानं पच्छिमे मासे दिवा
 अब्भोकासे विहरामि रत्तिं वनसण्डे'ति । पुन च परं महाराज, मिगो
 सत्तिम्हि वा सरे वा ओपतन्ते वञ्चेति पलायति, न कायमुपनेति ।
 एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण किलेसेसु ओपतन्तेसु वञ्चयि-
 तब्धं पलायितब्धं, न चित्तमु'पनेतब्धं । इदं महाराज, मिगस्स दुतियं अङ्गं
 गहेतब्धं । पुन च परं महाराज, मिगो मनुस्से दिस्वा येन वा तेन वा
 पलायति—मा मे ते अइसंसू'ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण
 भण्डनकलहविगहविवादसीले पुरिसे दुस्सीले कुसीते सङ्गणिकारामे

दिस्वा येन वा तेन वा पलायितब्बं—मा मं ते अइसंसु, अहं च ते मा अइसं'ति । इदं महाराज, मिगस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं'ति । भासितं पे'तं महाराज सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

मा मे कदाचि पापिच्छो कुसीतो हीनवीरियो ।

अप्पस्सुतो अनाचारो समेतो कत्थची अहू'ति ॥

[३८] भन्ते नागसेन, गोरूपस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, गोरूपो सकं गेहं न विजहति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सको कायो न विजहितब्बो—अनिच्चुच्छादनपरिमदनभेदनविकिरण-विद्धंसनधम्मो अयं कायो'ति । इदं महाराज, गोरूपस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, गोरूपो आदिण्णधुरो सुखदुक्खेन धुरं वहति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन [३९७] आदिण्णब्रह्मचरियेन सुखदुक्खेन याव जीवितपरियादाना आपाणकोटिकं ब्रह्मचरियं चरितब्बं । इदं महाराज, गोरूपस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, गोरूपो छन्देन घायमानो पानीयं पिबति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आचरियु'पज्झायानं अनुसट्ठि छन्देन पेमेन पसादेन घायमानेन पटिग्गहेतब्बा । इदं महाराज, गोरूपस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ पुन च परं महाराज, गोरूपो येन केनचि वाहियमानो वहति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन थेरनवमज्झिमभिक्षवूनं पि गिहिउपासकस्सा'पि ओवादा'नुसासनी सिरसा सम्पटिच्छित्तब्बा । इदं महाराज, गोरूपस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

तदद्दु पब्बजितो सन्तो जातिया सत्तवस्सिको ।

सो पि मं अनुसासेय्य सम्पटिच्छामि मत्थके ॥

तिब्बं छन्दं च पेमं च तस्मिं दिस्वा उपट्टपे ।

ठपेय्या'चरियद्धाने, सक्कच्च नं पुनपुन'ति ॥

[३९] भन्ते नागसेन, वराहस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, वराहो सन्तत्तकठिते गिम्हसमये सम्पत्ते उदकं उपगच्छति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन दोसेन चित्ते आलुळितखलितविब्भन्तसन्तत्ते **सीतला-मतपणीतमेत्ताभावनं उपगन्तब्बं** । इदं महाराज, वराहस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, वराहो चिखलमु'दकमु'पगन्त्वा नासिकाय पठविं खणित्वा दोणिं कत्वा दोणिकाय सयति, एवमे'व खो महाराज, योगिना [३९८] योगावचरेन मानसे कायं निक्खिपित्वा **आरम्मणन्तरग-तेन सयितब्बं** । इदं महाराज, वराहस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन **पिण्डोलभारद्वाजेन—**

काये सभावं दिस्वान विचिन्त्वा विपस्सको ।

एकाकियो अदुतियो सेति आरम्मणन्तरे' ति ॥

[४०] भन्ते नागसेन, हत्थिस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति, ॥ यथा महाराज, हत्थी नाम चरन्तो येव पठविं दालेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन कायं सम्मसमानेने'व **सब्बे किलेसा दालेतब्बा** । इदं महाराज, हत्थिस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, हत्थी सब्बकायेने'व अपलोकेति, उज्जुकं येव पेक्खति, न दिसाविदिसा विलोकेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **सब्बकायेन अपलोकिना भवितब्बं**, न दिस विदिसा विलोकेतब्बा, न उद्धं उल्लोकेतब्बं, न अधो ओलोकेतब्बं, **युगमत्तं पेक्खिना भवितब्बं** । इदं महाराज, हत्थिस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, हत्थी अनिबद्धसयनो गोचराया'नुगन्त्वा

न तमेव देसं वासत्यमु'पगच्छति, न ध्रुवपतिद्वालयो । एवमे'व खो महाराज,
योगिना योगावचरेन अनिबद्धसयनेन भवितव्यं निरालयेन पिण्डाय
गन्तव्यं । यदि पस्सति विपस्सको मनुज्जं पतिरूपं रुचिरदेसे भवं मण्डपं
वा रुक्खमूलं वा गुहं वा पब्भारं वा, तथे'व वासमु'पगन्तव्यं, ध्रुवपतिद्वाल-
ल्यो न कातव्वो । इदं महाराज, हत्थिस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च
परं महाराज, हत्थी उदकं ओगाहेत्वा सुचिविमलसीतलसलिलपरिपुण्णं
कुमुदु'पलपदुमपुण्डरीकसच्छन्नं म-[399]-हतिमहन्तं पदुमसरं ओगाहित्वा
कीळति गजवरकीळं, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन
सुचिविमलविप्पसन्नमनाविलधम्मवरवारिपुण्णं परिविमुत्तिकुसुमसञ्छन्नं महा-
सतिपट्टानपोक्खरणिं ओगाहित्वा आणेन सङ्घारा ओधुनितव्वा विधुनि-
तव्वा, योगावचरकीळा कीळितव्वा । इदं महाराज, हत्थिस्स चतुत्थं अङ्गं
गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, हत्थी सतो पादं उद्धरति, सतो पादं
निक्खिपति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सतेन सम्पजानेन
पादं उद्धरितव्वं, सतेन सम्पजानेन पादं निक्खिपितव्वं, अभिक्कमपटिक्कमे
सम्मिञ्जनपसारणे सब्बत्थ सतेन सम्पजानेन भवितव्वं । इदं महाराज,
हत्थिस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवाति-
देवेन संयुत्तनिकायवरे—

कायेन संवरो साधु, साधु वाचाय संवरो ।

मनसा संवरो साधु, साधु सब्बत्थ संवरो ॥

सब्बत्थ संवुतो लज्जी रक्खितो'ति पवुच्चती'ति* ॥

चतुत्थो वग्गो ।

TC. gives the following uddānam:—

उपचिका बिळारो च उन्दुरो विच्छिक्केन च

नकुलो सिगालो मिगो गोरूपो वराहो हत्थिना दसा'ति ॥

[400] [४१] भन्ते नागसेन, सीहस्स सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि सत्त अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, सीहो नाम सेतविमलपरिसुद्धपण्डरो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **सेतविमलपरिसुद्धपण्डरचित्तेन** व्यपगतकुक्कुच्चेन भवितब्बं । इदं महाराज, सीहस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सीहो चतुचरणो विक्कन्तचारी, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **चतुरिद्विपादचरणेन** भवितब्बं । इदं महाराज, सीहस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सीहो अभिरूपरुचिरकेसरी, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **अभिरूपरुचिरसीलकेसरिना** भवितब्बं । इदं महाराज, सीहस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सीहो जीवितपरियादाने पि न कस्सचि ओणमति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारपरियादाने** पि न कस्सचि **ओणमितब्बं** । इदं महाराज, सीहस्स चतुथं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सीहो सपदानभक्खो यस्मि ओकासे निपतति, तथे'व यावदत्थं भक्खयति, न वरमंसं विचिनाति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सपदानभक्खेन भवितब्बं, न कुलानि विचिनितब्बानि, न पुब्बगेहं हित्वा कुलानि उपसङ्गमितब्बानि, न भोजनं विचिनितब्बं, यस्मि ओकासे कबळं आदियति तस्मि येव ओकासे **भुञ्जितब्बं** **सरीरयापनत्थं, न वरभोजनं विचिनितब्बं** । इदं महाराज, सीहस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सीहो असन्निधिभक्खो, साक्कि गोचरं भक्खयित्वा न पुन तं उपगच्छति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **असन्निधिकारपरिभोगिना** भवितब्बं । इदं महाराज, सीहस्स छट्ठं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च [401] परं महाराज, सीहो भोजनं अलद्धा न परितस्सति, लद्धा पि भोजनं अगधितो अमुच्छित्तो अनज्झापन्नो परिभुञ्जति, एवमेव खो महाराज,

योगिना योगावचरेन भोजनं अलद्धा न परितस्सितब्बं, लद्धा पि भोजनं अगधितेन अमुच्छितेन अनज्झापन्नेन आदीनवदस्साविना निस्सरणपज्जेन परिभुञ्जितब्बं । इदं महाराज, सीहस्स सत्तमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुत्तनिकायवरे थेरं महाकस्सपं परिकित्त-यमानेन—सन्तुट्ठो' यं भिक्खवे, कस्सपो इत्तरीतरेन पिण्डपातेन, इत्तरीतर-पिण्डपातसन्तुट्ठिया च वण्णवादी, न च पिण्डपातहेतु अनेसनं अप्पतिरूपं आपज्जति, अलद्धा च पिण्डपातं न परितस्सति, लद्धा च पिण्डपातं अगधितो अमुच्छितो अनज्झापन्नो आदीनवदस्सावी निस्सरणपज्जो परि-भुञ्जती'ति ॥

[४२] भन्ते नागसेन, चक्कवाकस्स तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं वदेसि, क्तमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महा राज, चक्कवाको याव जीवितपरियादाना दुतियकं न विजहति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन याव जीवितपरियादाना योनिसो मनसि-कारो न विजहितव्वो । इदं महाराज, चक्कवाकस्स पठमं अङ्गं गहे-तव्वं । पुन च परं महाराज, चक्कवाको सेवाल-पणकभक्खो, तेन च सन्तुट्ठिमा'पज्जति, ताय च सन्तुट्ठिया बलेन च वण्णेन च न परिहायति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन यथालाभसन्तोसो करणीयो । यथालाभसन्तुट्ठो खो महाराज, योगी योगावचरो न परिहायति सीलेन, न परिहायति समाधिना, न परिहायति पज्जाय, न परिहायति विमुत्तिया, न परिहायति विमुत्तिजाणदस्सनेन, न परिहायति सब्बेहि कुसलेहि धम्महि । इदं महाराज, [402] चक्कवाकस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, चक्कवाको पाणे न विहेठयति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन निहितदण्डेन निहितसत्थेन लज्जिना दयापन्नेन सब्बपाणभूत-हितानुकम्पिना भवितव्वं । इदं महाराज, चक्कवाकस्स ततियं अङ्गं

गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन चक्कवा-
कजातके—

यो न हन्ति न घातेति, न जिनाति, न जापये ।

अहिंसौ सब्बभूतेसु वेरं तस्स न केनची'ति ॥

[४३] भन्ते नागसेन, पेणाहिकाय द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, पेणा-
हिका सकपतिम्हि उसूयाय छापके न पोसयति, एवमे'व खो महाराज,
योगिना योगावचरेन सकमने किलेसे उप्पन्ने उसूयायितब्बं, सतिपट्टानेन
सम्मासंवरसुसिरे पक्खिपित्वा मनोद्वारे कायगतासति भावेतब्बा । इदं
महाराज, पेणाहिकाय पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पेणाहिका
पवने दिवसं गोचरं चरित्वा सायं पक्खिगणं उपेति अत्तनो गुत्तिया,
एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन एककेन पविवेकं सेवितब्बं
संयोजनपरिमुत्तिया । तत्र रतिं अलभमानेन उपवादभयपरिरक्खणाय
सङ्घं ओसरित्वा सङ्घरक्खितेन वसितब्बं । इदं महाराज, पेणाहिकाय
दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, ब्रम्हुना सहम्पतिना भग-
वतो सन्तिके—

सेवेथ पन्तानि सेनासनानि, चरेय्य संयोजनविप्पमोक्खो ।

सचे रतिं ना'धिगच्छेय्य तत्थ सङ्घे वसे रक्खितत्तो सतीमा'ति ॥

[403] [४४] भन्ते नागसेन, घरकपोतस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति
यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, घरकपोतो
परगेहे वसमानो न तेसं किञ्चि भण्डस्स निमित्तं गण्हाति, मज्झत्तो वसति
सज्जाब्रह्मलो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन परकुलं उपगतेन

तस्मिं कुले इत्थीनं वा पुरिसानं वा मञ्चे वा पीठे वा वस्ये वा अलङ्कारे वा उपभोगे वा परिभोगे वा भोजनविकृतीसु वा न निमित्तं गहेतब्बं, मज्झत्तेन भवितब्बं, समणसञ्जा पच्चुपट्ठपेतब्बा । इदं महाराज, घरकपोतस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन चुल्ल-
नारदजातके—

पविसित्वा परकुलं पानेसु भोजनेसु वा ।

मितं खादे, मितं भुञ्जे, न च रूपे मनं वरे'ति ॥

[४५] भन्ते नागसेन, उद्धकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, उद्धको काकेहि पटिविरुद्धो रत्तिं काकस्सङ्गं गन्त्वा बहू पि काके हनति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अञ्जाणेन पटिविरोधो कातब्बो, एकेन रहो-
निसीदित्वा अञ्जाणं सम्पमदितब्बं, मूलतो छिन्दितब्बं । इदं महाराज, उद्धकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, उद्धको सुपटिसल्लीनो होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन पटिसल्लानारामेन भवितब्बं पटिसल्लानरतेन । इदं महाराज, उद्धकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन संयुक्तनिकायवरे—इध भिक्खवे, भिक्खु पटिसल्लानारामो पटिसल्लानरतो—इदं दुक्खं'ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खसमुदयो'ति यथाभूतं [404] पजानाति, अयं दुक्खनिरोधो'ति यथाभूतं पजानाति, अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटि-
पदा'ति यथाभूतं पजानाति ॥

[४६] भन्ते नागसेन, सतपत्तस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं' ति यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, सतपत्तो रवित्वा परेसं खेमं वा भयं वा आचिक्खति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन

परेसं धम्मं देसयमानेन विनिपातं भयतो दस्सयितव्वं, निब्बानं
खेमतो दस्सयितव्वं । इदं महाराज, सतपत्तस्स एकं अङ्गं गहेतव्वं ।
भासितं पे'तं महाराज थेरेन पिण्डोलभारद्वाजेन—

निरये भयसन्तासं, निब्बाने विपुलं सुखं ।

उभयाने'तानि अत्थानि दस्सेतव्वानि योगिना'ति ॥

[४७] भन्ते नागसेन, वग्गुलिस्स द्वे अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं
वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महाराज, वग्गुलि
गेहं पविसित्वा विचरित्वा निक्खमति, न तथ पलिबुद्धति, एवमे'व खो
महाराज, योगिना योगावचरेन गामं पिण्डाय पविसित्वा सपदानं विचरित्वा
पटिलद्धलाभेन खिप्पमेव निक्खमितव्वं, न तथ पलिबुद्धेन भवि-
तव्वं । इदं महाराज, वग्गुलिस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च
परं महाराज, वग्गुलि परगेहे वसमानो न तेसं परिहानिं करोति
एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन कुलानि उपसङ्गमित्वा अतियाच-
नाय विज्जत्तिबहुलताय वा कायदोसबहुलताय वा अतिभाणिताय वा समान-
सुखदुक्खताय वा न तेसं कोचि विप्पटिसारो करणीयो, न पि तेसं
मूलकम्मं परिहापेतव्वं, सब्बथा वड्ढि येव इच्छितव्व्या । इदं महाराज,
वग्गुलिस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज [405]
भगवता देवातिदेवेन दीघनिकायवरे लक्खणसुत्तन्ते—

सद्भाय सीलेन सुतेन बुद्धिया चागेन धम्मेन बहूहि साधुहि ।

धनेन धञ्जेन च खेत्तव'थुना पुत्तेहि दारेहि चतुप्पदेहि च ॥

आतीहि मित्तेहि च बन्धवेहि बलेन वण्णेन सुखेन चू'भयं ।

कथं न हायेय्युं परे'ति इच्छति अत्थस्समि'द्धिं च पना'भिकङ्खती'ति ॥

[४८] भन्ते नागसेन, जट्टकाय एकं अङ्गं गहेतव्वं'ति यं वदेसि,

क्तमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, जट्टका यथ अह्लीयति तथेव दब्बं अह्लीयित्वा रुधिरं पिबति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण यस्मिं आरम्भणे चित्तं अह्लीयति, तं आरम्भणं वण्णतो च सण्ठानतो च दिसतो च ओकासतो च परिच्छेदतो च लिङ्गतो च निमित्ततो च दब्बं पतिट्ठपेत्वा तेने'वा'रम्भणेन विमुत्तिरसम'सेचनकं पातब्बं । इदं महाराज, जट्टकाय एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन **अनुरुद्धेन**—

परिसुद्धेन चित्तेन आरम्भणे पतिट्ठाय ।

तेन चित्तेन पातब्बं **विमुत्तिरसम'सेचन'**ति ॥

[४९] भन्ते नागसेन, सप्पस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, सप्पो उरेण गच्छति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण **पञ्जाय चरितब्बं** । पञ्जाय चरमानस्स खो महाराज, योगिनो चित्तं जाये चरति, विलक्खणं विवज्जेति, सलक्खणं भावेति । इदं [406] महाराज, सप्पस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सप्पो चरमानो ओसधं परिवज्जेन्तो चरति । एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण **दुच्चरितं परिवज्जन्तेन चरितब्बं** । इदं महाराज, सप्पस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, सप्पो मनुस्से दिस्वा तप्पति सोचति चिन्तयति । एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण **कुवितक्के वितक्केत्वा अरतिं उप्पादयित्वा तप्पितब्बं सोचितब्बं चिन्तयितब्बं**—पमादेन मे दिवसो वीतिनामितो, न सो पुन सक्का लब्धुं'ति । इदं महाराज, सप्पस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, **भल्लाटियजातके** द्विजं किन्नरानं ॥

यमेकरत्तिं विप्पवसिम्हं लुद्ध, अकामका अज्जमज्जं सरन्ता ।

तमेकरत्तिं अनुतप्पमाना सोचाम, सा रत्ति पुनं न हेस्सती'ति ॥

[५०] भन्ते नागसेन, अजगरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, क्तमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ॥ यथा महाराज, अजगरो महतिमहाकायो बहू पि दिवसे ऊनूदरो दीनैतरो कुच्छिपूरं आहारं न लभति, अपरिपुण्णो येव यावदेव सरीरयापनमत्तकेन यापेति, एवमे'व खो महाराज, योगिनो योगावचरस्स भिक्खाचरियपसुतस्स परपिण्डमु'पगतस्स परदिन्नपाटिकद्धिस्स सयंगाहपटिविरतस्स दुल्लभं उदरपरिपूरं आहारं, अपि च अत्यवसिकेन कुलपुत्तेन चत्तारो पञ्च आलोपे अभुञ्जित्वा अवसेसं उदकेन परि- पूरेतब्बं । इदं महाराज, अजगरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

[407] अल्लं सुक्खं च भुञ्जन्तो न बाब्बं सुहितो सिया ।

ऊनूदरो मिता'हारो सतो भिक्खु परिब्बजे ॥

चत्तारो पञ्च आलोपे अभुत्वा उदकं पिवे ।

अलं फासुविहाराय पहितत्तस्स भिक्खुनो'ति* ॥

पञ्चमो वग्गो ।

[५१] भन्ते नागसेन, पन्थमक्कटकरस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि, क्तमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति, ॥ यथा महाराज, पन्थमक्कटको पन्थे मक्कटकजालवितानं कत्वा यदि तत्थ जालके लगति किमी वा मक्खिका वा पतङ्गो वा, तं गहेत्वा भक्खयति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन छसु द्वारेसु सतिपट्टानजालवितानं कत्वा यदि तत्थ

१६ B. omits this.

*TC. gives the following uddānam:—

केसरी चक्कवाको च पेणाहि घरकपोतको ।

उल्लुको सतपत्तो च वग्गुली च जल्लुषिका ।

सण्णो अजगरो चे'व, वग्गो तेन पवुच्चती'ति ॥

किलेसमक्खिका बज्झन्ति, तथे'व घातेतब्बा । इदं महाराज, पन्थमक्क-
टक्कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन अनुरुद्धेन—
चित्तं नियमे छसु द्वारेसु सतिपट्ठानवरु'त्तमे ।

किलेसा तथ लग्गा चे हन्तब्बा ते विपस्सिना'ति ॥

[५२] भन्ते नागसेन, थनसितदारक्कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं
वदेसि, कतमं तं अङ्गं [408] गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, थनसित-
दारको सकथे लग्गति, खीरत्थिको रोदति, एवमे'व खो महाराज, योगिना
योगावचरेन सदत्थे लग्गितब्बं, सब्बत्थ धम्मज्जाणेन भवितब्बं, उद्देसे
परिपुच्छाय सम्मपयोगे पविवेके गरुसंवासे कल्याणमित्तसेवने । इदं महा-
राज, थनसितदारक्कस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता
देवातिदेवेन दीघनिकायवरे परिनिब्बानसुत्तन्ते—इद्ध तुम्हे आनन्द,
सदत्थे घटथ, सदत्थे अनुयुञ्जथ, सदत्थे अप्पमत्ता आतापिनो पहितत्ता
विहरथा'ति ॥

[५३] भन्ते नागसेन, चित्तकधरकुम्मस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति
यं वदेसि, कतमं तं एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, चित्तक-
धरकुम्मो उदकभया उदकं परिवज्जेत्वा विचरति, ताय च पन उदकं
परिवज्जनाय आयुना न परिहायति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगाव-
चरेन पमादे भयदस्साविना भवितब्बं, अप्पमादे गुणविसेसदस्सा-
विना, ताय च पन भयदस्साविताय न परिहायति सामज्जा, निब्बानस्स
सन्तिके उपेति । इदं महाराज, चित्तकधरकुम्मस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ।
भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवेन धम्मपदे—

अप्पमादरतो भिक्खु, पमादे भयदस्सिवा ।

अभब्बो परिहानाय निब्बानस्से'व सन्तिके'ति ॥

[५४] भन्ते नागसेन, पवनस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ?॥ यथा महाराज, पवनं नाम असुचिजनं पटिच्छादेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन परेसं अपरद्धं खलितं पटिच्छादेतब्बं, न विवरितब्बं । इदं महाराज, पवनस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पवनं सुज्जं पचुरज-नेहि, एवमे'व खो महाराज, योगिना [४०९] योगावचरेन रागदोसमोहमा-नदिट्ठिजालेहि सच्चवे हि च किलेसेहि सुज्जेन भवितब्बं । इदं महाराज, पवनस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पवनं विवित्तं जनसम्बाधरहितं, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन पापकेहि अकुसलेहि धम्मेहि अनरियेहि पविवित्तेन भवितब्बं । इदं महाराज, पवनस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पवनं सन्तं परिसुद्धं एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सन्तेन परिसुद्धेन भवितब्बं, निब्बुतेन पहीनमानेन पहीनमक्खेन भवितब्बं । इदं महाराज, पवनस्स चतुथं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, पवनं अरियजनसंसेवितं एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अरियजनसंसेवितेन भवितब्बं । इदं महाराज, पवनस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, देवातिदेवेन संयुक्तनिकायवरे—

पविवित्तेहि अरियेहि पहितत्तेहि ज्ञायिहि ।

निच्चं आरद्धाविरियेहि पण्डितेहि सहा वसे'ति ॥

[५५] भन्ते नागसेन, रुक्खस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ?॥ यथा महाराज, रुक्खो नाम पुष्पफलधरो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन विमुत्तिपुष्प-सामञ्जफलधारिना भवितब्बं । इदं महाराज, रुक्खस्स पठमं अङ्गं गहे-

तब्बं ॥ पुन च परं महाराज, रुक्खो उपगतानं अनुप्पविट्ठानं जनानं छायं देति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन **उपगतानं अनुप्पविट्ठानं पुगलानं** आमिसपटिसन्थारेन वा धम्मपटिसन्थारेन वा पटिसन्थरितब्बं । इदं महाराज, रुक्खस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ पुन च परं महाराज, रुक्खो [410] छायावेमत्तं न करोति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसत्तेसु वेमत्तता न कातब्बा, चोरवधकपच्चत्थिकेसु पि अत्तनि पि **समसमा मेत्ताभावना कातब्बा** । किन्ति ?—इमे सत्ता अवेरा अब्यापज्जा अनीघा सुखी अत्तानं परिहरेयुं'ति । इदं महाराज, रुक्खस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसे-
नापतिना—

वधके देवदत्तप्पिह चोरे अङ्गुलिमालके ।

धनपाले राट्ठले च सब्बत्थ समको मुनी'ति ॥

[५६] भन्ते नागसेन, मेघस्स पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि पञ्च अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, मेघो उप्पन्नं रजोजल्लं वूपसमेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन उप्पन्नं **किलेसरजोजल्लं वूपसमेतब्बं** । इदं महाराज, मेघस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं ॥ पुन च परं महाराज, मेघो पठविया उण्हं निब्बापेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन मेत्ताभावनाय **सदेवको लोको निब्बापेतब्बो** । इदं महाराज, मेघस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, मेघो सब्बबीजानि विरूढापेति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सब्बसत्तानं सद्धं उप्पादेतत्वा तं **सद्धाबीजं** तीसु सम्पत्तीसु **रोपेतब्बं**, दिब्बमानुसिकासु सम्पत्तिसु याव परमत्थनिब्बाणसुखसम्पत्ति । इदं महाराज, मेघस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, मेघो उतुतो समुट्ठित्वा धरणित-

लरुहे तिणरुक्खलतागुम्भओसधिवनस्पतयो परिरक्खति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन योनिसो मनसिकारं निब्बत्तेत्वा तेन योनिसो मनसिकारेण समणधम्मो परिरक्खितव्वो, योनिसो मनसिकारमूला सब्बे कुसला धम्मा । इदं महाराज, मेघस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतव्वं । पुन [411] च परं महाराज, मेघो वस्समानो नदीतळाकपोक्खरणियो कन्दर-पदरसरसोब्भउदपानानि च परिपूरेति उदकधाराहि, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण आगमपरियत्तिया धम्ममेघम'भिवस्सयित्वा अधिग-मकामानं मानसं परिपूरयितव्वं । इदं महाराज, मेघस्स पञ्चमं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज थेरेण सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

बोधनेय्यं जनं दिस्वा सतसहस्से पि योजने ।

खणेन उपगन्वान बोधेति तं महामुनी' ति ॥

[५७] भन्ते नागसेन, मणिरतनस्स तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महाराज, मणिरतनं एकन्तपरिसुद्धं, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण एकन्तपरिसुद्धा'जीवेण भवितव्वं । इदं महाराज, मणिरतनस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, मणिरतनं न केनचि सद्धिं मिस्सीयति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण पापेहि पापसहायेहि सद्धिं न मिस्सितव्वं । इदं महाराज, मणिरतनस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, मणिरतनं जातिरतनेहि योगीयति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेण उत्तमवरजातिमन्तेहि सद्धिं संवसितव्वं, पटिपन्नकफल-इसेक्खफलसमङ्गीहि सोतापन्नसकदागामिअनागामिअरहन्ततेविज्जल्लभिव्व-समणमणिरतनेहि सद्धिं संवसितव्वं । इदं महाराज, मणिरतनस्स

ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन सुत्त-
निपाते—

सुद्धा सुद्धेहि संवासं कप्पयब्धो पतिस्सता ।

ततो समग्गा निपका दुक्खस्सन्तं करिस्सथा'ति ॥

[412] [५८] भन्ते नागसेन, मागविकस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, मागविको अप्पमिद्धो होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन अप्पमिद्धेन भवितब्बं । इदं महाराज, मागविकस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, मागविको मिगोसु येव चित्तं उपनिवन्धति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आरम्मणेसु येव चित्तं उपनिवन्धितब्बं । इदं महाराज, मागविकस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, मागविको कालं कम्मस्स जानाति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन पटिसल्लानस्स कालो जानितब्बो—अयं कालो पटिसल्लानस्स, अयं कालो निक्खमनाया'ति । इदं महाराज, मागविकस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, मागविको मिगं दिस्वा हासमभिजनेति—इमं लच्छामी'ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आरम्मणे अभिरमितब्बं हासमभिजनेतब्बं—उत्तरिं विसेसम'भिगच्छामी'ति । इदं महाराज, मागविकस्स चतुत्थं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज थेरेन मोघराजेन—

आरम्मणे लभित्वान पहितत्तेन भिक्खुना ।

भिज्यो हासो जनेतब्बो—अधिगच्छिस्सामि उत्तरि'ति ॥

[५९] भन्ते नागसेन, बाळिसिकस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, बाळि-

सिको बळिसेन मच्छे उद्धरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन जाणेन उत्तरिं सामञ्जफलानि उद्धरितव्वानि । इदं महाराज, बाळिसिकस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, बाळिसिको परित्तकं वधित्वा विपुलं लाभम'धिगच्छति, एवमे'व खो महाराज, [413] योगिना योगावचरेन परित्तलोकामिसमत्तं परिच्चजितव्वं । लोकामिसमत्तं महाराज, परिच्चजित्वा योगी योगावचरो विपुलं सामञ्जफलं अधिगच्छति । इदं महाराज, बाळिसिकस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन राहुलेन—

सुज्जतं चा'निमित्तं च विमोक्खं चा'प्पणिहितं ।

चतुरो फले छळभिज्जा, चजित्वा लोकामिसं, लभे'ति ॥

[६०] भन्ते नागसेन, तच्छकस्स द्वे अङ्गानि गहेतव्वानी'ति यं वेदेसि, क्तमानि तानि अङ्गानि गहेतव्वानी'ति ? ॥ यथा महाराज, तच्छको काळसुत्तं अनुलोमेत्वा रक्खं तच्छति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन जिनसासनम'नुलोमयित्वा सीलपठवियं पतिट्ठित्वा सद्दाहत्थेन पज्जावासिं गहेत्वा किलेसा तच्छेतव्वा । इदं महाराज, तच्छकस्स पठमं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, तच्छको फेग्गुं अपहरित्वा सारमादियति । एवमे'व खो महाराज योगिना योगावचरेन सस्सतं, उच्छेदं, तं-जीवं-तं-सरीरं, अज्जं-जीवं-अज्जं-सरीरं, तदुत्तमं-अज्जदुत्तमं, अकटमभव्वं, अपुरिसकारं, अब्रह्मचरियवासं, सत्तविनासं, नवसत्तपातुभावं, सङ्खारसस्सतभावं, यो करोति सो पटिसंवेदेति, अज्जो करोति अज्जो पटिसंवेदेति, कम्मफलदस्सना च किरियफलदिट्ठिं च—इति एवरूपानि चे'व अज्जानि च विवादपथानि अपनेत्वा सङ्खारानं सभावं परमसुज्जतं निरीहनिजीवतं अच्चन्तं सुज्जतं आदियितव्वं । इदं महाराज, तच्छकस्स दुतियं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज, भगवता देवातिदेवन सुत्तनिपाते—

[414] कारण्डवं निद्रमथ, कसम्बुञ्चा'पकस्सथ ।
ततो पलापे वाहेथ अस्समणे समणभानिने ॥
निद्रमित्वान पापिच्छे पापआचारगोचरे ।
सुद्धा सुद्धेहि संवासं कप्पयब्बो पतिस्सता'ति ॥ *

छट्ठो वग्गो ।

[६१] भन्ते नागसेन, कुम्भस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति यं वदेसि,
कतमं तं कुम्भस्स एकं अङ्गं गहेतब्बं'ति ? ॥ यथा महाराज, कुम्भो
सम्पुण्णो न सणति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन आगमे
अधिगमे परियत्तियं सामञ्जे पारमिं पत्वा न सणितब्बं, न तेन
मानो करणीयो, न दप्पो दस्सेतब्बो, निहतमानेन निहतदप्पेन भवितब्बं,
उजुकेन अमुखरेन अविकत्थिना । इदं महाराज, कुम्भस्स एकं अङ्गं
गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन सुत्तनिपाते—

यदूनकं तं सणति, यं पूरं सन्तमेव तं ।

रित्तकुम्भूपमो बालो रहदो पूरो व पण्डितो'ति ॥

[६२] भन्ते नागसेन, काळहंसस्स* द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं
वदेसि, कतमानि तानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बा-[415]-नी'ति ? ॥ यथा
महाराज, काळहंसो^{१८} सुपीतो^{१९} वमति^{२०}, एवमे'व खो महाराज, योगिनो
योगावचरस्स मानसं योनिसो मनसिकारेन अप्पीतं वमति । इदं

* TC give the उद्दानः मक्कटो दारको कुम्भो वनं ख्वखो च पञ्चमो ।

मेघो मणि मागविको बाळिसी तच्छकेन चा' ति ॥

१८ कालायसस्स TC. १९ सुथितो; T सुपितो C २० व वहति T * T
काळायसस्स ।

महाराज, काळहंसस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, काळ-
हंसो सकिं पीतं उदकं न वमति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावच-
रेन यो सकिं उप्पन्नो पसादो न पुन सो वमितब्बो—उळारो सो भगवा
सम्मासम्बुद्धो, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्खो'ति, रूपं अनिच्चं,
वेदना अनिच्चा, सञ्जा अनिच्चा, सङ्खारा अनिच्चा, विज्जाणं अनिच्चं'ति
यं सकिं उप्पन्नं जाणं न पुन तं वमितब्बं । इदं महाराज, काळहंसस्स
दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—

दस्सनम्हि परिसोधितो नरो अरियधम्मे नियतो विसेसगू ।

न पवेधति अनेकभागसो सब्बसो च मुखभावनमेव सो' ति ॥

[६३] भन्ते नागसेन, छत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं
वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज,
छत्तं उपरिमुद्धनि चरति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन किले-
सानं उपरिमुद्धनि चरणेन भवितब्बं । इदं महाराज, छत्तस्स पठमं अङ्गं
गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, छत्तं मुद्दनु'पत्यम्भं होति, एवमे'व खो
महाराज, योगिना योगावचरेन योनिसो मनसिकारुपत्यम्भेन भवितब्बं ।
इदं महाराज, छत्तस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज,
वाता'तपमेघबुद्धियो पटिहनति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन
नानाविधदिट्ठिपुथुसमणब्राह्मणानं मतवाततिविधग्गिसन्तापकिलेसबुद्धियो
पटि-[416]-हन्तब्बा । इदं महाराज, छत्तस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं ।
भासितं पे'तं महाराज, थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

यथा पि छत्तं विपुलं अच्छिद्धं धिरसंहितं ।

वाता'तपं निवारेति, महती मेघबुद्धियो ।

तथे'व बुद्धपुत्तो पि सीलछत्तधरो सुचि ।

किलेसवुद्धिं वारेति सन्ताप-तिविधग्गयो'ति ॥

[६४] भन्ते नागसेन, खेत्तस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, खेत्तं मातिकासम्पन्नं होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सुचरितवत्तपटिवत्तमातिकासम्पन्नेन भवितब्बं । इदं महाराज, खेत्तस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, खेत्तं मरियादसम्पन्नं होति, ताय च मरियादाय उदकं रक्खित्वा धञ्जं परिपाचेन्ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन सीलहिरिमरियादासम्पन्नेन भवितब्बं, ताय च सीलहिरिमरियादाय सामञ्जं रक्खित्वा चत्तारि सामञ्जफलानि गहेतब्बानि । इदं महाराज, खेत्तस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, खेत्तं उट्टानसम्पन्नं होति, कस्सकस्स हासजनकं, अप्पं पि बीजं वुत्तं बहु करोति, बहु वुत्तं बहुतरं होति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन उट्टानसम्पन्नेन विपुलफलदायिना भवितब्बं, दायकानं हासजनकेन भवितब्बं, यथा अप्पं दिन्नं बहु होति, बहु दिन्नं बहुतरं होति । इदं महाराज, खेत्तस्स ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज, थेरेन उपालिना विनयधरेन—

खेत्तू'पमेन भवितब्बं उट्टानविपुलदायिना ।

एस खेत्तवरो नाम यो ददाति विपुलं फलं'ति ॥

[417] [६५] भन्ते नागसेन, अगदस्स द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं वदेसि, कतमानि द्वे अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महाराज, अगदे किमी न सण्ठहन्ति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन मानसे किलेसान सण्ठपेतब्बा । इदं महाराज, अगदस्स पठमं अङ्गं गहेतब्बं । पुन च

परं महाराज, अगदो ददुपुड्ढदिदुअसितपीतखायितसायितं सब्बं विसं पटि-
हनति, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन रागदोसमोहमान-
दिद्विविसं सब्बं पटिहनितब्बं । इदं महाराज, अगदस्स दुतियं अङ्गं
गहेतब्बं ॥ भासितं पे'तं महाराज भगवता देवातिदेवेन—

सङ्खारानं सभावत्थं ददुक्कामेन योगिना ।

अगदेने'व होतब्बं किलेसविसनासने'ति ॥

[६६] भन्ते नागसेन, भोजनस्स तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति यं
वदेसि, कतमानि तानि तीणि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति, ॥ यथा महाराज
भोजनं सब्बसत्तानं उपत्थम्भो, एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन
सब्बसत्तानं मग्गु'पत्थम्भेन भवितब्बं । इदं महाराज, भोजनस्स पठमं
अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, भोजनं सब्बसत्तानं बलं वडेति ।
एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन पुञ्जवड्डिया वड्डितब्बं ।
इदं महाराज, भोजनस्स दुतियं अङ्गं गहेतब्बं ॥ पुन च परं महाराज,
भोजनं सब्बसत्तानं अभिपत्थितं । एवमे'व खो महाराज, योगिना योगाव-
चरेन सब्बलोका'भिपत्थितेन भवितब्बं । इदं महाराज, भोजनस्स
ततियं अङ्गं गहेतब्बं । भासितं पे'तं महाराज थेरेन मोग्गल्लानेन—

[418] संयमेन नियमेन सीलेन पटिपत्तिया ।

पत्थितेन भवितब्बं सब्बलोकस्स योगिना'ति ॥

[६७] भन्ते नागसेन, इस्सासस्स चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति
यं वदेसि, कतमानि तानि चत्तारि अङ्गानि गहेतब्बानी'ति ? ॥ यथा महा-
राज, इस्सथो सरे पातयन्तो उभो पादे पठवियं दब्बं पतिट्ठापेति, जण्णू
अवेकल्लं करोति, सरकलापं कटिसन्धिम्हि ठपेति, कायं उपत्थद्वं करोति,
द्वे हत्थे सन्धिद्वानं आरोपेति, मुट्ठिं पीळयति, अङ्गुलियो निरन्तरं करोति,

गीवं पग्गण्हाति, चक्खूनि मुखं च पिदहति, निमित्तं उजुं करोति, हास-
मुप्पादेति—विज्झिस्सामी'ति । एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन
सीलपठवियं विरियपादे पतिट्ठापेतब्बं, खन्तिसोरच्चं अवेक्कहं कातब्बं,
संवरे चित्तं ठपेतब्बं, संयमनियमे अत्ता उपनेतब्बो, इच्छासुग्घा पीळयि-
तब्बा, योनिसो मनसिकारे चित्तं निरन्तरं कातब्बं, विरियं पग्गहे-
तब्बं, छ द्वारा पिदहितब्बा, सति उपट्ठापेतब्बा, हासमुप्पादेतब्बं—**सब्बकि-
लेसे जाणनाराचेन विज्झिस्सामी'ति** । इदं महाराज, इस्सत्थस्स पठमं
अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज, इस्सत्थो आळकं परिहरति वंकजि-
म्हकुटिलेनाराचस्स उजुकरणाय । एवमेव खो महाराज योगिना
योगावचरेन इमस्मिं काये **सतिपट्टानआळकं परिहरितब्बं**,
वङ्कजिम्हकुटिलचित्तस्स उजुकरणाय । इदं महाराज, इस्सत्थस्स दुतियं
अङ्गं गहेतब्बं । पुन च परं महाराज इस्सत्थो लक्खे उपासेति,
एवमे'व खो महाराज, योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये **उपासितब्बं** ।
कथं महाराज, योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये उपासितब्बं—
अनिच्चतो उपासितब्बं, दुक्खतो उपासितब्बं, अनत्ततो उपासितब्बं ?
रोगतो—पे०—गण्डतो सल्लुतो अघतो आबाधतो परतो पलोकतो ईतितो
उपद्वतो भयतो उपसगतो चलतो पभङ्गुतो अद्भुवतो अत्ताणतो अलेणतो
असरणतो असरणीभूततो^{२३} रिक्ततो तुच्छतो^{२४} सुज्जतो आदीनवतो विपरि-
णामधम्मतो^{२४} असा-[429]-रतो अघमूलतो वधकतो विभवतो^{२४} सासवतो
सङ्गततो मारामिसतो^{२४} जातिधम्मतो जराधम्मतो व्याधिधम्मतो मरणधम्मतो
सोकधम्मतो परिदेवधम्मतो उपायासधम्मतो सङ्किलेसधम्मतो । एवं खो महा-

२२ Begining with this word T prints his text in smaller type

२३ B omits this.

२४ T omits.

राज, योगिना योगावचरेन इमस्मिं काये उपासितव्वं । इदं महाराज, इस्सत्थस्स ततियं अङ्गं गहेतव्वं । पुन च परं महाराज, इस्सत्थो सायं पातं उपासति, एवमेव खो महाराज, योगिना योगावचरेन सायपातं आरम्मणे उपासितव्वं । इदं महाराज, इस्सत्थस्स चतुर्थं अङ्गं गहेतव्वं । भासितं पे'तं महाराज थेरेन सारिपुत्तेन धम्मसेनापतिना—

यथा इस्सत्थको नाम सायपातं उपासति ।

उपासनं न रिञ्चन्तो लभते भत्तवेतनं ॥

तथेव बुद्धपुत्तो पि करोति कायु'पासनं ।

कायु'पासनं न रिञ्चन्तो अरहत्तम'धिगच्छती'ति ॥

ओपम्मकथापञ्चो समत्तो ॥^{२४}

[६८] रज्जो च थेरस्स च पुच्छविस्सज्जनावसाने चतुरासीतिसत-
सहस्सयोजनबहला उदकपरियन्तं कवा अयं पहापठवी छ्वा कम्पित्थ,
विज्जुल्लता निच्छरिंसु, देवता दिव्वपुप्फवस्सं पवस्सिंसु, महाब्रह्मा साधु-
कारं अदासि । महासमुद्दकुच्छियं मेघत्थनितनिग्घोसो विय महाघोसो
अहोसि । इति सो मिलिन्दो राजा च ओरोधगणा च सिरसा अञ्जलि
पणामेत्वा वन्दिंसु ॥

[६९] [420] मिलिन्दो राजा अतिविय पमुदितहृदयो सुमथित-
मानहृदयो बुद्धसासने सारमतिनो रतनत्तये सुनिक्कङ्को निग्गुम्भो नित्यद्वो

२४. TC read after this: इति छसु कण्डेसु बावीसतिवग्गपटिमण्डितेसु
द्वासट्ठि—अधिका द्वे सता इमस्मिं पोत्थके आगता मिलिन्दपञ्चा समत्ता । अनागता
च पन द्वाचत्तालीसा होन्ति, आगता च अनागता च सच्चा समोधानेत्वा चत्तूहि
अधिका तिसत्तपञ्चा होन्ति । सच्चा व मिलिन्दपञ्चा ति सङ्गं गच्छन्ति ॥

हुत्वा थेरस्स गुणेषु पब्बज्जासुपटिपदाइरियापथेषु च अतिविय पसन्नो
विस्सत्थो निरालयो निहतमानदप्पो उद्धटदाठो विय भुजङ्गो एवमाह—साधु
साधु भन्ते नागसेन, बुद्धविसयो पज्जो तथा विस्सज्जितो इमस्मिं
बुद्धसासने धम्मसेनापतिं ठप्पेत्वा सारिपुत्तं अज्जो तथा सदिसो
पज्जविस्सज्जने न'त्थि । खमथ मे भन्ते नागसेन, मम अच्चयं । उपासकं मं
भन्ते नागसेन, धारेथ अज्जतग्गे पाणुपेतं सरणं गते'ति ॥

[७०] तदा राजा बलकायेहि नागसेनथेरं पयिरुपासित्वा मिलिन्दं
नाम विहारं कारेत्वा थेरस्स निध्यादेत्वा चतूहि पच्चयेहि नागसेनं कोटिसत्-
सहस्स भिक्खूहि सद्धिं परिचरि । पुन पि थेरस्स पज्जाय पसीदित्वा पुत्तस्स
रज्जं निध्यादेत्वा अगारस्मा अनगारियं पब्बजित्वा विपस्सनं वडुत्वा अर-
हत्तं पापुणी'ति । तेन वुत्तं—

पज्जा पसत्था लोकरिम्म,
कथा सद्धम्मट्ठितिया ।
पज्जाय विमार्ति हन्त्वा
सन्ति पप्पोन्ति पण्डिता ॥
यस्मिं खन्धे ठिता पज्जा,
सति तत्थ अनूनका ।
पूजाविसेसस्स धरो
अग्गो सेट्ठो अनुत्तरो ॥
तस्मा हि पण्डितो पोसो
सम्पस्सं हितमत्तनो ।

पञ्चावन्तं हि पूजेय्य
चेति यं विय पूजियं^{२५}ति ॥

॥ मिलिन्दपञ्चो निदितो ॥

२५ सादरो B. The Burmese edition reads the following three stanzas in addition.

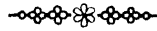
लङ्कायं दोणिनगरे वसता दोणिनामिना ।
महाधेरेन सेखित्वा सुद्वपितं यथा सुतं ॥
मिलिन्दराजपञ्चा च नागसेन विसज्जनं ।
मिलिन्दो हि महापन्नो नागसेनो सुपण्डितो ॥
इमिना पञ्चक्रम्मेन इतो गच्छामि तुस्सितं ।
मेत्तेयं नागते पस्से सुणेय्यं धम्ममुत्तमं'ति ॥

The colophon in TC is : मिलिन्दस्स चेव नागसेनधेरस्स च पञ्चावेय्या
करणपकरणं समत्तं ।

INDEX OF VERSES

गाथानुक्कमो

[Numbers refer to pages.]

- अक्कोधनो विगतखिलो'हमस्मि १८६ [सुत्तनिपात 18]
अग्गी यथा तिणकट्ठं दहन्तो ३७४ [जातक V, 485]
अथ अत्थे समुप्पन्ने ३६१
अनुमानेन जानन्ति ३३८, ३३९, ३४०
अनुमानेन जातब्बं ३३९
अप्पमतो अयं गन्धो ३२६
अप्पमादरता होथ ३७२ [धम्मपद 327]
अप्पमादरतो भिक्खु ३९९ [धम्मपद 32]
अप्पिच्छा निपका धीरा ३३५
अप्पेन बहुकेना'पि ३३४
अभिधम्मविनयोगाळ्हा १
अभिञ्जापारमिप्पत्ता ३३५
अमुस्मिं पटिघो नत्थि ३७६
अयं पतिट्ठा धरणी व पाणिनं ३६
अल्लं सुक्खं च भुञ्जन्तो ३९८ [थेरगाथा 982]
अल्लवम्मपटिच्छन्नो ७७
असंसदं गहहेहि ३७९ [धम्मपद 404; सुत्तनिपात 628]
अहिंसयं परं लोकं १८५
आयु आरोगता वण्णं ३३४
आरब्बका धुतधरा ३३४
आरम्भथ निक्खमथ २४० [संयुत्त I, 156; थेरगाथा 256]

- आरम्मणे लभित्वान् ४०३
 आसज्ज राजा चित्रकथिं १
 इतरीतरेन सन्तुद्रे ३८८
 इति फन्दनरुक्खो पि १७३ [जातक IV. 210]
 इद्धिपादेसु कुसला ३३५
 इमेहि अट्ठीहि तमग्गपुग्गलं ११४
 उत्तिद्रे न पपमज्जेय्य २१० [धम्मपद 168]
 उभो पि ते विलोकेत्वा ३४१
 उसभोरिव छेत्वा बन्धनानि ३६३ [सुत्तनिपात 29]
 एकं चे बाहं वासिया ३७६
 एको मनोपसादो २३७
 एतानि अट्ठानानि ९७
 एवं धम्मा अपक्कम्म ७० [संयुत्त I. 57]
 एवमेवा'हं महावीर ३७०
 एवरूपानि सीलानि ३३७
 ओक्खित्तचक्खू मितभाणी ३३५
 कथिका मया बहू दिट्ठा २६
 कन्तारे पुत्तमंसं व ३६१
 कम्ममूलं गहेत्वान् ३२५
 कम्ममूलं जना दत्त्वा ३२७
 कार्यं इमं सम्मसथ ३७३
 कायेन संवरो साधु ३९१ [संयुत्त I 73 ; धम्मपद 361]
 काये सभावं दिस्वान् ३९०
 कारण्डवं निद्धमथ ४०५ [अंगुत्तर IV. 172; सुत्तनिपात 281]
 कुट्टमूलं च निस्साय ३८७
 कुम्भो च अङ्गानि सके कपाले ३६५ [संयुत्त I. 7; IV. 179]
 खेतूपमेन भवितव्वं ४०७
 गम्भीरपञ्चो मेधावी २३
 गाथाभिगीतं मे अभोजनियं २२३ [संयुत्त I. 173; सुत्तनिपात 81, 480]

- चक्खुम'स्स यथा अन्धो ३६१ [थेरगाथा 501]
 चङ्कमन्तो पि तिट्ठन्तो ३६७
 चत्तारो पच्च आलोपे ३९८
 चन्दनं तगरं वा पि ३२६
 चरणे चैव सम्पन्नं २६
 चापो वा' नुनमे धीरो ३६६ [जातक VI. 295]
 चित्तं नियमे छसु द्वारेसु ३९९
 चुन्दस्स भत्तं भुजित्वा १७५, १७६ [दीघ II. 128]
 जालिं कण्हाजिनं धीतं १२० [चरियापिटक 1. 9. 52]
 जिघच्छाय पिपासाय ३९६
 ज्ञायी ज्ञानरता धीरा ३३५
 जाणखगं गहेत्वान ३८७
 वातीहि मित्तेहि च बन्धवेहि ३९६
 तत्थ जाणं पणिधाय १
 तथा दिस्वा धम्मगिरिं ३३९
 तथा बुद्धं सोकनुद ३३९
 तथा भिक्खु धम्मधरो ३८३
 तथेव तित्थिके दिस्वा ३३९
 तथेव बुद्धनागस्स ३३९
 तथेव बुद्धपुत्तेन ३६२, ३६८
 तथेव बुद्धपुत्तो पि ४०७, ४१०
 तथेव योगिनो चित्तं ३६९
 तथेव लोकनाथस्स ३३८
 तथेवा'यं सीलगन्धो ३४०
 तथे' वि' मं जनं दिस्वा ३३९, ३४०
 तदहु पब्बजितो सन्तो ३८९
 तस्मा सकं परेसं पि ३८७
 तस्मा हि पण्डितो पोसो ४११
 तिचीवरधरा सन्ता ३३५

तिब्बं छन्दं च पैमं च ३९०

ते च तेपिटका भिक्खू २३

तेविज्जा छळभिज्जा च ३३५

तेसमत्थमविज्जाय ९३

तेहि भिक्खूहि परिवुत्तो २३

दस्सनमिह परिसोधितो नरो ४०६

धम्मामतगतं दिस्वा ३४०

धम्मासीसं करित्वान ३८६

धम्मोसधं पिवित्वान ३२८

न अन्तलिक्खे न समुद्मज्जे १५२ [धम्मपद 127]

न इतो दूरे भवितब्बं ३८६

न पुण्णगन्धो पटिवातमेति ३२६ [धम्मपद 546; अङ्गुत्तर III. 79; जातक III.

291]

न मे आचरियो अत्थि २३० [विनय I, 8; मज्झिम I, 171]

न मे देस्सा उभो पुत्ता २७५ [चरियापिटक I. 9. 53]

नवङ्गमनुमज्जन्तो ९३

नवङ्गं बुद्धवचनं ३६६

नवे'ते पुग्गला लोके ९६

न वे याचन्ति सप्पज्वा २२५ [जातक III. 354]

नाभिनन्दामि मरणं ४७

निग्गण्हे निग्गहारहं १८५

निद्धमित्वान पापिच्छे ४०५

निरये भयसन्तासं ३९६

निब्बुतं पठविं दिस्वा ३३९

निस्संसयं पराजयो २६

नेसज्जिका सन्धतिका ३३५

पज्वा पसत्था लोकास्मि ४११ [Cp. विनय II. 147; 164; जातक I 93; IV 364]

पज्वापासादमारुह ३८०

पज्वारतनमालस्स ३३०

- पटिगच्चे'व तं कयिरा ७० [संयुत्त I. 97]
 पटिपन्ना फलहा च ३३५
 पटिसम्भदा किणित्वान ३३३
 पमादं अप्पमादेन ३८० [धम्मपद 28]
 परवादिवादमथनं ३४१
 परियायभासितं अत्थि ९३
 पल्लङ्केन निसिन्नस्स ३६० [थेरगाथा 985]
 परिसुद्धेन चित्तेन ३९७
 पविचित्तेहि अरियेहि ४०० [संयुत्त II. 158; थेर I. 148, 266]
 पविसित्वा परकुलं ३९५ [जातक IV. 223]
 पस्सता'रञ्जके भिक्खू ३४१
 पुच्छा विस्सज्जना चेव १
 पूजियन्ता असमसमा ९९
 पूजेय नं पूजनियस्स धातुं १७८
 बहुस्सुतो चित्रकथी २३
 बह्वज्जे तारयित्वा २२३
 बोज्झङ्गरतनमालस्स ३३३
 बोधनेय्यं जनं दिस्वा ४०२
 व्याधितं जनतं दिस्वा ३२८
 भस्सप्पवेदी वेतण्डी ९३
 मणिमालाधरं गेह- ३३१
 मा मे कदाचि पापिच्छो ३८९ [थेरगाथा 987]
 मिलिन्दो नाम सो राजा १
 यथा इस्सत्थको नाम ४१०
 यथा कालम्हि सम्पत्ते ३७०
 यथा पि खेत्ते परिसुद्धे ३६९
 यथा पि गजराजस्स ३३९
 यथा पि छत्तं विपुलं ४०६
 यथा पि नगरं दिस्वा ३३८

- यथा पि सुरियो उदयन्तो ३८३
 यथा लापुलता नाम ३६८
 यथा समुदे लकनं ३७१
 यथा साकटिको नाम ७०
 यथा पि दीपिको नाम ३६३
 यथा सुदन्तो मातङ्गो ३६२
 यथा हि अङ्गसम्भारा ३०
 यथा किलेसा ओपतन्ति ३६२
 यदूनकं तं सणति ४०५ [सुत्तनिपात 721]
 यमेकरत्तिं विप्पवसिम्हं लुद्धं ३९७ [जातक IV. 439]
 यदी पि मे अन्तगुणं ३६४
 यस्मिं खन्धे ठिता पञ्चा ४११
 ये केचि अगदा लोके ३२७
 ये केचि ओसधा लोके ३२८
 येन जाणेन बुज्झन्ति ३३१
 यो न हन्ति न घातेति ३९४ [जातक IV. 71]
 यो सीलवा दुस्सीलेसु २५३ [मज्झिम III. 257]
 रज्जते रजनीयेसु ३७९
 रत्तो दुट्ठो च मूळ्हो च ९५, ९६
 रागूपसंहितं चित्तं ३७९
 राजाहमस्मि सेल १८३, १८४, २२० [सुत्तनिपात 554; धेरगाथा 1. 324^{1/2}]
 लग्गं दिस्वा भुसं पङ्कं ३४०
 लाभेन उन्नतो लोको ३८०
 लखेन पि च सन्तुस्से ३८८
 वचीविज्जतिविष्कारा ३६४
 वधके देवदत्तम्हि ४०१ [धम्मपद Com. I. 146]
 वधिस्समेतं'ति परामसत्तो २१७ [जातक V. 49]
 वयेन यसपुच्छाहि ९७
 वरं चे मे अदो सक्क ३७७ [जातक IV. 14]

- वसन्तो तस्स छायाय ९३
 वातपित्तेन सेम्हेन २९६
 वितक्कू'पसमे च यो रतो [९८४ धम्मपद 150]
 विपुलो राजगहिकानं २३७ [संयुत्त I. 67]
 विवित्तं अप्पनिग्घोसं ३६५ [थेरगाथा 577]
 विसमं सभयमतिवातो ९५
 विसुद्धानं अयं वासो ३७९
 विहारे कारये रम्मे २०९ [विनय II. 6, 1, 5]
 वीतरागा वीतदोसा ३३४
 संयमेन नियमेन ४०८
 सङ्खारानं सभावत्थं ४०८
 सङ्खेयपरिवेणस्मिं २३
 सचे मे उपनामेन्ति ३६७
 सचे लभेथ खणं वा रहो वा २०४ [जातक V. 436]
 सतिपट्टानकुसला ३३५
 सद्दाय तरती ओघं ३८ [संयुत्त I. 214; सुत्तनिपात 184]
 सद्दाय सीलेन सुतेन बुद्धिया ३९६ [दीघ III. 165]
 सन्धवतो भयं जातं २०९, ३७८ [सुत्तनिपात 207]
 सब्बत्थं संवुतो लज्जी ३९१
 सब्बे तसन्ति दण्डस्स १४८ [धम्मपद 39]
 समाधिरतनमालस्स ३३०
 समुदो उदधीनं सेट्ठो २३७
 ससमुद्दपरियायं २१६ [जातक III. 32, 516]
 सहस्सगधं हि मं तात २७८
 सालकल्याणिका नाम ३७०
 सासने ते महावीर ३८४
 सीलसंवरच्छदनं ३८५
 सीले पतिट्ठाय नरो सपज्जो ३६ [संयुत्त I, 13; 165]
 सुज्जतं चानिमित्तं च ४०
 सुद्धा सुद्धेहि संवासं ४०३ [सुत्तनिपात 282]

सेनासनम्हा ओरुह् ३८७ [थेरगाथा 1054]

सेलो यथा एकधनो ३७९ [धम्मपद 81]

सेवेथ पन्तानि सेनासनानि ३९४ [संयुक्त IV. 154; थेरगाथा 142]

सोतापन्ना च विमला ३३५

सो मे पक्केन हत्थेन ३८७ [थेरगाथा 1055]

इन्द कथि पसादेत्वा ९३

GENERAL INDEX

[The numbers refer to pages]

- अकनिष्ठभवनं २७८
अकम्मजं २६२
अकालमरणं २९४
अकुसलं परित्तं २९०
अकुसलकम्मविपाको २९६
अक्खदस्सा ३३६
अक्खयपटिभान ३
अक्खरप्पभेदं १७९
अगदापणं ३२७
अगदस्स अंगानि ६५
अगगुगल ११४
अग्गि (पाकतिक-नेरयिक) ७०
अग्गिक्खन्धूपमपरियायो १६५
अग्गो बुद्धो २३४
अंगीरसो २६६
अङ्गुत्तरभाणका ३३४
अचिरवती ७३
अचेतनस्खलो १७३
अजगरस्स अङ्गं ३९८
अजरामरा-नत्थि २६२
अजितो केसकम्बलि ५
अज्झाचार १३०
अञ्जं-जीवं-अञ्जं-सरीरं १४७
अट्टिकानि ८८
अट्टिस्सरो ११४
अतिदानं २७१, २७२
अतिधम्मभार २३३
अतीतसत्थुकं १०२
अतुलो २६६
अतोणा १९०
अत्तपातना १९४
अत्थं (अट्ठं ?) ५०
अत्थपटिसंभिदा ३३२
अथब्बणवेद १७९
अदानसम्मत्तानि दानानि २७२
अदिट्ठन्तरायो १५८
अद्धा ५२
अधम्मो (यक्खो) २०१
अधिकारो ९८
अधिद्वानं ३०२
अनन्तकाय ३२
अनन्तवा लोको १४७
अनागामिनो १०७
अनागामिफलं ३८, २५७
अनावरणीया गुणा १५९
अनिच्चं-दुक्खं-अनत्ता २८०
अनुतुजं २६३
अनुनयप्पटिघविप्पमुत्ता १२५, १६७,
१८७, ३१६

- अनुपादिसेसा निब्बानधानु १०, ७६
 अनुमानं ३२३, ३२८
 अनुमानपञ्च २, ३२२
 अनुरुद्धो १११, ३६९, ३९७, ३९९
 अन्तरचक्षकं १७९
 अन्तरधानं मूलं १९८
 अन्तराया (चत्तारो) १५८
 अन्तलिक्खचरा ३३५
 अन्तवा लोको १४७
 अपचिति १८१
 अपुच्छित्तव्वपुच्छा २८९
 अप्पटिपुगलो बुद्धो २३४
 अप्पटिभागं निब्बानं ३०९
 अप्पमञ्जायो (चतस्तो) ३२५
 अप्पमादो ३७३
 अप्पमादपटिपत्ति २३२
 अप्पोत्सुक्कता २२७
 अब्भुतधम्मं २५७
 अब्भोकासिका २१, ३३४
 अब्भोकासिकङ्गं ३५१
 अभावितत्तं (चित्तस्स) २४८
 अभिञ्जा (छ) १७१, २११, २१७
 अभिधम्म ४८, ५९
 अभिधम्म (पिटक) १३, १७
 अभिसङ्खरणं ६४
 अभिसमयो २५०
 अभिसमयन्तरायो २५१
 अभिसम्परायो १६३
 अभेजपरिसो १६२
 अमच्चा (छ) ११७
 अमतापणं ३२८
 अमनसिकारो ९
 अमरा (इत्थी) २०४
 अम्हाकं-बुद्धो-नुम्हाकं बुद्धो २३३
 अयकारा ३२४
 अरहा-अनिस्सरो २४८
 अरहत्तफलं २५७
 अरहत्तसच्छिकिरिया ३४५, ३५५
 अरहन्तो १०७
 अरहन्तघातको ३०३
 अरियसच्चानि ४१, २३२, ३२७
 अरियसावकगुणा (तिसं) ३५३
 अरिया याचना २२५
 अरूपकायिका देवा ३१०
 अलसन्द ८५, ३२१, ३५१
 अवस्सयो १६१
 अविज्जा ५२
 अविहेठकजातिको २१५
 अवीचि ३२९
 असमसमो बुद्धो २३४
 असमो बुद्धो २३४
 असस्सतो लोको १४७
 असाधारणजाण २१३
 असिपासा १९०
 असुभानि (दस) ३२५
 असोको धम्मराजा १२४
 असोकाराम १७
 अस्सगुत्तो ६, १५

अस्सासपस्सासा ३३, ८८
 अहेतुजं २६२
 आकासो २६३
 आकासस्स अङ्गानि ३८०
 आकिञ्चञ्चायतनं २३१
 आचरिया (पञ्च, बोधिसत्तस्स) २३०
 आचरियगुणा ९७
 आचरियमुट्ठि १४६
 आनंदो ८२, १११, १८३, २०६
 आनापानसति ३२५
 आपत्ति १९२
 आपत्ति (अरहतो) २६०
 आपत्ति-अनापत्ति १६०
 आपस्स अङ्गानि ३७६
 आपाथो (चित्तस्स) २९१
 आभिधम्मिको १८
 आभिधम्मिका ३३४
 आयाचनवसेन गम्भावक्कन्ति १३२
 आयुपालो २०
 आयुसङ्कारो १७६
 आरञ्जकङ्गं ३५१
 आरञ्जिका ३३४
 आरम्भणविभत्तियो ३२५
 आलयारामता २२९
 आलसन्दकस्मीरगन्धारा ३२४
 आवज्जनपटिबद्धं १०५
 आसवक्खयो २५९
 आळकमन्दा २
 आळारिका ३२४

आळारो कालमो २३०
 इतिवृत्तकं २५७
 इतिहास १७९
 इतिहासा ४
 इतिहासपञ्चम ११
 इत्थिया पापकरणं २०४
 इद्धिपादा (चत्तारो) १४३, ३२३, ३९२
 इद्धिमन्ता १८८
 इन्द्रजालिका ३२४
 इन्द्रियाणि ३२३
 इरियापथ १८, ९४
 इरुब्बेदं १७९
 इसिपतनमिगदाय ३४३
 इसिसिङ्गो १२७
 इस्सासस्स अङ्गानि ४०८
 उक्कापातं १७९
 उग्गा ३२४
 उज्जेनका ३२४
 उट्टानं ४०७
 उण्हीसं ३२२
 उतुजा २६५
 उतुपरिणामजानि १३७
 उत्तमो बुद्धो २३४
 उत्तरकुष्ठ २, ८७
 उदकप्पसादकमणि ३७
 उदकं जीवति ? २५३
 उदके जीवो नत्थि २५४, २५५, २५६
 उदरे संयतो २१०
 उदानं २५७

- उदायि, १२७, २१०
 उद्को रामपुत्तो २३१
 उद्दिस्सकतन्तरायो १५८
 उपक्खटन्तरायो १५८
 उपचिकाय अङ्गं ३८५
 उपनिज्झायनं १३०
 उपसम्पत्तं ७९
 उपसेनो वङ्गन्तपुत्तो ३५२, ३६५,
 ३८५, ३८६, ३८८
 उपस्सयो १६६
 उपालि १११, ४०७
 उपासकगुणा ९८
 उपोसथो (नागराजा) २७७
 उप्पातं १७९
 उब्बिलावित्तं १८३
 उभतोपक्खजाता २३३
 उभतोव्यञ्जनक ३०३
 उम्मत्तकदण्डो २१७
 उल्लकस्स अङ्गानि ३९५
 उल्लपनं १३०
 उसुकारा ३२४
 उल्लुगगहयुद्धं १७९
 ऊहसनं १३०
 ऊहानदी ७३
 एकंसब्बाकरणीयो १४७
 एकसाटको ब्राह्मणो ११८, २८५
 एकासनिकङ्गं ३५१
 एकासनिका २१, २१२
 एकिन्द्रियो जीवो २५४
 एणेय्यकं १९६
 एरकवत्तिकं १९६
 ओक्कन्ति १७९
 ओदनिका ३२४
 ओपक्कमिकानि १३७
 ओपम्मकथा ३५५
 ओपम्मकथापञ्चं २
 ओसधापणं ३२७
 ओळारिकं ५१
 कचवरव्यूहं ३
 कजङ्गलं ९
 कण्हजातकं ३७६
 कण्डरगिसामो २६६
 कण्हाजिनं १२०, २६९, २७९
 कतस्स पटिचयो १४१
 कथावत्थु १३
 कपिलो २६६
 कपिलो ब्राह्मणो २०१
 कपिलवत्थु ३४३
 कप्पका ३२४
 कप्पट्टितिकं कम्मं १११
 कम्मं (कुसलं) ८३
 कम्मकरस्स अङ्गं ३७२
 कम्मजा २६५
 कम्मनानत्त ६८
 कम्मवसेन गम्भावक्कन्ति १३०
 कम्मविपाकजानि १३७
 कम्माधिकतं ७०, ७१
 कम्माधिग्गाहो १८८

- कम्मानुबन्धनं ७५
 करकवस्सं ३०१
 करम्भकं २४७
 कलन्दकस्स अङ्गं ३६२
 कलसिगामो ८६
 कलाबु २००
 कल्याणमित्तो ३७४
 कसिभारद्वाजो २२७
 कस्मीर ८६, ३२१
 कस्सपो २, ११९
 कद्दापणिकं १९६
 काणकच्छपोपमा २०३
 कामददं मणिरतनं २४७
 कायगतासति २४३, ३२५, ३२८
 ३८५, ३९४
 कायपियता ७६
 कायविञ्जत्ति २२४
 कायसङ्गारा ३३
 कायानुगता धम्मा २४८
 कायिकवेदना ४७
 कारम्भियो (अचेलको) २००
 कालकिरिया (अट्टविधा) २९६
 कालमरणं २९४
 कालिगारञ्जं १३३
 कालिदेवता १९०
 कासावधजो २१७
 कासिकोसल ३२१
 कासिकोसलापरन्तका ३२४
 कालहंसस्स अङ्गानि ४०५
 किपिल्लिक २६६
 किम्बिलो १११
 किरियतो १३९
 किरिया-अकिरिया १७२
 किलेसा (द्वे) २६१
 कुक्कुटस्स अङ्गानि ३६०
 कुमारकस्सपो १२७, १९५
 कुमुदभण्डिका २८६
 कुम्भस्स अङ्गं ४०५
 कुम्भदासियो ३२४
 कुम्भस्स अङ्गानि ३६४
 कुम्भूपमसुत्तन्त ३६५
 कुलवसेन गम्भावकन्ति १३१
 कुसराजा १३३
 कुसलकम्मानि ८३
 कुसलं बहुकं २९०
 कुसला धम्मा ३५
 कुसलाकुसलकम्मानि ५
 कुसलाकुसलानं बलवतरभावो २८४
 कुसलाकुसलविपाको २०२, २८६
 कुसलाकुसलविसेसो १९९
 कुसलाकुसलसंविभागो २८९
 कूपस्स अङ्गं ३७१
 केटुभं १७९
 केतुमती (विमानं) ७
 केसपलिबोधा १२
 कोच्छकारा ३२४
 कोटुम्बरमाधुरका ३२४
 कोलपट्टनं ३५१

कोसोहितं वत्थगुहं १६९
 खण्डहालो (ब्राह्मणो) २०२
 खलुपच्छाभक्तिकङ्गं ३५१
 खारापतच्छिकं १९६
 खीणासवो १८३
 खञ्जुतरा (उपासिका) ८२
 खुद्दकभाणका ३३४
 खुद्धानुखुद्धानि सिक्खापदानि १४५
 खेतस्स अङ्गानि ४०७
 गङ्गा ७३
 गणिका ४, ३२४
 गती (द्वे, गिहिनो) २५९
 गन्धच्चा ४
 गन्धब्बो १२६
 गन्धापणं ३२५
 गन्धापणिका ३३७
 गन्धार ३२१
 गन्धिका ३२४
 गम्भावक्कन्ति १२६, १३०
 गरुकापत्तियो ३०३
 गिहिदुस्सीलो २५१
 गिहिपब्बजितविसेसो २३८
 गिहिलिङ्गं २५९
 गिही अरहत्तपत्तो २५९
 गिही निब्बानं सच्छिकरोति ? ३४१
 गिही पाराजिको २४९
 गुत्तिलो गन्धब्बो ११८, २८४
 गेय्यं २५७
 गाथं २५७

गोपालमाता देवी ११८, २८५
 गोरूपस्स अङ्गानि ३८९
 घनिका १९०
 घरकपोतस्स अङ्गानि ३९४
 घोरस्सरस्स अङ्गं ३५९
 चक्करतनं १११, २७९, २८०
 चक्कलेखनं ५३
 चक्कवत्तिस्स अङ्गानि ३८४
 चक्कवत्तिमणि १२१
 चक्कवाकस्स अङ्गानि ३९३
 चक्खुविज्जाणं ५९
 चण्डपज्जोतो २८५
 चतुत्थज्ज्ञानं २८४
 चतुनेकायिका २३
 चतुवेसारज्जविसारदा १०९
 चतुसच्चाभिसमयो १७२, ३७०
 चन्दो (राजकुमारो) २०२
 चन्दस्स अङ्गानि ३८१
 चन्दगुत्तो २८५
 चन्दग्गाहं १७९
 चन्दवती (राजकञ्जा) २१६
 चन्दिमसुरिया १९०
 चरियापिटकं २७५
 चलका ३२३
 चातुमहाभूतिककायो १३९
 चातुमेय्यका सक्कया २०७
 चापस्स अङ्गं ३६६
 चिच्चमाणविका १०५
 चिण्णत्ता ६१

- चित्तकघरकुम्भस्स अङ्गं ३९९
 चित्तचलनं २४९
 चित्तदुब्बलीकरणा धम्मा (पञ्चवीसति)
 २८३
 चित्तपवति २९३
 चित्तस्स आपाथो २९१
 चित्ता (सत्तविधा) १०५
 चित्रकथि १
 चीन ३५१
 चीनराजा १२४
 चीनविलात ३२१
 चीरकवासिकं १९६
 चुन्दा ३२४
 चुन्दस्स भत्तं १७५
 चुल्लनारदजातकं ३९५
 चुल्लपन्थको थेरो १७१, ३६२
 चुल्लसुभदा ३७५, ३८०
 चेतनालक्खणं ६४
 चेतसिकवेदना ४७
 चेती २०१
 चेलका ३२३
 छत्तस्स अङ्गानि ४०६
 छद्दन्तो २००, २१७
 छन्दसा ४
 छवढाहका ३२४
 छळङ्गं १७९
 छाया ३०
 जलाबुजा योनि १३०
 जल्लकाय अङ्गं ३९६
 जातकं २५७
 जातकमाणका ३३४
 जातिस्सरा ८२
 जालि १२०, २६९, २७८
 जिनपारमी १२२
 जिनसासन (अतुलियगुणा) २४४;
 (सेट्ठभाव) २४७
 जियकारा ३२४
 जीव see पुग्गल
 जीवो (उदके) २५३
 जीवको १३७
 जीवसूलारोपनं १९६
 जीवितं (भगवतो) १५९
 जेट्ठो बुद्धो २३४
 जोतिपाल माणवो २१७
 जोतिमालिकं १९६
 जोतिसं १७९
 जोतिसा ४
 जाणपञ्चाउप्पत्ति ४४
 जाणरतनं १५९
 ठानानि (अट्ठ) मन्तस्स ९४
 ठानचङ्कमा ३३५
 ठानचङ्कमिका २१२
 ठपनीयो १४७
 तक्कोलं ३५१
 तच्छकस्स अङ्गानि ४०४
 तच्छको (महासूकरो) २०१
 तं-जीवं-तं-सरीरं १४७
 तत्ततेलोसिञ्चनं १९६

- तथत्थं १८४
 तथागता (द्वे) २३२
 तथागतभोजनं २२३
 तथागतसासनं २४१
 तन्तवाया ३२४
 तादि ३७५
 तावर्तिसम्भवनं ३४३
 तिकिच्छकानं आचरिया २६६
 तिकिच्छा ४
 तिथकर ४
 तिथिया ९८, १०३, १२२, २५४
 तिथियपक्कन्त ३०३
 तिस्सत्येर ७४
 तुभवाया ३२४
 तेचीवरिकङ्गं ३५१
 तेजस्स अङ्गानि ३७७
 तेपिटकं बुद्धवचनं १९
 तेविज्जा ३३४, ३३५
 थनसितदारकस्स अङ्गं ३९९
 थेय्यसंवासक ३०३
 दक्खिणाविभङ्ग २५३
 दक्खिणाविमुद्धि २५२
 दण्डकारञ्जं १३२
 दन्तकारा ३२४
 दसबलो २१८
 दसबलानि २१३
 दसबलधरा १०९
 दानं (ठपनीयं) २७३
 दानानि (अदानसंमतानि) २७२
 दानपथो २७५
 दानविपाको २७०
 दिट्ठधम्मवेदनिय २८७
 दिट्ठिवाद १५
 दिन्नो ५८
 दिसादाहं १७९
 दीघभाणका ३३४
 दीपिकस्स अङ्गानि ३६३
 दीपिनिया अङ्गं ३६२
 दुकूलतापसो १२६
 दुक्कटं १४६
 दुक्करकारिका २३९, २७८, २८२
 दुक्ख (-प्पहानं) ८४
 दुक्खनिरोध ३४
 दुक्खवण्णना १९५
 दुप्पटिवेधभाव २४५
 दुम्भासितं १४६
 दुस्सिका ३२४
 देवद्वानं ३२३
 देवदत्तो १०५, १११, १६२, १८०,
 १९९; (पम्बज्जा) ११२
 देवदुन्दुभिस्सरं १७९
 देवमन्तियो २३
 देसनाकुसलो १७०
 द्वारत्ता ६०
 द्वयसन्निपातो १२८
 द्वे गती २५९
 धनपालकं २०६
 धनियगोपालमुत्तं ३६३

- धनुकारा ३२४
 धनुब्बेदा ४
 धम्मो (यक्खो) २०१
 धम्मो (सुखुमो) ८९
 धम्मो सेट्ठो १६३
 धम्मा ४२, ५१, ६५, ६६, ९०
 धम्मकथिका ३३४
 धम्मकरकं ७१
 धम्मकाय ७६
 धम्मगहता १९०
 धम्मगिरिया १९०
 धम्मचक्कं २१
 धम्मचक्कमनुपवत्तको ३५४
 धम्मचक्कपवत्तनं १८३
 धम्मचक्खु १८
 धम्मचक्खुपटिलाम १७
 धम्मता १८०, २२९
 धम्मदस्सनं=बुद्धदस्सनं ७४
 धम्मदायादधम्मपरियाय २३७
 धम्मदुरवगाहता २२८
 धम्मदेसना १४५, २२८
 धम्मनगरं ३२४, ३३४
 धम्मन्तरी २६६
 धम्मपटिसन्धार ४०१
 धम्मपटिसम्भिदा ३३२
 धम्मपदं ३७२, ३९९
 धम्मपालो (कुमारो) २०२
 धम्मपुरं ३३८; cp. धम्मनगरं
 धम्मप्पदीपो (सज्जकालिको) २४९
 धम्ममेघो ३३९, ४०२
 धम्मरक्खा ३३६
 धम्मराजा ३३९
 धम्मविचय ८६
 धम्मविनय ८, १८९
 धम्मविनयो सत्था १०२
 धम्मसङ्गणि १३
 धम्मसङ्गीतिकारकथेरा १७५
 धम्मसण्ठितपरियाय १४६
 धम्मसभावसलक्खणं १८४
 धम्मसेट्ठिनो ३३८
 धम्मसेनापतिनो ३३६
 धम्मानुमज्जनसमापत्ति १७७
 धम्मापणिका ३३८
 धम्माभिसमयो २५०, ३०३, ३४६
 धातुकथा १३
 धातुपूजा ९९, १७८
 धुतगुणा ३४६
 धुतङ्गं २१३, ३४३, ३४४
 धुतङ्गकथा ३४१
 नगरगुत्तिका ३३८
 नगरजोत्तिका ३३६
 नगरवट्ठकी ३२३
 नच्चका १९०, ३२४
 नटका १९०, ३२४
 नन्दो माणवको १०५
 नन्दको यक्खो १०४
 नन्दियो वानरिन्दो २००
 नवङ्गं ९३ (सत्थुसासनं) २२

- नहापका ३२४
 नागसेन १, ९, २२
 नानाकरणं ६५, ६८
 नामपञ्चत्ति २७
 नामरूपपटिसन्दहनं ४८
 नामरूपलक्षणं ५१
 नारदो २६६
 नावाय अङ्गानि ३७०
 नावालकनस्स अङ्गानि ३७१
 निकुम्भ ३२१
 निगन्थो नाटपुत्तो ५
 निग्गहो ४८, १८५
 निग्रोधो (मिगराजा) २०२
 निघण्टु १७९
 निघण्टुकेटुभ ११
 निचत्ता (सङ्खारानं) २६२
 निव्रता ५९
 निष्पपञ्चं २५७
 निब्बानं, अनुपादा ३४, २६४; (= निरोध) ७२, २६३; सुखं वा दुक्खं वा ७२; असङ्गतं २६४; अत्थि-धम्मं २६५, ३०९; मनोविज्जेयं २६५; गरुका धातु ३०४; रूपं, सण्ठानं, वयं, पमाणं ३०९, गुणतो परिदीपनं ३११; रूपदस्सनं ३११; सभावो ३१६; कथं दट्ठञ्चं ३१६; को तस्स पदेसो ३१९
 निमित्तं १७९
 निमिराजा ११८, २८४
 निग्यामकस्स अङ्गं ३७२
 निरयो १५१
 निरुत्तिपटिसम्भदा ३३२
 निरोधो ५५, ७२
 नीति ४
 नेक्खम्मं १९३
 नेरयिकग्गि ७०
 नेरयिका सत्ता १५०
 नेव-होति-न-न-होति तथागतो परं मरणा १४७
 नेव-सञ्जा-नासञ्जायतनं २३१
 नेसञ्जिका २१, ३३४
 नेसज्जिकङ्गं ३५१
 नेसादा ३२४
 पंसुकूलधरा ३३५
 पंसुकूलिकङ्गं ३५१
 पकुधो कच्चायनो ५
 पच्चया (चत्तारो) १५७
 पच्चयपटिसेवना २२०
 पच्चेकबुद्धभूमि १०७
 पच्चनेकायिका २३
 पच्चसालो गामो १५६
 पञ्चा ३५, ३६, ८९; थोमनं ४११
 पञ्चारतनं ३३०
 पञ्चाललक्षणं ४१
 पञ्चा (वसति) ८०
 पञ्हो (ठपनीयो) ३०९; (अविसयो) ३१०
 पञ्हुव्याकरणानि १८७

- पटिचयो १४१
 पटिपत्तिपरिदीपना १३४
 पटिपदा २४०
 पटिपुच्छाव्याकरणियो १४७
 पटिभानपटिसम्भदा ३३२
 पटिसन्दहनं ३४, ४३, ७४
 पटिसम्भदा १९, २४, २११, ३३१
 पटिसल्लानं १४१, ४०३
 पट्टानप्पकरणं १४
 पठमज्झानं २८३
 पठविया अङ्गानि ३७५
 पण्डक ३०३
 पण्डरको नागराजा २००
 पण्डितवाद ३१
 पण्डुकम्बलसिला ३४३
 पण्णात्तिवज्जं २६१
 पण्णिका ३२४
 पत्तपिण्डिकङ्गं ३५१
 पत्थना ३
 पदं १७९
 पदको ११
 पदुमस्स अङ्गानि ३६८
 पन्थमक्कटस्स अङ्गं ३९८
 पपट्टिका १३८, १८०
 पब्बज्जा ३४, ६९; गुणा २३८
 पब्बता १९०
 पब्बतस्स अङ्गानि ३७८
 परचित्तविदू २०५
 परदन्तूपजीविनो २८८
 परमत्थो ३४, १६१
 परमसुज्जता ४०४
 परामसनं १३०
 परिता १५३
 परिनिब्बानसुत्तन्त ३९९
 परिभोगसण्डानि ३२२
 परिभोजनन्तरायो १५
 परियायभासितं ९३
 परिसुद्धवचीसमाचारो १७१
 परिसुद्धविमलभाव २४५
 पलालपीठकं १९६
 पलालपुञ्जका ३३४
 पलिघपरिवत्तकं १९६
 पवनस्स अङ्गानि ४००
 पवरो बुद्धो २३४
 पाटलिपुत्त १७
 पाटिहीर २२०, ३०२
 पाठेय्यका ३२४
 पातिमोक्खुद्देसो १६४, १८९
 पापकम्म ८७
 पापसंवासियभाव २४५
 पायासिराजा १९५
 पारमि १२२, ४०५
 पाराजिको १७१, १९१
 पारिका तापसी १२६
 पावचनं १०२
 पाहुनको ११०
 पिण्डदाविका ३२४
 पिण्डपाता १७७

- पिण्डपातिकङ्गं ३५१
 पिण्डोलभारद्वाज ३९०, ३९६
 पित्तकुप्पना १३८
 पिसाचा १९०
 पिळ्ळियक्ख १९७
 पुग्गलो २७, ९५, ९६, १८९, २८२,
 ३०४, ३४५
 पुग्गलएकतनानत्तवादो ४२
 पुग्गलपञ्चत्ति १३
 पुग्गलवादो २७
 पुच्छाविस्सज्जना ९१
 पुञ्जं-अपुञ्जं ८७, १६०
 पुण्णको दासो २८५
 पुण्णभट्टा १९०
 पुण्णा दासी ११८
 पुण्णो भतको ११८
 पुत्तदारदानं २६९
 पुप्फलङ्का ३२४
 पुप्फापणं ३२५
 पुप्फापणिका ३३७
 पुब्बकच्चायनो २६६
 पुब्बपेतानं दानं २८८
 पुब्बयोगो २
 पुराणं १७९
 पुराणा ४
 पुरिमा कोटि ५३
 पुरोहिता ३३६
 पूजासादियना ९८
 पूरणो कस्सपो ५
 पूविका ३२४
 पेणाहिकाय अङ्गानि ४३
 पेसकारा ३२४
 पोत्थकं ८३
 फन्दनस्खलो १७३
 फरुसावाचा १७३
 फलापणं ३२६
 फलापणिका ३३७
 फलिका ३२४
 फस्सलक्खणं ६२
 बक्कुलो २१२
 बन्धनानि (दस) २८१
 बलानि ३२३
 बळिसमंसिक १९६
 बहुसंवररक्खियभाव २४६
 बाळिसिकस्स अङ्गानि ४०३
 बाहिरकथा १
 बिन्दुमती १२४
 बिलङ्गथालिकं १९६, ३५०
 बीजस्स अङ्गानि ३६९
 बीजूपमं २०७
 बुद्धो, अत्थि वा नत्थि वा ७३, ७६,
 ३२२; अनुत्तरो ७३, ७४, ३४०;
 सब्बञ्जू ७७; लक्खणसमन्नागतो
 ७८; ब्रह्मचारी ७८; दुक्करकारिका
 ९०; पूजासादियना ९९; चत्तारो
 अनावरणिया गुणा १५९; अभेज्ज-
 परिसो १६२; अगो २३७
 बुद्धधम्मा २१३

बुद्धनेत्ति ७४
 बुद्धपञ्जलि ७४
 बुद्धवचनं (नवङ्गं) १६३, ३३३, ३४२,
 ३५४
 बुद्धविसयो २१२
 बुद्धसीहनाद १४४
 बुद्धि (परिणामो) ९६
 बोज्झङ्गा (सत्त) ८६, ३२३, ३३३
 बोधिपक्खियधम्मा २३१
 बोधिसत्त-मातापितरो १९३
 बोधिसत्त-देवदत्तवण्णना १९९
 बोधिसत्तानं दसगुणा २७०
 बोधिसत्तानं वेमत्तता २७९
 ब्रह्मगिरीया १९०
 व्यामप्यभा १५९
 ब्रह्मलोको ८५
 ब्राह्मणो (लक्खणं) २२१
 ब्राह्मणा (अट्ठ) सोत्थिवाचका २३९
 भगवा अनुत्तरो see बुद्धो अनुत्तरो
 भगु १११
 भट्ठिपुत्ता ३२४
 भइसालो २८५
 भइयो १११
 भइपुत्ता १९०
 भयं १४८; हेतुसमुग्घातो १५०
 भल्लटियजातक ३९७
 भवगं ३२९, ३८६
 भवङ्गतं चित्तं २९३
 भस्सप्पवादको ४

भस्सप्पवेदी ९३
 भारद्वाज १७३
 भारुकच्छका ३२४
 भावनामयं चक्खु १२६
 भावितत्तं चित्तस्स २४९
 भासा (versus) सभाववचनं १८५
 भासमगं १७९
 भिक्खुनीदूसक ३०३
 भिक्खुभूमि १६५; गरुक्ता १९१
 भिक्खुसङ्घो किमुद्देशिको १६०
 भिन्नाजीवो २२५
 भिसक्को ११५; सल्लकतो २१२, २४३
 भुम्मन्तलिव्खं १७९
 भूतविज्जा २५
 भूतागमनं १६९
 भूमिकम्पं १७९
 भूमिचालो ११६
 भूमिमहन्तभावं २४४
 भेदको १६२
 भोजनं (गाथाभिगीतं) २१०, २२३
 भोजनस्स अङ्गानि ४०८
 मंसिका ३२४
 मक्कटस्स अङ्गानि ३६७
 मक्खलि गोसालो ५
 मगं २१३
 मग्गुप्पादको २१३
 मग्गो अट्ठङ्गिको ३२३
 मङ्कुरो ३२
 मच्चुपासो १५२

- मच्छिका ३२४
 मज्जिका ३२४
 मज्झिमभाणका ३३४
 मणिभट्टा १९०
 मणिरतनं २१४, २७६; तस्स अङ्गानि ४०२
 मण्डव्यो माणवको १२६, १२८
 मतसायिकं ३६१
 मही देवी १२०, २७५
 मधुपायास २२७
 मनोविज्जाणं ५९
 मन्तं १२
 मन्तट्टानानि ९४
 मन्तना ४
 मन्दगि ३०५
 मन्धाता राजा ११८, २८४
 मरणं (तासहेतु) १५१
 मरणानुस्सति ३२५
 मल्ला १९०
 मल्लगणा ३२४
 मल्लिका देवी ११८, २८५
 महाकच्चायन २८५, ३६१
 महाकस्सपो ३८७, ३९३
 महापजापति गोतमी २३५
 महापठवी १८०, ३०५
 महापतापो राजा २०२
 महापदुमो २०२
 महापनादो १३३
 महाभिनिक्खमनं २७९
 महामोग्गल्लानो १३८, २२६
 महाविलोकनानि १९३
 महासेनो ७
 मही ७३
 महोसधो २०४; अट्ठवीसति गुणा २०५
 मागधका ३२४
 मागन्दियो ३०७
 मागविकस्स अङ्गानि ४०४
 माणवगामिको देवपुत्तो २३७
 मातङ्गइसि १२६
 मातङ्गारब्धं १३३
 माया ४
 मारो पापिमा १५७, ३२४
 मारकायिको देवपुत्तो २७९
 मालुङ्कयापुत्तो १४६
 मिगस्स अङ्गानि ३८८
 मिगचक्रं १७९
 मिच्छाजीवो ३६४
 मिद्धं २९३, २९४
 मिलिन्द १, ४ नागसेनं गच्छति ३२२;
 उपासको भवति ४११; अरहत्तं
 पापुणाति ४११
 मिलिन्दपण्हं २
 मिलिन्दो विहारो ४११
 मिस्सकुप्पादं १७९
 मुखपानं १२८
 मुदा ४
 मुसाबाद १०, २८
 मूलिका ३२४

- मेघा (तयो) ११७
 मेघस्स अङ्गानि ४०१
 मेज्झारञ्जं १३३
 मेण्डक ९३
 मेण्डकपञ्चो २, ९३, ९८
 मेत्ता (चेतोविमुत्ति) १९७, ३६४;
 आनिसंसा १९७
 मेत्ताभावना ९४, ४०१
 मेत्तेय्यं १६०
 मोग्गलिपुत्तथेर ३
 मोग्गल्लानो थेरो ४०८ Cp. महामोग्गल्लानो
 मोघपुरिसवाद १७१
 मोघराजो (थेरो) ४०३
 मोघराजो ब्राह्मणो १७१
 मोरो (क्तपरित्तो) १५४
 मोलियसीवके १४०
 यक्खा २६६
 यज्जुब्बेद १७९
 यथासन्थतिकङ्गं ३५१
 यमक १४
 यमकपाटिहारियं १०९, ३४२
 यमुना ७३
 याचना (अरिया) २२५
 याचयोगो २२०
 युगमतपेक्खी ३९०
 युद्धा ४
 योगो ४
 योगञ्जू १७०
 योगिकथापञ्चो २
 योनक २
 योनिवसेन गम्भावक्कन्ति १३१
 योनिसो मनसिकारो ३४, ३५, ३६१,
 ३७२, ३८२, ३८६, ३९३,
 ४०५, ४०६, ४०९
 रक्खिततल ६
 रङ्गकारा ३२४
 रजका ३२४
 रज्जसुखं ३०७
 रज्जुकारा ३२४
 रतनसुत्तं ३४३
 रतनापणं ३२९
 रथकारा ३२४
 राजा २२१
 राजगहं ३४२
 राजवाद ३१
 राहुमुखं १९६
 राहुलो ३६६, ३६९, ३७७, ३८१,
 ४०४
 रुक्खस्स अङ्गानि ४००
 रुक्खाधिवत्था देवता १७४
 रुक्खमूलिका ३३४
 रुक्खमूलिकङ्गं ३५१
 रुह २०१
 रूपदक्खा ३३७
 रोगा (अद्रनवुत्ति) १०४
 रोहणो ८
 लक्खणं १७९
 लक्खणपञ्चो २, २७

लक्खणसुत्तन्त ३९६
 लङ्का १९०, ३२४
 लट्टुकिा सकुणिका २०१
 लापु(बु)लताय अङ्गं ३६८
 लाभो (तथागतस्स) १५६, १५९
 लाभगयसग्ग ३७१
 लासिका ३२४
 लिपि ८२
 लोकपाला ५, २४
 लोकवज्जं २६१
 लोकसमञ्जा १७४
 लोकायत ४, ११
 लोकायतिकं १७९
 लोकियलोकुत्तरविज्जति २८७
 लोकुत्तरधम्मो ३६८, ३८३
 लोणं ६६
 लोणकारा ३२४
 लोमसकस्सपो २१५
 लोहितचन्दनं २४७
 लोहितपक्खन्दिा १३७, १७६
 लोहितुप्पादो २११
 लोहितुप्पादिको ३०३
 वंसो (तथागतानं) १९०
 वंसस्स अङ्गं ३६५
 वग्गुलिस्स अङ्गानि ३९६
 वङ्गं ३५१
 वङ्गीस ३८३
 वचीविज्जति २२४
 वच्छतरूपमा २०७

वजिरा भिक्खुनी ३०
 वट्ठकारा ३२४
 वतपद ९३
 वराहस्स अङ्गानि ३९०
 ववत्थानं ९०
 वसुदेवा १९०
 वस्सिकसाटिका २३५
 वाजपेय्य-महायज्जो २१५
 वातकुप्पना १३८
 वायसस्स अङ्गानि ३६६
 वायामो ६९
 वायुस्स अङ्गानि ३७८
 वालवीजनी ३२२
 विगतभयसन्तासा २०६
 विगतसतिसम्मोसो २६०
 विचारलक्खणं ६५
 विजम्भवत्थु १३
 विज्जत्तियो २२४
 विज्जाणं ८९; लक्खणं ६४
 वितक्कलक्खणं ६५
 वितण्डवादी ४
 विधुरो पण्डितो २०१
 विधुरपुण्णकजातक ३६६
 विनयपज्जति १४५
 विनयपिटकं १८९
 विपस्सि २१३
 विपाको २९२
 विभङ्ग १३
 विभञ्ज्याकरणीयो १४७

- विमतिच्छेदनपञ्चो २, ६८
 विमुक्ति २६१
 विमुक्तिआणदस्सनरतनं ३३१
 विमुक्तिरतनं ३३०
 विरियलक्खणं ३८
 विलिवकारा ३२४
 विवेको ३६३
 विसमाहारजानि १३७
 विसेसिका ४
 विस्सज्जको २८९
 विस्सुतधम्मिका ३३८
 विहारकारापनं २०९; दानं २१०
 वीतरागसराग ७९
 वेणुकारा ३२४
 वेतण्डी ९३
 वेतालिका ३२४
 वेदा ११
 वेदगू ५७, ७४
 वेदना ४७, १४०; अरहतो २४८;
 लक्खणं ६३
 वेदयितं १३७
 वेदल्लं २५७
 वेनयिका ३३४
 वेना ३२४
 वेमत्तता २७८
 वेय्याकरणो ११
 वेय्याकरणं १७९, २५७
 वेरञ्जा २२७
 वेला ९०
 वेसारज्जं १४२, २१३
 वेस्सन्तरो २६९; तस्स महादानं ११६
 संयुत्तभाणका ३३४
 संवरो १६८
 संवरमुद्दिका ३७२
 संसारो ८०
 सउपादानो ५१
 सकदागामिनो १०६
 सकदागामिफलं ३८, २५७
 सकयवने ३२०
 सकयवनचीनविलाता ३२४
 सकलिका १३६, १७९
 सकुणसतविरुत्तं १७९
 सक्कस्स अङ्गानि ३८३
 सक्कायदिट्ठि २२९
 सक्कमुनि ११९
 सङ्कमनं ७५
 सङ्कमनपटिसन्दहनं ७४
 सङ्कस्सं ३४३
 सङ्किच्चो १२७
 सङ्खमुण्डितं १९६
 सङ्खारा ५४
 सङ्खेयपरिवेण २०, २३
 सङ्ख्य्या ४
 सङ्गणिकाराम ३८८
 सङ्घो अधिको बुद्धो वा २३६
 सङ्घो तथागतस्स पूजनीयो २३६
 सङ्घे दानं २३५
 सङ्घभेदो १११, २११

- सङ्गभेदको ३०३
 सच्चकिरिया १२३, १२४
 सच्चपटिवेध १९
 सच्चबलं १२३
 सच्चसंयुतं ३७०
 सच्छिक्किरिया ३०७; मग्गो २६३
 सज्जसकारा ३२४
 सज्जयो बेलद्विपुत्तो ५
 सज्जायो ३२५
 सज्जालक्खणं ६३
 सतो सम्पजानो ३६५
 सतपत्तस्स अङ्गं ३९५
 सतपदि २६६
 सति ३९, ८०, ८१; उप्पत्ति ८१
 सति दोवारिको ३८४
 सतिपट्टानं ३२३, ३६२, ३९१, ४०९
 सतिसम्मोसो २६०
 सतो (उदके) २५३
 सत्तनिकाया २०३
 सत्तरतनानि ३२०
 सत्तूपलद्धि (परमत्थेन नत्थि) २६२
 सत्था १०२
 सत्थानि (their list) ४
 सहो ३००
 सद्धम्मद्विति १३३
 सद्धम्मन्तरधानानि १३६
 सद्धम्मवरतळाकं २४१
 सद्धालक्खणं ३७
 सन्धतिका ३३५
 सन्धवो २०९
 सन्धाय-भासितं ९३
 सन्निपातिकानि १३७
 सपदानचारिकङ्गं ३५१
 सप्पस्स अङ्गानि ३९७
 सब्बगतच्छेद १४८
 सब्बदस्सावी ७७
 सब्बञ्जु ७७, १०५, २६१
 सब्बञ्जु १३६, २०७
 सब्बञ्जुतज्जाणं १२०, २४०, २७४
 सब्बञ्जुतजाणपरिपाचनं २२७
 सब्बञ्जुबुद्धगुणा २३४
 सब्बञ्जुबुद्धभूमि १०८
 सब्बदिन्न ३२
 सब्बमित्तो २३१
 सभावभासितं ९३
 सभाववचनं (versus) भासा १८५,
 २१४
 समचरिया २०
 समणो १८२
 समणा सक्यपुत्तिया २१
 समणकरणा धम्मा १६४, १८२
 समणकोलज्जो २५१
 समणदुस्सीलो २५१
 समणधम्मो ३६९
 समाधिरतनं ३२९
 समाधिलक्खणं ४०
 समापत्ति १७७, २११
 समुदयो ५५

- समुदाचरिता ६१
 समुद्रो ८९; अङ्गानि ३७३
 सम्पजानमुसावादो १९१
 सम्मपधानं ३२३, ३६४
 सम्मापटिपत्ति २३८
 सम्मासम्बुद्धो एको एव २३४; द्वे १०९,
 २३१
 सम्मासम्बोधि १७६
 सम्मुति ४, १६१
 सयङ्कतं १८६
 सयम्भू २३१
 सरभू ७३
 सरागवीतराग ७९
 सरिरपूजा १७८
 सस्सतो लोको १४७
 साकेतका ३२४
 साखो (मिगराजा) २०२
 साखो (सेनापति) २०२
 सागलो १, २, ४
 साचक्कं १७९
 साधीनो राजा ११८, २८४
 सामञ्जफलं २११, ४०४
 सामायिको २३
 सामवेद १७९
 सामो कुमारो १२६, १२८, १३२,
 १९७
 सामो २०१
 सारिपुत्तो ४७, ९९, १०४, २२६,
 २३७, २५४, २५९, ३६०,
 ३६२, ३६४, ३६७, ३६८,
 ३७१, ३७३, ३८७, ३८९,
 ३९८, ४०२, ४०६, ४१०
 सारिपुत्तमोग्गल्लाना १८६, २०७
 सालककिमि ३०६
 सालकल्याणिकाय अङ्गं ३६९
 सावकविसयो १०७
 सावत्थि ३५२
 सासनन्तरधानानि १३६
 सासनपरिच्छेदो १३४
 सासनसमुगो २४२
 सिक्खा १३५
 सिक्खानि १०
 सिक्खापद ७७, २६७
 सिनेरु १०४, ३०४
 सिप्पसुखं ३०८
 सिवा १९०
 सिविराजा १२२
 सीमाकरणं १९०
 सीलं ३२०; लक्खणं ३५; विभत्तियो
 ३२६
 सीलरतनं ३२९
 सीलवा १९४
 सीवको १४०
 सीहस्स अङ्गानि ३९२
 सुकपोतको २०१
 सुक्कराहुचरितं १७९
 सुञ्जागारं ३६०, ३६९, ३८३
 सुतसोमजातक ३७४

सुति (श्रुति) ४	सुवर्णभूमि ३५१
सुत्तं २५७	सूकरमहव २२७
सुत्तकारा ३२४	सूरपरिचरो २०१
सुत्तनिपात ३६३, ३७८, ४०३, ४०४, ४०५	सेक्खा ३३४
सुत्तन्तिका ३३४	सेट्ठो बुद्धो २३४
सुदिनो कलन्दपुत्तो १७१	सेम्हसमुद्धानानि १३७
सुनखखादापनं १९६	सेलो ब्राह्मणो १६९, १८३
सुपिं १७९; को पस्सति? २९१	सोण्डापिपासा ३३७
२९२; नाम किं २९१; कल्याण- पापता २९१	सोणुत्तरो ९, २००
सुप्पबुद्धो सक्को १०५	सोतापत्तिफलं ३८, २५७
सुप्पिया उपासिका ११८, २८५	सोतापन्ना १०६
सुभदो परिब्बाजको १३३	सोरट्ठका ३२४
सुभूति ३७९, ३८३	सोवीरं ३५१
सुमनो मालाकारो ११८, २८५	सोसानिकङ्गं ३५१
सुरट्ठं ३५१	सोसानिका ३२४
सुरियग्गाहं १७९	हत्थपज्जोतिक १९६
सुरियरोगा २६७	हत्थिस्स अङ्गानि ३९०
सुरियस्स अङ्गानि ३८२	हेतु ४; निब्बानस्स न'त्थि २६३
सुरियस्स कठिन्तापो २६७	हेतुजा २६५
सुवर्णफणक २०८	हेतुसमुग्धातो २५०
	हेरब्जिका ३२४
	होति-तथागतो-परं-मरणा १४७

